

7 II.361

Viata Romineasca

1930

Viața Românească

Revistă literară și științifică

---

22 OCT 2019

I A Ș I

INSTITUTUL DE ARTE GRAFICE ȘI EDITURĂ
„VIAȚA ROMÎNEASCĂ“

1927

In căutarea unei parohii

Artemie este ieromonah și a împlinit patruzeci și doi de ani; Averchie este numai călugăr și a sărit puțin peste jumătatea su-tei. În mănăstire, amândoi sînt veniți de copilandri, dar numai Artemie a ajuns ieromonah, fiindcă știuse de acasă a ceti iar aici n'a avut decît să se deprindă cu slovele chirilice. Averchie, ca omul numai cu doi ochi, a stat pe loc. Dealtminteri, chiar dacă ar fi fost găsit bun pentru hirotonire, el tot n'ar fi primit, fiindcă răspunderea înaintea lui Dumnezeu este mai mare pentru preot și, afară de asta, Averchie se teme grozav de păcatul mîndriei, carele dela diavol vine.

Chiliile acestor doi călugări sînt afară din cetate, în rîndul de lîngă lac și pe aceeași sală. Ei au legat prietinie de multă vreme,—lucru rar la mănăstire—și prietinia a durat—lucru și mai rar—ba a fost chiar din inimă curată și fără ascunzișuri,—ceiace nici nu s'a mai pomenit în viața călugărească. Căci, după cum se știe, călugării se adună neștiindu-se, trăesc birfindu-se și mor neplîngîndu-se unii pe alții. S'a întîmplat însă această minune cu Artemie și cu Averchie, din două pricini: întăiu, pentrucă sînt oameni cu mari nepotrivelii de fire; al doilea; fiindcă au și unele potriveli. Păi, ar zice cineva, dacă nu se potrivesc cum de s'au înprietinii așa? Lucrul e ușor de înțeles: stînd amîndoi pe aceeași sală, au fost aduși de nevoile zilnice ale vieții să se împlinească unul pe altul, așa că tocmai nepotriveala a fost pricina prietiniei lor.

Acuma, să vedem unde nu se potrivesc ei și cum se împlinesc unul pe altul.

Artemie știe carte și cînd cetește ascultă și Averchie, care nu știe. Artemie are vîrși cu care prinde pește, dar nu se pricepe de loc să-l gătească; Averchie are groază de apă, dar e strașnic bucătar. Artemie e cismar și Averchie croitor. Cînd i se descoase vre-un pantof lui Averchie, dă fuga cu el la Artemie, iar hainele și albiturile lui Artemie sînt ținute în bună stare de Averchie. Lui Artemie îi place mai mult vinul iar lui Averchie țuica; așa că Duminică și sărbătoarea cînd își iau tainurile, Artemie dă jumătate din țuică lui Averchie, iar Averchie îi dă în schimb lui Artemie jumătate din tainul de vin. Averchie doarme tare greu, iar Artemie suferă adesea de ne-somn. Artemie este lesne-crezător, uituc și fără noroc, Averchie e mai prevăzător și se pricepe să întoarcă mai bine lucrurile în viață. Cînd fură Țigani din coșurile de raci sau din vîșile lui Artemie, cel care dă fuga la jandarmi este Averchie, că dacă s'ar duce Artemie, ori s'ar întoarce fără nici o ispravă, ori ar pierde ceva pe drum. Astfel că Artemie, cu toate că e preot, ascultă ca un copil de sfaturile lui Averchie.

Iată dar atîtea pricini care i-au făcut pe acești doi călugări să se imprietinească așa de tare, încît cu greu s'ar putea despărți unul de altul. Diavolul însă, care e în necurmată luptă cu călugării, tot ar fi găsit el mijloace să-i facă să se certe și să se despartă, dacă după cum am spus, Artemie și Averchie n'ar avea și unele potriveli, care-l lasă pe Satana fără nici o putere împotriva lor. Se știe că singură rivna de-a ajunge cît mai departe în viață, este de ajuns să înlăture trăinicia prietiniilor. Dar nici Artemie, nici Averchie, nu sînt oameni care să ceară dela viață mai mult decît le-a dat, nici nu nădăjduesc la vre-o boerie călugărească.

Artemie, pe lîngă preoție mai are și ascultarea de prescurar; iar Averchie este vechiu paracliser. Amîndoi își împlinesc cu sfințenie ascultările, precum și toate celelalte datorii călugărești (între care și pe aceia de a cîrți împotriva starețului și a economului,—aceasta fiind singura bucurie pe care diavolul o are din partea călugărilor).

Și viața lor curgea astfel pe cel mai temeinic drum al mîntuirii, cînd, într-o bună zi, se pomenește și Averchie cu o mică înaintare în grad: i se dă slujba de metocar, adică îngrijitor al caselor pe care mănăstirea le are în București...

Cînd auzi această veste din gura economului, bietul Averchie rămase năuc. El, care nu-și închipuise niciodată o viață în afară de zidurile mănăstirii, cum să iasă, tocmai acum aproape de bătrînețe, în lume,—și încă în inima Bucureștilor?

— Nu mă duc, părinte Artemie.

— Pentru nimica 'n lume să nu te duci!—il sfătui acesta, gîndind și la ispitele ce va avea de întîmpinat prietinul său într'un oraș ca București, dar mai cu seamă la starea în care l-ar aduce în scurtă vreme pe el, pe Artemie, plecarea lui Averchie.

Cine să-i mai gătească peștele? Cine să-i cîrpească hainele și rufele? Și,—mai cu seamă gîndul acesta îl îngrozea pe Artemie —cine să se mai certe cu filharii de Țigani? Cum or prinde de veste Țigani că a rămas singur, s'a isprăvit cu pescuitul: o să-i fure toate coșurile și toate virșele... Parcă n'a mai lipsit într'un rînd Averchie cîteva zile, și bietul Artemie a mîncat chiar și bătaie dela filharii de Țigani?

— Nu, să nu te duci, frate Averchie, că, pe lingă altele, te pomenești că ride și Diavolul de tine taman acum, spre bătrînețe... Că, de... o să trăești în lume și acolo sînt multe ispite... Mai bine, pleacă chiar acum la părintele stareț să-i pui metanie și să-l rogi să trimeată pe altul...

Dar pe Averchie nu-l prea îndemna inima să facă așa. El își aduse aminte că metocarul dela București are blagoslovenie dela părintele stareț să facă boș de tărițe și să-l vîndă pela bucătărese în folosul lui. Toți călugării care fuseseră metocari, s'au întors la mănăstire „burduf de bani“. Și cum lui nu prea-i era așa silă de parale, Diavolul îi gîci gîndul și-i spori, pe loc, pofta.

— Știi ce, părinte Artemie? Eu zic că e mai bine să mă duc, că dacă nu m'oiu supune o să se supere părintele stareț că nu vreau să fac ascultare. Și-apoi, să-ți spun drept, poate-oiu mai face rost și de vre-un ban-doi, că, ferească Dumnezeu de-o moarte năpraznică, n'ai avea sfinția ta nici cu ce să mă 'ngropi.

— Da' ce-ți trebuie bani la moarte, frate Averchie? Nu știi că pe noi călugării, ne 'nfășoară doar în rantie și ne arunca în groapă? Sfinția ta ai rantie destul de bună...

— Mă duc, părinte Artemie. Mă duc... că trebuie să fac ascultare.

— Du-te, frate Averchie, că numa' Diavolul te 'ndeamnă să te duci. Da' să știi dela mine că în curînd o să te căești.

Și cînd fu gata de plecare, se sărutară amîndoi și se despărțiră cu așa părere de rău, că doar n'au plîns de obidă.

Și-l sfătuia Artemie pe Averchie:

— Să iai seama cînd umbli pe stradă să nu te calce vre-un tramvaiu ori vre-o trăsură. Pîne să-ți iai de seara, că știi că dormi greu, și dimineața tirziu nu mai găsești. Să-ți faci canonul în fiecare zi și să te duci la biserică. Și vezi, ia seama că dînd de parale pe-acolo, să nu începi a 'ndrăgi țuica și a face haina de rîs... De femei mai cu seamă să te ferești, că femeia e dracu' gol. Insfîrșit, frate Averchie, nu uita vorba din Scriptură: „Peirea ia, prin tine Izraile“.

* * *

Nu trecuse o lună dela plecarea lui Averchie, și Artemie, pridikîndu-l dorul de prietin, se duse la stareț să-și ceară blagoslovenie pentru a merge la București.

— Cinstite părinte, zise el starețului, m'ași duce pela părintele Averchie, la oraș, că am să-i duc ceva... și cu prilejul ăsta, să mai văd și eu Bucureștii, că nu i-am văzut, iaca, sint douăzeci și trei de ani...

— D'apoi, părinte Artemie, îi răspunse starețul, n'ai cu ce te folosi sufletește dac'oiu vedea Bucureștii. Că ce e acolo? Răutate, larmă, lăcomie și stricăciune... Dar fiindcă ai treabă cu Averchie, poți să te duci. Uite ia și plicul ăsta să-l dai la cancelaria Mitropoliei.

...Cu traista cu primeneli, c'o pine și c'un șalău fript, a pornit Artemie apostolește pe drumul Bucureștilor și, cînd ajunse la metoc, găsi pe Averchie vînzînd borș, cu un șorț de sac dinainte și cu un fes roșu în cap.

— Merge, frate Averchie, merge?

— Din gros, părinte, din gros!

Și după frățești îmbrățișeri, își povestiră unul altuia ce-au făcut dela despărțire.

— Eu, zise Artemie, credeam că o să mor de foame fără sfinția ta... dar încet, încet m'am obișnuit să-mi fac singur mîncare.

— Și eu, zise Averchie, eram tare îngrijat pentru pravilă, că aici n'are cine să mi-o cetească. Dar, ce m'am hotărît? Să zic așa cum m'a învățat părintele duhovnic: „Doamne Iisuse Hristoase, Fiul lui Dumnezeu, mîluește-mă pre mine păcătosul” — că este prea de-ajuns. Ce, adică, nu știe Dumnezeu ce-mi trebuie mie? Mîntuire—și nimic mai mult.

A doua zi, Artemie se duse la cancelaria Mitropoliei cu plicul încredințat de stareț. Aici, stîngaciu cum era, nimeri tocmai în cabinetul Directorului.

— Blagoslovește, prea cinstite părinte.

— Ce este?

— Uite... nu e nimica... m'a trimis părintele stareț cu hîrtia asta.

După ce rupse plicul și ceti un raport oarecare al starețului, Directorul privi lung la Artemie, apoi îl întrebă:

— Cuvioșia ta ești preot?

— Eu așa zic, cinstite părinte, că sint.

— Cum, așa zici? Ești, ori nu ești?

— Păi vezi că la noi la mănăstire se zice ieromonah.

— Ce faci cuvioșia ta la mănăstire?

— Ce să fac? Mai la biserică, mai după cîte-un pește...

Fac și eu, de! ce fac și ăilalți...

— Și ciți ieromonahi sinteți de toți?

— Păi sintem vre-o patru... dacă nu cinci.

— Vasăzică, dacă am mai lua din ei vre-unul ori doi, tot rămîn destui pentru trebuințele mănăstirii?

— Tot.

— Dacă e așa, eu am să-ți fac o întrebare. Poate că ai auzit și cuvioșia ta, că după războiul ăsta marele, avem, între altele, și o lipsă de preoți cum nu s'a mai pomenit în țara românească. Numai în eparhia sfintei Mitropolii avem peste o sută de parohii fără preoți. Uite, am aci două teancuri de cereri, și aproape nu e zi dela Dumnezeu să nu vie creștinii după preoți. Plîng oamenii în fața noastră că-și îngroapă morții fără popă și că bisericile stau de ani închise... După îndelungată chibzuință, s'a luat de cătră cei mari ai Bisericii hotărîrea să se mai împlinească lipsurile deocamdată cu ieromonahi de pe la mănăstiri. Știm prea bine că ei n'au pregătirea ce se cere unui preot de enorie, dar sîntem nevoiți să facem ce putem până cînd seminariile vor împlini treptat toate lipsurile. Cu alte cuvinte, este vorba să-ți încredințez o parohie care n'are preot. Ce zici, priemești?

— Nu glumiți, cinstite părinte?

— Pe la noi nu se glumește, cuvioase.

— Păi bine, da' ce sînt eu, popă cu siminar, ca să mă duc la sat?

— Nu ai seminarul, dar ai darul de sus ca orișicare preot, așa că poți sluji oriunde.

— Da' părintele stăreț ce-o să zică?

— Părintelui stăreț îi trînetem noi hîrtie... Ei, te duci ori ba? Și dacă nu vrei de voce bună, o să te duci de nevoie.

— Dacă e-așa, o să mă duc, cinstite părinte. Dar...

— În care județ vrei?

— ?

— Treci dincolo la arhivă și ia-ți notă de parohiile fără preot. Pe urmă să te duci la fața locului, să cercetezi; să vezi care-ți place. Dacă vrei să nu te scoată curînd, să stai mai mult într'un loc, ia o parohie mică și dosnică unde n'are să vie curînd unul cu seminar. Iar dacă ai alte gînduri, ia una mai mare, unde poți fi mai de folos. Cînd te-oi hotărî, să vii să-mi spui, ba chiar poți să mă vestești prin poștă și eu te întăresc unde-i cere.

Artemie luă însemnare de parohiile slobode, luă și un *bilet de voce* dela Director, și-o porni repede la metoc să se sfătuiască cu Averchie.

— O veste nouă, frate Averchie.

— Nouă ca nouă, dar e bună?

— Numai Dumnezeu știe.

— Și cam ce e, părinte Artemie?

— Auz' părinteie Director, ca să mă fac preot paroh!

— Nu glumești?

— Chiar de loc!—răspunse Artemie. Și-i povesti tot ce a vorbit cu directorul.

— Părinte Artemie, bagă de seamă să nu fie vre-o 'nșelătorie la mijloc. Adică, zic, să nu fi vrut Directorul numai așa, să te 'ncerce, ca să vază ce minte ai...

— Uite hîrtia, frate Averchie!

— Bine, bine... da' eu tot nu 'nțeleg cum o să te faci din popă călugăr, popă de mir. N'ai nici siminar... și nici preoteasă măcar.

— Nu mă fac popă de mir, frate Averchie, doar țin locul citva timp, până o veni unul cu siminar.

— Cu siminar? Da' sfinția ta n'ai auzit că ălora nu le mai arde de popie? Ci-că nu le place haina că e prea lungă... Ei, și la care sat te-a dat?

— Nu mi-a numit nici unul, dar mi-a dat voe să-mi aleg.

Și Artemie ceti lui Averchie lista cu parohiile fără preoți.

— Eu gîndesc, zise el după ce isprăvi de cetit, să-mi aleg o parohie mică și dosnică unde să pot sta mai mult.

— Mult tot n'ai să stai, părinte Artemie... Știi vorba aia, că cine a mîncat odată din cazanul dela mănăstire, nu mai uită cît a trăi. Eu gîndesc să ceri mai bine o parohie mare, ca să te înțolești repede și să pui și ceva de o parte.

— Bine mă 'nveți, frate Averchie. Iacă, chiar așa o să fac... că de cîte ori te-am ascultat, n'am căzut rău. Acuma ia să vedem în care județ să cer. Sfinția ta ești din Ialomița... cum e pe-acolo?

— La noi, în Ialomița, se gătesc fetele ca la oraș în zi de sărbătoare.

— Ce-are-aface?

— Are! Că dacă se gătesc fetele ca la oraș, înseamnă că sînt oamenii cu stare.

— Și dacă sînt cu stare și fudui, înseamnă că nu sînt bisericosi.

— Asta o s'o vezi cînd te-oiu duce la fața locului, că eu n'am fost demult, și de-atunci s'a mai schimbat lumea. Da' să știi că în Ialomița se dă bucate la preoți... poate mi-aduci și mie vre-un sac de porumb pentru paseri.

— O fi, dar în județul ăsta am auzit că nu sînt nici ape, nici păduri, așa că trebuie să fie tare urit. Eu gîndesc că ar fi mai nimerit în Vlașca—și, dacă s'ar putea, la un sat pe baltă. Știi ce tare-mi place peștele...

— Ei, așa zic și eu c'o brodești! Cînd vîi pe la oraș, îmi aduci și mie cîte-un crăpcean...

— Aș! E greu să vîi cu pește proaspăt, mai cu seamă yara, tocmai din Vlașca. Sărat, poate...

— A, nu, sărat știi că nu mînînc!

— Da' dacă m'oiu duce în Teleorman, frate Averchie?

— Acolo, am auzit că sînt oameni d'ăia care fură cuiul dela roata căruții și te lasă sbîrnînd în drum... Mai bine în părțile Tirgoviștei, că se face țuca multă și, cînd vîi pe-aici, poate mi-aduci și mie cîte-un clondir... Numai de, Doamne ferește, să nu dai în patima beției pîntre țucarii ăia, p'acolo!

— Da' de Prahova, ce zici, frate Averchie?

— Asta în ce parte de loc vine?

— Pela Ploești, în sus...

— Să te ferești ca de foc, că p'acolo am auzit că sînt numai adventiști!

— Las' să fie adventiști. O să mă lupt și eu, să-i întorc din calea rătăcirii.

— Cată-ți de treabă, părinte Artemie! Nu vezi că afară de ce e pe sfinția ta, nu mai ai nimic? Vezi mai întăiu să faci puțintel chiag, și pe urmă să te lupți cu adventiștii. Ascultă-mă pe mine: să te duci la un sat mare, să-ți strîngi ceva bani... și pe urmă te întorci la mănăstire, să trăești fără nici o grijă.

— Bine, da' călugărului îi scrie...

— Ce-i scrie călugărului? Las' că știu eu ce-i scrie. Să muncească pentru mănăstire și mănăstirea să-i dea ce-i trebuie. Ți-a dat starețul măcar un cap de ață, vre-odată? Că de muncit ai muncit, slavă Domnului! Hei, părinte Artemie, eu, dacă n'ași vinde borș, ași muri de foame p'aici, în nădejdea părintelui stareț...

— Văz că ai început să iubești pe Mamona, frate Averchie.

— De nevoe, părinte Artemie...

Așa urmă vorba între cei doi prietini pînă după miezul nopții, fără să ducă la o hotărîre statornică.

Adouazi o luară dela început. Averchie ținea într'una că trebuie parohie mare și agoniseală de bani.

— Cu ce-oiu strînge eu dela borș, cu ce-i mai aduna sfinția ta dela sat, cînd ne-om întoarce la mănăstire o să avem cu ce drege chiliile și cu ce să ne îndulcim bătrînețele.

Dar Artemie, fiind la început de altă părere, acum nu se putea hotărî.

Pela ceasurile unsprezece plecă la Mitropolie să roage pe Director să-i orînduiască el o parohie. Da' cînd să urce scara care duce la cancelarie, se răsîndi, eși în stradă și o luă așa, la vale, să mai chibzuiască. La intrarea locuințelor personalului sf. Mitropolii, se întîlni cu doi țărani care-l priviră lung și, după ce șopăcără ceva între ei, i-se ploconiră adînc.

— Sărutăm minile, părinte.

— Să fiți blagosloviți.

— Nu cumva ești călugăr, taică părinte?— îl întrebă cel mai tînăr.

— Cam așa ceva, tată.

— Și preot?

Și!

— Te-a dat la vre-o parohie?

— Încă nu m'a dat, da' am poruncă să-mi aleg una.

— Dacă e-așa, al nostru ești, taică părinte!—ziseră amîndoi țărani, tare bucuoși.

— Cum al dumneavoastră?

— Păi să vezi cum,—părințele,—luă vorba cel mai vristnic.

Nouă ne-a murit popa 'l nostru, încă dă an după vară, că taman i-a făcut de-un an acuma, la Sf. Ilie ce trecu. Și d'atunci, părințele, umblăm mereu după priot și nu e chip să găsim. Dă ne ducem la prefect, ne trimete la potropop; dă ne ducem la potropop, ne trimete la Mitropolie; dă venim la Mitropolie, părintele Directru': n'am și iar n'am, ce vreți să vă-l fac dă hîrtie? Am dusără la plocoane, taică părinte, d'am speriat satu'. Numai părintele potropopu cite curci și ciți miei și cite ocale dă unt a mîncat! Drept să-ți spui, că dela o vreme ne lipsisem. Ziceam că să ne lăsăm în voia Domnului. Da' e greu, că sîntem învățați cu priot, și în toată sărbătoarea, cînd ne adunăm în drum, aproape că numai dă lucru ăsta aducem vorba. Că de, sîntem și noi creștini, ș'avem și noi biserică nouă, și dacă n'auzim și noi clopotu' la o zi mare, dă ce mai trăim și dă ce mai murim? Acuma, pe ziua de Duminică ce trecu, ne-am hotărît noi să mai facem o încercare, ș'apăi... ce-o mai vrea Cel de sus! Am pus mîna dăla mîna și am cumpărat un curcan,—uite că taman l-am dus la părintele vicar...

— L-a primit?

— Nu prea vrea să-l ia... zicea că e cam slab... Da' la urmă tot l-a luat.

— Și ce v'a spus?

— Ne-a spus așa, cum ne-a spus mereu și părintele Directoru': lipsă și iar lipsă! Și ne-a învățat să ne ducem la mănăstire, la Cernica, să ne rugăm dă părintele starețu' d'acolo, să ne dea un priot din călugări, că d'ai dă siminar nu se mai găsesc. Acuma, de, cum să ne mai ducem și p'acolo... că șade rău să te duci la om cu mîna goală. Ș'apoi, știm noi c'o să ne dea? Ciți ca d'alde noi nu s'or fi dus și p'acolo!

— E mare satul dumneavoastră moșule?—întreabă Artemie, gîndind la sfatul lui Averchie.

— Are ca la trei sute dă case, părințele.. și la noi să dă bucate la priot... și pui dă găină... și sînt oameni cumsecade...

— Cum îi zice satului?

— Îi zice Codirla.

— Și e departe?

— Da'de unde!—vine colea pe linia Giurgiului, treci numai v'o trei gări, dela Filaret.

— Dacă e-așa cum spuneți, să știți... că merg la dumneavoastră.

Oamenii se priviră, bănuitor, parcă nu le venea să creadă.

— Nu glumești, taică părinte?

— De loc, moșule.

— Păi dacă-i așa, părințele, să-ți ajute Dumnezeu, că mare pomană ți-ai face! Drept îți spun că nu mai îni venea să mai mă duc acasă iar fără nici o nădejde. Tii! cînd te-o vedea satu' acuma, o să fie o bucurie...

— Să mergem la părintele Vicaru să-i spunem, părințele.

— Nu e nevoie, că am hîrtie chiar dela prea sfinția sa.

— Și... cînd o să vii, taică părinte ?

— Cînd plecați ?

— Chiar acuina, cu trenul dă două.

— Hai că merg și eu cu dumneavoastră.

În tren, Artemie află dela cei doi țărani, că biserica lor e *filială*, și că leafa preotului se leagă satul s'o plătească. Această veste îl bucură pe Artemie. Se gîndi că-și poate cere leafa pe-o lună înainte, ca să-și poruncească un rînd de haine noi.

Cînd se coborî din tren, Artemie trimise chiar din gară o telegramă Directorului : „*Primesc Codirla-Vlașca*”.

* * *

Dela gară până în Codirla nu făcură mai mult de-o jumătate de ceas, cu piciorul.

Sat mare cu linii drepte, curți bine împrejmuite, case încă-pătoare, învelite cu fer... și salcimi mulți... și aproape de gară.

Artemie și cu moș Anghel, așa îl chema pe cel mai bătrîn dintre țărani cu care venise—se duse deodrept la biserică, iar celălalt tovarăș o luă spre casa dascălului, să-l vestească să vie cu cheia.

Biserica din Codirla este așezată la marginea din spre răsărit a satului. E ridicată numai de zece ani, pe locul celei vechi, care, de birnă fiind, a luat foc dela o perdea și a ars până în temelie... Până să vie dascălul cu cheia, Artemie și cu moș Anghel mai stătură de vorbă, rezemați de grilajul mormîntului preotului Iordache, ce se afla în stînga bisericii.

— A fost un popă tare cumsecade, părințele, zicea moș Anghel. Până la o vreme, nu umbla pînă cîrciumi și nu știa ce va să zică judecata și cearta cu oamenii. Dar l-a izbit un necaz mare, că n'a avut parte dă prioteasă să-i trăiască, și dă inimă rea, s'a așezat pă băutură. Și bea... și bea... și ceartă-te cu lumea... și iar bea... și iar ceartă-te cu lumea... și cite alte multe. Că dela beție cite nu vin omului ! Da, așa cum era, aveam și noi popă'n sat. A fost mai rău după ce s'a prăpădit... c'am rămas dă risul lumii. Că, vezi sînția-ta, că oamenii din satele vecine nu cred că nu găsim priot fiindcă-i lipsă, ci zic că nu sîntem oameni dă treabă și d'aia nu vine nimenea la noi...

Sosind dascălul cu cheia, intrară în biserică. Zugrăveala nouă... cu sfeșnice încărcate de ceară... și colivă dela Simbăta Moșilor (acum era încă Octombrie) lipită de dușumele...

— Nu prea e curat în biserică, moșule !

— De, părințele, ca la noi, la țară...

În vremea asta dascălul trăgea clopotul, iar un „om de gardă” chema lumea la biserică.

— Hai băăă, că ne-a venit popă, băăă ! Toată lumea să vie la biserică, băăă !...

— ...Unde e mă, unde e ?

— La biserică, mă, un' să fie !

Vestea se răspîndi în sat ca fulgerul. Vecinii se strigau unii pe alții ca să-și împărtășească bucuria cea mult dorită. Femeile,—la fel și ele :

— Fă, vecinooo ! Hai, fă, că ne-a venit popă, fă !

— Și dac'a venit, ce-ai, fa, tu cu el ?

— Hai, fă, să-l vedem și noi cum e !

— Și dacă l-oiu vedea o să-ți dea ceva ?... Stai, fă,—unde pleci singură ? Stai să viu și io !

Fiind zi de toamnă, cînd nu prea e de lucru la cîmp, aproape toți oamenii erau pe-acasă. Așa că, auzind clopotul și strigătele gardianului, eșiră cu toții, și în mai puțin de jumătate de ceas, curtea bisericii fu plină de bărbați, de femei și de copii. Cînd văzură pe Artemie—voinic, îmbrăcat curățel, cu barba mare, neagră și tînăr,—un fior de mulțumire străbătu prin gloată.

Cel mai în drept să ia întăiu cuvîntul era moș Anghel. El cuvîntă astfel :

„Măi, fraților, știți cu toții cît am umblat și cît m'am căciulit în dreapta și în stînga, ca să capăt un priot pentru satul nostru. Iaca, mi-a ajutat Dumnezeu, și am găsit pe părintele ăsta care... care îl vedeți ! E om tare deștept—după cît se vede—și crez că o să stea la noi, dacă și noi om fi oameni și l-om ajuta...”

— Să ne trăiască !—răspunseră oamenii în cor.

Acum era rîndul lui Artemie.

— Oameni buni, zise el cam sfios, am poruncă dela părintele Director al Mitropoliei să mi aleg o parohie—care oi vrea eu. La dumneavoastră, după cît am înțeles, e biserica *filială*, da' nu face nimica asta, că pot să viu și aici. Da' un lucru să știți, măi tăiculiță, că eu aș vrea să veniți la biserică în toate Duminicile, c'ășa e datoria creștinului... Iaca, vă zic : bine v'am găsit sănătoși !

— Bine-ai venit !—răspunse norodul, cu putere.

Urmă o scurtă tăcere — apoi un om ca de treizeci și cinci de ani, care se afla în fața călugărului, făcu un pas înainte și, rezemîndu-se în ciomag, răspunse lui Artemie în cel mai curat dialect al locului :

„Taică părinte, eu, subsemnatul, Dumitru Roată, în calitate dă delegat al satului Codirla, comuna Gherghița, plasa Falaștoaca, Județul Vlașca, vă zic în numele tuturor codirlenilor : bine-ați venitără sănătoși.. și Dumnezeu să v'ajute să nu mai plecați d'acilea ! Noi avem, taică părinte, mare nevoie dă priot.. că nici învățător n'avem, c'a muritără pă cîmpul dă luptă, și în locul lui a venitără o domnișoară dîn Giurgiu, mai acumălea un an... ș'a statără pân' la Simpetru, ș'atuncilea a plecatără... și plecat'a fostără ! Ș'acumălea, taică părinte, stă școala închisă că n'avemără învățător. Că d'aia ne rugămără cu toții să luați sfinția dumneavoastră și postul dă învățător. Și sîntără două posturi dă învățători, taică părinte, așacă unul să-l ia coana prioteasa... c'ășa a făcutără și taica părintele dîn Vădeni...”

— Păi... eu n'o să am preteasă, tăiculiță,—întrerupse Artemie, nedumerit.

— Dăstul dă greu, taică părinte.., da' uite că ești om tinăr ș'o să-ți iai, c'am auzitără că acumălea o să se dea voe...

— Poate la ălalți, dar mie să-mi dea voe, nu prea-mi vine să crez...

— Mergem noi la Mitropolie și-ți scoatem voe, că ce nu poate un sat, cînd o vrea el! Numai sfinția dumneavoastră să vreți să stați acilea, că noi vă îmbrățișăm cu totul, că e nevoe mare... ș'o să vă rugăm să umblați să ne faceți parofie, că e satul mare... Și să ne mai faci, taică părinte,—uite vorbim acilea în favor dă oameni,—să umblați să ne faceți comună, c'ave-mără drept. Și să ne mai faci și-o bangă, că vrem să ne desfacem dă banga dăla Gherghița... și s'avem și noi p'a noastră. Și să ne faci, părințele, c'ășa ne rugăm cu toții, să ne mai faci și o cumperativă, așa cum a făcutără taica părintele dăla Vădeni, că vrem să luăm și noi stămburile mai ețin... Și să mai umblați tot sfinția dumneavoastră, că pe noi nu ne bagără nimeni în seamă, să umblați păla Minister ca să mai scoată din pădure și să ne mărească izlazul, că ne mor vitele dă foame... Și noi, taică părinte, te-om mulțumi cît nu se mai poate. Îți dăm și bucate, și doi pui dă găină, și îți muncimără gratis dăla noi pămîntul bisericii, dăla ogor și până la magazie. Și fiindcă e mai tot satul acumălea adunat acilea, ar fi bine să ne tocim pentru leafă și cît să ne iai dă mort, dă grîjanie, dă nuntă, dă botez... și dă toate slujbele cîte să cer... Așa, taică părinte, ne mulțumim că ai venitără la noi, că vremără să avem și noi priot învățat, să ne ție descursuri la biserică și la mort, că părintii dăla Vădeni... și sa umble și pentru noi, că, de, noi sîntemără ca boii și n'avemără pă nimeni mai cu cap între noi... Ș'acumălea, să ne spui, taică părinte: ce ne ceri? "

În timpul cuvîntării delegatului, Artemie, auzind de școală, de bancă, de cooperativă, de discursuri,—își dădu repede seama că nu poate să rămînă aici. Acești oameni n'aveau trebuință de preot numai pentru biserică, ci ca să le fie și un îndrumător în nevoile lor de tot felul. Și nădejdea ce-și puneau în el, ar fi fost repede spulberată, dimpreună cu cinstea ce i se cuvenea ca preot, de lipsa lui de cultură și mai cu seamă de trecere la București.

— Oameni buni, le zise el după ce tăcu delegatul, îmi place mult satul dumneavoastră, și biserica și școala... și văz că aveți multă evlavie. Mă duc chiar acum înapoi la Mitropolie să-i spun părintelui Director... și cînd m'oiu întoarce o să mai vorbim noi.

— Să-ți ajute Dumnezeu, părințele, să vii sănătos!

Cum ajunsese la gară, înainte de a se urca în tren, Artemie trimise o nouă telegramă Directorului: „Nu mai primesc Codirla”.

— Nu mi-e dat mie să fiu popă cu parohie, frate Averchie! — zise Artemie, intrînd pe ușa metocului. La oameni le trebuie popi învățați... și cu preotese...

Apoi povesti lui Averchie toată întîmplarea cu Codirla.

— Să știi dela mine, — zise acesta scărpinîndu-se după ureche, că... nu mai e mult până la sfîrșitul lumii. Auzi dumneata, că popa în loc să-și vază de biserică, așa - ca un popă ce se află, — să s'apuce d'alte comedii! Să țină popa *descursuri*! Da' ce mai trebuie descursuri cînd a lăsat Dumnezeu Cazania? Să poftască un popă, cit de învățat, să vorbească mai frumos de cum scrie la Cazanie, dacă-i dă mîna!... Și cam ce descurs să țină popa la mort? Ce, nu-l jelesc neamurile destul pe bietul mort? Parcă, Doamne iartă-mă, parcă mai aude mortul ceva! Să-i cînte el, popa, slujba înmormîntării, toată cîtă este în Molifelnic, că-i ajunge mortului!... Să știi dela mine că încurînd are să se împlinească Apocalipsul, părinte Artemie.

— Tot așa crez și eu, frate. Că cine sînt „popii mincinoși“? Aștia care se bagă în toate daraverile și de biserică nu-și văd!... Da' eu tot o să mai încerc.

— Nici vorbă că să mai încerci. Da' să nu te mai duci în Vlașca. Vezi, poate că în Ilfov ăi brodi-o mai bine...

Dimineața, după ce cercetară lista de parohii fără preot și harta Romîniei, care întîmplător se găsea atîrnată într'o odaie a metocului, găsiră că... tot în Vlașca ar fi mai nimerit.

— Și apoi, frate Averchie, am cam început să mă învăț cu județul ăsta...

— Ai fi început, părinte Artemie, da' să fii cu băgare de seamă că am auzit că, mai încolo, spre fundul Vlaștei, sînt oameni d'ăia care umblă cu două cuțite la briu și cu alte două la ciorap.

— Acuma, ce-o fi, aia o fi!...

* * *

Și iar porni Artemie în căutarea unei parohii.

Luă trenul de Giurgiu, dela Giurgiu luă p'âl de Videle, și se dete jos chiar la cea din urmă stație. De aci pornea un drum spre trei parohii fără preoți, nu prea departe una de alta.

Se opri în Vâlcele, cea mai apropiată și, fiind rupt de foame și de osteneală, trase la cea dintăiu casă din capul satului.

În curtea casei o bătrînă întindea la soare semințe de dovleac.

— Bună ziua, lele!

— Bună ziua...

— Ce faci, lele?

— Ce să fac, de, ca p'acasă... Uite, mai întinz sămînța asta dă dovleac, că am isprăvit porumbu' dă cules și gineri-meu s'a dus cu fata să semene un petec dă griu.

— La satu' ăsta îi zice *Vâlcele*, mătușă?

— La asta, păi,—la care dar ?!

— Frumos sat... și parc' ar fi și mărișor...

Este, părințale, cum să nu fie! Da' ce folos dă mărișor... și dă frumusețea lui, dacă n'are popă! Iaca, sint aproape șase ani dă cînd a murit popa Nae—Dumnezeu să-l erte—și d'atunci stăm dă risul lumii.

— E rău fără popă, mătușă!

— Rău, părințale! Mai rău dă cît așa cum să mai fie, că dacă nu e popă'n sat, nu e niciun rost. Că nu e slujbuliță la sfînta biserică, și cînd ai vre-o nevoe, Doamne ferește, n'ai dă und' să-l iai! Că avem pă popa Ghiță dăla Petriș... da'ce să se facă el sāracu' la atîtea sate! Că are p' ale lui patru... dă biserica noastră să mai țin două... și mai ține locul și popii Ion dăla Stejar... și sint ș'acolo trei, dacă nu patru... Că auz'că popa Ion e *dipotat* d'ăia și că trebuie să stea la București să facă legi. Parcă fără popa Ion nu să fac legile! Da' fac pentru ei, părințale, ce fac pentru noi? Tot pentru ei fac... Că facem și noi, de, cum am pomenit dăla părinți... și nu facem Sîmbăta cînd e-al morților, facem Marțea—ca ne-lumea, că Joia să duce la Stejar și Sîmbăta face la el, în satu' lui.

— Dacă are sate multe...

— Păi multe are, da dă ce să aibă așa multe? Ce, adică nu să mai găsească popi? Că numai la biserica noastră erau trei,—de, cînd eram eu fată la părinți...

— Erau alte vremuri, mătușă,—acuma e lipsă mare de preoți.

— De, părințale, sārū mină, ar fi fost... Da'uite că nu te 'ntrebai: ce vîntișor te-aduce pă la noi? Nu care cumva...

— Eu am poruncă dela părintele Directoru', care e la Mitropolie, să-mi aleg un sat care mi-o plăcea mai bine. Și fiindcă aici aveți așa lipsă de preot, o să rămii pe satul dumneavoastră.

— Să te-auză Dumnezeu, măiculiță! Să te-auză sfîntulețu'! — și baba își făcu o cruce — că la noi e bine cum nu se mai poate. Că numa' Sîmbăta ce-a să vie la biserică, și toamna sint pomeni multe, și deslegări dă sārindare... și la Paști să dă cocosi albi... și vara să dă, maică, bucate... și să dă, maică, pușori dă găină... Că nici morții, părințale, nici morții nu-i ducem la biserică după legea care-am apucat-o. Că la unii vine bietu' popa Ghiță, da' la alții nu vine, că de! e și el întins în toate părțile. Și îngroapă bieții creștini morții fără popă, și cînd vine popa Ghiță cu f'o unul la cîmîtir, cetește slujba pentru toți, că e singur, sārmanu', și ce să facă numai un popă la atîtea sate?

— Asta e rău de tot, lele!... Da' uite ce e... Mie parcă mi-ar fi, așa, nițică foame... Nu cumva ai ceva d'ale mîncării p'aici?

— De, să-ți fac un pușor dă mămăligă să mînci cu vr'un codru dă dovleac... că, uite, taman acuma l-am dat jos după foc... Că nu prea ouă nici găinile, bată-le focu'... și mi-a luat uliu dîn pui... și mor de speriat... Că zice că dacă dai popii pui, nu-ți mai

mor găinile. Da' dă unde! Iacă, eu dau popii în toți anii pui dă găină și tot îmi mor... Da' tot îi mai dau, că de, așa e al popii... Da' n'ar fi mai brodită, părintăle,—că uite că azi e Marți și sînt pomeni în sat,—să te duci să te întilnești cu popa Ghiță și să stai la pomană, undeva, cu ei, ca să mănînci mai bine?... Tiii! cînd te-o vedea popa Ghiță, o să te ia 'n brațe dă părătură dă bine! Că nu mai poate sărmanu' d'atîta alergătură... Că le zice întotdeauna la pricopsiții ăștia ai noștri: maaa, găsiți-vă popă, mă, că eu nu mai pot p'aũtea sate, că sînt și eu dă carne nu sînt dă fier...

Bătrîna petrecu pe Artemie pînă la poartă și-i arătă o căruță tocmai spre mijlocul satului.

— Uite, aia o să fie căruța cu oalele popii. Vezi că trebuie să fie și el p'acolea...

Cînd ajunse Artemie la căruță, se cruci de cele ce văzu în ea. Căruța, un fel de haraba moldovenească, era despărțită la mijloc printr'un șuşleț de scînduri. În partea din dărăt, o sumedenie de colaci,—după socoteala lui Artemie pînă la două sute de chilograme; iar în partea dinaintă erau așezate: o tîrnă uriașă, aproape plină de colivă amestecată cu mere, prune uscate, zahăr, bomboane, hartane fripte, luminări; un butoiăș, o damigeană și două pîrnăi de oale ca de trei vedre fiecare; iar pe de lături, străchini cu varză și cu diferite pilafuri.

Curios ca orișicare, Artemie întrebă pe omul cu căruța și află că dela fiecare pomană, popa Ghiță ia mai-mai o jumătate de sac de colaci. Și, cum nu poate să mănînce la toate pomenile „că sînt prea multe toamna”, își ia „dreptul” lui din tot ce e pe masă și pe vatră: ciorbă, mîncare, friptură, țuică, vin..., și pune în vasele din căruță.

— Păi bine, tăiculiță, da' ce face părintele cu atîta pîne și cu atîta mîncare?

— Are liotă multă, taică părinte, și mai dă și pe la Țigani, că nu scapă de ei. Uite că vine și părintele.

Artemie văzu un cîrd de oameni ieșind dintr'o curte, din apropierea căruții. Înainte mergea popa Ghiță, om trecut de cincizeci de ani, cu barba mai mult albă, cu cizme de toval, cu pieptar de oaie, fără anterior și cu culion în cap. După el, venea primarul și cei doi epitropi, ducînd fiecare cîte-o strachină cu pilaf de prune, cu colăcel de-asupra; apoi un dascăl c'o sticlă cu vin și una cu țuică; alt dascăl, cu sacul cu colaci; iar pe urmă de tot venea moșul „care aprinde candelile”, cu o strachină și patru hartane de găină, înfășurate pe jumătate într'o hîrtie. Până să iasă „ceata popii” pe poartă, mai porniră din casă două femei cu cîte două străchini fiecare: într'una ciorbă de pasăre, într'alta varză, în a treia iahnie de cartofi și în a patra, pilaf de gîscă... Ajungînd la căruță, toți își descărcară poverile. Femeile goliră și ele ciorba într'o oală și mîncările în ceialaltă... Și toți stăteau acum gata, cu popa 'n frunte, să pornească la altă „pomană”.

Artemie crezînd—după spusa babei—că preotului o să-i pară grozav de bine că-l scapă de povara a două sate, s'apropie vesel și-i întinse mîna:

— Blagoslovește, cinstite părinte! Eu sînt Artemie Ieromonahul—păcătosul, și am venit că am hirtie dela părintele Director al Mitropoliei să-mi aleg o parohie unde mi-o plăcea, și...

— Și nu cumva ți-o fi plăcînd Vâlcelele?...

— Chiar așa, cinstite părinte! C'am auzit c'aveți nouă sate și că e greu să...

— Ce nouă, părinte? Nouăsprezece să am și tot le biru-esc!.. Ia să faci bine s'o ștergi numaidecît, de pe aici, că am ordin dela potropop, cînd oiu prinde călugări vagabonzi pîn satele mele, să-i trimit „la urmă“.

— Stai, cinstite părinte, n'o lua așa, că eu am venit aici cu socoteală. Poftim hirtia părintelui Director...

După ce ceti hirtia, popa Ghiță mai muie vorba și sfătui pe Artemie să caute în altă parte, „că sînt sate unde se simte lipsă și mai mare de preot“.

Ieromonahul se învoi bucuros:

— Iartă-mă, părinte Ghiță, că dacă știam de una ca asta, nici nu călcam p'aici, că să aduc supărare la oameni. Lasă, să fii sănătos slinția ta să slujești la nouăsprezece sate, cum ziseși... da' de! nu prea-mi vine să crez că poți...

— Ce om!—gîndi Artemie pe cînd se depărta de popa Ghiță. Nici măcar la o pomănuță nu mă poți și pe mine... ori să-mi fi dat barem o prescură...

Noroc că luase el una, cam pe furis, oîn căruța popei—și acum, la eșirea din Vâlcele, se așeză lingă un puț de pe marginea drumului și-și potoli foamea cu ea, gîndind la tihna și la borșul dela mănăstire.

Aproape de vecernie, ajunse în Necșești, unde mai știa el că e o parohie de curînd văduvită de preot.

Cum se răspîndi vestea în sat că a venit un popă nou, administratorul moșiei din partea locului trimise un argat să-l poftască pe Artemie la curte.

— Bine-ai venit, părinte!—îi zise cu voe-bună administratorul,—un om scund, roșcovan și cu ochi iscoditori, întimpîindu-i în pridvor, la capătul scării. Ce vînt te-aduce pe la noi?

— Am auzit că boerul caută un preot pentru biserica de aici...

— Da, părinte... Boerul nu-i acasă, e dus la București. Da' nu face nimic, putem să rînduim și noi lucrurile.—Poftim înăuntru... să iei ceva în gură, că poate ți-i foame dela drum... și 'n vremea asta să mai schimbăm cite-o vorbă.

Se vede însă că în Necșești oamenii făceau multă politică, pentrucă cea dintău grijă a administratorului, era ca nu cumva preotul care avea să păstorească pe viitor aici, să fie țărănist,

adică să se dea cu învățătorul și să-i pună bețe 'n roate. De aceea, pe cînd Artemie se ospăta cu poftă din farfuria cu felii de pine și de brînză, pe care o slujnică i-o pusese dinainte, administratorul începu s'aducă vorba pe departe, ca să afle cam în ce ape se dă popa.

— Tot ce s'a făcut mai bun în țara asta, s'a făcut de cătră liberali!—zise el, uitîndu-se țință la Artemie.

Dar Artemie habar n'avea de politică.

— Toate sînt dela Dumnezeu, fără el nimic nu s'a făcut din ce s'a făcut,—răspunse cu gura plină, călugărul.

— Pe cită vreme țărăniștii d'abia acuma s'au apucat de treabă... și vor să cîrmuiască țara!—urmă administratorul.

Iar Artemie, fiindcă trebuia să zică și el ceva, se gîndi să răspundă cu cuvinte din sfînta scriptură :

— „Păr din capul vostru nu se va mișca fără voia mea“, zice Domnul...

— E drept că și liberalii sînt prea lacomi și prea se cred grozavi, o întoarse administratorul, pîndind cu coada ochiului spre călugăr.

— „Dumnezeu, mîndrului îi stă împotriva și celui smerit îi dă dar“, răspunse Artemie.

— Oricum, politica, cum se face la noi, aduce mult rău țării, fiindcă bagă vrajbă în popor. Iaca noi, aici în Necșești, sîntem împărțiți în două tabere vrăjmașe...

Iar Artemie, ca să zică și el ceva:

— „Toată împărăția ce se împerechiază între sine, se pustiește, și toată cetatea sau casa ce se dezbină întru sine, nu va sta“.

— ...Da' nici fără politică nu-i bine, urmă administratorul,—numai că nu știi pe care să-i ascuți, că toți au și părți bune și părți rele...

— „Ascultați pe învățătorii voștri și vă supuneți lor, că ei priveghiază pentru sufletele voastre ca cei ce vor să dea seamă“, cum zice sfîntul Apostol Pavel cătră Evrei,—răspunse Artemie.

Mare pehlivan! gîndi administratorul. Cum îl întorc și-l sucesc, tot nu pot scoate nimic dela el! Popa ăsta trebuie să fie mare meșter în politică...

Și cum Artemie isprăvisese de mîncat, administratorul se hotărî să-l întrebe mai de-adreptul, ca să isprăvească odată :

— Oricum, liberalii sînt mai vechi și mai pricepuți. Sfinția ta ce zici : da ori ba ?

— „Socotiți să nu vă fure pre voi cineva cu înțelepciune deșartă, după stihile lumii și nu după Hristos“, zice iar Pavel cătră Coloseni, rosti Artemie. Și mai zice și proorocul Ezechiel : „Dacă păcătosul nu se va întoarce dela rătăcirea sa, va muri întru nedreptate“.

— ...Iar eu zic, răspunse administratorul ridicîndu-se de pe scaun, că sfinția ta ai face tare bine să te duci să-ți cauți paro-

hie în altă parte... fiindcă aici, boerul nostru, care e cel dintăiu episcop al bisericii, n'o să sufere niciodată în satul lui un popă care învîrte şuruburi politiceşti şi bagă vrajba între oameni... Nu ştiu dacă şi la asta vor mai avea ceva de zis sîntul Azachil şi proorocul Pavel... da' ştiu că boerul o să zică cum zic eu... Umbilă sănătos, părinte!

Cînd Artemie, fără să înţeleagă bine despre ce-i vorba, eşi pe poarta curţii boereşti din Necşeşti, în urma lui administratorul închisese de mult uşa din capătul scării.

* * *

— E prapad mare, frate Averchie!—zise Artemie ajungînd la metoc. Iar mă 'ntorc fără parohie...

Şi cu deamănuntul îi povesti lui Averchie toată păţania cu popa Ghiţă din Vâlcele şi cu administratorul din Necşeşti.

— Bine-ai făcut că n'ai rămas, incuviinţă fratele Averchie. Cu popa cel lacom din Vâlcele n'ai fi putut trăi, ţi-ar fi făcut el de ducă... Iar dincolo, la Necşeşti, unde zici că 's oamenii împărţiţi în două tabere vrăjmaşe, şi mai rău ar fi fost... Părinte Artemie,—urmă el, după ce stătu puţin pe gînduri,—oare 'despre cine îmi ceteai în Apocalips că o să vie de pămînt înaintea lui Antihrist?

— Despre Gog şi Magog, frate Averchie.

— Apăi eu cred, părinte Artemie, că ăştia care se învrăjbesc așa în două tabere, trebuie să fie Gog şi Magog... Să ştii că nici Antihristul nu-i departe,—s'apropie sfîrşitul lumii!

— Frate Averchie, eu aşi zice să ne întoarcem mai bine la mănăstire, îndărăt...

— Să ne întoarcem la mănăstire? D'apoi mănăstirea o găseşti oricînd... da' cu parohia nu te mai întilneşti! E o plească acum, cît e lipsă de popi, că dacă or începe a eşi din şcoli, nu te mai loveşte norocu' ăsta!

— Zi mai bine c'ai dat aici de traiu bun,—vinzi apă acră şi stringi parale... Da' sufletul unde-o să-ţi meargă, frate Averchie?

— Mai întăiu, apa nu e acră dela Dumnezeu, trebuie să-i pui tărîţe—şi tărîţele sînt scumpe. Al doilea, banii pe care-i adun aici din apă şi din tărîţe sînt pentru sfinţia ta, că altuia cui o să-i rămîină?

— Aşa ar fi, frate Averchie,—da' nu vezi cum m'am ogîrjit cu drumurile astea?... Care din noi doi o să moară mai înainte?

— Apoi ce să-ţi fac, dacă nu vrei să-ţi găseşti parohie! Se ţine norocul după sînţia ta,—şi-i dai cu piciorul... Că la sat, popă fiind, tot mai dă omul—ba d'un ouşor, ba d'un pui de găină... mai colăcei... mai hartane de pe la pomeni... mai un pic de vin,—că cu ţuca ştiu eu că nu prea te baţi...

Cam în acest chip vorbiră şi se ciorovăiră până sara tîrziu, Artemie zicînd una, Averchie răspunzînd alta. Iar adouazi, după

somnul nopții care limpezește și așază gândurile omului, Averchie, mai chibzuit și mai priceput în treburile vieții, rosti hotărîrea:

— Trebuie să-ți găsești parohie, părinte Artemie. Da' să nu te mai duci după parohii așa, în bobote, cum pornește cînele surd la vinat. Să te duci întăiu pe la potropop, să-ți spue el la care parohie să pornești, că el trebuie să știe care și ce socoteală are.

* * *

După sfatul lui Averchie așa dar, se înfățișă Artemie peste două zile cu sfială la unul din protopopii eparhiei Ungrovlahiei.

— Blagoslovește, cinstite părinte!

— Ce este?

— O parohie, cinstite părinte... că am hîrtie de la...

— Ce parohie! Ce hîrtie! Să stai la mănăstire, că acolo e locul călugărului, nu la sat între mireni.

— Păi dacă Sfînta Mitropolie zice că...

— Ce Mitropolie! S'au apucat Vlădicii să ia ignoranța din mănăstiri ca s'o trimeată să lumineze satele! Ca să le luminezi, trebuie să știi carte, părinte! Popă trebuie să știe carte!

— D'apoi lasă, prea cinstite părinte, că nu trebuie să știi cine știe ce carte, ca să dijmuești oalele de pe la pomeni. Parca n'am văzut eu!

— Cine dijmuește oalele? Cine face treaba asta?

— Iaca, zise Artemie, chiar mai deunăzi am văzut cu ochii mei un preot din Vlașca.

— Nu-i adevărat!... Și chiar așa să fie, are omul tot dreptul să se infrupte, fiindcă și-a tocit coatele pe băncile seminarului... Scoate hîrtia, s'o văz și eu.

După ce văzu hîrtia dela Director, protopopul căută într'un saltar și întinse pe masă o listă cuprinzînd toate parohiile fără preot titular, din circumscripția lui.

Erau vre-o cincisprezece. La cîteva dintre ele erau rinduiți proistoși, pe care nu face să-i superi, sau ieromonahi; una era suplinită de un nepot al protopopului, la alta ținea locul un unchiu, tot al prea cucerniciei sale; a douăsprezecea o păstra pentru un seminarist (care se și logodise, cu o rubedenie mai calică); pe a treisprezecea o îngrijea un cumnat mai tînăr iar pe a paisprezecea o suplinea un preot care în fiecare an la Paști îi făcea protopopului bucurie cu cît-o „stîrpitură“ de miel și un curcan... Mai rămînea una, de curînd despărțită dintr'o parohie mai mare, căutată fără imputernicire în regulă de cătră preotul care o avusese mai înainte înglobată în parohia lui. La aceasta se gîndi protopopul s'o dea lui Artemie... și s'a gîndit numai pentrucă avea o fir' de pică pe preotul de-acolo fiindcă, rugîndu-l odată să-i facă rost de un cocoș bun de prăsilă, popa i-a adus unul hîrbuit și claponit de bătrînețe.

— Uite, părinte, îți dau o parohie așa, ca de nasul sfinției tale... Sînt acolo oameni cam amestecați... da' deftreabă.

— Sînt creștini adevărați, prea cinstite părinte?

— Creștini. Parohia se chiamă Trindileaua... și nu-i departe. Iei trenul de Constanța, te dai jos la Pasărea—și d'acolea cu piciorul, cale de vre-un ceas... Hai, ia-ți hîrtia și du-te... da' vezi să nu te-apuci de niscai drăcii pe-acolo.

— D'apoi că se cam ține dracul de călugări, prea cinstite părinte...

— Să n'auz mine-poimine că te-ai incurcat cu vre-o muiere!

— De! Dac' o fi să fie dela Dumnezeu...

Dela halta Pasărea, unde se coborî din trenul de Constanța, Artemie o luă pe șoseaua ce duce spre mănăstirea maicilor. Până în satul Bozieni din poarta mănăstirii, spre marea lui mirare și groază, întîlni numai și numai Țigani. Ii era și scîrbă și teamă de acest neam de oameni, fiindcă, după cum s'a văzut, la mănăstire avusese multe de tras de pe urma lor.

Se știe că pe lîngă multe mănăstiri din țară sînt și sate țiganești, locuite de urmași ai robilor de odinioară. Acești Țigani nu mai fac robie la mănăstiri, dar țin morțiș la obiceiul vechiu de a se împărtași și ei din cazanul de obște. Astfel că, în fiecare zi se vede cîte un cîrd de Țiganci și de dănciuci cu oalele cu bară, la ciorbă. Dela cazan, o iau pela călugări după „coji“ de pîne, și dacă se poate, după ceva ciordeală.

Lui Artemie i-au furat în multe rînduri, ba cite-o rufă de pe gard, ba vre-o oală sau vre-un topor rămas pe afară, ba ceapă verde din fața casei. Nôroc că se mai temeau Țiganii de Averchie, că altfel... Acuma, de măruntisuri se supăra el, Artemie, da' i trecea curînd. Zicea: „Hm! le-o fi trebuind și lor“... S'a întîmplat însă că, într'o noapte, cînd să iasă la utrenie, în lipsa lui Averchie care plecase la vie, s'au năpustit doi vlăjgani de Țigani asupra lui, l-au trîntit la pămînt, l-au legat vîrîndu-i și o cîrpă în gură, apoi au scotoțit peste tot. I-au luat un rînd de haine rămase de la un călugăr bătrîn, rantia pe care o păstra pentru inmormintare, toată rufăria (ce bruma avea și el!) precum și 130 de lei adunați ban cu ban de pe la slujbe, ca să-și facă culion nou.

S'a plîns Artemie starețului și la jandarmi, dar degeaba, hoții au rămas tot hoți. Ba tot el căzuse rău, că l-a certat starețul că ține bani în casă și că nu se cade călugărului să aibă parale.

Și d'atunci, părilemele Artemie a luat frica Țiganilor și de cite ori vede cîte unul începe să-i bată inima.

Cînd intră în Bozieni,—ce să vadă el? Țigani și iar Țigani... Odată îi trecu un fior rece prin inimă; dac' or fi tot numai Țigani și'n Trindileaua?

— Domnule, întrebă Artemie pe circiumarul din Bozieni, mai e mult până în Trindileaua?

— Uite, părinte, cum ieși din sat de-aici, se vede Trindileaua, pe-o coastă.

- Da' rogu-te... cam ce fel de oameni sint pe-acolo ?
- N'ai mai fost niciodată pîn pârțile astea, părinte ?
- Acum viu întăiu.
- De, părinte... oameni sint, ce să fie altceva ?
- Bine, oameni, da' Romîni sint ? Ori...
- Romîni... cam vechi, taică părinte !

Nepricepînd ce vrea să spună cîrciumarul, Artemie se îndreptă încet spre Trindileaua, gînditor.

Cînd ieși din Bozieni, își zări parohia înșirată pe o mucle de deal. De departe satul îi păru măricel, dar cînd s'apropie mai bine, socoti cam la vre-o cincizeci de case, toate urite, strîmbe, așezate cam la voia întimplării, și fără nici o fărîmă de gard printre ele. În mijlocul satului lămuri școala,—o casă mai măricică—iar la margine, în colțul dinspre răsărit, biserica.

— Las' că e mai bine între oameni săraci... că sint mai credincioși și mai de înțeles,—gîndi, de nevoe, Artemie, vrînd să depărteze dela el dezamăgirea care începea să-l cuprindă.

La marginea satului, o droaie de dănciuci, cu cite-un petecuț de cămașă pe ei, se jucau în noroi, stropiți și mînjiți din creștet până 'n talpă. Cînd văzură pe Artemie, îi săriră înainte și începură să-i ceară de pomana.

- Ce-i cu voi mă, pui de hoți ? se răsti popa la ei.
- Dă-ne și nouă cite-un franc, taică parinte !
- Da' ce-ați căutat voi tocmai din Bozieni să vă jucați pe-aici ?

— Păi noi d'aici sintem, taică parinte, sintem d'aici, din Trindileaua, nu sintem din Bozieni.

- Ce spui, mă ?
- D'apoi !

În vremea asta, două Țiganci cu cite-o jumătate de cămașă și cite-un petec de fotă dinainte, se apropiară de Artemie și-i sărutară mîna.

- De unde sinteți, cumetrelor ?

— Iaca d'aici, din Trindileaua sintem... Da' ce cați pă la noi, parintele ? Ce vînt te-aduse ?

— Am poruncă să-mi aleg o parohie care oiu vrea eu, și părintele potropopu' m'a 'ndreptat aici...

— Hauliu, mîncă-te-ași ! că bine-a făcut dă te-a îndreptat, că muream ca cînil, fără popă... Hai, fa Catrino, să spunem la Țigani că ne-a venit popă, hai !

Dar nu mai avură cînd să le spue, că Țiganii zărind pe Artemie, veneau droae spre el...

Cînd îi văzu Artemie, pe toți d-o mumă și de-un tată, grămadă spre el, simți fiori reci prin trup. Se rezemă de un tufan din apropiere și ridicîndu-și ochii la cer, șopti — din psalmul al treilea :

— „Nu mă lăsa Doamne, Dumnezeuul meu, nu te depărta dela mine, ia aminte spre ajutorul meu, Doamne al mîntuirii mele“...

Pe linga frica pe care o simțea la apropierea unui Țigan, se adăoga acum în sufletul lui Artemie și cumplita amărăciune că și de astădată a călcat cu piciorul stîng.

Țiganiil il încunjurase din toate părțile. Unii li sărutau minile, alții se ștergeau la frunte cu colțurile rasei, iar parte din ei ingenunchiară făcîndu-și cruce.

Un bătrîn spătos se propti drept în fața preotului și-i zise :

— Taica parinte, fă-ți pomana și ne cetește o *desleganie* că noi n'avem popă.

— Popa ăsta e trimis dă potropopu' haicea la noi! — șopti la urechea unchișului una din cele două Țigănci, cu care intrase Artemie în vorbă.

— Hauliul Bogdaprostea! Te-a trimes potropopu' la noi, taica parinte?

— El și-a făcut pomana asta, moșule... Să dea Dumnezeu s'o găsească pe lumea ceialaltă!

— Că bine-a făcut, pupa-i-ași tăpile... că sîntem și noi botezați și am făcut biserica dă zid. Că, huite, făta o Țigancă, murea un Țigan... și n'avea cine să boteze și n'avea cine să îngroape. E bietu' popa Marin dela Cornești, care vine și pă la noi... da' vrem s'avem p'al nostru, să stea în-satu' nostru. Și popa Niță dela maici, mai mult ne balacărește decît ne slujăște.

— Cite case sînteți aicea, moșule? — întrebă Artemie, ceva mai în fire.

— Sîntem ca la două sute de capi, părințele.

Eu văz mai puține case, nu cit zici...

— Hapoi... am mai ars din ele hast' iarnă, că boerii nu vor să ne vînză lemne... și stăm înghesuții cite cincisprece într'o casă, parințele... c'ășa e-al Țiganului!

— Și toți sînteți Țigani?

— Iac' așa ne zic Rumîniil, — Țigani! Da' sîntem și noi tot oameni, că sîntem botezați după legea creștinească, ș'am făcut și noi biserica dă zid...

O Țigancă mai vrîstnică — pe semne moașa satului — dînd buzna printre ceilalți și apropiindu-se de Artemie, îi sărută minile, hainele și începu să bizîie, fără lacrimi:

— Bine că te aduse sfîntul Dumnezeu, parințele... că mă duceam cu *apa* și cu botezurile taman la popa Marin și la popa Niță dăla mănăstire... și sînt vremuri rele, și eu sînt goală... Trăiți-ar copilașii!

— Păi ce să-mi trăiască, dacă n'am!

— D'apăi... ho să faci, că n'ai îmbătrînit!

— N'am preteasă.

— Ho să-ți iei... că te vezi om în toată hirea!... Huite coana care n'vața copiii dă țigani, n'are nici ea barbațel.

— Dacă n'are, să-și caute...

— Dacă ești matale haici, ce să-și mai caute? Că destul de om ești.

— Ia ascultați măi... *oamenilor*,— începu Artemie, hotărît s'o isprăvească și să plece cine v'a pus pe voi la cale să cereți parohie și preot?

— Iaca nevoia, taica parinte, da' cine! — răspunse țiganul cel bătrîn.

— Păi bine mă, cine-i nebun să vie popă la voi? Că în două zile îl lăsați și fără cămașă...

— A! nu, parințele, să nu gîndești una ca hasta - zise unchiașul - noi nu sîntem Țigani d'ăi dă ciordeală. Noi sîntem Țigani cinstiți... plugari, că ni-a dat și nouă loturi, și le muncim... Și pă popă îl omenim și-i dăm și noi ca Rumîni cite-o banița dă bucate... și facem și noi pomeni la morți, de! ca tot creștinul. Ș'am făcut și noi biserica dă zid... și daca-i vorba pă ciordeala, n'o sa ciordim tocma' dă la popa-al nostru!

— Nu crez, moșule... Să nu fiu pățit, calea-valea... da' sînt pățit.

— Hapoi, nu țî-o li plăcînd, parințele, că sîntem Țigani, — luă vorba o țigancă din grămadă - da' barim, cetește-ne o *desleganie* fiindcă ai venit până aici... Da' s'o zici după carti!

Ieromonahul socoti că e de datoria lui să le implinească această creștinească rugăminte. Se duse dar la biserică împreună cu unchiașul, care era și epitrop, să ia Molitfelnicul. Văzînd biserica nouă, făcută numai de-un an, mică dar curățică, Artemie se înduioșă o clipă și se gîndi că n'ar fi rău să încerce a rămînea aici... Dar cînd își aduse amînte de pătania dela mănăstire, se scutură ca de friguri.

Și după ce „deslegă” pe Țigani, plecă Artemie și din Trindileaua, uitîndu-se cînd și cînd în urmă și rugînd pe Dumnezeu să-i ajute să se întoarcă sănătos la mănăstire.

(Va urma)

Ieromonahul Damian Stănoiu

Insemnări de drum de A. Lambrior

Notă introductivă

Din al treilea deceniu al secolului trecut, odată cu apariția revistelor, au început în literatura noastră descrierile de călătorii prin țările românești. În aceste pagini vedem adesea pe scriitor (încă de atunci obosit de zgomotul pașnicelor noastre capitale) căutând refugiu în singurătatea naturii și înălțînd imnuri patetice, de un lirism exagerat, în fața unor priveliști banale. Chiar C. Negruzzi, unul dintre cei dintâi scriitori de călătorii la munte, deși admirator al celor „moderați” și fire echilibrată, scrie în „Fragmentul” în care povestește călătoria lui dela Iași la Piatraică ajungînd pe vîrfurile unui mic munte, a găsit în acest fapt rețeta de a fi bun poet. Pe unii scriitori i-au atras priveliștele naturii, dar în același timp și viața trecută din locurile pe care le străbăteau; astfel sînt Gr. Alexandrescu și Alecsandri în revista *Proșirea* (1844), iar mai tîrziu Al. Russo cu „Piatra Teiului”, etc. Aceste călătorii au drept scop o singură localitate ori regiune și nu urmăresc decît foarte rar să dea informații precise. Înainte de anul 1875, nici un scriitor de-ai noștri n'a avut curiozitatea să străbată toate pămînturile locuite de Rîmîni și să lese amintirea impresiilor lui despre locuri și oameni.

Din acest punct de vedere, paginile îngăbenite care cuprind note de călătorie în toate ținuturile românești și pe care întîmplarea ni le-au adus înainte, credem că au o deosebită importanță. Ele se datoresc lui A. Lambrior, acel scriitor și învățat ale cărui

merite științifice au fost demult recunoscute, deși o moarte prematură nu i-a îngăduit să isprăvească lucrările începute și nici nu l-a lăsat să-și dezvolte toate calitățile lui eminente. Prin aflarea acestor însemnări, am putea spune că scriitorul s'a răzbunat oarecum împotriva destinului, care a fost cu el atît de nedrept și avar.

Notele sînt scrise pe foi libere, fără nici o paginație; din cuprins se poate vedea însă adesea care e succesiunea lor reală. Ele datează dinainte de anul 1875, cînd Lambrior a plecat din țară, avînd același scris și găsindu-se la un loc cu alte însemnări asupra „îmbrăcămîntei țaranului“ ori „obiceiurilor populare“, lucruri care îl preocupau în acea vreme. Din citarea frecventă a lui Cantemir, atît în aceste pagini cît și în introducerea dela studiul neterminat din *Convorbiri literare* asupra „Obiceiurilor și creștințelor la Romîni“, se arată intenția lui Lambrior de a scrie o lucrare pentru toate țările romînești similară „Descrierii Moldovei“. De aici pleacă activitatea lui în domenii care privesc realitățile noastre naționale; și tot dela această intenție pornește interesul deosebit pe care l-a acordat „predaniilor“ și descrierilor pămîntului românesc. În afară de influența lui A. Russo pe care am arătat-o altădată, Lambrior primise deci în acest timp și influența învățatului principe moldovean. A. Russo l-a influențat numai în privința ideilor asupra limbii și a elementelor ei compunătoare, furnizîndu-i chiar argumente împotriva latinismului renăscut (astfel sînt versurile citate din *Scrisoarea către Zulnie* a lui Conachi, etc.).

Lambrior a continuat acea „direcție veche“ dela mijlocul secolului, anterioară „Junimii“, fiind în această societate liberă, spirituală și negativă, un reprezentant și apărător al tradiției moldovenești. Notele de călătorie ne dau o imagine mult mai complexă asupra părerilor pe care le susținea atunci Lambrior, fiindcă prezintă un domeniu mai întins de aplicare pentru substituirea neologismelor (de ex.: *predanie* = tradiție; *lungime* = longitudine; *lățime* = latitudine, etc.), precum și o mai mare libertate în utilizarea nuanțelor dialectale moldovenești, pe care am căutat să le păstrăm cît mai mult. Aceste păreri arătate și în cele patru articole din *Convorbiri literare* (anii 1873-1875), au avut răsunetul lor în tabăra latinistă. Astfel, îl vedem caracterizat pe Lambrior drept omul care tindea „întru scrierea romînească a fi poporal cu orice preț, iar această poporalitate a stilului românesc și-o închipuiește că ar fi stînd în uzarea cutărui și cutărui gerg nespălat și nepep-

tănat al claselor românești celor mai de jos“ sau care încerca „de a lua de bani buni tot ce se află azi în uzul vorbirii poporului român rustic; de a suscepe în limba și scrierea românească mai cultă toate vorbele și formele gramaticale și sintactice, încă și cele mai străine și stricate“... etc.” Intru cât e „nеспălat și nepepătat“ după cum era atunci frumos și necesar „gergul“ întrebunțat de Lambrior, vor arăta paginile următoare.

Intre ele se găsește una din primele călătorii *cu pluta pe Bistrița (după N. Gane)*; o descriere foarte amănunțită a Ciahlăului și împrejurimelor lui, importantă și azi; descrierea M-rei Varatic înainte de a fi distrusă de incendiu și legende despre lucruri și fapte astăzi dispărute (Ezerul dela Dorohiu, etc.). Dacă uneori datele istorice nu corespund realității (de ex.: la Baia, nu toate bisericile sînt înălțate de Ștefan cel Mare, etc.), vina o are starea detestabilă a istoriografiei românești din acel timp cînd ultimul cuvînt îl aducea seaca și incoherența carte a lui A. T. Laurian. Și tot astfel se explică unele mici inexactități geografice (de ex.: nu Caraimanul e înălțimea cea mai mare a Carpaților) sau de nume, pe care însă, de cele mai multe ori, le-am rectificat.

Din manuscrisele acestea desprindem acum 15 fragmente, rezervînd pe celelalte pentru o ediție a întregii opere românești a lui Lambrior.

I. Șiadbei

Baia și Slatina (ținutul Sucevei)

În depărtare de o oară dela Fălticeni, la poalele munților, se află Baia, odinioară un tîrg unde locuiau mulți Sași, astăzi un sat mare. Baia se deosebește prin poziția sa pitorească, prin frumoasa așezare a proprietarului și prin trei ruine rămase din timpurile marelui Ștefan. Palatul proprietarului deși nu de o arhitectură imponentă, este mare, frumos și așezat în mijlocul unui parc englezesc destul de întins. Prin el curge o ramură a Moldovei, care formează mai multe lacuri frumoșele. O parte a grădinei e mai sălbatică și primblătorul, străbătînd prin strîmte și întunecoase alee, se află fără veste în mijlocul unor ruine. Acestea în-

* Dr. Gr. Siliși, *Renascerea limbii românești în vorbire și scriere, învredita și aprelata*, Cluj, 1879, pp. 10 și 31.

fășoază toată mărimea trecutului; zidurile de piatră de o lungime de vr-o 15 picioare, înălțimea unor părți altele zidurilor care se întrec falnic cu înălțimea munților din apropiere, pietrele căzute cu inscripțiile lor, toate aceste însuflă mirare și respect. Pe cât se poate prepune după forma ruinelor, ele trebuie să fi fost din vechiu o biserică; inscripțiile de pe pietre sînt în limba slavonă. În mijlocul ruinelor se află un mormînt în care după cît se lămurește din inscripția grecească, se odihnește Cantacuzin, un vechiu proprietar al moșiei Baia. Acest Cantacuzin care trăia cu un veac în urmă, a fost pe cît povestesc locuitorii din Baia, un bărbat de un caracter straniu și sălbatic. El nu avea palaturi în Capitală nici era servitor al tronului ca cei mai mulți boeri; el afla plăcere în singurătate și în vînat. Patima vînatului era atît de mare în el, încît se acufunda cu sute de săteni în adîncul munților unde petrecea vînd pături și jumătăți de an. Cînd se scobora în vale după asemenea vînătoare, aducea cu el o mulțime de urși și cerbi uciși cu a căroră piei și coame își împodobește palatul. Cînd nu vîna, îi plăcea a rătăci singur prin păduri și se oprea cu deosebită mulțămire în ruinele din grădină, care era locul său favorit. Acest pasionat vînat ajunse la adînci bătrînețe. La sfîrșitul vieții risipise o mare parte din avere; sătenii ce erau sub stăpînirea sa, uitînd întrebuintarea plugului, erau priăcuți în semeți vînători și moștenitorii lui Cantacuzin dobîndise prin testamentul său un mare număr de piei de feare sălbatice cu îndatorirea de a-l înmormînta în mijlocul ruinelor atît de iubite de el.

Celelalte două ruine ce se află la Baia sînt bine păstrate. Una din ele, o biserică părăsită în care după superstiția sătenilor locuiesc spirite infernale, a rămas întreagă, afară de clopotniță. A doua, este iarăși o biserică bine păstrată și înnoită.

Dela Baia la mănăstirea Slatina este cale de patru ceasuri cu trăsura, trecînd de mai multe ori apa Moldovei care curge limpede și curată. Această mănăstire se află nemijlocit la poalele Carpaților, într'o îngustă și adîncă vălișoară prin care curge un mic pârâu, numit iarăși Slatina. Vr-o patruzeci de călugări locuiesc această mănăstire; spiritual timpului și legile nu mai îngăduiesc recrutarea de călugări noi ca mai demult și deaccia cînd se împușinează tare la o mănăstire, guvernul o împoporează cu călugări aduși de pe la altele.

Mănăstirea Slatina fu zidită în veacul al 16-lea de domnul Alexandru Lăpușneanu, în vremea domniei sale a doua. Legenda care s'a păstrat în gura poporului despre întemeierea mănăstirii

este următoarea: într'o noapte întunecoasă, toți acei ce locuiau în vecinătatea văiei unde astăzi e monastirea fură deșteptați din somn printr'o melodioasă cântare ce se auzia din pădure. Cântarea era așa de dulce, așa de armonioasă, încît nu mai rămînea îndoială că ea nu era produsă de un glas omenesc. Unii din locuitori se luară după acel glas și cufundîndu-se adînc în pădure, văzură deodată înaintea ochilor o flacără supranaturală ce împrăștia de pe un copac o cerească lumină împrejurul ei. Înțelegînd atunci că acea cântare era glasul unui înger și că flacăra era raza dinprejurul capului său, îi căzură în genunchi și mulțămîră lui Dumnezeu de această minune. A doua noapte glasul se auzea și flacăra lucea din nou; toți oamenii cuvioși se apropiară și se închinară. Arătările acestea prelungindu-se, se făcu mare vuet în țară despre această îndurătoare minune și zgomotul pătrunse până la urechile domnului. Alexandru se arătă întai rece și lăă în rîs pe toți cei care credeau în adevărul acelor vuet; mai pe urmă, cînd vuetele ajunseră atît de puternic încît se făceau necentenite călătorii în acea pădure, Alexandru fu înduplecat să se ducă în persoană pentru a se încredința de adevărul acestei minuni. Niciodată lumina nu fusese mai strălucitoare și cântarea mai subtilă decît în noaptea în care domnul se afla de față. Se spune că în momentul în care Lăpușneanu văzu cu ochii săi această minune, ar fi căzut în genunchi cu fața la pămînt muncit de cumplite muștrări de cuget și ar fi rugat pe Dumnezeu să-i ierte toate nelegiuirile și uciderile ce făcuse. Sculîndu-se, el jură în fața tuturor celor adunați că va zidi o monastire pe locul unde se arătase cereasca vedenie. Abia rostise jurămîntul, lumina și cîntecul dispăruse pentru a nu se mai arăta niciodată. Credincios jurămîntului său, Alexandru puse de a doua zi să se înceapă zidirea și în curînd se văzu înălțîndu-se în mijlocul codrului o măreață monastire, care primi după părău numele de Slatina. Patru porțete de-a[le] lui Lăpușneanu se găsesc în monastirea Slatina: unul în biserică și altul în trapeză, ambele împreună cu familia domnească; iară două, el singur, unul în locuința starețului și altul pe o perdea lucrată, cum se zice, pe vremea lui de doamna Ruxanda. Din toate, cel mai adevărat este cel cusut pe perdea fiindcă este așa cum s'a făcut, în vreme ce acele zugrăvite în biserică, trapeză, etc., s'au toț schimbat la fiecare zugrăvire a bisericăi și deaceia nici nu seamănă unul cu altul. Monumentul cel mai însemnat din biserică este mormîntul lui Lăpușneanu într'un unghiu adîncit în tinda a doua. Deasupra mormîntului se

află încă icoanele Maicei Domnului și a lui Hristos, amîndouă de lemn, așezate acolo îndată după înmormîntarea lui Alexandru. Cadavrul doamnei Ruxanda a fost îngropat la un loc cu oasele soșului ei. Și tot așa Mitropolitul Moldovei și Sucevei Veniamîn Costachi, după ce petrecu cele din urmă zile ale vieții sale părăsit în mănăstirea Slatina fu îngropat în mormîntul lui Lăpușeanu; și astfel se află amestecate în același mormînt țărîna despotului celui mai crud, a doamnei celei mai blînde și a arhierelui cel mai curios.

Varaticul și Sihla (în ținutul Neamțului)

Pe coasta despre răsărit a Carpaților moldovenești coperiți de codri, se întinde un rînd de mănăstiri, unele în niște văi ce se apropie de șesuri, altele din neapropiate înălțimi stăpînesc văile, iară altele închise în strîmte ascunsuri întuncite de umbra pădurilor, sînt desfătătoare locuri de adăpost pentru cei isgoniți din lume, de voe sau fără de voe. De cum părăsești soșaua ce merge dela Neamț la Piatra în dreptul satului Băltătești și apuci spre cele întăi văi din poalele munților, zărești strălucind la capătul șesului pe care mergi, albele acoperemînturi ale mănăstirii Varaticul, luminate de razele soarelui. — Varaticul este o mănăstire în care locuiesc peste 600 de călugărițe. Mănăstirea, casele și mai cu samă împrejurimile sînt așa de vesele și grațioase încît par a fi făcute mai mult pentru desfătare decît pentru cucernicie. Varaticul în fapt este un mic tîrgușor pe a cărui piață de căpetenie se înalță biserica cu albele ei turnuri; iar locuințele călugărițelor, neregulat îndesite, înconjoară mănăstirea din tuspătru părțile. Fiește care călugăriță obicînit își are căsuța sa deosebită, bucătăria și grădina sa; cite odată locuiesc și cite două împreună și se ajută ca două surori la rugăciuni și la trebile gospodărești. Deasupra căsuței, așa de albă că-ți lovește ochii, se rădică un acoperemînt bine făcut de șindilă ce se razimă pe cerdac, la care duce o scară de lemn curată și prin care ajungi la ușa casei din afară (ce totdeauna este subt cerdac). Subt scară se vede mai totdeauna o ușă mare, care duce într'un zămnic mic unde se păstrează legumele. Înăuntru casei podeaua este foarte curată și pe jos sînt așternute lăicere sau scoarțe lucrute aice în mănăstire; iară pe părăți sînt sfinți, uneori de hîrtie și fără prîvazuri. Într'un

colț, dinăntea Maicei Domnului, se află atârnată o candelă aprinsă; rășină bine mirositoare umple atmosfera cu aburii ei plăcuți, iar pe largi și moi divanuri stau călugărițele în haine negre încrețite. Dinaintea casei este o grădiniuță nu mai mare decît o odaie, dar sădită în mici și foarte mici straturi în care cresc cîteva plante căutate cu mare îngrijire și cîteva flori singuratice. Drumuri mici așternute cu petrișoare despărțesc aceste straturi și în fiecare grădiniuță se află cîte un copaciu.

În *arhondarie*, casa de musafiri, este primit călătorul cu mare prietenie. Din cerdacul arhondaricului se vede toată piața de căpitanie a acestei sfinte locuințe care e atît de liniștită și de tăcută încît de abia se aud ciușmelele murmurîndu-și cîntecul cel monoton și din cînd în cînd trece cîte o cuvioasă. Această piață cu biserica sa este adevăratul cuprîns al mănăstirii, căreia odinioară păraul pădurei îi slujea de șanț primprejur; dar încetul cu încetul sfîntul tîrg se lăți și jur împrejur se făcură uliți cu mahalalele, a căroră case nu se mai ridicară ticsite una lîngă alta, ci deosebite prin grădini verzi și copaci. În dreapta, dincolo de părau, se întînd grădinile bine îngădite, cu porțițe a căroră ușori au pe deasupra o streșină de șindilă și sînt închise cu broaște de lemn. Aceste grădini se întînd pînă sub negrii brazi ai Carpaților și arată încă, ici și colea, albii pereți ai chiliilor unde locuiesc cele mai singuratice călugărițe, care se văd șezînd în aéroasele lor cerdacuri, uitîndu-se neclintit în depărtata lume. Călugărițele care locuiesc în această sfîntă mănăstire s'au adunat pe foarte deosebite căi: unele au gustat mai înainte bucuriile și durerile lumii, au fost soții și mame, s'au luptat cu nenorocirile ori s'au săturat de veselii și la urmă văzînd deșărtăciunea lumii s'au aruncat în brațele mănăstirii, spre a fi gata cînd va bate ceasul cel din urmă. Insemnate și bogate femei au depărtat deodată dela dinsele bucuriile unei vieți desfătătoare, și s'au pus ca într'un sicriu, spre a dormi fără strălucire în asprele haine mănăstirești. Pe altele, le-au adus aice frica pentru viață și desfătările ei, lipsa de curaj pentru luptă sau plăcerea unei monotone neingrijiri; plăcerea de a petrece într'o nevinovată turmă, care în rugăciuni și cîntări trece în pace, spre vecinicie. Dimpotrivă, altele au fost închise aice fără voia lor. Evlavioși părinți, din cele mai însemnate familii ale țării, nefiind destul de bogați pentru a păstra neprihănirea spiței neamului lor își trimeteau mai demult fetele în mănăstire, alegîndu-le de mire pe Mîntuitorul. Astăzi însă, este oprită că-

Iugăria pentru fetele tinere, îngăduindu-se aceasta numai la femei înaintate în vîrstă.

Biserica este zidită în stil bizantin, înzestrată cu toată poadoaba de care se bucură sufletul călugăriei în evlavioasă rugăciune și căutată cu acea delicată și de-amăruntă îngrijire, care numai din mîni femeiești poate eși. După monastire se ridică murtii, într'o înălțime verde-deschisă, prin ale cărora infelurite crăpături de piatră curg cu repegiune părăe mici. Spre miez-noapte dela monastire, merge un drum prin o pădure de fagi și de ulmi peste munți în sus, până la un loc deschis în mijlocul pădurii ce se chiamă *poiana Țigancei*. Se spune că locul și-a dobîndit acest nume dela următoarea întimplare: un țigan cu femeia lui trecînd pe aici, fu lovit de trăsnet și muri; țigancă îl îngropă și nu mai voi să se despartă de mormînt până ce muri și ea. Aceste două întimplări, devotamentul țigancei și jertfa ei, pătrunse atît de adînc inimele locuitorilor, încît poiana a luat numele de *Poiana Țigancei*, iar povestirea și până astăzi se păstrează. În această poiană, la zile frumoase, vin maicele și rostesc rugăciuni, cîntă sfinte cîntece sau tăcute și duse pe gînduri se primblă pe dărările singuratece. Poiana Țigancei este numai un tapșan la jumătatea muntelui din vîrfurile cărui în zile fără nouri și ceață se vede riul Moldova, ca o cordea argintie ce se întinde pe un covor verde, iară de ceia parte se vede valea Cracăului și spre apus-miază-noapte se zărește *Sihla*, ale cărei stînci, ce par uriașe văzute de aproape, de aici se aseamănă cu dinții unui munte ce are formă de cap. Din vîrfurile acestor munți, numiți *Ciungi* și până la *Sihla*, este cale de patru ceasuri cu piciorul, mai întîi scoborînd la mitocul Varaticului, apoi apucînd pe o muche de deal de unde se vede steclînd în vale Monastirea Agapia tot urci drumul înspre mitocul lui Balan prin codri și deodată, din drum, apuci pe o cărare spre apus și scobori în vale până în finațul schitului Sihla. Pe această carare găsești oameni lucrînd șindilă din brazi uriași ce zac la pămînt. Ajungînd în poiana Sihlei, privirea ți se izbește de niște stînci cenușii, mari cît casele, sămănațe prin iarba ce crește buiacă până la piept; și cît mergi vr-o jumătate de ceas cu piciorul, neconținînt înțilnești asemenea stînci. Dar spre apus de la schișorul Sihla se întinde, drept în sus, o muche alcătuită din stînci mult mai mari de cît cele asvîrlite prin poiană, sub care se află chiliele cîtor-va călugări ce au mai rămas în acest locaș. Intre două stînci foarte mari este o deschizătură umedă și întunecoasă

numită „peștera sfintei Teodora“, unde se află icoana sfintei și, la zile mari, arde o candelă. Despre sfânta Teodora se spune că mai întâiu s'a arătat în satul Vinătorii de lângă târgul Neamțului, la monastirea de aici, că apoi s'a retras în munți, unde aflînd-o oamenii din Vinători, îi purtau de grijă cu de-ale mîncării; dar sfînta voind să scape de îngrijirile lor, veni și se așeză între aceste stînci unde petrecu în rugăciuni, hrănindu-se numai cu un fel de iarbă cu foile umflate numită „macrișul sfintei Teodora“ și adăpîndu-se dela un izvor din apropiere. Se spune că fiind descoperită și în aceste locuri pustii, s'a dus și nu s'a mai auzit de dînsa prin țară.

Sînt la Sihla două schișoare de lemn; cel mai vechiu este chiar subt stînci și e mai mic, celălalt, în vale, mai nou și mai mare. De deasupra stîncilor Sihlei nu este o priveliște depărată, vederea întinzîndu-se numai asupra codrilor ce se lungesc pînă la Agapla. Ceiace face marea deosebită a locului sînt stîncile muntelui de care te înfiori cînd te apropii și care n'au părere decît numai în stîncile din partea apuseană a Ciahlăului, în *Sghiabul lui Vodă*.

Muntele Ciahlău

Șirurile de munți care despart țara noastră de Transilvania, se aseamănă din depărtare cu valurile unei mări ce ar fi încremenit în furia furtunei. Stînci sumețe cu chipuri disanțate înalță pînă la nouri vîrfurile lor săgetate de tunete; iar în mijlocul unui șir de munți acoperiți de codri străvechi se înalță un pisc mai înalt decît toate celelalte, numit *Ciahlăul* sau *Păun*. Plutitorul de pe Marea Neagră zărește înaltul său pisc dela capul Mangaliei și pînă la Cetatea Albă, locuitorii de pe lângă Prut și mai departe spre răsărit văd în zilele senine apunînd soarele în dosul său, și păstorul călător după ce și-a ernat turmele în cîmpiile Bugeagului, înturnîndu-se spre munți la locul său, își îndreaptă pașii după măgura Ciahlăului.

Acest munte, aflător în ținutul Neamțului pe malul drept al Bistriței, se întinde pînă la marginile Transilvaniei, cuprinzînd un loc ca de patru mile pătrate. La poalele sale se află alți munți care sînt vrednici de luat aminte deși nu ajung la înălțimea Ciahlăului. Piscul său cel mai înalt, numit romînește *Toacă* și

grecește *Panaghia*, este subț 46 grade, 53 minute de lățime și 43 grade, 34 minute de lungime dela Ferro; iar înălțimea lui s'a socotit 7200 palme peste cumpăna (nivelul) Mării Negre. Douăsprezece părce și anume: Albul, Serbeni, Răpciune, Sasca, Răpciunița, Ruptura, Martin, Serafin, Durău, Bistrița (nu riul cel mare), Bistra și Schitu isvorăsc din coastele muntelui, iară pe vârful său, spre apus dela Toacă, este o fântină foarte rece a căreia apă se scurge în codrii din vale numiți *Pandină*. Muntele se întinde mai cu samă dela miază-zi spre miază-noapte și *Panaghia* sau *Toacă* se înalță în partea de miază-noapte. Codrii îndesiți de mesteacăn, de brazi și șnepeni umbresc două treimi ale înălțimii sale; iară partea de sus este lipsită de copaci, în locul cărora se văd numai niște șnepeni și iniperi tîrîtori. Din sînul acestei verdeti frumoase se urcă în chip de turnuri stîncele de văpsea cenușie; înalte de cîte 170—200 palmă. În partea despre miază-noapte-apus a Ciahlăului este o cărare ce merge pîntre doi munți stîncoși și se numește *Sghiabul lui Vodă*, de cînd prințul Mihail Sturza a călătorit pe aceste locuri. Două deosebite drumuri de căpîtenie duc pe vârful muntelui, unul pe la *Răpciune*, iar altul, încunjurîndu-l despre Transilvania. Mergînd pe calea din urmă, dela monastirea Durău ce se află în poalele Ciahlăului, intri într-o pădure de brazi de-alungul pârăului Schitu, în care se află mulți păstrăvi și a căruia ape sporesc prin isvoare din toate părțile, de pe sub stînci lăturalnice. După trei sferturi de ceas ajungi la locul numit *fundul schitului*, unde începe suișul. De aici îndreptîndu-te înspre miază-zi-apus, ajungi la pârăul *Martin*, de-alungul căruia te sui până unde se unește cu pârăul *Serafin*. Numirea acestui pârău nu este veche: În cursul tulburărilor dela 1821 care au născut multe nenorociri particulare, o tînără necunoscută, îmbrăcată în negru, a pribegit în aceste locuri sălbatice. Ea petrecea iarna prin vizunii, iară vara în copaci găuaoși. Adeseori schimba locuința și se ferea de întîlnirea sehastrilor și a păstorilor, carii mirîndu-se de această nepătrunsă arătare și înduișoși de evlavie ei, o cînsteau și chiar puneau merinde pe lîngă locașul ei. Nu se știe de unde venise pe aceste locuri și pentru ce; atît s'a aflat că numele ei era Serafina. Ea a viețuit cinci sau nouă ani, după cum se spune, pe aceste locuri, mai cu samă petrecînd pe malurile unui riuleț, unde găsia mare plăcere. Într-o zi de vară, niște gemete străbătătoare din fundul codrului au adîmînit pe un păstor carele trecea cu turma. Sosind la locul un-

de se auziau gemetele, văzu pe Serafina împlintată în sînge; după deprînderea sa eșise la răsăritul soarelui ca să strîngă bureți și, din întîmplare, căzu într'o cursă ce întinseseră vînătorii pentru prinderea unei vulpe, astfel că fierul i-a sfărâmat tot piciorul. Atunci era aproape de amiază și sîngele tot nu înceta de curs. Păstorul a luat-o în brațe și după voința ei a dus-o la păraul iubit unde a pus-o pe un strat de mușchiu. Se spune că îndată ce a băut din acest părau a adormit și nu s'a mai deșteptat. Cu vr-o 30 de ani în urmă, o cruce de lemn însemna locul unde odihnește trupul Serafinei; astăzi nu mai ființează nici acest semn, dar numele ei a trecut la păraul iubit.

De aici călătorul vede spre stînga stîncile numite *gardurile* din care se revarsă un izvor de apă; apoi pe la piciorul *muntelui schiop*, tot pe subt garduri, pe la *Poenița*, peste o jumătate de ceas sosește la fîntîna *Hăneală*, iar după 40 de minute la poiana *Stănilă*, ce este pe coasta muntelui. De acolo începe suișul cel adevărat: în loc de umbrele plăcute ale bradului găsești fragi și afine. Suind pe la șghiabul numit al *Gardurilor*, după o mergere de un ceas, călătorul ajunge pe culmea muntelui peste care se întinde un podiș lat, coperit de mușchi moale ce se acufundă subt pașii omului.

La celălalt capăt al culmei se înalță măgura numită *Țiclău*, pe care este foarte greu de suit, avînd în vîrf un tăpșan numai de cîțiva stînji. Deosbît de această măgură, se înalță alături o stîncă în formă de turn *Panaghia* sau *Toaca*, care pare urzită dintr'o singură vărsătură vulcanică. În cursul unei zile serăne, lipsită de neguri, nouri și ceață, se vede de aici la mare depărtare: din partea Transilvaniei nenumărate șiruri de munți, iar la poalele muntelui, despre răsărit, se vede Bistrița șerpuiind printre codrii negri și în o depărtare întinsă, se zăresc ca gene de a-buri albi, riurile Moldova și Siretul.

Stîncă cenușie numită *Dokia*, este așezată pe un tăpșan mic între piscul numit *Piatra detunată* și *Piciorul Sahastrului*. Ca să ajungi aici sînt mai multe căi, dintre care cea mai puțin anevoioasă este aceia ce încunjură muntele din partea despre răsărit, mergînd pe la schitul de călugărițe *Poiana subt ponoare*, așezat între păraele *Chison* și *Răpciune*; de aici te îndrepti prin codri spre amiază, pe la păraul *Sasca*, până la schitul *Ciurubuc* așezat pe un tăpșan în apropierea păraului *Serbeni*, spre răsăritul muntelui *Ciahău*. Trecînd apoi păraul *Serbeni*, după un ceas a-

jungi la *Piciorul Sahastralui* și în urmă la păraul alb, care curge într'o vale îngustă în mijlocul căreia se înalță *Dokia*. În locurile acestea a fost un schit care a ființat până la 1704, când în ziua de Paști, pe vremea învierii, un munte de omăt desfăcându-se din vârful *Ciahlăului* și surpînd stîncie, a îngropat schitul cu toți sahasirii și a prifăcut forma acestui loc. La acca întîmplare chipul *Dokiei* deși era de stîncă puternică a suferit o simțitoare stricăciune: partea de sus, care înfățișa capul, umerii și sînul *Dokiei*, s'a surpat și se vede zăcînd în oarecare depărtare. Trunchiul și coapsele figurei sînt de stîncă îndesată, prundișul adunat între părțile ce inchipuiau fluierile abia lăsînd un deșert ca să poată trece un om: pe acolo curge păraul *Alb*. De unde are așa obîrșie, cum zicea și *Cantemir*? Alte pictre asemenea ce inchipuiesc oile *Dokiei* zac primprejurul acelu chip; iar alătura se află singuritățile altă piatră în destul de mare numită *Vulturul lui Traian*, căruia după zicerea predaniei acest împărat i-ar fi încredințat paza *Dokiei*. *Dokia* se crede a fi fost fiica lui *Decebal* regele *Dacilor*; fiind urmărită de împăratul *Traian* s'a făcut păstorită și umbla cu oile în poalele muntei *Ciahlău*. Urmărită până și în aceste locuri ascunse, cînd era să fie prinsă se prifăcu în stîncă de piatră, cu oile ei cu tot.

Apa Bistriței din România moldovenească

Una din cele mai frumoase ape din toată România este *Bistrița*, atît prin cursul ei cel rîpide și sgomotos cît mai cu samă prin măreția locurilor pe unde trece. Ea isvorăște din munții ce despart *Transilvania* de *Maramureș* la miez-noapte, curge pe hotarul dintre *Bucovina* și *Transilvania* și ceva din jos de satul *Cîrlibaba* din *Bucovina* începe a fi plutitoare. Pluta este o adunătură de un număr de grinzi legate una lîngă alta și se cîrmuiește pe apă cu ajutorul a două lopeți de lemn prinse de dînsa cu cîte un jug, fiind purtate de doi oameni dintre care cel dinainte se cheamă *cîrmaci* și cel din urmă *dălcăuș*. Plutele sînt mai mici ori mai mari după cum e mai îngustă sau mai largă albia *Bistriței* pe unde călătoresc. Pe dînsule se transportează înăuntrul țării *hristeaua* ce se lucrează în munții împrejmuitori ai *Bistriței*. Subt numele de *hristea* se înțelege tot ce se lucrează cu *hristăul* sau *hristăul*, adică scînduri, dulapi, lătunoaie, șindilă și

altele. Bistrița dar se poate socoti ca un drum lesnicios, pe care scoboară în șesuri toate rodurile munților ce altmintrelea ar fi foarte cu greu de carat. Ea intră în țara noastră la satul numit Gura-Negrei. De aici începe cursul ei cel mai frumos și împrejurimetele cele mai mărețe, căci de îndată ce intri în țară călătorind pe plută, dai la locul numit *Chei*. Aceste sînt niște stînci nalte, negrii ce se întind ca pereții și de o parte și de alta a Bistriței; privirea îți este închisă și în dreapta și în stînga cașicum ai trece printre două șiruri de ziduri urieșe. Iară apa scoborîndu-se furioasă pe un loc scăriș, ți se pare din cînd în cînd că intri în părății de stîncă, așa fel cotește cînd la dreapta, cînd la stînga. Păretele de stîncă din partea dreaptă e muntele *Petrosul*, a căruia înălțime e ceva mai mică decît a Ciahlăului; iar păretele din partea stîngă se alcătuește din poalele muntelui *Geamălău*, aflător în Bucovina și este mult mai mic. Bistrița cît trece prin *Chei* se tot scoboară pe locuri povîrnite și face șuvoaie, tăete de vîrfuri dă stînci semănate în apă. Timpul cînt treci prin *Chei* atîrnă de la mărimea apelor Bistriței, care de sînt sporite, cum e primăvara și în vremi ploioase, duc pluta cu o repeziune foarte mare încît abia ți s'a depiins ochiul cu măreția locului, cînd l-ai și trecut; iară de sînt apele scăzute cum e vara în vremi săcetoase, poți merge prin *Chei* și până la două ceasuri, din pricina ocolirii îngrijite a stîncelor ce te zăbovește mult.

De cum ai eșit din *Chei*, ți se deschide o frumoasă priveliște în partea stîngă: din malul Bistriței cît zărești cu ochiul, se întind piscuri de munți cu feburite chipuri, printre care cel mai nalt este piscul numit *Pietrele Doamnei*, ce se înfățișază privirei ca o cetăție cucuetă pe un vîrf de munte. *Pietrele Doamnei* sînt piscul cel mai nalt din această parte a muntelui *Rarău*, aflător pe hotarul țării spre miază-noapte—răsărit dela Bistrița. Poporul spune că ele și-au luat numele dela următoarea întîmplare: în vremile cînd dădeau Tatarli prin țară arzînd și prădînd, o doamnă fugi de groaza lor și se adăpostii pe acele stînci uriașe. Dar nici aici nu se putea stăvi de răul lor, căci aflîndu-i de urmă, Tatarii venise și căutase să se agațe tocmai acolo sus. Doamna prinse însă de veste și poronci oamenilor săi să arunce cu stînci în capetele Tatarilor și să-i uci-gă; de atunci o pădurice din vecinătate se chiamă *Iunca Tatarilor*. *Pietrele Doamnei* se văd numai până la satul *Gruce*, care se numește astfel din pricină că tocmai acolo dau în Bistrița două părăe, unul de o parte și altul de alta, încît fac cu

Bistrița ca o cruce. De aici ai în mîna dreaptă muntele *Barnar*, la poalele căruia isvorăsc două pîrae, din care cel ce se varsă în Bistrița de sus de munte se numește *Bărnărel*, iar cel ce se varsă în jos de munte, isvorînd tocmai dela Șarul, se numește *Barnar*. Până la Cruce, matca Bistriței încă e presurată din cînd în cînd cu stînci primejdioase pe care plutașul le ocolește cu multă iscusință; așa e la *Colțul Acrei*, la *Caldare*, etc.

Dar cea mai primejdioasă cale pe Bistrița este la locul numit *Toance*, unde apa strînsă între doi munți nalți și stîncoși printre care abia străbate lumina zilei, fierbe din fund și până în față, ca și cînd ar curge pe o albie de foc. Valurile gem cu o turbare nespūsă și mii de stînci, ies ascuțite din sinul Bistriței spume-goase. Vai de plutașul ce nu va ști să cîrmuiască pluta pe acolo! Cum ai intrat în *Toance*, șuvoiul a și luat pluta într'un valmașag de spume, și purtînd-o ca pe o scoică pe crestetele valurilor, cînd o afundă, cînd o rădică și e deajuns o singură greșală de lopată, pentru ca isbind-o de o stîncă să o prîfacă în mici și fărîme. În fiecare an Bistrița înghite numeroase plute care se alunecă cu nesocotință în această strîmtoare și toate stîncile poartă numele vreunui nenorocit ce și-a pierdut viața lingă dînsa. Cum scapi de *Toance*, mergi pe cale bună până ajungi la *Broșteni*, unde este schelă de poposesc plutele pe malul stîng, iar pe malul drept se varsă în Bistrița rîul *Neagra*, a cărui albie este ocolită de munți până la obîrșie. Cînd e apa mare, vii cu pluta dela *Gura Negrei* și până la *Broșteni* o jumătate de zi; și de aici până la *Răpciune* unde se varsă rîulețul *Bistricioara* mai mergi încă o jumătate de zi. *Bistricioara* este o apă limpede și rapidă ca și Bistrița; ea este așa de mare încît umblă plute pe dînsa, scoborînd hiristea din munți. Pe malurile *Bistricioarei* se află comuna cu același nume care se întinde până subt poalele muntelui *Grințies*.

Dela *Răpciune* Bistrița este mult mai mare, albia-i este lată și calea mult mai sigură. Poalele *Ciahlăului* se întind în partea dreaptă până în malurile ei. Locuri mai cu grijă sînt la gura *Bicazului* și mai ales la gura *Tarcăului*, rîulețe ce curg printre munții din dreapta Bistriței. La gura *Tarcăului* pluta trebuie să treacă peste un val mare numit *nahlap*; ca toate valurile cele mari, aceasta lovindu-se în cîrmă și în pieptul cîrmaciului se desface drept în două și scaldă pluta cu apă. Nu departe de gura *Tarcăului*, pe malul stîng, este o pietrărie unde se fac pietre cubice întrebuițate la pavarea ulițelor în orașe. Tot pe malul stîng,

mai în jos, se află Monastirea Pingarați, zidită de cătră Alexandru Lăpușneanu la 1560, pe locul unei biserici de lemn durată de Ilieș Voevod feciorul lui Alexandru cel Bun. Subt casele cele vechi ale monastirei sînt niște peșteri boltite cu piatră de o clădire grozavă: o șală lungă începe dela intrare și până în fund; în partea dreaptă a șalei sînt 15 odăi, toate boltite cu piatră, a căroră menire din vechiu nu se știe care a fost, astăzi slujind de bucătărie și trapeza hoților ce se țin aici. Ceva mai jos dela Pingărați, tot pe malul stîng al Bistriței, pe un munte coperit de păduri, se află monastirea Bisericii zidită de Ștefăniță Vodă cel tînăr. Monastirea aceasta este așezată la un loc deosebit de frumos, din vârful muntelui unde se află văzîndu-se Ciahlăul și lung în depărtare șirul munților Carpați. Spre miază-zi dela Bisericiani, într'o înfundătură de munți, se află monastirea Bistrița zidită de Alexandru cel Bun. Biserica n'are seamăn în privirea zidirei decît numai cu monastirea Neamțului; întrînsa se află mormîntul fundatorului.

Nu departe de monastirea Bistriței, în jos, se află pe partea stîngă a apei orașul Piatra, în care locuiesc la 20.000 de suflete. Tîrgul e închis mai de toate părțile de munți și anume dincolo de Bistrița, spre miază-zi-apus, se află un șir de munți dintre care cel mai nalt este *Cernegura*, coperit cu păduri brazi; spre apus-miază-noapte este muntele *Cosla*, iar spre răsărit se află muntele *Pietricica* gol și stîncos, din care se scoate piatră de zidire, dîrîmîndu-se tocmai din creștetetele zimțoase ale muntelui sînci care se rostogolesc la vale cu mare sgomot. Din jos de orașul Piatra, Bistrița curge pe un loc mai puțin pravalatic și de aceia nu este așa de repede; iar împrejurimele ei sînt mai mult șes, munții fiind depărtați.

Munții Bucegi

Munți Carpați, a căroră pisc mai nalt în România moldovenească este Ciahlăul, se întind spre miază-zi și apoi făcînd o cotitură se întorc către apus și sînt marginea dintre România munte-nească și Transilvania. În părțile acestea cele mai nalte piscuri sînt ale munților Bucegi, aflători în ținutul Prahovei și Dâmboviței. De pe malul Prahovei, ceva mai sus de Breaza, se zăresc în zile senine și fără ceață stîncele virfurilor celor mai nalte a

Caraimanului și a Omului. La poalele Bucegilor, într'o pozițiune din cele mai frumoase, se află monastirea *Sinaia*, proprietate a Domnitorului Carol I-ju. Ea s'a zidit la 1695 de spătarul Mihail Cantacuzino. Monastirile la noi nu se deosebesc nici prin arhitectură, nici prin zugrăveala lor din lăuntru. Singură frumuseța locurilor în care sînt zidite și puterea amintirilor din vremile trecute deșteaptă curiositatea de a le cerceta și a le vedea. O mare părere de rău îți stăpînește sufletul cînd intrînd în vre una din monastirile aceste zidite de persoane istorice, nu găsești uneori mai nimic ca să-ți amintească vremile străbunilor; și cu cît numele întemeietorului e mai mare, cu atît lipsa e mai amară.

Dela *Sinaia* începe suișul Bucegilor printr'o pădure de brazi, și după două ceasuri ajungi la o stîncă de unde se vede frumos monastirea *Sinaia* cu toate împrejurimile ei. De aici, mergînd tot în sus, sosești la *Piscul cu Dorul*, unul dintre cele mai nalte ale Bucegilor după *Caraiman*. Acest pisc se spune că și-a luat numele dela următoarea întimplare: un tînăr păstor iubea o fată care se arăta nepăsătoare la dragostea lui; și-l supunea la fel de fel de încercări, jucîndu-se cu patîma sa. Intr'o zi, îi porunci să se urce pe acest vîrf al Bucegilor și să petreacă o iarnă singur și dacă va avea atîta stăpînire și curaj ca să îndeplinească o poroncă atît de aspră, atunci se va căsători cu dînsul. Păstorul se duse. Predania spune că primăvara s'au găsit numai casele bietului păstor, care se zice că murise de dorul iubitei sale și de atunci muntele s'a numit „*vîrful cu dorul*“.

Lucru de însemnat: numirea aceasta este foarte nimerită. În adevăr, cînd te vezi urcat pe o înălțime ca aceasta de 4000 de picioare și aruncîndu-ți ochii îndărăpt pîntre ceața prevezie, asupra căreia razele soarelui pare că ar fi aruncat o vapae de aur, vezi albind în depărtare *Comarnicul*, *Breaza* și *Cîmpina*; pe cînd împrejur vezi numai stînci și dealuri, sinți numai pustietate, căci nu ai nici un copaciu, nici o ființă vie pe lîngă tine. Un sentiment de întristare și de mare dor îți stăpînește sufletul.

Caraimanul este cel mai nalt dintre toate piscurile de aici și decît toate vîrfurile de munți ale *Carpaților romînești*. Ajungînd deasupra lui, vezi prin văi grămezi de omăt din mai multe ierni, iar în vîrf, nici mușchiul nu se ține pe cremenea lucie; afară de vulturi, care se opresc din cînd în cînd pe muchi de stîncă pentru a privi cu ochi lacomi vre-o pradă în văile adînci, nu trăiește nici o ființă vie pe aceste stînci uriașe. Ohiar noțtii cad de

multe ori mai jos decât vîrfurile și atunci, privești marea, ei se aseamănă cu niște troianuri mișcătoare, pe deasupra cărora scapătă razele soarelui de dimineață, aurind stîncile cenușii. Cu cît se împuternicește lumina soarelui, nouri dispar și molibzii de pe culmile mai din jos își desfac mai întîi vîrfurile din nouri și apoi pe nesimțite trunchiul întreg. Pe încetul și din văi negura piere și se văd nenumărate turme ce încing poalele muntelui, iar sunetul buciului de pe la stîne străbate pînă aici pe aripile vînturilor. În văi, în depărtare, se văd rîurile sclipind, sate și orașe ici colo semănate, apoi cîmpii întinse prin mijlocul cărora albește Dunărea și, în sfîrșit, privirea se oprește în creștetele Balcanilor. Iar după ce limpezala dimineții a încetat, toate colorile se pierd în albiu și atunci locurile mai depărtate nu se mai pot deosebi.

Turda, Peșterele Balicai și Ocnele de la Uioara (în Transilvania)

Turda este un oraș în Transilvania lîngă rîul Arieș, peste care se află un pod de lemn pe un singur arc. Spre răsărit sînt ruinele de sare lucrute și în timpurile cele mai vechi; iar spre apus sînt urmele cetății romane *Salinae*. Toate lucrurile vechi ce s'au găsit la Turda precum: statui, oale, pietre scrise și altele, s'au împrăștiat prin Transilvania ori s'au trimis la Viena. Multe biserică și multe case s'au rădăcat la 1455 cu pietre luate din ruinele romane. Acum două sute de ani se cunoștea încă planul cetății vechi; ea era așezată pe un deal care pînă astăzi se numește *Cetatea romană*. Se vedea pe vremea aceea o poartă alcătuită din pietre mari în patru muchi, deasupra căreia era o statuă a Minervei. Această poartă se năruia la 1657, după ce stătuse în picioare atîta timp.

Aproape de Turda este o cîmpie căreia Ungurii îi zic *Cîmpul încrucișat* iar Romîni *Cîmpul lui Traian* în care se văd încă urmele drumului făcut de Romani, care poartă numele de *drumul lui Traian*. Multe bătălii s'au făcut pe această cîmpie: așa din vremi foarte vechi se spune că împărațul Traian ar fi cîștigat aici biruința hotărîtoare asupra lui Decebal craiul Dacilor și că aici și-ar fi rupt vestimintele spre a lega rănile soldaților săi. Tot în această cîmpie a fost ucis Mihai vodă cel Viteaz la 1601 de către oamenii protivnicului său Basta.

Minele de sare așezate la răsăritul acestui oraș se cunoșteau și de Romani; săpăturile făcute de dânșii în pământ pentru scoaterea sării au forma unei căpățini de zahar întoarsă cu vârful în jos sau a unei căciuli țuguete; astăzi săpăturile au altă formă; căci gropile se largesc cu cât se afundă. Bortele săpate de Romani sînt pline de apă foarte sărată și acum slujesc de băi.

La apus de Turda se întinde un șir de munți tăiat deodată prin o prăpastie care rupe lanțul munților de sus în jos. De fiecare parte a prăpastiei rîpale au aceeași formă și aceeași mărime iar în mijlocul ei curge un pârâu rapide și sgomotos. Amîndoi pârâii prăpastiei sînt atît de potriviți unul cu altul, încît de ai avea o putere să-i împreună s'ar îmbruce așa de bine că nici nu s'ar cunoaște că au fost deosebiți. Pe coastele acestor ziduri de stînci se află două peștere așezate drept față în față și se numesc *peșterele Balicai*. Iată de unde se spune că și-au luat acest nume: într'o bătălie a Transilvănenilor cu Nemții din Austria, un căpitan numit Balica se ascunse împreună cu ceata lui în peșterele acestei prăpastii. Nemții îl încunjurară; dar Balica se luptă cu izbîndă asupra lor multă vreme. Se spune că dela una din peșteri începea pe sub pământ un drum ce ducea la un sat și că pe această cale primeau merindele; dar că dela o vreme țărani de acolo nu mai vrură să le mai deie, temîndu-se că vor rămînea ei lipsiți. Atunci Balica luă cu sila și țărani, arătară pentru această gura drumului subpămîntean Nemților și tovarășii lui muriră de foame unul cîte unul, iar Balica fu găsit cu doi de-ai săi și ucis acolo. Se văd încă urmele fumului pe pârâii peșterilor și întăriturile făcute de Balica, cărora țărani le-au dat numele lui. De mai multe ori aceste peșteri au slujit de adăpost ori de apărare în vremea războaielor din Transilvania. Pe timpul năvălirii Tatarilor, Secuii se ascundeau aici și cînd dădeau peste pîlcuri răslețe de Tatarî se repezeau asupra lor și le ucideau ori le alungau.

Tot în comitatul Turdei este orașul Trascău, însemnat prin minele sale de fier. Cîteva ceasuri dela acest oraș, nu departe de rîul Arieș, se află salinele dela Uioara. Aice, se spune că Romanii ar fi întors rîul, ba unii chiar arată o rădicătură de pământ pe care au făcut-o ei spre a opri apele Mureșului. Pe sub pământ se întinde o pătură de sare lungă de 900 metri și lată de 550; s'au făcut săpături pînă la o adîncime de 120 de metri și numai la trei metri s'a găsit sare. În Transilvania sînt peste 150

de locuri unde se găsește sare, dar nicăiri nu sînt așa de frumoase ca la Uioara. Cînd intri în aceste gropi subpămîntene cu o luminare în mînă, pretutindenea unde-ți arunci ochii, deasupra, la dreapta și la stînga vezi părăți de sare ca marmura de frumoasă, iar bobitele ei strălucesc ca niște diamante. Cristalele de sare răsfrîng din toate părțile lumina în multe colori, încît se pare că treci prin un palat fermecat. Și astfel mergi cînd suind, cînd scoborînd scări de lemn spînzurate pe niște prăpastii răsunătoare unde fiecare pas naște un vuet, până ce sosești la mine. Aici, privești măreață; mai multe camere foarte mari săpate în sare, a căroră părăți ca de marmură îți arată mii de chipuri nefirești cînd se aprind pae pentru a lumina boltele ce'e adînci. Lucrătorii, ce par niște pitici pe lîngă aceste urieșe ziduri, se văd tîind sau în pămînt sau în părăte drobi de sare pe care-i pun în o reșea de funii groase și-i tîrîie pînă la ușa minelor. Sînt camere de cîțiva stînji de largi, unde aburul pe care lucrătorii îl scot cînd răsufflă se strînge și alcătuește niște țepi lungi și ascuțite de sare care atîrnă de boltă și care ar putea răni pe lucrători dacă nu ar avea grijă a-i da jos mai nainte de a cădea.

(Sfîrșitul în Nr. viitor)

Romanele lui John Galsworthy

În luptele pe care scriitorii englezi moderni le dau împotriva tradiționalismului sever al instituțiilor sociale britanice, numele lui Galsworthy se impune unei atenții deosebite. Alături de Wells și de Bernhard Shaw, el poartă cu energie stindardul nemulțumirii împotriva prejudecăților învechite și a convenționalismului rigid.

Pentru a-și atinge obiectivul, Galsworthy poate uza de multe avantaje. El cunoaște clasele sociale engleze așezate pe treptele înalte ale scării sociale, prin observația directă pe care i-a înlesnit-o nașterea sa. Wells și Shaw au fost nevoiți să privească din afară și să lovească, de multeori, la întâmplare, cu o oarecare iritație, provocată de nesiguranța țintei. Mustrarea morală s'a transformat astfel în satiră amară.

Galsworthy păstrează un calm și o măsură, pe care nu le turbură, decît arareori, momentele de intensitate năvalnică a sentimentului. Dezvoltarea normală a aptitudinilor combative și a temperamentului său critic, l-a depărtat de înclinarea spre excese. Socialismul fabian, dela care au pornit Wells și Shaw, și internaționalismul doctrinar spre care a evoluat mai ales Wells, n'au exercitat decît un slab prestigiu asupra sa. Esența moralei ce o degajează concepțiile acestora, s'a apropiat numai în unele puncte de înclinările sentimentale ale romancierului englez. Independența lui de spirit l-a făcut să nu admită supunerea la prestigiul unor idei orînduite în sistem, în timp ce un glas tainic, venit din adîncul rezervelor sufletești ereditare, moderează constant îndrăzneala gestului său, în clipa soluției supreme.

În prefața la *Forsyte-Saga*, romancierul englez mărturisește credința sa, că justificarea artistului „este sau ar trebui să fie un simț mai mult pentru a percepe măsura” și că atracția lui esențială îl îndreaptă, întotdeauna, spre mijlocul drumului. Aceste preferinți vădesc diferența dintre temperamentul său și cel înclinat spre distrugere, al lui Bernhard Shaw.

Intellectual și senzitiv, Galsworthy e atașat mai mult tradiției create de reacția social-umanitară, începută în romanul englez, sub influența principiilor evoluționiste, de George Eliot și continuată de Samuel Butler și de Meredith. Panteismul său instinctiv îl apropie, surprinzător de mult, de Meredith. Stăpînirea energică a pornirii distrugătoare, în momentul cînd s'ar părea că se abate inevitabil asupra digului de castă, îl apropie de ideile lui Butler, cu acel vag compromis al moralei convenționale, lărgită de vederi conforme cu natura și impregnată de sinceritate și de bunătate. Simpatia profundă pentru cei suferinzi și obișduiți respiră atmosfera de umanitate caldă a romanelor lui George Eliot.

Stăpînirea de sine și simțul măsurii, nu sînt însușiri specifice engleze; energia cu care le aplică, accentuează însă originea insulară a lui Galsworthy. La acestea el adaugă o stăruință neobosită în urmărirea ideii, și o tenacitate care domină cu tărie obiectul descris. De aceea cuvîntul său cade cu greutate în cumpăna literaturii actuale.

Sobru, cultivat, manierat și, pe cît de stăpînit, pe atît de necruțător, el păstrează în toate lucrările, demnitatea și mîndria unei cugetări înălțate deasupra nivelului comun. Nu e operă, mai reușită sau mai slabă în comparație cu restul scrierilor sale, care să nu conție ceva din elevația unei atitudini, în care morala se pătrunde de o viziune superioară a vieții.

Galsworthy își respectă propriile lui daruri. El nu le utilizează decît spre a exprima fondul intim al gîndirii sale, pe care timpul și evoluția progresivă a talentului, îl fac mai trainic și mai adînc. Romanele și piesele lui pot varia în intensitate, în frumusețe de sentiment, în puterea de redare a vieții și în pătrunderea analizei, dar toate poartă urma zbuciumului unui suflet de elită, a unei sensibilități fine și vibrante, și a unei credințe profunde. Aceste calități dau operei lui întregi un prestigiu, pe care nu-l pot atinge decît foarte puține din lucrările celorlalți scriitori moderni. Galsworthy e unul din rarii scriitori *cu autoritate*, pe care și-a bazat-o pe o logică solidă, pe un curaj sobru și pe o observație pătrunzătoare a firii omenești, în relațiile ei familiale și sociale.

Romanele sociale ale lui Galsworthy par a constitui verigile unui ciclu continuu, nedespărțit de cele grupate aparte de autor în *Saga Forsyth-ilor* (*The Man of Property, Indian Summer, Five Tales, In Chancery*, etc.).—*Domeniul, Patricianul, Fraternitate*, cari descriu moravurile și viața nobilimii provinciale, a aristocrației, sau a intelectualilor din „buna societate”, alături de *Forsythe-Saga*, care ilustrează moravurile marelui burghezii engleze, dau impresia unei succesiuni bogate de evenimente și de figuri ce se perindă neîntrerupt, ca imagini deosebite ale aceleiași enorme fresce.

Toate clasele suprapuse ale poporului englez, cu tradițiile riguroase și cu prejudecățile rigide, înfipte adînc în fundamentul castei, apar în lumina tare, pe care o proiectează spiritul critic al autorului. Personajele trăesc cu o viață proprie, plină și evocatoare, care se desenează limpede, din primele capitole ale romanelor. Pasiunile, prejudecățile, aspirațiile și credințele, se ciocnesc cu duritatea oțelurilor încrucișate. Tradițiile întăresc voința și insuflă luptei caracterul ei necruțător. În mersul irezistibil al acestui utilaj, mila și omenia sînt slăbiciuni necunoscute. Caracterele neadaptate trebuie să se supună sau să piară. Eroii-lui Galsworthy cunosc taina unei adaptări finale, care restabilește, în clipa primejdiei supreme, echilibrul amenințat al clasei sociale zăgrăvite.

Figurile romanelor sale sînt tipuri sintetice, care înfățișează categoria socială respectivă. În felul acesta, actele și atitudinile lor capătă aspectul unor fenomene reprezentative, care ridică semnificația gestului la nivelul unui simbol. Lordul Valleys, lordul Milton și lady Casterlay, sînt însuși spiritul îngăduitor sau fanatic al aristocrației domitoare; Horace Pendyce e încarnarea concepției autoritarismului intolerant sădit în sufletul mediocru al generației de mari proprietari rurali; Hilary Dalison, întruparea disoluției instinctului și a voinței, prin acțiunea unui intelectualism rafinat, care produce același distanțiere între oameni, ca și prejudecățile la clasele sociale amintite. În sfîrșit Forsyt-ii, marii proprietari urbani, sînt reprezentanți ai puternicei burghezii, care stăpînește politica economică a imperiului britanic și care strivește, sub forța calculelor ei egoiste și utilitare, toate încercările de rezistență din afară, de infiltrare a unor gînduri generoase și de trezire a unor sentimente de iubire și de libertate.

*

Să pășim mai aproape prin porțile cetății deschise de romancierul englez și care, altminteri, stau zăvorite cu atîta grijă. Cu *Domeniul* pătrundem în viața lui Horace Pendyce și în palatul pe care-l stăpînește, din strămoși, familia lui. „El era ostil oricărei schimbări în ordinea lucrurilor existente și nu era niciodată atît de fericit ca atunci cînd vorbea de el însuși, sau de domeniul său“. Petrecîndu-și liniștit timpul în inspectarea proprietății sale și a vietăților care trăiau sub privegherea semenilor săi, Horace Pendyce avea totuși motive de îngrijorare: „Viitorul se vestește rău, plin de primejdii. Se putea aștepta ca radicalii să revie la putere și ca totul să meargă de rău. Era dar foarte natural și omenesc ca să dorească menținerea stării de lucruri pe care o cunoștea și care se bucura de încrederea lui, pe care o primise moștenire și pe care el, Horace Pendyce, o personifică“.

George, fiul cel mare „trăia la Londra, la clubul său, unde petrecea cea mai mare parte a timpului foietind *Ghidul de curse* al lui Ruff“. Singura lui ocupație e așteptarea posesiunii domeniului, care trebuia să-i revie în întregime după moartea tatălui său, în virtutea „majoratului“. Soția lui Horace, Margery, al cărei rol e limitat și aproape șters prin tratamentul aspru al unui soț autoritar, completează, împreună cu copiii ei, tabloul familiar.

Dintre invitați se desprinde figura senzuală și atrăgătoare a Helenei Bellew. Pasionată și capricioasă, despărțită de soțul ei, fără a fi divorțată, aceasta inspiră lui George o dragoste înflăcărată, care jignește și îngrijorează, profund în cele din urmă, moralitatea vieții de familie a Pendycilor. Iubirea mistuitoare amenință să tirască pe căi rătăcite și primejdioase pe George dar, în cele din urmă, după o luptă grea și decisivă cu conștiința sa, acesta se reîntoarce la sinul familiei, vindecăt. Viitorul domeniului este salvat, ca și moralitatea, primejduită un moment, a Pendycilor.

În jurul acestei iubiri se desfășoară întregul orizont al vieții nobilimii rurale. Pastorul joacă un rol autoritar, ca reprezentant al comandamentelor divine. Rigid, profesind o morală strictă, stilp al tradiționalismului și atotputernic prin contactul său cu divinitatea, pastorul Barter e încă una din creațiile bine încadrate în mediul domeniului. Cu severitatea și cu resentimentele sale foarte pămîntești și cu tăria credinței care-l părăsește tocmai în clipele propriilor lui dureri, el diferă fundamental de pastorul Edward Pierson din *Un sfînt*, care e poate cea mai desăvirșită figură creată de romancierul englez. Pe cînd Pierson înțelege mortificarea proprie, pentru binele celorlalți și pentru triumful principiului divin, Barter vrea jertfirea celorlalți, pentru binele tradiției și pentru consolidarea moralei religioase.

Mișcînd toate figurile, pe care le fixează moral și fizic în portrete de o precizie remarcabilă, Galsworthy prinde caracterele specifice ale tendinței, aspirațiilor și educației lor. Iubirea este, în romanele sale, calea obișnuită pe care amenință să evadeze rezervele morale și tradiționale ale clasei sociale înfățișate. În evoluțiile ei, mentalitățile deosebite se ciocnesc. Pornirea pasională vine în conflict cu rațiunea și cu digul de oțel al convenționalismului ereditar, care conservă fizionomia familiei și atmosfera categoriei sociale. Pentru spiritele complicate, formate la școala supunerii ereditare, revelația impulsului tainic al naturii spre o dragoste necalculată, e prilejul unor frămîntări puternice și dureroase. În *Domeniul*, după furtuna sentimentului, birue imperativul tradiției.

Spiritul nobilului provincial e definit cu multă pătrundere de Galsworthy. Amănunțele de observații sînt adunate, clasate și gradate, așa că formula vine ca o concluzie necesară, aproape ca încheierea unei teoreme. Aspectul exterior al demonstrației logice nu împiedică însă desfășurarea vieții. Din romanele lui Gals-

worthy țîșnește o viață sufletească bogată, pe care vom avea prilejul să o examinăm de aproape mai târziu.

Servindu-se de numele eroului principal al *Domeniului*, scriitorul englez a definit starea de spirit a categoriei sociale cu diagnoza: *pendycită*. Caracterizarea simptomului moral e făcută în câteva rînduri, așa cum în *Proprietarul*, romancierul dă cu luciditate definiția *Forsytismului*. Iată precizarea sumară a „pendycitei”, prin cuvintele avocatului Paramor: „Nobilimea de provincie are vederi cu deosebire înapoiate. Ea are instincte puternice, cu rădăcini adînci și parlament, episcopi, Cameră de lorzi și tot ceiace, în țară se raliază în jurul principiului eredității; ea continuă să facă legea. Cea mai mare parte din acești oameni sînt atinși de o boală care, printr'un joc de cuvinte mediocru, îl voi numi „pendycită”. Ei nu înțeleg. Tot ceiace fac, fac pe dos. Cînd vor să întreprindă ceva, procedează cu maximul de efortări inutile și de suferinți posibile. Asta face parte din principiul heredității”.

Aceasta e armătura de principii pe care e clădit romanul. Ea dă un relief viu aspectului întregii categorii analizate. Puterea neînvinsă a tradiției conservă aici fizionomia clasei sociale, pe cînd în *Livada cu vișini* a lui Cehov, se accentuează, dimpotrivă, procesul de disoluție al nobilimii rurale, într'o societate nepregătită ereditar la o solidă rezistență.

În preocupările ei rutinare și lipsite de orizontul pe care, calitatea de conducătoare, educația și trecutul ei dominator îl deschid aristocrației engleze,—nobilimea provincială se apropie, în multe puncte, de marea burghezie, descrisă de Galsworthy în ciclul *Forsythe-Saga*. Sentimentul adînc înrădăcinat și intolerant al proprietății, formează trăsătura lor comună. „Puterea de a nu se abandona corp și suflet la ceva”, completează înclinarea asemănătoare a spiritelor. Cultura lor e redusă la necesitățile de exploatare curentă a domeniului, sau a afacerilor comerciale. Natura rurală sau urbană a proprietății, modifică felul lor de viață. Horace Pendyce va trece ziua în aer liber, vizitîndu-și domeniul,—iar Forsyt-ii în aglomerarea tumultuoasă a marilor orașe, cutrerînd instituțiile industriale și de credit, sau examinîndu-și titlurile de proprietate, în așteptarea noilor investițiuni. Cugetul li-e strîmt, ca și inima, natural incapabilă să sufere sugestia unei impulsii generoase.

Formația Forsyt-ilor este însă mai recentă. Privilegiul exclusiv al trecerii lor este moneda. Pendycii au înapoia lor generații, care au tocit rapacitatea și au șters originea obscură și, de multe ori, inavuabilă, a proprietății. Tendința lor nu e îmbogățirea rapidă și prin orice mijloc, ci menținerea bunului dobîndit ereditar pentru conservarea demnității și a mîndriei străbune. De aceia

marea burghezie se va prezenta cu aspectele ei deosebite, dar apărându-și cu gelozie casta, în care membrii ei au pătruns, poate de o generație sau două,—așa cum nobilimea rurală se retrage riguros în cercul propriilor ei tradițiuni.

Prefața la *Forsythe-Saga*, lasă să se întrevadă senzul în care se vor desfășura întâmplările. „Acei care au avut prilejul să asiste la o sărbătoare de familie la Forsyți“,—spune dînsul, „au văzut acest spectacol fermecător și instructiv: o familie din bogata burghezie în mare pompă“. Pentru observatorul atent, însă „din reuniunea acestei familii,—în care n'ai fi putut distinge trei membri legați printr'un sentiment care să merite numele de simpatie,—s'a degajat evidența acelei misterioase și concrete coeziuni, care face din familie o afit de formidabilă unitate socială, o așa de exactă miniatură a societății“.

Acțiunea romanului *Proprietarul* dezvoltă analitic aceste observații, cu un scrupul desăvîrșit al realității. Cei cinci frați Forsyți: Jolyon, James, Swithin, Nicola și Roger, sînt prezentați succesiv în portrete vii. Galsworthy deosebește ceașce formează trăsătura lor comună, de diferențierile neînsemnate.

În nici unul dintre romanele sale, scriitorul englez nu a desfășurat o energie atît de aplicată în examinarea minuțioasă a detaliilor vieții personajelor, ca în *Proprietarul*. André Chevrillon explică, în studiul său asupra scriitorului englez,* această stăruință, prin tendința lui Galsworthy de a defini personajul în ambianța, pe care gustul său a creat-o riguros, și care îl influențează la rîndul ei. E vechiul argument al școlii naturaliste, care nu poate îndepărta aici impresia unor lungimi obositoare.

Proprietarul și întregul ciclu *Forsythe-Saga*, care evoacă viața celei mai tari pături a populației engleze sînt considerate ca cele mai desăvîrșite opere din producția literară a scriitorului englez. Privirea ascuțită și spiritul tăios cu care Galsworthy delimitează viața și aspirațiile mărginite ale fiecărui personaj, au creat romanului o faimă meritată. Totuși, găsesc că înclinarea critică a temperamentului lui Galsworthy a întrecut aici puterea sa de creațiune. Portretele sînt ferm desemnate, viu colorate, cu o forță care isbește atenția și se imprimă puternic în memorie. Natura reacțiilor nu merge însă, îndeajuns, în senzul țintei urmărite de autor, și acțiunea propriu zisă a romanului nu dezvoltă suficient caracterele explicate analitic și interpretativ. Galsworthy vorbește de instincte și romanul nu revelează tocmai fundamentul *instinctual* al personajelor. Excesul Forsyit-ismului s'ar fi putut evidenția în efectele lui sociale și autorul ni-l arată limitat la ciocnirile lui individuale cu sentimentul. Unele amănunte, care măresc interesul pentru dezvoltarea faptelor povestite în roman, micșorează semnificația lui socială și, prin aceasta, slăbesc valoarea operei.

* *Trois études de littérature anglaise*, Plon-Nourrit & Co., Paris.

Atenția autorului se concentrează, mai ales, asupra a doua figuri, în urmărirea evoluțiilor „Forsyt-ismului”: Jolyon Forsyte, seniorul familiei, și Soames Forsyte, nepotul său. Jolyon e prezentat în câteva rânduri, care evoacă întregul său portret moral: „În fotoliul său cu pupitru, bătrînul Jolyon era așezat, reprezentant desăvîrșit al familiei sale, al clasei sale, al dogmelor sale, personificînd ordinea, moderația și spiritul de proprietate: un bătrîn singuratec, cum nu era altul mai singuratec în Londra”.

Jolyon e președintele diverselor consilii de administrație, în care își dezvoltă gustul înăscut pentru calcule și pentru dominație. Pasionat în fond după afaceri, el le conduce cu calmul aparent al recelui socotitor de avantaje, care simte cu precizie de care parte poate isvorî cîștigul. Nimic mai străin de acest temperament energic și închis, decît sentimentalismul și expansiunile lui. Viața e privită de partea semnificației ei practice, în legătură cu moneda. *Prețul* ridicat dă valoarea obiectului. Suma plătită e, după mărimea ei, prilejul exclamațiilor admirative. Lui Swithin, de pildă, „certitudinea că nu puteai intra la dînsul fără să vezi cît era de bogat, îi procura fericirea cea mai solidă și cea mai durabilă pe care o cunoscuse în viața sa”. Conversația Forsyt-ilor se urmează numai în jurul plasamentelor remuneratoare și a valorii venale a fiecărui obiect.

Forsyt-ii sînt urmăriți în toate detaliile vieții lor familiale și sociale și din adunarea lentă a trăsăturilor caracteristice, formula „Forsyt-ismului” țîșnește cu putere. De astădată definiția o dă fiul lui Jolyon, despărțit de familie prin înclinările lui deosebite de ale mediului. O reproduc aproape în întregime, pentru însemnătatea semnificației ei: „Un Forsyte are asupra lucrurilor un punct de vedere practic, s'ar putea spune un punct de vedere de simț comun,—și un punct de vedere practic asupra lucrurilor are drept bază un instinct al proprietății. Un Forsyte, observi, nu e expansiv niciodată!..

„Bineînțeles, sîntem toți sclavi ai proprietății și admit că nu e decît o chestie de mai mult sau mai puțin, dar ceiace numesc un Forsyte, e un om care, desigur, este mai mult decît mai puțin. El știe ceiace e bun, el știe ceiace e sigur și se distinge prin stăpînirea a tot ceiace posedă,—soție, casă, bani, reputație... Ereditar dispus la miopie, el nu vede decît pe indivizii de speța sa și traiul lor, printre care el duce o viață întemeiată pe două principii: confortul și concurența. Ei sînt... jumătatea Angliei, și cea mai bună jumătate, jumătatea sigură, jumătatea care contează. Bogăția și siguranța lor fac posibil tot restul, fac posibilă arta, literatura, știința și religia. Fără Forsyti, care nu cred în nici una din aceste lucruri, dar care profită de toate, unde am fi noi? Forsytii sînt intermediarii pe piața socială, vînzătorii, stîlpii societății, pietrele unghiulare ale convenției, tot ceiace e admirabil”.

„Marea majoritate a arhitecților, a pictorilor sau a scriitorilor, ca și oricare alți Forsyti, n'au principii. Arta, literatura, re-

ligia, subzistă prin forța citorva zmințiți, care cred în mod real într'insele și a multor Forsyti, care le utilizează în scop comercial. Trei sferturi dintre membrii Academiei noastre de bele-arte, șapte optimi dintre romancierii noștri, o mare proporție din jurnaliștii noștri, sînt Forsyti. Lumea științifică o ignorez. Dar în religie, ei sînt reprezentați măreț; la Camera Comunelor, îi găsești poate mai numeroși decît oriunde aiurea; aristocrația, n'ai decît s'o vezi. Dar nu rîd. E primejdios să mergi contra majorității, și ce majoritate!"

Vigoarea caracterizării e unică în literatura socială. Satira tăioasă pătrunde în toate ascunzișurile morale ale vieții Forsyt-ilor. Prin aceasta *Proprietarul* se atașează marelui tradiții literare, care dela Swift la Thackeray, dela Wilde la Wells și Shaw, atacă prefăcătorii societății engleze. E caracteristic că fariseismul cel mai bine organizat și cu cele mai solide temelii sociale, a găsit în Anglia și pe cei mai viguroși satirici, cu evoluții dela satira sumbră a lui Swift, la împunsătura elegantă a lui Wilde. Dar caracterizarea nu e aici atît opera romancierului creator de viață, cît a *criticului* social, care delineste direct și analitic, mai viu și mai evocator decît în descrierile vieții zilnice a Forsyt-ilor, înfățișarea lor caracteristică și personalitatea lor morală. Rîndurile cuprinzătoare, citate mai sus, arată într'o expunere succintă, ceia ce ar fi voit să creeze romancierul *ca viață*. Această caracterizare ar fi trebuit să fie concluzia rezumativă a întregii mișcări a romanului, pe care un recenzent viu și receptiv ar fi extras-o din lectura lui. Cu atît mai bine dacă a făcut-o însuși autorul. Ea ne edifică însă mai mult în privința Forsyt-ilor, decît sutele de pagini ale romanului, în care nu întîlnim reacții sufletești, degajate de aliații care derutează pe cetitor și ascund senzual real al faptelor.

Totuși evenimente semnificative nu lipsesc. Centrul lor este Soames Forsyte, *proprietarul*. El își iubește soția, pe care a luat-o din dragoste. Irène, fire senzitivă, delicată și spontană, ca multe din eroinele lui Galsworthy, nu împărtășește însă afecțiunea soțului, pe care nu-l înțelege și a cărui mentalitate îi inspiră o oroare resemnată.

Am văzut aspra trăsătură a penelului lui Galsworthy, atunci cînd zugrăvește portretul moral sau fizic al bărbatului. Linia se subțiază infinit, cu evoluții delicate și de o finețe impresionantă, atunci cînd desenează unele portrete de femei. Frăgezimea și căldura tonului dau imaginii o atracție, al cărei secret îl stăpînește dela Meredith și dela Turgheniev: „Obrajii ei erau calzi, deși palizi; în, ochii ei întunecați era o moliciune de catifea; dar mai ales buzele ei,—cînd rosteau o întrebare sau dădeau un răspuns cu acel suris voalat de umbră, reținea privirile bărbaților,—buzes senzibile, gingașe, suave, între care se părea că se degajează, ca dintr'o floare, căldura și parfumul.” Figura Irènei e aici palid conturată și fără alt conținut sufletesc precis, decît acela pe care i-l strecoară ardoarea vieții și a iubirii. Galsworthy

a voit să facă mai mult o enigmatică estompare în penumbră, definindu-și eroina prin suris, prin privire și printr'o tainică imobilitate. În general, el n'a căutat să descrie tipuri feminine de înaltă intelectualitate, ca Meredith. Preferințele lui s'au îndreptat spre evocarea figurilor de femei instinctive, pasionate, spontane, iubitoare de viață și supuse prestigiului bărbatului în dragoste. E ușor de închipuit contrastul pe care-l creiază un asemenea temperament în viața rece și calculată a Forsyt-ilor.

Socotelile de afaceri și dragostea,—nu s'ar putea stabili precis care din două mai cu seamă,—inspiră lui Soames ideea de a-și clădi o casă mare, în care să adăpostască pe Irène și orgoliul său. Arhitectul Bosinney e însărcinat cu ridicarea edificiului și are prilejul să cunoască mai de aproape pe Irène. Iubirea îi cuprinde puternic pe amândoi și elanul e irezistibil. Ea părăsește casa lui Soames, spre a-și urma iubitul.

Soames nu este însă bărbatul care să abdice cu resemnare dela apărarea bunurilor sale, printre care se numără și femeia. Ea este proprietatea lui, dreptul lui, pe care un străin încearcă să-l răpească. Mijloacele de a-și redobîndi soția nu interesează. Scopul le va justifica.

Știindu-l pe Bosinney sărat, Soames îi înscenează un proces, din care acesta iese ruinat. Exasperarea lui Bosinney e împinsă la culme printr'un act brutal de posesiune exercitat de Soames asupra Irènei, înainte ca aceasta să fi părăsit locuința. Uluit de loviturile primite, Bosinney moare într'un accident pe care, în starea sa sufletească îl căutase, sau nu-l evitase. Irène se întoarce zdrobită, după rătăcirii zădarnice, în casa stăpînului ei și, astfel, poarta armăturii de oțel a prejudcăților familiei, se închide în tăcere, pentru cităva vreme, asupra acestei drame familiare *

Momentul psihologic este bine prins și desvălue cu putere firea personajului. La noi Rebreanu, ca să evidențieze până unde duce setea de pămînt a țaranului, îl arată mergînd până la crimă (*Ion*). Galsworthy procedează în același mod cu Soames spre a sădi instinctul său crud de proprietate. Mai rafinat și calculat, el *provoacă* ruina și moartea adversarului, care-i dispută bunul său.

Dacă Irène ar fi fost considerată de Soames numai din punctul de vedere al valorii ei patrimoniale, caracterul crud utilitar și de o ferocitate rece al unuia dintre tipurile Angliei capitaliste, ar fi ieșit strălucit la iveală. Figura lui Soames ar fi luat aspectul modern al unui nou Shylock.

Shylock suferă, ceiace e omenesc. Soames iubește, ceiace, desigur, tot omenesc este. Privind însă la lumina acestei afecțiuni pentru Irène actele lui, aspectul ferocității lor se atenuiază infinit. Soames,—ca și toți Forsyt-ii,—iubește cu pasiune banul. Dar ba-

* Acțiunea va continua în ciclul *Forsyte-Saga*.

nul îl sacrifică într-o operație ale cărei avantaje nu le vede clar spre a da o locuință fastuoasă Irènei și a satisface mândria lui de om bogat.

Soames e antipatic prin lipsa complectă de elan generos și de simpatie omenească. În legăturile lui cu Irène, el își manifestă însă iubirea în felul lui. Cine poate spune dacă, în furia lui contra lui Bosinney, a prevalat sentimentul dragostei rănite pentru femeia care-i devenise necesară sau conștiința că proprietatea lui este răpită și familia amenințată? Acest dubiu constituie și slăbiciunea momentului psihologic și aruncă o umbră asupra fermității desenului, cu atât mai mult, cu cât se poate presupune că marele prestigiu ce-l exercită Irène asupra lui Soames, l-ar fi putut transforma cu mult în bine. Disprețul ei tăcut, l-a concentrat exclusiv asupra preocupărilor lui materiale.

De aceea, dacă dragostea suscită și aici pasiunile și revărsările instinctului, întunecă puțin limpezimea obiectivului. „Forsyt-ii”, — spune Galsworthy, — „sint, bineînțeles, foarte englezi, dar aparțin omenirii comune, cel puțin prin aceia că știu de care parte e profitul lor: această virtute nu e cunoscută pe restul pământului”. Pentru conservarea prestigiului universal al lucrării, definiția clară și cuprinzătoare a „forsytismului”, întregește în mod fericit intențunile autorului.

Niciunul dintre scriitorii englezi n'a întreprins în opera sa o cercetare atât de metodică și de complectă a tuturor claselor sociale suprapuse ca John Galsworthy. George Eliot a putut scrie în *Adam Bede* că descopere „un izvor nesecat de interes în reprezentările fidele ale unei monotone existențe domestice, care a fost lotul unui mult mai mare număr dintre semeni, decît o viață de bogăție sau de sărăcie absolută, de suferinți tragice și de acțiuni răsunătoare”. John Galsworthy a lăsat descrierea plugarilor pașnici pe seama precursorii sale, și a micii burghezii în sarcina lui Dickens. El s'a ocupat de straturile sociale în care se pune problema bogățiilor materiale, sau a conservării prestigiului moral tradițional. Fără a examina exemplare singulare din societatea „bine situată”, în care evenimentele se complică cu frământările conștiinței, și fără a transforma aceste probleme în „cazuri de conștiință” ca Paul Bourget, Galsworthy a căutat să pătrundă în sufletul personajelor sale, care, deși tipuri sociale, reprezentau o intelectualitate superioară. Lord Miltoun, din *Patricianul* și Hilary Dalison din *Fraternitate*, au fost analizați în zbciumul înfrigorat al conștiinței lor și supuși unei atracții vehemente spre elementele altor clase sociale, pentruca din ciocnirea între tradiție și chemarea puternică a vieții, să rezulte gradul de rezistență al legăturilor ereditare.

Proprietarul și *Domeniul* reprezentaseră viața proprietarilor rurali și a burgheziei mari, în care conștiința personajelor nu se ridică deasupra nivelului unor aspirații mediocre. Aristocrația de sînge, conducătoare de generații, din *Patricianul* și aristocrația intelectuală din *Fraternitate*, vor oferi prilejul unor vederi mai înalte, cel puțin la exemplarele de elită ce se dezvoltă în sinul lor. Incrucișarea patimilor, pătrunse de frămîntarea unor preocupări morale, sau de otrava fină a sedimentărilor intelectuale, găsesc în Galsworthy un spirit apt spre a percepe cele mai ușoare rezonanțe. Cultura lui variată i-a înlesnit argumente egal de convingătoare în favoarea tuturor ideilor sociale expuse, conservînd cu măsură și obiectivitate „mijlocul drumului“, despre care vorbea în prefață la *Proprietarul*.

Ca și în *Domeniul*, lordul Valleys este surprins dureros de dragostea puternică a fiului său, lord Miltoun, pentru Andrey Noel, soția unui pastor. De astădată, fiul rătăcit nu mai e un „club-man“, neînsemnat, ci o personalitate în plină dezvoltare. Lordul Miltoun e un intelectual profund și un fanatic al ideii de autoritate, în numele căreia vrea să conducă, dar și căreia înțelege să i se supuie. „Numai cei care știu să se supuie“, spune el, „au dreptul de a porunci. E o linie josnică aceia care aplică legile la care nu are forța să se supuie“. Reprezentant al tradițiilor ereditare de dominație și împărtășind o ideologie apropiată de teoria eroilor lui Carlyle, el suferă, totuși, de atracția irezistibilă spre Andrey Noel.

Ideia de indisolubilitate a căsătoriei, pe care o profesează ca devotat al bisericii anglicane, nu-i îngăduie să se apropie de dînsa. Conștiința și puterea tradiției îi impun îndepărtarea de femeia iubită, pe cînd elanul pasionat al dragostei îl atrage, cu o putere covârșitoare, spre dînsa.

Iubirea lui, înclinată ca și spiritul său, spre exces, este mistică, hieratică, aproape supranaturală. Ea amenință curățenia castei și viitorul său politic. Intreaga familie e turburată. Lordul Denis, cunoscîndu-i firea imperioasă și setea de dominație, pe care n'o poate potoli decît în împlinirea aspirațiilor lui politice, îi spune: „Nevoia ta de autoritate este mai mare decît nevoia ta de iubire. Sacrificiul tău va omorî afecțiunea ta“.

Lordul Miltoun începe să-și dea seama că, distrugîndu-și faima politică, dobîndită ca reprezentant al tradiției neștirbite și al ideii de autoritate, își va nimici iubirea, care va fi pătrunsă de sentimentul unei veșnice remușcări, dar afecțiunea lui pentru Andrey Noel e mereu vie și irezistibilă. Andrey va face gestul resemnării și își va jertfi dragostea, spre a salva viitorul bărbatului iubit, dispărînd din calea lui.

Și aici, ca și în celelalte romane analizate, tradiția înregistrează o izbîndă asupra tendințelor de deviație pe calea sentimentului. În scrierile lui Galsworthy zidurile convențiilor se clatină, dar nu se prăbușesc. Mii de legături le sprijină, tari -ca și

energia în care tradiția s'a infiltrat de veacuri. În asaltul contra rutinei seculare, elementele străine castei, cad jertfite. Asupra acestora scriitorul englez își concentrează toată simpatia și puterea de emoție.

Ce rezistență ar putea opune o eroină ca Andrey Noel, care ne apare în trăsăturile următoare? „Fața femeii semăna cu fața acelei nopți calde și suave. Era sensibilă, armonioasă și armonia ei nu era, ca la unele fețe, răceală; ci ea părea că tremură, radiază, freamătă, cași cum un spirit s'ar fi refugiat într'însa“. Toată viața ei e interioară, vibrantă, supusă, și gata la jertfa pe care o așteaptă, ca pe apăsarea unei fatalități inevitabile. Ea nu poate pricepe intelectual scrupulele de conștiință ale lui Miltoun, dar simte primejdia unei suferinți viitoare a bărbatului iubit. I s'ar da senină și fericită, fără rezerve și fără remușcări, dar primește fără murmur, ca pe o fatalitate așteptată, complicația cazului de conștiință.

O emoție puternică, dar stăpinită și concentrată, domină evocarea faptelor. De ea e pătrunsă și cealaltă idilă a romanului: iubirea revoluționarului Courtier pentru sora lui Miltoun, Barbara, figură plină de grație, de spontaneitate și de vioiciune, floare de seră a înaltei aristocrații.

Stăpinindu-și sentimentele și reprimindu-le cu violență, Galsworthy se ferește de expansiuni declamatoare și de mărturisiri care ar putea apărea ca o slăbiciune. Dar concentrarea voită intensifică vibrarea interioară. Cred greșită părerea lui E. Legouis și L. Cazamian, din *Istoria literaturii engleze*, că Galsworthy „nu e de loc sentimental“. El are, dimpotrivă, ceiace lipsește lui Butler: poezia sentimentului. Această poezie e înfinit discretă.

La stările sufletești evocate, scriitorul englez asociază, de cele mai multe ori, peisajul. Un lirism delicat animă descrierea naturii, în care Galsworthy se cufundă cu voluptate. Cîmpee de peisaje, care întrerup cursul evenimentelor, sînt uneori de o frumusețe vie, colorată și fragedă. Ele apar ca niște oaze de liniște și de reconfortare în deșertul patimilor deslănțuite.

*

Am văzut că stăpînirea de sine e o calitate care prin generalitatea ei, devine o însușire națională a poporului englez. Cu atît mai mult ea va intra în viața obișnuită a celei mai superioare clase sociale, a aristocrației. Galsworthy observă cu rigozitate detaliul specific.

În acest senz, e interesantă scena de inhibiție, petrecută între lordul Valleys și fiul său. Lordul Valleys stă la masă și Miltoun îi anunță fără înconjur, intenția de a se căsători cu Andrey Noel, femeie de condiție comună, pe care o crede, din eroare, divorțată. Lordul Valleys primește știrea ca pe o lovitură zdrobi-

toare, dar, deși doborât de emoție, nu lasă să-i apară sentimentele pe față. Hotărît să nu dea înapoi, Miltoun îi scrutează figura și urmează scena :

„Și el observă că un pesmete tremura în mina lordului Valleys. Aceasta nu aduse în ochii săi nici o îndurare, ci privirea arzătoare pe care bătrînul cardinal ar fi îndreptat-o spre un adversar care ar fi dovedit un semn de slăbiciune. Lordul Valleys observă tremurarea pesmetului... și îl mîncă“.

Astfel dispăre și ultimul semn exterior al emoției.

Romanul e bogat în portrete care fixează aspectele diferite ale grupului social. Printre ele, cel al lady-i Casterlay, „resortul de oțel al mașinii aristocratice“, este zugrăvit cu multă finețe, precizie și pătrundere. L-am omis, ca și pe generosul portret al lui Courtier și ca multe altele, spre a nu încărca prea mult expunerea, care ar fi putut arăta și ceiace numește Galsworthy prin gura lordului Denys, „inapținutimea la lirism“ a clasei patri-ciane.

*

Marele merit al scriitorului englez în evocarea diferitelor aspecte sociale, e că a știut să nu atenueze tăria fluxului de viață care circulă prin romanele și prin piesele sale, anemiîndu-l cu povara unor probleme sociale abstracte. În scrierile lui Galsworthy, ideea se încorporează în conștiința personajelor și se transformă în viață intensă și în acțiune. De aceea vînturarea ideilor devine un corolar necesar al faptelor și nu întrerupe cursul evenimentelor. Ele exprimă o credință și sînt, prin urmare, un aliment de luptă.

În tăria convingerilor lui Miltoun sau a lui Edward Pierson din *Un sfînt*, unii au văzut o înclinare spre misticism a autorului englez ; totuși nimic mai străin de spiritul său. Aparența mistică provine la Galsworthy din reprimarea violentă a sentimentului, care face, de multe ori, ca elanul să pară nelămurit și să fie cufundat într'un vag prielnic tuturor ipotezelor. Autorul englez înțelege însă, printr'o pătrundere simpatcă, această stare emoțională, care-i influențează numai sensibilitatea, lărgindu-i cîmpul viziunii. Nu e o simplă întîmplare că literatura rusă i s'a revelat prin Turghenief și nu prin Dostoievski sau prin acel Tolstoi al fazei ultime.

Ca analist al vieții interioare, Galsworthy are tendința de a se strecura în colțurile cele mai umbrite ale sufletului, spre a găsi senzația simplă, sau sentimentul complex și nedefinit, care nu se poate exprima decît prin sugestii. Cîteodată, el pătrunde brutal în ascunzîșurile sufletului, spre a depărta aparențele înșelătoare și viclene și, în elanul său impetuos, alunecă pînă în stratul adînc al simțirii adevărate. Atunci, în fața naturii simple și goale,

pornirea lui se moaie și spiritul său se înduioșează. Observația devine delicată și prevenitoare.

Galsworthy are, într'un grad remarcabil, simțul nuanțelor. Într'o mișcare abia perceptibilă, el poate cuprinde reveierea unei stări sufletești complexe. Iată, de pildă, cele două surisuri ale eroilor din *Fraternitate* care evoacă întregul abis existent în sufletele lor.

„Toată istoria vieții lor conjugale consta în aceste două surisuri. Ele aveau un senz atât de adânc, aminteau atâtea ore de iritație stăpinită, atâtea nădejdi desamăgite și sfiorări sincere pentru a acorda naturile lor. Ele erau dovada ultimă și simplă a divergenței vieților lor, a acelei lente divergențe, cu, atât mai iremediabilă, cu cât era cu totul involuntară și se stabilise așa de gradat și așa de natural. Hilary și Bianca nu avuseseră niciodată o adevărată ceartă, dar surisuseră. Surisuseră atât de des, și timp de atâția ani, că nu erau pe lume două persoane mai străine una alteia. Aceste surisuri atenuaseră chiar revelarea acestei tragedii a menajului lor. E sigur că nici unul, nici celălalt, nu puteau schimba nimic din aceste surisuri, care nu aveau intenția de a răni, ci apăreau pe fața lor, create de inimiciția constituțională a sufletelor lor, tot așa de natural cum cade lumina lunii asupra apei“.

În aceste rinduri se concentrează o înfinitate de observație, care formează și esența romanului. Surisul va înceta prin despărțirea eroilor.

Lucrarea aceasta e interesantă și prin aspectul ei social: eroii sînt intelectuali din „buna societate“ engleză. Hilary e scriitor și Bianca se ocupă cu pictura.

Într'o societate care profesează cultul voinței, soluția ei, operată la o anumită categorie de indivizi, devine un fenomen cu deosebire interesant. Lui Hilary, dezvoltarea și prelucrarea continuă a intelectului i-a filtrat nedeciziunea în toată țesătura personalității sale morale: „Ca o lentă și subtilă otrăvă, această mare calitate, această conștiință vie și clară de sine, se impregnase în sufletul său, cuprinsese fiecare parcelă a spiritului său, atât de mult, încît a gîndi într'un fel definit, sau a face o acțiune determinată, îi devenea vizibil greu“.

Din acțiunea romanului, în care apare și figura stranie a bătrînului filozof Stone, teoreticianul fraternității, se degajează ideea că fraternitatea e o iluzie. Clasele sociale sînt închise în zidurile propriilor lor tradiții, aspirații și educații, inapte să înțeleagă și să pătrundă sufletul celorlalți. Mai mult decît atât: în societatea înaltă, în care intelectul se complică până la anihilarea impulsului natural de viață, dezvoltarea individualismului face din fiecare om o cetate spirituală și emotivă, inaccesibilă celorlalți. Ideea aceasta a fost tratată, în alte împrejurări, de Pirandello și de Barbusse, în *L'enfer*.

Ca să accentueze modificarea profundă a naturii umane produsă de rafinarea disolvantă, intrată în sînge, Galsworthy aduce în arenă pe una din acele femei simple, născute pentru atracție animală și iubire. Ea devine centrul genetic al acțiunii și face să vibreze, în senzuri diferite, personajele din jurul ei. Puternic atras spre dînsa, Hilary o părăsește, în cele din urmă, deoarece simte intuitiv că ea nu poate corespunde cerințelor sale rafinate de o educație îndelungată.

Amorul e și aici o temă principală, ca izvor de observații psihologice și o temă accesorie pentru concluziile de ordin social, care dau titlul romanului, vîdînd prăpastia dintre clasele sociale, pe care nu le poate uni nici singura putere suverană care depășește granițele: dragostea.

Concluziile ce le degajă romanele sociale ale lui Galsworthy nu revarsă prea mult optimism. Ar fi greu de stabilit precis ce urmărește autorul. Romanele sale iau în mod hotărît apărarea celor slabi. În *Justiție, Lealitate, Fereastra*, și în celelalte piese, nobleța gîndului se desvăluie cu acea claritate, pe care o impune natura specială a genului. Dar realitatea socială pe care o revelează romanele și piesele scriitorului englez, e jertfirea, aproape inevitabilă, a celor slabi. În filozofia amară a concluziei nemărturisite, se poate întrezări adevărul crud al vieții.

Problemele sociale puse de Galsworthy absorb, în mare parte, interesul laturii sentimentale a romanelor sale. Cu toate acestea, *Floarea întunecată, Un sfînt și* episoadele tuturor romanelor sociale, fac să apară, în toată plinătatea, talentul său de evocator al dragostei, de portretist variat și fin al femeii. Gravitatea problemelor sociale și duritatea observației, în analiza deviațiilor dela contactul hrănitor al omului cu natura, n'a împiedicat pe scriitorul englez să consacre pagini de o vigoare remarcabilă, studiului problemelor pasionale. *Floarea întunecată* e un roman consacrat în întregime variațiilor sentimentale, dela vîrsta fragedă a adolescenței, până la maturitate. Eroul e un sculptor, Mark Lennan, cu acea sensibilitate delicată și vibrantă, proprie artiștilor, care face din ei instrumentul receptiv ideal pentru înregistrarea nuanțelor infinite ale dragostei.

Pornirea intraripată, dar fără vigoarea sentimentului, din primăvara vieții, pentru Ana și Sylvia,—pasiunea violentă și tumultuoasă, din vara vieții, pentru Olive, și cea de pe urmă, tîrzie, profundă, devastatoare și dezolată, pentru Nell, sînt prilejul desfășurării unei palete bogate de culori și al unei priviri învăluitoare și înduioșate, în evocarea melancolică a vieții.

Galsworthy conduce cu o măiestrie sigură firul acțiunii prin țesătura complicată a evenimentelor. Bogăția inspirației și a mijloacelor impresionează. Nici una dintre cele patru eroine, evocate în plinătatea radiantă a vieții lor, nu seamănă cu celelalte. Ana, e maturitatea pasionată și turburătoare a femeii, înainte de a trece panta înspre renunțare; Sylvia, tinereța naivă și idilică;

Olive, strălucirea afirmării temperamentului feminin, într'o trecere încă nedistinctă, dela adolescență la maturitate; Nell, un vis de frumusețe și de tinerețe, trecut ca un fulger luminos prin înserarea melancolică a vieții.

Subiectul nu e nou, dar tratarea vădește însușirea esențială a romancierului: creațiunea vieții. Această calitate o are Galsworthy cu prisosință. Ea accentuează deosebirea dintre romanul englez modern și cel francez. Romanul englez, cu Benett, Hardy și Galsworthy, a rămas la tradiția creată de Thackeray, Dickens și de George Eliot, de a perpetua genul în ceiace formează esența lui animatoare (mișcare, viață, conflicte pasionale și morale), pe cînd romanul francez modern, căutînd, cu orice preț, forme nouă de gîndire și de expresie, pare a uita esențialul: viața, caracterele, sau le artificializează prin sforțarea spre originalitate.*

*

Războiul din deceniul trecut nu a lăsat indiferentă inspirația romancierului englez. Războiul anglo-bur fusese odinioară semnalul unor prefaceri însemnate în concepția umanitară a poporului englez, și cea mai mare parte dintre romanele sociale analizate, au urmat stăruitor pe calea reacțiunii împotriva unor valori morale, considerate până atunci inatacabile. Romanul *Un sfînt* analizează urmările războiului „european“, în clătinarea edificării moral-religioase a tineretului englez. *Maimuța albă* care formează urmarea recentă la *Forsyte Saga*, evoacă unele aspecte ale problemelor create de distrugerile războiului. Insuși titlul, împrumutat unui tablou, este simbolic și merit să oglindească dezechilibrul omenirii în urma acestor grave zguduiri. Piesa *Fereastra* amintește stăruitor, dar fără o semnificație deosebită, imaginea aceleiași conflagrații universale.

Dintre toate scrierile lui Galsworthy, *Un sfînt* este cea mai profund omenească. Rar un roman poate da cetitorului atîtea momente de înaltă satisfacție a spiritului. Nimic din ușorul retorism întilnit, pe alocuri, în romanele sociale, sau din deviația remarcată în *Proprietarul*. Aici autorul nu delimitează critic personalitatea eroului, ci toată viața lui, cu particularitățile și cu etica lui, se desprinde din acțiune. Figura lui Edward Pierson, *sfîntul*, e vie, dar sculptată fără lovituri de daltă, ca în *Forsyte-Saga*. Instrumentul creator înaintează încet, dar desăfoară progresiv, uimitor de vie, personalitatea. Conflictele morale păstrează acea intensitate, pe care o degajă însuși fondul de viață și de credință al personajilor.

* Preocupîndu-mă de cei rămași în viață, nu am pomenit de excepția lui Proust, așa cum am rețevat mai sus numai pe scriitorii englezi care continuă să creeze.

„Sfîntul“ este vizionarul, căruia îi apare ambianța omească prin imaginea morală pe care și-a creat-o singur despre dînsa. În virtutea acelei închipuiri mistice, care-l face să perceapă aspectul lucrurilor prin „sfințenia, datoria și credința“ de care sufletul său e impregnat, el impune fiicei sale, Noelle, sacrificii care amenință să-i nimicească bucuria vieții.

Sfințenia e considerată aici, nu atît ca produs al unei convingeri religioase rigide, cît ca punînd conceptul moral deasupra avîntului impetuos al vieții și ignorîndu-l pentru triumful principiului. În atmosfera aceasta se simte o adiere de jansenism. Cuvîntul final al autorului nu există, așa cum e absent în toate romanțele sale, dar în concepția lui intimă, discret desvăluită în opere, concluzia nu poate fi decît aceea a respectului vieții și a umanizării moralei. Cu toată această simpatie pentru triumful naturii neîncătușate, el a creat figura lui Pierson, simbolizînd principiul contrar, cu un desăvîrșit respect, conservîndu-i înfățișarea unei noblețe superioare. Cugetarea înaltă, atitudinea stăpînită, demnă și profund umană, care au inspirat această lucrare, sînt semnele unui occidentalism intrat, demult în sînge.

Portretul Noellei și al Leitei sînt pline de viață și nuanțate în felul delicat, care e o particularitate a desenului eroinelor lui Galsworthy. Un moment psihologic merită să fie reținut. Noelle stă îngenunchiată, în biserică unde oficiază tatăl ei: „Fața-i reflecta mai ales expresia pe care o fixase Lavendie pe portretul ei, acel aer de așteptare nedefinită, de așteptare a acelor clipe supreme ale vieții, a acelor chinuri fugitive, pe care existența le rezervă sufletelor omenesti... o privire, nici lacomă, nici decepționată, înecată în vis și în așteptare, care cîteodată se înlăcăra, se adîncea, apoi revenea la melancolica ei visare“.

Un joc atît de bogat al nuanțelor, numai în cîteva rînduri, nu l-ar putea realiza mulți scriitori moderni și el e cu atît mai remarcabil la autorul care a creat figura energică și inflexibilă a lady-i Casterlay, sau duritatea burgheziei engleze, în portretele impresionante ale Forsyt-ilor.

*

Talantul de analist al pasiunilor l-a manifestat autorul englez pe o scară întinsă și cu mijloace surprinzător de variate. Supunerea pasivă a femeii, din unele romane, alternează cu reacțiunile tenace, rezistente și de o forță desnădăjduită, din altele. Analiza lui Galsworthy nu e numai aceea a unui moment. Autorul englez cunoaște tresăririle conștiinței, regretul, revenirile speranței, impulsurile disperării, revolta vieții împotriva realității triumful instinctului, legea inflexibilă a rigoarei sociale care moaie voințele și suggestia naturii care revelează cu cruzime legile ne-

cesitații. În această disecare metodică a frământărilor sufletești s'ar putea bănui o oarecare cruzime, dacă un sentiment adânc uman și compătimitor, nu ar pătrunde prin țesătura întregii opere.

O viață interioară vibrantă, specifică literaturilor nordice, animă cursul întâmplărilor. Metodei analitice i se substituie adeseori expresia sintetică, măbind intensitatea emoției. Când Noelle află vestea morții iubitului, după ce jertlise pentru dînsul țăria tradiției și onoarea familiei, o prăbușire imensă se produce în sufletul ei. Galsworthy o exprimă în două rînduri, într'o imagine de o simplitate suggestivă: „Ea luă *Times*. Avea tocmai destulă lumină și începu să cetească lista funebră: „Morți pe cîmpul de onoare“... până în clipa cînd luna o luminează, întinsă pe parchet, cu jurnalul căzut din mîni lîngă dînsa“. Atît, și descrierea se încheie. Impresia e zguduitoare și fixează cu forță tabloul evocator.

*

Aceste însușiri superioare fac din opera lui Galsworthy o succesiune de imagini vii, în care se oglindesc aspectele cele mai interesante ale Angliei contemporane. Brunetière, în examinarea operei lui George Eliot,* a putut spune că fiecare pas făcut în cunoașterea personajelor acesteia „este un pas făcut în cunoașterea omenirii“, tot atît de temeinic poate fi socotită opera lui Galsworthy ca un document prețios, care conservă starea de spirit a societății engleze actuale.

Am văzut că, în romanul social, puterea tradiției zdrobește rezistențele contrare și că, încercările de zguduire a zidurilor castei, sînt strivite de țăria convențiilor dominante, sub privirile înduioșate ale autorului. Dar dincolo de aceste ziduri, unde stăvilile sînt formate numai de convingerea morală, ca în *Sfîntul*, viața triumfă împotriva rezistențelor și femeia își urmează calea instinctului, în care simte izvorul ei de mîntuire.

De ce această deosebire, în cadrul aceluiași considerații? Nu trebuie văzut aici respectul tainic pentru fundamentul unor anumite convenții, în interiorul cărora autorul ar dori numai o purificare, care să întărească rezistența lor viitoare? Să examinăm puțin acest portret, pe care i-l schițează d-na Andrée Viollis: „La prima privire aruncată asupra-i, îți spui: tipic englez. Ghicești imediat în el pe fiul uneia din vechile și orgolioasele familii ale *gentry*-ei; a trecut prin Harrow apoi prin influența Oxfordului, a practicat cu o egală metodă sportul și pe clasici. Subțire și voinic, cu toate că are cincizeci de ani, înscriind într'o față brună profilul fin cizelat și curios frecvent în aristocrația de acolo, gesturi rare, maniere curtenitoare, dar distante, ținută sobră și impecabilă, e un exemplar perfect al gentleman-ului britanic. Il regăsești sub toate latitudinile în mii de exemplare“.

* *Le roman naturaliste.*

Din liniile sumare ale portretului răsar caracterul ferm al „gentlemanului” care, atașat cu mii de lanțuri invizibile de trecutul său ereditar, ajunge, prin puterea inteligenței și a voinței sale, să se ridice deasupra lor, fără a le fi putut înlătura cu desăvârșire. O rețea invizibilă pare a-i stăvili elanul spre prefaceri sociale și simpatia pentru triumful instinctelor și al naturii nedeformate.

Tendențele înalte ale operei, n’au putut străbate granițele convențiilor. Ele au aspirat astfel, cel mult, la trezirea unei furtuni de asanare, în limitele tradițiilor și ale rutinei existente. Această furtună l-a surprins întotdeauna calm și stăpîn pe sine la „mijlocul cărării” vieții, privind, de o parte și de alta, alergarea continuă, vertiginoasă, a unei lumi de apariții, create de înfrigurarea progresului social.

Aureliu Weiss

Din Rusia sovietică

Situația actuală din Rusia sovietică sau, cum i-se zice acum oficial,—Uniunea Republicilor Socialiste Sovietice,—fiind izvorită dintr'o serie de valuri revoluționare, pentru a putea fi înțeleasă mai ușor, trebuie ca expunerea ei să fie precedată de un scurt rezumat, în trăsături principale, a procesului revoluționar rusec cel puțin din secolul actual, când s'au înregistrat cele trei momente culminante.

La 1905, după înfringerea de către Japonia a Rusiei Imperiale, s'au produs acolo: revolte militare, mari răscoale agrare, greve în aparatul statului (poștă, telegraf, căi ferate), greve în industria mare, lupte de stradă (mai însemnate la Moscova în mahalaua Presna), mișcări politico-sociale minoritare (în Polonia, Finlanda, Ucraina, Estonia, Letonia, Lituania, până și în Basarabia). Ca rezultat al acestui prim, lung, violent și sîngeros val al revoluției, regimul politic s'a schimbat întrucîtva, introducîndu-se un quasi-parlamentarism, cu alegeri, întruniri, discuții politice și oarecare libertate a presei.

În Mart 1917, mișcarea revoluționară, ajutată de înfringerea Rusiei Imperiale în războiul mondial, a dus la schimbarea radicală și completă a regimului politic imperial.

Valul revoluționar, început în Octombrie 1917, după mari lupte, vărsări de sînge, războiul civil, teroare și foame, a dus la „dictatura proletariatului” și comunism.

Cauza principală a tuturor acestor valuri revoluționare a fost nerezolvirea la timpul oportun a chestiilor esențiale din viața internă a statului rus și anume: 1) a organizării politice, 2) a organizării agrare, 3) a drepturilor naționalităților, 4) a organizațiilor muncitorești.

Desigur revoluția rusească, așa cum s'a dezvoltat până la dictatura proletariatului și comunism, n'ar fi avut același mers și aceleași rezultate, dacă n'ar fi existat și anumite condiții internaționale: războaiele (ruso-japonez și cel mondial) precum și capitalul mondial străin, care a infilțat și fructificat industria mare în Rusia,

a născut și dezvoltat proletariatul industrial rusesc și, împreună cu el, dogmele socialiste și comuniste europene.

Forma absolutistă, centralistă și polițistă a statului imperial, opunerea lui la rezolvirea chestiilor enumerate, au îngrăduit în sufletele maselor mari de țărani și lucrători și de popoare subjugate, o ură puternică. În același timp, în întreg aparatul statului, afară de o mică pătură interesată, și în mare parte din păturile culte și bogate s'a introdus, fie descompunerea, (Rasputin) fie dezinteresarea și indiferentismul pentru situația țării și lucrului public, fie opoziționism direct, permanent, dar ascuns, pentru că păturile și partidele evoluționiste democratice și radicale erau sistematic înlăturate de la conducere.

Faptul descompunerii aparatului statului, ca și faptul opoziționismului și indiferentismului păturilor largi, suprapuse din Rusia imperială, ne explică ușurința căderii, quasi-subite și quasi fără sînge, a regimului țarist. În Mart 1917, nesușit de nimeni, în mijlocul războiului mondial, și nerezistența păturilor avute și culte din Rusia față de revoluția din Octombrie 1917.

Ura profundă, acumulată în masele de țărani, lucrători și în popoarele subjugate, ne explică violența revoluției rusești din Octombrie 1917, fără să uităm însă, în această privință, nici cuvintele lui Maxim Gorki: „la forme crueles de la revolution s'explique pour moi par l'exceptionnelle cruauté du peuple russe“.

Întirzierea și oprirea dezvoltării normale a partidelor politice ne explică pasivitatea partidelor mijlocii și neputința de a găsi soluțiile transacționale evolutive.

După revoluția politică din Mart 1917, se impunea rezolvirea urgentă a chestiei războiului, împroprietăririi țăranilor, drepturilor popoarelor subjugate și a muncitorilor industriali. Toate partidele politice din Rusia s'au pronunțat pentru continuarea războiului și pentru amânarea rezolvirii chestiei agrare, a popoarelor subjugate și a muncitorilor, căutînd crearea unui aparat (parlament), care să le rezolve, după voința exprimată de aleșii ruși. Singură conducerea partidului comunist rus, urmărind prin toate mijloacele revoluția socială rusească și mondială, și bizuindu-se pe organizațiile muncitorești, cultivate din 1905, s'a pronunțat clar și repede: a) pentru pacea imediată, prin fraternizare cu inamicul și părăsirea frontului; b) pentru rezolvirea imediată a chestiei agrare, fără nici o lege, sau aparat, ci cum vor vrea și putea locuitorii fiecărui sat; c) pentru rezolvirea imediată a chestiei muncitorești, prin punerea muncitorilor în deplină stăpînire, imediată și fără nici o formă, asupra fabricii sau industriei în care lucrează, — și d) pentru rezolvirea chestiei naționalităților prin autodeterminare până la despărțire.

Pe lângă acestea, partidul comunist a propovăduit, atunci, conducerea momentană a armatei prin comitete alese, până la desființarea armatei permanente și înlocuirea ei prin națiune armată, desființarea disciplinei și în special a pedepsei cu moartea. În materile politice el proclamau: desființarea claselor privilegiate, libertatea absolută a presei, cuvîntului, întrunirilor, cultului, egalitatea completă și absolută, politică, socială și economică, libertatea învățămîntului și a par-

tidelor politice. În materie social-economică au promis comunism integral: desființarea oricărui drept de proprietate individuală, comunizarea și naționalizarea tuturor averilor, organizarea producției pe baze comuniste și a distribuției produselor pe baze egalitare: toate serviciile publice și toată producția la dispoziția maselor.

În mediul primitiv și incult al popoarelor din Rusia, unde, alături de industria mare occidentală se găsește toate fazele, prin care a trecut omenirea, începând, dela nomazi, crescătorii de reni în tundre, trecând prin stadiul patriarhal, agricol, stadiul feudal cu meserii și mici burghezi, cu analfabetism fără păreche în lume, cu naivitate și încredere în cuvântul spus și scris, (căci Rușii erau deprinși să știe că ceiace nu este permis, nu este vorbit și scris public, iar dacă se vorbește și se scrie public, înseamnă nu numai că este permis, dar oarecum ordonat de stăpânire), -- această propagandă, corespunzând și instinctelor primitive (mergi acasă, stăpânește pământul și fabricile) a atras către comuniști toate masele, în special de pe front; ele pun imediat în practică programul comunist, în părțile importante și interesante pentru ei: dezertează de pe front și acaparează averile; ele sînt sigure și de putința realizării comunismului economic egalitar și etalist: nu au avut ele oare ani de-arîndul în armată, mîncare dela stat, haine, adăpost, instrumente, ajutor pentru familii?

Astfel masa imensă, dezertind de pe front și expropriind prin forță și violență averile, devine subjugată, prin complicitate, partidului comunist, care, în mijlocul descompunerii armatelor și aparatului statului, din lucrătorii fanatizați, precum și din așa zisele comitete de sărăcimie (declasații satelor și orașelor) își organizează garda roșie -- armata partidului, pe bază de disciplină aspră și riguroasă.

Cu ajutorul acestei armate, cu adeziunea activă a maselor lucrătorilor și țaranilor dezertați din armată și ocupați cu exproprierea, în mijlocul dezlănțuirii urii sălbatică, acumulate, pe de o parte, și a indiferenței, a neutralității, pasivității și neputinței de altă parte, comuniștii distrug întregul aparat politic, economic și social al imperiului rus, spectacol la care asistă, bucurîndu-se și dînd chiar ajutor activ popoarele subjugate.

Tîrziu și dela periferie încep încercările de restaurare: dela Don, Caucaz și Ucraina: Cornilov, Crasnov, Denichin, Vranghel, din Siberia Colceac, din Estonia Yudenici. Ele nu reușesc. Și cauza principală a nereușitei lor a fost, și este încă, frica, mai cu seamă a țăranilor, că restaurarea ar fi adus sau va aduce pedepsirea lor pentru dezertare și exproprierea averilor, precum și frica popoarelor subjugate că restaurarea ar fi adus, sau va aduce, vechea robire.

Războiul civil dezlănțuit în imensul imperiu, a excitat și mai mult patimile. A fost unul din cele mai pline de sînge și norolu, din cîte a cunoscut omenirea. S'a isprăvit cu înfrîngerea imperialismilor restauratori, descompuși și nesușinuți suficient de statele occidentale, care în împrejurările grele ale războiului mondial, și după el, nu aveau nici prea mare interes de restaurare în Rusia, nici nu aveau putința de a o face.

În mijlocul războiului civil, cum era și natural, s'a instalat în Rusia dictatura. Ea s'a exercitat de conducătorii partidului comunist

in numele acestui partid și al proletariatului. Ea continuă și acum, după zece ani dela revoluție și după șase dela încetarea războiului civil; sînt sustrate toate libertățile și vechi și nouă, promise și propăgate de partidul comunist.

Nu există libertatea presei. Nu există altă presă decît a guvernului, adică a partidului comunist oficial. Chiar stilpii comunismului, vechii tovarăși de exil și acțiune revoluționară, din anii grei ai revoluției și războiului civil, ai lui Lenin, — Troțky, Kamenev și Zinoviev — acum, cînd nu împărtășesc în mod absolut complet felul oficial de a conduce partidul comunist, statul rus și politica lui internă și internațională, deși rămîn strict în dogma partidului, în interiorul lui, — n'au voie să scoată un jurnal sau revistă de polemică cu oficialitatea, ci sînt siliți să recurgă la tipărituri și propagandă anonimă și clandestină.

Nu există libertatea cuvîntului și a întrunirilor, nu este permisă organizarea altor partide, nici chiar comuniste, decît a celui oficial. Nu există libertatea învățămîntului. Nu sînt permise alte școli, decît ale statului și cu programele și sistemele lui. Nu există egalitate civilă și politică. Numai proletarii și țărani săraci au dreptul de vot și sînt eligibili; numai ei și descendenții lor au dreptul la învățămîntul superior; descendenții altor clase sociale nu au acest drept, chiar dacă ar fi de fapt nu numai proletari, ci chiar pauperi. Astfel în locul vechilor clase sociale privilegiate s'a creat una nouă — a proletarilor comunisti.

Armata permanentă este și acum fundamentul pe care e așezată întocmirea statului rus, în forma lui actuală comunistă. Această armată nu se deosebește întru nimic de cea țaristă ca organizare și conducere. Același disciplină severă, cu pedepse, între care se prenumără și moartea, chiar în timp de pace; aceleași grade și lipsa oricărei discuții și eligibilități, și aceleași termene lungi pentru încalzare și serviciu. Cu deosebire, că pe lângă fiecare divizie este un regiment special de gardă roșie, privilegiată, chemată a face poliția specială și represunea. În locul portretelor țarilor și generalilor vechi în căzărni, sînt portretele lui Lenin, Frunză, Radec, Dzerjinsky, un timp ale lui Troțky (acum sînt eliminate); în locul icoanelor, stau portretele lui Marx și Engels; în locul bisericii, clubul lui Lenin; în locul regulamentelor pe bază de credință ortodoxă, țar și patrie, — aceleași regulamente pe bază: internațională, Lenin și comunism.

Justiția este de clasă: proveniența implicatului din proletariat sau țărănimea comunistă, este o circumstanță atenuantă; proveniența din preoțime sau din fostele clase burgheze, este mai mult decît o circumstanță agravantă.

Aparatul administrativ și polițienesc este extrem de umflat și centralizat; însuși partidul, în congresele sale, se plînge de pletora de funcționari, de birocrațism sec, de complexitatea și paralelismul instituțiilor.

Aparatul administrativ și polițienesc al statului comunist este cu ațit mai umflat și mai complicat, cu cît pe lângă instituții obișnuite în această materie în toate țările, mai conține: instituții pentru combaterea mișcărilor contra-revoluționare, instituții pentru propaganda comunismului, instituții pentru conducere, control și educație a partidului, instituții pentru industria și comerțul statului, instituții de credit intern și extern, instituții ale statului pentru controlul gospodăriei de producere, credit și distribuție; instituții ale

partidului pentru controlul aparatului statului și a instituțiilor de gospodărie a statului...

Astfel că în forma politică, regimul comunismului în Rusia este nu numai o continuare a regimului absolutist, centralist și polițist, prohibitiv, de teroare și spionaj, al țarismului, ci o exagerare a lui la maximum posibil.

El este de altfel ușor explicabil și în afară de tradiția multiseculară din Rusia, prin situația de fapt. Toată puterea politică în uniunea republicilor socialiste sovietice se exercită în numele partidului comunist și a proletariatului industrial. Ori acești doi factori sînt extrem de reduși. Cifrele oficiale arată că la 1924 în partidul comunist, împreună cu candidații stagiari, se numărau 446000 membri, din care: 196000 (44 la sută) lucrători, 128000 (14 la sută) țărani, 121000 (28 la sută) funcționari; în Iulie 1925 erau 911000 membri și candidați, din care: 534000 (58 la sută) lucrători, 216000 (23 la sută) țărani, 160000 (17 la sută) funcționari. În 1926 se numărau: 1025000 membri și candidați. Numărul membrilor din partidul comunist în raport cu numărul lucrătorilor și țăranilor după datele oficiale, s'ar prezenta astfel: în 1924,—erau în partidul comunist 7 la sută din totalul lucrătorilor din Rusia, iar în 1925,—8 la sută; dintre țărani, în partidul comunist în 1924 se numărau 0,26 la sută, iar în 1925 0,37 la sută, socotîți la populația masculină, între 18—60 ani. Din lucrătorii din industriile mari (1605000) în 1924,—12 la sută erau în partidul comunist iar în 1925 (1845000),—23 la sută.

După cifrele date de Stalin, actualul conducător de fapt al Rusiei sovietice, în 1924 erau în toată Rusia 5500000 lucrători, inclusiv industriile mici, meseriile, lucrătorii de sezon, lucrătorii agricoli (cu 4000000 argași și 780000 șomeri), pe cînd populația totală se socotea la circa 14000000 locuitori. În industria mare se socotea tot după Stalin, în 1924,—1605000 lucrători, în 1925,—1845000, iar în 1926,—2099000.

Din aceste cifre se vede cît de subțire este stratul proletarian în Rusia sovietică și cît de subțire, chiar în acest strat, pătura comunistă, pentru a putea rămîne la putere și conduce statul fără dictatură, teroare și spionaj.

*

Prin războiul civil, teroare, foame, epidemii, vechile clase sociale din Rusia au fost exterminate, expulzate sau reduse la mizerie, ca vrăjmașii poporului sau ca reprezentanți ai vechiului regim politic și social, odios. Tot pămîntul a trecut în mîna țăranilor, toate fabricile, uzinele și minele în mîna lucrătorilor, toate băncile și capitalurile, în mîna statului. Dar procesul acesta de expropriere violentă a averilor și de nivelare în egalitate economică, numai la două straturi sociale: proletariat-țăranimea comunistă,—a nimicit economiile acumulate, organizarea producției, producția și desfacerea ei. Nivelarea tuturor s'a făcut în jos: în foame, sărăcie, goliciune, boli și sălbătăcie generală. Orice producție industrială încetase. Orașele nu mai aveau ce da satelor în schimbul hanelor, de care aveau nevoie. Speranța că țărăniimea, recunoscătoare comunismului pentru pămîntul luat fără plată, va pune la dispoziția statului proletarian mijloacele de existență și reconstrucție, nu s'au adeverit. Atunci s'a pus pe țăranii impozit în natură: țăranii trebuiau să dea statului proletarian tot ce prisosea peste nevoile lor, a familiilor lor și necesităților

înseamnă. În schimb, li se dădea hirtie monedă, fără valoare și literatură comunistă: ne existând alte mărfuri pentru schimb. Și cum țărani refuzau acest schimb, s'au trimis împotriva lor expediții armate, pentru scoaterea „prisosurilor alimentare”. La aceasta țărani au răspuns prin ascunderea „prisosurilor”, prin reducerea suprafețelor arabile la strictul necesar numai lor și prin răscoale. Aceste răscoale au avut repercusiuni în flota de la Cronștat și în armata roșie, care cuprindea și cuprinde și astăzi un număr însemnat de țărani. Nu se mai putea merge înainte cu nivelarea, naționalizarea și comunizarea economică...

Silit de foame, de lipsă de producție și de transport, în fața răscoalelor țărănești și amenințat de răscoale în armată,—însuși Lenin a trebuit să renunțe la comunismul integral, violent, în ce privește producția, distribuția, schimbul, piața, creditul, economiile, capitalul,—și a inaugurat un alt sistem. Cu atât mai mult a fost silit Lenin și partidul comunist să-și schimbe sistemul comunist integral, cu cât, cu acest sistem, însuși proletariatul industrial, în numele cărui se făcuse revoluția socială și se inaugurase dictatura comunistă, era nu numai în profundă suferință ci într-o constantă și repetată diminuare și declinare.

Când industria mare rusească a fost naționalizată și trecută în mâna lucrătorilor, elementele burgheze: inginerii, administratorii, contabilii,—au fost excluși fie direct, fie prin faptul egalizării salariilor tuturor la nivelul salariilor salariorilor; pe lângă aceasta, din inconștiență sau mizerie, lucrătorii luau materii brute, piese, combustibili, etc., pe care le comercializau pe cont propriu, pe ascuns; ei au redus orele de muncă la minimum și salariile la maximum, fără nici un raport cu rentabilitatea producției, care se dezorganiza din zi în zi, până a încetat cu desăvârșire. Lucrătorii industriali, deși nu mai lucrau, erau plătiți de stat; dar piața, făcându-se în hirtie monedă deprețiată, nu se puteau hrăni cu ea oricât de mare ar fi fost. Nemaiputând trăi în aceste condiții, lucrătorii au părăsit fabricile și s'au apucat de mici meșteșuguri și agricultură la țară. Era deci pericol evident ca substratul însuși al dictaturii proletariene, proletariatul industrial să dispară prin declinare și emigrare în sate.

Pe de altă parte, cum industria rusească în cea mai mare parte era și este adaptată nu atât nevoilor populației, cât necesităților unui stat imperial, părea evident că refacerea industriei nu se putea începe decât prin restabilirea întâi a aparatului statului, iar a acestuia, prin restabilirea în primul rând a producției agrare,—neputînd fi nici o speranță de a obține capital străin, în acel timp de comunism integral.

Cum încercările de a comunita agricultura nu au reușit, cum masa imensă țărănească, complice cu comunismul (la dezertare de pe front, la expropriere violentă și la rezistență împotriva încercărilor de restaurare) n'a primit să muncească așa ca tot ce produce, peste minimum de existență fixat de alții, să treacă la alții,—din toate aceste motive s'a renunțat la comunismul integral și s'a recurs (1921) la sistemul, numit N. E. P. noua economie politică, care în realitate însă nu era decât vechea economie politică: întoarcere la sistemul capitalist burghez, N. E. P. a constat în faptul, că țăranul a fost lăsat de capul lui: să stăpînească individual pămîntul să-l transmită prin moștenire și arendare, să-l cultive după înțelegerea sa, chiar cu lucrători liber angajați; produsul muncii lui să-l poată vinde pe piață, pe prețuri libere; statul proletarian cumpără și el de la țăran pe prețul fixat de stat, dar țăranul e liber să vîndă sau nu statului.

Astfel, rezistînd prin masa lui imensă comunismului, țăranul din Uniunea republicilor socialiste sovietice a rămas în starea lui de mic burghez, de fapt proprietar absolut pe pămîntul său vechiu sau pe cel luat de la marele proprietar și împărțit, nu după o lege uniformă sau după o dogmă teoretică, ci după tradițiile și împrejurările locale și după forța și puterea de cultură a fiecărei familii. Și astăzi, ca și altădată, chiar de către comuniști, țăranii sînt clasași în trei categorii: săraci, mijlocași și chlaburi, după cantitatea de pămînt pe care o posedă, sau cultivă, sau după numărul și varietatea capetelor de vite pe care le posedă. Pe cel dintăiu (al căror număr variază dela statistică la statistică după nevoia de a dovedi, fie scăderea numărului lor—deci serviciu adus de comunism țărănimii, fie mărirea numărului, ca bază pentru reluarea activității de comunizare a țărănimii și pentru a indica pericolul întăririi chlaburilor—cămătari și exploataatori) s'au bizuit comuniștii în perioada de războiu împotriva marilor proprietari și capitalismului; sau îl interesează mai mult producătorul mai bun, adică țăranul mijlocaș, el constituind mulțimea. Țăranul chlabur este rău văzut în teorie și declarat vrăjmaș; în practică însă, acesta adaptîndu-se situației și deghizîndu-se în mijlocaș (este așa de grea distincția între ei, după țări, regiuni, chiar ani) constituie cel mai puternic nucleu de mică burghezie (alături de mijlocași) care prin fiecare an de recoltă bună și prin economisire devine din ce în ce mai puternică și mai diferențiată.

Pe timpul comunismului violent și integral, cînd industria mare era redusă la neant, toate nevoile societății de produse industriale, care căutau să fie satisfăcute măcar în măsură mică, au provocat o creștere mare a meseriilor și a micilor industrii; ne fiind concurente, ele au luat avînt. Acomodîndu-se realității, paralel cu tolerarea și apoi admiterea burgheziei țărănești, careia i s'a admis în 1924 în mod legal și dreptul de arendare și de angajare de lucrători, s'a tolerat și apoi s'au admis legal și micile gospodării burgheze ale meseriașilor și micilor industriași, până la 20 de lucrători. Tot atunci și mai tîrziu, pentru încurajarea producției, unele fabrici mici, naționalizate dar părăsite, au fost arendate la mici industriași.

Pentru comercializarea produselor burgheziei țărănești, a meseriașilor și micilor industriași, a trebuit să se admită și al treilea element burghez: negustorul,—care cumpără, adună, înmagazinează și desface marfa, creditează pe cumpărător și pe producător.

Astfel s'a restabilit prin forța lucrurilor societatea burgheză: proprietate individuală, capital mobil, credit, procente, marfă, piață, depozit, magazin de *en gros*, magazin de detaliu, mostre, expoziție, etalaj, etc., etc....

Din produsul impozitelor statului pe veniturile din producția acestei burghezii: agrare, de mici meseriași, industriași și negustori,—comuniștii au putut să restabilească încet-încet aparatul statului, drumurile și apoi industria statului naționalizată.

Astfel încît avem acum în Rusia sovietică următoarele tipuri de gospodărie:

1. gospodărie țărănească, care produce și își consumă singură tot ce produce;
2. gospodărie țărănească mic burgheză, care produce și pentru piață;
3. capitalism burghez particular în industria mică și în comerțul mic;

4. capitalism burghez mare industrial în concesiunile date de statul comunist capitalului străin;

5. capitalism de stat în industria mare etatizată.

Toate aceste tipuri de gospodărie au dat: în agricultură 87 la sută din producția antebelică (anul 1925 după Stalin); iar industria mare 71 la sută din producția antebelică (anul 1925 după Stalin).

Astfel, din iluziile comunismului mistic, integral, violent și ni-velator, după imense sacrificii nu a rămas în materie economică decît:

1. etatizarea industriei mari;

2. etatizarea comerțului de import și export;

3. etatizarea comerțului *en gros*, cu produsele industriei mari a statului și cu mărfurile importate din străinătate.

*

Situația aceasta politică și economică, după zece ani de sforțări gigantice, cu imense sacrificii, este deseori examinată și revizuită în discuțiile partidului comunist. El constată că procesul diferențierii societății din republicele sovietice crește; că, cu încetarea războiului civil, cu mărirea producției, — s'a început și o activitate politică și culturală mai intensă; dar că această activitate politică cuprinde nu numai pe lucrătorii, ci și pe țărani și păturile burgheze; sub forma de elemente fără partid, au început criticile și rezervele; sînt țărani nemulțumiți, se întîmplă diverse răscoale; la țărani începe să crească conștiința de clasă; burghezia simte că crește și se întărește; o parte din conducătorii industriilor mari, o parte din lucrătorii calificați, o parte din burocrația înaltă, o parte din specialiști, care acum în Rusia nu mai sînt plătiți cu salarii uniforme, egale cu ale salariorilor, ci cu salarii diferențiate, fac economii, caută plasmamente pentru aceste economii și asociații pentru micile lor capitaluri; toate aceste elemente își creează o mentalitate și au tendințe mic burgheze. „S'a creat, zice Troțky, cea mai bună sămînță și cel mai bun bulion pentru dezvoltarea burgheziei capitaliste și cămătărești, care capătă din ce în ce mai multă solidaritate și conștiință de clasă”.

Revizuirea situația, partidul comunist constată în interiorul său diferite curente de apreciere, din care rezultă diferite tendințe tactice și diferite formule pentru linia de conduită de dat partidului și statului.

În primul rînd se discută chestia industriei mari. Grupul Stalin, Buharin, Ricov, Calinin (la putere) alături de grupul Troțky, Camenev, Zinoviev (opoziție) sînt de acord în a constata, că industria concesionată este capitalistă și că din punctul de vedere tehnic și gospodăresc ea merge mai bine ca cea comunizată, care în această privință ar trebui s'o imite. Cît privește industria naționalizată, ei diferă în aprecieri: grupul Stalin ar fi fost dispus să o declare socialistă, iar grupul Troțky: capitalism de stat; au convenit însă, din cauză că membrii din ambele grupuri au condus în diferite timpuri și în diferite calități gospodăria industrială comunistă din U. R. S. S., să o considere: „de tip consecutiv socialist”, adică socialistă în devenire, într-un cît, susțin ei, proprietarul fabricii este statul proletarian, și deci lucrătorul lucrează nu pentru capitalist, ci pentru proletariat, deși pentru egoismul lucrătorului, lui îi este indiferent cine încasează supra-valuta. Cu ocazia acestei discuții, aflăm din

gura lui Rîcov unele detalii interesante asupra situației industriei mari naționalizate din U. R. S. S. „Până acum (Noembrie 1926) industria și transportul național au lucrat în pagubă, acoperită din alte resurse ale bogăției naționale (producția țărănimii și micii burghezii. N. a.). Până acum nu s'a putut amortiza nimic. Creșterea industriei a mers repede pentru că s'au utilizat clădirile și instalațiile existente; de acum înainte va merge mai încet, urmînd a se face construcții și instalații noi. În acest scop trebuiesc luate serioase măsuri pentru reducerea centralismului și biurocratismului în gospodărie, care reprezintă în unele industrii până la 27 la sută în raport cu numărul lucrătorilor și prin revizii peste revizii și controluri peste controluri, se tulbură inutil mersul regulat al lucrurilor. De asemenea trebuiesc luate măsuri ca să nu se mai importe din străinătate mașini de modele vechi, nerentabile, sau mașini și instalații noi, bune, dar fără să se fi pregătit lucrătorii noștri la timp pentru a ști să le întrebuințe bine și rentabil,—ca să nu fim aliiți, după ce le stricăm sau le folosim neutilizate, să importăm din străinătate, cu prețuri mari, lucrătorii străini ca să le repare, să le manipuleze și să învețe pe lucrătorii noștri. Fabricile noastre trebuiesc sistematizate. S'a construit la Moscova, cu mare cheltuielă, o imensă fabrică de tăbăcărie și pielărie, fără să se știe socoteală că la Rostov pe Don există deja o asemenea fabrică mare; acum din lipsă de materii prime, din lipsă de nevoie pe piață de marfa produsă, una din fabrici trebuie să stea degeaba,—capital mort și lucrători fără lucru. Lipsa în țară de ceruză și de chibrituri a făcut că în toate părțile, fără nici un plan, să se construiască o mulțime de fabrici de acest fel; acum, jumătate din ele stau închise: capital mort, pierdut. Fabricile noastre nu produc mașini, din această cauză le importăm din străinătate, iar cînd încercăm să le facem în țară ne costă scump: am construit tractoare la fabrica Putilov: ne-a costat de cinci ori mai scump ca cele importate”.

„Este incontestabil că trebuie industrializată țara, pentru ca pe această cale să se mărească numărul și deci importanța și rolul proletariatului și să se crezeze astfel condițiile esențiale materiale pentru societatea socialistă”.

„Acum avem două curenți extremiste: primul cere încurajarea prin toate mijloacele a agriculturii, ca apoi în etape ulterioare să se pule problemele industrializării (Bogusevsky și alții, eliminați din partid pentru această erezie țărănistă N. aut.); al doilea cere supra-industrializare (Troțky, Zinoviev, Kamenev), dar mergînd pe această cale se vor stabili între industria și agricultura noastră raporturi ca între Anglia și coloniile ei, pe care le exploatează”.

„Opoziția susține că prin diferențiere, la sate, s'a reluat firul creșterii fermerismului capitalist, stratificare, iar partidul ar sta pe loc, ar face concesiile micii burghezii, ca-la urmă să fie silit să capituleze. El cer un impozit mare pe țărani, micii burghezi, ca, cu acești bani, să ne supra-industrializăm. Ori aceasta nu se poate: țărani acum plătește statului o treime din venituri: a-l impune mai mult este a-l provoca, a rupe legătura țărănimii cu proletariatul, a călca dogma lui Lenin, a provoca răscoale,—lucruri pe care le cunoaștem. Este adevărat că capitalul particular a devenit mai organizat, mai activ; mai adaptat împrejurărilor, în legături mai strînse cu statul și el mai activ; dar prin aplicarea strictă a legilor existente, îl vom stăpîni. De unde atunci banii pentru industrializare? Nu putem recurge acum, cum am recurs, la emisiune; ar fi să stricăm totul, să

depreciem valuta, să avem buclucuri cu salariile lucrătorilor și funcționarilor, cu cumpărare de mărfuri din străinătate și de alimente de la țărani: toate acestea cu consecinți politice grave pentru noi. Și așa am avut anul trecut dificultăți mari: țărani n'au vrut să ne vîndă pentru export atîtea cereale și cu acel preț pe care l-am fixat, și cu mare greutate, reducînd importul, am menținut valuta, provocînd o foamete internă de mărfuri, cu nemulțumirile și greutățile consecutive; anul acesta alte dificultăți din partea țărănilor; din cauza prețurilor mici pe care le-am plătit anul trecut pe materiile industriale, ei au redus cultura lor și am fost siliți, pentru 40 la sută de import, să aduc-m din străinătate: in, bumbac, lînă, piei; noroc că anul acesta prețul mondial al bumbacului este scăzut. Nu ne rămîne pentru industrializare decît venitul pe care sperăm să-l avem, anul acesta pentru prima oară, din industrii, bugetul și economiile populației, drenate prin subscrieri, împrumuturi de stat, cooperative și case de economie, care nu au anul acesta decît 90 milioane, adică de abea 6 la sută din ce era la 1 Ianuar 1914. Opoziția propune urcarea prețurilor pe mărfuri, pentru a mări salariile lucrătorilor; nu putem mări salariile pînă ce nu se mărește intensitatea și productivitatea muncii lor; nu putem mări prețul mărfurilor, pentru că vom nemulțumi pe consumatori și vom rămîne cu stocuri moarte, care constituie o nenorocire și vor trebui la urmă vîndute în pagubă. În comerțul extern balanța a fost pasivă: trebuie să o activăm cu 100 milioane și ne mai trebuie să importăm pentru 75 milioane valută.

Dacă, după cum am văzut din cele expuse, există diferență de păreri asupra aprecierii situației industriei mari, etalizate în Rusia (unii făcînd glume răutăcioase asupra lor spun că primul, care a dat exemplu de etalizare a industriilor în Rusia, a fost Witte, reacționarul, care a instituit monopolul fabricării și vînzării alcoolului, și că comuniștii nu fac, după ce au reînviat fabricarea și vînzarea alcoolului de statul comunist, decît să-l extîndă la alte băuturi și apoi la alte produse industriale) — nu există discuții asupra monopolului comerțului de import. El este socotit ca un pur oficiu de mijlocitor, comisionar, exercitat de partidul comunist și aparatul de stat comunist rus între capitalismul burghez internațional, care își vinde mărfurile și burghezia mică rusească, care le cumpără cu prețul pe care îl fixează mijlocitorul, acesta încasînd diferența mare și, fiind monopolist, speculînd pe țăranul consumator. Monopolul comerțului de export de asemenea nu este socotit decît ca un oficiu de mijlocire a partidului și statului comunist, între țăranul rus producător, care nu poate vinde pentru export decît pe prețul fixat de mijlocitor, și între negustorul, capitalist internațional, care cumpără marfa pe prețurile mondiale. De sigur nu este nici un caracter socialist, sau comunist, în această operație comercială, politico-economică, afară de faptul, că mijlocitorul se etichetează comunist și întrebuințează „supra valuta” așa cum crede util.

Nu avem date precise, din discuțiile publice, dacă țărani încep a-și da seamă de situația care li s'a creat prin monopolul de export și de import. Din discuțiile mai sus citate se vede că deocamdată țărani reacționează totuși: în 1925 nu au vîndut atîtea grîne cît aveau nevoie comisionarii, iar în 1926 nu au vîndut atîta in, lînă, bumbac și piei, cîte le cereau comisionarii. De sigur că sînt în Rusia elemente care vor utiliza aceste fapte, în lupta politică și economică.

*

Deși profund internaționali, ca concepție, izvorită din dogma marxistă: „în lupta proletarilor de diferite naționalități, social democrații apără interesele comune ale întregului proletariat, independent de naționalitate”, — comuniștii față de naționalități, din considerații tactice, au avut și au diferite atitudini. Pentru a avea ajutorul naționalităților în lupta contra vechiului regim, au proclamat egalitatea și suveranitatea tuturor popoarelor din Rusia până la despărțire. Veniți la putere, și-au schimbat atitudinea. Din 1917 Ucraina (22415000 locuitori) constituia o republică, care se proclamase independentă. Principiile în materie de naționalitate nu i-au împiedicat pe comuniști să declare războiul Ucrainei, întru cât aveau nevoie de pînea ei. Pacea de la Brest-Litovsk și apoi ocupația germană au scăpat un timp Ucraina de invazia moscovită, sub formă comunistă; după înfrîngerea Germaniei, Ucraina devine cîmpul pentru războiul civil între albi și roșii, ca la urmă să fie anexată sub forma de „republica socialistă sovietică Ucraina”, la uniunea republicelor socialiste sovietice.

Rușii albi (5884000 locuitori) la 17 Decembrie 1917 își proclamase independența de Rusia; sub ocupația germană, s'a format parlament, guvern, aparat de stat. Principiile și situația internă nu i-au împiedecat pe comuniștii din Moscova să ocupe Rusia albă, care și astăzi este anexată la Rusia sub titlul de „Republica socialistă sovietică Rusia albă”.

Tatarii din Rusia (3738000 locuitori) sînt grupați în trei centre teritoriale însemnate: Cazanul pe Volga, Bahci-Sarai în Crimeea, și Bacu în Caucaz. Tătarii din Cazan s'au despărțit de Rusia la 1918, declarîndu-se independenți, dar așezați între Moscova comunistă și Siberia lui Colceac, au fost împinși din ambele părți în războiul civil, rămînînd și acum anexați la Rusia sub titlul de „republica socialistă sovietică Tataria”.

Crimeea, declarată independentă la 1917, recunoscută ca atare de către Germani, care au ocupat-o provizoriu, devine ulterior, după retragerea trupelor germane, cîmp de luptă între albi și roșii, ca la urmă să rămîie: „republică socialistă sovietică Crimeea”, anexată la Rusia; în partea de nord a Crimeei, se formează acum, cu ajutorul capitaliștilor evrei internaționali, o republică evreiască rurală (împotriva căreia protestează unii țărani, care pentru improprietărire sînt trimiși în Siberia), iar în partea ei de Sud se află portul principal militar al Rusiei actuale—Sebastopolul.

Republica tătarască din Caucaz s'a constituit la 1917 în asociație cu republicele armeană și gruzină; apoi această asociație s'a despărțit în trei republici independente: Gruzia, Armenia și Azerbedjain (republică tătarască) cu capitala Bacu. Toate aceste republici, cu ajutorul și rivalitatea Germanilor, Turcilor și apoi a Englezilor, au durat până la 1920, cînd, sub titlurile de republici socialiste sovietice: „Gruzia”, „Armenia”, „Gorscala” (Munteni) și „Daghestan” (Lezghini, Ceconi, Cercheși), au fost anexate la Rusia sovietică. Bașchirii (1500000 locuitori, între Volga, Cama, Ural) Chirghizii (4500000 locuitori, între Volga, Marea Caspică și Str. Daria) au avut și ei o regiune autonomă; acum, împreună cu Voteacii, Carelii, Zirenii, Calmucii și Germanii de pe Volga, formează republici socia-

liste sovietice, anexate la Uniunea republicilor socialiste sovietice, a cărei conducător heghemon este republica socialistă sovietică rusească, cu capitala Moscova.

Revoluția din Mart 1917 a dat tuturor acestor popoare un nou și puternic îmbold către cultura națională. Cu tot calvarul războiului civil, conștiința și cultura lor națională s'au dezvoltat. Popoare agricole și pastorale cu un minimal procent de urban (în cea mai mare parte element colonist străin), ele au suferit mai puțin de procesul nivelării. Procesul de distrugere al marelui proprietăți a lovit mai mult pe Ruși și pe rusificați; popoarele străine au profitat de acest proces pentru a pune stăpînire pe pămînturile lor naționale, care au fost înstrăinate. În procesul de nivelare, popoarele subjugate (în special în Caucaz, Tașcent, și în alte părți, unde regimul țarist, pentru rusificare, adusesse mulți coloniști pe care i-a împroprietărit larg pe terenuri bune, de pe care izgonise în locurile rele pe autohtonii), profitînd de războiului civil și de tendința comunistilor de a combate pe chiaburi, au căutat și au reușit, în mare măsură, să se răzdone pe coloni și să-și recapete pămînturile pierdute.

După încetarea războiului civil, mișcarea de dezvoltare național-culturală, la diferite popoare, crește. În special procesul naționalizării și deci diferențierii de Rusia se dezvoltă în Ucraina, de unde limba rusească și împreună cu ea funcționarii, profesorii etc. sînt eliminăți. Profitînd de violența porcului ateistă a partidului comunist și de propaganda violentă și adesea vulgară și ofensatoare (în cît la un congres comunist s'a hotărît să fie mai redusă și mai puțin violentă, căci ofensează și supără pe țărani și excită pe alții), unele popoare au început să revie pe față la vechile lor culturi păgîne, iar multe la limba lor națională în biserică, altă dată oprită. Deși comunismul rusesc a admis limbile și oarecare organizări naționale numai din considerații tactice și pentru propaganda comunismului, puterea vieții și puterea maselor a extins procesul diferențierii naționale mult mai departe. Din această cauză vedem declarații nouă în chestia naționalităților, în uniunea republicilor socialiste sovietice. Deja la congresul din 1919 a partidului comunist rus, Buharin, unul din leaderii comunismului teoretic și unul din factorii guvernamentali principali spune: „Ce este o nație? În mod strict științific: totalitatea claselor unui popor; nu este proletariatul sau burghezia (țărăniimea); ci proletariatul și burghezimea. De aceea, întrucît facem dictatura proletariatului, nu putem proclama drepturile la autodeterminare a națiilor, căci ar trebui să recunoaștem atunci ficțiunea voințelor naționale, care se realizează prin întrebarea întregii nații, adică a proletariatului și burghezimii”. Alt leader, Peatacov, spune mai clar: „Nu trebuie să facem nici o concesie dreptului de autodeterminare: noi nu putem admite ca forma de existență a Ucrainei proletare, să fie determinată de către masele muncitoare ucrainiene exclusiv și independent”. Alt comunist, fără responsabilitate, dar din această cauză mai sincer și exprimînd mai exact părerile predominante în partid, Sința, declară „Principiul dreptului de autodeterminare trebuie respins în mod hotărît nu numai față de națiile burgheze, dar și față de proletariatul națiunilor separate”.

Cu drept cuvînt Lenin a răspuns: „Dacă zgrîrii pe unii comuniști, subț plelea lor vei găsi govinăști Ruși”.

În realitate, pentru comuniști chestia fundamentală este apro-

pierea proletarilor de diferite naționalități pentru lupta revoluționară; numai pentru a îndepărta nelăcrederea maselor muncitorești din țările subjugate, se recunoaște egalitatea naționalităților și drepturile lor teoretice la separare de statul comunist; numai pentru a îndepărta nelăcrederea popoarelor și a proletariatului, partidul a admis ca o formă tranzitorie unirea federativă a statelor organizate după tipul sovietic.

Cu toate aceste declarații și tendințe centraliste și șoviniste, procesul diferențierii naționale se adâncește; școlile, administrația, justiția, cultul în limbile naționale își fac opera lor. Rezistența față de tendințele centraliste crește. Racowsky a fost silit la un congres să ceară pentru Ucraina, armată națională. La propunerile de legiferare centralistă în materie de justiție și altele, reprezentanții popoarelor subjugate caută să reziste. Formele de viață socială la popoarele străine se păstrează tradiționale și formele sociale și juridice nouă nu pătrund, sau nu prind la ele, întrucât formele nouă comuniste rusești sînt făcute pentru viață urbană și industrială, pe cînd popoarele străine au viață patriarhală, rurală, agricolă, mic-burgheză.

Dar diferențierea dintre comunism și popoarele subjugate se adâncește și din considerații economice. Majoritatea comunistilor și majoritatea mare a proletariatului industrial din unele republici socialiste sovietice sînt rusești; întreg aparatul statului proletarian și întreaga politică și gospodărie fiind îndreptate în folosul acestei clase privilegiate, — în detrimentul și pe secoltea agricultorilor și micel burghezii rurale, cărora îi aparțin masele mari ale popoarelor subjugate, — conflictul de interese naționale și politice se adâncește și prin conștiința gradat crescîndă a conflictului economic. Într-adevăr, popoarele subjugate sînt silit să vîndă produsele lor agricole și materiile prime, după prețurile fixate de statul proletarian în interesul proletariatului rus și, în același timp, să cumpere produsele industriei (naționale sau internaționale) după prețurile fixate în interesul aceluiași proletariat rus. Astfel că și în forma de producători și în forma de consumatori, fiecare din popoarele din Ucraina, Caucaz, Tașcent, Crimela, republicile tătare, calmuce, bașchire, au interese contrarii cu statul și proletariatul comunist moscovit.

Acest conflict latent se aducește și desigur că va determina fenomene însemnate în viața Rusiei sovietice. Comunismul moscovit sovietic, fiind industrial și rusesc, nu se poate împăca cu interesele popoarelor străine agricole și burgheze. Această stare se reflectează și asupra bazei comunismului: armata uniunii republicilor socialiste sovietice este unitară rusească. Ucrainenii au cerut armată națională, întru cît armata unitară desnaționalizează. Nu s'a mai revenit asupra acestei chestii, — celace nu înseamnă însă că ea nu există și nu își face drum. Evident că creșterea conștiinței burgheze și creșterea conștiinței naționale nu sînt factori care să consolideze, în armata unelei socialiste sovietice, compuse în majoritate din țărani și din mulți străini, simțul datoriei proletariene.

*

Încă din toamna anului 1917 și imediat după ce s'a instalat regimul comunist în Rusia, toți profesii lui, — bazați pe vechea dogmă a lui Marx: „Din cauza interdependenței economice și politice veștea

la putere a socialismului într'un singur stat și cel mai înapoiat economic este, este imposibil de menținut, fără să fie urmată de revoluția socială imediată, cel puțin în alte câteva țări înaintate proletariene ca Anglia, Germania, America sau Franța—au anunțat Rusia, Europa și pe toată lumea, că revoluția socială mondială vine repede; la început dădeau termene scurte, de luni, apoi au venit cu amănări. Cum fenomenul prezis nu s'a grăbit să se producă în mod fatal, în împrejurările grele de haos și foamete de îndată după război, la termenele fixate,—conducătorii statului comunist au hotărît pe de o parte să grăbească prin toate mijloacele revoluția mondială, iar până atunci să se menție prin orice mijloace în Rusia.

Aceste două idei: organizarea revoluției mondiale și rămânerea la putere, la conducerea statului rus a partidului comunist, constituie baza întregii activități a politicii rusești, atât a celei externe cât și a celei interne.

De aici, în politica externă activitatea dublă: pe de o parte legături diplomatice și economice cu capitalismul mondial, în văzul și auzul tuturor; pe de altă parte propagandă clandestină și pe față a revoluției violente împotriva capitalismului mondial, organizare de partide comuniste în țările capitaliste, susținerea lor prin mijloace bănești, organizare de greve, răscoale, etc.. În statele occidentale se excită și se ajută lupta de clasă: greva din Anglia, atentatele și răscoala din Bulgaria, puțturile din Germania, organizarea de gardi roșii prin trimiși ruși—toate aceste se recunosc, se discută pe față și se critică cauzele nesucceselor, în congresele comuniste din Moscova. În statele orientale, în special în Maroco, Tunis, Siria, în China, Persia, India, în colonii, pe lângă excitarea luptei de clasă, se face excitarea urii de rasă; de aici, sub influența și cu ajutorul lor, exclusivismul sovinișt în India, China, etc.. În urmărirea drept liniară a scopului, nu le repugnă alianțele nici cu reacționarii monarhiști, nici cu soviniștii. Față de vecinii lor apropiați: Finlanda, Letonia, Lituania în cursul anilor 1917 și 1918, când se țineau de dogma comunismului integral, au încercat să impue comunismul prin foc și sabie, cum impuneau Turcii ghibaurilor Islamul,—pe timpuri, în aceleași condiții, au declarat războiul Poloniei și au anexat Gruzia, stat independent, condus de partidul social democrat.

„Lumea s'a împărțit în două lagăre,—spune Stalin, actualului conducător de fapt al Rusiei sovietice,—lagărul imperialist și lagărul anti-imperialist. În fruntea țărilor imperialiste capitaliste stau Anglia și America. În fruntea țărilor care luptă pe viață și pe moarte cu capitalismul și imperialismul, stă Rusia sovietică”. „Anglia și America sînt centrul de atracție a burghezilor, iar Rusia sovietică este centrul de atracție pentru muncitorii occidentali și pentru revoluționarii Orientului”. „Delegațiile lucrătorilor străini, care vin la noi, sînt dovada că partidele proletarietului revoluționar din Europa, ne vor apăra și, în caz de nevoie, vor lupta pentru noi. Aceasta este baza legăturilor noastre cu proletariatul occidental: el își ia răspunderea morală, el la apărarea statului nostru, în caz de intervenție a statelor capitaliste la noi. Dacă proletariatul mondial nu va voi să se lupte împotriva noastră, războiul împotriva noastră este imposibil. Iată sensul secret al călătoriilor pe care lucrătorii străini le fac în Rusia, și pe care noi trebuie să le încurajăm. Am auzit întrebînd: oare nu ne costă prea mult aceste vizite și călătoriile? Este rușinos să se vorbească așa (se vorbește totuși). Noi trebuie să facem toate jertfele pentru a convinge proletariatul occidental că sîntem singurul

stat pe care ei trebuie să-l apere, luptând împotriva capitalismului statului lor". „Problemele noastre în materie internațională sînt: în primul rînd întărirea partidelor comuniste în Occident, ca ele să aibă majoritatea în masele lucrătorilor și să aibă legături strînse cu noi; în al doilea rînd, să se întărească legăturile dintre noi și mișcările de eliberare a popoarelor subjugate din Orient, căci aceste popoare sînt aliații noștri naturali în lupta contra capitalismului mondial" (Pravda, No. 291 din 20 Decembrie 1925).

Acestea sînt bazele politicii externe a Rusiei comuniste: pregătirea revoluției mondiale, slăbirea adversarilor (Anglia, America), instigînd India, China etc. și crearea de aliați pentru Rusia sovietică în proletariatul statelor de intervenția cărora ea se teme.

Rusia sovietică urmărește cu deosebită atenție politica mondială. La fiecare congres sau conferință a partidului, unul din lideri face o expunere asupra situației mondiale, cu totul în afară de politica oficială a ministerului de externe (Cicerin), care politică nu se discută în public. La ultima conferință a partidului comunist (Oct. — Noembrie), 1926, expozeul acesta a fost făcut de Buharin. El constată că în capitalismul mondial, contrar așteptărilor, s'a produs o stabilizare, dovedită prin creșterea totală a producției, prin creșterea comerțului și prin fixarea valurilor. Dar această stabilizare a capitalismului nu este egală în toate țările. În America ea s'a făcut repede, în Anglia este oarecum slăbită prin greva din minele de cărbuni și prin revoluția din China; în Germania și Franța este stabilizarea capitalismului mijlociu, în Polonia, Iugoslavia, Cehoslovacia, este mai mult agrarizare și vegetare. În industria mondială este o puternică tendință și multe realizări pentru raționalizarea industriei capitaliste, care dă o mărire a productivității și intensității muncii, prin trustificare, ameliorări tehnice și reducere de fabrici neproductive; aceste măsuri s'au aplicat cu succes în industriile oțelului, cărbunelui și în industriile chimice. Dar toate aceste raționalizări și cartelări, care se produc mai cu seamă în Germania, nu pot fi socotite ca sigure și stabile, întrucît depind de capitalul american; iar acesta, fiind întrebunțat până acum pentru acoperirea plășilor după planul Dawes, cu creșterea viitoare a acestor plăși nu se știe dacă va mai continua să vie, — și atunci toată stabilizarea și din Germania este șubredă. Cît timp Germania, învinsă, robită, tratată drept colonie de către Antanta învingătoare, îl rezista acestuia și nu dădea speranța unui războiu între capitaliști, ne era simpatică și făcusem legături cu dînsa; acum lucrurile schimbîndu-se, noi trebuie să stărui să se facă acolo propagandă contra raționalizării industriei în Germania, deși aplicată la noi, acea raționalizare ar fi extrem de utilă. Trebuie combătută raționalizarea, căci se va resfringe asupra lucrătorilor, fie ca mărire a zilei de lucru, fie ca reducere a numărului de lucrători, fie ca micșorarea de salariu sau scoborîre a calificării muncii, — astfel ea trebuie exploatată, spre a împinge pe lucrătorii din aristocrația proletariană engleză și germană spre stînga".

„Dar toată stabilizarea aceasta a capitalismului mondial, după cum am văzut, neegală și vulnerabilă, este profund amenințată de următorii factori de prima importanță: 1) greva minerilor din Anglia, care a sărăcit și zdruncinat profund capitalismul din acea țară și a împins pe lucrătorii englezi spre noi, care i-am susținut, astfel că în viitor se vor vedea rezultatele eforturilor noastre pentru revoluționarea Angliei; 2) persistența și progresele Rusiei socialiste, care aer-

vește drept îmbold, pildă și bază pentru revoluționarea proletariatului din lumea întreagă și, în sfârșit 3) revoluția din China, care are o importanță mondială colosală; este lovitura de măclucă ce se dă capitalismului mondial. Este adevărat că industrie mare în China este puțică, — deabia cinci milioane de lucrători industriali, la patru sute milioane de locuitori. Este adevărat că chestia marelui proprietăți agricole nu se pune în China, (unde măsura pământului este „mu” — a cincisprezecea parte dintr’un hectar) așa cum s’ar pune în alte părți, căci în China deabia dacă sînt două sute de proprietari care au 10000 mu și 30000 care au 1000 mu, ci masa imensă a pământului este pulverizată și cultivată intensiv de țaranul chinez; dar avînd în vedere impozitele de 18 feluri puse pe țărani, avînd în vedere pauperismul, care alimentează cadrele militare ale diferiților generali ce participă la războiul civil, acum, — după ce am reușit să adunăm într’un front unic pe lucrători, țărani, meseriași, intelectuali democrați și radicali, dar și burghezia națională împotriva capitalismului imperialist străin, spre a-i da o lovitură formidabilă, — interesul nostru este, ca, cu tact și pricepere, să organizăm din timp și pe nesimțite lupta de clasă, prin provocarea discuției reformei agrare. Înțelegeți succesul formidabil al acestei mișcări contra statelor capitaliste, cînd revoluția din China va trece în fadă, Indochina și celelalte colonii, căci desigur, după aceasta, va veni războiul civil în metropolele europene și americane”.

Desigur că în această expunere a lui Buharin sînt multe date precise și interesante, dar și multe iluzii, mult fanatism și violență. În orice caz, din cuvintele lui ne putem lămurii asupra politicii externe comuniste.

Întîrzierea revoluției mondiale; situația proletariatului în statul proletarian, de fapt inferioară situației proletariatului din țările capitaliste; apariția și dezvoltarea peste măsură de repede a elementelor burgheze în statul comunist; creșterea și dezvoltarea elementului birocratic și intelectual, care se diferențiază de mase (prin trecerea prin școli, prin specializare în diferite aparate economice și sociale) și capătă conștiință burgheză, acolo unde, după program, nu trebuie să fie decît o singură clasă și nici o luptă de clase; — toate acestea se reflectează în partidul comunist, sub formă de diferite curente și disensiuni, care se complică și prin ambiții de conducere și direcție.

Prima disensiune în partid a fost cea a lui Troțky, care, — învinuît că 1) vrea să se instițue șef al partidului în locul lui Lenin, 2) vrea se impue doctrina sa că revoluția se bazează pe proletariat, în locul doctrinei lui Lenin, că revoluția se bazează pe proletariat și țărănimă, și 3) că discreditează pe amicii lui Lenin — Zinoviev și Camenev — că în Octombrie 1917 nu credeau în necesitatea și succesul revoluției sociale, — a fost scos din treburii, rămînînd conducerea partidului în mâinile unui comitet, în cap cu Zinoviev, Camenev, Stalin, Buharin, etc.. În acest comitet și-a format majoritate și a luat ascendență Stalin, secretarul partidului, cu grupul său; iar Zinoviev și Camenev, nemulțumiți de situația onorabilă dar subordonată în care au fost puși, au început din 1924 o puternică agitație clandestină și pe față, în partid, în special la Petrograd, împotriva conducerii par-

tidului și atotputerniciei lui Stalin și-a lor lui, care nu permit nici discuții în cadrul partidului și în revistele lui. La această mișcare opoziționistă s'au asociat diferite alte curente, cu alte tendinși. Stalin, fiind la guvern, și ca secretar general al partidului dispunând de toate mijloacele, a reușit să menție disciplină severă și să facă ca Zinoviev și Camenev, la care mai târziu s'a asociat și Troțky, să îndeplinească mari rezistențe în partid, din care cauză, în urma unor lupte dure, au fost scoși dela conducerea politică a partidului comunist, (lucru care a bucurat și pe adversarii comunismului, care făceau glume, că un creștin-gruzin, adică Stalin—Djugașvili a înlocuit trei Evrei, adică pe Bronștein, Rozenfeld și Apfelbaum).

Față de întârzierea revoluției mondiale, Stalin a venit cu o nouă teorie: victoria socialismului este posibilă într-o singură țară, adică în Rusia, chiar când revoluția mondială întârzie. Ar fi extrem de lung și plicticos, să redăm, fie chiar rezumativ, polemica lui Stalin împotriva lui Karl Marx și Engels, cărora le opune citații din Lenin; și răspunsurile pline de diplomație și finețe, ale lui Troțky, Camenev și Zinoviev, care produc alte citații din Lenin și Stalin, din care rezultă contrariul celor afirmate acum de Stalin; dar cu toată polemica și nuanțele dintre ei, toți în realitate fiind îmbarcați pe același corabie, caută să afirme că ei construiesc acum soclele teoriei socialiste și că în cursul acestei construcții va veni revoluția mondială, ca să desăvârșească lucrarea lor. Deși nu afirmat de multe ori că fără revoluția mondială mult timp nu vor putea rezista, interesul de a nu descuraja pe partizanii li face să alba aerul că nu dezminț noua formulă a lui Stalin, afirmând că în timpul constructivismului socialist din Rusia va veni revoluția mondială. Stalin totuși persistă: „Noi vom învinge elementele capitaliste dela noi din țară, dar nu putem garanta numai contra unei intervenții externe până nu va învinge proletariatul într-o serie de țări străine, iar până atunci scumpa noastră armată ne va apăra, iar proletariatul din țările occidentale va împiedica să fim atacați și ne va ajuta. Victoria socialismului într-o singură țară, chiar întârziată, cum este Rusia, este posibilă, cu toate spusele că aici ar lipsi condițiile obiective pentru socialism. Cel care afirmă că nu vom putea învinge toate dificultățile, din cauză că sintem în urmă din punct de vedere tehnic și economic, slăbesc voința de victorie a proletariatului și împiedică revoluția în alte țări“.

Troțky formulează mai precis diferențele dintre opoziție și guvern. El susține că guvernul nu apreciază suficient importanța dezvoltării accelerate a industriei statului; după dînsul, aceasta s'ar dezvolta mai încet decît elementele capitaliste din Rusia sovietică. El indică că în anul 1925 au lipsit mărfuri pe piața Rusiei în valoare de 380 milioane ruble aur, iar în 1926 pentru 500 milioane. „Ne apropiem de producția antebelică, dar populația este mai mare și nu este un ideal producția și consumația din 1913, cînd era în realitate sărăcie și barbarie“. Troțky cere dezvoltarea rapidă a industriei și reprimarea dezvoltării rapide a capitalurilor particulare. În acest scop propune aplicarea de impozite mari pe țarași mijlocași și chiaburi și urcarea prețurilor pe mărfuri; aceste resurse să fie întrebuintate pentru industrializarea forțată. El se opune tendințelor de a se lărgi drepturile electorale pentru elementele țărănești și mic-burgheze și critică conducerea cooperativelor, care s'ar bizui pe țarași chiaburi. Pentru lucrătorii el cere mărirea salariilor și învieuște aparatul statului și a partidului de burocratism excesiv și de tendințe mici burgheze. Semnalînd importanța numărului mare a celor fără adăpost și

fără lucru, a huliganismului și șomajului, Troțky cere luarea de măsuri urgente, intrucît faptul că satele dau pe fiecare an 2000000 de brațe disponibile, din care 500000 vin la orașe, iar în industrie nu se plasează mai mult de o sută de mii,—nu este de natură a indica o ușurare a acestei situații simptomatice. „Este adevărat, zice Troțky, că construim socialism, că-l vom construi, dar mergînd pe acest drum cu pașul unei broaște țestoase, nu-l vom construi niciodată, fiindcă ne controlează piața mondială”.

Din partea lui, Kamenev precizează: „Trebuie ca în cel mai scurt termen să ajungem și să întrecem nivelul dezvoltării industriale din țările capitaliste; numai astfel putem dovedi superioritatea gospodăriei socialiste. Este chestie de tempo de dezvoltare. Avem stat proletarian, dar cu deviații birocratice de eliminare a proletariatului dela conducere; în etajele inferioare ale cîădirii de stat, puterea este de fapt în mîna elementului țărănesc și nu a celui proletarian. Partidul nu ține în seamă just și exact raporturile de clase în stat; în special nu ține bine seamă de acumularea capitalurilor particulare, nu bagă în seamă puterea manifestată de țărani; avem resurse de a ridica industria fără a supăra pe țărani cu lipsa sau scumpetea mărfii; cum lucrătorul este prost plătit, resursele sînt în alte părți: impozite pe chiburi și pe burghezi. Altfel, stăm rău: industria noastră este întîrziată, slabă și proastă, revoluția mondială întîrzie, revoluția culturală, care trebuia făcută încă de regimul burghez, nu se face suficient nici acum. Orice de sceptic nu am privi cifrele ce ni se dau asupra capitalului particular, trebuie să observăm că acesta are o densitate mai mare și un vot mai mare; trebuie să vă dați seamă că masa țărănească este extrem de puternică; iar statul și dictatura noastră închid hermetic acest cazan și, cînd se face cea mai mică gaură, toată prestunța acestei ideologii vrăjmașe nouă, toată suma voturilor acestei majorități a populației, care ține în mîinile ei maximum de producție,—apasă cu putere de clasă. Orice crăpătură în alianța lucrătorilor cu țărani este periculoasă. Voiți oare să așteptați ca să se cristallizeze și să se valorifice psihologia și ideologia acestei țărăniimi, care nu vrea să ne dea atîta pîne cîtă ne trebuie pentru dezvoltarea socialismului și nu vrea să ne-o dea pe prețul care nouă, statului proletarian de lucrători, ne convine”.

În aceste critici, Stalin vede tendințe social-democratice, descompunerea partidului și a disciplinei. „Pe baza idelilor lor, tovarășii din opoziție ar trebui să se constituie într'un partid aparte, pur proletarian. Neavînd acest curaj, vor salturi eroice, supraindustrialism, avanturism. Industria și agricultura nu se pot dezvolta decît mîină în mîină”.

Buharin, la rîndul său, în criticile opoziției vede originea în partidele comuniste din Franța și Germania a curenților antimoscovite și antirusești, care îl proclamă pe Stalin ca rege al țărănilor din Rusia.

Discuția continuă și va continua între succesorii conducătorilor actuali ai Rusiei sovietice, cum a urmat între predecesorii lor, iar viața de toate zilele își urmează mersul său, după legile sale, pe deasupra și adesea împotriva tuturor discuțiilor și mai cu seamă a teoriilor.

Rusia sovietică rămîne și acum țara de imense contraste: „Palatele imperiale din Livadia sînt transformate în sanatorii, iar la Moscova guzganii la maternitate au mîncat de viu un copil nou născut. Se construiesc turnuri pentru radio iar turme de copii-fiare fără adă-

post peregrinează pe străzile orașelor. S'a fondat un înalt Institut pentru studiarea operei publicistice a lui Lenin, iar alături înfloresc analfabetismul și păducheria, superstițiile, vrăjile și descințele. Se încearcă introducerea în agricultură a tracțiunii mecanice, iar alături se ară cu plug de lemn. Lucrătorii se socotesc a fi la guvern și ridică fabrici, iar mase de lucrători fără lucru umplu orașele și noi și noi valuri vin dela sate. Sînt mulți flămînzi și goi în țară, iar alături pe trotuarele orașelor se plimbă obraznice, văpsite, și grețose femele". (Buharin, Pravda, 7 Noembrie, 1926).

Dar pe lângă că a fost și este țara imenselor contraste, Rusia evident că rămîne și țara de imense și contrarii posibilități...

Dr. P. Cazacu

Rugăciune

Iată, Doamne, sufletul meu greu;
Pasăre ce mi-a murit în mîni,
Iată tot ce 'n mine-i Dumnezeu
Iată tot ce-i de-aruncat la cîni.

Uite, ochii s'au închis pe veci ;
Ape tulburi au murit în ei.
Tot înghețã parcã luciul reci
Peste toate, peste ochii mei.

Iată, Doamne, sufletul meu mort,
Singur nu știu unde să-l arunc.
Nu mai pot de-acuma să-l mai port
Cum ași duce 'n brațe un prunc
Mort.

Iată, Doamne, sufletul meu ; ie-l
Cum ai strînge de pe cîmp un snop.
Nu știu singur ce să fac cu el,
Nu știu unde să-l îngrop.

Demostene Botez

Edițiile poeziilor lui Eminescu

Eminescu n'a avut noroc nici după moarte. Am vorbit a-
de-sea în această revistă de așa numitele „postume” (un volum
de versuri și un roman) cu care a fost îmbogățită opera lui și
care, pentru cine le ia în serios, fac din Eminescu un scriitor
mult mai mic și—erteni-se acest cuvânt alăturat de acest om—un
inconștient, care se repetă, care utilizează exact aceleași idei,
aceleași imagini, aceleași fraze și chiar pasagi întregi în două,
trei, patru și chiar mai multe bucăți! Dar această fizionomie ar
căpăta-o orice scriitor din lume, cînd i s'ar lua *ciornele* și i s'ar
tipări ca „opere”!

Dar nici autorul poeziilor publicate în viață, nu a avut o
soartă cu mult mai bună.

Eminescu n'a apucat să-și tipărească singur poeziile în vo-
lum. De aici o mulțime de neajunsuri foarte grave.

Mai întâiu unul, pentru care avem cași mărturisirea lui. În
prefața primei ediții Socec, Maiorescu spune că Eminescu avea
de gînd să-și „revadă” poeziile și să facă „îndreptări cel puțin” la
*Veneră și Madonă, Mortua est, Egiptul, Noaptea, Inger de pază,
Împărat și Proletar, Rugăciunea unui Dac, Inger și Demon*. Și
cum *Rugăciunea unui Dac* e tocmai din 1879, urmează că Emi-
nescu avea de gînd să-și corecteze nu numai poeziile începătoare,
ci chiar și pe cele din perioada lui de maturitate literară. Mărturi-
sirea transmisă de Maiorescu, ne arată siguranța autocriticii lui
Eminescu: El își dă samă de faptul pe care-l constatăm cu toții
că nu ajunge stăpîn cu totul pe formă, decît delă 1880, data
dela care începe o altă perioadă în poezia sa.

Dar dacă Eminescu a vorbit numai de poeziile citate mai sus, în care avea de făcut corectări mai însemnate, aceasta nu înseamnă că el nu avea de corectat nimic și în celelalte bucăți din aceeași vreme—și poate chiar și în cele de mai târziu.

Chiar și Maiorescu spune că avea de gând să corecteze „cel puțin” poeziile înșirate mai sus.

Corectările, de care vorbea Eminescu, trebuiau să fie multe și mari. De aceasta își poate da samă oricine cetește atent poezii ca *Egipetul*, *Inger și Demon*, etc..

Trebue să mai adăogăm că Eminescu avea de corectat nu numai propriile sale greșeli, ci și schimbările pe care i le făcea în text redacția *Convorbirilor*, schimbări împotriva cărora protestează într'o scrisoare aflată în ciornă printre manuscrisele sale.

Așa dar, poeziile publicate de Eminescu însuși erau să fie *altfel*.

* * *

Dar nu este numai atât. Astăzi volumul lui Eminescu conține și poeziile din adolescență, scrise între șaisprezece și nouăsprezece ani. Acestea lipsesc din volumul editat de Maiorescu. Faptul că Maiorescu nici nu amintește de aceste poezii, atunci când editează opera lui Eminescu, credem că ar putea fi o dovadă că nici Eminescu nu i-a vorbit de ele, când discuta despre volumul său viitor. Credem că, dacă ar fi intenționat să le pună în volum, mai ales la corectarea acestora s'ar fi gândit. Dar (atribuind lui Maiorescu o samavolnicie) să zicem că, trecând peste voința lui Eminescu, și nevoind să le pună în volum, n'a mai atins chestia, a subtilizat-o... Cu toate acestea, trebue să amintim că în 1888, Maiorescu întrebând pe Eminescu dacă nu mai are poezii de adăogat la o ediție nouă, pe care voia s'o scoată atunci, Eminescu i-a răspuns că nu mai are. Dacă el ar fi gândit vreodată să pună în volum și poeziile de adolescență (care lipseau din edițiile lui Maiorescu de până atunci), credem că i-ar fi recomandat aceste poezii.

Dar pe vorbele lui Eminescu din perioadele de luciditate, care au vrstat nebunia lui, nu putem pune mult temei—cum vom vedea mai departe, deși *atita lucru*,—dacă a avut sau nu de gând să-și pună în volum și poeziile de adolescență,—putea să țină minte Eminescu chiar în starea de decădere intelectuală în care era. Dar, înșfîșit, din exces de prudență, renunțăm și la acest argument favorabil tezei noastre cum că Eminescu n'ar fi pus în volum opera sa de adolescență.

Să considerăm însă lucrurile din alt punct de vedere.

Putea Eminescu să pună în volumul său poezii scrise la șaisprezece ani? Dela aceste poezii până la *Venere și Madonă* este o săritură cum n'a făcut-o nici un alt scriitor. În aceste poezii

de adolescență Eminescu încă nu este el. Aceste poezii nu numai că sînt mult mai slabe decît cele dela *Venere și Madonă* încoace, dar nici nu sînt „eminesciane“, nici ca fond, nici ca formă. Nici un critic, favorabil sau nefavorabil, nu s'a întemeiat vreodată pe aceste poezii, ca să caracterizeze opera lui Eminescu. Așa dar, nici un critic nu le-a considerat *eminesciane*. Lipsa lor de eminescianism este confirmată prin acest consensus al criticii.

În aceste poezii Eminescu imită scriitorii anteriori și mai cu seamă pe Bolintineanu. E un „gimnazist“, care face versuri. (Bine înțeles, surprinzătoare pentru un gimnazist și pentru vremea aceea, căci gimnazistul era Eminescu). Și cînd toată lumea renunță la literatura făcută pe băncile gimnaziului, tocmai Eminescu era să-și pună în volum literatura de școlar?

Dar aceste poezii nu numai că nu sînt eminesciane, nu numai că, s'ar putea zice, nu sînt *ale lui*, dar sînt și din altă epocă literară, din epoca Alecsandri-Bolintineanu—epocă pe care o desființează, o înlocuște tocmai Eminescu cel de după poeziile adolescenței, adică Eminescu cel care începe cu *Venere și Madonă*.

Dar să imaginăm că Eminescu ar fi gîndit să pună în volum aceste poezii.

Desigur că, în cazul acesta, le-ar fi corectat—dacă voia să corecteze până și *Rugăciunea unui Dac*. Dar, ca să le corecteze, ce trebuia să facă? Ori să le corecteze în sensul lor; să le lese cu eliadismul și bolintinenismul lor; ori să le corecteze în sensul său, cel de-acum, adică să le eminescianizeze. În prima ipoteză — e posibil oare să ne închipuim că el ar fi muncit să le perfecționeze *în contra* felului său? Pentru ce și-ar fi dat această muncă? În cazul al doilea, munca lui ar fi constat în a le face altfel, ceiace echivala cu a le *înlocui* cu altă poezie. În ambele cazuri trebuie să presupunem lucruri absurde, imposibile.

Nu poate fi dar nici o îndoială că Eminescu ar fi renunțat la aceste poezii. Coșbuc a renunțat la poezii din prima tinereță —și la poezii coșbuciene. Vlahuță a renunțat la poezii scrise nu în adolescență, ci la douăzeci și patru de ani. Am văzut aici, la Iași, pe d-nii Topîrceanu și Demostene Botez, renunțînd la poezii asemănătoare cu cele puse în volum, dar mai juvenile. Și tocmai Eminescu nu era să renunțe la poezii influențate de predecesori, scrise de un gimnazist—și de *alt* Eminescu?

Aceste poezii Maiorescu nu le-a pus niciodată în ediția sa (Socec). Maiorescu știa mai bine toate ale lui Eminescu, și faptul că el nu le-a pus niciodată în ediția sa, ar fi și el un argument că aceste poezii nu trebuiesc puse în volumul lui Eminescu. Și adaug că Maiorescu spune în prefață că a pus și poezii *începătoare* ale lui Eminescu. Așa dar, pentru Maiorescu, poezii începătoare înseamnă *Venere și Madonă*, etc.. Pe cele de adolescență le consideră—cum și trebuie—ca exerciții de școlar.

Și Caragiale a simțit tot așa. După ce povestește ce im-

presie puternică i-a făcut adolescentul Eminescu, spune că mai târziu a citit în „Convorbiri” *Venere și Madonă*, și adaugă: „Eminescu se ținu de făgăduială”. Așa dar, deși Eminescu îi recitase poezii (din adolescență), Caragiale consideră *Venere și Madonă* ca debutul poetului.

Dar în sfârșit, fiindcă Eminescu a avut nenorocirea să inebunească înainte de a-și scoate volumul și fiindcă întâmplarea a făcut ca minorul și gimnazistul să tipărească într-o revistă astfel de poezii,—ele pot fi puse în volumul său de versuri, dar așa încât cetitorul să știe cum stă lucrul. Să se facă o secțiune specială pentru aceste poezii, să fie puse, de pildă, ca „*Adaos*” la sfârșitul volumului, cu indicația: „poezii de adolescență” și cu o notă: că Eminescu desigur (ori: probabil) ar fi renunțat la ele.

Așa, cum se obișnuște să fie tipărite, aceste poezii sînt tratate la fel cu *Scrisorile* și cu *Luceafărul*. În ediția d-lui G. Adamescu („Cartea Rominească”) *Venere și Madonă* nici măcar nu începe în susul paginii, ci dedesubtul unei bucăți nevoiașe, „La moartea lui Barbu Știrbey”, pe care Scurtu a descoperit-o într-o foaie volantă!

Ne gîndim ce impresie poate face unui cetitor neinițiat în istoria operei lui Eminescu,—unui minoritar de exemplu—acest amestec de *Junii corupți* și de *Luceafărul*! Și ceiace e și mai rău încă, este că prima impresie a volumului este făcută de poeziile acestea ale gimnazistului, cu care volumul începe.

Dar chiar și poeziile, pe care Maioreșcu spune că Eminescu era să le corecteze, erau să intre oare, toate, în volum? Noi credem că Eminescu ar fi renunțat măcar la trei (Discuția ce urmează nu are ca scop să cerem eliminarea acestor poezii din edițiile lui Eminescu, ci să ilustreze neajunsurile rezultate pentru gloria lui din faptul că nu și-a tipărit singur volumul).

Că informația lui Maioreșcu contrazice opinia noastră că Eminescu ar fi renunțat la aceste trei poezii,—nu ne stînjenește. Cînd Eminescu spunea ce poezii are de gînd să corecteze, vorbea desigur în principiu, își exprima ideea că acele poezii sînt defecuoase. Nu dăduse chitanță despre ce-o să facă, exact, cînd va veni momentul hotărîtor al tipăririi volumului.

Mortua est e scoasă din manuscrisul care conținea *Geniu pustiu* și este concepută încă și mai înainte. Există o variantă din 1866.*

* Fapt pentru care d. Adamescu o datează 1866 și o așează printre poeziile de adolescență!... D. Adamescu a uitat că Eminescu a schimbat, îmbunătățind, varianta dela 1866; a uitat că poezia e tipărită în *Convorbiri* la 1871, altfel redactată decît la 1866! A uitat că poezia e... din 1871 și că cea din 1866 e altă poezie! Și nici faptul că această poezie face o figură curioasă printre poeziile gimnazistului, nu l-a frapat? A putul crede d-sa că la 1866 Eminescu era în stare să dea o astfel de poezie?—Ne aducem aminte, cu această ocazie, că în „Oma-

Mortua est (Convorbiri, 1871) este ultimul ecou al influenței lui Bolintineanu asupra lui Eminescu. Este bolintinenism persistent până în epoca eminesciană a poetului nostru. Bolintinenism combinat, cași în alte poezii de dinaintea de 1870, cu influența romantică germană asupra adolescentului Eminescu. *Mortua est* e inspirată de *O fată tânără pe patul morții*, și ca fond și ca formă. Are chiar măsura și ritmul lui Bolintineanu.

Făclie de vège pe umezi morminte

(Eminescu).

Ca rōbul ce cîntă amăr în robie

(Bolintineanu).

Chiar numai pentru că e inspirată și în fond și în formă, și fără a mai discuta valoarea ei, noi credem că Eminescu ar fi renunțat la *Mortua est*. Nu putem imagina că omul de trezeci și cinci de ani, autorul genial al *Scrisorilor* și al *Luceafărului* ar fi pus în volum un ecou, al lui Bolintineanu, așa de evident prin subiect și prin formă.

Dar chiar indiferent de această vasalitate, bucată este absolut inferioară poeziei eminesciene. E retorică, are prea multe cuvinte în comparație cu idelle, are imagini inconsistente,—prea „poetice“, și uneori contradictorii. Are o exaltare rece, factice, care seamănă cu maniera altor poezii din adolescență (unele poezii din adolescență au mai multă sinceritate și naturalitate) și cu romantismul exagerat și despletit din unele pasagii din *Geniu pustlu*, în care Eminescu o și introdusese la început. Această poezie este singura, pe care anonimul detractor dela Blaj al lui Eminescu a putut-o comenta dușmănește cu succes. Și cum ediția Maloescu nu era cronologică, publicul neștiind că *Mortua est* e o poezie începătoare, succesul anonimului era mai asigurat.

Mortua est, tipărită în 1871, e ca un promontoriu al bolintinenismului în eminescianism. **

„glu lui Eminescu“, d. Corneliu Bofez crede adevărată legenda că strofa din *Făt-frumos din teiu*, atît de caracteristică perioadel „eminesciene“ a lui Eminescu :

La castel în poară celui
Stă a douăzi în spume,
Dar frumoasa lui stăpîină
A rămas pierdută 'n lume,—

a scrisă la paisprezece ani l—adică cu doi ani înainte de *La moartea lui Aron Pumnul* ..

** Faptul că cea mai puternică influență națională asupra lui Eminescu a fost a lui Bolintineanu (dest în *Eplgoni* Eminescu laudă superlativ pe Alexandri, „cel rege al poezii“, căruta îi consecră trei strofe) se explică prin înrădirea sentimentală dintre el și poetul mun-

Venere și Madonă, prima poezie tipărită în *Convorbiri*, dar desigur concepută după *Mortua est*, e, într'un sens, mai eminesciană. Dar e retorică și ea (mai retorică—poate decât *Mortua est*—tipărită peste un an, deci redactată definitiv mai târziu decât *Venere și Madonă*), invenția constă mai ales într'o frazeologie poetică, firește impresionantă, căci acum apare „Eminescu”.

Ideal pierdut în noaptea unei lumi ce nu mai este,

sînt cuvinte mari, sonore, elocvente, dar nu e poezie eminesciană,—nu e substanță, n'are nimic hipnotic ca restul poeziilor sale. Tot așa :

Astfel eu pierdut în noaptea unei vieți de poezie

sau :

O fecioară a cărei suflet era sfînt ca rugăciune

ori :

Braț molatic ca gîndirea unui împărat poet (Ce fel de braț ?),

sau :

O, te-aud, te văd, te cuget, tinăra și dulce veste, —

enumerare rece, vorbe multe.

Apoi, „dintr'un chiot simfonie”, „apostat' inima mea”, sînt recuzite romantice de a treia mînă.

„Inger blind ca ziuă de *magie*”, „î-am dat palidele raze ce nconjoară cu *magie* fruntea îngerului geniu, îngerului ideal”, e iarăși frazeologie—și abuz de „*magia*” vorbelor.

Noi credem că autorul *Luceafărului* ar fi renunțat și la poezia aceasta.

...Și poate și la *Inger de pază* (1871), care ține încă de inspirația și factura poeziilor de adolescență :

Cînd sufletu-mi noaptea veghea în estaze

Vedeam că în vis pe-al meu înger de pază...

El veghea mea sfîntă, amicul fidel...

Ilean. Bolintineanu e poetul cel mai romantic dinaintea de Eminescu ; Bolintineanu, ca și Eminescu, are o nostalgie sinceră pentru trecut, crede în închipuirile lui despre trecut ; Bolintineanu, cași Eminescu în *Sîrgoia*, are fantasticul romantic (în *Mihnea și Baba*, *O oră la mormînt*, etc.) ; pe Bolintineanu, cași pe Eminescu, dar fără succes, căci era incult, îl atrag problemele filozofice (*Sorin* etc.) ; Bolintineanu cași Eminescu, are muzică în versuri, muzică simplă, e drept-vals și nu simfonie ca Eminescu, dar muzică—și e singurul poet muzical dinaintea de Eminescu.

Cu privire la *Mortua est* și la *Venere și Madonă*, cetitorul va protesta, probabil. Aceste poezii, mai ales, au încântat adolescența noastră. De aceea ne sînt scumpe. Dar tocmai faptul că aceste poezii încintă mai ales adolescența, este o dovadă de inferioritatea lor estetică. O altă dovadă, analoagă, e aceea că imediat după ce Eminescu a început să fie primit în antologii (acum vre-o treizeci și cinci de ani), poeziile care nu lipseau din antologii—ba de cele mai multe ori singurele care aveau acces în acele cărți oficiale—erau acestea două, fiindcă erau mai simple, mai aproape de mentalitatea epocii precedente—adică inferioare celorlalte poezii ale lui Eminescu.

Pe lângă ele, era primită în antologii și *Epigonii*, pentru partea primă—imnul închinat scriitorilor anteriori, patruzeciopțiști. Patruzeciopțismul și patriotismul din această parte din *Epigonii* țineau în stimă această poezie, care nu mai are simplicitatea celorlalte două.

Și'n adevăr, prima poezie bună a lui Eminescu este *Epigonii* (1870). Avînd de expus o realitate,—supunerea la obiect dă substanță fantaziei sale și i-o disciplinează. Acum are de tradus fapte—în imagini. Iar în partea a doua a poeziei,—de exprimat o idee, o atitudine asupra unei realități definite.

Dar *Venere și Madonă*, *Mortua est*, *Inger de pază* sînt tipărite în *Convorbiri*, sînt poezii de tinereță și nu de adolescență, avem, oricum, mărturisirea lui Maiorescu că Eminescu voia să le corecteze, deci să le pună în volum,—așa că nici vorbă nu poate fi de lipsa lor din vre-o ediție. Numai cît să nu uite nici un editor să tipărească la începutul volumului prefața din 1883 a lui Maiorescu, sau cel puțin pasagiul în care se spune că Eminescu avea de gînd să corecteze aceste poezii. Și, dacă se poate, să atragă atenția asupra ideii dezvoltată mai sus: că Eminescu, dacă-și tipărea singur volumul, poate renunța la aceste poezii.

* * *

Problema mai grea e a *postumelor*. Nu a *ciornelor*, tipărite sub numele de „Postume“, ci a adevăratelor postume ca de pildă *Sonetul Veneției*, *Dalila* etc.

Despre *clorne* nu vom vorbi aici. În cele ce urmează, cuvîntul *postume* trebuie luat întotdeauna în înțelesul dat de noi mai sus.

Ediția Socec, care pune cîteva postume, nu le însamnă ca postume. Tot așa ediția Scurtu, care pune și mai multe.

Ediția d-lui Adamescu vrea să nu pună nici o postumă. (Vom vedea dacă reușește sau nu). Ediția d-lui Bogdan-Duică declară că pune și postume. (Vom vedea dacă a reușit să distingă postumele de ne-postume).

În ediția primă a poeziilor lui Eminescu (la Socec), datată 1884, Maiorescu, editorul, spune în prefața datată *Decembrie*

1883, că a adunat „toate poeziile lui Eminescu publicate în *Convorbiri Literare* de vre-o doisprezece ani încoace, precum și cele aflate până acum numai în manuscris pe la unele persoane particulare”. — „Publicarea, adăogă Maiorescu, se face în lipsa poetului din țară”. (Eminescu era nebun, într'un sanatoriu din Viena).

Așa dar, ediția I Socec (Maiorescu) din 1884 conține:

1) Toate poeziile din *Convorbiri Literare* publicate de însuși Eminescu înainte de apariția volumului—adică poeziile dela *Venere și Madonă* (1870) până la *Doina* (1883, Iulie).

2) Și poezii „aflate numai în manuscris pe la unele persoane particulare”, adică:

Glossa

Odă (în metru antic)

Sonetul Veneției

Lasă-ți lumea ta uitată

Somnoroase păsărele

Și dacă ramuri

Din vaturile vremii

Cînd amintirile

S'a dus amorul

Pe lângă plopii fără soț

Adio

Te duci

Se bate miezul nopții

Peste vîrfuri

De-or trece anii

Mai am un singur dor

Trei variante ale precedentei

Cu mine zilele-ți adaogi

Ce e amorul

La mijloc de codru des

Ce te legeni

Sonetul „Iubind în taină

Sonetul Trecut-au anii.

Așa dar, aceste 25 de poezii au apărut întâia oară în ediția I Maiorescu.

Această constatare vine în contradicție cu opinia d-lor Bogdan-Duică și Adamescu, care afirmă că aceste poezii (minus patru), au apărut pentru întâia oară în *Convorbiri Literare* din Ianuarie și Februarie 1884.

Acești istorici literari se înșală. Volumul apăruse înainte de numărul de Ianuarie al *Convorbirilor*, deci poeziile de mai sus au apărut întâiu în volum și apoi în *Convorbiri*. E de mirare că d-nii Adamescu și Bogdan-Duică nu au dat cuvenita atenție acelu „Decembrie 1883” de sub prefața lui Maiorescu. Nici faptului că Maiorescu spune că a pus în volum două grupe de poezii („poeziile publicate în *Convorbiri*... precum și cele aflate până acum în manuscris etc.”), de unde urmează că cele din urmă nu puteau fi numai patru poezii, căci numai pentru patru Maiorescu nu spunea „precum și cele”, ci: „precum și cîteva”, etc. etc..

Dar acești istorici literari puteau să ale cel puțin din revistele și ziarele vremii că volumul a apărut înainte de *Convorbiri*.

Apariția volumului este anunțată chiar în *Convorbiri*, în Nota 1 Ianuarie 1884 („Poezii de Mihail Eminescu cu portretul au-

torului și o prefață de T. Maiorescu, un vol. in 8°, 307 pag. Editura Socec et Comp., București, 1884"). Apariția volumului e anunțată și în No. de 1 Ianuarie 1884 al *Familiei*, la rubrica „Literatură și artă” („*Poeziile lui Eminescu* au apărut în București într'un volum de 300 pagini, frumos tipărit... Prefața scrisă de d. Titu Maiorescu sună astfel: [urmează citația]"). *Contemporanul* anunță și el în Ianuarie apariția volumului.

Mai mult! Se poate preciza și ziua când a apărut volumul. Apariția volumului este anunțată în ziarul *Romanulu de Joul*, 22 Decembrie 1883 la rubrica „Sciri d'ale d'ilei” („A apărut în editura librăriei Socec din București, *Poesiile lui Mihail Eminescu*, într'un splendid volum de 300 pagini, care face cea mai mare onoare artei tipografice etc.”).—Apariția volumului e anunțată în ziarul *România Liberă* din 23 Decembrie 1883, la rubrica „Cronica zilei” („*Poeziile* eminentului nostru poet Eminescu au apărut. ...Recomandăm cu stăruință cetitorilor noștri volumul apărut astăzi în librăria d-lui Socec, o perlă fără preț a poeziei noastre”).

În numărul ei din 29 Ianuarie 1884, *Familia* reproduce din volumul apărut *Sonetul Veneției*. *Contemporanul* reproduce în numărul lui al doilea din Ianuarie 1884 (apărea bilunar) *Ce te legeni, Revedere, Dolna și Criticilor mei*.

În *Convorbirile* din 1 Ianuarie 1884, adică în numărul în care e anunțat volumul, sînt reproduse trei poezii din volum: *Glossa, Oda și Sonetul Veneției*.

Aceste trei poezii d-nii Adamescu și Bogdan-Duică le declară publicate „întăia oară” în *Convorbirile* din 1 Ianuarie 1884. Dar cum puteau să apară „întăia oară” în acest număr din *Convorbiri* niște poezii tipărite într'un volum anunțat ca apărut în chiar acest număr din *Convorbiri*?

Și cu atît mai puțin puteau să apară *întăia oară* în *Convorbirile* din Februar 1884 aproape tot restul de poezii (18 la număr)—cînd volumul, acum, apăruse de două luni și era anunțat chiar în *Convorbiri* încă din luna trecută! Și se găsea în bibliotecile cumpărătorilor!

Dar chiar și poezia *Iar cînd voiu fi pămînt, reproducă de Familia* din volum, în n-rul ei dela 18 Mart 1884, d-nii Adamescu și Bogdan-Duică o declară publicată „întăia oară” în *Convorbiri*!—deși *Familia* spune clar, în informațiile ei literare din același număr, că *reproduce* această poezie din volum—din volumul deja de trei luni apărut și probabil aproape epuizat, căci încurînd apare o altă ediție.

D-nii Adamescu și Bogdan-Duică, necetînd cu atenție prefața lui Maiorescu, nedînd importanța cuvenită datării acelei prefețe, necercetînd cronică și bibliografia ziarelor și a revistelor (nici chiar a acelor care conțin, reproduse, poezii de Eminescu și pe care deci le-au avut în mînă), nepunîndu-și întrebarea pentru ce Eminescu a publicat (adică ar fi publicat) deodată 18 poezii la

un loc în *Convorbirile* din Februar, — ne impunându-și niciuna din aceste obligații și ne punându-și niciuna din aceste probleme, firești, d-nii Adamescu și Bogdan-Duică socot toate acele poezii ca tipărite „întăia oară” în *Convorbiri* (și una în *Familia*). Ba ceva mai mult, indiferent de locul publicării, d-nii Adamescu și Bogdan-Duică ne mai ținând samă că Eminescu era nebun la Viena, consideră aceste poezii *ne-postume*, „date” adică de însuși Eminescu, „cu voința lui”, cum se exprimă d. Adamescu, subliniind însuși ultimele cuvinte.

Și, fiindcă 4 din „poeziile rămase în manuscris pe la persoane particulare” nu au fost *reproduse* de *Convorbiri* din volum (*Iubind în taină, Trecut'au anii, Mai am un singur dor, Nu voiu mormînt bogat*), — pe aceste patru poezii d-nii Adamescu și Bogdan-Duică le consideră *postume*, socotindu-le ca *singurele* poezii „rămase în manuscris pe la persoane particulare” și deci publicate fără voința lui Eminescu. Și fiindcă d. Adamescu nu vrea să pună în ediția sa *postume*, apoi aceste patru poezii admirabile lipsesc din ediția sa. Iar d. Bogdan-Duică, care pune în ediția sa și *postume* (ba încă prea multe), zice că cu aceste patru poezii se „încep *postumele*” din ediția sa — după ce transcrisese deja 21 de poezii tot atît de „*postume*” cași aceste patru...

Așa dar, rezultă faptul extraordinar, că aceste patru poezii, care au aceeași proveniență cași celelalte (de la „persoane particulare”), care au apărut „întăia oară” în același loc și în același timp (ediția I Maiorescu), care au aceeași soartă și aceeași istorie, — sînt totuși, numai ele, *postume*, fiindcă d. Iacob Negruzzi sau Iosif Vulcan n'au avut bunavoință să le *reproducă* din volum într'un număr oarecare din *Convorbiri* ori din *Familia*.

Dacă d. Iacob Negruzzi sau Vulcan le reproduceau și pe acestea, atunci ele nu mai erau *postume* pentru d-nii Adamescu și Bogdan-Duică. Iar dacă d. Iacob Negruzzi sau Vulcan nu reproduceau *Glossa*, ori *Cînd amintirile*, ori *Te duci*, etc., atunci și acestea erau *postume* pentru d-nii Adamescu și Bogdan-Duică!

Această... transfigurare a istoriei literare este o moștenire dela ediția Șaraga. Ediția Șaraga, cea dintăiu care a însemnat sub fiecare poezie locul și data *primei ei apariții*, a notat sub fiecare din aceste 25 de poezii: „*Convorbiri literare No. cutare*”.

După ediția Șaraga, s'a luat Scurtu, după Scurtu d. Adamescu, și după d. Adamescu d. Bogdan-Duică...

Realitatea, încă odată, este că *toate* aceste 25 de poezii au fost „aflute în manuscris pe la unele persoane particulare” și deci toate stau în același raport cu „voința” lui Eminescu. Și dacă patru din ele sînt *postume*, atunci toate sînt *postume*.

De altfel, tipărite pentru „întăia oară” în volum ori în *Convorbiri*, — lucrul este indiferent din punctul de vedere al postumității lor, fiindcă chiar dacă ar fi apărut „întăia oară” în *Convorbiri*, cînd Eminescu era nebun de-atîta vreme, și mai era și absent din țară — aceste poezii tot fără „voință” și știrea lui ar fi fost

tipărite și tot după „manuscripte de pe la persoane particulare“ — considerație care, cu toată ignorarea istoriei acestor poezii, ar fi putut opri pe d-nii Adamescu și Bogdan-Duică să facă nefireasca vivisecțiune și să considere postume numai patru din ele.

Cu privire la problema locului și timpului primei apariții a acestor poezii ale lui Eminescu, vom adăoga că *Pe lângă plopii fără soț* (redactată exact așa cum o știm cu toții) n'a apărut „întăia oară“ nici în volum, nici în *Convorbiri*, ci în *Familla* dela 28 August 1883 (Cînd Eminescu era nebun.—Deci tipărită după un „manuscript“ dela vre-o „persoană particulară“), așa încît cei ce înseamnă locul și data apariției poeziilor lui Eminescu trebuie să pună sub această poezie: „*Familla*, 28 August, 1883“.

Scurtu știa acest lucru, dar în ediția sa, în care sub fiecare poezie înseamnă locul și data primei apariții (cu aceleași greșeli cași la d-nii Adamescu și Bogdan Duică), sub această poezie cetim: „*Convorbiri*, 1 Februarie, 1884“!

Pe de altă parte, *Diana*, care e în *Convorbiri* dela 1 Februar 1884, lipsește din ediția Maiorescu. A fost probabil găsită „pela persoane particulare“ mai tîrziu decît apariția volumului. *Diana* e apărută, în adevăr, „întăia oară“ în *Convorbiri*. Numai ea!

Ediția I Maiorescu n'a cunoscut-o Scurtu. Dar a analizat-o amănunțit. El zice că din ediția aceasta lipsesc poeziile tipărite în *Convorbiri* după 1883—adică deocamdată poeziile luate de *Convorbiri* tocmai din ediția în care Scurtu spune că ele lipsesc. Mai zice că din ediția aceasta lipsesc *Floare albastră* și *Inger de pază*,—ceiace nu este adevărat. Mai adaogă că numai în ediția II apare portretul lui Eminescu, ceiace iarăși nu este adevărat, căci portretul este și în ediția I.

Să discutăm acum problema dacă aceste 25 de poezii, rămase „în manuscript pela persoane particulare“ și tipărite de Maiorescu, pe cînd Eminescu era nebun la Viena,—sînt, în adevăr, postume.

Intrebarea dacă pot fi postume niște poezii apărute în publicitate, pe cînd autorul lor trăește, ar putea surprinde pe oricine, dar nu și pe d-nii Bogdan-Duică și Adamescu, pentru care, cum am văzut, poeziile „aflate în manuscript pela unele persoane particulare“ sînt postume. Dacă toate cele 25 de poezii sînt de „pela persoane particulare“, atunci, după criteriul domniilor lor, toate sînt postume. Și, într'o altă ediție a poeziilor lui Eminescu, d-lor trebuie să le treacă printre postume, corectînd locul și data apariției acestor poezii, arătînd că au apărut „întăia oară“ în ediția I Maiorescu.

Criteriul că poeziile de „pela persoane particulare“ sînt postume e just. Eminescu, fiind nebun, fiind la Viena, poeziile fiind tipărite fără „voință“ și știrea lui,—lucrurile s'au petrecut exact cași cum el ar fi fost mort. Cași cum s'ar tipări acum într'un volum de Vla-

huță niște poezii „aflăte până acum numai în manuscris pe la unele persoane particulare“.

Dar cineva ar putea obiecta că Eminescu a avut momente de remisiune, cînd era lucid, cînd și-a văzut volumul. Și că, din faptul că a lăsat lucrurile așa cum le-a găsit orînduite pe vremea cînd era nebun la Viena, ar rezulta că avem *voînța* lui exprimată. Și că, deși *postume* cînd au apărut, aceste poezii au încetat să mai fie *postume* din momentul cînd Eminescu, devenind lucid pentru un timp, a aprobat publicarea lor.

Acest lucru însă îl poate spune oricine, afară de d-nii Bogdan-Duică și Adamescu. Căci domniile lor, cum am văzut, consideră poeziile cite le cred „rămase numai în manuscris etc.“ drept *postume*, cu toate că, ipotetic, Eminescu ar fi aprobat mai pe urmă publicarea lor.

Obiecțiunea întrevăzută nu poate avea un fundament serios.

Știm că Eminescu avea de gînd să-și corecteze o mulțime de poezii. Știm că avea de gînd să le dea un titlu: probabil „Lumină de lună“. Trebuia să le dea o ordine, în volum. Ori cronologică (adică altfel decît în ediția I), ori conform unui plan oarecare al său (deci altfel iarăși decît în ediția I, în care ordinea e dată de Maiorescu).

Dacă Eminescu era în stare să mai exercite o „*voînță*“, atunci edițiile II și III, *apărute înainte de moartea sa*, ar fi fost modificate *cu siguranță*—poeziile ar fi fost corectate; orînduite cronologic ori conform planului său; volumul intitulat. Aceasta *cu siguranță*,—și *cel puțin* (căci putea să mai adaoge poezii, *pe care le avea*) etc..

Dar edițiile II și III au fost reproducerea primei ediții și mereu însoțite de aceeași prefață a lui Maiorescu, în care se spune că poeziile apar fără corecturile, *pe care avea de gînd să le facă poetul* etc.—întocmai cași cum Eminescu ar fi fost mort, sau, dacă voiți, întocmai ca și cum Eminescu ar fi fost mereu nebun la Viena.

Dar discuția de mai sus e un lux. Căci Eminescu, în perioadele de „însănătoșare“ nu mai era omul de altădată, cum ne spun toți. Maiorescu zice că după „însănătoșare“ Eminescu era „*degenerat în forma lui intelectuală și etică*“.

Așa dar, marele poet *murise*. Rămăsese altcineva, cineva inferior—inferior creatorului poeziilor,—*inferior volumului*.

Realitatea este că în perioadele de „însănătoșare“, toată lumea a făcut ce-a „*voit*“ cu opera lui Eminescu și chiar cu numele lui—afară de el.

Cînd Morțun pregătea ediția *prozei* sale, însoțită de poeziile de adolescență și de cîteva poezii *postume* culese din reviste ori ziare—Eminescu credea că Morțun pregătește a treia ediție a *poeziilor*, deși Morțun îi scrisese despre ce e vorba. Dar cînd spunea că Morțun îi pregătește ediția III-a a poeziilor, Eminescu nu mai avea scrisoarea lui Morțun la el—și uitase despre ce-i scrisese Morțun!

De altfel, la autopsie i s'a găsit creerul ramolit. Dar ajunge să-i privim fotografia din timpul „însănătoșării”, —acel bătrîn pierdut care nu mai samănă deloc cu autorul *Scrisorilor* și al *Luceafărului*, —ca să înțelegem că diagnoza lui Maiorescu e justă și că autorul *Scrisorilor* murise!

Așa dar, poeziile aflate „pe la persoane particulare” sînt *postume*—și în edițiile lui Eminescu, aceste poezii trebuiesc trecute în rubrica respectivă. Numai cît, cum am văzut, aceste poezii nu sînt patru, cum cred d-nii Adamescu și Bogdan-Dulcă, ci 25, floarea poeziei lirice a lui Eminescu.

Dar înainte de a păși mai departe, trebuie să mai lămurim o problemă.

Cinci din aceste poezii au fost publicate în „Familia” mai înainte de a apărea în volum, și anume: *S'a dus amorul* (24 April, 1883), *Cînd amintrea* (sic) (15 Maiu, 1883), *Adlo* (subt titlul: *De-acuma*) (5 Iunie, 1883), *Ce e amorul* (17 Iulie, 1883). *Pe lîngă plopii fără soț* (28 August, 1883).

Aceste poezii, afară de *Pe lîngă plopii fără soț*, sînt variante inferioare ale poeziilor tipărite în volum.

Cea mai inferioară, în comparație cu poezia definitivă, e prima din ele, cea din 24 April 1883, *S'a dus amorul*.

Cu privire la cele două din urmă (printre care e și *Pe lîngă plopii fără soț* cu forma definitivă) nu e nevoie de nici-o discuție. Publicate în vremea nebuniei lui Eminescu, sînt și ele, fără îndoială, tipărite după manuscrise rămase la vre-o altă „persoană particulară”.

Dar cealalte, tipărite înainte de îmbolnăvirea lui Eminescu?

Dacă aceste poezii le-am socoti date de însuși Eminescu „Familiei”, —atunci ele ar fi variantele, pe care ar trebui să le punem în edițiile poeziilor lui Eminescu—și nu variantele din ediția I Maiorescu, variante „postume”, luate dela „persoane particulare”. Ar urma, deci, faptul extraordinar, ca să considerăm definitive și bune—variantele inferioare.

Este însă imposibil de închipuit că însuși Eminescu a dat „Familiei”, variante inferioare, poezii neisprăvite. Prima, cea din 24 April 1883, *S'a dus amorul*, are expresii inestetice, e cu mult inferioară în unele strofe poeziilor de tineretă, pe care voia să le corecteze.

Putem admite că Eminescu a dat-o „Familiei”, în forma ei informă, și apoi a dus-o la perfecție? E imposibil. Pentru ce-ar fi dat-o? Afară de asta, în April (cu două luni înainte de a *înebuni*) Eminescu trebuie să fi avut *gata* toate sau cel puțin aproape toate cele 25 de poezii rămase dela el cînd a *înebunit*. (Aceste 25 de poezii sînt doar un sfert din opera lui întregă!). Atunci pentruce, avînd poezii definitive, ar fi dat el „Familiei” o poezie neisprăvită, și atît de imperfectă?

Nu rămîne alt răspuns, decît acela că nu Eminescu, ci alt cineva, un prietin al lui ardelean, („o persoană particulară”), avînd

poezii de ale lui neisprăviie, le-a dat „Familiei“. Cum de-a dat, fără voia lui Eminescu, pe cele tipărite înainte de nebunia lui, nu știu. Cum de n'ă protestat Eminescu la apariția primei, celei mai arite, așa încît să nu mai fie posibilă publicarea celorlalte, nu știu.

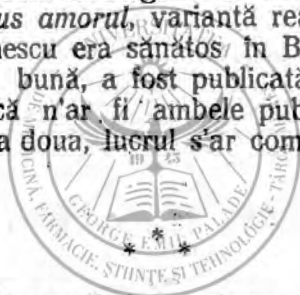
În Iunie, cînd apare în „Familia“ poezia *De-acuma (=Adio)*, Eminescu trebuie s'o fi avut gata în altă formă, *în forma ei definitivă*, (căci el în curînd inebunește); și totuși în „Familia“ apare o variantă inferioară.

Însfîșit, după ce inebunește, cînd, acum, existau în ultima variantă *toate* aceste 25 de poezii, încă tot mai apare în „Familia“ una din aceste poezii—în variantă inferioară!

După criteriul d-lor Adamescu și Bogdan-Duică, pentru care tot ce e publicat în *reviste* e sfînt și dat de Eminescu, chiar dacă Eminescu era nebun și absent din țară, aceste variante rele și mai ales cele publicate cînd Eminescu era sănătos, ar trebui să aibă prioritate asupra variantelor bune apărute „întăia oară“ în volum.

După noi, toate sînt „date“ fără „voința“ lui Eminescu, și prin urmare sîntem liberi să alegem varianta cea bună.

Insistăm: *S'a dus amorul*, variantă rea și inestetică, a fost publicată, cînd Eminescu era sănătos în București.—*S'a dus amorul*, varianta cea bună, a fost publicată, cînd Eminescu era nebun la Viena. Dacă n'ar fi ambele publicate fără voința lui Eminescu—ci numai a doua, lucrul s'ar complica rău de tot, cum am văzut mai sus.

Dacă cele 25 de poezii sînt postume, atunci din acest fapt rezultă o mulțime de concluzii interesante, dintre care unele condiționează însăși fizionomia literară a lui Eminescu.

Aceste 25 de poezii, dacă sînt postume, pun, ca orice postume—ba mai mult decît postumele altor scriitori—o mulțime de întrebări.

Să ni le punem și noi.

Sînt aceste postume poezii *definitive*, cum am spus mai sus, ori nu?

Perfecția lor este o dovadă că ele sînt gata, adică *adevărate* poezii postume. Dar în afară de frumuseța și perfecția lor, constatată de noi subiectiv, avem și o quasi-probă obiectivă că aceste 25 de poezii sînt definitive. Am văzut că ele au fost adunate de Maiorescu de pe la persoane particulare. Dacă (acest „dacă“ face ca proba să fie numai o quasi-probă) aceste poezii au fost date de însuși Eminescu acelor persoane particulare, atunci ele trebuiau să fie definitive căci altfel nu le-ar fi dat.

Dar am văzut că în *Familia* au apărut variante inferioare, poezii neisprăvite, aflate, totuși, la vre-o „persoană particulară“. Acele poezii însă trebuie să fi fost date *Familiei* de o singură „persoană

particulară", foarte aproape de Eminescu, cineva amestecat de-a-proape în afacerile sale—și în ciornele sale. Cu privire însă la cele 25 de poezii, e vorba de mai multe persoane particulare. Și nu numai că avem dreptul să presupunem că le-a dat însuși Eminescu, și că el le socotea *bune*, dar avem chiar datoria să facem această presupunere.

Și probabil că acele persoane, sau unele din ele, vor fi fost femeii și încă de acele, față cu care Eminescu o fi avut cel mai mare interes să apară perfect! Impresia noastră subiectivă că poeziile sînt gata, întărește această presupunere—iar presupunerea ar confirma impresia subiectivă... Dar, în strictă logică, problema rămîne deschisă.*

Acum ne punem o altă întrebare.

Ar fi tipărit Eminescu toate aceste 25 de poezii? Sînt poezii, care scriu bucăți mai ușoare, cu un caracter mai ocazional, consemnînd impresii, dacă se poate zice așa, minore,—pe care le dau la cunoscuți (sau la cunoscute...), dar nu le publică, ori nu le publică decît în operele complete. Nu cumva printre aceste 25 de poezii există unele de felul acesta? Așa de pildă, ca să dau numai un singur exemplu, ar fi publicat Eminescu *De-or trece anii*, poezia aceea cu „nu știu ce” și „nu știu cum”, perfectă ca formă, dar care nu e tocmai faimoasă, ca gen?

Sau, ar fi publicat Eminescu, (ca să luăm un exemplu din poeziile inspirate după alții) *Somnoroase păsărele*? Și, dacă ar fi publicat-o, ar fi mărturisit izvorul?

Și cu aceasta, am ajuns la una din cele mai importante utilități ale acestei discuții și a necesității de a despărți poeziile ne-postume ale lui Eminescu de cele postume. Dacă *Sonetul Veneției* și alte poezii traduse ori inspirate după alții n'ar fi postume, Eminescu, fără să fie un plagiator, n'ar fi totuși omul, pe care-l știm, de o supremă delicateță sufletească și stăpînit de supreme scrupule morale, tot atît de înalte cași poezia lui, cu privire la arta lui.

E posibil ca printre cele 25 de poezii să se mai descopere traduceri ori inspirații. (Mi se pare că am cetit undeva că și poezia *Si dacă ramuri bat în gîm* ar avea un model străin).

Caracterul de postume al poeziilor inspirate după alții (și al celor care eventual s'ar mai descoperi că sînt inspirate) apără pe Eminescu de orice bănuială de incorectitudine literară. Bine înțeles, că incorectitudinea aceasta chiar de-ar fi existat, aproape nici nu ar fi fost o — incorectitudine... căci „traduceri” ca aceia a *Sonetului Veneției* sînt opere originale. Și s'ar putea zice fără paradox că me-

* Ca să fim exacți, vom observa că în două, trei din aceste poezii mai era poate ceva de perfecționat, și dacă Eminescu nu a dus lucrul la capăt, nu putem spune că în aceste poezii sînt *greseli*, ci numai că ele nu au forma definitivă. Așa de exemplu, rimele : *mizerii-nădrăli* din *Oloasa*, ori mollvarea tautologică : „Iubind în taină, am păstrat tăcere”...

ritul artistic pur se vedește mai bine în astfel de traduceri decît chiar în poeziile originale, căci e mai ușor de găsit forma perfectă și admirabilă pentru propriile tale idei decît pentru ale altora. După mine, proba cea mai puternică a artei infinite a lui Eminescu sînt „traducerile” lui. Și faptul că s'a aplicat cu atîta răbdare și înverșunare să scoată o perlă din *Sonetul Veneției* (dovadă mulțimea variantelor)—dintr'o poezie care nu era a lui—ne arată pe artistul de rasă din el.

* * *

Cele 25 de poezii, publicate întăia oară pe cînd Eminescu era nebun și absent din țară, mai pun și o altă problemă: Aceste poezii, aproape toate de o frumuseță incomparabilă și, (afară de *Scrisori* și de *Luceafărul*), partea cea mai frumoasă a operei sale, — pentru ce nu le-a publicat Eminescu? Căci el trebuie să le fi isprăvit demult. Și, cum am văzut, alcătuesc un sfert din opera sa totală, iar ca număr sînt mai mult de un sfert.

Eminescu n'a mai publicat nimic din Septembrie 1881 până în Aprilie 1883. Și totuși avea atîtea poezii definitive, — înainte de nebunie toate definitive.

Să se bage de samă că, afară de *Scrisoarea IV* din 1881 (poezie de idei, filozofia iubirii, poezie de semnificație generală), Eminescu n'a mai publicat poezii de dragoste dela 1879 (*Despărțire*) ori dela 1880 (dacă *O, mamă*, poate fi socotită poezie de dragoste). Și nici altfel de poezie ușoară. În ultimii săi patru ani (din puținii ani de viață literară — și chiar de viață), el n'a publicat decît poezie mare, poezie de concepție, *Scrisorile* și *Luceafărul* — și *Dolna*, tot poezie „mare” și de concepție.

Nu cumva, acum la maturitate, și cînd avea un stagiul ca om public, ca teoretician al unei grave ideologii sociale și naționale, — nu cumva credea că nu i-ar fi șezut frumos să publice elegii amoroase ori invitații la dragoste și alte poezii tot „ușoare”, — și unele traduse? Nu cumva credea că de-acum înainte nu mai e de demnitatea lui decît poezia mare, ca *Scrisorile* și *Luceafărul*?

Putea oare teoreticianul, devenit faimos, al păturilor suprapuse, apostolul naționalismului, dușmanul marelui partid liberal, tribunul zilnic al durerilor grave ale rasei să publice:

Mi te dă cu totul mie

Nu zi ba de te-oiu cuprinde

Cu sărutări aprinse suflarea să ți-o'nec

S'ascult de glasul gurii mici

O oară și să mor

Dar nu mai pot....

Nu vezi că gura-mi arsă e de sete?

.....

Jalnic ard de viu chinuit ca Nessus,

Pe-al meu propriu rug mă topesc în flăcări.

Ori chiar, și acestea nepotrivite pentru un luptător politic cum era el atunci :

De te-ating, să feri în lături,

Te hulesc să taci din gură...

Tu rămii la toate rece.

.....

Mai am un singur dor,

In liniștea sării

Să mă lăsăți să mor, etc.

Ori ideea de sinucidere din *Se bate miezul nopții*.

Că scria și poezii în genul acesta, nu numai poezie de concepție ca *Scrisorile* și *Luceafărul*, e altă vorbă. El nu scria ca să publice, cum mărturisește Maiorescu. („Unul sau altul din noi trebuia să-i ia manuscrisul din mână și să-l dea la *Convorbiri*“). Scria din plăcerea de a crea. Publicitatea la Eminescu, era cu totul altă etapă, și se producea, numai dacă „unul sau altul îi lua poezia din mână“. Iar acum, în ipoteza noastră, chiar dacă cetea astfel de poezii la Junimea, nu mai lăsa „din mână“ pentru tipar poezii, în care se lamenta de „durerile iubirii“.

Și poate, la această cauză a mai contribuit și o alta, de ordine mai intimă.

Eminescu lucra unele poezii ani întregi, pentru că lucra de odată la o serie de poezii. Vorbind în genere, am putea zice că el își lucra deodată toate poeziile concepute. De aici urmează că, chiar dacă poeziile de dragoste conțineau, la origine, sentimente pentru anumite femei, mai apoi, când le isprăvea, erau anacronice față de romanul de dragoste care le provocase și aveau de obiect, în sensibilitatea sa, amorul și femeia în genere. In cele 25 de poezii, de care e vorba, Eminescu are și declarații ori chemări de iubire, și constatări că nu mai iubește, și lamentații din cauza iubirii duse ori înșelate, și nostalgii după iubirea de altădată, etc..

Dar femeile nu pot pricepe „impersonalitatea“ aceasta a poeziei. Imaginați pe Veronica Micle, care dădea în vremea aceasta asalturi dezesperate și inutile lui Eminescu acum rece cu ea, cetind „Lasă-ți lumea ta uitată“, deci evident adresată altei femei. Ori imaginați pe d-na Poenaru sau pe Mitte Kremnitz, cele, cel puțin, două amoruri mai lungi ale lui Eminescu cît a stat la București, cetind : „A noastre inimi își jurau credință pe toți vecii,

cînd pe cărări se scuturau de floare liliacii, etc." și alte lamentații după iubirea și iubita de altădată.

Publicistul ar fi făcut încurcături mari omului—și cum nu era deloc publicist de poezii (ne raportăm din nou la mărturia lui Maiorescu), îi era foarte ușor și firesc să nu-și încurce viața cu literaturismul.

O fi una din aceste împrejurări, or fi mai multe din ele, or fi toate, sau n'o fi nici una din ele, cauza pentru care Eminescu nu a publicat aceste poezii,—fapt este că Eminescu însuși nu a dat publicității cele mai frumoase poezii de dragoste.

De aici urmează cîteva concluzii cu privire la fizionomia literară a lui Eminescu din vremea sa.

Aceste 25 de poezii nu fac numai mai bogată opera lui Eminescu, ci îi schimbă întrucîtva și caracterul.

Mai întăiu ca manieră sau ca „școală” literară. Fără ele, Eminescu e un poet mai romantic, și în fond și în formă, și dă impresia că e influențat de literatura germană dela un capăt la altul al operei sale. Cu aceste 25 de poezii se accentuează realismul în fond și simplitatea clasică în formă, adică a doua manieră a lui Eminescu, care începuse de pe la 1879.

Dar să trecem la alt punct de vedere.

Pentru urmași, Eminescu e un mare poet al amorului, un poet care a cîntat parcă mai mult amorul, și un amor trist, „pessimist”. Impresia aceasta însă n'au avut-o cei care au fost contemporani cu activitatea sa poetică, atunci cînd cele 25 de poezii, în cea mai mare parte de amor, erau încă necunoscute.

Dar, prin cele 25 de poezii Eminescu nu numai că și-a schimbat (ori complectat) fizionomia, ci a devenit și un poet mai mare, căci aceste poezii sînt cea mai frumoasă poezie lirică a lui Eminescu.

Dar dacă Eminescu ar fi trăit, ar fi publicat el oare aceste poezii? Firește că da. Nici una din ipotezele de mai sus cu privire la cauzele, pentru care el le-a păstrat în saltar, nu presupune eterna lor nepublicare. Nici chiar ipoteza că acum era sociolog și luptător social grav.

Publicate în volum, nici unul din inconvenientele analizate mai sus n'ar mai fi subsistat. În volum, poeziile acestea prea personale ar fi devenit părți constitutive ale operei sale întregi. Caracterul actual de mesagii adresate publicului, pe care-l au poeziile în reviste, și mai ales caracterul special de mesagii de amor adresate unor femei, ar fi dispărut.

Dovada celor de mai sus o formează... volumul poeziilor lui Eminescu, așa cum îl cunoaștem astăzi.

Eminescu a fost fără îndoială un om tot atît de excepțional din punct de vedere moral cași intelectual. Cu toate acestea, psihologia lui, presupusă în discuția de mai sus, nu are nevoie numaidecît de ipoteza excepționalei sale rezerve și delicateți suflatești. Și nici de vre-o situație personală excepțională, cum era aceea a lui Eminescu, pe-atunci demult teoretician *en titre* al unei

grave ideologii și campion al unui puternic curent social și moral.

Intimități sufletești ca acele din poeziile lui ținute în saltar, „mesagii“ de acestea, le dă cu greu în reviste orice scriitor matur, și mai cu văză. Eu cunosc poeți, care se comportă cași Eminescu, fără să fie personajii cu roluri atât de grave. Cunosc un poet de talent, a cărui rezervă i-a condiționat chiar genul literar.

Trebue să adăogăm însă că în vremurile romantice, scriitorii erau mai puțin rezervați. Romantismul este doar subiectivism și spovedanie indiscretă.

Convorbirile, pe vremea când publica Eminescu, sînt pline de poezii—iscălite cu nume cunoscute, mai adesea necunoscute azi, uneori cu tot felul de inițiale,—în care autorii, adesea simpli „particulari“, își desmiardă și-și sărută iubitele pe coloanele venerabilei reviste, ba chiar se fidanțază cu ele. În mijlocul acestor anunțuri de fericiri și nefericiri amoroase, poeziile lui Eminescu publicate de el însuși fac aproape impresia de... impersonalitate și transcendentalism. Eminescu, cu toată sinceritatea lui lirică, excesivă poate pentru sentimentul literar de azi, avea o rezervă și o discreție neobișnuită vremii și manierei romantice de-atunci.

Dar vom continua.

G. Ibrăileanu

Acuarele în Delta*

Amurg

Cit vezi cu ochiul, verde, păpurișul
Se 'ndoaie n vîntul serii, foșnitor.
Din cînd în cînd și-arată luminișul
Un ochiu de apă moară—un cocor

Cu aripa deschisă se ridică
Din stuf, sfișietor de trist scîncînd—
Sau cai tătari dînd roată fără frică,
Sălbăticiți, nechiază pe un grind.

Amurgu mbracă Delta toată n aur
Cu turla unui sat lipovenesc,
Dar umbrele ostroavelor de plaur
Albastrul cenușiu îl împînzesc.

---

* Din volumul „Limpezimi” care apare.

Vaporul taie noaptea șoptitoare
 Și valul ce se 'ntunecă într'una,
 Cînd „cele cinci coline“ cresc în zare
 De aur vînat cum e pruna.

Sălcii

Ca zei bărboși, bătrini ca și diluviu—
 Din ape revărsate cum răsar
 Cu tot frunzișul aplecat în fluviu,
 Îți par un pițc de Lipoveni pescari,
 Acolo de cînd lumea, ce și aruncă
 Tremurătoarea plasă pe-un hotar
 În care apa gîrlelor din luncă
 Se limpezește 'n ceruri de cleștar.

Și cum amurgul picură cu stele
 Prin frunza lor, de-acum argint topit,
 Au fulgerat sclipind printre rețele
 Și 'n licăriri de pietre s' au smucit

Pești mici de aur viu, în apa vie...
 Pe cînd vaporul nostru s'a tot dus,
 Lăsînd pescari sau sălcii—nu se știe—
 Să 'i prindă 'n mreaja 'ntinsă de apus.

Ceamul albastru

Din ape străvezii ca o lumină
 Ce-ar dăinui în seară pe-o vilcea,
 Din ceruri răsturnate 'n fugă lină
 Curgînd mai albi ca peștii pe sub ea,

Corabia cu pînzele închise
 Răsare straniu de albastră ca 'n
 Imagini prinse în culori de vise
 Un stîrc de-azur pietat pe porțelan.

Pustie stă și nemișcată, n' are
 Nici viață, nici rost, nici marinăru...
 Și cum vaporul nostru-o lasă 'n zare,—
 Intr'un amurg aproape ireal

Deodată, ridicîndu-și pînza toată,
 Pornește lunecînd cu valul viu—
 Stîrc minunat ce zboară și înoată
 Pe Dunăre, cu pieptul siniliu.

In delta Dunării, 1925

Ion Pillat

Orb sărac

O babă și un moșneag ieșiră către lumină dinspre carăle Lipscanului. Femeia venea înainte, omul ceva mai îndărăt, cu capul puțin înălțat și părînd a asculta cu mare luare-aminte zvoana și glasurile dela locul nostru.

Bătrînul e orb, mi-am zis eu privindul. Pare a-l trage baba după dînsa c'o frîngioară; însă el pășește pe urma ei fără greș către mirosul fripturii și larma statului.

Baba purta broboada de ștergar alb, catrință și sumăieș scurt. Orbul era și el îmbrăcat ca muntenii, cu pălărioară neagră și straiu alb, iar cojocelul îl ținea numai pe umeri și de subț cojocel, dela subsuoara stîngă, îi atîrna cimpoiul, cu clonțul spre pămînt... Cînd se simți aproape, orbul se opri, numai baba mai făcu cîțiva pași către foc. El se opri și lumina îi bătea obrazul neclintit impresurat de barbă albă.

Mulți dintre tovarășii mei nu-l băgaseră încă în samă. Numai jupînul negustor de Lipsca, înțelegînd despre ce-i vorba, începu a rîde.

„Mătușă Salomie, zise el, tot n'ai scăpat de moșneagul cel chior? Văd că se ține hojma de dumneata.

— Așa-i, jupîne, răspunse ea cu vioiciune și subțire, însă fără răutate; decînd am purces din Rădăuți, se ține de mine ca umbra, că să-l duc și să-l lepăd la tirgu-leșilor. Acù dumneavoastră, urmă ea către noi ceilalți, veți fi socotit poate altceva,

ca oamenii, că mi-i soție ori frate; dar eu am uitat și de asemenea zburdăciuni și de neamuri și nu cuget decît la nevoile mele. M'am aninat și eu într'adaos la căruțele dumnealui negustorului, ca să pot ajunge pînă la sfînta cuvioasă Paraschiva, în cetatea Domniei, să pun pe racla ei un pușor de argint și să-i mărturisesc ce durere am. Iar sărmanul acesta, călcînd după mine, a îndrăznit să se apropie și de sfatul domniilor voastre, fiind un bătrîn viclean și nădăjduind că-i veți porunci să vă zică ceva din cîmpoiul său. M'am stropșit la el, să-și puie în cap jococelul și să doarmă subt căruță, dar el nu vrea să înțeleagă”.

Bătrînul zîmbea, ațintind spre foc ochii lui de albușuri coapte.

„Mie-mi plac tovărășiile vesele, vorbi el c'o voce plăcută și joasă. Imi place și vinul nou, și friptura de puiu în țigla. Foarte-mi place s'ascult istorisiri. Și să spun și eu cîte știu din trecute vremi. Dumnezeu a rînduit să mă pedepsesc fără lumină într'această viață, să întind mîna și să cerșesc pîită dela creștini buni. Fiind așa voia lui Dumnezeu și avînd el grijă de mine cași de viernu pămîntului, am cugetat că nu trebuie să plîng, ci să primesc rînduiala”.

Comisul Ioniță se întorsese spre orb; și după ce-l privi, îl întrebă cu mirare :

„Fiind un cerșetor nemernic precum ești, îți place friptura de puiu în țigla ?

— Imi place, stăpîne și frate, răspunse cu glasul prietenesc orbul.

— Și vinul îți place ?

— Și vinul nou, pe care-l simțesc înțepîndu-mi nările.

— Dar istorii știi să spui ?

— Știu, ca orișice om,—de ce să nu știu ?

— Văd că te lauzi, însă află că istorisiri ca mine și ca prietenul meu căpitanul Neculai Isac, nu-i nimeni să știe în toată țara asta a Moldovei.

— La asta eu nu mă pun împotriva, stăpîne.

— Să nu te pui, căci eu am să spun cea mai frumoasă și mai minunată istorisire din cîte s'au spus.

— S'o spui, stăpîne, și eu am s'o ascult bînd vin nou din

oală domnieitale pe care ai umplut-o acum. Și domnieitale jupînea crîșmăriță are să-ți aducă o oală nouă, pe care ai s'o umpli din proaspăt. Așa—avînd și ce-mai trebuie pe lingă vin, am s'ascult cu mare plăcere. Și după aceea, dacă vei binevoi, am să-ți zic un cîntec din acest cimpoi și am să-ți cînt vîers.

— Vra să zică, nemernicule și orbule, nu știi numai să bei și să mînci; știi să și cînti.

— Știu și asta, stăpîne, din mila lui Dumnezeu. Știu și altele.

— Așa? Și cimpoiul tău zice frumos?

— Zice, stăpînilor și fraților, parc'ar fi din piele omenească.

— Se poate; ș'ai să-mi cînti, căoi așa am eu plăcere în acesta ceas, la Hanu-Ancuței. Noaptea-i tîrzie și ceru-i senin; Carul și-a întors oiștea și cloșca cu pui grăbește spre crucea nopții. Aud niște cucuși de-a Ancuței, bătînd din aripi și cîntînd. Unul dintre ei, care are glas mai prost, l-ași pofti mîni dimineată cu borș acru.

— Cucușii cîntă, băgă de samă orbul, ca s'alunge șerpîi și dururile din preajmă.

— O clipă sfatul nostru conțeni, ca s'ascultăm în tăcere bătaile de aripi și trîmbițările cucușilor, întăiu aproape în cetatea hanului, apoi, ca o muzică stînsă, într-o mare depărtare, dincolo de apa Moldovei.

Ancuța puse oală nouă în mîna comisului.

„Frate Ioniță, zise căpitanul Isac, Ancuța îți dă dumnitale oală nouă și mie îmi zîmbește. Cată să fiu eu mai mulțămît de cît dumneata.

Hangița rîdea gîdilat.

„Atunci oala astălaltă, hotări comisul, trebuie s'o dau orbului, care are să-mi cînte din cimpoiul lui.

— Am să-ți cînt, stăpîne.

Baba care adusese pe cerșetor se arătă supărată fără pricină, cînd moșneagul păși cu mîinile întinse spre noi.

„Nu înțeleg de ce nevolnicii și calicii încurcă petrecerile oamenilor!

— Să nu te superi, soră Salomie, se întoarse cătră ea cerșetorul, căci supărarea-i dela Necuratul.

— Nu-ți sint soră, se scutură baba, făcîndu-și gura pungă și întorcîndu-și capul de cătră el.

— Nu-mi ești soră, adevărat, căci eu nu sint decît un biet sârman pribeag prin această lume. Frumoasă-i și eu n'o mai văd. Tinără-i și eu n'o mai simt. Adă-ți aminte, liță Salomie, de vremea cînd purtai la gît mărgărintar, fii bună ca atunci și nu te supara pe mine“.

Baba făcu. Ancuța ridea.

„Cum? Știi și ce-i mărgărintarul? se miră comisul Ioniță.

— Știu, căci l-am văzut și eu, odată lucind. Mărgărintarul, cînstite stăpîne, e o piatră scumpă care se găsește în scoici, la Marea. Cum îi acuma, într'o noapte de toamnă, cînd marea-i lină, ies anume scoici la mal și se deschid la lumina lunii. Și aceia în care cade o picătură de rouă se închide și intră la a-dînc. Iar din acea picătură de rouă se naște mărgărintarul.

— Acest orb sărac are, după cîte văd, destulă înțelepciune vorbi negustorul de Lipsca, fluturîndu-și barba pe de-asupra oalei.

Cu toți ne mișcăm, cașicum fam fi vrut să ne apropiem mai bine de foc. Orbul își întoarse trupu ntr'o latură și sorbi din oală. Apoi obrazul i se întoarse iar spre noi și zîmbi în noaptea-i prelungă. Puse oala la pămînt și se așeză turcește lingă ea. Trase spre el pliscul cimpoiului, și umflă c'un răsuflet adînc foiul. Cuprinzînd instrumentul subț cotul sting îl strînse, și el țipă odată scurt, cașicum l-ar fi durut. Apoi începu a mormăi ș'a da sunet de cîntec vechiu.

„Aista-i cîntecul mioarei, grăi orbul întorcîndu-și spre noi zîmbetul. Dacă poștești altceva, stăpîne, îți pot zice pe urmă.

— Cîntă!“—vorbi întăritat și supărat ciobanul. Căpitanul Isac îl privi rîzînd subțire, pedeașupra capetelor noastre.

Cimpoierul umflă mai tare foiul, apoi, călcînd cu degete răpezi, pe găurile surlei, chemă un viers de mîhnire din depărtarea anilor de demult. Înălțînd ochii morți spre stele, lăsă pliscul cimpoiului și cîntă cu glas. Spunea ceva despre trei ciobani care coborau cu turmele din munte. Și doi din ei aveau gînduri rele asupra celui mai tînăr...

S'aude, s'aude
 Departe, la munte,
 Gomăn gomănaș
 De trei ciobănași ;—
 Gomăn, gomănind
 Oile pornind...

Iarăși izbucni în surlă chemarea de demult. O simțeam în mine ca o bătaie de inimă a oamenilor care au fost și nu mai sînt pe acest pămînt. Auzeam pentru întâia oară cîntecul acesta al păstorilor. Și luam aminte la mioara care se tînguia și vorbea omenește cu stăpînul său despre moartea lui...

Mări s'au vorbit
 Și s'au sfătuit
 În apus de soare,
 Ca să mi te-omoare,
 Umbrele cînd cresc,
 Neguri se opresc
 Pe munți și pe ape,
 Dorm oile toate...

Celelalte stihuri au rămas numai ca o pîclă în mine, cu totul nedeslușite. Iar printre ele, tînguirea cimpoiului. Stăteam și ascultam încă, pe cînd foitul se desumfla la pămînt ca o dihanie netrebnică, lingă picioarele orbului. El rupse cu dinți lacomi dintr'un picior de pui și înghiți hulpav, cu albușurile crescute în găvanurile negre ale ochilor. Apoi istovindu-și și oala de vin, rămase iarăși alinat, cu fața cătră noi.

Ciobanul cel prost și supărat dela Rarău, cum și monahul care se ducea la sfîntu-Haralambie plîngeau pe locurile lor fără nici o rușine. Așa că pot vorbi și eu fără sfială de acea întîmplare, cînd am lepădat lacrimi pentru niște închipuiri.

„Dacă poștești, stăpine, pot a-ți cînta și alte cîntece mai frumoase, a vorbit cerșetorul.

— Dacă știi altele mai frumoase de ce mi l-ai cîntat pe acesta ?—răsări cu glas de harțag domnia sa comisul Ioniță dela Drăgănești.

— Iată de ce, frații și stăpînii mei, a răspuns bătrînul, căci eu, rămînînd fără vedere încă de pe cînd eram copil, am ieșit din sat dela noi ș'am pornit în lume. Și opoșindu-mă într'o iarnă, pe apa Prutului, la o perdea de oi, am stat pe lîngă niște baci bătrîni la focuri care nu se mai stîngeau niciodată. Și acei baci vechi din pustie m'au învățat lîngă foc acesta cîntec; dar m'au legat cu blăstăm să nu-l uit niciodată și, decîteori oiul suna din cimpoi, să-l zic mai întăiu și mai întăiu.

Iar după ce m'am despărțit de acei baci, aflați, stăpînii mei și frații mei, că am trecut dincolo de Prut, sub mîna unui calic bătrîn, care nu era orb cu adevărat, dar știa să cerșească tare frumos, cîntînd creștinilor cîntece spre a fi miluit. Avea meșteșug să pară că nu vede, și cînd eram noi singuri îl auzeam rîzînd. Iar Domnul Dumnezeu îl ierta pentru asta, pentrucă se ducea totdeauna la biserică și se închina cuviincios la sfintele icoane. Și tot așa se închina și făcea cruce cînd, la o margine de sat din care ieșeam, se pregătea să fure o găină sau un miel. Și rugîndu-se cu credință și dreptate, Dumnezeu îi ajuta. Cu acel calic bătrîn am trecut printre moscali și nimeni nu ne-a oprit,—nici cei mari, nici cei mici, căci și'n acea țară a lor, cerșetorii sînt oamenii lui Dumnezeu și n'au nevoie de hîrtie cu pecete. Am umblat pe unde am vrut, prin țiguri și sate, și pela iarmaroace mari și creștinii ne miluiau din belșug. Din ce strîngeam, aveam de vîndut la crișmari jidovi, ori la muncitori sărmani. Iar Ierofei, tovarășul acela al meu, nu uita să cumpere din parale și-o luminărică de ceară, ca s'o puie la icoane: Sfinții se bucură de dar, nu cunosc prețul luminării și nici nu pot afla că ne-au mai rămas carboave. Dealtminteri Ierofei le ținea ascunse bine în chimir. Așa am mers noi până la țigul cel mare al Chiului, ș'acolo ne-am oprit o iarnă ș'am cheltuit acele carboave agonisite.

Cît am stat, am trăit tare bine și tare frumos în breasla noastră a calicilor orbi, unii fiind orbi și alții nu. Ș'am cunoscut acolo, ca la o școală, învățăminte pe care nu le știam, deprînzînd cîntări jalnice și meșteșugul breslei. Ș'apoi pierind Ierofei la o petrecere și la o bătălie într'o noapte, am fugit din Chiu ș'am umblat cu alți tovarăși prin lume, până la o apă mare unde am

auzit limbă tătărască. Am trăit bine o vreme și 'n breasla necredincioșilor, după aceia mi-a venit dor într'o primăvară să miros rișină și brad. Ș'am întors spatele cătră limbile păgine și fața cătră țara Moldovei. Iar în toată această vreme, stăpînii mei și frații mei, eu am purtat cimpoiul cu mine ș'am cîntat,—neuitînd blăstămul bacilor dela Prut. Deaceia ați auzit și dumneavoastră acel cîntec. De plăcut mie nu-mi place, însă trebuie să-l cînt. Și, de poftiți, vă pot zice unul mai mîndru și mai cu haz.

Pășind eu în spre locurile mele, am întrebat de-un sat la apa Moldovei și nu l-am mai aflat, căci se pustiise și-l strămutaseră domnii și boerii. Trecuseră ani mulți; pieriți și morți au fost toți ai mei; iar puhoiul Moldovei le-a risipit mormintele și le-a dus ciolanele la vale prin scruntare și lunci. Am umblat atunci întrebînd de-un han dedemult, care stătea și 'n vremea copilăriei mele la drumul împărătesc. Acel han, mi-au spus creștinii, nu departe de locul unde-a fost un sat Negoiești, se cheamă în zilele noastre Hanu-Âncuței și oamenii care se duc la Tîrgul Ieșului ori la Roman, fac acolo popas mare.

Am venit la miroznă de brad și am trecut pela acela han. De-atuncea nici mai știu cîți ani vor fi fiind. Iar acuma, ajungînd vremea să mă duc iar la Ieși, la Domnie, să mă închin și eu la moaștele sfintei Paraschiva dela Treisfetite, înțeleg c'am făcut iar popas la acest han, carele se cheamă a Ancuței. Mulțămesc lui Dumnezeu c'am găsit cuvînt bun și milă.

Stăpînii mei și frații mei, pecînd eu eram un prunc și vedeam satul nostru care nu mai este și țîntirimul pe care l-au risipit apele, am auzit poveste adevărată dela un bunic al maicei mele, despre o minune a sfintei Paraschiva, unde ne ducem să ne închinăm eu și lița Salomia. Acea minune s'a făptuit în vremea veche, fiind o strămoașă a noastră aici trăitoare, la acest han.

În acea vreme s'a fost ridicat asupra țării Moldovei, ca Antihrist, Duca-Vodă. Avînd neistovită poftă de argint și aur, a prins a arunca biruri asupra norodului. Atunci s'a iscat o zicală: că ce-i greu peste bordee?—Birurilē lui Duca-Vodă.—Umblau slujitori călări cu sulii și cu făchii. Luau vita, luau știubeiu, luau țol, luau ban. Cui se punea împotrivă, îi luau și viața.

A ieșit în țară hoția domnească. Nu mai era chip să scape nimene de subt cumpăt. Fugeau noroadele peste graniță. Până ce-au nemerit niște sârmani năcăjiți, într'o toamnă, la Ieș, la moaștele Sfintei. Și l-au pîrit pe Duca-Vodă, scaldînd racla cu lacrimi.

Atunci, îndată după această rugăciune, s'o clătît racla sfintei. Și poporul fiind de față în ziua de 14 a lunii lui Octomvre, la amiază, s'a întunecat cerul, s'au tulburat stihiiile ș'o prins a bate o sloată cu vifor. Iar până a douazi s'o pustroian. Și noroadele s'au spăimîntat foarte.

În acea noapte a căzut de pe vînt demonul la curtea domnească și, bătînd în geam cu ghiara, a dat de știre lui Vodă, să lase în lumea asta toate bogățiile strînse și să se gătească de cale pentru drumul cel fără întoarcere.

— A venit vremea, luminate doamne, să-ți dai socotelile și să plătești ce-ai iscălit.

Căci el făcuse sdelcă și pusese iscălitură și pecete—ca să poată izbîndi atîta urgie asupra lumii.

Duca Vodă a înghețat în patul lui de argint, auzînd glasul. După aceea a răsărit ca subt biciu ș'a răcnit la slujitori să-i înhăme telegarii la carite. Astfel a fugit, cu ce averi a putut strînge, până 'ntr'un sat din jos. Iar acolo, odată cu viscolul, l-au ajuns niște joimiri leși și l-au prins, prădîndu-l de bani. Vestitorul nopții fiind de față, rîdea, și l-a dat pe mîna acelor dușmani. L-au apucat de grumaz și l-au dus cu dînșii.

Găsînd în calea lui omături și troiene, mergea foarte greu și i-au căzut caii. Atunci a scos din sîn trei galbeni, ce-i mai avea ascunși și i-a pus în palma unui ticălos țaran de rînd, pentr'o sanie cu oplene ș'o iapă albă. Și cu acea sanie proastă a ajuns Duca-Vodă aici la han. Din toată averea de pe lumea asta nu mai avea nimica. Ș'a cerut bătrînei aceleia a noastre o ulcică de lapte de pomană. Iar ea nu-l cunoștea. Și se tînguia că n'are.

— N'avem lapte, n'avem vaci, mămucă; n'avem că ni le-a mîncat Duca-Vodă, mîncă-l-ar temnița pămîntului și viermii iadului cei neadormiți!

El a tăcut, și-a plecat fruntea, s'a suit în sanie, s'a dus. Iar abia mai pe urmă s'a aflat cine a fost. L-au dus joimiri spre

hotar. Dar la craiul leșesc n'o mai ajuns. A intrat cu iapa cea albă în singurătăți și codri, a poticnit într'o răpă, ș'o trecut pe tărîmul celălalt în locul blăstămurilor. Ș'a rămas istoria acelei minuni dela om bătrîn la om bătrîn până în vremile mai nouă.

Frații mei și stăpînii mei, acestea-s lucruri trecute. Pentru plăcerea dumneavoastră de-acuma, dacă poftiți și porunciți, eu pot să vă cînt altceva !

La aceste vorbe s'a petrecut un lucru la care noi nu ne așteptam, oricîți răzeși, negustori cărăuși și oameni de rînd ne aflam acolo.

Comisul Ioniță a strigat că pofteste cîntec. Inșă Ancuța cea tinăără, apropiindu-se de orb, l-a cuprins de mină. I-a zis :

„Am ascultat și dela mama întîmplarea asta. Intoarce-te spre mine. Poate dumneata, uncheșule, vei fi fiind unul Costandin, despre care am auzit pe maica mea spunînd că s'ar fi ră-tăcît prin lume.

— Eu sînt, răspunse bătrînul. Așa mă cheamă”.

Și zîmbi întunericii. Apoi cu degete harnice pipăi obrazul Ancuței.

Ea luă mina care-o pipăia, o întoarse ș'o sărută. După aceea, subț aceleași degete puse pită și friptură. Săracul prinse iarăși a rupe lacom din carne, cu dinți de fier.

Parcă uitase unde-i și nu mai avea a spune nici un cuvînt. Noi îl priveam cu mare uimire ; iar c'o uimire mai sporită decît a tuturoră, clătîindu-se ușor în zbaterile focului, se uita comisul, nu atît spre sărmanul flămînd, cît spre acea dihanie care căzuse la pămînt alături de el, desumflată și moartă.

Mihail Sadoveanu

Note despre Rainer Maria Rilke *)

O informație oarecare de gazetă ne anunță că poetul Rainer Maria Rilke a murit de leucemie, în castelul în care se retrăsese. Notița e pură și simplă, fără semnificație. Atâtea adevăruri care mișună în jurul nostru, sînt inconștiente de simbolul lor! Gazetarul care a inserat faptul divers, nu-și dă seamă că rindurile lui iau proporție de teorie estetică. E ca și cum un negustor ar înveli peștele pe care-l vinde în manuscrise de autor celebru. (Lucrul s'a întîmplat).

Leucemia (excesul globulelor albe) era „boala” lui Rilke. Dacă au mai avut-o și alții e o întîmplare. Era numai boala acestui palid, eterat și îngeresc trubadur. Versurile lui sînt ale unui poet fără sînge. O idee obsedantă a lui Rilke era aceea că fiecare trebuie să moară de moartea lui proprie. Acei care i-au surprins sfîrșitul povestesc că poetul refuza medicamentele ultime, fiindcă voia să moară de moartea lui, nu de aceea a medicinii. Dar Rilke a uitat să gîndească (cine știe?) că poeții mor dar mai ales trăiesc prin boala lor. Oricine a cetit versurile acestui cîntăreț cu sînge alb, își dă seamă ce formidabilă explicație a operei sale oferă fiziologia. În acest caz, victoria materialismului e ofensător zdrobitoare cînd gîndești că:

*) Poetul Rainer Maria Rilke care a murit de curînd, e considerat ca cel mai mare liric german al timpului. Originar dintr'o nobilă familie carinliană s'a născut în Decembrie 1875 la Praga. A fost desilit mai înlău carierei militare, dar în 1890 a părăsit școala de cadeși. Face studii la Praga, München și Berlin. Prima sa culegere de versuri e din 1898: „Leben und Lieder”. Călătorește apoi la Moscova, care are o adîncă influență asupra dezvoltării sale. Fruct al șederii acolo sînt poeziile: „Stunden Buch”. În 1902 publică: „Das Buch der Bilder”. Se stabilește apoi la Paris unde înlă secretar la sculptorul Rodin. În 1904 apar „Poveștile despre D-zeu”. În 1908 două volume „Neue Gedichte”, apoi în 1910 romaniul său autobiografic. „Caetele lui Malte Laurids Brigge”. A tradus în nemșește pe A. Gide („Le Retour de l'enfant prodigue”) și P. Valéry.

Chemins qui mènent nulle part
entre deux près,
que l'on dirait avec art
de leur but détournés,

Chemins qui souvent n'ont
devant eux rien d'autre en face
que le pur espace
et la saison.

(Vergers)

n'au fost scrise decit fiindcă globulele albe întreceau pe cele roșii cu câteva milioane! Dar iată că limfatismul se găsește aici în corelație strictă cu genialitatea. Rarefacția vitalității dă poetului o altă cunoaștere, prin care surprinde necunoscutului nevăzute raporturi. Este atîta imaterialitate, atîta puritate în poezia lui Rilke, că ea nu poate fi decit urmarea directă a unei naturi despămîntenite, ușurate de leștul trivial al trupului, de sanguinitatea violentă, de exuberanța indiscretă a vitalității organice. O altă dozare a singelui: o altă poezie.

Rilke a fost o umbră chinuită și rătăcitoare. Căci poetul a păstrat în el atît minim de viață, cît a trebuit ca suferința să fie încă posibilă. Pe nici unul din punctele globului nu-și găsea odihna. A aspirat către misticismul Moscovei care odată ajuns-i-a făcut indispensabilă grația senzuală a plasticeii pariziene. S'a alipit atunci un moment de Rodin căruia i-a servit drept secretar. Apoi Roma, München, Copenhaga, care prin cețurile ei, ca prin ochelari fumurii, îi apăra ochii delicați, de lumina sudului care rănește și orbește. Dar fiecare din acestea odată atinse, îi deveneau insuportabile și odiseia reîncepea. Boala constitutivă, preparată, după cum ne-o spune el însuși, de strămoși, zeloși în a se păstra debili, a oprit dezvoltarea normală. Rilke a rămas tot timpul un copil. Sînt precipitate care întroduse în momentul fermentației opresc alcoolizarea vinului și-l păstrează multă vreme dulce ca un sirop; sînt boli care ne eternizează mereu la vîrsta de optsprezece ani. Bolile acestea, care întîrzie maturitatea, fac pe poeți.

Se știe demult că natura copilului și a poetului sînt înrudite. Și unii și alții se joacă inocent. De cîtăva vreme însă constatarea a fost confirmată experimental. Un psiholog german, Jäensch, a arătat că pînă pe la 12 ani, imaginile copilului sînt total deosebite de ale adultului. Ale celui dintîiu sînt extrem de subiective, halucinatorii, bînuite de vîsuri mistice, monstruoase, de vedenii terifiice ori fantastice. Abia cînd se formează, odată cu maturitatea, controlul logic, conceptul și abstractia, cînd se formează funcțiunile obiective, aceste vedenii sînt împrăștiate, disolvate de controlul cu realitatea. Taine încă spunea despre imagine că e o halucinație adevărată. Imaginea copilului e mai mult halucinație și mai puțin adevărată. Cunoștința copilului e extrem de

subiectivă. El crede în plăsmuiri și le vede peste tot. Dar psihologul german, prin migăloase și răbdătoare statistici, a stabilit că asemenea imagini nu le are numai copilul, dar și primitivul (și acesta așa de chinuit de aparițiuni mistice) și mai ales poetul. El le-a găsit la Goethe câte odată și de cele mai multe ori la Novalis.

Am putea afirma atunci, cu probe pozitive, că poetul e un copil întîrziat. Un anumit accident, o boală în speță, oprește evoluția normală a sufletului către maturitate, fixîndu-l în adolescență, în candoare și frăgezime. Firește oprirea nu e completă și definitivă. Din cînd în cînd, ici și colo, licăriri de mentalitate adultă se ivesc. Această demi-conștiință de adult deosebește pe copil de poet. Dar efectul ritmului între cele două mentalități, care alternează rînd pe rînd în conștiință e cu atît mai prețioasă din punct de vedere estetic. Conștiința cite odată lucidă a bărbatului, oferă un contrast, un cadru, pe care sensibilitatea poetului se înscrie mai luminos, mai accentuat, mai potentat. Dacă între versuri delirante, asemănătoare viselor copilului, se așterne un rînd de luciditate, accentul e pus și rezultatul e cu atît mai plin de caracter. O poezie întregă de vis ar fi monotonă și de-a dreptul puerilă. O licărire de conștiință e necesară ca să ne aducă aminte că avem de a face cu acel tip specific de copil care se cheamă poet, și nu cu un altul, adică cu un copil apucat din cînd în cînd de accese de luciditate, pentru ca delirul lui să nu fie saturant, inexpressiv, să ne aducă aminte că iluzionismul e până la un punct conștient, că poetul știe că face înadins pe copilul, adică că face artă.

Constatările acestea sînt poate valabile la mai toți poeții. La Rilke ele sînt evidente. Sînt oarecum semnificative, tipice pentru toată speța. El e „poetitatea” făcută substanță anume parcă să illustreze teoria.

Rilke e animist. Ca toți copiii, el populează cu viață misterioasă de poveste universul. El învie sufletul amorțit al lucrurilor. Pentru el, fiecare din acestea au biografia lor. A unora modestă și retrasă, a altora simbolică și eroică. Unul din criticii săi, Wilhelm Michel, observă: „Este un cuvînt pe care-l înfilnim la Rilke cu o bizară frecvență: e cuvîntul lucru. E surprinzător cite lucruri știe Rilke despre lucruri. Că lucrurile trăiesc se știa și înainte de el. Dar nimeni n'a îndrăznit să deducă cu atîta ușurință această solidaritate de speță, care îl face pe Rilke să trateze lucrurile cu o politeță așa de prevenientă. El are grijă de ele ca de suflete. El le lărgeste dreptul la viață în dauna hegemoniei umane. El dovedește rudenția noastră cu ele, pe care ieșirea din haosul comun o probează. El e stăpînul și salvatorul lucrurilor!”

Dela această stare de spirit până la pantheism e numai un pas. Rilke îl găsește pe Dumnezeu pretutindeni în toate ipostazele universului. El adoră și aspiră mereu la contopirea cu marele tot. „Viața mea se îndeplinește în cercuri din ce în ce mai largi

care închid în ele lucrurile. Dar poate ultimul cerc nu-l voui ajunge niciodată. Mă învîrt mereu în jurul lui Dumnezeu“.

Confundarea mistică cu lumea, nu suprimă însă caracteristicul artei lui Rilke. Viziunea lui nu devine cenușie, o viziune în care se pierd contururile și aspectele așa cum se întîmplă la unii romantici germani, bunăoară la Novalis. Oricît își dilată sentimentul, el știe încă să prindă caracteristicul. G. Simmel scrie în această privință : „Artistul poate ceiace nu poate omul logic : poate largi un conceput în toată ambianța lui, fără ca acesta să-și piardă conținutul“. Acesta e tocmai cazul lui Rilke. Fără să limiteze prin linii marginale, întinzîndu-și simpatia pînă la pantheismul desăvîrșit, el păstrează mereu, drepturile artei care caracterizează.

Și dacă poetul e un anumit copil, copilul tip e copilul orfan. Cei cu familie, cu ocrotire sînt mai puțin sau se simt mai puțin copii. Ajutorul părinților le ține loc de experiență proprie. Complectat cu sfaturi bătrînești care-i protejează mereu, ei sînt doar pe jumătate copii. Numai cel lăsat pradă vieții acerbe își simte bine slăbiciunea și dezorientarea iremediabilă. Acest copil e Rilke. El e orfanul abstract:

Ich habe Kein Vaterhaus
und habe auch Keines verloren ;
meine Mutter hat mich in die Welt hinaus
geboren.

(Das Buch der Bilder p. 38).

Un astfel de copil nu se poate adapta, nu poate lupta. El se resemnează pasiv. Și lumea îi apare așa de grandioasă, (se știe că proporțiile și distanțele pentru copii sînt mult mai mari ca la oamenii vîrstnici) încît spectacolul vieții îi oferă o veșnică adorație religioasă. Copilul trebuie să adore. Întăiu mama și dacă n'o are, orice seamănă cu ea. Rilke nu utilizează, fenomenele, lucrurile. El nu-și complectează, nu-și întregește, nu-și îngrașă eul cu ele. Tot ce poate face e să le iubească. Dar lucrurile, după cum spune el însuși, după ce îl golesc de iubire, îl asvîrl deoparte. „Odăile mă părăseau de îndată ce-mi era rău, ca și cum s'ar fi temut să fie compromise și amestecate la nenorocitele mele întîmplări. Stăteam jos, și fără îndoială aspectul meu era așa de înfricoșător că nimic n'avea cîră să fraternizeze cu mine. Chiar și lumina, căreia îi făcusem serviciul de a o aprinde, nu voia să știe nimic de mine. Ea ardea pentru ea singură, ca într'o odăe deșartă“. El nu ia nimic și dă veșnic. Raporturile lui cu universul nu sînt reciproce, sînt unilaterale: e exploatat de toată lumea, inclusiv de lucrurile inanimate, care, după ce-l absorb, îl alungă.

E normal ca un astfel de orfan părăsit să fie mereu înfricoșat. De aici acea „angoisse“ specifică celui care adoră veșnic

și nu e iubit niciodată. Și dragostea lui Rilke e aceea a unui copil. Adultul iubește de cele mai multe ori condițional: iubește dacă e iubit. Copilul n'are încă orgoliu și nu așteaptă răspuns. El își adoră păpușa neînsuflețită și nu așteaptă din partea ei o declarație de dragoste. Rilke vrea să paralizeze ura naturii și a oamenilor prin dragostea lui nemăsurată pe care o oferă veșnic oricui. Însă cine știe dacă îl ascultă cineva, fiindcă dragostea care se oferă veșnic nu e luată în seamă. O simplă lege de economie: prea multă ofertă elimină cererea.

Dar ceiace nu se desfășoară în viață, se derivă în artă. Și poetul își cîntă, ca pentru el singur; și pentru alții care-i seamănă (și cine nu-i seamănă în unele momente) infinita lui iubire neascultată, de ecoul căreia, dealtfel, se dispensează blind.

* * *

Vrîsta poetului e a copilului. (a unui anumit), Dar sexul lui? Mai trăiește în Rainer Maria Rilke și un suflet de fată.

„Mädchen, Dichter sind, die von euch lernen
das zu sagen, was ihr einsam seid;
und sie lernen leben an euch Fernen,
wie die Abende an grossen Sternen
Sich gewöhnen an die Ewigkeit“

(Das Buch der Bilder, p. 9).

O poezie „Despre fete“ se sfîrșește cu versurile:

„Aus ihrem Leben geht jede Türe
in einen Dichter
Und in die Welt“.

(Das Buch der Bilder, p. 8.

Structura sufletească a fecioarelor e înrudită cu a poetului. Dacă trebuie formulată scurt, vom spune că la acelea și la poet sufletul e dominat de același element comun: *presentimentul*. Fecioarele n'au trăit încă. N'au în urma lor experiența, cunoașterea vieții, a faptului de aproape. Din vagi indicii, din instincte nedesvoltate care adușmeacă abia seria posibilităților viitoare, din virtualități nepotențializate, din pasiuni, din iubiri și uri care n'au fost, dar care așteaptă să fie trăite, ele emit asupra viitorului fragile și timide ipoteze. Presentimentul e singurul mod dat tinereilor fete ca să cunoască viitorul. Ele n'au trăit încă, așteaptă să trăiască. Ele nu știu, dar ghicesc.

Dar poetul n'a trăit nici el. Fixat de soartă și de oameni, printr'o întîrzire în evoluție, el se găsește la periferia vieții. Și

el e proaspăt, curios, neîntrebuințat de viață încă (aceasta durează câteodată până la sfârșitul vieții), așteptînd mereu miracolul care trebuie să vie. Și el întrezărește abia misterul viitor. Plăpînd și veșnic virtual exprimă ceiace nu s'a realizat, substanța posibilă pe care existența n'a turnat-o încă în forme fixate. „Les plus beaux vers sont ceux qu'on n'écrit jamais“; la care poetul răspunde: cea mai frumoasă viață e aceea care n'a fost încă trăită. Dacă în relațiile lor cu lumea exterioară, alții au experiența ori judecata, ca și tinerele fete, poetul n'are decît presentimentul.

„Ich bin wie eine Fahne von Fernen umgeben.

Ich ohne die Winde, die kommen, ich muss sie leben,
während die Dinge unten sich noch nicht rühren:

die Türen schliessen noch sanft, und in dem kaminen, ist Stille;

(Vorgefühl, Das Buch der Bilder, p. 49)

Dar din toate presentimentele, cel care-l stăpînește mai mult pe Rilke e acela al morții. Pe acesta toată lumea îl are, subconștient, de la o anumită vîrstă. Cu atît mai mult însă, îl îngrozește moartea pe acel care n'a trăit încă. S'a spus că dacă dealungul unei vieți ne-am realiza absolut toate dorințele, dacă viața noastră ar fi epuizat toate temele cîte i s'au pus dinainte, moartea ar veni, firesc și liniștit, fără groază, la sfârșit, cum vine, seara, nevoia de somn. Am fi ca acei eroi biblici, încărcăți de ani, sătui de viață, care așteptau moartea cu seninătate, ca un repaus pe care-l doreau. Dar acela care a rămas tot timpul în prefața vieții, care a bănuit doar prin presimțiri conținutul variat și complex la infinit al existenței, acela va considera cu atît mai grozavă moartea, cu cît n'a înțeles încă nimic din viață. De aici obsesia morții la Rilke, ideia că fiecare din noi o are într'însul, că oricine „își are moartea lui“, stampilată specific de individul care a fost.

* * *

Alții pot fi poeți, plus un epitet oarecare: poeți de idei, descriptivi, liberi, muzicali etc.

Rilke a fost „Poetul“, prin excelență, a fost numai poet, poetul-poet, dacă se poate zice. Pentru el o poezie a fost o teorie a cunoașterii, o etică, o estetică. A fost totul. A creat-o în artă și a trăit-o în viață. Biografia sa e destinul poetului de totdeauna. Pelerinajul lui dintr'un loc în altul constituie o veșnică țesătură de reverie. Ca să înțeleagă lumea și viața, alții au senzații, imagini ori idei. El a avut visul.

Interiorizat în contra vieții, pe care ca și poeții indieni o considera ca pe un anumit coșmar, Rilke nu primea aproape nimic din

afară, ci doar proecta mereu. Senzațiile lui nu sînt surse de informație, sînt pretexte de vis.

Există în Psihologie o lege numită psiho-fizică, după care senzația e un reflex slab al excitației: trebuie să crească în intensitate mult aceasta din urmă, ca să crească puțin și cea dintâiu. Din materialul brut care e excitația, doar foarte puțin se transformă în metalul bun care e senzația. Rilke contrazice legea-psiho-fizică. La dinsul procesul e aproape invers. Plin de interioritate, e deajuns o slabă excitație ca să se declanșeze o întreagă bogăție dinăuntru. Și cu cît excitația e mai slabă, cu atît vibrarea interioară e mai puternică, fiindcă nu-i face concurență nici o realitate externă, care, impunîndu-se constrîngător din afară, i-ar turbura visul și libertatea lui. Cu această organizație esoterică, e firesc să fi căutat, din afinitate, nordicii. I-a plăcut mai cu seamă Iacobsen, alt visător al Septentrionului cețos, și ca să-l guste, a învățat limba daneză.

Dacă toată problema cunoașterii exterioare e condiționată, la Rilke de reverie, nu înseamnă că aceasta n'are disciplina și logica ei. Ea nu e dezordonată și împrăștiată.

Poetul ține la o anumită rigoare, la exactitatea visului cu el însuși. Aproximațiile îl supără. Nu poate iubi „a peu-près-ul”. În „Caetele lui Malte Laurids-Bridge” e povestit undeva următorul episod. Poetul Felix Arvers era în agonie într'un spital. El murea dulce și liniștit și călugărița îl credea poate mai aproape de moarte decît era în realitate. Atunci ea strigă cu putere, un ordin oarecare, arătînd unde se găsește cutare obiect. Era o călugăriță incultă și destul de simplă; nu văzuse niciodată scris cuvîntul „coridor” pe care nu-l putu evita în acel moment. I se întimplă astfel să zică „colidor” fiindcă credea că se pronunță așa. Atunci Arvers respinse moartea. I se părea necesar ca mai întăiu să clarifice aceasta. Deveni astfel lucid cu totul și îi explică că trebuie spus „coridor”. Pe urmă muri. Era un poet, și ura aproximația; sau poate adevărul singur i se părea important; sau poate era supărat că trebuia să capete ca ultimă impresie, aceia că lumea continua să existe așa de neglijent” (p. 245). Arta are pedanteria ei ca și știința.

Există o radicală opoziție între Valéry și Rilke. Unul cerebral, lucid și precis, celălalt sentimental, fluid și mistic. Cu toate acestea există un element comun între ei: puritatea. Și opera lui Rilke e poezie pură: nici descripție, nici idei, nici oratorie, nici declamație. Numai acel ritm cu totul interior, acea schemă dinamică, vibrație imponderabilă, de un desen general abia indicat, prealabil încă oricărei forme, care, sub imagini și sub rimă, constituie însăși esența poeziei. S'a spus, cu drept cuvînt, că Valéry e culmea intelectualismului cartezian.

Poetul francez, străin de orice emoție, de orice turburare inconștientă, subiectivă, prezintă doar prin imagini fulgerător de ingenioase anumite raporturi în care se găsesc fenomenele. To-

tuși căutarea „stării pure“, sub cuvinte și sentimente chiar, e o cerință mistică. Marii mistici medievali, de la Eckart la Sf. Tereza, au avut obsesia purismului.

Și Bergson, ecoul lor filozofic actual, când caută sub noțiuni, și cuvinte, sub tot ce e fixat, realizat, materializat, acel „schema dynamique“ e aproape de Valéry, cu toată protestarea acestuia și a elevilor lui—și Thibaudet i-a apropiat cu oarecare dreptate unul de altul.

Nimeni, în unele momente cu toată emoționalitatea și subiectivismul lui, nu e mai aproape de „starea pură“ ca Rilke. Visul său, degajat, de orice materializare, de orice balast inutil, reflectează tempo-ul primar, direct, nealterat al pulsației sufletesti. Poezia sa se înalță curată de orice pîngărire obiectivă, imaculată ca o rugăciune adresată dumnezeirii. Cînd abatele Brémond a alăturat poezia de rugăciune, a prins deaproape natura poeziei moderne, în care Rilke, intră ca un reprezentant germanic (complicat cu romantismul de peste Rin) în timp ce Valéry reprezintă mesajul latin și francez.

Astfel poezia modernă se desemnează ca un gest direct al adîncului sufletesc, disociat de alianțele lui exterioare. Împreună cu P. Valéry (cu toate diferențele lor) pe care l-a tradus în nemțește, Rilke e cel mai autentic reprezentant al poeziei așa cum vrea să fie ea astăzi.

Mihai D. Ralea

Cronica literară

Otilia Cazimir: *Fluturi de noapte*

Poezia eminentemente lirică a d-rei Otilia Cazimir nu este totuși o poezie de efuziuni sentimentale. „Metodul“ acestei poete—firesc, desigur, dictat de natura sa sufletească—este celiace s'a numit realism psihologic: Sentimentul liric din versurile sale rezultă din analiza sensibilității ori, mai adesea, din fapte, care redau sentimentul.

Bucata primă din volum, „Ploae de Primăvară“, poezie erotică, are ca subiect sfada și împăcarea,—subiect pe care de obicei versificatorii îl tratează cu efuziuni, lamentații și strigăte de triumf finale. In poezia d-rei Otilia Cazimir, nici o lamentație, nici un strigăt de triumf. Și nici o „expunere“ de sentimente. E o mică schiță, o mică „nuvelă“:

O vorbă rea își toarnă 'n noi veninul greu
Și nu mai știu: ai spus'o tu, am spus'o eu...
Ne-am așezat pe-aceiași bancă,
Tu într'un capăt, eu în celălalt.
Tu scrii c' o creangă pe asfalt;
Eu stau, cu păru'n ochi ca o țigancă,
Și strâng din dinți și din pleoape strâng—
De frică să nu plîng...

Mă uit în altă parte...
De lingă noi și până 'n cîmp, departe,
Ogrăzi pustii, cu iarbă crudă.
Pe stradă nu e nimeni, și e cald...
Mi s'a făcut pe rochie un fald;
Il netezesc, cu ciudă

Am scos oglinda mică să mă uit : m'arată
Destul de supărată ?

Ce lung o să ne fie drumul înapoi
Prin colb și soare...
Și mîna mea dece nu poate oare
Să umple golul dușman dintre noi,
Cu gestul bun și simplu de 'mpăcare ?

De-asupra unui zid
A pilpiit un flutur cu aripi de fum...
Și tu—ce faci și ce gîndești acum ?...
Trimit spre tine—cercetaș timid—
Privirea iute pe subt pălărie.

Pe-asfaltul neted, cu crenguța vie
Tu scrii, mereu.
M'aplec să văd ce scrii anume :
In colbul străzii 'nsemni același nume—
Al meu...

Și nu știu bine care dintre noi
Și-a stîns înău în ochi tăisul rău,—
Dar mîna mea s'a sprijinit de brațul tău
Și ne-am zîmbit, deodată, amîndoi.

Supremația faptului asupra eluziunilor lirice, este unul din semnele vremii de azi. Poezia d-rei Otilia Cazimir este modernă prin acest realism psihologic, căci supunerea aceasta a sensibilității, prin includerea ei în fapte, psihologismul acesta obiectivat, este unul din metodele acelei „comprimări a romantismului“ numită neoclasicism.

Dar dacă d-ra Otilia Cazimir exprimă adesea lirismul cu ajutorul faptelor, în schimb, în poezia descriptivă, aceste din urmă sînt puse pe un portativ sufletesc. Descripția e în funcție de fapte interne, este cu ocazia unor fapte interne (dar nu expresia sufletului, nu un „état d'âme“, căci d-ra Otilia Cazimir nu este nici romantică, nici simbolistă). Pentru a lămuri mai bine ceiace vrem să spunem, ar trebui să retipărim aici poezii, întregi. Cităm însă numai fragmente din *Pirăul* :

...De cîte ori n'am aruncat cu bulgări
In apa lui curată de topaz !
Se 'nvinețea atunci și, din vultoare,
Mă biciuia sburdalnic în obraz
Cu stropi mărunți și aurii de soare...
Și 'n ochii-mi de copil al nimărui,
Ca 'n unda lui se răsfrîngea seninul —
Iar sufletul mi-era ca unda lui.

In sara asta-i mut și potolit,
 Căci vremea ce s'a dus domol pe valuri,
 Pe amîndoi ne-a 'mbătrînit...
 Cuminte, doarme între roase maluri
 Și 'n liniștea pădurii îl ascult
 Cîntînd în mine cum cîntă demult,
 Pe vremea cînd știam și eu să cînt...

Citeodată însă, faptul intern se disociază de cel extern—și invers. Cu alte cuvinte, elementul liric sau cel descriptiv se exprimă izolate și pure. Cităm o poezie pur descriptivă, *Inserare* :

Un deal cosit... Și pe șoseaua prinsă
 De coasta lui, un car dispăre 'n fund...
 Și sună drumul ca o dobă 'ntinsă
 Pe care-ai arunca, cu pumnii, prund.
 Prin nori, apusu 'mprăștie discret
 Un vag reflex rătăcitor... Și 'ncet,
 Pe ochii vineți și 'mpietriți ai zării
 Se lasă moi pleoapele 'nserării.

E scurt, e alegerea esențialului. Autorul nu se supune la obiect decît parțial, adică selectiv, activ, potrivit cu concepția sa personală—totuși, încă odată, fără a face din natură un „état d'âme“. De aici rezultă un tablou strict pictural, evocator al totului pentru cetitor, dar foarte personal, căci transfigurarea realității e senzorială, nu afectivă și antropomorfică.

Dar poezii pur descriptivă în volumul acesta sînt numai cîteva. Nu descriptivismul pur o caracterizează pe d-ra Otilia Cazimir. Elementul descriptiv, cum am văzut, are de obicei o altă funcțiune în poezia d-sale.

Lirismul pur e mai puțin excepțional, îl găsim în două-trei poezii, scurte, ca acestea :

E mult de-atunci,—îți mai aduci aminte ?
 Era o sară limpede, la munte...
 Tăceam, alături ; mîna ta, cuminte,
 Imi mîngîia șuvițele pe frunte.

Acum stăm iar alături—și e sară.
 Dar mîna-ți uită parcă să m'alinte.
 O, nu 'ntreba ce gînduri mă 'nfioară :
 Eu n'am uitat, tu nu-ți aduci aminte...

—și mai cu seamă în „Strofe risipite“ :

Ce demon oare mi te-a scos în drîm ?
 De-ăr vrea viața azi să mă deslege.
 Și raiul ei să mi-l deschidă-acum,—
 Tot iadul nostru dulce l-ași alege...

*
 Ești rău,—dar cînd aud c'o spune altul,
 Plec ochi'n jos și de minie tac.
 Nu! Numai eu în toată lumea asta,
 Am dreptul să te cert—și să te 'mpac.

Așadar, cînd stările interne sau externe sînt disociate, poezia d-rei Otilia Cazimir are o scurtime neobișnuită. Ea reduce expresia acelor stări la realitatea lor adevărată. Acum poetul nu mai concepe complex, pe tot registrul sufletului. Scurtimea e rezultatul acestei disocieri. Ea rezultă din selectarea culminanțului emotiv—după cum în descripția pură ea rezulta din notarea esențialului selectat din aparențele lumii externe.

Dar nici cînd e singur, lirismul din poezia d-rei Otilia Cazimir nu e o simplă și pură efuziune de sentiment, ci este inclus în fapte. Faptul e imaginea de comparație, care nu lipsește aproape în nici una din „Strofe risipite“ :

Ai ochii negri, mincinoși și răi...
 Fîntînile cu ape moarte ascund
 Pupile negre licărind în fund,
 Ce mă atrag spre-adînc ca ochii tăi.

Cînd vreau să fug, mă ții în loc cu un cuvînt.
 Așa se sbat copacii în furtună :
 Ca pentru fugă crengile-și adună,
 Dar rădăcina-i leagă de pămînt...

Imi risipesc și azi, ca alte ori,
 Comoara mea de zîmbete și flori.
 Culege-le : la capătul grădinii
 Mi-or rămînea suspinele și spinii.

Mă urmărești ca pasărea de pradă,
 Mă iscodești cu ochii reci și răi—
 Și uiți că, dacă 's urme pe zăpadă,
 Noroiul e lăsat de pașii tăi...

Cetitorul a observat, poate, că imaginea din fiecare strofă nu este termenul al doilea al unei noțiuni ci, dacă se poate spune, termenul al doilea al însuși sentimentului din ea.

Aceste „strofe“ au ceva epigramatic, prin scurtimea lor, prin puterea imaginii,—prin cruzimea ei, prin culoarea ei izbitoră. De aceia — și cu gîndul la vechea definiție a genului

—putem spune că aceste „strofe risipite“ sînt niște epigrame elegiace, amare, tragice. Imposibil ca aceste epigrame să nu-ți amintească de Heine. Și totuși, în genul lor, ele nu au comun cu *Cartea cîntecelor* decît ascuțimea de sentiment, neprevăzutul expresiei incisive și scurtimea—mult mai accentuată. (La Heine, ironia tăioasă, epigrama, vine la urmă—ca să persifleze sentimentul: această concepție nu îngăduie *lied*-urilor lui să fie numai de cîte o strofă,—pe cînd la d-ra Otilia Cazimir ironia e înlocuită cu amărăciunea dureroasă din însuși conținutul sentimentului).

Aceste „Strofe risipite“ ne fac impresia că pot sta pe primul plan al poeziei noastre lirice. Imaginea din ele temperează efuziunea și, în același timp, le mărește intensitatea poeziei. Ni se dă, cu alte cuvinte, într'un spațiu minim, un maximum de conținut. Iar faptul că ele amintesc pe Heine, fără să fie de loc „Heine“, e un merit nu mic al d-rei Otilia Cazimir.

* * *

Dacă cele spuse pînă aici sînt adevărate, urmează că talentul d-rei Otilia Cazimir, prin caracterele analizate, transformă totul în artă. D-ra Otilia Cazimir are talentul de a suprapune arta exact poeziei, de a nu lăsa nici o „defecțiune“ pe unde sensibilitatea să se difuzeze, slăbind efectul—ca o construcție mecanică defectuoasă care ar avea „pierdere de energie“. Senzațiile, sentimentele, ideile, sînt material pentru artă și nu spovedanie sau motiv de sociabilitate cu cîntătorul. De aceea, prima impresie frapantă a acestei poezii este expresia ei, și prima problemă: cum scrie autorul?—și numai în al doilea rînd: ce scrie. (Cîntătorul favorabil acestui fel de poezie și care împărtășește această impresie, are astfel proba sigură că poezia d-rei Otilia Cazimir este artă pură).

Comprimarea sentimentului prin artă este, am putea spune, firească la o femeie—dacă literatura atîtor femei nu ne-ar dezminți. Și totuși... Este drept că femeia, prin natura ei mai afectivă, ar trebui să fie condamnată numai la efuziuni de sentiment (în voia cărora se lasă în adevăr unele scriitoare); dar nu-i mai puțin adevărat că în femei există și o seculară rezervă înăscută—ca o adaptare la viața erotică—rezervă care se generalizează în toată viața ei sentimentală. Și nu puține femei se supun mai de grabă acestuia din urmă decît celui alt imperativ al naturii lor. În cazul acesta poezia feminină se poate defini ca un romantism comprimat.

Dar „romantismul“ cu cît e mai comprimat în versurile d-rei Otilia Cazimir, e cu atît mai eficient. Sbaterea sufletului se simte *dincolo* de forma clasică, sub aparența ei de cristal—și acesta e farmecul adevărat al acestei poezii.

Dintr'o povestire de vinătoare a lui Maupassant, mi-a rămas în minte multă vreme o imagine bizară: o colibă de ghiță

în care se vedea arzînd focul. Privită de departe, coliba de ghiață părea un imens diamant cu miez de foc... O imagine asemănătoare îmi evocă poezia d-rei Otilia Cazimir. Poeta însăși spune într'un loc—desigur cu alte intenții și numai despre un a-nume episod al sensibilității sale :

...lubirea încă mai palpită
 În suflet, ca 'ntr'un limpede ghețar.

Fulgi mari, ca înghețate flori de măr—petale reci de crizanteme—flori străine, albe și cochete—ghirlânzi subțiri de promoroacă... N'am putea exprima mai bine decența, nobleța delictată a acestei stăpîniri asupra sensibilității, puritatea și discreția poeziei d-rei Otilia Cazimir decît prin aceste cîteva imagini culese dintr'un pastel de iarnă al său.

Orice categorie umană, cînd e reprezentată printr'un poet adevărat, aduce în literatură sensibilitatea ei specială, îmbogățește așa dar literatura cu o sensibilitate nouă. Din punctul de vedere istoric-literar, d-ra Otilia Cazimir are meritul, ca nimene înainte de d-sa, de a fi adus în poezia romînă sensibilitatea specific feminină. Și cu aceasta a adus și tot ce are mai prețios această sensibilitate: finețea și delicatețea de senzație, de sentiment și de expresie. Feminitatea acestei poezii, cu alte cuvinte originalitatea ei—autonomia ei față de poezia dominantă, care e masculină—se vedește în toată creația d-rei Otilia Cazimir și-i condiționează stilul.

În preferința d-sale, bunăoară, pentru peisagii imaculate de iarnă („Ninsoarea“ formează chiar subiectul unei frumoase poezii iar în „Ianuarie“ subiectul e însăși iarna, pe lângă relativ numeroasele strofe sau versuri în care zăpada e evocată suggestiv), —nu se simte oare, într'o formă spiritualizată, pasiunea înăscută a femeii, gustul ei în viața practică de toate zilele pentru ceiace e alb și imaculat, oroarea instinctivă a femeii—ca și a pisicil—de tot ce este materialmente impur ?

Fulgi mari, ca înghețate flori de măr,
 Îmi cad pe mîni și mi se prind în păr,
 Le simt pe frunte sărutarea rece...

De aici vine poate și pentru cetitor impresia specială, impresia de flori de ghiață pe care i-o lasă unele strofe :

...Și dintr'odată, peste cîmpul nins,
 De sub aripa de argint a unui nor,
 Craiu-Nou, subțire, s'a desprins
 Atît de mic și de ușor
 C'am așteptat pîn' a pîs, să cadă
 Și să-l culeg, fragil și rece, din zăpadă...

Nu numai strofa, dar și realitatea pe care o evocă este de o puritate ideală.

Dar feminitatea acestor poezii apare și mai bine acolo unde elementul psihologic este mai accentuat:

Din darurile toamnei pîrguite,
Ți-am adunat într'un paner, iubite,
Un maldăr cald de fructe 'n care vara
Și-a îngropat mireazma ei postumă.

Un pumn de prune vinete, cu brumă
Ca ceața viorie care, sara,
Coboară peste dealuri și podgorii;
Pufoase piersici, rumene ca zorii
Ce-au strîns a dimineților lumină;
Și verzi gutui, cu scamă de rugină...

Până aici e, cum spune și titlul, o mică pictură de „Natură moartă”. Dar, după ce tabloul este complectat și cu descripția altor fructe, tot atât de feminin evocate prin delicatețea și precizia culorii, urmează un sfîrșit cu totul neprevăzut:

Și toate te așteaptă în zădar
Să sfișii, crud și lacom, carnea lor
Cu dinții tăi mărunți de carnivor...

Nu vi se pare că în această încheiere neprevăzută (care unui bărbat nu i-ar fi putut veni în minte) este parcă un ultim ecou, spiritualizat, al îndeletnicirilor milenare ale femeii,—că aceste versuri sînt, în mod natural, fără intenția autoarei, o expresie poetizată, estetizată a rolului femeii în eterna ei pregătire și așteptare să slujească domnului și stăpînului ei? Această poezie este pură feminitate. Ea cîștigă în frumusețea tocmai prin acest element. Scrisă de un bărbat pentru o femeie, ea ar fi fost barocă, ca orice inversiune de roluri. Știu că „Natură moartă” poate avea și o altă semnificație, că poate fi un simbol. În cazul acesta, observația noastră e și mai valabilă.

Situația subordonată a femeii din toate timpurile, necesitatea de a îngriji și de a înțelege ființele mici, cînd acestea nu știu încă să vorbească, precum și propria ei slăbiciune de ființă dezarmată care are veșnic nevoie de protecție, au determinat și au dezvoltat în femeie aptitudinea, nu numai de a înțelege intuitiv mai bine decît bărbatul orice suferință, dar și de a compătimi anticipat cu orice ființă dezarmată. Această tendință, mai cu seamă într'un suflet feminin de elită, se rezolvă într'o simpatie autentică, naturală, care se răsfrînge asupra întregii naturi vii cu o amploare și cu o intensitate absolut necunoscute bărbaților.

Așa se explică locul important pe care-l ocupă în literatura unor femei copiii, mai ales cei nenorociți, și animalele—mai ales cele mici și dezarmate, pe care bărbații nu prea le bagă în seamă. Aceiași înclinare, la d-ra Otilia Cazimir merge uneori și mai departe.—până la unele preferinți, la alegerea unor subiecte care par la prima vedere cam stranii: *Melcul, Cirtța, Liliacul...* Dar atenția serioasă pe care poeta o dă acestor vietăți mărunte, simpatia—și uneori humorul—cu care ne vorbește despre ele, explică și justifică alegerea. Și nu-i o simplă întâmplare că o femeie se gîndește tocmai la aceste existențe umile și cam disgratioase, la acești „dezmoșteniți ai naturii“, rămași oarecum pe alături de atenția noastră și de alea cea mare prin care defilează Viața,—pe cînd un bărbat, un Leconte de Lisle de exemplu, cînd vrea să zugrăvească natura vie își alege un produs de-al ei puternic, frumos și impozant: Tigrul, Leopardul, Condorul... Iar această preferință a d-rei Otilia Cazimir ni se pare și mai naturală, după cum am spus, cînd vedem cît de întîm știe d-sa să se substituie cu închipuirea, să-și aproprie pe cît omeneste e cu puțință viața mică și obscură a ființelor pe care ni le evocă, cu epizodurile și necazurile ei—să se transpună chiar topograficește și cronologiceste din punctul lor de vedere! Această facultate neobișnuită împreună cu sentimentul care o condiționează dau poeziilor amintite, mai sus un ton cu totul aparte și un timbru poetic inedit. (Același ton original îl regăsim și în poezia *Pirăul*, ca un efect, poate, mai depărtat și mai subtil, al aceleiași facultăți de transpunere).

Vedem așa dar cum o latură a feminității—atunci cînd avem aface cu un poet al ei veritabil, adică artistic sincer,—își găsește în opera de artă literară o expresie proprie, originală, și cum ea poate să transpară până și în alegerea *temelor* poetice.

* * *

Dar am putea duce ancheta noastră și mai departe.

E poate și mai interesant să analizăm cum vede d-ra Otilia Cazimir realitatea prin prizma sensibilității sale specific feminine. Cu alte cuvinte, să vedem care și cum sînt acele *fapte* prin care d-sa își exprimă sensibilitatea. Vom vedea că această sensibilitate selectează feminin și aspectele naturii și le exprimă tot feminin:

O frunză udă mi-a căzut pe mîină,
E grea și rece și miroase a pămînt..

Un fluture cu aripi moi și grele,
Din umbra nopții vinete desprins,
S'a rătăcit din zbor între perdele...
În pînza rară, adormit, înfige

Picioarele subțiri de sîrmă — mici cîrlige —
 Și stă așa :
 Un ghem înaripat de scai,
 Cu trupul cafeniu de catifea,
 Cu aripile desfăcute 'n evantai...

Și am ales exemple numai dintr'o singură bucată, luată la întîmplare, dar am putea culege aproape din fiecare. Iată de pilda, dintr-o poezie care nu e în acest volum, o imagine caracteristică indeosebi :

A venit un inger bun —
 Lerui-Doamne
 Moș Crăciun! —
 Cu năsuc rotund și mic
 Cit un degetăr de ghindă,
 Cu-aripioare de mătasă
 Și zulufi de borangic...

Aceste imagini, aceste senzații sînt specific feminine, ca și expresia lor, și evocă toată feminitatea. Pe lîngă valoarea lor pur estetică, ele au și una psihologică : prin feminitatea lor, ele sînt prețioase pentru cetitor mai mult, poate, decît pentru cetitoare..

Bine înțeles, nu ne-am propus anume să explicăm toate însușirile poeziei d-rei Otilia Cazimir numai prin caracterul lor feminin. Dar este sigur că nimic din arta, din ceiace exprimă sufletul unei femei, nu poate să nu fie feminin.

Dacă în exemplele citate până aici feminitatea apare mai ales prin caracterele ei vădite, să zicem primare, ea va apărea ca un caracter secundar și în structura însăși a stilului, în natura mijloacelor de expresie ca și în delicateța realizării literare pur tehnice a imaginilor pe care vrea să le exprime.

Calitatea mare stilistică a d-rei Otilia Cazimir este puterea ei de a reda faptele, puterea ei de expresie — ceiace e însăși arta literară.

Uneori d-sa redă faptele prin impresii;

Un *cuvlos* parfum de levănțică...

Pe garduri *ostenite*, pe umede stradele...

....soarele în asfințit
 Ne căuta prin luminișuri...

De obicei însă faptele sînt redată prin traducerea exactă a senzației juste :

Dar din păduri se furișează vîntul
Și undele, tiptil, le ia 'n răs_păr...

Cerdac sonor...
Subt treapta ce se clătina, plecată,
Cînta strident un grier într'o vară, —
Un sfredel într-o scîndură uscată...

Spre asfințit, o sîrmă de aramă :
Craiu-nou — o monogramă...

Iar ceru-i o largă corolă
Stropită cu blonde albine...

Imaginile în cazurile acestea, nu sînt numai exacte. Ele nu exprimă numai senzația pe care o traduc și nici nu sînt numai fericite „trouvailles“-uri pentru comparație, ci au adesea o forță de radiație asupra întregului pasagiu, întregindu-l și dîndu-i toată viața din natură.

...Iși oglindește 'n apă luna plină
Tremurătorul talger de lumină...
Și, speriată, de pe mal, o broască
Din întuneric sare drept în lună
Și-o sfarmă 'n mîi de cioburi de oglindă...

sau :

Un grangur, în lumina argintie,
S'abate amețit de peste culmi, —
Și parc'a înflorit de-odată 'n ulmi
O floare rară, galbenă și vie...

Aceste imagini sînt nu numai juste, după cum am spus, dar sînt și frumoase — sînt podoabe rare, de cel mai ales gust, cu care un suflet de femeie poet infrumusețează realitatea. Și, în același timp, ele nu sînt simple figuri de stil, ci sînt expresia, explozibilă în sufletul cititorului, a unei întregi realități, — sînt creație.

Delicateța de expresie pe care o găsim în versurile descriptive ale d-rei Otilia Cazimir, devine o calitate și mai prețioasă în poezia de sentiment, — suprema piatră de încercare a rezervei și bunului gust feminin.

Eu n'am uitat, tu nu-ți aduci aminte...

Pericolul delicateței e de a cădea în gingășie (mai ales cînd e vorba de o femeie). Dar delicateța din poezia d-rei Otilia Cazimir nu cade *nicî odată* în gingășie. E cel mai mare omagiu ce se poate aduce gustului d-rei Otilia Cazimir. Și, cu toată atitudinea ei feminină în fața naturii, cu atenția ce o dă micilor existențe din natură pe care le zugrăvește ca un pictor miniaturist (și trebuie să le zugrăvească așa — și izbutește mai cu seamă fiindcă e femeie), d-ra Otilia Cazimir nu e tentată niciodată să cadă în ceiace s'ar putea numi miniaturism sentimental, — iar la nevoie, are un antidot, humorul.

Azi am găsit subt frunzele uscate
O galbenă căsuță de culbec.
Ușoară, cu lăuntru alb și sec...

Făptura care-a stăpînit în altă vară
Spiralele de calcar răsucit...

...Și melcul, înșelat de glasul lor,
Și-a scos, naiv, cornițele la soare
Și i-a privit încrămănit de frică.

Și alarmat la fiecare pas,
Stringîndu-și trupul umed și viscos
În coaja străvezie, pe-o creangă, la popas,
Părea un fruct sălbatec și apos...

Liliacul :

Din umbră se desprinde-un ghem de întuneric, —
În zbor elastic, frînt, buimac :
Un liliac...

Îl simt venind din noapte, speriat,
Cu chip de om, cu trupul mic, schilod,
Ca modelat de mini stîngace 'n glod,
Și 'n aripile 'ntinse pe pîrghii de metal,
Cu tulburi străvezimi de vegetal...

Cirtița :

...Cu luci stins, ca părul morților...

...Și căutînd să fugă în neșire,
Stîngace și ridicolă și oarbă
Se 'mpiedeca de firele de iarbă
Tîrîndu-și, printre flori de tufănele,
Picioarele — ca patru lopățele...

În versurile de mai sus, de altminterlea ca și în toate versurile citate până acum, imaginile sînt frapante mai cu seamă prin puritatea și preciziunea realizării lor verbale. Ele par brodate ca o podoabă pe fondul poeziei d-rei Otilia Cazimir (deși sînt întreșute în transparența stilului, ca o substanță a lui), cu o grijă specific feminină, cu deprinderea și paciența femeii care execută o broderie rară, ducînd lucrul-de-mină până la miraculoasa lui desăvîrșire, fără noduri vizibile și capete de ață inutile și inestetice.

* * *

Am dat poate o extensiune prea mare acestor note. Dar un volum de poezii al unei femei care are talent, adică are darul sau puterea să fie artistic sinceră, e un prilej prea rar la noi, ca să nu ispitească nu numai pe criticul literar, dar și pe un cercetător curios de psihologie.

Încă odată, poezia d-rei Otilia Cazimir e poezie pură. Ea îți lasă la sfîrșit o impresie rară, de suavitate. Ai impresia că acest suflet de femeie, după ce reflectează în el aspectele lumii reale, purificată și idealizată, are darul să proiecteze această lume pe un ecran ireal, — ca într'un miraj incintător de forme, de culori, de imagini.

G. Ibrăileanu

Cronica teatrală

BUCUREȘTI

Sărbătorirea d-ului Paul Gusty. — „Greșala lui Dumnezeu“ de d. Căton Theodorian.

Printr'o reprezentație de gală, Teatrul Național l-a sărbătorit pe d. Paul Gusty—directorul de scenă—care a împlinit, în cursul lunii trecute, cincizeci de ani de activitate teatrală.

Oratorii au vorbit despre începuturile modeste ale d-lui Gusty: copietor de roluri, suflour, ajutor de regisor... Și pe-atunci însuși teatrul era la începuturile lui. Repetițiile se făceau într'o șandramă din str. Sf. Ionică. Decoruri primitive și aceeași mobilă roșie în Hamlet sau „Noaptea furtunoasă“...

Pe-atunci oamenii de teatru erau nevoiți să-și împrăștie activitatea. Astfel d. Gusty, pe lângă regisorat, făcea și traduceri și adaptări. A tradus o piesă de nevoe, în trei zile.

În urmă d-sa s'a mărginit numai la direcția de scenă—dînd viață unui mare număr de piese și educînd actori care joacă acum pe toate scenele. La jubileu au venit să-l sărbătorească elevi (dintre cei mai buni artiști-ai noștri) dela teatrele particulare din București. Pe cînd aceștia au părăsit după cîțiva ani, viața rigidă a Teatrului Național,—d. Gusty a rămas pe loc printre generații de actori și serii de directori. Care-i secretul acestei permanentizări pe poziție? Ni-l divulgă d. Davila într'o broșură omagială: „Cîte-odată ne ciorovăiam asupra unor amănunte, asupra unor proceduri (d. Davila era directorul Teatrului); dar totdeauna urmăream același scop: realizarea progresului. Adestea mie, caracter mai iute, în fața relei voinți sau a nepriceperii, îmi sărea șandăra; d. Gusty, mai liniștit, îmi zicea zîmbînd: „Mensch, ärgere dich nicht“ și prin blindete, prin diplomație, do-

bindea rezultatul dorit. Iar în răspunsu-i din sara reprezentației de gală, d. Gusty a declarat că și-a menținut entuziasmul pentru teatru numai alungînd veșnic gîndurile negre și păstrînd, mereu vii, amintirile frumoase.

În aceeași broșură de omagiu, d. Brătescu-Voinești scrie câteva rînduri pe care le transcriem fără nici o știrbire:

„...De citeori ți s'a întîmplat, iubite spectator, să petreci în acest teatru o seară minunată, asistînd la reprezentarea unei piese, jucată cum mai bine nu s'ar fi putut nici la celebra *Comedie franceză*. Entuziasmat, ai chemat și rechemat pe protagoniști la rampă prin frenetice aplause. Nici o clipă nu ți-a licărit prin minte gîndul că, în afară de ei, mai era *altcineva*, care știa pe din afară, nu un singur rol, ci rolurile tuturor personajilor piesei,—că timp de o lună le-a jucat pe toate în fiecare zi;—că nu era detaliu de decor, nu era efect de lumină, nu era mișcare, nu era gest, nu era intonație a artiștilor pe care dumneata îi ovaționeai, care să nu fi fost indicate sau corectate de el.

„La sfîrșitul spectacolului, pe cînd dumneata aclamai pe artiști, acel *altcineva* își ridica gulerul și obscur și modest pleca pe ușa de din dos spre casă. Acel *altcineva* era Paul Gusty, sărbătoritul de astăzi.

„Sînt incredințat, iubite spectator, că-ți zici împreună cu mine că, într'o vreme în care mișună reputațiile uzurpate, cînd nu trece zi fără oferirea unui banchet somptuos spre proslăvirea unei mediocrități—e un spectacol reconfortant sărbătorirea omului modest, care de cincizeci de ani, fără preget, fără o întrerupere, fără o șovăire și cu atîta desăvîrșită/pricepere, muncește din umbră la mîltărea Teatrului Național”.

După aceste minunate rînduri, d. Goldiș—ministrul Artelor—il numește pe d. Gusty cu o săvoare regionalistă... „patriarh al bisericii” (cu toată depărtarea dela altar până la culise!). D. I. Minulescu îl botează—„pilot al Teatrului Național, care a scăpat de naufragiu o mulțime de vapoare șubrede și a făcut să ancoreze în portul îndepărtat al unor serii de reprezentații nebănuite încă în primul moment, succesul franc al atîtor alte opere naționale sau străne”. Iar d. Alex. Hodoș, cu o viziune mussoliniană— îl vede pe d. Gusty cînd „mistuindu-și avînturile pe scîndurile scenei, cum își așezau altădată viața, legionarii romani în mijlocul castrelor”... cînd ca „un stejar bătrîn, încă verde, cu rădăcinile bine înfipte în pămînt, ale cărui brațe se desfac, cuprinzătoare, spre albastrele zări fără de sfîrșit”.

Dar nu-i vinovat d. Gusty de fastul cu care lumea îi ornează simplitatea.

Mal valoroase decît imaginile oficialității au fost darurile oferite de Primărie (un teren de casă), de Ministerul Artelor (300.000 lei), de Teatrul Național (200.000 lei plus rețeta spectacolului), etc.

Oficialitatea a încoronat serios o meritorie carieră teatrală.

Dar... ne mirăm că această oficialitate n'are aceiași pricepere și largeță pentru toate ramurile literare. Statul nu acordă decât una sută de mii de lei pentru încoronarea carierei unui poet, unui prozator, unui critic (în ultimul an, premiul de critică a și fost desființat).

Astfel d. Mihail Sadoveanu, care va da poate nume unei întregi epoci literare, a primit o „încoronare” de 100.000 de lei, — iar d. Gusty... 1.000.000! Asta nu însemnă că Statul trebuie să fie mai zgîrcit cu oamenii de teatru — ci mai generos față de scriitori.

Recunoaștem însă că viața de teatru torturează ca nici o altă viață pe un director de scenă: priceput, bun, drept, simplu, modest — ca d. Paul Gusty (Și dacă n'ar fi zîmbetele actrițelor!).

Pe lângă mediul actoricesc, contactul directorului de scenă cu autorul român (d. Gusty a montat optzeci și patru de piese originale, — dintre care esă exasperant în evidență operele d-lor Radu D. Rosetti, M. Ștefănescu, Caton Theodorian, etc.), precum și obligația acestui director de a suporta în comitetul de inițiativă figura d-lui Romulus Voinescu, amestecat în chestia jubileului doar mulțumită faptului că d. Gusty a avut mai mult o activitate clandestină — iată altele circumstanțe care justifică porozițiile bănești ale încoronării unui om de teatru.

Și, ca un exemplu de tortură scenică, direcția Teatrului Național a ales pentru jubileu „Greșala lui Dumnezeu” de d. Caton Theodorian. Altfel lucrarea ar fi fost aruncată cu siguranța la coș...

Luăm subiectul piesei din program, din mai multe pricini: Ne-a fost mai întâiu imposibil să urmăm, pas cu pas, acțiunea... Am fost siliți și noi să intrăm în cercurile de spectatori care s'au apucat de vorbă, în timpul reprezentației. N'am prins decât cîmpee de discuții... În al doilea rînd, redăm subiectul din program — fiind convinși că-i opera d-lui Theodorian. Cu chipul acesta, obținem subiectul cel mai bun de pe lume. Și facem, în același timp, un act de obiectivitate.

„În *Greșala lui Dumnezeu*, d. Caton Theodorian, — spune d-sa despre sine însuși, — tratează drama interioară din inimile părintești, cînd copiii se despart de căminul lor spre a-și crea altul propriu; și dezvoltă tragismul ce sporește în aceste inimi cînd lovirea unor sentimente și mai profunde îl favorizează.

„Arhitectul Alecse Băleanu are o fată care s'a măritat, după înclinarea inimii ei, cu un tînăr strălucitor în aparență și seducător, pe care nu l-ar fi vroit bătrînul, fiindcă era om fără o carieră sfîrșită și n'avea rost bun în lume. Din această căsătorie se naște o copilă pe care Alecse Băleanu, atins în dragostea lui de neascultarea fetei iubite, nu vrea s'o vadă, și timp de optsprezece ani nu știe de ea decât din scrisori. Nepoata și-a făcut educația într'un pension din Viena. La optsprezece ani, întoarsă în țară,

ea vrea să-și cunoască bunicul, de care se simte atrasă prin atențiile ce acesta i-a arătat de departe și prin educația frumoasă ce a primit la pensionul din Viena. Dar pentru că acesta, de teama unei afecții noi care ar fi putut să-i mai dea desamăgiri și la bătrânețe, se teme să-și vadă nepoata, — ea se apropie de bunic cu discreție, pe nesimțite, reușind să-i cîștige inima.

„Și i se dezvăluie cum ar fi dorit-o el“.

Dar *subiectul* nu poate reda toată plictiseala acelei reprezentări de gală, la care numai platoșa plastroanelor cromolite și a gulerelor tari putea să mai fie publicul treaz... Am ascultat pologhiile filozofice de arhivar la pensie pe lângă Prefectura de județ. Am ris în momentele tragice și ne-am posomorît în timpul scenelor comice. Parcă un bătrîn *pisălog* ne povestea o istorie fără haz, molfăind cuvintele în gingii și'n limba flască... Și bătrînul vorbea de „lipici“... „te place“... „a dînsului“... „a dînșei“, etc...

În afară de d. Gusty care s'a chinuit pentru discursuri, daruri și decorații, — s'au torturat degeaba la acest spectacol actorii și actrițele.

D. Soreanu și-a risipit zădărnice o simpatică bonomie. A fost voioasă, de comandă, d-na Puia Ionescu. Iar d-ra Sorana Topa a căutat în deșert un rol în care să-și muleze temperamentul plin de pasiune.

M. Sevastos

Miscellanea

Pe marginea unei scrisori

Anul acesta în preajma Bobotezii, d. Brătescu-Voinești a adresat o scrisoare publică prin „Adevărul Literar” d-lui Mihail Sadoveanu.

Pe marginea unei scrisori sau cel puțin cu ocazia ei, e lucru tare delicat să însemni ceva sau să faci comentarii. Oricum, ea reprezintă un raport precis, particular. Publicitatea e uneori în această materie o cochetărie, iar câteodată o pretenție inutilă.

Scrisoarea d-lui Brătescu-Voinești apare însă ca un cadou de preț făcut d-lui Sadoveanu, și pe care, purtătorii lui îl arată la lume.

Publicarea ei seamănă cu reproducerea într'o gazetă ilustrată a unei bijuterii pe care un cap încoronat a făcut-o cadou colegului său dintr'un stat vecin.

Oricine a citit această scrisoare din „Adevărul Literar” (No. 319) a putut vedea în ea o schiță minunată din acelea care ni-l readuce întreg în minte pe d. Brătescu-Voinești.

Apariția acestei scrisori a făcut să se reediteze la atîția cetitori, o întrebare care s'a pus și s'a repetat demult: „De ce nu mai scrie d. Brătescu-Voinești” ?

Opera literară a d-lui Brătescu-Voinești pare a fi fost demult, de însuși d-sa șnuruită și predată criticii literare și antologistilor,—cu mulțumirea senină a omului care simte că a făcut ceva în viață.

Încă deacum 15 ani activitatea sa literară a fost considerată ca sfîrșită.

Opera lui de până atunci, vie, a rămas și rămîne încă activă printre noi, cu tipurile pe care nu le putem uita, aducîndu-ne, de cîte ori o cetim, regretul retragerii d-lui Brătescu-Voinești.

Acei care-i cunoștea numai activitatea literară de până atunci, care-i simțeam însemnătatea, și care din cauza tinereții noastre nu prea aveam noțiuni precise asupra timpului și a vârstei, ni l-am închipuit bătrîn de tot, scos din viață. Ne-am închipuit chiar că tăcerea d-lui Brătescu-Voinești e un atribut al vârstei, și ni s'a părut aproape răutăcioasă întrebarea pe care-o tot ceteam: „De ce nu mai scrie d. Brătescu-Voinești?”

L-am cunoscut și l-am văzut anul trecut, cu ocazia unei șezători literare la Iași. A fost o surpriză de necrezut. D. Brătescu-Voinești e drept și svelt ca un adolescent; d. Brătescu-Voinești e viu și ager; are privirea și gestul, și spiritul vioiu, sprinten, neobosit, povestește colorat și are o vervă minunată.

Acum nu mai înțeleg nici eu de ce nu mai scrie d. Brătescu-Voinești.

Scrisoarea din Adevărul Literar sporește această nedumerire.—Este în cadrul ei mică atîta viață: Și Maseorul Manole, și Panait și Niculae (acel care la băile Eforiei nu-i face nici un alt serviciu decît că-i ia bileful de bae și i-l înfige într'un cui) trăesc toți deodată, îi vedem, cu toată desinvoltura lor servilă, numai prin această prezentare de-o clipă. Chiar și pe d. D. R. Ioanișescu l-am văzut la băile Eforiei, și are pentru mine acolo, salutat pe mai multe voci de tot personalul băilor, o fizionomie și o existență mult mai precisă și mai reală decît cea creată de o carieră politică. Grație d-lui Brătescu-Voinești eu îl pot concepe de d. D. R. Ioanișescu la băile Eforiei, dar nu-l pot „vedea” în parlament (să nu se supere d. Ioanișescu, asta nu e o critică politică, ci numai un fel inofensiv de a plasticiza o sugestie).

Este apoi în scrisoarea aceea, vervă, humor, limbă, artă...

De ce dar nu mai scrie d. Brătescu-Voinești?

D-sa n'are dreptul să nu mai scrie.—Dem. B.

Iarăși misticismul

Cronica noastră despre misticism dintr'un număr trecut, se pare că a fost rău înțeleasă. Există fără îndoială în toată Europa o reacțiune contra raționalismului excesiv. Așa se explică succesul teoriilor lui Bergson, gustul pentru anumiți autori ruși, în frunte cu Dostoewski, studiul din ce în ce mai accentuat al literaturilor, teosofiilor extrem orientale etc. etc. Tinerii noștri distinși care cetesc literatura franceză și germană au luat imediat cunoștință de această stare de lucruri. Noua atmosferă europeană, justificată pe deplin acolo prin excesele raționaliste anterioare, e altoită ușor la noi, fiindcă a găsit în tineretul nostru citeva motive de afinitate. Amenințat de felurite pericole străine, sentimentul nostru național e în creștere. Instinctul de conservare al unui popor se trezește. O nevoie de entuziasm, de creație, de luptă se desinează la ultima.

generație. Tinerețea mai complectează ceiace lipsește factorilor pur obiectivi. Vitalitatea bogată se revarsă confuz. Ea nu poate fi finută în friu de meschine legi de logică, de bun simț ori de prea filtrat gust estetic. E dreptul tinereței să se cheltuiască. Așa dar un curent care poate fi asemuit misticismului se desinează la unii tineri, cu alte cuvinte există. Și nu vom cădea în păcatul de a combate fenomenele.

Pe de altă parte nici noi nu facem parte dintr'o familie spirituală de voltairieni uscați, de raționaliști exclusivi, la care drepturile logice sînt ultimul cuvînt. Acum cîțiva ani, într'o serie de scrisori din Paris, am arătat inconvenientele intelectualismului excesiv din Franța. Am arătat ce e viu și proaspăt în aerul Europei și cătră care Franța trebuie să-și deschidă ferestrele. Am dat totdeauna o deosebită atenție ideologiilor care dădeau oarecare loc subconștientului în viața sufletească, am discutat și analizat adeseori pe acele care constatau criza personalității moderne, disocierea și multiciplitatea ei și mai ales complexitatea adesea contradictorie a eului contemporan, care nu poate fi închis în formule prea clare de caracter unitar și sărac.

Iar în ce privește entuziasmul și căldura, „V. R.” nu s'a mulțumit cu atitudine de simplă constatare. Ea a luptat, adesea singură, pentru chestiuni care și-au căpătat soluționarea, tocmai prin inima pe care a pus-o în serviciul idealului, și acum în urmă admirația ori indignarea ne' cearcă adeseori pentru marile probleme la ordinea zilei. Nu sîntem oameni reci și egoiști: moldovenismul și basarabenismul nostru se opune la aceasta. S'a gustat aici multă literatură rusă: ceiace presupune anumite inclinații sufletești și anumite preferinți morale și estetice.

Numai că trebuie să evităm o confuzie. Misticism și entuziasm nu e același lucru. Cei care ne-au înțeles rău, transpun valori de sentiment în valori intelectuale. Confundă inima cu capul. Dar aceste domenii trebuie să rămîie separate. Idealul unei perfecte organizații sufletești, orice s'ar zice, rămîie tot acela care întrunește o minte rece și o inimă caldă.

Dar misticismul, cum am mai spus, nu înseamnă o problemă etică, o aptitudine cătră creație și entuziasm, o tonalitate sufletească sentimentală. Misticismul e numai o problemă de cunoaștere. El se caracterizează prin *desființarea percepției individualului*, specificului, concretului. Pentru mistic totul e amestecat, totul participă la tot, relief și caracterul sînt desființate, înecate într'o lumină cenușie care acopere totul. Fenomenele nu se deosebesc unele de altele, aspectele infinit de variate ale existenței alcătuesc marele „tot” uniform și omogen. Mîntea turburată nu mai percepe diferențe și nuanțe.

Dacă această cunoștință e o problemă de temperament, ea nu poate fi în nici un caz un ideal de urmărit. Tot progresul omenirii, dela faptul că umblăm cu trenul sau automobilul,

ne luminăm cu electricitate, ne încălzim cu calorifer, ne distrăm cu „radio”, și până la faptul că ne putem delecta intelectual cu o teorie filozofică ori cu o demonstrație matematică, sînt datorite acelei unice calități a inteligenței care constă în a găsi deosebiri și asemănări între lucruri. Superioritatea biologică a inteligenței constă în faptul că: pe cînd instinctul ori reflexul, mijloace rudimentare de conduită au totdeauna aceleași reacțiuni tipice de adaptare, inteligența se ajustează la variațiile infinite ale mediului, la diferențele unui moment față de celălalt.

Să păstrăm astfel autonomia minții față de încălcările inimii. Să le ajutăm să colaboreze, dar să nu le transpunem una în alta, confundîndu-le specialitățile. Cine are temperamentul croit în direcția aceasta confuză, n'are ce face. Dar cerebralii curați, nu trebuie, dintr'un simplu snobism, să-și muncească mintea ca să-i dea delirul care-i lipsește în mod natural.—M. R.

Un critic modernist...

Este d. C. Șăineanu care emite certificate de talent scriitorilor contemporani.

D. C. Șăineanu este modern prin infailibilitatea gustului literar: pentru d-sa de pildă, d. N. Pora este un scriitor admirabil, iar d. Ionel Teodoreanu un scriitor detestabil.

D. C. Șăineanu este un critic modern și prin metoda sa: D-sa nu înțelege întotdeauna ceia ce citește; iar unde înțelege trunchiază textul pentru ca citația să corespundă concluziei.

Succesul acestui critic este, fără îndoială asigurat, dar titlul ziarului în care-și înserează decretele pare tratat cu oarecare aproximație.

Erată

În numărul trecut al revistei s'au strecurat la această rubrică două greșeli esențiale. În loc de C. Jullien și Dubois d'Urbainville (pag. 439 ultimul rînd de jos) să se cetească C. Jullian și D'Arbois de Jubainville.—M. R.

P. Nicanor & Co.

Recenzii

Hortensia Papadat-Bengescu, Concert din muzică de Bach, ed. „Ancora”, Buc., 1926.

Intr'o scrisoare de apărare pentru romanul lui Victor Marguerite „La garçonne”, *Annales France* arată că învinuirea de moralitate adusă acestei cărți nu trebuie să cadă asupra autorului. El n'a făcut decît să picteze m ravuri care există Lumea acestor obiceiuri e burghezia post-belică, constituția din noli îmbogățit, din parvenții recenți. Burghezia veche devine cu încetul o nobleță. Ea are tradiții, legi interioare, disciplină, o morală se eră și intoleranță ca și în aristocrațiile de sine. Dar capitaliștii recenți n'au lege, nici morală. Puterici prin independența economică și în același timp liberi de orice prejudecată, de orice principiu de conduită spirituală, ei își pot permite, fără frică de sancțiune orice desmăjare. Sufletul lor e încă primitiv și grosier sub reflexe de aur și de purpur. Din civilizație, ei n'au decît confortul. O asemenea burghezie a apărut, ca urmare a războiului, în toate țările. Dar alurea frica de disprețul alior clase și înaltului, mai oferă, oarecum o sancțiune destrăbălării nollor îmbogățit, sensuali brutali, fără reticențe, fără pudoare și fără estetică. În țări fără tradiție, ca la noi, libertatea și sălbătăcia se pot desfășura fără nici o jenă.

O astfel de lume prezintă d-na Papadat-Bengescu în romanul său. E mai ales un roman de femei unde sînt și patru bărbați: un feț de Bel-ami, plutonier major chipș și viguros, un priaj oficios, un doctor ilegmatic și egotist, și un artist-muzicant fără nici un alt caracter.

Femeile, afară de figurile episodice, care sînt și personalitățile puternice și de relief ale romanului, sînt fete de fânari ori de areadeși îmbogățit. Psihologia lor, ca a tuturor primitivilor puternici, oscilează între sensualitate și ambiție. Cerebrole, fără sentimentalitate, orgolioase cu răceală, așa cum se cuvine ariviștilor în curs de parvenire. Mai mișună în această lume ca figuri secundare, o fată abruptizată, și cîteva intrigante fără specificitate.

Amestecați între ele aceste figuri, puneți-le în relații de conflict ori de alianță și mediul care va rezulta va fi din cele mai sordide. Un mediu care nu e Caragiale, fiindcă îi lipsește comicul, bonomia și veselia, dar care nu e nici Balzac, fiindcă personajele sînt mediocre în rautate, lipsite de acel patos în vîlțu și pasiune, de acea fatalitate grandioasă a destinului mizerabil. Cu alte cuvinte, dacă sociologia d-nei Papadat-Bengescu e justă, burghezia romînească leze abia din faza Caragiale ca să intre în faza Balzac.

Se înțelege, fără îndoielă, că nu există nici un personaj simpatic în acest roman. Atmosfera e înăbușitoare și deprimanță. Interesul material (ștircea ori setea de ciștig), și cel sexual mină orbește pe fiecare personaj. În nici unul nu licărește, măcar o clipă, o cîm de mică știutee de spiritualitate. Există și o femeie bună, Lina, dar aceia e prezentată ca stupidă, neadaptată, și la urmă învinsă. Mai există, ca să fim exacți și o fantomă idealizată de muzicant spiritualizat.

Se poate ca o bună parte din societatea „bună” de după războiu să prezinte acest aspect. Se poate să existe astfel de oameni și poate în majoritate. Dar ce să și i găsești și să nu găsești decît de aceea trebuie să fii însuflețit de o viziune adînc pesmistă a vieții. D-na Papadat-Bengescu nu vede din existență decît aspectul ei biologic.

Cei doi poli extrem de simplificați și anume: foamea și amorul. Și acestea două, nu sînt complicațiile lor derivate așa cum le-a prefăcut civilizația, ci directe și fără mască.

D-na Papadat-Bengescu nu e numai lucidă: e mizantroapă, purificînd prin o concepție amară, cîne șite ce rancune, sau convingeri de ordiă etic sau filozofic.

Asemenea atitudinii se justifică de obicei cu psihologic. Și romanul aceste e pus într'un plan de analiză sufletească. Cu această o-

cozie, se pune însă o întreagă problemă de creație artistică. Poți face femeie scriitoare adevărată psihologică? Înțelegerea oamenilor presupune transpunerea în altul, ghicirea a specificității lui subiectivă, deci obiectivitate. Dar toate constatările de caracterologie ori de psihologie comparată, dela moralisții francezi până la oamenii de știință sistematici germani, sînt de acord în a susține că femeia nu poate sări din ea, nu se poate depăși, nu poate vedea decît confuz și nedeterminat, dincolo de viziunea ei subiectivă.

D-na Papadat-Bengescu a debutat în literatură cu o serie de autoanalize, am zice mai degrabă cu autopsihanalize, în multe privinți remarcabile. D-sa a inaugurat un gen de lirism psihologic, analizind arzător, pasional, naumile stări de puternic erotism feminin. Ca utare d-sa găsisse și o formă artistică care convenea perfect acestui gen. În afară de aceasta, celăca se observă ușor la d-sa e inteligența.

Chiar în romanul acesta sînt constatări, observații, aproape maxime, aforisme morale, de cele mai multe ori ascuțite. Cu aceste cărțile era chemată d-sa să păsească cătră romanul psihologic obiectiv? Ne întrebăm, și răspunsul ne apare mai degrabă dubios.

O femeie poate face autoanaliză, dar nu poate face observație psihologică asupra altuia, fără s'o falsifice prin punctul propriu de vedere. Ea nu se poate depersonaliza. Romanul d-nei Papadat-Bengescu, dovedește îndeajuns aceasta. D-sa nu prezintă personajile cu viața lor sufletească, ci proiectează propria sa psihologie asupra lor. D-sa e prea personală, prea efectivă ca să respecte specificul și autonomia eroilor săi „Concert din muzică de Bach” e tot o autoanaliză cu ocazia altora, cu pretexte mai variate, dar în definitiv tot o confesiune. Numai că preocupată de a realiza viața obiectivă, pulsul liric e săcătuț în dauna nevoii de creație și fără a o atinge pe aceasta din urmă, e săcătuț și rătăcită confesiunea subiectivă.

Alitudinea sa de simpatie ori antipatie față de personajii e prea evidentă, pentru ca viața creată să poată fi independentă de autor. Prințul Maxentiu e officios și degenerat. D-na Papadat-Bengescu îl privește ca o femeie, adică cu dispreț și dezgust. De aceea „sarjează”. Alitudinea aceasta e mereu vizibilă. Lică, plutonierul maior, o brută incoștenta și trivială, sănătos și bine dispus, e privit în schimb cu ceva mai multă toleranță, aproape cu simpatie. Lică, cu banii extorcați dela o femeie, leapădă uniforma de vagmîstru și îmbracă un confortabil raglan englezesc. Autoarea înregistrează cu simpatie acest eveniment: „Ii ședea șapanulul foarte bine și primise complimente dela tot personalul...” (p. 115).

Dar nu numai prin exces de alitudine, păcătuiește „psihologismul” d-nei Papadat-Bengescu. O mulțime de scene sînt false sau contradictorii.

Întîlnirea între Lică și Ado, prin neprevăzutul ei forțat și tras de pâr aduce aminte de providențialul romanelor-voilelon. Sînt și aulori mari care uezază de înlîmpări neasteptate ca să facă posibilă întîlnirea eroilor lor. De pildă T. Hardy și Dostoewsky. Dar acolo simți parcă acțiunea fatală a destinului.

Nu înțelegem bine psihologicăste pasiunea Adei pentru Lică. Prințesa Maxentiu e o femeie cerebrală, rece, ambițioasă, veșnic se loasă de ranguri sociale și glorie mordenă. Dar o astfel de femeie nu se coboară până la un plutonier care o poate compromite, o poate degrada în ochii lumii la care ține mult. Numai o pasionată sau o vițioasă renunță la tot pentru un bărbat așa de inferior ei. Dar Ada nu e dintre acestea prin trăsăturile caracterului său. Nu se înțelege iarăși de loc de ce Lina mărturisește, așa din senin, lui Nory, faptul că Sia e fata ei, lucru care constituia secretul vieții sale.

Această lipsă de înțelegere a consecvenței tipice a unui personajii, nu numai că nu poate rezolva contradicțiile sufletești ale per-

sonagiilor, dar nu poate realiza o confurare precisă a lor. Cele mai multe personaje (— poate cu excepția lui Lică, a prințului Maxențiu și poate a Siet, desul de bine caracterizată tocmai prin lipsa ei de caracter—) sînt fluide, confuze și lipsite de ilmită. Și d-na Papadat-Bengescu, a voit să facă tocmai un roman de creație psihică precisă.

Nimeni nu poate reproșa unui Claude Monet sau Carrière, — cu un exemplu luat din plastică, — lipsa de desen, fiindcă acești pictori neglijează intenționat și conștient desenul. Dar cînd se pune cineva într'un plan Ingres sau Meissonier, și insistă asupra detaliilor pe care le vrea cît mai degajate și mai clare, n'are nici o scuză, dacă desenul iese totuși fluid. Totul depinde de punctul de vedere, de ceiace urmărești. Artă e o problemă de realizare: cîtărli intenții îi corespunde cîtare rezultat.

Sînt o mulțime de personaje care n'au absolut nimic caracteristic. Mini, Nory, Mikale, Marcian, Elena, dr. Rim, sînt figuri care nu se pot vedea decît în ceașă, — am zice într'o perspectivă Carrière, — fără însă ca autoarea să fi voit acel lucru, să fi voit s'o aibă.

Ele n'au individualitate și n'au, — cum se zice în pictură, valori: sînt terne, fără de accent și fără de caracter. Cel doi gemeai sînt introduși în roman numai din nevoie de pitoresc. Dar ei sînt inutili fiindcă sînt inexistenți. Deasemeni nu se vede în romanul „psihologic” al d-nei Papadat-Bengescu, cum cresc și cum se dezvoltă organic anumite sentimente. Cînd vezi că d-rul Rim o dorește și poate o iubește pe Sina, sau Ada pe Lică, te întrebă cum s'au făcut, de unde au ieșit, din ce împrejurări, aceste relații de dragoste. Sentimentele după d-na Papadat-Bengescu, se nasc și se formează parcă prin generație spontanee.

Este și foarte multă convenție în crearea acestor personaje — Lică e „canalla”, Maxențiu: „oticosul”, Lina: „femeia bună”. Desenul e conform canoanelor clasice. Tipurile sînt oarecum abstracte și „a priori”. Au preexistat compunerii lor. Gesturile lor n'au fost înregistrate empiric, fără plan preconcept, așa cum le prezintă viața. Metoda oarecum e deducivă. Iatău scheme convenționale și apoi gesturile, găsite anume ca s'o reprezinte și nu invers, cum procedează cei mai mulți artiști. Această tonalitate abstractă a romanelor reese și din faptul că d-na Papadat-Bengescu, nu și pune personajele să acționeze și să vorbească singure. Ea povestește mereu despre ele. Ea spune ce fac, dar nu le pune să îndeplinească ele însăși anumite scene ori situații. Dar roman de creație psihologică obiectivă fără acțiune directă, dramatică (în sensul teatrului) nu e posibil. Cînd autorul se rezumă să povestească numai ei acțiunea personajilor fără să le lase să trăiască singure în voe, le dă prin înșuși acesteia nu știu ce perspective de vechime, de îndepărtare și nedeterminare.

Toate acestea sînt lacune de vizlune și construcție. D-na Papadat-Bengescu cade adesea și în greșeli de gust. Animată de o predilecție biologică și pesimistă, poate și din nevoia de a introduce episoade „tari”, d-sa poate prezenta descripții de felul acestora: „Celace îi plăcea mai mult era nădușeala. Ascundea momentul transpirației înăduș ca să rămînă în izul ei; numai cînd începea tremurul cerea speriat să fie priment, dar nu lăsa să-i la cămașa de toi...”.

Din toate virtuțile artei, celace e mai puțin fixat în literatura noastră e gustul. Acesta e o creație socială, un apănagiu al clasei nobilitare, o conduită aristocratică. Dar, la noi, nobilețea (așa de rară) nu scrie. Burghezimea care scrie e dezorientată. Aici imită nobilețea și atunci e prețioasă, aici se inspiră dela un fel de „sans taçon” anume neglijat, aici voește să contrafacă situații „tari”, grostiore și puternice, dar care, lipsite de o anumită bărbăție, de un temperament impetuos, cad în groșec ori trivial.

Celace lipsește larăși la noi e forma, limba literară pentru a face față a mediile „distinse”. Nu avem încă limba de conversație. (Poate aici stă și dificultatea teatrului nostru atunci cînd nu descrie „mahala” cum făcea Caragiale). „D-ta”, „d-voastră”, „mala” sînt egal de

urite. Limba romanelor de lume bună e nefirescă, forțată, slingace ori pur și simplu falsă. Ea trebuie să fie creată, își așteaptă Eminescul ei.

Pe lângă toate aceste neajunsuri generale, limba acestui roman împinge neglijența până la greșeli de gramatică.

Celelalte opere ale d-nei Papadat-Bengescu, erau mai îngrijite, în orice caz mai prelucrate. Un ochiu mai atent purifica limba. Ne mirăm, cu ații mai mult că acest roman, care a fost celii, după cum se spune în prefață, într'un cenaciu literar și a beneficiat, întrucât ca o poezie populară (ce impecabile sînt aceștia!) de ajutorul colectiv, să fie așa de imperfect redactat.

M. Ralea

* * *

Eugen Relgis, Poezii (1914-1920). Melodiile tăcerii, Poeme în proză, Editura „Cultura Universală”.

Intellectual distins și suflet de vizionar și de apostol, d. Relgis nu vede, spre deosebire de alții scriitori, în artă, un joc capricios sau frivol ci un mijloc de exteriorizare a conflictelor sufletești, sentimentelor și aspirațiilor care-l frământă.

Am vorbit altele de misticismul, umanitarismul și pacifismul său, renunțând cu nu știu ce sele de absolut, de comuniune cosmică și vagă exaltare a viziilor.

Versurile sale își au izvorul în același dispoziție de spirit și traduc același ideologie :

O, viața fiecăruia rîvnă
Spre arătări eterne nedezmințite,
Și, fiecare vrea să-și frîngă soarta
Tiranică și oarbă și amintită...
O, viața tuturor răsvrătită,
Frenetic împingînd fatalitatea
Turnată'n poarta grea și ferecată
Și ne'ncetat cerîndu-și libertatea...

Prin factura lor lipsită de o pronunțată notă personală, ele aparțin uneori generației lui Cernă, altele se resimt de influența curentului simbolist dar sînt în genere abstracte, sărace în imagini inedite sau pregnante, rareori muzicale.

Repetiția unor cuvinte prea uzate ca genune sau a unor neologisme pretențioase ca „Terra”, impresionează displăcut.

Mai originale, mi se par, poemele sale în proză intitulale „Melodiile tăcerii”, în care zbulamul interior al unei firi candidă, care-și simte dureros izolarea în atmosferă otrăvită a marelor centre urbane e redat în imagini monotone, fumurii, inconsistente animate însă uneori de o pătrunzătoare melancolie.

O. B.

* * *

J. Kessel, Les caplifs, Roman, Editions de la Nouvelle Revue Française.

Cu romanul *L'équipage*, Kessel și-a câștigat un loc onorabil în literatura franceză. Este adevărat însă că în acel roman Kessel a reușit. Este în el un dramatism special și original, tipuri bine conturate, o acțiune pasionantă, o atmosferă bine definită. Mai tîrziu în „Les rois aveugles” Kessel a reușit să refacă artistic și dibaciu, fără vulgaritate, cu comprehensiune fină, istoria adevărată a viziilor lui Rasputin până la sfîrșitul lui. Banalitatea aproape exasperantă a subiectului a fost învinsă cu succes de autor, care cu micul artificiu și cu îngrijire de artist a unui simț sigur a dozat împrejurările astfel încît romanul să se prezinte în condiții literare excelente.

Antagonismul dintre Rasputin și ucigașul lui vioiu și nobil de mai firziu, amestecat cu un fel de ciudată dragoste și atracție reciprocă de forțe cu puteri egale, care amintește ceva din tema originală a lui Leonida Andreiev din Iuda Iscarionul, constituie aportul capital de invenție artistică, la care se adaugă scenele remarcabile din noaptea în care Rasputin este ucis.

În „l'Équipage” era un dramatism puternic de situații, iar în „Les rois aveugles” era dramatismul unei vieți cu viziuni apocaliptice.

În „Les captifs” dramatismul de acțiune, ca și o acțiune proprie zisă de roman lipsesc aproape cu totul.

Romanul acesta e descrierea vieții și a atmosferei dintr'un sanatoriu de tuberculoși.

Marc Ocellé e alina la un plămân. Pleacă la sanatoriul Peivoux. Acolo e o cumnată a lui, tip sters și retras, o femeie pe care o iubește și pe care apoi o lasă: Teresa; un american cam ciudat, și spre fine, o serie egală de muribunzi. Aceste cinci — șase tipuri trăiesc într'o atmosferă care seamănă cu cea a marilor hoteluri, sau a internatelor de lax.

E un suflu de bucurie anemică dar excitată de un demon ascuns, o schițare de viață luxoașă și ușoară, cu risete, cu dragoste, cu aventuri, și în fine cu tragedii liniștite și anouine.

Les captifs sînt bolnavii sanatorului; (nauși acolo la regim, cu teroarea unui doctor nu prea sever, cu spaima unei boli care nu-i cruță, care-i înspăimîntă, cu orele de cură în care bolnavii se odihnesc înși în balcoane sau pe terase, și în care bolnavii simt teroarea propriei lor boli mișcînduse în creier lent, cu un vierme ascuns.

Pentru fiecare din acești bolnavi este o speranță de însănătoșire o compania de planuri de viitor care se înmulțesc cu eil sfîrșitul e mai aproape și deci ele devin imposibile până la tragedie; pentru fiecare din ei sînt desădejdii negre, cu enervări ciudate și toată tipice ca un simptom sigur de moarte; pentru toți este o febră de dragoste pătimașă, cu desădejde, un sentiment toată de deplină izolare, și mai ales o dorință năstăpînită de a face tot ce nu-i permis, pentru că aceia pare a fi esențialul vieții. Și deci pe așezuns se face dragoste cu frenezie, se bea, se joacă cărți. Psihologia acestor bolnavi este identică cu a elevilor care se ascund de profesor.

Boala comună, cu simptomele ei comune tuturor, cu aceiași idee fixă care-i urmărește pe toți, cu aceiași febrilitate de atmosferă de furtună, de cataclism care trebuie să vie, creiază între ei o solidaritate aproape profesională, o sensibilitate specifică, o înțelegere reciprocă dusă până la supranatural.

Se pare că Kessel, tocmai prin acela că nu a redat o acțiune proprie zisă, unitată romanului, a vroit să dea mai ales această atmosferă de comunitate de înțelegere și sensibilitate.

Stările acestea anormale și caracteristice cred însă că poartă bogății sufletești și artistice mult mai întinse.

Intensitatea aceia de viață, de flucără care se consumă, cătră care împinge tuberculoza nu a fost destul exploatarea, și poate nici suficient sesizată.

Kessel descrie și vre-o trei agonii. Ele mi se par a nu avea suficientă intensitate, afară de cea a lui Stream, care înfringe și convinge asprimeu acerbă și dură a lui Marc.

În roman Marc e personajul central. E un fel de rece spectator al nenumăratelor tragedii din Sanatoriu. E un tip de o răceală crudă. Micul lui roman cu Tereza pe care o părăsește în urale odios, aproape cum e în realitatea nemărlurisiată. Moartea colegului Stream îl convinge spre o bunănotă caritabilă.

Romanul e scris cu aceiași simț artistic și cu aceiași sensibilitate și sobrietate cu care Kessel ne-a deprins. E o frescă ciudată; un document omenesc interesant.

Demostene Botez

Al. Popescu Telega, Rătăcirile lui Ion Vancea, Roman, „Scrisu Românesc”, Craiova, 1926.

Înmușierea tentativelor de roman, după războiu, în legătură de sigur cu momentul social, e un fapt caracteristic în evoluția noastră literară.

Nici un gen nu cere însă, dela un scriitor, însușiri mai variate. De aceea, realizările corespund aici, așa de rar intențiilor.

D. Popescu Telega cunoscut, mi se pare, prin traduceri din limba spaniolă, a încercat să ne dea un roman de analiză, care caută să fie uneori și un tablou de moravuri.

Eroul e un medic, diletant în același timp în filozofie și artă. După experienți de tot felul și decepții amoroase, desgustat de știința lui și mai mult încă de mediul corupt al Capitalei, se retrage la țară. După mulți ani de solitor, studios și înțeleptă reculegere, ajuns în pragul bătrâneții primește în vizita unui amic, inginer într'un târgușor de munte. Viața de familie a acestuia cași mediul provincial, la început, îl atrag și pe năsimite, el e sedus de farmecul fiicei prietenului. Dar ea, care poate să-i fie fată, lubaște pe un tânăr de vîrsta ei, galant și sec. Ion Vancea suferă, dar se re-emează și se sacrifică, înlesnind chiar căsătoria înier'lor și întorcîndu-se apoi în săhăstrin, pe care nu ar fi trebuit să o părăsească. Dacă figura personajului central cași evoluția lui sufletească, deșteaptă prin noia lor subiectivă oarecare interes, celelalte personaje nu sînt decît vag sau superficial conturate. D. Popescu Telega nu are simț psihologic și nici viziunea intensă a lucrurilor. Dialogul e deosebit nelăsămînat, cînd nu e plat sau banal. Stilul pretențios și bombastic. Refuzăm doar ca un curios detaliu, caricatura de altele sarbădă, a unui cunoscut salon literar al Capitalei.

Dacă d. Popescu Telega nu izbulește o clipă să creeze viață, ne dă în schimb o formidabilă impresie, în celace privește, erudiția lui literară și filozofică. Cervantes, Petrarca, Dante, Shakespeare, Vigay, Balzac sînt citiți la tot pasul. Nu lipsesc nici Aristotel sau Newton iar în disertații abundanță, darwinismul și materialismul lui Haeckel sînt combătute și respinse cu argumente împrumutate misticismului azi la modă.

Literaturismul și filozofarea nu pot face însă, d'n nefericire, ca un roman să fie viabil.

O. B.

* * *

Almanahul ziarelor „Adăvărul” și „Dimineața” pe 1927.

Un almanah bine alcătuit poate fi plăcut și folositor. Oamenii cu gust subtil nu manifestă prea multă stimă pentru acest fel de publicație, și n'au dreptate. Celace caută în ziar: diversitate, nouitate, scurtime, nu le place în almanah, care prezintă totuși un rezumat ident al gazetelor pe timp de un an. Trebuie să treacă cîteva decenii, pentruca aceiași lectori dificili să deschidă cu mare plăcere cartea rezumativă a unui an demult trecut în umbră. Almanahul, butelie cu băutură prea noaă, prea lubure la început, capătă savoare și împezițe cu cît se învecheste. Acum treizeci de ani! Ce vremuri! Cît eram de tineri! Scriitorii celebri azi, abia începeau cu două pagini în almanah. Oamenii mari ai acelor zile, miștrii, oratorii și-au pierdut strălucirea, s'au trecut cași moda de-alunci: rochii care măturau pămîntul cofari înalte până în tavan. Obiceiuri perimate apar pitorești; întîmplări banale capătă farmec...

Desigur, almanahul are deosebită valoare documentară. Dar nu-l nevoie să așteptăm treizeci de ani ca să-l cetim. Documentul este tot atît de interesant astăzi, în momentul apariției. Trebuie să te uiți numai cu îndrăzneală în oglinda actualității, în care te descoperi — poate fără prea mare plăcere — și pe tine, ici și colo. Pe urmă, nu-l mic avantajul să găsești concentrată în cîteva pagini, fapte cunoscute separat,

incompleci, fără o înălțare care să-ți dea pullința să descoperi sensul lor general. În sfârșit, o bucată literară, niște versuri armonioase, o cronică spirituală sînt plăcute oricînd și ori unde ar figura.

„Almanahul zărelor Adevărul și Dimineața pe 1927” cuprinde un material bogat, variat și—lucru rar, de preț—bine scris. Au contribuit la alcătuirea părții beletristice cu schițe și poezii d-nii M. Sadoveanu, Gala Galaction, T. Arghezi, G. Topirceanu, Jean Bart, Mihai Codreanu, Demostene Botez, Otilia Cazimir, Lucia Maniu, Alexs Nour, Sărmanul Klopsok, etc. Cronici semnează d-na Izabela Sadoveanu și d-nii Octav Botez, M. Sevastos, I. Teodorescu, doctorul Ygrec, D. V. Barnoschi. Pe lângă acelea, numeroase clișee, articole de informație și înșifică, anecdotă și sfaturi: aperitive menite să deschidă gustul de celi al marelui public. Căci almanahul—pentru mulți singurul volum ce răsfoesc într'un an—trebuie să fie un îndemna hotărîtor spre cartea cu un singur titlu și un singur autor.

Stejar Ionescu

* * *

Francesco Nitti, *Bolchevisme, Fascisme et Démocratie*, 1926, Editions du „Progrès Civique”, 204 pagini.

Această ultimă carte a fostului prim-ministru italian constituie rechiziul cel mai drastic împotriva regimului personal din Italia. Fascismul ne este prezentat în sinuozițiile sale grav contradictorii de cătră un bun cunoscător al vieții politice, de cătră un serios gînditor politic, de cătră un om cu o frumoasă cultură. Nitti e un fervent susținător al ideii liberale, pe care o crede singura în stare să organizeze haosul vieții sociale.

Problema centrală a lucrării este criza prin care trece ideea liberală și democrația, în genere, în Europa post-belică. Se întrebă autorul, dacă această criză este un fenomen trecător sau a devenit un viciu funest pentru actuala societate și în ce măsură poate exista un remediu pentru salvare.

Generațiile ante-belice fuseseră crescute la școala nobilă a democrației și a libertății. Marți bărbați politici ai Italiei, ei înșiși erau înflăcărați apostoli ai liberalismului. Garibaldi, Cavour, Mazzini constituiesc exemplare strălucite ale liberalismului italian. Dealtmînter nu odaltă, Mazzini însuși s'a pronunțat în sensul că îi este mai scumpă ideea de libertate decît chiar ideea de patrie.

Războiul european a inversat ordinea normală a lucrurilor. El a exaltat naționalismele șovine—care sînt ucigătoare pentru buna dezvoltare a statelor. Imediat după războiu, am trăit o perioadă de nebunești exaltări revoluționare; revoluția însă—după părerea lui Nitti—fie ea de sîngă fie ea de dreapta, nicidecum nu poate să amelioreze starea vieții sociale. Numai ignoranții pot crede în revoluție; în definiția revoluției nici nu este altceva decît: „miracolul late al ignoranților!”.

Mai lîrziu, sudul Europei a cunoscut o adevărată „febră dictatorială”. Spania, Italia, Grecia, Turcia. Asemenea dictaturi, fălșe sau deghizate, există și în celelalte state europene: Jugoslavia, Ungaria, Bulgaria, Polonia și România. Toate aceste dictaturi mărunte sînt însă, în credința lui Nitti, nedurabile, trecătoare, momentane. Un pericol permanent pentru democrație și libertate îl constituie dictaturile revoluționare din Rusia și din Italia. Bolșevismul și fascismul sînt două aspecte diferite ale aceluiași fenomen: și anume al fenomenului de negație democratică. Și în cartea aceasta, Nitti insistă asupra fascismului italian, pe care ni-l prezintă sub toate înfățișările sale—negreșit rele. Mai întăiu de toate această nebună hiperrofie a naționalismului italian—e, pentru Nitti, „o clară voință de sinucidere”. Problema capitală a politicii italiene este problema populației, Italia are anual un excedent de cinci sute de mii de noi născuți. Numărul populației italiene se înmulțește stîmilor, și pămîntul peninsulei nu mai ajunge pentru toți.

Înainte de războiu, Italianii emigrau în mod considerabil, în Statele-Unite; după războiu emigranții Italiani s'au îndreptat mai ales către Franța. Sînt actualmente, în Franța, peste *trei sute de mii* Italiani, care își găsesc muncă și hrană pe solul francez. Ori cea mai rațională politică, pentru asigurarea de debrusee brațelor de muncă italiene, este politica de pace, de liniște, de bună înțelegere cu toate statele. Tocmai contrară este însă politica fascistă: xenofobă în interior și imperialistă în afară. Nîmîi analizează de aproape dorința de expansiune imperialistă a fascismului și dovedește că Italia nu poate face războaie, de cuceriri teritoriale, nici cu Anglia, nici cu Franța. Dorința unor cuceriri în Asia minoră este absurdă. Dar absurdă este întreaga politică externă a fascismului; mai mult decît atîta însă, ea este și direct primejdioasă pentru pacea Europei.

Nîmîi ridiculizează războiurile Italiei fasciste contra Greciei, stat mic, slăbit în războaie; iar încă privește amenințarea împotriva Germaniei *dezarmată*, o consideră drept o insolență!...

Politica internă a fascismului este adoma politica autocrată a țarismului. Mussolini crede că a făcut mare școală, cu noua sa lege a corporațiilor; desgustătoare înlocuire a vremurilor medievale. Ceiace e nostim la aceste corporațiuni, e că toată lumea este obligată să contribuie, prin cotizații, la bugetele lor; dar nu poți fi membru în ele, decît cei care mărturisesc credința în fascism.

În Italia fascistă, azi, nimeni nu poate exercita meseria de avocat, dacă nu este regulat înscris în clubul fascist. Se 'nțelege dela sine, că nu există absolut nici un solu de libertate, nici un fel de asociațiune, nici un alt partid politic.

Dare cum a ajuns fascismul la putere? În explicarea cuceririi puterii de către fasciști s'au întreg meritul lui Nîmîi. În adevăr, până la dînsul nu s'a evidențiat faptul că mișcarea fascistă - în 1919 a apărut ca o *mișcare de stînga*: republicană, democratică, colectivistă și internaționalistă. E de necrezut și totuși este adevărat. Lucrul răsară clar din analizarea programului - primului program fascist - din 1919. Prezentîndu-și partidului său, Mussolini îl însoțea cu cuvintele: „Perioada, care începe în istorie, poate fi delimitată cu fiind aceia e politica masselor și de hipertrofie democratică; noi nu ne putem pune decurmezul acestei mișcări! Iată principalele puncte din primul program fascist: constituanta națională, înțeasă ca secțiune italiană a unei mișcări revoluționare europene, aleasă pe baza votului universal egal, direct, secret și obligatoriu pentru ambele sexe; abolirea monarhiei și proclamarea republicei; abolirea senatului; abolirea tuturor titlurilor nobilitare (de ex. duce!); libertatea de conștiință și libertatea religioasă în forma cea mai larg posibilă; disolvarea societăților anonime, suprimarea orîșcăturii fel de speculațiuni de bancă și de bursă; ziua de 8 ore pentru muncitori; recensămîntul și reducerea marilor averi; atribuirea pămîntului țărănilor asociați; eliminarea diplomației secrete și confederarea statelor europene! Trei ani în urmă, Mussolini își menșine programul său radical. Cu cincisprezece zile înainte de a porni asupra Romei, în toamna anului 1922, într'un discurs pronunțat la Udine, Mussolini se declara din nou *republican*.

Cînd fascismul veni însă la putere, totul se schimbă. Realizările fasciste de azi - sînt exact contrariul dezideratelor lor de ieri. În 1919, fascismul ni se înfățișă ca o mișcare de stînga: democrat, republican, colectivist și internaționalist; astăzi - fascismul se prezintă ca o mișcare de extremă dreaptă; anti-democrat, monarhist, corporalist și șovinist!

Se spune în genere, că fascismul a scăpat Italia de revoluție. Eroare. Cum bine se poate vedea din primul său program, în 1919. „Fascismul însă - crede Nîmîi - nu este în fond decît un expedient provizoriu al reacțiunii. Marșul fascist către Roma, n'a fost, cum preluind fasciștii, o revoluție, ci numai o revelație. El a revelat că Italia n'a nîtat nici vechile dominațiuni, nici spiritul de aventură al Evului Mediu, nici formele tiranice ale vîștilor sociale“. Nîmîi își termină interesanta

lucrare, care trebuie citită de toți cei care vor să se documenteze asupra fascismului, expunându-și credința că libertatea și democrația vor fi acelea care în cele din urmă vor învinge, dintr-o superioară necesitate istorică și invocând odată mai mult, pentru pacificarea popoarelor, unitatea Statelor-Unite ale Europei.

N. N. Matheescu

Jean Baras, *Porcelanul*, Tiobarul „Cultura Națională”.

Rezumatul istoric al dezvoltării artei porcelanului, a dat d-lui Jean Baras prilejul să scoată în relief o calitate a d-sale, care nu e dintre cele mai puțin merituose: holțirea de a sacrifica interesele materiale pentru reușita bunului gust. În modestia d-sale tendință „de a face un succedat istoric al originii și dezvoltării porcelanului de-a lungul veacurilor”, autorul a simțit nevoia de a da un cadru potrivit desfășurării subiectului, îngrijind ca ornamentațiile delicate ale invențiilor artei ceramice să fie reproduse cu o strălucire demnă de edițiile luxoase cu care ne-a obișnuit Apusul în tratatele de artă.

Lucrarea d-lui Baras e, cum observă d-sa însuși, „o orientare pentru amatorii de ceramică, al căror număr crește mereu și la noi”. Dezvoltarea și perfecționarea acestei arte industriale, e urmărită de d-sa din cele mai vechi timpuri, începând cu produsele porcelanului antic din China, Japonia, Coreea, India, Persia — și până în prezent. Insemnata contribuție a porcelanului modern european din Franța, Belgia, Suedia, Germania, Anglia și a celui țărănesc din Germania, Franța, Olanda, Belgia, Elveția și Danemarca, e scoasă în relief cu multe amănunte istorice, care vădese o aplicare laborioasă a autorului la culegerea datelor și a izvoarelor.

Cu tot caracterul ei de specialitate, expunerea d-lui Baras nu obosește, deoarece d-sa înțelege nevoia de a stimula interesul pentru produsele artei ceramice și a crea un cerc cit mai larg de inițiali. Secretul atracției îl explică d-sa stăgur: „Cercetarea din punct de vedere istoric sau etnografic a dezvoltării ceramicii, abundă în teme curioase și foarte instructive. Ajunge să îți seamă de complexitatea materiilor prime, de varietatea procedeelelor de fabricație și, mai mult încă, de surprinzătoarea diversitate adusă, de diferitele popoare, la diferite virste în crearea forme or și în aplicarea decorurilor, pentru a descoperi, ca într-o oglindă magică, expresia vie a gusturilor, a aptitudinilor, a preferințelor, cum și gradul de cultură și de civilizație a popoarelor care s'au succedat pe glob”.

Forma cocheteă cu care d. Baras împodobeste rezultatele cercetărilor d-sale în domeniul ceramicel, — reliefând cu numeroase clișee grația inexprimabilă a multor creațiuni de artă, — va contribui la fixarea meritului d-sale de pionier modest al studiului, într-un ființ pe care nimeni încă nu s'a gândit serios la noi să-l exploreze.

A. W.

Revista Revistelor

Vacanțele anuale ale muncitorilor

D. Durafour, ministrul muncii a depus în Cameră în luna 1925 un proiect de lege care instituea concediul anual obligator pentru lucrători.

Nu este vorba aici de o experiență nouă ci de codificarea unei cutume deja existente, de consacrarea unui obicei care liede să se generalizeze.

În Austria, Polonia, Ellanda și Letonia s'au instituit deja, sub diferite variante, concediile acestor obligatorii. În Anglia, Statele-Unite și mai cu seamă în Germania principiul vacanțelor muncitorești ciștigă tot mai multe sufragii.

Toate aceste proiecte variază după țări. În Franța însă, pe cind celelalte țări nu acordă mai mult de 4-8 zile, prevede 15 până la 22 zile concediul în raport cu vechimea lucrătorului și insalubritatea profesiei sale.

Un astfel de proiect era natural să întâlnească din partea patronilor toată ostilitatea pe care o arată aceștia de obicei față de astfel de reforme sociale.

Lăsînd de o parte pe cele secundare, vom căuta să combatem cele două principale argumente pe care patronii le opun acestei inițiativă.

Primul ar fi confuziunea pe care este bezna ocazională analogie dintre nevoile unui funcționar și ale unui simplu muncitor. Funcționarul are o muncă de un alt caracter și care necesită o vacanță reparatoare, în timp ce lucrătorul, sărbătorind engleză cu două zile de rămas săptămînal îl este suficient.

Al doilea argument îl găsim în faptul că a doua zi după Duminică, se constată o evidentă slăbire a puterii de muncă datorită unui antrenament imperfect și care atrage după sine o scădere necesară a producției.

Vedem dar ce răspundere s'ar lua guvernul care ar favoriza o astfel de lege și cetericilor prezintă această reformă, pentru întreprinderile naționale.

Aceste critice nu ne par însă așa de sigure.

Deosebirea atât de mare dintre munca unui funcționar de bancă, unui dactilograf condamnat să scrie opt ore la mașină și a unui lucrător manual nu pare atât de evidentă și ne întrebăm dacă între „tensiunea nervoasă” a acestor doi salariați există într'adevăr o deosebire calitativă.

Rămîne argumentul relativ la producție. Dar de ce să nu admitem, cum a fost cazul legii de opt ore, că în fața scurtării timpului

de muncă, industriașii se vor strădui din răspuțeri să scoală un renume maxim din capacitățile uvrilor, și în acest caz legea vacanțelor uvrilor ar fi generatricea progreselor tehnice.

(Lucien Bec. *La Revue Mondiale*, Ianuarie 1927).

Claude Monet

Claude Monet descinde dintr-o familie franceză. S'a născut la Paris în luna Noembrie a anului 1840, și a murit la finele anului trecut, având la căpătâțul său pe vechilul și iubitul său prieten Georges Clemenceau.

Opera acestuia glorios reprezentant al picturii franceze a fost la început obiectul celei mai depline înconștințări și celui mai profund dispreț.

Copilaria ș'o petrece Monet la Havre unde expune la vitrina unei librării câteva caricaturi care stăruiesc interesul pictorului Eugène Boudin. Acesta din urmă îl conduce la Sainte Adresse, pe ale cărui fațade face primele sale studii de „plein-air“, iar în 1856 expune la Rouen împreună cu înțiatorul său.

La Paris face apoi cunoștința lui Renoir, Sisley și Bazille.

În 1865 două marine de Monet sînt admise la salon și remarcate în primul rînd de Paul Mantz.

Salonul din 1870 îl respinge însă; în schimb în același an fu admis în așa numitul „Atelier des Batignolles“ al lui Fantin Latour în mijlocul acelei grupări antiacademice care numără în sine pe Monet, Sisley, Renoir, Bazille, Cezanne, Berthe Morisot, Mary Cassatt, Raffaelli, Forain, etc. Grupul disolva un timp în urma dispariției lui Bazille, mort în războiul din 1870 se reînfrînă patru ani mai tîrziu, și pentru că salonul se obstina să-l excludă, se hotărî să adopte principiul expoziției particulare, creînd astfel o modestă „societate anonimă a artiștilor, pictori, sculptori și gravori“ la amicul lor fotograficul Nadar. Monet expuse printre altele pînă una intitulată „Impression, soleil levant“. Acest simplu cuvînt „Impression“

concentră toată furiș și ironia publicului și a criticii. Toți expozanții devin „impresioniști“ iar termenul „Impresionism“ fu astfel creat.

Dacă tabloul lui Monet ar fi avut alt titlu, este sigur că această tendință a unor artiști dornici de a exprima influența cromatică a atmosferei—pînă atunci nebănuită și neexprimată, ar fi avut alt nume.

De atunci începe o viață plină de greutăți, pe care cu un admirabil curaj Impresioniștii au știut s'o îndure, fără să facă vre-o concesie principiilor lor. Îndurînd foamea și frigul „Solitarul dela Giveny“ se priva de tot pentru a-și putea cumpăra materialul necesar artei sale.

În 1880 idelle Impresioniștilor începură să pătrundă în saloane, iar după expozițiile din 1881, 1882 și 1883 în Paris și în Londra, succesele noilor idel erau tot mai puțin conștate.

În 1889 expune cu prietenul său Rodin la Galeria Georges Petit și atunci succesul său fu definitiv.

Monet este de atunci celebru și tot de atunci începe o nouă dar tot atît de intensă viață de muncă.

La Giveny el se consacră și mai mult artei sale și se hotărî să picteze mai multe serii de tablouri ale unui același subiect. De atunci datează seria celor cinci sprezece „Meules“ sau a fațadelor catedralei dela Rouen.

În 1908 „les Nymphaes“, patruzeci și opt de studii decorative a unui același subiect și în 1912 douăzeci și una vederi din Veneția.

Claude Monet cu toți numeștii săi imitatori nu a fost un teoretician și n'a făcut școală sau discipoli și nici nu a inventat Impresionismul. Avea instinctul de viață în aer liber. Nici idela că nimeni pînă la dînsul nu pictase astfel, nici surisul ușor ironic al lui Courbet și Manet, pe care de altfel i-a convertit, nu l-au putut face să lucreze în atelier, după cum nici revolțul noii generații pe care la bătrînețe o vede revolțată contra acestor principii.

Monet se retrage definitiv la Giveny refuzînd onorurile pe care

acum nu i le mai refuza nimeni, iar singurul lux pe care și-l acordă este de a-și transforma fosta sa colibă de jăran din lămpurile de mizerie, în cea mai incintăloare locuință, plasată în mijlocul celui mai fericit peisaj făcut din cel mai incintălor efect de lumini și de culori și pe care-l poate crea flora universală.

(Camille Mauclair, *Mercure de France*, 1 Ianuar 1927).

Mișcarea pentru o „Uniune europeană“ și panamericanismul

După marea război, negociații tratatelor de pace s'au gândit să evite pe viitor asemenea dezastre și au hotărât să organizeze viața internațională. Astfel s'a născut Societatea Națiunilor, al cărei pact constituțional fu înscris în fruntea principalelor tratate de pace.

Această societate a fost clădită pe idelle ce au dominat în secolul XIX, anume: ea este cu caracter mondial, toate statele lumii trebuie să facă parte; e bazată pe universalism, adică toate statele membre au aceleași drepturi și aceleași obligații și trebuie să participe la principalele manifestări ale vieții internaționale; organizează în sine întrebunțarea constrîngerii de către toți membrii săi în contra statului care vrea să tulbure pacea.

În viața internațională, în loc de a evolua în cadrul S. N. se orientează în sens cu totul opus: se dezvoltă în sensul regionalismului și continentalismului și factorii psihologici tind să înlocuiască factorii de constrîngere socoții până atunci ca cei mai eficaci pentru menținerea păcii. Locarno marchează punctul de plecare al acestei orientări; tendințele inaugurate acolo sînt împlinirea în Europa a panamericanismului care de o jumătate de secol face mărirea și prestigiul Lumii nouă.

Sub impulsul panamericanismului, mai bine cunoscut Europei după congresul panamerican din 1923, și sub impulsul ideli că trebuie să se caute armonia și încrederea între state, s'a pornit marea mișcare de același natură ce se desemnează astăzi în Europa.

Această idee panamericană s'a născut la statele latine imediat după eliberarea lor. Tratatul uniunii de ligă și confederație, încheiat la Panama în 1826, stabilea o adevărată Societate a Națiunilor. În a doua jumătate a veacului trecut, dezvoltarea mijloacelor de comunicație, au produs o mișcare de apropiere nu numai între țările latine din Lumea nouă ci și între acestea și Statele Unite. Astfel ideea panamericană a evoluat mereu și a creat o consiliință, un suflet american ce are ca trăsături caracteristice, independența, egalitatea și cooperarea cu statele celorlalte continente. Departe de a fi un factor de antagonism în viața internațională sau o pricină de împărțare de Europa, panamericanismul, din contra, tinde să colaboreze cu ea, dar pe un pldor de independență și de egalitate.

Societatea Națiunilor, constituită pe bază de *universalism*, a dus la volarea, în a cincea sa adunare, a pactului de siguranță, de limitarea înarmărilor și de arbitraj, pact ce era considerat ca avînd prin natura sa un caracter universal.

Anglia însă n'a vrut să-l ratifice și atunci s'a revenit la politica de *regionalism*, inaugurată la Locarno. Particularismul țărilor noastre se șterge în acest acord și cu el uritele amintiri, zicea Briand la semnarea lui. Dacă aceste acorduri nu vor fi *Schifa Constituției unei familii europene în Societatea Națiunilor*, ele vor fi fragile și rezervă multe decepții. Iar Stressemann îl răspundea: „Am plecat de la această idee că fiecare din noi trebuie să rămînă mai întăiu un cetățean al propriei sale țări, un bun francez, un bun englez, un bun german ca membru al națiunii sale dar că fiecare din noi ca cetățean al Europei, trebuie să rămînă legal de marea concepție a civilizației care domnește pe continentul nostru“.

Această politică de regionalism a fost introdusă și în alte materii. Mișcarea paneuropeană se manifestă sub patru aspecte deosebite: unul cel dela Locarno, unde semnatarii au vorbit despre constituirea Statelor-Unite ale Europei. Al

doilea se condensează în rezoluția votată de „Uniunea Juridică Internațională”, ce lăsa să așeze Societatea Națiunilor pe baze continentale și regionale. Al treilea apare în constituirea unei „Federații pentru înțelegerea europeană” și al patrulea este Uniunea paneuropeană fondată de contele Coudenhove-Kalergi.

Desigur ideea progresa încet și se realizează cu precauțiune, căci nu se așteaptă o organizație internațională solidă într-o zi, printr'un singur pact. Ar fi o greșală, voină să se creeze o mișcare paneuropeană, de a se procedea prin reforma radicale, cu suprimarea frontierelor vamale sau desființarea armatelor. Mai bună este o organizație internațională incompletă, dar care funcționează și e capabilă de dezvoltare, decît una perfectă care rămîne pe hîrtie.

(Alejandro Alvarez. *Le Monde Nouveau*, Decembre, 1926).

Mișcarea paneuropeană

Această mișcare a provocat și neîncredere și entuziasm, ambele egale de nejustificate. Pentru unii, este îndreptărea Europa, — înțeles Anglia, cătră o organizație federală paralelă celei a celorlalte continente; pentru alții, o idee mesianică, care, prin îmbucălăirea lumii, va agrava rivalitățile între continente și va compromite opera universală a Societății Națiunilor.

Sînt exagerări și greșeli manifeste și la unii și la alții.

Federația politică a Europei este un ideal prea inaccesibil și deci nu poate fi scopul unei activități practice. Europa nu se poate organiza simetric cu alte continente. Această organizare trebuie privită izolat, ca o necesitate locală; ea nu se poate concepe în mod practic fără concursul Angliei factor preponderent în viața europeană.

Mișcarea paneuropeană înțelege numai să apropie statele europene într'o colaborare care să le asigure siguranța, respectul drepturilor și progresul lor economic. Nu urmărește să izoleze Europa de celelalte continente și nici să le opună într'un spirit de neîncredere

și rivalitate; deci nu se opun idealului și autorității Societății Națiunilor.

Ideea de a considera Europa ca o unitate și de a o organiza ca atare este foarte veche; lucrările S. N. i-au dat o nouă impulsie. Studiul dezarmării a relevat rînd pe rînd nevoia de siguranță, de justiție, de regulamentare și cooperare economică.

S. N. a văzut că trebuie să renunțe la formele universale și să se scotozească la realitatea formelor regionale. De aici provia acordurile dela Locarno, nenumeratele tratate de arbitraj obligator și diversele înțelegeri economice. Mișcarea paneuropeană se rezimă pe aceste fapte și caută să le favorizeze dezvoltarea și sistematizarea. Cînd pactarii ca cel dela Locarno se vor fi înmulțit, nu va fi imposibil de a face o sinteză a lor într'un pact continental, care va fi Carta Uniunii Europene de siguranță. Aceiași evoluție poate fi înțelesă pentru justiție și raporturile economice. Aceste perspective n'au nimic subversiv; ele nu pot produce rivalități și conflicte cu alte continente. Din contra o Europă organizată pentru a fi mai pacifică, pentru a avea mai multă legalitate, pentru a forma o vastă piață economică, va oferi avantaje apreciabile și membrilor săi și celorlalte continente. Americanii au înțeles aceasta și cu arătări largi simpatie acestei mișcări. Realizarea ideii paneuropene vine de-a dreptul să faciliteze jînta urmărită de Societatea Națiunilor, care ar deveni astfel un centru mai puternic de atracție pentru statele mari de pe celelalte continente, state ce acum privesc cu neîncredere Societatea Națiunilor considerînd-o prea europeană.

(Nicolas Politis. *Le Monde Nouveau*, Decembre, 1926).

Orientarea filozofiei și pregătirea păcii

Orice filozofie tînde să sistematizeze cunoștințele omenești cu scopul de a descoperi năvăturile prime, esențiale și universale. Cîndîndu-se pe reflecție și demons-

trație, filozofia se opune sentimentelor și credințelor; ea se identifică cu raționalismul critic. În afară de orice tradiție stabilă, filozofia este prin definiție internațională, întrucât individul fiindăcă universal. Cu toate acestea există o legătură strânsă între sistemele de gândire și mediul, fiindcă se apreciază și valorile pe lângă conștiința cunoștințelor. Din această cauză filozofia este expresia unei culturi, avocatul unei rațiuni în fața lumii. Așa se explică cum de cele mai multe ori filozofia oscilează dela universală către individual și are aspecte naționale. Motivul acestei devieri trebuie căutat la darwinismul social, care predicând instinctul în dauna rașunii face imposibil spiritul universal, și prin urmare pacea. Pentru a înfrona pacea în sufletul urmează să pregătești triumful democrației, adică totul prin popor și pentru popor. S'a observat însă că luind parte la conducerea statului, democrații e interesat să-l apere întrucât își apără propriul său interes. „Experiența secolului XIX a dovedit în mod clar că sentimentul democratic și sentimentul național pot să contracteze o alianță intimă” (Pag. 487). În această situație paradoxală, democrația e pentru pace și spiritul democratic contra — ar trebui cultivat sentimentul democratic în sensul că mai presus de individual tronează universalul. Pătrunsă de adevărata filozofie, democrația va fi pază păcii.

(C. Bouglé. *Annales de l'Université de Paris*).

Psihologia în raport cu filozofia și știința

Dacă matematica și științele fizico-chimice s'au desprins din corpul filozofiei, întemeindu-se ca discipline de sine stătătoare, nu același lucru s'a petrecut cu psihologia; ea nu s'a detașat și nici nu se va detașa de filozofie din următoarele motive. Filozofia poate fi împărțită în trei ramuri: 1) Ea urmărește să formeze o concepție despre univers (un *Weltanschauung*) pentru a determina deslănușit individului și al umanității; 2) Să

constituească o teorie a științei, precizând natura cunoșterii și încrederea pe care o merită; 3) Să caute principiile supreme care prezidează conduita omenească, indicând mai degrabă conștiința studii valorilor morale.

În toate aceste ramificații (subdiviziuni ale filozofiei) psihologia intervine ca un factor necesar.

În prima problemă, ideea principală este finalismul, anume dacă lumea fiindăcă cătră un scop sau nu. Dar protoipul manifestărilor finaliste se găsește tocmai în spiritul nostru, așa că interpretarea lui este cheia finalismului cosmic.

La fel în teoria cunoșterii, unde pentru a proiecta o lumină asupra aparatului mintal cercetătorului, trebuie să cunoaștem în prealabil fatalitatea fenomenelor psihice care constituiesc facultatea înțelegerii, mai ales că pozitivistul acordă rașunii o anumită virtute deosebită fundamentală de a metafizicianului.

În morală apoi, evaluarea fiind de natură afectivă, esența principiului nu poate fi decit tot de același natură. Chestiunea altă de des discutată, dacă există o morală rațională, un imperativ categoric kantian, nu poate fi elucidată înainte de-a cunoaște în chip serios sufletul omenesc. Tot așa e problema liberului arbitru.

Cil privește raportul dintre psihologie și știință, trebuie menționat că cea dintâi lămurește dacă o știință e explicativă sau descriptivă. Psihologia arelă că „e explică însumă să obții niște fapte complexe și străine din alte fapte simple cu care ești familiarizat”. În lumina acestei definiții, explicațiile lui E. Stein despre un spațiu cu patru dimensiuni nu spun nimic. Asemenea filozofiei, psihologia s'a subdivizat și ea în trei ramuri: 1) anatomică (neuro-histologică), 2) fiziologică și 3) psihologică... psihologică. Prima a dovedit că sediul funcțiilor conștiente e creierul. Cercetările histologice n'au ajuns la o concepție materialistă; dimpotrivă au conchis că materia e pusă în serviciul activității psihice. Studiul localizărilor cerebrale a ajuns la același concluzie.

Psihologia fiziologică n'a contribuit să explice fenomenele sufletului superioare. Singurul lucru reliefat a fost doar identitatea de substanță dintre fenomenele fiziologice și psihice.

Psihologia psihologică studiază fenomenele complexe prin metoda introspecției sau prin compararea comportărilor, *behaviour*. Ea desface complexul în elemente și ulterior îl reconstituie prin sinteză.

În „psihologia raționamentului” autorul a descompus rațiunea în două elemente: 1) tendinți afective elementare și 2) senzații sau evocări de senzații. Tendințe afective, privite prin prizma biologiei, dovedesc finalismul vieții psihice. Metoda comportării e singura în stare să descifreze spiritul, și implicit cosmosul.

(E. Rignano. *Revue de Méta-physique et de Morale*).

Mișcarea intelectuală în străinătate

Literatură

Adolphe Jacques Dickman, *Le rôle du surnaturel dans les chansons de gestes*, - ed. Edouard Champion, Paris.

După numeroase cercetări și minuțioase anchete relative la diferitele categorii de supranatural din „chansons de gestes” întreprinse de specialiștii germani, d. Adolphe Jacques Dickman, plasându-se dintr'un punct de vedere general, examinează și el rolul acestui supranatural în cincizeci și șase din aceste manifestări literare, degajând caracterul de valoare intelectuală și morală pe care fiecare o conține.

Jessie Conrad, *Joseph Conrad as I. Knew him*, Helnemann.

Viaja lui Joseph Conrad este viaja unui marinar și a unui „gentleman”. În plus este viaja unui om pe care niciunul din amicii săi nu l-au surprins în „neglijă” la propriu, ca și la figurat.

D-na Jessie Conrad, soția scriitorului oferă publicului un mic volum relatat cu o sinceritate plină de candoare și de ingenuitate, din care reesă o veșnică și profundă adorajie. Fără ca opera d-sale să ne fie de mare folos pentru cunoașterea și priceperea scriitorului, ea ne ajută să completăm

portretul omului care a fost Conrad.

Walther Rathenau, *Briefe*, în două volume editate la Carl Reissner, Dresda.

De câțiva ani există în Germania un curent, o modă a amintirilor. Ex-Kalzerul și ex-Kronprinz-ul au dat exemplu. Nu trecea o lună fără ca un amiral, un general ori un înalt funcționar să nu-și împărtășească publicului amintirile.

Din corespondența lui Rathenau compusă uneori din simple bilețele laconice dictate la mașina de scris, se vede bine reacțiunea imediată a unui creier puternic constructor la surpriza evenimentelor.

A vorbi de sine, pentru un om ca Rathenau mai cu seamă și într'o epocă cum a fost aceea în care a trăit i s'ar fi părut fastidios și inutil.

Din scrisorile sale ne putem face însă o mai clară idee de Germania contemporană decât din amintirile personale, deci subiective a celui mai autorizat om de stat.

Marcel Coulon, *Au chevet de Moréas*, Editions du Siècle.

În cartea d-lui Coulon sînt relatate ultimele zile și moartea stoică a lui Moréas, care, ca un Socrate, liberat însă de ideea nemuririi sufletului, își consolează totuși amicii strînși în jurul său,

de vilioarea pierdere a prietăniei sale.

M. E. Gomez Carrillo, Fès ou les nostalgies andalouses, Editions Fasquelle.

Cartea d-lui Gomez Carrillo este pictura misterioasă a Fès. D-se descrie cartierul evreiesc, palatele, moravurile și falmoasele dansuri toare pline de un farmec andaluz, căci în Fès purtarea operelor importate din Spania pe timpul lui Moulay Idris a rămas intactă.

Romane

Nicolas Segur, Platon cherche l'amour, Flammarion.

D. Nicolas Segur este fără îndoielă spiritul-atic prin excelență. Acest ultim roman este un roman alenian în care personajele principale sînt Socrate, Sophie și Platon, scriitori pe care puțin romanțieri moderni s'ar putea încumeta să-i facă să vorbească fără să se acopere de ridicol.

Disertațiile acestor trei ilustri furi ale nulchității au ca temă principală amorul.

Jean Versanne, C'était le soir des dieux, Ed. Ferencz.

O carte care ne transportă în mijlocul naturii și a unor ființe primitive la care pasiunea nemăritată rivalizează cu voluptatea și cruzimea barbară.

M-me G. Chivas-Baron, Confidences de Metisse, Ed. Fasquelle.

Romanul melis-ilor din coloniile franceze. Copil de țară francez și de mamă îndigenă, părăsiri și în care firește crește ura împotriva Francezilor. Pe această temă este brodată aventura tinerei Jeanne, fiica unui bogat european și a unei mame anamite. Părăsită încă din copilărie de tatăl său care o dăruiește unui compatriot suspect, Jeanne nutrește în sufletul ei o ură aprigă contra tatălui său. — La

virsta când ar fi putut să se căsătorească cu un inginer pe care îl iubea, același chestiune a originii sale, îndepărtează pe logodnic. Mai târziu, fără scrupule, răpește la rindul ei pe logodnicul sorei-sale, cu care pleacă în Europa de unde, de cifel, îl trimite înapoi și se consacră carierei de muzic-hall unde ajunge stea.

Cînd însă oboseală se va reîntoarce în Indo-China, în fața destinului ei, ura împotriva tatălui său pe care-l iubea, redvine și mai aprigă și cu o adevărată plăcere îl vede suferind, pradă unei congestii grave care-i poate fi fatală.

Mademoiselle Madeleine de Swarte, Les fourberies de Papa, Henry Parville, Paris.

Un roman vesel și parisian. Toți ceilalți care au gustul și apreciază cărțile humoristului admirabil care a fost Willy, vor aprecia acestă așa manieră de „mon père...“ al autorului. La d-soara Madeleine de Swarte, găsim însă în plus de calitățile sale de spirit moștenite de la tatăl său, o emoție care aruncă un văl discret peste ecenele crânce din mediul în care a trăit.

Această carte e povestea unei tinere fele care refuză de a mărișta la penson pentru a trăi lângă tatăl său. Scriitor parisian celebru, ea îl ține loc de secretară, de confidentă, de factotum, — și descoperă viața la școala lui, iar acest om fabil și răsfațat de toți, are pentru tinăra fată, atenție de mamă prudentă.

Ea vede viața sub adevărată sa lumină și intrigile în mijlocul cărora trăiește, o desgustă alit de lare, încil sfirșește într-o zi prin a fugi. Tatăl său o găsește însă degrabă și vor trăi de acum fericiți împreună, indispensabil unul celuilalt.

COMPILATOR

Bibliografie

Ilie Isvoranu, Cultura tomatelor (pătlăgelelor roșii), Cunoștinți folositoare, Ed. „Cartea Românească”, București, Prețul lei 5.

Ioan Adam, Rădăcine, roman, Ed. „Cartea Românească” București, Prețul lei 80.

Mihail Sadoveanu, Mormântul unui oopli, ediția V, Ed. „Cartea Românească”, București, Prețul lei 56.

Ionel Teodoreanu, Ia Medeleni, roman, volumul II, Drumuri, Ed. „Cartea Românească”, Prețul lei 150.

Cincinat Pavelescu, Poezii, Pagini Alese din Scrierilor Români, Ed. „Cartea Românească”, București, Prețul lei 4.

Vasile Romanescu, Tiparul, Cunoștințe folositoare, Ed. „Cartea Românească”, Prețul lei 5.

P. Cufu, În săracul și alte povești, ediția II-a revăzută și ilustrată, Ed. „Cartea Românească”, București, Prețul lei 25.

I. Simionescu, Lămurirea Potopului, Cunoștințe folositoare, Ed. „Cartea Românească”, București, Prețul lei 5.

Al. P. Arbore, Rolul culturii în crearea unității politice a neamului românesc, Focșani.

Asociația profesorii universitari din România, Adunarea generală ținută la Cernăuți în Octombrie 1926, Cernăuți.

N. I. Herescu, Cartea cu lumină, Craiova.

Artur Gorovei, Un mănunchiu de documente cu privire la Unirea Principatelor Cernăuți.

Igora Floru, „Nuvele”, Ed. „Cultura Națională”, București, Prețul lei 80.

N. Petrașcu, D. C. Olănescu, Ed. „Cultura Națională”, București, Prețul lei 80.

General Radu Rosetti, Partea luptă de armata română în războiul din 1877-1878, Ed. „Cultura Națională”, București, Prețul lei 100.

G. Oprescu, Tările Române văzute de artiștii francezi, Ed. „Cultura Națională”, București, Prețul lei 400.

Teodor Bălan, Aredștile din Bucovina, Cernăuți, 1926.

„ „ „ **Tara Sepencului, Cernăuți, 1926.**

„ „ „ **Nouă documente prietoare la familia Hojdău, Cernăuți, 1926.**

Eugen Reigis, Poezii, București, 1926.

„ „ „ **Melodiile Tăcerii, București, 1926.**

„ „ „ **Etiana Parago, Nu m-am plecat genunchii, Craiova, 1926.**

- R. Stănescu**, *Arhimandritul Clemea C. Popovici, Cernăuși.*
 " *Sfârșitul unei înfrângeri: al marxismului, Cernăuși.*
 " *Biserica ardelenă în anii 1916-1918, Cernăuși.*
 " *Biserica și Stat, Cernăuși.*
Calendarul „Olasul Bucovinei” pe 1927, Cernăuși, Prețul 30 lei.
P. P. Panaitescu, *L'influence de l'Œuvre de Pierre Mo-
 gila dans les Principautés roumaines, Paris, 1926.*
Popesii din 1001 de noapți, ilustrată în culori, cartoușă, Edit.
„Cartea Românească”, București, Prețul 60 lei.
I. C. Vizirion, *Florică, Ediția II-a, edit. „Cartea Românească”,
 București, Prețul 90 lei.*
Mălina Balucea, *Rețete pentru gospodine prietoare la alimenta-
 Cunoștinși Folositoare, Edit. „Cartea Românească”, București, Prețul 9 lei.*

Reviste primite la redacție

Mercur de France, No. 685; La Nouvelle Revue Française, No. 160; Poeta Tinerimii, No. 1; Arhiva Someșană, No. 8; Arhiva pentru științele farmaceutice, vol. II; Revue Internationale du Travail, No. 6; Zorile, No. 1; Societatea de muncă, No. 52-53, 1-2; Cuvântul Adunării, No. 1; Pe Drum, No. 2; Independența Economică, No. 3-4; Analele Dobrogei, Cernăuși, 1926; Universul Literar, No. 2-3; Înfrățirea Românească, No. 6; Adunatul Literar, No. 317-319; Viața, No. 9; Roma, No. 12; Le Monde Nouveau, 15 Dec.; Revista Ecoul Mediceștilor și Românilor, No. 4-7; Viața Agricolă, No. 23-24; Oțărarea, No. 9-11; Realista Spirituală, No. 4; Orașul Română, No. 47-48; Buletinul Camerei de Comerț și Industrie, Târnă-Măgurele, No. 11-12; Ideea, No. 5-8; Floarea Soarelui, No. 1, Transilvania, No. 11-12; La Presse Médicale, No. 405; Casa Noastră, No. 9-11; Economie Națională, No. 12; Semnele timpului în biserică noastră, No. 2; Oculul Minorității, No. 12; Democrația, No. 10-12; Bursa, No. 1154; Radiofonia, No. 16-17; Résumé mensuel des travaux de la Société des Nations, No. 11; Cimpul, No. 1; Viziunea Literară, No. 2; Natura, No. 1; Freamdă, No. 1-2; Revue Mondiale, No. 2; Buletinul Muncii, 9-12; Viața Literară, No. 53; Sburătorul, No. 7.

Insemnări de drum de A. Lambrior

(Urmare și sfârșit)

Stinca Piatra Caprei și orașul Bălgrad (în Transilvania)

Cum mergi dela Aiud la Bălgrad sau Alba-Iulia, în Transilvania, vezi în partea dreaptă a drumului un lanț de munți dintre care unul are în vîrf o stîncă numită *Piatra Caprei*, poate din pricină că suișurile ei sînt îndeminate numai pentru capre. Pe această stîncă urieșă, ascuțită în vîrf, ce pare de departe necălcată de om, a fost oarecînd o cetate. Cu cît vezi mai mult această stîncă și auzi că a fost pe vîrfurile ei și cetate, cu atît mai mult ți se trezește pofta să leși drumul și să te sui acolo ca să vezi cum au putut oamenii să rădices zidiuri într'un loc unde se pare că numai vulturii își fac cuiburile lor. Biruit de această poftă, părăsești dela o vreme drumul și apuci înspre satul Cracău ce se află în poalele muntelui celui cu stinca dorită; dar pînă ajungi aice și sara sosește, așa că trebuie să-ți mai stăpînești pofta pînă a doua zi. Disdiminează, te încalți cu opinci, care-s mai puțin lunecoase și mai sigure pentru suișul stîncilor, te sui într'un car cu boi, singurul mijloc de a călători pe acele locuri rele, iar de te simți voinic o purcezi pe jos încet, încet, îngrijindu-te de merinde mai multoșoare. După o călătorie de trei ceasuri, pe un drumeac care se sue în sus mai ca pe pîrete, cînd se scoboară într'o vale răpede și prăpăstioasă pe unde și omul pe jos și carul merge în fugă stîrnind pietrele din cale, care ajung în vale făcînd un sgomot răsunător, ajungi la poalele stîncei. Aice de ai mers în car te dai jos, iar de ai mers cu picioarul te odihnești binișor, mai îmbuci ceva și începi a sui *Piatra*

Caprii pe niște scări săpate în peatră ce ocolesc stinca și tot fură înălțimea până ce sosești la vîrf. Bine însă trebuie să iai sama cînd sui scările căci unele sînt alunecoase și de ți-a fugi piciorul și te vei scapata tocmai de acolo mici și fărîme te faci până jos. Un ceas bun te scripturi pe aceste înfiorătoare scări și însfirșit ajungi obosit și greu suflînd pe creasta stinței. Deocamdată aice vederea ți-i painjinită de oboseală; dar după ce te-ai liniștit puțin, începi a căuta împrejur și vezi că te ocolește un mic șes unde cresc niște buruene sălbatice. Se vede încă o parte din zidul încunjurător care are tîria zidurilor romane, deși nu se știe vremea cînd a fost clădită cetățuia. Norodul cel neștiutor minunîndu-se de îndrăzneala meșterilor și a lucrătorilor, crede că numai duhurile necurate au putut să o zidească. Se știe că la 1272, regele unguresc Ladislas a rădicat aice un schit pe care l-a dăruit cu ceva venituri; dar în veacul al 16-lea, aceea cetățue a fost locuită de hoți, până ce s'a dat poruncă dela craiul unguresc de pe acea vreme ca să o sfarme, ceiace s'a și întîmplat la 1515. Dela înălțimea acestei stinți vederea se întinde spre miază-noapte până la muntele *Craiu*, spre miază-zi până la Sibiu. În vremi posomorite nouri trec mai jos decît stinca, iar în zile senine se văd lung în depărtare șiruri de munți coperiți cu păduri, șesuri riurate de apa Mureșului și coaste coperite cu vii, unde se află satele Cracău, Țelna, Igen și altele care rodesc cel mai bun vin din Transilvania. Dintr'un munte vecin curge un șuvoiu de apă înghețată ce se numește *apa Turcului* (Török patak, ungurește) despre care se spune că și-ar fi luat numele dela următoarea întîmplare: niște Turci fugari ce se adăpostiseră în aceste locuri, fură descoperiți de către locuitorii vecini și sburătuiți cu pietre din vîrfurile muntelui, periră uciși; ba încă se spune că pietrele nu le aruncau cu mîna, ci le puneau pe șuvoiu, care căzînd în vale, le arunca asupra lor.

Lanțul de munți unde se înalță *Piatra Caprei* se tot prelungeste în depărtare spre miază-zi tot micșorîndu-se, până se prifac în niște dealuri ce se sfîrșesc la orașul Bălgrad ori Alba-Iulia. Acest oraș este așezat lîngă apa Mureșului și aproape de dînsul sînt ruinele vechii colonii romane numită *colonia Apulensis*. În urma găsirii de inscripții la Bălgrad, nu mai încape îndoială că aice a fost numita așezare romană. Ființa acestei cetăți s'a șters de pe fața pămîntului, dar numele ei stricat îl mai poartă un riuleț zis *Ampoiul* și un sātucean numit *Ampoița*. Afară de aceste două urme, s'au mai găsit multe rămășițuri romane precum pietre coperite cu inscripții dintre care unele se mai vedeau pe la 1845 dinaintea bisericii romînești de aice. Toată valea Ampoiului, dela Bălgrad și până la Șard este plină de ruine. Cetățuia dela satul *Totfălău* a fost zidită cu pietre din ruinele romane; dar astăzi nici ea nu-și mai are ființa. Infricoșata năvălire a Tatarilor dela 1241 a sfîrșit orașul Bălgrad, lăsînd în urmă o movilă de ruine. Atît de multe ori a fost ruinat și pra-

dat Bălgradul, încît locuitorii se săturase, dela o vreme, de a-și tot zidi casele și se adăpostise supt niște bordee în împrejurime, până la 1618 cînd se zidiră frumoase palate vrednice de o locuință domnească. Inșă la 1658 iarăși a fost dărîmat de Turci; apoi împăratul Carol al șeselea i-a făcut sdravene întărituri și deaceia s'a mai numit de atunci și *Carlsburg* de cătră Nemți. Bălgradul a fost scaunul domniei Ardealului. Magnații de aice aveau deosebite drepturi; așa de pildă în zilele de iarmaroc ei și cu curtenii aveau drept să cumpere cei întâi și numai după ce suna zece ceasuri tirgul era deschis și pentru alții. Palatul domnilor Transilvaniei, înfrumusețat de Ioan Sigismund, nu mai este astăzi; pe locul lui se află episcopia. Biserica cea mai însemnată din acest oraș este începută de Ioan Corvin, cel mai viteaz cîrmuitor al Ungariei. Acesta era de neam drept român și numai prin mintea lui iscusită și vitejia lui ajunse la cinstea de mare căpitan și cîrmuitor țării ungurești, măcar că nu era neam de craiu, nici ungur. Atît de mare a fost cinstea și socotința lui la Unguri, încît pe fecioru-so, pe Matieș, l-au făcut Ungurii loruși craiu. Oasele lui Ioan Corvin împreună cu ale altor voievozi ai Ardealului se află în tainița bisericii catedrale din Bălgrad.

Stîncele Detunate și minele de aur din Roșia (în Transilvania).

Spre miază-noapte—răsărit dela Abrud, în comitatul Albei de jos, pe un munte acoperit de brazi este o frumoasă stîncă de basalt naltă de 90 de metri. Ea se alcătuește din coloane cu multe fețe care cînd se ridică drept în sus până la o înălțime de 36 de metri, cînd se crucișază și se taie în toate părțile. Dintr'o parte pare că se prăbușește și chiar se văd bucăți culcate la pămînt. Românii de prin locurile acestea cred că fulgerul o dărapănă și de aceia o numesc *Detunata*. O altă stîncă de basalt coperită de brazi se numește *Detunata flocoasă* spre deosebire de cea întâiu pe care o numesc *goală*. De aice, nu departe, este Roșia sau Veres-Patak, unde ca și la Vilcov sînt o mulțime de mori cu pilugi care sfarmă pietrele ce cuprind aur; ba aice sînt mai multe de cît la Vilcov și deaceia apa pentru mori este mult mai scumpă. Și acolo, cași la Vilcov, se găsește aur neamestecat. Munții dela Veres Patak sînt cei mai bogăți în aur din toată Transilvania; deaceia sînt foarte multe mine pe toate coastele lor. Cînd plouă și curg șivoaele din munte, se găsește aur în milul ce se stringe pe drumuri. Locuitorii se îndetnicesc numai cu stringerea aurului; de îndată ce au agonisit o sumă mai bunicică de bani își cumpără un loc de unde să scoată aur. Pămîntul este foarte scump, astfel că o bucată neînsemnată de loc ține peste o mie de galbini. Este la Veres Patak un

munte de stîncă pe care Romanii cînd stăpîneau ei aceste locuri l-au săpat mai de tot pentru a scoate aur curat. Ei au lăsat în picioare, în afară, niște nalte ziduri de stînci, încît se pare că întrî într'o cetate; deaceia Romîinii le și numesc *Cetate*. Una se numește *Cetatea mare*, este naltă și tăiată în toate părțile cu borte în stîncă rotunde și poleite, unde se poate cunoaște urma uneltei romane. Bolovani mari de piatră sprijinesc mase ce par gata să cadă, iar subt picioare sînt peșteri adînci. La cealaltă întăritură, numită *Cetatea mică*, lucrătorii par a fi săpat și de o parte și de alta fără regulă. O deschizătură înfricoșătoare de unde spînzură pietre—dintre care una ar zdrobi 20 de oameni—luminează peștera, în fîndul căreia se aud și astăzi loviturile uneltelelor, căci se lucrează și acum în această gropniță. Romanii puneau la asemenea săpături pentru scoaterea aurului pe prinșii din războiu, pe criminaliști și pe cei dovediți că îmbrățișase creștinismul; iară cînd nu erau aceștia îndeajuns, atunci întrebunțau locuitorii țării la astfiele de lucrări. Astăzi, cu ajutorul inscripțiilor romane găsite ne putem face o idee cum era administrația minelor supt stăpînirea Romanilor în Dacia. Traian înființă *breasla aurarilor* peste care a făcut mai mare pe un privighitor numit *procurator*. Acesta privighea asupra tuturor minelor din Dacia și era în mare cinste la Romani, căci după moarte, cenușa lui se trimitea la Roma. Subt dînsul era un altul mai mic, numit supt-procurator ce ședea în mîntii aceștia și privighia lucrul mai de aproape; apoi veniau mai jos *decurionii*, după aceștia cei însărcinați cu baterea banilor și în sfîrșit cu cei ce strîngeau birul în aur de pe la locuitori se încheia *breasla aurarilor*. Chipul în care Romanii scoteau aurul, judecîndu-l după urmele lucrărilor lor, era mai acelaș pe care-l întrebunțază Romîinii astăzi. Așa atunci, că și acum, apa era singurul mijloc întrebunțat pentru mișcarea pilugilor sfărîmători ai stîncilor. La Roșia sînt încă două din acele gropnițe săpate în mînti, în care se strîngea apa ce spala de pulbere stîncă zdrobită la moară și de unde strîngeau aurul cel mestecat cu glod; și se mai cunoaște încă pe unde au fost puțurile și canalele lor.

Valea Hațiegului

În colțul despre miază-zi—apus al Transilvaniei, între ramurile cele mai din urmă (spre nord) ale Carpaților ce despart această țară de Romînia muntenească și între cele din urmă ramuri spre răsărit ale Carpaților bănățeni, se întinde o vale lungă, numită *Valea Hațiegului*. Ea este închisă din toate părțile de un lanț de mînti și udată în lungul ei de riul *Streiu*, în care curg o mulțime de părăe mai mici. Înfașeșarea acestui ținut este foarte variată; vilcele prin care curg părăile, păduri ce acopăr

colinele și în sfârșit frumoase sate românești a căroră case albe se zăresc din depărtare. Această vale încintătoare a fost pe vremea Dacilor și apoi pe vremea Romanilor un însemnat centru de viață și de aceea a fost destul de împoporată; cele mai multe sate românești de acum stau pe locul vechilor colonii romane, ba unele dintre dînsele le poartă chiar și numele. Valea se întinde de la apus cătră nord-vest și are la capătul despre apus satul *Várhely* sau *Grădiștea*, iar în cealaltă margine a ei se află orașelul *Hațieg*, care a dat numele său ținutului întreg.

Toată întinderea aceasta de loc este însemnată prin ruinele așezărilor romane ce se găsesc mai la fiecare pas, căci aici, și anume la satul *Várhely* sau *Grădiștea* a fost *Sarmisaghetusa* capitala Dacilor, numită după cuprinderea Daciei de *Romani* și *Ulpia-Traiană*. Împăratul Traian după ce a supus Dacia și a adus într'însa colonii romane, a înfrumusețat capitala cu clădiri romane, a înconjurat-o cu ziduri nouă și a lucrat un drum ce duce pe de o parte înspre *Porțile de fier*, iar de altă parte spre miază-noapte a Daciei. Rămășițelor acestui drum le zic până astăzi Rominii „*drumul lui Traian*”. În satul *Grădiștea* și împrejurimile lui se găsesc monumente romane pline de inscripții, de unde se vede că locul se numea cînd *Sarmisaghetusa*, cînd *Ulpia-Traiana* și cite odată cu amîndouă aceste numiri. Orașul nu era așa de mare; locul închis între ziduri a căroră urme se cunosc, este de 1200 de pași, pe care se află semănate sfărămături de coloane și de pietre sculptate. Un țaran a găsit pe ogorul său trei bucăți de marmură pline de inscripții și era gata să le facă var de nu se găsea un cunoscător care să-l oprească. În neștiința lor țaranii adese ori au întrebuițat marmurele romane la facerea varului. Într'o vreme un alt țaran a găsit un secriu de aramă și neavînd pe lingă dînsul pe nimene care să cunoască prețul lui ca lucru din vechime, l-a dus la o fabrică vecină, l-a vîndut cu oca, iar fabricantul nefiind mai știutor decît țaranul, l-a topit. În vremile trecute, multe lucruri foarte scumpe prin vechimea lor s'au nimicit din pricina neștiinții găsiturilor; acum țaranii din Valea *Hațiegului* au înțeles prețul lor și de aceea în loc de a le nimici pentru un mic folos, le vînd cunoscătorilor și astfel se păstrează.

Satul *Grădiștea* se întinde numai peste o parte a orașului vechiu, a căruia risipuri se văd printre casele locuitorilor. La poarta unui grajd era capitelul unei coloane pe care fusese odată o statuie mare de bronz, dela care rămăsese numai un picior lipit de piatră. În ograda unui țaran se aflau mai multe statui ciuntite și citeva pietre mormîntale. Birtul satului era împodobit cu statui fără cap și vechi coloane sprijineau gardurile care mărginesc ulițele satului. Toate aceste lucruri nu mai sînt astăzi pe aceste locuri, ci sau împodobesc muzeile statelor sau ale particularilor.

În anul 1823 săpîndu-se în mijlocul satului *Grădiștea* teme-

liile unui birt, s'au găsit la o adâncime de trei picioare rămășițele unei zidiri vechi. Căutându-se mai cu îngrijire după urmele găsite, se aflară mai multe camere a cărora ziduri aveau un picior și jumătate de înălțime. Printre aceste camere se găsiră două care aveau dușamele de mozaic. Indată le curățiră cu îngrijire, rădicînd de deasupra tot nămolul de sfărămături și gunoaie, și le aflară în destul de bună stare. Amîndouă dușamelele erau prăbușite la mijloc și una dintre dîsele avea într'o parte o pată mare, neagră, căsunată de gunoiul care o acoperise atît de mult timp. Pietricelele din care se alcătuiu mozaicele erau de 0 m,0197 lungime și 0,0065 grosime. Una dintre cele două camere avea 6 m,004 lărgime și 6 m,320 lungime; iar tabloul așezat în mijloc avea 1 m,422 pătrați și era înconjurat întăiu de un cadru de arabescuri, apoi de trei rînduri de pătrate colorate și însfirșit de o margine alcătuită din pietre albe. Subiectul acestui tablou este scena din Iliada, cînd Priam cere lui Ahil trupul fiului său Hector. A doua cameră era mai tot atîta de mare ca și cea întăiu. Tabloul avea 1 m,896 lungime 1 m,580 lărgime, era încadrat de un rînd de triunghiuri alternate, albe și roșii la culoare, apoi trei rînduri de patrate așezate plecat cătră figurile din tablou și alcătuite din frumoase arabescuri și în sfîrșit marginea compusă din mici pietricele albe, cași mozaicul din camera întăia. Partea de jos a figurilor din tabloul al doilea este pătată, după cum s'a arătat mai sus, așa fel că picioarele figurilor în mare parte nu se văd. Subiectul acestui tablou este momentul cînd Paris dă Venerii mărul de aur. Mozaicul este mult mai bine lucrat decît cel întăiu, ceea ce ne face să credem că nu sînt de acelaș artist. Aceste mozaice nu mai ființeau astăzi; se zice că proprietarul locului a lăsat să stee porci în amîndouă camerele, pietricelele s'au desfăcut, s'au risipit și s'au luat de unii vizitatori. Acum ele se cunosc numai de pe o copie deplină ce s'a luat după dîsele.

Spre răsărit—miază noapte dela Grădiștea este satul Demșuș unde se află singurul monument roman care s'a mai păstrat în Transilvania. Biserica romînească de aici este o clădire romană; ea are forma patrată, de cîteva metre de naltă, avînd deasupra un turn pe jumătate ruinat și străbătut de patru deschizături. În lăuntru, biserica este sprijinită de patru stîlpi groși și scurți, tare apropiați unul de altul și pe care se citesc iscripții romane. Lumina străbate în biserică prin deschizăturile turnului care este așezat tocmai deasupra spațiului cuprins între cei patru stîlpi. În altarul de astăzi este o piatră veche care slujește de pistol, pe care însă era odată așezată statua unui zeu. Asemenea se vede în zidul altarului o bortă, prin care se prepune că preutul spunea mulțimei care aștepta dincolo de zidul afară, răspunsul zeității păgîne. Se prepune că această clădire ar fi fost un *mausoleu* (monument mare și falnic ce se face pentru înmormintarea cuiva), ba unii dau cu gîndul că ar fi fost rădicat din

poronca lui Traian spre vecinica amintire a lui Longinus, tribunul militar pe care împăratul îl iubia foarte mult.

Afară de aceste două locuri unde sînt mai însemnate ruine romane, se mai află împrejurul Hațiegului temelii de case, de templuri, pietre cu inscripții, cărămizi, oale și alte lucruri îngropate după încetarea domniei Romanilor.

Băile dela Mehadia

În partea Bănătului de cătră răsărit—miază-zi, aproape de hotarul apusean a [1] Romîniei muntenești, într'o vale frumoasă, se află vestitele băi dela Mehadia. Mai din vechiu, cînd hotarul între Banat și Romînia muntenească era rîulețul Cerna, dela vîrsarea lui în Dunăre și pînă la muntele Oslea, băile dela Mehadia erau ale Romîniei; chiar și ținutul Mehedinții se socotește-a-și fi luat numele dela dîsele. Romanii au cunoscut puterea tămăduitoare a acestor băi pe care le numiau *Apele lui Hercule*; ei le-au înfrumusețat cu zidiri și alte lucruri trebuincioase a căroră rămășiți se găsesc în sinul pămîntului de acolo. În toate părțile se găsesc temelii de ziduri așa de tari încît numai cu puterea pravului de pușcă se pot sparge; apoi pe pereți se află inscripții și statui, unele așezate într'înșii iară altele deosebite, dintre care multe s'au trimis la Viena, unde împodobesc muzeul de antichități. În drumul cătră baia numită a lui Dorgovan sau a lui Hercules, este zidită în perete o tablă a căreia inscripție, macar că prin rugina vremilor alita este de roasă cît de abia se cunoaște, totuși cei iscușiți în cetirea acestor scrisori dovedesc cu dînsa că aice ar fi fost o capîște închinată lui Hercule, Esculap și Highiei, zeități păgînești. După căderea stăpînirii romane din Dacia și năvălirea barbarilor de felurite limbi, băile acestea au fost părăsite o bucată de vreme lungă, au fost locașuri de hoți pînă pe vremea împăratului nemțesc Carol al 6-lea și anume după ce prințul Eugeniu bătut pe Turci la Petervaradiu și se face pacea dintre Turci și Nemți la Pasarovici, în 1718. Dela această dată Banatul capătă un regim militaresc și se cîrnuia de un comandir general rînduit de împăratul nemțesc. Unul din acești comandiri, anume graful Hamilton, pe la 1705 a luat samă la starea cea tristă a băilor și a raportat despre dînsa împăratului. Îndată supt privegherea acestui barbat se ridicase cîteva case, trei casarme, o capelă și un birt din rămășițele zidurilor romane și din mulțimea cărămidelor ce erau pe acolo împrăștiete. Apoi se întocmise baia lui Ludovic, a lui Franț și a lui Dorgovan. Născîndu-se pe la 1707 iarăși război între Turci și Nemți, băile dela Mehadia ajung locul de bătălie și astfel iarăși rămîn în părăsire și risipă pînă la 1772, cînd încep din nou a fi îngrijite supt împărăteasa Maria Tereza. Din această vreme băile fură necontenit îmbunătățite prin zidiri nouă atît pentru locuinți cît și pentru scaldat la toate isoarele.

Într'o vale frumoasă, în partea dreaptă a riulețului Cerna, stau zidurile băilor lui Dorgovan ale lui Hercules, ca o cetate micuță. Un rând de case este tocmai în rîpa Cernei zidit, iar altul la piciorul unui munte și astfel se face la mijloc o uliță în forma unei piețe lungărețe. Această cetățue are în lungime până la 300 de pași iar în lățime 50 pași. În mijlocul pieței este un isvor din care apa curge pe patru țevi limpede ca un cristal. Afară de aceste ziduri sînt o mulțime altele mai vechi sau mai nouă de partea dreaptă a Cernei. Din partea stîngă a riulețului Cernei, care se trece pe un pod de piatră făcut în dreptul băilor Carolinii, încă se află o mulțime de așezări. Tot aici se află și biserica romînească, în împrejurimile căreia este un loc foarte frumos sădit cu nuci supt ale căror umbre oamenii cei săraci își întind corturi unde stau pe vremea băilor.

Dela baia lui Dorgovan, într'o depărtare de 600 de stînjeni până la baia lui Franț isvorăsc din pietre de var sau de scist 22 de isvoare minerale calde, dintre care 3 în partea stîngă a Cernei iar celelalte în partea dreaptă. Căldura lor este între 32 și până la 42 de grade de afle] lui Réaumur. Afară de aceste 22 mai sînt încă două isvoare pe Cerna în sus, care se întrebuintază de locuitorii din jurul lor.

Cele mai însemnate isvoare prin vechimea întrebuintării lor sînt pe partea dreaptă a părăului Cerna : 1) Baia lui Dorgovan sau a lui Hercules. Aceasta a purtat deosebite numiri în cursul timpului 2) pe vremea părăsirii se numea *baia Lotrilor*, fiind în vecinătatea peșterii de hoți; apoi, după ce Dorgovan a clădit așezările de băi, precum s'a arătat la anul 1736, a purtat numele de *baia lui Dorgovan* și în sfîrșit, acum poartă numele de *isvorul lui Hercule*. Baia aceasta era mai cercetată de Romani și pentru aceia se numește baia lui Hercule; ba încă și statua acestui zeu este în păretele scaldătoarei zidită, dar din zi în zi tot mai tare se ciuntează fiindcă poporul cel neștiutor rade praf dela cap, gură, ochi, nas, minile și picioarele acestei statui și-l beau cu apă de isvor spre întărirea trupului. Apă acestei băi este limpede, fără nici un miros, ceva amară și cam sărată. Temperatura, mulțimea părțicelilor tămăduitoare și mulțimea apei în baia aceasta este schimbăcioasă; căci cu cît curge mai multă apă cu atîta este mai rece și mai puține părți tămăduitoare cuprinde în sine și dimpotrivă, cu cît curge mai puțină apă, este mai caldă și cuprinde mai multe părțicelile tămăduitoare. Temperatura se deosebește mai cu samă primăvara, cînd se topește omătul și după ploii mari, căci atunci se află între 18 și 39 grade de-ale lui Réaumur.

Al doilea isvor însemnat prin vechimea întrebuintării lui este așa numita *baia lui Ludovic*, (dela archiducele Ludovic) ce se mai chiamă și *baia de șindilă*, fiindcă la anul 1735 numai aceasta era acoperită cu șindilă. Ea se află tocmai în rîpa Cernei așezată și isvorul este mai mare dintre toate și mai întrebuintat.

în Basarabia rusească, iară Ismailul și Chilia în Basarabia românească. Singur Bugeagul a rămas mai mult în cîntece și povești; el se află în mijlocul acestei bucăți de țară și era locuit pe vremea lui Cantemir de Tatarsi Nogai. Acești Tatarsi trăiau în cîmp slobod, fără tîrguri, după obiceiul lor; tîrg aveau numai *Căușanii*, lângă apa Batna, care era în marginea pămîntului lor. Dar cum că mai înainte de venirea Tatarilor au trebuit să fie zidiri pe aceste locuri, dovedesc risipurile unei cetăți foarte vechi *Tatar Punar* (adică puțul Tatarilor), ce sînt deasupra pe o stîncă foarte naltă, dintru al căruia picior curge un isvor prea limpede. Apoi nu departe de gura rîului Ialpău ce se varsă în lacul *Ialpăului* se mai afla pe vremea lui Cantemir urmele unei cetăți încă și mai vechi ce se chiamă *Tint*. Ștefan Voevod cel Mare a rădicat-o din căzătura ei, dar Turcii iarăși alîta au risipit-o încît acum de abia i se poate cunoaște locul și din moluzul ei s'a zidit altă cetate, care se chiamă *Tolbac*.

Intorcîndu-ne de unde am plecat, cuvîntul *Basarabă* din jocul copiilor este numele unei familii domnești; dela dînsul și-a luat numele de Basarabia mai întăiu România muntenească și apoi o bucată de pămînt dela miază-noapte a gurilor Dunărei. România muntenească a pierdut numele de Basarabia de prin veacul al 16-lea, dar colțul dela miază-noapte a gurilor Dunărei l-a păstrat până în zilele noastre, ba încă dela 1812 încoace, adică de cînd partea dintre Prut și Nistru a căzut în stăpînirea Rușilor, numele acesta s-a întîns peste toată partea cuprinsă de Ruși; astfel astăzi supl numele de Basarabia se înțelege toată partea dintre Prut, Nistru, Dunărea și Marea Neagră. Mai înainte de anul 1812 România moldovenească se întindea spre răsărit până la Nistru și Marea Neagră, dar întîmplîndu-se pe vremile acestea războiul între Turci și între Ruși, și biruiți fiind Turcii, au dat la încheierea păcii din 1812, toată bucată de loc dintre Nistru și Prut în stăpînirea Rusiei; cu toate că nu erau în drept Turcii să o facă aceasta, de vreme ce după învoelele făcute între dînșii și strămoșii noștri ei erau datori să ne păzească pămîntul întreg, pentru care pază noi le plăteam cîte o sumă de bani pe fiecare an. Intre anii 1853 și 1856, avînd mai multe țări din Europa războiul cu Rușii, i-au biruit și i-au silit să ne dea înapoi o bucată din Basarabia. Această bucată se cuprinde între apa Prutului, anume dela Cotul Morii în jos, între Dunărea, Marea Neagră, și se lățește până dincolo de capetele lacurilor spre miază-noapte. Intrînsa se cuprind trei ținuturi: 1) al Cahulului, cu capitala Cahul; 2) Ismail, cu capitala Ismail și 3) Coloniile, cu capitala Bolgrad.

Pornînd cineva de pe țărmul Mării Negre și venînd până la Gura Prutului, are în partea dreaptă a Dunării o mulțime de lacuri, dintre care unele sînt sărate și altele dulci. Lacurile sărate sînt vrednice de o deosebită luare aminte. Cătîmea cea mare de sare ce se scoate din aceste lacuri și mai ales efinătatea

prețului ei, făcea odinioară ca șesurile Basarabiei să fie acoperite de nenumărate turme. Cele mai însemnate lacuri, din acest punct de vedere, sînt: *Sagani* și *Alibei*, care sînt împreunate atît între dîsele cît și cu alte două numite *Burna[s]* și *Agi-Ibrahim*. Ele au o adîncime mijlocie de trei palme și jumătate și sînt despărțite de Marea Neagră prin un loc plin de năsip și ghioci de scoică, a căruia lărgime este de 250 stînjeni. Toate aceste lacuri sînt în comunicație cu marea, căci iezătura despărțitoare este pe multe locuri destul de înfoietă ca să se poată scurge prin dînsa apa din marea. În timpul verii apele lacurilor scad; dar îndată după aceasta marea iarăși le umple sau prin mijlocul scurgerii mai sus arătate sau prin vînturile răsăritului care suflînd, odată la cîțiva ani aruncă apa peste iezătura cea firească și umple lacurile cu apă sărată. Apele aceste se evaporază uneori mai încet, alteori mai iute, lăsînd în lac sarea care mestecată cu din ce în ce mai pușină apă, se arată întăi în chip de salamură, apoi în vremea căldurilor de vară, sara se așază la fund și cristalizează.

Tot în vecinătatea mării, spre apus dela *Sagani* se află și lacul *Sasic* sau *Cunduo*, ale căruia ape încă sînt sărate și se împropătează neconținut cu apă de mare, prin aceleași mijloace arătate mai sus.

Dela orașul Chilia, așezat lingă brațul de miază noapte a Dunărei, mergînd spre apus, se află patru lacuri mari cu apă dulce și sînt așezate în șirul următor: Chitai, Catlabug, Ialpăul și Cahul. În fiecare din aceste lacuri se varsă mai multe riulețe, care nu ar fi în stare de a ținea pururea pline de apă lacurile de nu le-ar adăpa și Dunărea cu care stă în comunicație. Mulțimea ghiocilor de scoică de mare ce se află pe malurile acestor lacuri dovedește că odată Marea Neagră s'a întins până pe la Galați. Dintre aceste lacuri cel mai interesant este Ialpăul; malurile acestuia spre miază-noapte înfățișază niște ripi dela 50 până la 60 de palme înălțime, în care se deosebește o pătură de lut și de nisip cuprinzînd mii de ghioci de scoici de acele de care se găsesc și astăzi în toată lungimea Prutului, Nistrului și altor riuri din Rusia de miază-zi. Acești ghioci între care se găsesc și alte adunături din Marea Neagră au păstrat cu deplinătate forma lor, numai colorul s'a prifăcut în alb. Mai departe se înfătoșază o pătură de lignit; grosimea lui este de două palme. Acest lignit de abia s'a prifăcut în cărbune, căci se găsesc bucăți cu totul nevătămăte,

Basarabia rusască

Supt numele de Basarabia rusască se înțelege mai cu samă acea parte care dela 1812, de cînd a căzut în stăpînirea Rușilor, se numește Basarabia și care mai înainte era cuprinsă supt

numele de Moldova. Țara aceasta se întinde între Prut și Nistru; cea mai mare parte a locuitorilor ei sînt Romîni. Ba încă și dincolo de Nistru se găsesc ici și colea în apropierea acestui fluviu țirgurele romînești, precum sînt Dubăsarii în Ucraina de astăzi, unde în anul 1794 era o tipografie romînească; apoi o mulțime de sate romînești, precum Ocna, Balta, etc. etc. toate întemeiate de Romîni moldoveni care fugeau de groaza jafurilor și de încălcările Turcilor. Dar nici aice nu duceau o viață mai bună, căci cei mai mulți ajungeau robi la Ruși și la Leși și astfel nu se puteau înturna îndărăpt, uscîndu-se de dorul țării, precum se vede din următoarele cîntece a[le] lor:

De cînd m'am rădîcat
 Multe țări am mai umblat
 Ca Moldova n'am aflat;
 Ca Moldova
 Și Craiova,
 Țară bună și blajină,
 De păgîni n'are hodină.

Cui-ii voia să dorească,
 Treacă-n țară muschicească,
 Să vază și să dorească
 Să-și facă casa pe mal,
 Să ducă dor cu amar.

Basarabia ruscă este tot așa de frumoasă cași România moldovenească, căci între cele două mari rîuri mărginașe, Prutul și Nistrul, se întinde un șirag de dealuri care cînd se apropie de malurile Nistrului, cînd ale Prutului, despărțindu-se într'o mulțime de ramuri ce se lungesc spre răsărit și apus și alcătuesc văi udate de izvoare limpezi și coperite de o spornică verdeață. Șiragul dealurilor nu ține tot lungul Basarabiei ci se oprește din jos de Căușani; astfel partea de miază-zi a țării romîne o cîmpie întinsă și netedă pe care pasc numeroase herghelii de cai și de unde eșiau odată acei vestiți cai moldovenești, de iuțala și tăria cărora se minunau toți vecinii.

De supt dealuri isvorăsc o mulțime de rîuri și părae care se varsă ori [în] Prut ori în Nistru. Cele mai însemnate sînt: *Răutul* care curge mai prin mijlocul țării și se varsă în Nistru în dreptul țirgușorului Dubăsari. Valea acestui rîu este cea mai frumoasă din toată Basarabia, într'o lărgime de cîteva sute de pași cît ține ea, pretutindenea se află măguri și păduri mărețe, o mulțime de mari sate și grădini; în sfîrșit privirea călătorului are la fiecare pas înfățișări nouă. Alt rîu este Bicu, care isvorăște din

șirul dealurilor ce tae țara în lungiș, curge spre răsărit miază-zi, trece pe la miază-zi a orașului Chișinău, și se varsă în Nistru.. Dar mai măreț de cit toate, este însuși Nistrul, fluviul mărginaș al Basarabiei spre răsărit; el se aseamănă cu Prutul în privirea cursului său liniștit, dar este mult mai mare decît acesta. Malurile lui, mai cu samă, sînt vrednice de mirare prin vegetația și felurimea înfătoșărilor. Acum se vede crucea unei monastiri conjurată de un cerc de verdeață deasă, acum niște grupe de case albe zidite pe colnice și ivindu-se cu gingășie din mijlocul unei păduri de copaci roditori. Cîteodată, malurile Nistrului ni se arată sterpe și atunci înfătoșază niște stînci mari ce se ridică deasupra apei la o înălțime spăimîntătoare și fac uneori trecerea foarte a-nevoioasă pentru cei ce călătoresc pe apele lui.

La fiecare pas, în lungul și în latul țării, se cunoaște că Romîni din Basarabia sînt frați drepiți cu Romîni moldoveni, și țara lor ruptă din tulpina mult ciuntită a Moldovii; căci la fiecare pas privirea călătorului găsește aceiași orînduială a satelor, mai mult încă ograda, casa, grădina, portul oamenilor și mai ales limba, predaniile și credințele întocmai cu ale Moldovenilor. În cîmpiile Basarabiei sună bucurîm la turmă cu același vîers ca în ale Moldovei, fluierul întoar_nă tot acel cîntec de jale ce se-aude pretutindenea pe unde locuiesc Romîni.

Cetatea Soroca, Stîncă Sorocăi și Cetatea Hotinului (toate în Basarabia rusască)

În Basarabia rusască, pe malul drept al Nistrului se află orașul Soroca. Aice este și cetățuia Sorocăi, care nu se asemănă în privința felului zidirei nici cu clădirile rusești, nici cu cele geneveze, nici cu cele mai nouă ale Turcilor. Cetatea face o ocolire rotundă de 104 palme și $\frac{3}{4}$ în diametru lăuntru. La cîtepatru capetele celor două diametre ce se încrucîșază la mijlocul cetății, tăindu-se în unghiuri drepte, se află niște turnuri ce sînt eșite afară în chipul unei jumătăți de cilindru iar înlăuntru sînt prismatice. Între cele două așezate de partea Nistrului se rădică un al 5-lea care apără singura poartă a cetății ce se află supt dînsul. Turnurile au pe dinlăuntru 18 palme și jumătate în diametru și zidurile au în deobștie 13 palme și jumătate grosime; ele au în părțile de sus ferestruice pentru apărare, iar împrejurul zidiului sînt rînduri de case jos tot în forma cercului și destul de bine păstrate. Casele cuprind 10 odăi boltite ce primesc lumini de sus, în lărgime de 24 de palme; aceste erau negreșit grajdurile cetățuei. Deasupra lor se vād rămășițele unui al doilea rînd, care, împreună cu turnurile alcătuiau locuințele oamenilor. Toată zidirea înfățișază cea mai mare trănicie și cimentul este foarte

învîrtoșat; însă ceiace nemulțamește pe călător este lipsa de orice inscripție care ar putea să-i descopere vechimea zidirei. Cetatea nu avea nici cum șanțuri; puterea ei sta numai în înălțimea și grosimea zidurilor și în curajul apărătorilor. Singura poartă de intrare se află în partea Nistrului, nu departe de mal, făcută cu scop de a se aduce bucate în cetate pe apă. În vremile de mărire ale Romînilor moldoveni, *Soroca* a fost una din cele mai însemnate cetăți; iar orașul a fost întotdeauna capitala ținutului ce și-a luat numele de la dînsa.

În acest ținut, spre răsărit miază-zi lingă fluviu Nistru, se află un deal numit *Stîncă Sorocăi*, care astăzi este acoperit cu vii pe o întindere destul de însemnată. Se zice că de frica Tatarilor locuitorii de prin Basarabia au fost nevoiți să-și sape o peșteră de adăpost în această stîncă. Peștera la intrare este așa de îngustă, că abia se poate viri un om tirîndu-se și numai la oarecare dăpărtare începe a se lărgi încît pot locui într'însa mai multe familii; după aceea iarăși se îngustează și apoi se lărgeste, astfel că locuitorii ce se adăposteau într'însa dacă erau alungați din întăia boltitură se retrăgeau în a doua, în a treia și așa mai departe, apărîndu-se cu armele pînă la răsullătoarea ei dela miază-zi care dă în satul numit *Zăstînea*. Intinderea acestei peșteri pe deasupra poate fi de 20 minute, iară pe dinlăuntru nu se știe, căci nimene nu cutează a face o asemenea cercare, temîndu-se de primejdii ori de frica deșartelor vorbe ce se spun asupra acestei stînci. Cum că această peșteră a slujit de adăpost poporului pe vremea năvălirilor se poate dovedi pe mărturii foarte sigure: așa, pe la 1747, un Todirașcu feciorul lui Pahomie, spune într'o carte de mărturie ce dă, că pe vremea cînd erau Turcii în cetatea Camenița, el trăia în stîncă Sorocăi dimpreună cu alți oameni, de frica oștilor. Tot pe stîncă aceasta, la răsărit, se află săpată într'o piatră cridoasă o chilie care se zice că din vechime ar fi fost locuința unui pusnic, care numai odată pe an se arăta oamenilor în ziua Bobotezei; și cînd cleul din Soroca și de peste Nistru făcea aghiasmă, el sta cu picioarele goale de departe ascultînd sfințirea apei. Pentru hrana lui, se zice că la podul numit a[1] lui *Becher*, ce este peste valea Zăstîncăi, sta atîrnat un paneraș în care drumeții aruncau cîte ceva merinde. În lăuntru chilioarei se poate vedea și pînă acum un fel de catapetasmă săpată în piatră și în fund o săpătură cît poate sta un om în picioare, unde se zice că sehas-trul își făcea rugăciunile.

Dela Soroca înspre miază-noapte apus, se află cetatea Hotinului, care jumătate este genoveză și jumătate turcească. Ea înfătoșază un patrat neregulat cu patru turnuri foarte mari; zidurile sînt de o înălțime urieșă. Turcii și apoi Rușii au adaus la cele vechi întărituri nouă, fără a face prin aceasta cetatea mai neinvinsă decît fusese mai înainte. Cît de departe a ajuns astăzi știința militară, cetatea aceasta fiind înconjurată de dealuri

mai înalte, nu s'ar putea ținea asupra unei încunjurări regulate nici citeva ceasuri. Zidirile de cărămidă și de piatră au o mulțime de inscripții genoveze; deasupra porții celei mari se vede un leu și un leopard înlănțuit și un elefant purtind în spate un turn. Aceste săpături, ce sînt în stil răsăritean, se trag din vremea domniei Turcilor. Numeroase versuri arabice înfrumusețază ușile și fereștile. Din nenorocire gîmăia, adică biserica turcească, a fost surpată și a rămas numai minareaua cu o mărturie a vechii sale arhitecturi. Cetatea aceasta atît de însemnată prin țăriia ei, a fost cînd a Moldovenilor, cînd a Polonilor și cînd a Turcilor, astăzi este supț stăpînirea Rusiei, împreună cu Basarabia. Mai în sus de Hotin, se află mari pături de alabastru de cea mai frumoasă calitate; se pare că aceste pături se întind pe supț pămînt pînă la Ivancăuți în România moldovenească, dar nu-și păstrează și pe aice cea calitate frumoasă.

Alabastrul dela Ivancăuți (în România moldovenească)

La satul Ivancăuți, proprietate a statului din ținutul Doro-hoiului, se află pe malul Prutului un loc numit *Dealul Stîncei* unde pămîntul înfătoșază următoarele straturi: 1) chiar deasupra dealului este o pătură de pămînt negru, groasă de citeva palme; al 2-lea, subt dînsa vine o pătură de lut galben a căreia grosime merge pînă la 4 metre; al 3-lea, supț pămîntul galben se află o pătură de humă vinată ca de 50 centimetri de groasă; al 4-lea, supț această humă se afla un strat în care sînt droburi de pietre de zidire ce se scot și se vînd pe loc; al 5-lea, supț aceste pietre de zidire ce formează o pătură ca de 2 metri de groasă, este așternută o pătură subțire de nisip și al 6-lea, în sfîrșit, supț pătură de nisip se află stîncea de ipsos cristalizată ca zaharul și colorată albă cenușiu, bătînd mai mult în albă. Bucățile ei se pot lustrui și au o înfătoșare plăcută. Dacă ai tăia dealul de sus în jos l-ai găsi alcătuit din aceste 6 pături, dintre care cea mai de jos este cea mai de preț. Piatra scoasă de aice este sau în bulgări ce se vînd cu oca și se întrebunțează la văruiul caselor sau în lespezi și pietre de morminte ce se vînd cu prețuri mari. Pietrele mărunte le mai întrebunțează și cojocarii la înălbitul pieilor de cojoace. Pentru ca să ajungă dela suprafața pămîntului pînă la această vină de ipsos, trebuie să sape un om o lună de zile. După ce au ridicat tot pămîntul de deasupra, apoi începe să taie cu dalta stîncea de piatră și să scoată lespezi de două palme de late și de un pod de mină de groase. Un om poate scoate pe zi două pînă la trei lespezi, plătindu-i-se cite 50 parale pentru scoaterea fiecăreia din

partea proprietarului acestui loc, iară pentru suta de ocă de cioplituri de ipsos i se plătește 26 parale. Din această mină s'au scos pietrele cu care s'a făcut monumentul dela grădina publică din Iași și cu care s'au făcut stîlpii ferestilor și a ușelor dela Mitropolie. Sînt vre-o 8 gropnițe deschise de unde se scoate piatra și acestea aduc proprietarului lor un însemnat venit; ar putea aduce și mai mare venit, mai ales că locul este chiar pe malul Prutului, pe care cu pluta s'ar putea transporta până la Dunărea și apoi cu ajutorul acesteia în alte părți ale țării. Spre răsărit dela satul Ivancăuții, fiind tot malul Prutului la vale, este satul Horodiște, așezat pe coasta malului celui mai nalt. Aice pietrele de zidiu, care la Ivancăuți vin în al 4-lea strat dela fața pămîntului se află unelocuri chiar la suprafață. Pătura de humă se află deasupra celei de piatră de zidiu și într'insa sînt mai multe straturi subțiri de humă deosebit colorate. Lutul acestor straturi este hleios, se prinde de degete și se lipește ca ceara; lăsat la aer se învîrtoasă, iar frecat cu apă în mină face spumă care spală ca și saponul, de unde s'a și numit de locuitori *sopon de pămînt*.

Ezerul sau lacul Dorohoiului

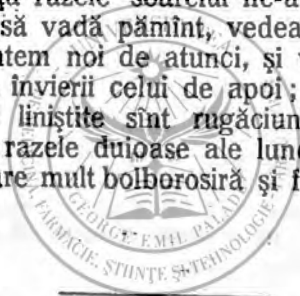
Ezerul se află la o depărtare de cîteva minute de orașul Dorohoiu, în România moldovenească. Apa lui e limpede și curată; ea cuprinde o întindere mai bine de 150 fălci, alcătuiind un fel de basen în care se adună apele ce le aduce Jijia din sus și acele ce vin cu Buhaiul de prin alte dealuri de primprejur. Buhaiul este un pârâu ce isvorăște din dealurile Derscâi și adună toate apele de ploii și de isvoare pe care le duce în Ezer. Jijia intră în Ezer, trece prin el într'un curs cotit care se vede mai ales cînd apele-s mari și dau afară din el. În anii de săcetă, Jijia nu curge din Ezer și matca ei se usucă; însă niciodată nu s'a văzut să fi secăt la intrarea ei în Ezer. Ezerul dar are un curs și o matcă; dela malurile lui până la curs apa este mică și crește încetîșor până ce ajunge la o adîncime de 4 și de 5 stînjeni măsurăți în timp de iarnă, cînd Ezerul este înghețat. Ezerul este proprietate privată. În el se află pește: caras, știucă, crap, lin, ochiană și mai ales raci de o dulceăță rară, de unde ținutul Dorohoiului și-a luat drept marcă un rac. În tot cursul anului ezerul se pescuește cu năvoadele; iarna însă, fiind apa înghețată, se fac produse mari, pe unul se bagă năvodul și pe altul se scoate; dar ca să se tragă năvodul se fac produse mici, deoparte și de alta, pe toată distanța pe unde voesc a-l întinde; și prin aceste produse mici trag odgoanele năvodului dintr'unul într'altul până ce ajunge la produsul cel mare, prin care se scoate afară năvodul cu pește. Oamenii cei săraci din Dorohoiu se hrănesc cu pești din Ezer avînd drept de a-l prinde cu cotețe și

coșuri, afară de năvoade. Plata oamenilor ce trag năvodul se face cu pește. Peștele cel mai frumos se prinde primăvara. La Ezer se face și vinătoare de pește: vinătorii ies cu puștile și lovesc știuci de câte 10 ocă și mai bine. Dintr'o încărcătură de pușcă pot cădea trei și patru știuci care se impușcă lesne, fiindcă ies ca o leasă în fața apei.

Ezerul este un rezervoriu de apă destul de mare; din el curge Jijia care riurează nu numai ținutul Dorohoiului, dar și al Botoșanilor și Iașului până la Țuțora, din jos de Iași, unde Jijia se varsă în Prut, ducând pretutindenea în trecerea ei apa trebuitoare la adăpatul vitelor și la umblatul morilor și făcând ca umezeala ce o împrăstie în jurul ei să rodească bogat pământul de primprejurul albiei. În vremea de mai de mult era o ezătură în jos de Ezer și o moară a căreia venit se lua de biserica Sfântul Neculai din Dorohoiu, zidită de Ștefan cel Mare. Toți cei ce aveau mori în cursul Jijiei, erau nevoiți pentru a avea apă să se înțeleagă cu stăpînitorii ezăturii plătindu-le pe fiecare an o sumă de bani. Această ezătură ce era făcută pentru păstrarea și sporirea apelor lacului, astăzi nu mai este; dela desființarea ei apele curg fără să le mai poată opri cineva și morile din valea Jijiei umblă fără să plătească stăpînitorilor ceva pentru apă. Dar dela desființarea ezăturii alături de gura Ezerului a început a se face o mîncătură care se apropie de Ezer și care amenință scurgerea lui. Ezăturile vechi mai aveau un folos, căci ele țineau în loc prisosul apelor cînd venea Jijia mare și prin aceasta micșurau—cel puțin în parte—inundațiile ce să fac astăzi mai în fiecare an în valea râului.

Poporul crede că în vremi senine și liniștite, pe la miez de noapte, se aud uneori eșind din lac glasuri de femei și că se vede o cruce deasupra apei cînd scade Ezerul. Multă vreme nu s'a știut ce să fie, până cînd vestitul și viteazul boeriu Condea s'a hotărît să pătrundă adîncă taină a Ezerului. Și așa a dat poroncă oamenilor săi să gătească năvoade mari și într'o bună dimineață, după ce a dat sărindare pe la biserici și a sfîntit aghiasmă, a implîntat năvoadele în lac. Cît mi-ți-s melienii de oameni sdraveni purtau năvoadele, care după ce au dat de fund se opriră acolo încît abia le urneau melienii trăgînd din putere, căci pare că ceva foarte greu se prinsese. Undele încep să fiarbă și să mugească înfiorător, toți privitorii de pe malurile lacului fug înpăimînțați, numai Condea stă nemîșcat și melienii de pescari trag greu suflînd. În sfîrșit, ce era? Cînd era aproape de fața apei, iată se înfătoșă o fecioară frumoasă, cu părul negru umed, cu fața sarbădă dar senină, stătu pe luciul apei și îndreptîndu-și voioșii ochi la Condea, deschise gura și grăi astfel:—mare noroc ai avut tu, Condea, de nu te-au înghițit apele Ezerului cum a înghițit pe toți cei ce s'au ispitit să-i afle taina până acum și norocul tău ți s'a tras dela două lucruri: întâi fiindcă ai început cu ajutorul lui Dumnezeu și al doilea, fiindcă în trupul tău curge

singe de a[1] strămoșilor mei. Iată și povestea lacului după care umblînd să o afli ți-ai pus viața în cumpănă: pe locul unde se află Ezerul era în vremile vechi un schit de călugărițe, care părăsiseră lumea cu toate deșertăciunile ei și adunîndu-se împrejurul schitului se apucaseră cu jurămint că nu-l vor părăsi niciodată. Pimprejurul schitului se întindeau păduri dese și picior de bărbat nu călcase niciodată pe aceste locuri. Cînd numai într'o bună dimineață ne pomenirăm cu vre-o citeva fete, îngrozite ca vai de dinsele, căutîndu-și adăpost în schitul nostru. Ele ne spuseră că în țară au dat dușmanii și că au prifăcut orașele și satele în cenușă, dintre oameni unii au scăpat la munți, iar alții au căzut în robie. Dacă auzirăm noi de atîta jelanie pe biata țară, tare mult ne îngrozirăm și îndată ne strînserăm cu toatele la rugăciune în biserică. De abia ne adunarăm și numai ce auzirăm tropote de cai și sunete de arme îndreptîndu-se asupra schitului nostru; înlemnirăm toate, pironindu-ne cu nădejdea numai la Dumnezeu. Ce s'a întîmplat, nu mai știu; destul că a doua zi de dimineață razele soarelui ne-au luminat fața, dar ochiul nostru în loc să vadă pămînt, vedea numai apă ori încotro se întorcea. Vii sîntem noi de atunci, și vii ne păstrează Dumnezeu până la ziua învierii celui de apoi; iar ceia ce auziți voi în nopțile senine și liniștite sînt rugăciunile noastre făcute pe vechi ciasloave, la razele duloase ale lunii. Aceste zicînd, se cufundă în unde, care mult bolborosiră și făcură unde în urma ei.

Cîntec pentru copii

Ca s'adoarmă...

Pe plafonul din odaie,
Pentru tine nalt cît cerul,
Lampa s'a aprins, bălaie,
Și-i luminează 'n tot ungherul.
Umbre și oftări și șoapte
Au fugit afară 'n noapte.

Nu întinde mîni ce 'mbie
(Flori cu cîte cinci petale),
Nu e luna — cine știe
Să oprească luna 'n cale?—
E-o lanternă de hîrtie...
Luna nu e jucărie
Pentru fete mici ca tine!

Uite, ți-au venit bunicii...
 Vrei povestea cu măline
 Din hambarele furnicii ?
 Vrei să-ți cînte-o horă veche,
 Horă ce era bătrînă
 Cînd erau și ei ca tine ?
 Ori să-ți pue la ureche,
 Răsucit din fire moi,
 Un cercel rotund de lînă,—
 Cum se pune la pisoi ?...

Vine Ene pela gene...

Din adîncuri de pădure
 A pornit un duh viclean
 Ș'a venit pe vînt, să fure
 Ochi—bănuți de măghiran—
 Păr de in și gură mică
 (O mărgică
 De mărgan).

Dar la capul trăsucii
 Stau de veghe, albi, bunicii.
 Și cînd tu tresari de frică

Și de plîns ți-s ochii gata
 (Plîns prin somn : e plîns ori cîntec ?)—
 Mina dreaptă ei ridică,
 Suflă peste chipul tău,
 Leagă vraja cu lăcata
 Unui vechiu și lung descîntec
 Și alungă duhul rău.
 — Cătinel... că doarme fata !”

Somnul

S'a uitat o stea în casă...
 Lung sclipește în privaz
 Ochiu verzui de crizopraz—
 Parcă vrea din cer să sară
 Și, plutind pe-un nor de vară,
 Să-ți coboare pe obraz
 Văl de umbră, diafan,
 Aripă mici de filigran,
 Și, clipind antenele
 Cum clipești tu genele,
 Să-ți împrăștie pe frunte
 Rece ploaie de săruturi
 Ușurele și mărunte...
 Dacă stelele nu-s fluturi,
 Tie, puiule, ce-ți pasă ?

Am lăsat perdeaua grea
 Peste noaptea de mătasă:
 Vraja stelelor e rea...

S'a trezit plîngînd...

Leagănul e numai puf,—
 Pentru ce să-ți fie frică?
 Dormi... un înger alb ca tine
 A legat în beciu, burduf,
 Toate visurile rele,
 Și-a nălțat o mină mică
 Să oprească în perdele
 Tainicul deochiu din stele.
 Pentru ce să-ți fie frică?...

Dormi... La tine 'n trăsunică
 Toate pasărilor albe
 Au lăsat un fulg din zbor
 Pentru 'mpărăteasa lor...
 Și ți-am pus sub pernă nalbe,
 Săcușor cu levănțică
 Și mănunchiuri de sulfină.
 (Cine-a scuturat lumină

Ca să ridă ochii tăi ?...)
 Și ți-am pus la căpătăi,
 Pază sfântă somnului,
 „Visul Maicii Domnului”,
 Cruce cu argint suflată
 Ș’ o cățuie c’un bănuț,—
 Să fii bună și bogată...
 Dormi ! E bine ’n trăsuriică
 Și e moale și călduț
 Ca ’ntr-un cuib de rîndunică.
 Pentru ce să-ți fie frică ?...

Dormi, cît nu cunoști ca mine
 Spinii din priviri străine
 Și otrava din cuvinte,
 Cît ai încă ’n lumea-ți mică
 Doi bunici ca să te-alinte,—
 Dormi cuminte, dormi cuminte !
 Pentru ce să-ți fie frică ?...

Otilia Cazimir

Rainer Maria Rilke

En hiver, la mort meurtrière
entre dans les maisons ;
elle cherche la soeur, le père
et leur joue du violon...

Rilke, Printemps.

Cînd s'a împlinit anul, și-a dat și el sîrșitul. Ca și cum ar fi voit să protesteze în contra pîtrecerilor, cu care obișnuesc oamenii să înceapă un an nou și al căror zgomot plebeu îi repugna, Rainer Maria Rilke s'a dus cu trei zile înainte de sîrșitul anului 1926¹.

Moartea unui poet liric, și încă german, rar găsește ecou puternic. Așa și știrea despre moartea lui Rainer Maria Rilke a lăsat lumea un moment indiferentă. Dar ceiace cîntase el despre Sf. Francisc, i-se putea aplica și lui :

...cînd a murit, așa ușor ca și un anonim,
el își împrăștiase avutul : în pîrae curgea sîmînța sa,
din pomi cînta sîmînța sa, și tot ea îl privea liniștită din flori...

Europa cultă era atît de plină de versuri și idei de ale lui, încît, după un prim moment de reculegere, gloria sa cuprindea ca un arc țările, din Moscova pînă la Paris. Poetul se născuse în Austria (antebelică) ; Rusia îi dăduse impuls ca să trăiască în cele mai adînci taine ale inimii sale ideia dumnezeirii ; Germania fusese patria existenței sale, pînă ce Parisul i-a ocupat locul. În ultimii ani ai vieții Rilke, și-a scris versurile în franțuzește.

¹ Operele lui principale : *Larenopfer*, poezii, 1896. — *Traumgekrönt*, poezii, 1897. — *Zwei Prager Geschichten*, nuvele, 1899. — *Das Buch der Bilder*, poezii, 1902. — *Geschichten vom lieben Gott*, povestiri, 1904. — *Die Weise von Liebe und Tod des Cornets Christoph Rilke*, nuvelă, 1906. — *Das Stundenbuch* (conținînd cele trei cărți : Vom mönchischen,

Adunate abia în anul morții sale și publicate într'un volum de lux în număr redus, poeziile acestea, cu toată admirația revistei „Nouvelle Revue Française“, n'au încăput încă decît în mina unei mici părți a admiratorilor săi, pe cînd edițiile poeziilor germane au zburat în lumea largă în sute de mii de exemplare. Nu pot spune la ce număr de ediții au ajuns poeziile din „Cartea Ceasurilor“ în acest moment; exemplarul meu e din mîna a 49-a a ediției simple (nu ediția de lux în 4° mic, ornamentată frumos cu inițiale roșii-albastre, cu care editura „Insel“ din Lipsca a învins lipsa de material și zgîrcenia surogatelor din vremea războiului). Cărticica cu „Cîntecul despre iubirea și moartea cornetului Christoph Rilke“, opera, care a ajuns în Germania cea mai populară și piesa de fală a tuturor recitatorilor, a întrecut în mica bibliotecă „Inselbücherei“ cifra fantastică de 300.000 exemplare, și traducerea „Întoarcerii fiului pierdut“ de André Gide, făcută de Rilke în semn de omagiu cătră marele poet francez, este cam tot atît de răspîdită.

Amețitoarele succese exterioare ale lui Rilke ca poet liric—și Rilke e poet liric cu toată strălucirea operelor sale în proză—pun pe gînduri. Chiar la popoare mari și culte surprinde acest ecou puternic. Fără de voie îți aduci aminte de aprecierile de dinainte de războiu, cînd cei doi poli ai poeziei lirice germane se vedeau în Richard Dehmel, cel recunoscut de toți, și în Rainer Maria Rilke, cel mult discutat. De o parte Dehmel, poetul puternic care, plin de energie, își impunea voința și chema tineretul să-l urmeze, considerînd autodisciplina cea mai severă drept premisă indispensabilă oricărei educații artistice; care, ascultînd de un „trebuie“ imperativ, condamna „spanacul unui limbaj înflorit necopt“ în poezie; și care, potrivit stilului operelor și al vieții sale, a murit pentru patrie. De cealaltă parte, Rilke: gîngaș ca

Leben; Von der Pilgerschaft; Von der Armut und vom Tode), poezii, 1907.—*Die neuen Gedichte*, poezii, 1907.—*Der neuen Gedichte anderer Teil*, poezii, 1907.—*Die Aufzeichnungen des Malte Laurids Brigge*, roman, 1910.—*Das Marienleben*, poezii, 1913.—*Sonette an Orpheus*, poezii, 1922.—*Dulneser Elegien*, poezii, 1922.—*Vergers*, poezii în limba franceză, 1926.

Bibliografie. Din numărul mare de studii literare, consacrate operei lui Rainer Maria Rilke, relevăm afară de cele citate mai sus: *Mondt și Hecht*, Rainer Maria Rilke, Lipsca, 1913.—Paul Zech, R. M. R., Berlin, 1913.—Siegfried Kawerau, R. M. R., Berlin, 1914.—Robert Faesi, R. M. R., Viena, Lipsca, Zürich, 1920.—Cu prilejul aniversării a cincizecea a poetului în 1925 a apărut o sumedenie de studii în toate revistele literare.—Din cele apărute după moartea lui Rilke amintim: *Erinnerungen an R. M. R.*, de Walter Triesch în „*Deutsche Allgemeine Zeitung*“ (Berlin) din 4 Ianuar 1927, și numărul 319 (anul VII) al „*Adevărului Literar*“ din 16 Ianuar, 1927, închinat în mare parte amintirii lui Rilke.

Bibliografia completă până la anul publicării o dă Fritz Adolf Hüntch în revista „*Insel-schiff*“, Lipsca, Februar, 1920.

eterul, refugiat în misticism, decadent, (vorba lui Thomas Mann: Deja prea obosit, prea nobil pentru a acționa și pentru a trăi!), ultim vlăstar al unui neam nobil, vechiu, scufundat în trecut, plin de rezerva aristocratică a culturii celei mai înalte și mai coapte, care în timpul războiului, fiind încorporat pentru un timp, și-a găsit refugiu într'un birou militar, iar în ultimii ani ai vieții și-a făcut amurgul în stațiuni climaterice din Elveția, suportând viața ca un inveliș împovărat și străin și trecând însfârșit înfiorat în lumea de dincolo de moarte, lume cîntată atît de des și presimțită cu puterea misticismului său. Personalitatea aceasta, a cărei viață și operă stau în omogenitate deplină înaintea noastră, poate fi oare model și expresie a vieții generației tinere?

Nimic nu arată mai bine contrastul, ivit în țările Apusului între generația veche și cea nouă în timpul războiului, (și după el), decît schimbarea care s'a făcut în aprecierea lui Rilke¹. Ceiace părinții și profesorii taxau drept decadentă, tocmai în aceasta vedeau cei tineri ardoarea suferinții absolute, puterea căutării și găsirii dumnezeirii. În tunetul asurzitor al luptei, pitiți în pilniile pline de glod ale obuzelor, în care se ascundeau pentru a-și prelungi viața mizerabilă, în pățaniile dureroaselor nedreptăți din serviciul etapelor și în înfățișările scîrboase ale vieții din zonele îndepărtate de front, mii și mii de tineri descopereau adevărul: că nu cultura materială poate fi înțelesul și scopul vieții, ci Dumnezeu. Această evoluție a făcut-o Rainer Maria Rilke cu zece ani mai înainte. Încă din „Istoriile despre bunul Dumnezeu“ (1904) și din „Cartea Ceasurilor“ (1907) se desprinde ceiace prin războiu a cuprins tot continentul: întoarcerea spre credință, lupta ferbinte pentru Dumnezeu, pe care Europa, cuprinsă de materialism, îl perduse în anii de pace, în anii de goană după știință, după economie, și tehnică. Venerația, ce se manifestă în cifrele fantastice ale edițiilor operelor sale, nu se adresează lui Rilke, maestrul cuvîntului, stăpînul ritmului și al rimei, deschizătorul de drumuri nouă pentru poezia lirică. Ea se adresează omului, care e în căutarea lui Dumnezeu.

Dacă o revistă ca „Viața Romînească“, părtașă și oglindă a curentelor universale, are fără doar și poate dreptul de a închina o pagină pomenirii unui poet străin, din care abia dacă vor fi fost traduse în romînește cîteva poezii izolate, dreptul acesta devine o datorie prin faptul că la Rilke căutarea dumnezeirii este determinată de concepția religioasă a bisericilor răsăritene, din care fac parte și Romîni. Căci dacă faptul: că un popor aparține unei biserici anumite, nu e o întîmplare ci o expresie a ființei lui intime, și dacă poporul român, care și-a luat cultura și ci-

¹ Cf. p. e. pasajele despre Rilke din Leyen, *Deutsche Dichtung*, Jena, 1922, pp. 216—224, cu studiul „Die Mystik in der Dichtung Rainer Maria Rilkes“ al lui Kleist, apărut în revista brașoveană „Klingensor“, 1926, pp. 450 și urm..

vilizația din Apusul Europei, nu vrea să se lepede de ideea mindră de a fi avut față de Europa nu numai rol de receptor, ci și de creator și de transmitător, atunci este o datorie de recunoștință, să se pomenească și în acest loc profetul Rainer Maria Rilke care, ca și Dostoiewski sau Tolstoi, a făcut cunoscut păturilor largi din Apus religiozitatea mistică a Răsăritului, la a cărei formare, ca credincioșii unei biserici răsăritene, și Rominii au luat parte.

I

Rainer Maria Rilke e socotit în deobște printre poeții simbolști. Și chiar dacă pentru încercările poetice ale tinereții sale nu se potrivește această clasificare, totuși și în fruntea lor se poate pune un simbol, un nume: René. Subt numele francez René și-a publicat Rilke până în 1899 toate poeziile; iar ca om matur și-a trimis în toată lumea chiar și cele franțuzești semnate Rainer Maria Rilke. Este un simbol. Tânărul poet nu-și dă încă samă de menirea sa pur artistică; se simte încă legat de viața reală—sau, după o vorbă a lui, este încă printre aceia „care mai cred că știu și au voie să jalească sau să laude ceia ce trist întrînșii sau vesel...”¹

Aceasta se dovedește pe deplin la prima privire ce o aruncăm în poeziile sale timpurii. Bineînțeles, nu ne gândim la primele lui încercări poetice în genul lui Goethe, sau Heine, sau Uhland, pe care orice tânăr inteligent de 18 ani le nimerește. Cu drept cuvânt a exclus Rilke din colecția operelor sale acestea. Ne referim la ciclul „Larenopfer” și la primele sale nuvele. Încă preponderază materia, subiectul, și anume într-o direcție specială: ca dragoste pentru țara sa și poporul ei. Rilke e originar din Praga, oraș jumătate ceh, jumătate german. El poartă în sine și în ființa sa două elemente, caracter slav și caracter german. Descendentul neamului de nobili din Carintia dă nume curat celor eroilor primelor sale povestiri. Astfel evoluția sufletească care era să înceapă în Rusia, a găsit terenul bine pregătit. Pe de altă

1 O alter Fluch der Dichter,
die sich beklagen, wo sie sagen sollten,
die immer urteilen über ihr Gefühl,
statt es zu bilden; die noch immer meinen,
was traurig ist in ihnen oder froh,
das wüßten sie und dürftens im Gedicht
bedauern oder rühmen. Wie die Kranken
gebrauchen sie die Sprache voller Wehleid,
um zu beschreiben, wo es ihnen wehtut:
statt hari sich in die Worte zu verwandeln,
wie sich der Steinmetz einer Kathedrale
verbissen umsetzt in des Steines Gleichmut.
Rilke, Requiem.

parte Rilke, tot în perioada aceasta, scrie „Cîntecul despre dragostea și moartea cornetului Christoph Rilke”,¹ acest cîntec îmbătător de frumos, plin de dorul dragostii, de viața aspră a războiului, cîntecul despre moartea vitejească a tinărului „cornet” după o scurtă voluptate și frumusețe—un cîntec eminentamente german. Cine ar putea spune, dacă este nuvelă cum îi este titlul, baladă, ori poezie lirică? Cine îi definește forma? După cum conținutul e mai mult indicat în contururi, schițate în grabă, decît povestit, tot așa și forma se perde în vag, și ceiace rămîne e numai impresia frumuseții limbii, a ritmului legănător, a ceva ce te fură.

Însă nici cîntecul acesta nu-l arată pe Rilke în întregime. Lipsește încă legătura cu lumea de mai presus de simțuri, raportarea evenimentelor pămîntești la acel *deus absconditus*, pe care Rilke nu-l înțelegea în sensul sever și formidabil al lui Luther ci în acela al bisericii pravoslavnice a Răsăritului. Rilke încă nu fusese în Rusia.

Dar și în perioada aceasta, opera poetică a lui Rilke zgudue cu putere. Acum cîțiva ani am auzit la un concert al celebrului Steiner o poezie a lui Rilke, intitulată „Volksweise” :

Mich rührt so sehr
böhmischen Volkes Weise,
schleicht sie ins Herz sich leise,
macht sie es schwer.

Wenn ein Kind sacht
singt beim Kartoffeljäten,
klingt dir sein Lied im späten
Traum noch der Nacht.

Magst du auch sein
weit über Land gefahren,
fällt es dir doch nach Jahren
stets wieder ein.²

Compozitorul acestui mic cîntec atît de simplu îmi scapă. Dar textul și melodia m'au mișcat adînc și mi-au rămas întipărite, parcă le-ași fi auzit eri.

¹ Publicat abia în anul 1906.

² 1) Adînc mă mișcă melodiele poporului din Bohemia. Ți-se strecoară încel în inimă și ji-o fac să se stringă. 2) Cînd un copil cîntă în, plîind cartofi, cîntecul lui își sună încă noaptea lirziu în vis. 3) Chiar dacă ai umblat peste țări și mări, cîntecul acela mereu îți vine în mină și după ani de zile.

2.

Dar poetul, care a răscolit adînc generația sa și a adunat-o sub steagul său, este autorul „Cărții Ceasurilor”: căutătorul Dumnezeirii.

Încă înainte de a scrie „Cartea Ceasurilor”, ideea de Dumnezeu își găsisese la Rilke forma sa caracteristică și tiparul său poetic: în „Poveștile despre bunul Dumnezeu” (1904). Într’una din ele Dumnezeu pîndește pe Michelangelo, cum pipăie pietrele, cercetîndu-le dus pe gînduri. Și Dumnezeu „găsi pe omul, care crea, se uită peste umerii lui la minile care iscodeau, și se speria: nu cumva vor fi suflete și în pietre? De ce iscodea acest om pietrele? Și acum minile i-se deșteptară și răscoliră piatra ca pe un mormînt, în care pilpîie un glas slab, muribund. „Michelangelo”, strigă Domnul cu temere, „cine-i în piatră?” Michelangelo se trezi auzind aceasta, și minile îi tremurau. Apoi răspunse înăbușit: „Tu, Doamnă, oare cine altul ar putea fi? Dar nu pot pătrunde până la fine!” Și atunci Domnul simți că el e și în piatră, și inima i se strînse de apăsare. Tot cerul era o singură piatră și el era închis în mijlocul ei și nădejdea-i era în minile lui Michelangelo, care îl vor elibera, și le auzea venînd, dar încă foarte departe. Și Dumnezeu întrebă: „Michelangelo, cine-i în tine?” Și omul din odaia îngustă își răzîmă greu fruntea în palme și zise încet: „Tu, Doamnă, căci cine altul ar putea fi?” Și atunci Dumnezeu se simți în larg...”

Acesta nu e creștinism apusean: nici catolic, nici protestant. Aci e realizarea celei mai adînci unități de ființă între Dumnezeu, lume și individ, e reuniunea religioasă a totului, e credință răsăriteană. Spiritul apusean proclamă îndumnezeirea omului; el cuprinde în sine cosmosul. Sentimentul fundamental al spiritului oriental e acela al nimicniciei omenești față de mărirea lui Dumnezeu, e sentimentul care nu cunoaște fericirea în sine, care măsoară cu o singură măsură: întru cît reușește omul a se revărsa în marea totului în care e reunită dumnezeire și omnire, a vibra și el în mișcarea vieții divinității. Ținta sa nu este omul cosmic, este omul sfînt. Și aceasta e, în sute de variații, evenimentul primordial, trăit de Rilke în „Cartea Ceasurilor” pe care îl scrie transpunîndu-se în fantezie în făptura unui călugăr rus. Omul nu-i nimic; Dumnezeu e totul și pretutindenea: puterea care străbate și însufletește, creiază și distruge; cel neînțeles pentru care „timpul s’a oprit ezitînd”; „pădurea contra-zicerilor”; „cel mai lin dintre toți” („și totuși se împlinesc în popoare blestemele sale care sînt grozave”); așa îl înfățișează Rilke pe Dumnezeu în prima parte a Cărții Ceasurilor, „Despre Viața

1 Cf. Studiul strălucitor despre Rainer Maria Rilke a lui Fr. Strich în revista *Zeitschrift für Deutschkunde*, anul XL, 1926, pp. 309-323.

Monahală". Iar el, poetul, este căutătorul, pelerinul, cerșetorul, copilul. Raportul lui către Dumnezeu este numai devoțiune către El, care e în toate și într'însul însuși; care a făcut pe om și îl va face neconținut din nou.

Was wirst du tun, Gott, wenn ich sterbe?
 Ich bin dein Krug (wenn ich zerscherbe)?
 Ich bin dein Trank (wenn ich verderbe)?
 Bin dein Gewand und dein Gewerbe,
 mit mir verlierst du deinen Sinn...¹

De sute de ani nu mai văzuse poezia apuseană imagini de un misticism atât de îndrăzneț. Sint veacuri de când cîntase Angelus Silesius:

Ich weiss, dass ohne mich Gott nicht ein Nu kan leben.
 Wird, ich zunicht, er muss vor Not den Geist aufgeben.²

...Ich bin so gross als Gott, er ist als ich so klein.³

Și dacă Rilke se compară pe sine cu un cîntec a cărei rimă e Dumnezeu, Angelus Silesius îl crede pe Dumnezeu foc, a cărui flacără se simte el.

Cu toate acestea misticismul lui Rilke nu-și trage originea din Apus, nici din înțelepciunea cărților unor înaintași decedați. Pe el îl atinsese legătura strînsă cu Dumnezeu a sufletului popular oriental pe care a găsit-o în Rusia. Rusia (prin Tolstoi) a fost în viața lui Rilke evenimentul care i-a arătat drumul, și la aceasta s'a adăogat mai tîrziu (prin Rodin) mitul artei occidentale ca act religios. Cînd a venit Rilke la Moscova, așa scrie el, „totul mi-era cunoscut și demult familiar. Era la Paști. Și m'a mișcat ca și cum ar fi fost Paștile mele, primăvara mea, clopotele mele. Era orașul amintirilor mele celor mai vechi și mai adînci, era o revedere și salutare neîntreruptă: era patria mea“. Prin intuiție prinde Rilke esența artei și literaturii rusești, a căror tendință nu

¹ Ce te vei face, Doamne, dacă voi muri?

Eu sint ulciorul tău (și dacă mă sparg?)

Eu sint băutura ta (și dacă mă pierd?)

Eu sint haina ta, meșteșugul tău,

cu mine-ți pierzi și roștul tău

² Știu că Dumnezeu nu poate trăi o clipă fără mine. Dacă pier, el trebuie să-și dea sufletul.

³ Sint tot atât de mare ca și Dumnezeu, și el e tot atât de mic ca și mine.

era „schimbarea stratificării politice și sociale, ci trezirea și schimbarea omului și renașterea lui Dumnezeu într'insul, sfințirea omului, o înfrățire și comunitate nouă a vieții religioase”.¹ Scufundarea sa mistică în Dumnezeu devine tot mai adincă, imaginile devin din ce în ce mai îndrăznețe. În partea a doua a Cărții Ceasurilor („Despre Pelerinaj”), Dumnezeu, principiul a tot ce e în curs de devenire, e înfățișat de Rilke, în contrazicere categorică cu ideile noastre biblice, în simbolul propriului său fiu. La Rilke imaginea aceasta îndrăzneță pierde orice caracter de blasfemie. Imaginea aceasta, zice Heygrodt în cartea sa despre Rilke,² simbolizează intuiția vizuală a poetului care, simțind în sine însuși potența cea mai conștientă a vieții, e convins că legea vieții, ca o devenire neconținută, nu se oprește nici în fața acelei puteri, care singură produce funcția devenirii, nici în fața lui Dumnezeu.

Arătând astfel o schimbare radicală a valorilor și ideilor obișnuite în ceiace privește fondul lor, imaginile acestea, executate cu cea mai mare intensitate a expresiunii, cu un simț admirabil ritmic și cu cea mai delicată melodie în limbă, trebuiesc judecate ca premergătoare ale expresionismului, cu toate că prin exteriorul lor, cult și îngrijit, sînt în contrast extrem cu curentul acesta disprețuitor de formă. Și mai puternic și mai accentuat Rilke a anticipat subiecte și motive expresioniste în partea a treia a Cărții Ceasurilor („Despre Sărăcie și Moarte”). În epoca celei mai nerușinate închinări a lumii întregi în fața zeului Mamon, a tiraniei orașelor mari și a moleșirii sibaritice, Rilke reînnoește evanghelia sărăciei, vestește părăsirea luxului, scirba de orașul mare. Ne-am înșela însă crezînd că sărăcia pentru Rilke este contrarul bogăției. Ea este o „strălucire mare lăuntrică”. Corelativul ei e o altă formă a vieții: moartea. Numai prin sărăcie și prin moarte—una ca mijloc, cealaltă ca un ideal ce ne îndreaptă tot mai 'nainte—viața omului ajunge la ultima desăvîrșire. Ce luptă suflătească, ce suferințe grozave trebuie să fi îndurat poetul până ce s'a ridicat la această concepție spiritualizată, care seamănă cu formele credinței primitive din începuturile creștinismului!

3

Făcînd comparație cu Cartea Ceasurilor, în poesia lirică mai nouă a lui Rilke se observă întâiu o lărgire a fondului. „Poeziile Noi” duc din chilia călugărului în lumea mare; adesea la Paris. Se face mențiune de toate bunurile civilizației: catedralele gotice cu rozete fine, parcuri cu alee și fîntini, monumente ale artei antice, de Buddha, eroi din Testamentul vechiu, Hristos. Însă toate lucrurile au semnificație simbolică, toate apar ca o radiere a ființei

1 Strich, loc cit.

2 Die Lyrik Rainer Marla Rilkes, Frelburg, 1921, p. 111.

vii a lui Dumnezeu. În fața lui lucrurile n'au aceeași importanță ca în fața noastră, în fața lui nu e deosebire între viață și moarte. „Cei vii greșesc, distingînd prea tare. Ingerii, așa se spune, nu știu adesea dacă umblă printre vii sau printre morți“. Ultimele sonete ale lui Rilke nu sînt în contradicere cu Cartea Ceesurilor, cum s'a spus. Ele închee ciclul. Și din ele izbucnește sentimentul mare al totului, cu singura deosebire, că simbolul și-a găsit intruparea în persoana zeului, care cîntă din toate lucrurile: Orpheus. Și ca formă și limbajiu ultimele poezii prezintă o evoluție. Poetul, ai cărui nervi fini au și fost comparați cu o placă fotografică suprasenzibilă, învinge greutăți de necrezut în alegerea și modelarea subiectelor sale. El scrie strofe lungi, formate dintr'o singură propoziție și pe care trebuie să le cetești tare, ca să auzi vuetul lor; el dă unor poezii întregi un singur colorit de tonalitate, închis sau deschis; participiile substantive, pentru care totdeauna avusese predilecție, înneacă structura frazei și sînt puse în rimă; în general îi place să pună în rimă cuvinte mai mici, adesea nici măcar purtătoare de înțeles: articole, pronume, conjuncțiuni, prepozițiuni. Nu există cuvînt sau particulă, la care Rilke n'ar găsi rimă. Totuși principiul care condiționează poeziile sale nu e rima, ci ritmul, în a cărui mișcare e încadrat fiecare cuvînt pentru ca, supunîndu-se unei legi mai tari, să-și păstreze totuși și viața sa proprie. Această a învățat-o Rilke de la Rodin —și cunoștința personală cu acest geniu e, pe lîngă cunoașterea și trăirea Rusiei, impresia cea mai puternică a vieții sale—: că poți lăsa oamenilor și lucrurilor forma lor condiționată de timp, și să recunoști totuși intrinsele ceiace e veșnic și divin și s'o transpui apoi în formă curată. Această formă o stăpînea Rilke, chiar și cînd scria într'o limbă străină, desăvîrșit. Ultimile sale poezii, publicate în revistele Commerce, La Nouvelle Revue Française, La Revue de Genève, și concepute în franțuzește, sînt judecate de Francezi însăși, ca: „écrits en français par un poète de nationalité et de langue étrangères, ils bénéficient d'une forme libre, primitive, à la fois rude et souple, qui donne au vers le mouvement de l'eau, du vent, de la sève, de la chair et de l'âme. D'apparence élémentaires, ces poèmes, très mesurés quant au fond, et dont l'équilibre se fait sur le plan intérieur, sont parmi les plus vivifiants et les plus purs que l'on ait écrits aujourd'hui en France même“.¹ Dar cu spaimă observi ici colo, că poetul e pe cale de a deveni virtuos. Ca limbajiu, formă și prin alegerea temelor Rilke apucă drumul experimentelor și al rafinamentelor tehnice.² Incepi a te uita la el și a-l urmări, mai des ca înainte, cu mirare. Pe cînd, cetînd Cartea Ceesurilor, uitai pe creatorul ei. Astfel centru și axă a operei poetice a lui Rilke, după care trebuie orientat și măsurat tot restul, rămîne Cartea Ceesurilor.

¹ Hellens in „Reconnaissance à Rilke“, Paris, 1926, p. 44.

² Cf. Soergel, Dichtung u. Dichter der Zeit, Lipsca, 1911, p. 693.

Desigur pentru el însuși aceasta n'a fost decît o etapă în calea sa. Prin cartea citată mai sus („Reconnaissance à Rilke“) parcă trece ca un fir roșu admirația pentru romanul „Caetele lui Malte Laurids Brigge“, „qui est à la fois le journal, le testament et le chef d'œuvre de notre époque“. ¹ Totuși Cărții Ceasurilor i-se cuvine gloria, de a fi „dans la poésie contemporaine l'œuvre qui touche et fait vibrer les cordes les plus profondes“ ² și care stă în centrul operei sale. Intr'una din „Insemnările lui Malte Laurids Brigge“ Rilke și-a spus pe scurt părerea despre ținta poeziei lirice, și cu această ocazie s'a caracterizat pe sine însuși: „Ah, cu versurile se realizează prea puțin, dacă le scrii de timpuriu. Ar trebui să aștepti și să strîngi înțeles și delicateță o viață întreagă și încă una după puțină lungă, și apoi, chiar la sfîrșit, ai putea scrie zece rînduri care să fie bune. Căci versurile nu sînt, cum crede lumea, sentimente (pe acestea le avem destul de timpuriu), ci sînt experiențe...“

Zece rînduri, „care sînt bune“, ar vrea să vadă poetul, care în treizeci de ani a scris cam treizeci de volume, ca rezultat al unei întregi vieți lungi. Acest rezultat, avînd în vedere opera poetică și spirituală a lui Rilke, s'ar putea formula și mai scurt, într'un singur cuvînt, al cărui slăvire cea mai strălucitoare este Cartea Ceasurilor aceea care, prin versurile poetului genial, farmecă pe contemporani și urmași, după cum dela începutul lumii și până la sfîrșitul ei singurul producător, singurul adevărat și veșnic : este Dumnezeu.

Carol Kurt Klein

Docent la Universitatea din Iași

¹ Reconnaissance, p. 90.—Această singură operă a lui Rilke e tradusă în limba franceză de trei ori, de autori diferiți, printre ei și de André Gide. Traduceri mai mult sau mai puțin complete ale operelor sale în versuri și în proză au apărut în limbile engleză, daneză, rusă, polonă, maghiară, spaniolă, olandeză, italiană, sîrbă.

² Ibidem p. 84.

In căutarea unei parohii

(urmare și sfârșit)

— Nu e dela Dumnezeu, părinte Averchie.

— Nu e, părinte Artemie, acum văd și eu.

Și cu încuviințarea prietenului său, Artemie se duse la Mitropolie să-i spue părintelui Director că se lipsește pentru totdeauna de parohie.

— Tocmai că aveam nevoie de cuvioșia ta, îl întâmpină acesta când îl văzu. Nu știam de unde să te iau. Pe unde ai fost și ce ai făcut?

— Cinstite părinte, am încercat fel și chipuri, dar se vede că nu e dela Dumnezeu să plec eu din mănăstire..

Și Artemie îi povesti pe scurt toate câte le pățise.

— Părinte Artemie, îi zise părintele Director, nu că nu e dela Dumnezeu să te duci la sat, că și acolo tot în slujba lui ai fi... dar s'a întâmplat de-ai nimerit tot rău până acum. Uite, se cere un preot călugăr într'un sat tocmai din ținutul Maramureșului, de unde a plecat Dragoș-Vodă să descopere țara Moldovei. Ai auzit de Dragoș-Vodă?

— Nu-i ăla cu căteaua care s'a inecat când fugea după Zimbru?

— Chiar el... Satu' este așezat într'un loc frumos de munte și oamenii de acolo sînt grozav de evlavioși. Un preot de mir nu poate sta acolo, fiindcă satul e prea singuratec, dar cuvioșia ta care ești obișnuit cu pustietatea, ai să te simți acolo chiar mai bine decît la mănăstire. Ce zici, te duci?

Pe Artemie îl trecură toate nădușelile. Cum să se ducă el în „țară străină“? S'ar fi mulțumit cu un sat cît de mic, cît de sărac, dar aici, în „țară lui“, nu tocmai la „capul pămîntului“.

— Cinstite părinte, răspuse el, eu cred că e mai bine să mă întorc la mănăstire, că dacă nu e dela Dumnezeu, degeaba o să mă duc și taman pe-acolo.

— De, cum vrei... Dar eu țin mult să te duci cuvioșia ta acolo, și nu altul, fiindcă ești lipsit de viață și tocmai un așa preot ni s'a cerut. Și apoi, ai uitat că trebuie să faci ascultare?

— Dacă e vorba de ascultare, apoi mă duc, cinstite părinte, că eu sînt supus la ascultări. Dar numai dac' a fi și dela Dumnezeu...

După ce părintele Director îl lămuri cu o hartă în privința drumului ce trebuia să urmeze, dîndu-i și o hirtie către Episcopia din Dej, Artemie ieși îngîndurat.

Cînd îi spuse metocarului cum stau lucrurile, bietul Averchie se tulbură grozav.

— Cum? Să te trimită pîn țări străine? Da' ce? S'au isprăvit parohiile din țara romînească?... Rău ai făcut de-ai primit, părinte Artemie!

— Ce era să fac, frate Averchie? Mi-a zis părintele Directoru' că trebuie să fac ascultare, că așa-i scrie călugărului.

— Da' cum adică îi scrie călugărului? Că trebuie să se ducă taman pe unde începe pămîntul să se facă piiftie? Eu în locul sîntîiei-tale n'ași fi primit, — chiar dacă mă pune la canon!

— Lasă, părinte Averchie, că bun e Dumnezeu...

După vre-o trei zile de drum lung și scump plătit cu bani împrumutați dela metocar, iată-l pe Artemie apropiindu-se de Podarii-Maramureșului, cu nădejdea la Dumnezeu și cu hirtia Episcopiei din Dej în buzunar.

Satul este așezat între doi munți, pe o vale adîncă. Are ca la vre-o două sufe de case, toate cu căprioreala mai înaltă și cu podoabe mai puține decît cele de prin părțile noastre. Sus, pe coasta munților, se văd stîne de oi și multe turme. Pe alocurea, se văd petece mari de pădure tăiată. Vasăzică, oamenii trăesc mai mult din tăiatul lemnelor și din creșterea vitelor.

Cum ajunsese în Podari, Artemie intră în vorbă cu cel dintău om pe care-l întîlni:

— Bună ziua, măi creștine.

— Laudă-se Isus Hristos.

— Aici e satul Podari?

— Așa, domn părinte.

— Dar rogu-te, unde șade episcopul bisericii?

— Coratăru'?

— Nu, episcopu'.

— No, da' eu nu știu ce-i aceia.

— Dar cîntărețul unde șade?

— No, da' nici aceia nu știu ce-i... Da' să te 'ndirept la crîșnic, domn părinte.

— Ce e ăla crișnic ?

— No, că doar fi acela care traje cloapățile și dorovăește în biserică.

Se duseră la crișnic și nu găsiră pe nimeni acasă.

— No, da' să merem câtă diac, domn părinte.

— Aveți diacon la biserică ?

— D'apoi cum să n'avem, că doar cine să cetească în biserică ?

— Artemie înțelese că diacul trebuie să fie cîntărețul... Ajungînd la casa diacului, găsiră numai pe soția lui, cu două fete și un băețaș.

— No, fa Reveico, domn părintele vrea a vorbghi cu Neculai.

— No, mă Ioane, da' Neculai s'o dus în sat și trăbui să sosască mintenaș... Să mai hălăduiască domn părintele, ca să meară Maria să-l circție. No, poftim părinte, în 'nuntru!

Casa diacului, pe semne ca și celelalte din satul ăsta, are două încăperi : una pentru oameni și alta pentru vite. Intrarea este pe la vite. În casă nici un pat, ci numai lăviți late, înșirate pe lîngă pereți. Într'un colț, o sobă care ține cam un sfert din lărgimea odăii : are și cuptor de pine și cazan de rufe.

— De unde-i domn părintele ?—întrebă nevasta diacului.

— Cam de pe la București, tăiculiță.

— Ioi, ioi, ioi! că tare-i gheparte!... Și cu ce-oiu vin't? Cu ghezoșu ?

— Nu, cu trenul.

— D'apoi no, că să 'ntălăje că cu trinu', că doar așela-i ghezoșu !

Băețașul diacului scria o temă pe o laviță. Văzîndu-l scriind, Artemie îl întrebă în ce clasă este.

— E numa 'ntr'a doilea,—răspunse mamă-sa în locul lui.

— Faceți bine, tată, că-l țineți în școală.

— D'apăi bghine a hi, da' numa' că doamna cere bugăt.

— Adicătelea, cam ce cere ?

— Ba că-i trăbui cărți, ba că trăbui țăruză, ba ircă... ba să hie îmbrăcat hiriș, și să aibă și jăpcândău. Că doamna e doar d'acolo din răgat și nu știe că la noi nu-i slobod să poarte jăpcândae fără numa' oamenii și fămeile.

— Ce e aia, taică, jăpcândău ?

— D'apoi, nu știe domn părintele ? E-așeia cu care să șterje la nas.

— După ce-o isprăvi școala, să-l dați la vre-o meserie pe băiat, că meseria este brătară de aur.

— Ioi, ioi! că meseriile 's doar pentru jizi, nu 's pentru rumîni...

În vremea asta, iacă sosește și diacul,—un bărbat înalt și negricios la față.

— Bine-ai vin't, domn părinte! Că noi tare adăstam să vii; c'am primit litere dela domnu' pătrupop, c'o trimes domnu' episcop, că are să vină un domn preot din răgat.

— Vasăzică ați primit veste că am să vin.
 — Că numa' numele nu s'o scris...
 — Mă chiamă Artemie.
 — Să trăiască domn părintele.
 — Știi că-mi place satu' dumnevoastră?
 — No, că doar îi hiriș satu' nost'!
 — Am văzut stini multe...
 — D'apoi c'avem oi bugăt... și mărhai bugăt, că doar cu ele ne 'rănim. Că la noi, domn părinte, este lut bugăt, dar cleje nu-i bugăt!

— Dumnevoastră, după cît înțeleg eu, nu prea vorbiți bine românește.

— No, da' noi vorbghim bghine, da' numa' că nu să po-trighește ca 'n răgat... No, da' doamnă preoteasă aveți?

— N'am, fiindcă sînt călugăr.

— C'ășa era și domn Birsan, care s'o dus.

— Și de ce a plecat el?

— D'apăi... nu l-o mai vrut birău' și cu coratării, că nu știa a ține răghistrelle. Da' rău o făcut de l-o 'mburdat, că era tare om al lui Dumnezeu. Că vinea la dînsul pentru cetanie lume dela tâte neamurile: și Unguri și Nemți și greco-catolici. Și făcea sfînta leturghie de patru oare 'n săptămîină, și se 'rănea numa' cu prescuri și cu apă, și focu 'n cuptior nu făcea nici ba-tîr în dzlua de Bobotează.

Cînd auzi pentru care pricină a fost silit ieromonahul Birsan să plece, Artemie, care habar n'avea de-ale cancelariei, căci scrisese în viața lui numai pomelnice, o cam băgă pe mîneacă. Simți că n'o să-i meargă nici aici și 'și făcu o cruce.

— N'ar fi bghine, domn părinte, să merem la birău ca să vorbghim cu el?

— Și pe cine o să găsim acolo la birou?

— Că doar doamna birăului poate-a hi, că copchii n'are, dacă merem acasă. Da' dacă merem la premărie vom găsi pe domnu' notar și pe domnu' secretar.

— Da' primar n'aveți?

— No, d'apoi c'așela-i premar, că noi îi dzicem birău!

Primăria e cam la mijlocul satului: casă mai mare, acoperită cu țiglă. Găsiră aici pe primar, pe jandarm și pe ceilalți slujbași ai primăriei.

— Domnule primar,— începu Artemie—am poruncă dela sfînta Mitropolie a noastră, dela București, să-mi aleg o parohie unde oiu vrea eu... și părintele Directoru' m'a îndreptat aici la dumneavoastră. Uite, am adus hîrtie și dela episcopia dumneavoastră dela Dej,—poftim de-o ceteste...

După ce ceti cu glas tare hîrtia, primarul vorbi cătră Artemie:

— No, că-i bghine! Mulțam domnului Metropolit din București, și domnului Episcop, și domnului Pătrupop că v'o trimăs

la Podari... Că la noi, domn părinte, trăbui preot în tăta dзіua —da' ce dзіc în tăta dзіua! - în tăt ceasu' trăbui, că lumea-i tare crădincioasă, că numa' ce s'o julit la un ghejet și gata, mere la domn părinte să-i cetească. Că domn părintele Birsan încă era bun, că nu bia holircă, că merea la omu' beteag de-i cetea și-l precestuia; cînd îl circіiai, el era acasă în tăte dзіlele, că nu merea la tîrg și nu se băga în politică. Făcea slujbă la bēserică de patru oare 'n săptămîină, și nu se probozia cu oamenii, și nu ținburda pe nimenea cînd merea a-i ceti, și nici batîr nu duhănea. Da' numa' atît, că domn părintele Birsan să purta în haine răle, c'avea un clop rupt luat dela jizi și o cușmă verde și tare jupchită... No! Ș'apoi nu știa Teologhia și nici batîr cum să ține cāntălară bēsericii...

— Păi... dacă merge treaba* p'ășa, zise Artemie, luîndu-și inima 'n dinți,—să vă spun dintru'ntăiași dată, domnule primar, că nici eu n'am învățat teologhia... și nici la cāntălarie nu mă pricep, bat'o păcatele!

— No, că asta nu-i bghine! Pintru ce-ai vin't la noi, dacă nu știi?

— Da' n'am venit de voia mea, păcatele mele,—m'a trimes părintele Directoru'.

— Rău o făcut că te-o trimăs! Că nouă nu ne mai trăbui domni preoți proști.

— Apăi, dacă e-ășa, mai rămîneți sănătoși!...

— No, meri sănătos!

Nu, nu era de loc supărat curviosul Artemie că pleacă din Podari, ci mai de grabă îi venea să fluere de bucurie, coborînd în pas săltat drumul de munte spre gară, cu toate că fuigi rari de zăpadă cădeau ca în toiu iernii și un început de viscol tăios îl silea să-și stringă mereu în jurul trupului rasa subțire de șiac.

* * *

— E grozăvie, Irate Averchie!—glăsui el cînd, după lungi osteneli, ajungînd iar la metoc, își revăzu tovarășul.

— Da' ce? Te-ai și 'ntors din Maramureș?

— Păi!

Și rînd pe rînd îi înșiră Artemie lui Averchie, nu atît ne-cazurile proaspete prin care trecuse, cît mai cu samă minunățiile pe care i-a fost dat să le vază. Ce, puțin lucru e să treci munții pe la Predeal, să te cobori la Dej ca să iei *literele* dela Episcopie, să minînci două porții de papricaș la un birt unguresc, apoi să te sui iar în tren, să vezi Oradea-Mare dela fereastra vagonului, ba să treci chiar prin Cehoslovacia... ca să ajungi la urmă într'un sătuc prăpădit între munți și să-ți spună *birăul*— „meri sănătos, nouă nu ne trăbui domn preot prost“? Mult s'a

minunat fratele Averchie de toate cite le auzea, dar l-a lăsat pe Artemie să le povestească în liniște pe toate cu deamănuntul și, numai cînd a venit vorba de cele două porții de papricaș, s'a sters cu dosul minii la gură și-a 'ntrebat:

— Cu borș era făcută mîncarea aia?...

Iar cînd a isprăvit Artemie de povestit, fratele Averchie a făcut trei închinăciuni mari înaintea icoanelor și-a zis:

— Bine că ți-a ajutat Maica Domnului să te întorci teafăr de pe-acolo... ca să te vezi iar la mănăstire!

— La mănăstire? Nici gînd n'am!—răspunse Artemie. Bocancii mi s'au rupt, dator sint, iarna a venit,—ce mă fac eu fără parohie? Mie îmi trebuie parohie, acum nu mai merge fără parohie! M'am învățat cu binele, adică cu gîndul parohiei... Ascultă, frate Averchie, de-acu' n'o să mai umblu după cine știe ce sat mare... o să-mi aleg o parohie mică, să-mi fac rost de lemne pentru iarnă și de-o căsuță—nu-mi trebuie mare, da' să aibă sobă bună... și-o să tocnesc o babă să-mi gătească mîncare, să-mi curețe hainele, să facă focul, să ducă toată gospodăria, iar eu să n'am altă grijă decît să-mi văd numai de biserică... și să cetesc seara Viețile Sfinților, la lampă.

— Frumos plan, părinte Artemie. Da' tare mă tem c'o să te 'ntorci iar la metoc, fără căsuță, fără babă și fără lampă!

A treia-zi, Artemie se găsea din nou în fața unui prea cucernic protopop, căruiu îi înmînase o scrisoare din partea părintelui Director al Mitropoliei. După ce ceti scrisoarea cu luare aminte, protopopul se uită lung la fața și la bocancii călugărului, Apoi ceti din nou scrisoarea și iar se uită lung la Artemie.

— Ascultă, cuvioase, zise el în slîrșit, ai auzit de satul Gîtița?

— E parohie, cinstite părinte?

— Parohie.

— Nu, n'am auzit. Dac' ași fi auzit, ași fi ținut minte... că nu prea sună frumos numele ăsta.

— E parohie, da' nu-i mare. Pentru un preot cu greutate ar fi chiar prea mică. Da' pentru cuvioșia ta e numa' bună... A fost zilele trecute pe la mine o cucoană care are moșie acolo și m'a rugat să-i fac rost de-un preot.

— Ce fel de cucoană?

— O persoană în vîrstă. A zis că, pe lîngă leafă, o să te mai ajute și ea și oamenii de-acolo, cu bucate și cu ce-or mai putea. Epitropul zicea c'au să-ți dea și casă, că e gata pregătită.

— Ai văzut casa, prea cinstite părinte?

— Nu, n'am văzut-o, că n'am fost pe-acolo. Da' așa zicea...

Cînd auzi Artemie de casă gata pregătită, nu mai stătu de loc la gînduri.

— Apoi eu zic, cinstite părinte, că Gîtița mi se potrivește mie mai bine decît oricui, mai bine decît unuia eu seminar și cu preoteasă.

— Bun. Atunci să-ți dau o hîrtie cătră episcopii, nu?

— Ba să-mi dai chiar și cătră preotul care vede acum de parohie, că poate nu-l prea trage inima să se despartă de ea,— zise Artemie, ca omul pățit.

Ieșind dela protopop, călugărul o luă de-a dreptul spre piața orașului—un oraș mic și plin de noroiu—cu nădejdea să găsească vre-un țaran de prin partea Gîtiței, care să-l ia și pe el în căruță. Era cam pe la Intrarea-în-Biserică, ploaia curgea mereu de vre-o săptămînă. Artemie își murdări cumplit mai întăiu bocancii, apoi de la bocanci răsă; căruțele îl stropeau de departe, ploaia îl uda de sus.

— Unde mergi, măi taică?

— La Udeni.

— Nu treci pe la Gîtița?

— Nici nu știu unde e aia... Hi, Corban!

După multe încercări și întrebări zădarnice ca aceasta, Artemie găsi în sfîrșit un creștin, un om bătrîn, care mergea pînă într'un sat aproape de Gîtița. Se învoiră să-l ducă barem pînă acolo. Și cum omul nu mai avea nimic de făcut,—că venise să-și tîrguiască numai niște cărămidă pentru sobă,—adună rămășița de fin de subt botul cailor, rîndui cu ea sus, pe cărămizi, un culcuș pentru călugăr și-l pofti să se urce.

Cum eșiră din oraș, ploaia parcă se întepi și mai tare. Căruțașul își virise căciula pe urechi, își strînsese sumanul la piept, își trăsese labele 'n mineci și, chircit în șușleț, cu nasu 'n suman, abia mormăia la răstimpuri rare:

— Hi, boalăă... mîncă-te-ar lupii!

Cocoțat în virful căruței, pe cărămidă, cu o basma legată peste urechi, Artemie sta sgriburit subt umbrelă și nici nu se uita, prin sita ploii, la locurile de șes pustiu prin care treceau și la drumetji rari pe care îi întîmpinau în cale.

— Da' ce cauți pe la Gîtița? Că nici nu te 'ntrebaiu,— zise omul într'un tîrziu, fără să întoarcă capul.

— Apăi... mă duc așa în plimbare, moșule...

— Ba că chiar e vreme de plimbare acum! Nu te-oiu fi ducînd ca să rămii acolo popă?

— Ai cam ghicit.

— Da' rău ai lovit-o... Hi, boalăă!

Artemie socoti că e mai bine să nu-l iscodească cu întrebări, ca să nu-și strice cumva inima de pe-acum, și tăcu.

După vre-o patru ceasuri de drum, ajunseră, cu ajutorul lui Dumnezeu, acasă la chirigiu.

— N'ai putea să mă duci pînă la Gîtița, moșule?

— Te-oiu duce... dacă mi-oiu mai da vre-un pol.

Descărcă unchiașul cărămidă și, după ce se mai încălziră puțin în casă, pe cînd caii își amăgeau foamea, plecară iar.

Vîntul se întepise, picături de ploaie amestecate cu spic de zăpadă înghețată îl izbeau pe Artemie în față. Chipurile, șoseaua

era bună, dar caii erau osteniți și, după o bucată de drum, o muiară de tot, la pas. Oricît de des ar fi fost țesut șiacul din care era făcută rasa ieromonahului, până la urmă tot trebuia să-l pătrundă ploaia. Artemie tremura. Vîntul îi întorcea umbrela pe dos, picioarele îl usturau de degerime.

— Mai e mult, moșule ?

— Potrivit.

— Urită vreme !

— Cam urîtă... Hi boalăăă, că te ia dracu' !

Trecură un sat, trecură două, trecură trei,—al patrulea venea Gîtița. Inghetăt și ostenit de hurducătură, călătorul nostru nu mai dorea altceva acum, decît o odăe caldă și o primire prietinoasă.

— Iacătă și Gîtița !—zise căruțașul, cînd intrară într'un sătuleț. Rău ai nimerit-o ! Și satul mic și oamenii sanchii !... Aici în stînga e boeru', adăogă el, arătînd cu mîna toată o casă lungă ca o moară.

— Și cine e boerul d'aici, moșule ?

— Boerul e o cucoană văduvă, răspunse moșneagul. Da' unde tragem noi ?

— Eu socot că la epitrop... Uite colo niște oameni,—hai să-i întrebăm.

În răspîntie, dinaintea unei circumi, stăteau de vorbă cîțiva oameni stîrciți de frig și muțind mereu picioarele din loc.

— Bună ziua, oameni buni !—le zise Artemie, abia mișcînd buzele înghețate.

— Bună ziua !—răspunseră ei, cam mirați.

— Rogu-vă, unde șade epitropul bisericii ?

— Nu cumva ai vre-un gînd, părinte ?

— Da, da, părintele potropopu' m'a trimes aici... Ași vrea să intru undeva să mă încălzesc... și să pot da drumul căruțașului, că trebuie să se întoarcă până diseară acasă.

— Vino cu mine, părinte, zise un țaran, că eu sînt chiar feciorul epitropului.

Cotiră la stînga pe-o ulicioară defundată și, după cîteva case, se opriră la poarta epitropului. Artemie plăti chirigiului și intră în curtea gospodărească a îngrijitorului bisericii.

— Bună ziua, mătușică, și bine v'am găsit !—grăi Artemie cătră stăpîna casei, care le ieșise înainte.

— Uite mamă, zise fiu-său, ăsta e popa de care spunea cocoana c'o să vie la noi... Eu zic să-l găzduiți acilea, până și-o face rost, undeva, de casă.

— Da' ce Ioane, maică, la tine nu era loc ? Că noi facem focu' numa'n polatră, că în odăile bune nu facem că se strică lucrurile. Și nu e nici tat' tu aci... se duse focului, pe linie încolo.

— Până o veni tata, o să stea popa aici și pe urmă... or vedea ce-or mai face.

Vasăzică nici vorbă nu era, după spusa protopopului, de casă gata pregătită pentru preot. Artemie nu zise nimic. Intră

în casă și se așează ginditor lângă sobă. Nu trecu mult și veni și epitropul,—un om ca de șaizeci de ani, bine legat la trup și guraliv tare.

— Iaca și Dumitru, zise bătrîna.

— Bine-ai venit, părinte! Ce bucurie o să fie pe oameni cînd s'o duce vestea. Da' cocoana? Tiîi, că mult a mai stăruit,—zicea că nu se lasă nici moartă... și uite că te-a adus. Și părintele potropop, ce om cumsecade! Să mă crezi că nu i-am dus nimic, nici măcar un pui de găină... O să-ți vie cam greu, pîn' te-oiu deprinde cu satul... știi sfinția ta, sînt oameni de toată mîna... pădure fără uscături nu se poate... O să-ți facem rost de-o căsuță... o să-ți strîngem ceva bucate. Porumb nu s'a prea făcut, da' griu se mai găsește... Două chile tot s'adună... L-a cam bătut piatra... Tii da' ce bucurie! Eu, cînd auzii, o luai la fugă, dă era să cad dă zece ori în noroi...

— Potropopul îmi spunea, nene Dumitre, că ați și făcut rost de casă.

— D'ăia să n'ai nici o grijă. Case berechet. Ai gloată mare?

— Sînt călugăr, n'am nici preteasă.

— Așaaa! Păi că chiar spunea părintele potropopu', da' uitasem: o să vă dau un călugăr d'ăia... Cu atît mai bine, o o-dae ți-ajunge. Chiar de astă seară am să-ți caut. Până dimineață oi sta la mine. Și ce ți-a venit să te faci călugăr?

— Așa a fost de la Dumnezeu.

A doua zi, înainte de amiază, Artemie se duse la curtea boerească, să se înfățișeze la cucoana.

Era o femeie înaltă și uscativă, trecută de cincizeci de ani, cu părul strîns pe tîmple, cu ochii verzui și cu o privire iscoditoare, cam aspră. Intrînd în salon, călugărul se ploconi ușor în fața ei:

— Bună ziua! Eu sînt cuviosul Artemie, noul preot al Gîtiței.

— Imi pare bine, părinte. răspunse cucoana întinzîndu-i mîna. Uite, chiar acum după masă o să-i scriu protopopului, să-i mulțumesc că te-a trimis. Poftim, ia loc.

— Mulțumesc.

— Ai venit pe ploaia aia de eri? Ți-o fi frig... Marișo, ia mai pune vre-un lemn pe foc. Stăm rău cu lemnele, părinte. Le aducem tocmai de la vre-o două poște depărtare și le plătim scump. Am mare necaz cu lemnele din pricina slugilor... știi, trebuie să-i țin de scurt... Cu ce-ai venit până 'n Gîtița?

— Am venit într'o căruță și mi-a fost frig al păcatelor!

— Are să-ți fie greu până te-i vede așezat. Invoește-te cu ei să-ți dea bucate, c'au făcut destule... Au să cîrnească ei, așa, la 'nceput, da' la urmă trebuie să-ți dea că n'au ce face, au nevoie de popă... Il cunoști pe părintele Mitropolitul?

— L-am văzut numai odată, cînd venise la mănăstire.

— Am auzit că e om cu carte, om tare 'nvățat.

— Păi dacă nu era, nu-l puneai Mitropolit.

— Sfinția-ta, ce fel de seminar ai învățat? De cel cu opt clase?

— Nu... l-am învățat numai p'âl din mănăstire. Eu știu carte bisericească... așa... ca la mănăstire.

— Da, da, mi-am inchipuit... Cam greu... da' nu face nimic. Suflet să ai, părinte.

— Păi suflet vezi bine că am, cum să n'am.

— Acum o să-ți trebuiască locuință. Să vorbești pentru asta cu Dumitru Troancă, epitropul bisericii. Și caută să te înțelegi cu locuitorii... Le-a trebuit preot, se cade să-i poarte de grijă... Mi-a mers prost de tot anul ăsta... De când mi-a murit bărbatul, mai mult singură îmi văd de moșie. N'am încredere în alții, că sînt hoți... Toate slugile mă fură... Uite, acum așa avea nevoe să stau vre-o două săptămîni la București, și tare mi-e teamă că în urma mea o să dea iama... Voiu încuia însă tot, lasîndu-le grăunțe numai pentru păsări... după ce bineînțeles voi face încercare să văd cam cît mîncă fiecare...

— Să nu faci treaba asta, cocoană, că-o să-ți moară păsările...

— De ce, mă rog?

— Păi dacă e vorba pe furat, au să iure și din tainul lighioanelor.

— Să crezi! E îngrozitor... Și unde pui că anul ăsta mi-a mers prost, am avut pagubă... Mi-a părut bine, părinte, și chiar azi am să scriu protopopului pentru a-i mulțumi. Marișo, ține cînele...

— E foc de sgîrcită! — se gîndi Artemie, înainte de plecare. Da' trebuie să scot dela ea măcar un braț de pae, să am de încălzit, până mi-o aduce lemne...

— Coniță, v'aș ruga pentru vr'un dric de pae, bată-l păcatele...

— Vai, părinte, cu plăcere, cu multă plăcere... A cam batut piatra anul ăsta, dar pae s'or mai găsi... Argafți însă au umblat foarte prost cu ele, așa că cele din șira începută sînt pătrunse de apă până jos, iar șira cealaltă n'o încep încă, fiindcă... știi d-ta, e mult până începi un lucru... Regret foarte mult!... Duminică slujești, da?... Marișo, petrece pe părintele...

— „Învîrtoșatu-s'au inimile boerilor norodului!“, gîndi Artemie ieșind pe poartă amarît.

Cînd ajunse la gazdă, la Dumitru Troancă epitropul, Artemie îi povesti cu obidă, cum nici un braț de pae n'a putut să apuce dela proprietăreașă.

— Nu e nimic, părintele,—il mîngie Troancă,—așa e ea... Las' că face satul cum o fi mai bine. Să ne îngrijim întai și'ntai de locuință, ca să ai unde sta. Uite, să ieșim chiar acum ca să vorbim cu oamenii... Cum îți place să fie casa?

— Cum o fi, numai să nu fie gălăgie, că eu sînt învățat cu liniște, ca la mănăstire.

La răspintie găsiră iar, ca de obicei, vre-o douăzeci de oameni, la care se mai adăogară încă vre-o zece, cînd văzură pe Artemie.

Troancă le vorbi cu glas tare :

— Uite, mă, începu el, arătînd pe ieromonah cu degetul, ăsta e popa pă care l-a adus cocoana. Cum l-om purta, așa l-om avea. Acum d'ocamdată trebuie să-i rostim o odaie...

Oamenii se uitară unul la altul, în tăcere.

— Ar fi bine pentru tata popa la moară, în odăile logofătului, zise unul, că tot nu mai șade el acolo.

— A, nu l!—răspunde episcopul, popii nu-i place sgomot, vrea să aibă liniște ca la mănăstire.

— Dacă e-așa,—luă vorba altul—ar fi nimerit la Stana lui Gheorghe Bucă.

— Acolo ar fi grozav de bine, încuviință Troancă, dar e văduvă de războiu... și, de! Nu prea face...

În cele din urmă găsiră ei cu cale să-l dea pe preot în gazdă la baba Sultana din capul satului. Odată hotărîrea luată, ieromonahul cu episcopul și cu încă alți doi, plecară la fața locului. Pe babă o găsiră legată la cap și vîitîndu-se, într'un pat, lîngă sobă.

— Babo,—începu vorba Dumitru Troancă—popa este acum priot al nostru, ni l-a adus cocoana, și-i trebuie o odaie unde să stea. Cum dumneata ești singură și ai casa destul de mare, o să faci bine să-l primești să stea aici.

— Vai de mine, Dumitrică, îl primesc, maică, îl primesc, auz' ? De ce să nu-l primesc ! Că-i dau odaia dă-dîla-deal, oă e gătită cum a rămas dela biată fi-mea, Dumnezeu s'o erte... că ziceam că s'o mărit și eu după un om cumsecade, și să bag ginere în casă, ca să mă ție și pă mine... da' n'am avut parte așa cum are una lume... Of! dă ce n'am murit eu, mai bine, și să fi rămas ea că era tînără, și eu sînt bătrînă și prăpădită...

Și baba Sultana începu așa, ca din senin, să plîngă fără lacrimi. Iar oamenii își luară ziua-bună și plecară, lăsînd pe Artemie în plata... babei. Nu se sinchisise niciunul dacă o să aibă cu ce-și aburi soba, ori dacă o să-i trebuiască și lui ceva de-ale mîncării. Dumitru Troancă era bucuros că-l urnise dela el din casă, ceilalți erau mulțumiți că, însfîrșit, au și ei preot în sat, iar proprietăreasa aștepta cel dintăiu prilej ca să le spună țaranilor :

— „Am stăruit de v'am adus preot, și voi nu vreți să-mi faceți cutare și cutare lucru...”

Pentru întăia oară în viața lui, Artemie simți că i se răzvrătește sufletul împotriva nemerniciei omenești. Fiind însă hotărît de astă dată să îndure orice, se potoli numaidecît și intră în vorbă cu bătrîna.

— Îți pare bine, babo, că am venit în casa dumitale ?

— Bine, părințele, îmi pare bine, cum să nu-mi pară, că eram singură cuc și fără niciun piculeț dă ajutor, că aș fi murit demult dacă n'ar fi fost o vecină să mai vie și pă la mine. să-mi dea o mină dă ajutor, că uneori nu pot să mă dau nici jos din pat, ca să aprind și eu focu'. Bine 'mi pare, părințele, auz' cum să nu-mi pară, să mai am și eu pă lingă mine o minușiță dă ajutor... că am auzit că prioții dăla mânăstire sînt ca soldații,—își fac singuri mîncărică, își aduc apă... că, de, n'are cine să le aducă. Și am, părințele, mălai și am, părințele, varză,—că și-a făcut un creștin pomană dă mi-a băgat nițică să se acrească... O să mîncăm d'acolea amîndoi cît s'o ajunge. Lemne nu prea am, da' pae sînt destule, că am, părințele, pămînt și-l dau în parte să-l muncească...

Fie și așa!—își zise Artemie hotărît. N'am trăit niciodată cu slugi,—ba am ucenicit eu destul până ce m'a făcut preot...

Și lăsîndu-se în voia Domnului, așeză umbrela într'un colț, își puse rasa într'un cui, și prinse a se face „om de casă”. Adu-se apă dela puțul de peste drum, aduse pae din grădină, scoase cenușa din amîndouă sobele și aprinse focurile.

Apoi, puse apă în tîngire și făcu mămăligă. Ne mai fiind vreme și de altă fiertură se împăcară amîndoi cu varză acră și cu mămăligă caldă. Baba își primi talnolul fără să se dea jos din pat și începu a clefăi cu sgomot, pe cînd călugărul se gîndea amărît:—Uite, cum ajunsei eu slugă la babă... în loc să mă slujească baba pe mine!

Seara, Artemie își făcu pravila de vreme și se culcă pe întuneric, fiindcă în toată casa nu era nici un muc de luminare.

Dimineața se sculă până în ziua, dete foc la sobe, își făcu iar pravila, aruncă porumb la cele trei găini și un cocoș, care cîrîiau pe prispa casei, aduse apă, puse oala cu fasole la foc și se pregăti să se ducă la Vadu-Tăiat, să se întîlnească cu popa Ion Tudose d'acolo, care slujise până acum și la biserica din Gitița.

— Să ai grijă, bătrîno, să mai umpli oala cu fasole, că mă întorc și eu numaidecît, — zise el babei Sultana, înainte de a pleca.

Dar nici n'apucă să iasă pe poartă, și iacă și popa Ion Tudose venea însoțit de cîntăreții bisericii din Gitița, care, ca oameni prevăzători ce erau, se feriseră până acum a da ochi cu Artemie, neștiind cum o să rămîie lucrurile...

— Mă bucur din toată inima, cuvioase, c'ai venit—zise părințele Tudose, după ce intră în casă și ceti biletul protopopului—mă bucur... că sînt om trecut de șaizeci și-mi venea destul de greu să văz de două parohii...

Dar Artemie, știa el bine acum ce fel de bucurie e asta.

— Să nu te descurajezi că nu te-au primit mai bine, urmă popa Ion. Au mai venit și alți popi p'aici, d'au văzut satul și s'au înțeles cu oamenii și au făgăduit că o să se mute aci... da' s'au dus și duși au fost! Așa că bieții oameni nu se mai încred cu una, cu două...

Și după ce-l mai întrebă de pe la mănăstire și-l sfătuie cum să se poarte cu enoriașii, părintele Tudose plecă, făgăduind că va veni Duminică să-i dea în primire biserica și hirtuile parohiei.

— Să nu iei de bune toate ale popii Ion, și să crezi ce zice. că-i pare bine că l-ai scăpat de Gitița!—zise baba, din virful patului, când îl văzu plecat. Că cine e ăla în ziua de azi să zică: Doamne, ia-mi! A zis și el așa, că n'avea ce să mai zică... da' de, oiu vorbi cu păcat, că inima omului numai Dumnezeu o știe...

Nu trecuse trei ceasuri dela plecarea lui popa Ion, când Artemie auzi svon de glasuri multe la poartă și, uitându-se pe un ochiu de geam, văzu cum ograda babei se umple de lume. Înainte de a eși, Artemie trase cu urechea, că vorbeau destul de tare:

— Ce fel de popă, fără preuteasă? Unde s'a mai pomenit? Cum o să boteze el și-o să cunune, dacă n'are drept?

— Auzi dumneata, să păcălească un sat întreg!

— D'ăia nu prea avea el coraj să se înfigă, că se știa cu musca pă căciulă...

— Da' ce-i, oameni buni? Ce s'a întâmplat?—întrebă călugărul ivindu-se în ușă.

Se tăcu un răstimp de tăcere.

— Taică părinte, zise cam stingherit unul cu căciulă mare,— în sat se vorbește de simția-ta că n'ai fi popă dăplin... și noi am venit să te întrebăm, să vedem ce zici...

— Da' ce-mi lipsește, de nu sînt popă deplin?—întrebă Artemie. Că haine preotești am, păr lung am, barbă am, de slujit știu să slujesc... și sînt și duhovnic. Ce-mi mai trebuie?

— Auz' că n'ai preuteasă...

— Preuteasă n'am, da' asta nu înseamnă că nu sînt preot ca toți preoții. Că dacă n'ași fi fost, nu m'ar fi trimis părintele Director la potropopu' cu hirtie aici.

Oamenii se muieră numaidecît, ba unii dintre ei își plecară chiar ochii în pămînt, rușinați.

— Nu-l lăsați, mă, să vă tragă iar pă sfoară!—se auzi deodată un glas gros și răgușit. Era glasul unui vlăjgan mare din grămadă, care se vede că-i purta pe ceilalți de nas și-i ațitase să-l gonească pe Artemie din Gitița.—Nu ne lăsăm noi să fim înșelați de orice călugăr de pe drumuri!—urmă el. Nouă ne trebuie popă cu prieteasă!

— V'o fi trebuind, tăculiță... Să-l căutați și să-l găsiți cu preuteasă,—că eu mă duc cu Dumnezeu de unde am venit!

Cînd Artemie, tulburat peste măsură, vru să intre în casă, un țăran, care stătuse mai la o parte, se apropie de el și-i șopti la ureche:

— Părinte, dacă vrei să te însori, am eu o fată văduvă... Are două pogoane de pămînt, o vacă, doi cai... și v'o cinsprece voi rămase dela bărbat' su, că are și copii...

— Duceți-vă la Dumnezeu, blestemaților! Atunci să mai vedeți voi popă... cînd m'oi însura eu!

Intrînd pe poarta metocului, Artemie rămase cu gura căscată: fratele Averchie își încărca buclucurile într'o căruță, gata de plecare.

— Da' ce-i, frate Averchie?

— Ce să fie! M'o fi pîrît cineva de pe-aici cu ceva la părintele stariț, că văz că mi-a trimis căruța mănăstirii, să mă 'ntorc la metanie.

— Vasăzică, ai isprăvit-o cu borșul?

— Dacă și-a vîrît Dracu' coada în el... Da' cu sfinția-ta ce-i?

— Și eu, am isprăvit-o cu parohiile.

— Taman bine! Ne întorcem amîndoi la mănăstire, cum ne-a rînduit dela început Dumnezeu, că lumea nu-i de noi...

* * *

Și astfel cei doi tovarăși, pe care o toană iute și tainică a soartei îi despărțise cităva vreme, s'au găsit iarăși la un loc și au început iar viața lor tîhnită de mai înainte.

Artemie ceteste *Viețile Sfinților* cu glas tare ca să asculte și Averchie, iară Averchie pregătește mîncări bune din pește prins de Artemie, ca să mînce amîndoi. Artemie dă jumătate din tainul lui de țuică lui Averchie, iar Averchie—jumătate din tainul de vin, lui Artemie. Pe deasupra, Averchie i-a ertat datoria lui Artemie de bani, pe care îi dăduse din cîștigul dela borș. Numai cînd și cînd, aducîndu-și aminte de scurta lor trecere prin viața lumească, rămîn puțin pe gînduri,—apoi se uită unul la altul:

— Și zi așa cu borșul, frate Averchie!

— Și zi așa cu parohia, părinte Artemie...

Ieromonahul Damian Stănoiu

Eterna revenire

Articolul d-lui Petre Marcu: „*Psihanaliza judiciară*“ apărut în numărul din Octombrie 1926 al „*Vieții Românești*“, mi-a procurat o mare plăcere. Aceasta pentru simplul motiv că d. Marcu a sesizat spiritul psihanalizei, fapt ce l-am descoperit pentru prima oară în literatura românească.

Psihanaliza nu e o știință care se poate învăța așa de ușor teoretic. Fără aplicație practică, ea pare de multeori absurdă sau, cel puțin, nu poate convinge pe deplin. D. Marcu se vede că a încercat să o aplice și de aceea a și înțeles-o sau, cel puțin, a înțeles atât cât l-a interesat și cât a putut experimenta în domeniul d-sale.

Ca unul ce mă ocup demult cu această specialitate, îmi permit să mă opresc asupra unui simptom expus în articolul sus-citat și care face parte, cum zice d-sa, din fenomenul „eternei reveniri“ a lui Platon și Nietzsche.

E vorba de mecanismul intim de producere al acelei tendinți ce-l mină pe criminal să dea mereu fircoale locului unde a săvârșit o crimă; criminalul e silit să asculte de un imbold tainic, deși își dă, poate, seama de primejdie.

Arta e și ea un tic, deși un tic frumos și calmant. O numim așa pentru că și ticul se bazează pe același mecanism: e o reproducere, cel puțin fragmentară, a unei tendinți sau a unei situații vechi. Același lucru îl putem spune despre ideia fixă, ob-

sedantă, care nu e decît un tic ideatoriu. ¹ Majoritatea psihonevrozelor se bazează pe fenomenul unei reveniri parțiale, fragmentare, deghizate, simbolice în legătură cu o traumă psihică (Freud) din trecut.

Revenirea e un fenomen de apărare contra unei tensiuni psihic-afective prea mari. Prin revenire descărcăm o parte din acea tensiune printr'o serie de șocuri descrescînde; prin revenire ne desensibilizăm după cum ne desensibilizăm și față de toxine prin fenomenul obișnuinței, adică al adaptării.

Dacă ne gîndim acum la criminalii noștri, care simt nevoia să se reîntoarcă la locul crimei, am putea spune că în sufletul lor se petrece același fenomen, adică încearcă să se obișnuiască cu fapta ce au săvîrșit-o. Ei vor trece de-atîtea ori pe la locul crimei pînă cînd nu vor mai simți nici un șoc, adică pînă cînd nu le va mai face nici o impresie, dovadă că au asimilat complet fapta. În același fel ne vindecăm, de altfel, și de o dragoste acută. Același soartă o are și un spirit, o glumă bună: cînd o auzim pentru prima oară rîdem din suflet, a doua oară zîmbim numai, iar a treia oară ne lasă cu totul reci.

Dacă aceasta ar fi o explicație a „revenirii“, aceasta nu însemnează că procesele psihice sînt așa de simple, cu alte cuvinte că am destrămat fenomenul pînă în cele mai mici amănunte. Nu, revenirea e un simptom și, ca toate simptomele, reprezintă și ea un punct nodal unde se încrucișează mai multe curente sufletești.

Revenirea criminalului e și o tendință de autodenunțare: aci aflăm articulația acestui simptom cu un al doilea ce-l întîlnim la criminali: uitarea corpurilor delictive, cu tot sîngele rece ce-l păstrează ei, în aparență. Revenirea și uitarea „cărții de vizită“, cum se zice, fac parte din același complex.

Criminalul stă sub influența a două instanțe psihice: una care ordonă crima, cealaltă care e contra ei. În momentul crimei primează întăia instanță, care se și relaxează odată cu satisfacția. Din acest moment crește a doua și își cere și aceasta satisfacția, adică cere pedepsirea crimei. Aceasta o încearcă prin faptul că-l silește pe criminal să lase semne după care ar putea fi recunoscut, pe de altă parte îl mîină în spre locul crimei cașicum ar vrea să spuie: „eu sînt!“

Cu alte cuvinte face impresia că „eu“ criminalului se scindează în două „euri“ ² care se comportă fiecare după alte norme, după alte principii care se bat cap în cap. Un „eu“ îl pune să săvîrșească o crimă, celălalt îl denunță.

Acest lucru nu e greu de înțeles, dacă ne dăm seama, că, în general, personalitatea noastră, a fiecăruia din noi, e compusă.

¹ Vezi dr. C. Vlad și dr. D. Em. Paulian: Fenomenul lui Schwarz și Meyer, nistagmusul, analogii psihice, Spitalul 1923.

² Vezi și cartea mea: În domeniul Inconștientului (Psihoanaliză), Merl, 1926.

din două euri și anume din unul individual și unul social. Acesta din urmă e echivalent cu ceiace numim *cuget* sau *conștiință*. Această conștiință lucrează în psihicul nostru ca forță străină, o forță care reprezintă interesele societății și nu pe cele individuale. Conștiința lucrează ca o forță străină individului pentru că într'adevăr e străină de el; ea e plantată în sufletul lui de către societate prin primii ei reprezentanți care sînt în mod obișnuit, părinții.

Să ne oprim puțin asupra genezei acestei conștiințe, a acestui „eu“ social din sufletul nostru.¹

Individul de astăzi nu mai e singuratic ca pe vremea cavernelor. Individul de astăzi face parte integrală dintr'un organism mai mare, care se numește societate. Nietzsche aștepta să apară „*supraomul*“ ca verigă mai superioară în lanțul zoologic, supraomul, ca să-l moștenească pe „omul“ de astăzi. Geniile înclinau să se decreteze pe ei de astfel de supraoameni, — iluzie grandomană!² Supraomul există demult, încă de pe cînd s'au pus bazele societății căci ea e „el“.

Societatea e un organism cu spații intercelulare foarte mari, celulele sînt indivizii. Societatea s'ar putea numi „*supraom*“, sau mai bine poate: „*metanthropos multicellularis*“, dacă e numai decît să-i dăm un nume zoologic. Indivizii de astăzi nu mai pot trăi singuratici și cine încearcă așa ceva (criminalul și nebunul) e eliminat din organismul social, adică fagocitat.

Dacă celulele dintr'un organism animal au ajuns, după atîta timp de conviețuire la o armonie, la un echilibru mai mult sau mai puțin stabil și dacă interesele celulei nu se prea ciocnesc cu cele ale colectivității, adică ale organismului întreg—nu tot astfel se prezintă situația în organismul social, care e de dată relativ recentă și unde ne aflăm încă în faza conflictelor dintre individ și societate. Aceasta și-a făurit o serie de legi, care caută să stavilească tendințele individuale și, îndeosebi, pe cele ce izvorăsc din ceiace se cheamă „principiul plăcerii“ (Freud) după care ar vrea să trăiască individul. Codicele acestor legi se numește *morală*. Această morală i se infiltrează de mic copilului în suflet. Mereu aude „să nu faci!“, „să nu guști!“, „să nu iai!“, „nu e bine“, „nu e frumos“ etc. etc... Dar nu numai prin audiție ci și prin observație, căci, văzînd copilul că lucrul cutare nu se face sau că cine îl face, îl face numai pe furis sau că e pedepsit, deduce și el că nu trebuie să se facă.

Această morală a societății, reprezentată la început prin părinți, aceste voci ce le aude individul mereu, și le asimilează cu timpul și începe să le audă răsunînd în suflet cașicum ar fi ale sale proprii și le numește *cuget* sau *conștiință*. Această conștiință, care reprezintă interesele societății e puntea ce-l leagă

¹ Vezi mai pe larg în cartea mea citată.

² Natura nu prea obișnuiește să-și clădească „spețe“ pe organisme șubrede.

pe individ de societate. Conștiința e artera prin care se face circulația comună, ea e sistemul nervos imaterial, ce ne leagă pe unii de alții. *Conștiința e un reprezentant, o ambasadă a societății în individ, ea e glasul altuia, e o asistență străină ce ia parte la toate actele noastre.* Conștiința e „eul social“ din noi.

Din cele expuse, ni se pare destul de evident că eul social nu e înăscut, ci e pe deplin un produs al societății. Dacă am lua un copil născut din doi europeni și l-am duce în Indii de exemplu ar ajunge și el cu timpul să-și simtă conștiința încărcată dacă i s'ar întâmpla să înghită un păr de vacă sacră. Se zice că unii se simt așa de nenorociți de pe urma unei astfel de „crime“ încît se lasă să fie fierți în ulei clocotit pentru a-și ispăși „păcatul“. Dar se întâmplă și la noi la țară să se îmbolnăvească cineva numai pentru că „s'a înfruptat“ în post și pe urmă zice că „nu i se arată“. Frica de păcat îi inhibă secrețiile gastrointestinale astfel că, pentru ei, alimentele devin adevărate toxine.

Dacă acest eu social nu-l moștenim prin naștere, aceasta înseamnă că nu e fatal ca o hidrocefalie și deci că societatea (începînd cu părinții) e responsabilă de eul social al unui individ. Pe socoteala heredității nu-l putem pune decît pe celalalt „eu“ al individului, adică pe „eul individual“, care reprezintă toate tendințele primitive, imanente organismului viu. El reprezintă de fapt aceleași tendințe ce le întîlnim și la planta ce-și respiră frunzișul în ploae și soare, complect nepăsătoare de soarta buruienilor ce se vestejesc în umbra ei. Pe acest eu nu-l întîlnim în stare pură decît la copil—fără să mai vorbim, bine înțeles, de animal. Copilul îl reprezintă pe primitivul cavernelor cu tendințe la o viață nestînjinită de nimic. Ca și primitivul, copilul vrea să facă tot ce-i procură lui plăcere. El nu admite nici o piedecă în cale și, dacă o întîlnește, reacționează cu furie și dușmănie și tinde să se răzbune. Ne puînd aceasta se descarcă cel puțin prin plîns, amînînd eventual rîsbumarea pe cînd va fi „mare“.

După aceste principii ale copilului, respectiv ale omului primitiv, se orientează criminalul. Eul lui individual îl împinge să calce totul în picioare ce-i stă în drumul spre plăcere. Dar ori și cît de criminal ar fi el, cu alte cuvinte, orișicît de neînfrînat ar fi „eul“ lui individual, totuși în sufletul lui s'a plantat ceva și din morala societății, ceea ce înseamnă că și criminalul are un „eu“ social, o conștiință care, și dacă nu e o ambasadă recunoscută de către individ, ea funcționează totuși, cel puțin, ca un spion care lucrează pe furis, fără știrea individului.

Acest spion îl denunță, acesta îl face să uite „corpurile delictive“ sau să se reîntoarcă la locul crimei.

Dacă la început am spus că „revenirea“ e un fenomen de apărare contra unei tensiuni psihic-afective prea mari, din partea a doua s'a putut destul de bine observa, cred, că acea tensiune se datorește „eului social“ care, deși e mai puțin dezvoltat în sufletul criminalului, nu lipsește însă niciodată cu desăvîrșire. Pe acest aliat al societății trebuie să se bazeze judecătorul instructor psihanalist și deci să învețe a descifra șoaptele discrete, gesturile furișe ce i le trimite eul social al criminalului.

Dr. C. Vlad

București, 29 XI 1926

O cucerire deplină

În toate domeniile de cercetare a lumii rămân probleme încă nedeplin cunoscute, chiar lăsînd afară de cîmpul preocupărilor marea problemă a naturii (esenței) materiei și energiei, în care știința cedează pasul metafizicii.

Dintre problemele asupra cărora s'a îndreptat cu mai multă atenție cercetările învățaților dela Newton încoace, cea asupra modului de transmitere a razelor de lumină dela isvorul lor (soare, fulger, foc, etc.) până la ochiul nostru, a fost limpezită, chiar acum un secol, de descoperiri uimitoare.

Ipoteza lui Newton, că din corpul luminos pornesc părțile care ajung de atîta nervul ochiului nostru, a fost înlăturată din știință, prin dovezile experimentale care au sprijinit concepția propagării luminii prin unde eteriene. A rămas în discuție numai natura mediului de propagare, numit *eter* și asupra cărui se îndreaptă și astăzi cercetările fizicienilor.

Descoperirile tot mai surprinzătoare făcute în domeniul electricității și magnetismului, au născut bănuiala că între aceste forțe și natura prefacerilor care produc unde luminoase, sînt înrudiri. Iar acum 60 de ani, marele fizician englez Maxwell (1831—1879) a și formulat o teorie pe baza căreia calculele l-au condus la concluzia că: lumina nu este decît o modalitate a undulațiilor electromagnetice. Adică: dintre nenumăratele unde care pornesc din tulburările descărcărilor electrice, cele de lumină n'au altă caracteristică decît lungimi de undă între anumite limite.

Între valurile ce se produc în apa liniștită prin căderea unei pietre, cele mai aproape de sguduirea produsă de piatră sînt cele mai mari și cu cît valurile sînt mai departe de locul de origină, cu atît sînt mai puțin înalte, mai slabe, până se sting cu totul. Între un val și celălalt e o diferență neînsemnată, scă-

derea se face pe nesimțite nu numai în înălțime ci și în putere.

Dacă am constata că numai până la o anumită putere (intensitate) valurile pot mișca un corp plutitor (de exemplu un butuc de lemn de zece kgr.) am spune că lemnul e sensibil numai acestor valuri.

Din numărul enorm de valuri ce se propagă în eter, ochiul nostru e sensibil numai pentru un mic număr: aceste valuri ne dau impresiunea de lumină. Toate celelalte valuri, fie mai înalte, fie mai slabe, lasă ochiul nesimțitor. El rămâne orb acestor valuri eteriene, cum urechea rămâne surdă la valuri aeriene mai mari sau mai mici decât anumite limite între care nervii noștri acustici sînt impresionați.

Propagarea undelor lichide sau aeriene ori eteriene nu însemnă o deplasare de molecule dela centru către periferie, precum șerpuirea unei frînghii întinse pe care o lovim la mijloc, nu însemnă deplasare de particule de cîneapă dela un capăt la altul al frînghiei. Moleculele mișcate oscilează ca niște penduluri și oscilația uneia atrage pe a celor vecine, numai că începutul mișcării acestora are o întârziere. Un lemn ori un paiu prins de valurile produse de căderea pietrei în apă, nu este împins în lături, ci numai se ridică și se coboară în același loc.

Același lucru se întîmplă în eter: oscilații pendulare, mai repezi ori mai încete și provocînd unde mai mari ori mai înguste. Se numește lungime de undă lichidă distanța dintre creștele a două valuri vecine. Fizica are mijloace de a determina și lungimea undelor aeriene și eteriene. Socotind lungimea undelor și reperiunea propagării, se poate afla înălțimea oscilațiilor. Prin aceste măsurători, în care ingeniozitatea concepțiilor și a mijloacelor de verificare e mai presus de orice închipuire, fizica a pus stăpînire pe întreg domeniul undulațiilor eteriene, începînd dela cele care au zeci și sute de kilometri lungime, până la cele care aproape se pierd, neavînd nici o milionime de milimetru.

Mai jos voi arata succesiunea descoperirilor și mijloacele prin care s'au putut măsura lungimile de undă și deci înălțimile oscilațiilor, precum și cîteva din efectele, până acum constatate, ale acestor raze asupra corpurilor brute sau organizate. În această expunere mă slujesc mai cu samă de prefața pe care profesorul francez Ch. Fabry o face traducerii lucrării lui Th. Lyman despre *Ultra-violet* și publicată în „Nouvelle collection scientifique” de sub direcțiunea lui Emil Borel.

Afară de admirația pe care o deșteaptă cunoașterea cît de superficială a concepțiilor ce au condus la aceste descoperiri, strădănuința pe care o pleiadă de cercetători au pus-o în explorarea acestui vast domeniu al întunericului, e încă o dovadă cîtă pasiune nobilă pun apostolii adevărului obiectiv în aflarea legilor care cîrmuesc Universul.

Pentru mai lesnicioasă înțelegere a celor ce urmează, să reamintesc ce înseamnă o *octavă* în vibrațiile sonore și eteriene.

Cînd o lamă de oțel vibrează cu 16 oscilații pe secundă, urechea noastră e iritată de aerul pus în mișcare undulatorie și avem impresia unui sunet foarte jos (grav). Iuțind vibrațiile, sunetul se întărește și devine cu atît mai ascuțit (înalt), cu cît numărul vibrațiilor e mai mare și lungimea undelor mai mică (valurile mai apropiete unul de altul). La 32 de oscilații pe secundă se percepe un sunet în acord cu cel produs de cele 16 vibrații. Intervalul de unde dintre 16 și 32 e prima octavă. A doua octavă începe cu 32 și se termină cu 64 vibrații pe secundă, a treia cu 64 și sfîrșește cu 128; a patra sfîrșește cu 256, a cincea cu 512 și așa mai departe. Deci o octavă cuprinde sunetele produse de un număr de undulații și numărul îndoit al lor. (În muzică prima octavă e socotită dela 64 vibrații în sus). O undă din cele 16 pe secundă are lungimea cam de 20 metri, iar una din cele 32 are lungimea pe jumătate, una de 64 lungimea un sfert de metru și așa mai departe, adică pentru fiecare gamă numărul de vibrații se dublează, iar lungimea de undă se înjumătățește.

Era stabilit demult că lumina străbate spațiul cu iuțea de 300.000 km. pe secundă și că pasul (lungimea de undă) a mulțimii de vălurele a eterului e diferit. Undele mai mari tremură de mai puține ori ca acele scurte, care trebuie să facă mai mulți pași spre a se ține la drum cu cele mai lungi. Acești pași sînt însă așa de mici, că măsurătoarea cu milimetrul ar da cifre greu de cetit. De aceia fizicienii, cași biologii pentru microbi, au introdus ca unitate de măsură *micronul*, adică miimea de milimetru.

Cîtă vreme razele de lumină merg prin vidul interstelar ori prin aer, nici una din undele ce le constituie nu întîrzie pe drum. Dacă facem însă ca lumina să treacă prin o priznă de cristal, ori o picătură de apă, razele cu pasul mic sînt abătute din drum și lumina se desface în mai multe fășioare, dînd 7 culori diferite: culorile curcubeului sau *spectrul solar*. Razele cu lungimi de unde diferite, impresionează deosebit retina ochiului nostru.

Fizicienii nu s'au oprit la analizarea condițiilor de producere a spectrului, nici la numărătoarea lungimilor de undă și a numărului de vibrații, ci au întins cercetările și asupra proprietăților acestor diferite raze. Biologia a tras chiar numeroase învățăminte din folosirea aparatelor ce desfășură spectrul solar, iar chimia a ajuns la un incomparabil mijloc de analiză a corpurilor nu numai de pe pămînt ci și din stele.

Se stabilise între altele—ca să rămîn în cadrul articolului de față,—că cele mai lungi unde pe care le vede ochiul nostru, a-cele ce dau roșul cel mai întunecat, dela marginea spectrului, au 408 trilioane de vibrații, pe cînd cele dela extremitatea cealaltă, la limita violetului, au 760 trilioane vibrații. Unda ce ne dă impresia de roș are cel mult 0,0008 milimetri sau 0,8 mi-

croni, pe cînd cea care termină violetul abia are 0.0004 milimetri sau 0,4 microni.

Folosind procedeul de a grupa undulațiile în game, am putea spune că ochiul nostru e impresionat de o gamă de vibrații eteriene.

Cercetările făcute în cîmpul spectrului solar au recunoscut că sînt și unde mai lungi de 0,8 microni, adică dincoace de roș și mai scurte ca 0,4 microni, adică dincolo de violet. Cu un termometru sensibil, purtat prin fața spectrului solar, se constată o urcare a temperaturii dela violet cătră roș. Ba, ceiace este mai interesant, urcarea continuă și dincoace de roș, unde ochiul nu mai vede nimic. Dacă undele din ce în ce mai lungi ale spectrului sporesc temperatura și infraroșul continuă s'o sporească, este evident că sînt în acest cîmp și unde de lungimi mai mari, ce vin dela soare, dar nu impresionează ochiul.

Cu placa fotografică se constată contrarul: roșul n'o impresionează. Sensibilitatea ei e cu atît mai mare cu cît ne apropiem de violet și ea rămîne sensibilă și dincolo de violet, în ultraviolet.

Știința căpătase, în placa fotografică și termometru, instrumente care vedeau în cîmpul pe care ochiul nu deosebea nimic. Până unde se întinde cîmpul razelor în ambele părți ale spectrului solar, experiența a fost multă vreme neputincioasă a ne arăta. Progresele treptate ale fizicii au tot întins măsurătoarea acestor raze obscure și s'a aplicat procedeul grupării lor în game, cum se vede din tabloul de mai jos, luat după fizica lui I. Tilleux (ed. 1925). Cum s'a ajuns la constituirea acestui tablou, în care nu este nici un interval necunoscut fizicienilor, voiu arăta succesiunea descoperirilor, după Ch. Fabry, pomenit mai sus.

* * *

Pentru radiațiile infraroșii, s'au folosit termometre tot mai sensibile și mai ales aparate termoelectrice de milioane de ori mai sensibile decît epiderma noastră. În măsura perfecționării acestor aparate, s'au constatat unde pornite dela soare de 6 ori mai lungi ca undele ce dau lumina roșie, iar în spectrul obținut dela unele izvoare artificiale de lumină s'a ajuns la unde de 300 microni, adică 3 unde pentru un milimetru. Radiațiile infraroșii se întind deci pe 8 octave, pe cînd cele luminoase nu împlinesc nici una.

Această prelungire a cunoștințelor în domeniul infraroșului n'a atins granițele, numai că trebuiau cercetate alte forțe producătoare de unde eteriene, decît acele pornite din corpuri luminoase și anume în energia electrică. Impulsul a venit după ce Clerk Maxwell a stabilit legătura strînsă între fenomenele electro-magnetice și radiațiile luminoase.

La 1888 Hertz (1858—1894) a reușit să dea sarcinilor e-

Diversele soiuri de unde electromagnetice

Numele	Oclava	Numărul vibrațiilor pe secundă	Lungimea de undă	Numele	Oclava	Numărul vibrațiilor pe secundă	Lungimea de undă
Unde herziene		1	300.000 km.	unde calorice. unde luminoase unde ultraviolate unde infraroșii Raze X și raze gama Inexplorat	40-a	1.100 bilioane	275 microni
	1-a	2	150 000 "		41	2.200 "	126 "
	2-a	4	75.000 "		42	4.400 "	68 "
	3-a	8	37.500 "		43	8.800 "	34 "
	4-a	16	18.750 "		44	17.600 "	17 "
	5-a	32	9 375 "		45-a	35.200 "	8,5 "
	:				46-a	70.400 "	4,26 "
	10-a	1 024	290 "		47	141 trilioane	2,13 "
	:				48-a	282 "	1,07 "
	15-a	35 000	9 "		49-a	563 "	0,53 "
	:				50-a	1.125 "	0,265 "
	20-a	1.050.000	290 metri		51	2.250 "	0,132 "
	:				52	4.500 "	0,066 "
	25	33.600.000	9 "		53	9 parailioane	0,033 "
	:				54	18 "	0,0165 "
	30-a	1.070.000.000	28 centimetri		55	36 "	0,0082 "
	:				56	72 "	0,0041 "
	35	34.000.000.000	9 milim.		57	144 "	0,002 "
	:				58-a	288 "	0,001 "
	40	1.100.000.000.000	0,275 "		59	576 "	0,5 milimier.
			60	1,15 cincilioane	0,26 "		
			61	2,3 "	0,13 "		
			62	4,6 "	0,065 "		
			63	9,2 "	0,032 "		
			64	18,4 "	0,0165 "		
			65	36,9 "	0,0082 "		
			66	73,5 "	0,0041 "		
			67	146 "	0,002 "		

lectrice o mișcare alternativă și să constate unde electrice a căror lungime de val se cifra nu în microni, ci în centimetri și metri. De aici a pornit telegrafia fără fir, care prin lucrările lui Branly și aplicațiile lui Marconi, a atins perfecția și utilitatea pe care i-o cunoaștem.

Paralel cu perfecționarea acestui nou mijloc de comunicare între oameni, aparatele producătoare de unde au aruncat, în mediul cosmic eterian, valuri din ce în ce mai lungi; așa că numai câteva game rămân până la unda maximă de 300.000 km. După rezultatele de până acum, problema se reduce numai la întărirea aparatelor emițătoare de unde.

În domeniul undulațiilor infraroșii, fizica a atins cele mai neașteptate rezultate.

Rămăsese mai misterios domeniul dintre cele mai scurte undulații electrice și cele mai lungi ale infraroșului. Prin procedurile folosite de telegrafia fără fir s'a ajuns la unde electrice de 0,2 milimetri, pe cînd cele mai scurte constatate în infraroșul spectral aveau 0,3 mmi..

În domeniul ultra-violetului cercetările au fost mult mai nevoioase din pricină că aceste radiații cu pas mic sînt lesne oprite în drum de corpurile prin care trec. Termometrul nu ne poate da decît rezultate neînsemnate, singurul auxiliar sensibil era placa fotografică. Dar cu plăcile obișnuite, nădejile puse în ajutorul fotografiei s'au arătat minime. Pentru raze mai mici de 0,35 microni și placa fotografică devine oarbă, deci trebuia părăsită, pentru că sticla absoarbe undulațiile mai scurte. Din fericire natura a pus la dispoziția cercetătorilor cuarțul, care rămîne transparent și la lungimi de undă mai mici de 0,35 microni. Se știe că razele ultra-violete folosite în tratamentul medical se capătă în lămpi electrice de cuarț.

Folosirea cuarțului pentru cercetarea razelor ultra-violete venite de la soare n'a mers mai departe de lungimi de undă sub 0,29 microni, din pricină că undele mai scurte pornite din soare sînt absorbite de ozonul care se găsește în atmosferă. Aceasta e pentru noi un mare noroc, căci razele cu lungimi de undă scurte distrug viețuitoarele. În schimb arcul electric și scintele descărcărilor ni le oferă în cantități mari și lesne de supus experiențelor.

S'a ajuns până la 0,2 microni, adică o nouă octavă de unde a intrat în domeniul cunoștințelor și trebuințelor noastre. De aici înainte parcă natura inventase toate greutățile, pentru a ne ascunde misterele. Plăcile fotografice refuzau orice serviciu, deveniseră și ele oarbe. Cristalii de cuarț își pierduse transparența; aerul însuși e opac pentru asemenea unde.

Nici în fața acestor greutăți, care păreau insurmontabile chiar celor mai încercați fizicieni, omul de știință întreprinzător nu s'a oprit; însă la asaltul contra noului întuneric au rămas tare puțini luptători. Mai întăiu Schuman, apoi Lyman, de a că-

ror nume rămân legate mari descoperiri în acest domeniu, au deschis lupta. Au recunoscut că lipsa de sensibilitate a plăcilor era datorită opacității gelatinei, care oprește razele. Prepararea plăcilor fără gelatină a cerut multă muncă și ingeniozitate. A doua greutate era să găsească alt cristal de înlocuire a sticlei și cuarțului. După cercetări în care ingeniozitatea și munca stăruitoare au depășit orice închipuire s'au făcut clișee fără gelatină pe plăci de fluorină. Dar aceasta nu era de ajuns pentru că și aerul pune piedică undelor. Trebuia înlăturat și el. Experiențele urmau a fi făcute în vid. Schumann reuși a împinge cercetările până la lungimi de undă de 0,12 microni, cam de 3 ori mai scurte ca cea mai scurtă undă vizibilă.

Altă greutate: de aici înainte și fluorina refuză serviciul, devine opacă. Orice fel de prizme ori lentile devin inutilizabile. Singur vidul perfect, adică eterul aproape deplin neîmpregnat cu molecule materiale, mai rămâne transparent pentru raze așa de scurte. Dar pe ce să le prinzi, cum să le măsoari lungimile de undă?

Greutățile de explorare sînt așa de mari că vreme de 20 de ani nici un fizician n'a reușit să le încovoae. Lyman, autorul lucrării pomenite despre Ultra-Violet, s'a gândit să facă spectroscopie în vid, fără prizme ori lentile. Avea în adevăr un mijloc: folosirea oglinzilor de metal. Compatriotul său Rowland descoperise un minunat mijloc de a separa radiațiile după lungimea lor de undă. Acest mijloc întrece și prizmele și lentilele și consistă în a face o rețea de zgîrieturi paralele și la aceeași depărtare pe oglinzi de metal. Lucru foarte simplu în principiu, dar în practică de o realizare foarte anevoioasă, pentru că zgîrierurile trebuiau făcute așa de fine și de dese că pe o suprafață cam cît latul minii trebuiau trase 100.000, iar depărtarea trebuia a rămîne perfect egală.

Cu astfel de rețea așezată în vid Lyman a împins cîmpul descoperirilor până la lungimea de undă de 0,05 microni, întinzînd domeniul cunoscutului cu încă o octavă.

În sfîrșit fizicianul american Milikan, cu scînteii ce ajungeau tensiunea de un milion de volți în vid, a ajuns până la unde de 0.01 microni (adică de 100.000 unde pe 1 milimetru, deci de 40 ori mai scurte ca cele violete). Fizica stăpînea 5 octave dincolo de violet.

Domeniul neexplorat rămînea însă imens, dacă ne gîndim că în acest domeniu se găseau desigur și razele descoperite de Röntgen acum 14 ani. Aceste raze, care au ajuns toate curînd la o întrebuintare foarte fericită, și de care știu astăzi și țărani noștri din cele mai depărtate regiuni, nici nu se reflectau, nici nu refractau, nici nu le împrăștia chiar rețeaua Rowland. Ele continuau a rămîne raze X, adică necunoscute în natura lor undulatorie.

Razele X se propagă în linie dreaptă, străbat prin corpuri

opace, produc prefaceri în organisme, impresionează plăcile fotografice...

Tot arsenalul opticei: prizme, lentile, oglinzi, lame subțiri, rețele, nimic nu zdruncina misterul acestor ciudate raze. O singură slăbiciune li se constatase: erau absorbite de deosebite substanțe. Această slăbiciune a dat impuls la numeroase cercetări. Primele cercetări au ajuns la constatarea că razele X cași cele luminoase și ultra-violete nu sînt omogene, ci cuprind o serie de undulații simple, fiecare probabil cu anumite proprietăți caracteristice, dar care rămîneau încă necunoscute. Deaceia practicienii s'au mulțumit a le clasa în raze moi (puțin străbătătoare și deci absorbabile) și raze dure (foarte pătrunzătoare).

Ingeniozitatea unui fizician german *Laue* a adus în domeniul experiențelor și aceste radiații ciudate. El a dovedit natura undulatorie a acestor raze, care se găsesc în prelungirea scării ultra-violetului, avînd însă lungimi de undă așa de mici că chiar rețelele Rowland nu sînt destul de fine pentru a le ține calea și a le risipi.

Natura s'a însărcinat însă a ne pune la dispoziție un mijloc fin de cercetare. Dar, pentru a-l înțelege, e nevoie să deschidem o paranteză.

Pela 1850 Bravais, fondatorul cristalografiei, a formulat o teorie a cristalizării. Pentru a se forma un cristal, zicea el, trebuie ca moleculele corpului să se aranjeze simetric în cele 3 direcții ale spațiului.—Această idee pecit de simplă pe-atît de genială, a condus cercetările cristalografilor și fizicienilor, contribuind în largă măsură, și ea, la confirmarea existenței moleculelor. Deosebirea între un corp cristalizat și altul amorf constă, prin urmare, în distribuția simetrică a moleculelor în cel dintău și distribuirea fără nici o regulă în cel de-al doilea. (S'a scris pe vremuri în această revistă despre *cristali lichizi*...).

Distanța între moleculele simetric aranjate este, cum lesne se poate bănuși, așa de mică încît trebuie cîteva milioane de intervale pentru a ne da măsura unui milimetru. Ce rețea mai minunată se putea închipui decît cea pe care natura ne-o pune la dispoziție?

Oul lui Columb! Decît a trebuit ingeniozitatea unui Laue pentru a pune rețeaua la încercare pentru razele X. Și experiențele au verificat prevederile.

Două cîștiguri a realizat deodată știința. Teoria lui Bravais primea o admirabilă și definitivă confirmare și misterul razelor X era descoperit. O pleiadă de fizicieni din toate țările s'au pus pe treabă. Din cercetările lor s'a stabilit nu numai lungimile de undă a mănunchiului mare a acestor raze; dar „în același timp s'a găsit cel mai prețios mijloc de analiză a structurii moleculare și aceste raze X—pe care medicii le utilizaseră de-atîtea ori pentru examinarea scheletului nostru și a organelor noastre—arătau fizicienilor scheletul molecular și chiar atomic al cristalor“ (Ch. Fabry).

Cu razele X intrăm însă într'un domeniu, în care măsurătorile undelor cu micronul dădeau iarăși cifre greu de cetit. S'a propus și admis o nouă unitate de măsură, adică *angström*ul, care e o zece miime de micron.

Cele mai scurte unde ultra-violete studiate de Millikan au cam 100 angströmi; lungimea undelor razelor X se eșalonează între 12 din aceste unități pentru razele cele mai moi și 0,05 pentru razele cele mai tari, iar pentru a străbate un milimetru le trebuie 200 milioane de pași (vibrații).

Dar sînt cum se vede din tablou și raze mai scurte. Aceste sînt razele *gama* pe care le produc substanțele radio-actieve. Acestea formează și ele o serie, care scapă și piedicilor pe care le pot pune rețelele cristaline.

Rămînea însă un vast gol de cercetat; acel dintre raze cu lungimea de undă de 100 și 2' angströmi, adică pe o întindere de 3 octave. Undele din acest domeniu erau prea mărunte pentru a se analiza cu rețeaua Rowland, prea mari pentru rețeaua cristalină. Apoi și producerea lor era foarte anevoioasă.

„Criză de producție, criză de transport, dificultăți de analiză, toate obstacolele par că s'au acumulat în regiunea care separă razele X de ultra-violetul extrem“.

„Exploatarea s'a început cu succes, golul e aproape împlinit, așa că azi sînt explorate 15 octave dincolo de spectrul vizibil“.

„Astfel: dela extremitatea razelor X până la imensele unde ale telegrafiei fără fir, dela undele așa de mărunte că trebuie să facă sute de milioane pași pentru a străbate un milimetru, până la acele care încing pămîntul din cițiva pași, domeniul radiațiilor e continuu și noi putem, din o simplă aruncătură de ochi, să le contemplăm întinderea și frumusețea. Razele *gama* care traversează metalele cele mai grele, razele X care trec prin corpul omenesc, razele ultra-violete pe care le oprește cea mai subțire pătură de materie, undele luminoase căror le datorăm toate senzațiile vizuale, razele infraroșii prin care se face cea mai mare parte din schimburile de căldură între corpuri, marile unde electrice care încunjură pămîntul, până la antipozi, toate aceste, cu mijloace de producere deosebite, nu sînt decît unul și același lucru, fără altă deosebire decît iuțea mai mult ori mai puțin mare a vibrațiilor, dar cu o surprinzătoare varietate de proprietăți. Poate afară de una din frontiere, exploratorul și-a împlinit sarcina; nici o parte din domeniul radiațiilor nu mai rămîne de cunoscut. Din acest tot, ochiul nostru nu percepe decît o părticică infimă; noi nu sîntem cu totul orbi, dar nici nu ne trebuie mult“ (Fabry, l. c.).

Odată vastul cîmp al undulațiilor explorat, în fața fizicienilor se prezintă alte probleme între care e cea a constituției atomului. Căci atomii în anume condiții emit unde de perioade definite și aceste constatări dau nădejde să se deslege și miste-

rul constituției lor, pe care nu-l întrevădem decît mai mult ipotetic. Chiar cele mai ingenioase concepții, verificate de un mare număr de fapte experimentale, au încă mistere nedeslegate.

Din cît s'a lămurit pînă acum din aceste probleme de o amploare uriașă, trag neconținut foloase toate celelalte ramuri științifice: biologia și medicina în primul loc; toate puse în serviciul omenirii. Risipind întunericul, punînd adevărurile eterne în serviciul omului, alungînd din raporturile dintre oameni minciuna prin deprinderea de a raționa riguros științific, munca îndirjită a acestor eroi ai cercetării legilor naturii fac o operă morală, față de care rar activitate omenească poate pretinde egalitate.

T. A. Bădărău

Necesitatea extensiunii profilaxiei tulburărilor mintale*

De oarece ne ocupăm mai ales de profilaxia unor „tulburări” mintale superficiale, datorite contagiunii și deci evitabile, iar nu de entitățile morbide, nu putem întreprinde aici un studiu al formelor sau chiar numai al cadrelor nosologice, pentru că aceasta ne-ar depărta fără prea mare folos de obiectul nostru. Dar avînd a judeca forme ușoare care se prezintă cu aparența sănătății mintale, oare cum trebuiesc a fi înțelese sănătatea și boala pentru a vedea dacă o delimitare între ele este cu putință? În ce privește sănătatea în general, pentru Claude Bernard, normalul ar fi o pură ficțiune a minții, forma tipică ideală; iar Littré definește sănătatea; exercițiul liber și ușor al funcțiilor. Schützenberger și Hecht, începînd a defini boala, spun că dacă corpurile viețuitoare, și în special organismul uman, ca corpuri sînt supuse legilor fizico-chimice, ca corpuri organizate ele sînt supuse legilor biologiei. Pentru Taine („V. R.”, Iulie, 1925, pg. 125 notă) sănătatea mintală complexă nu există, căci toți indivizii prezintă tulburări psihice; boala ar consta deci mai mult într-o modificare cantitativă decît calitativă a fenomenelor stării de preținsă sănătate. Pentru Ribot organismul psihic mai complex și mai instabil ca cel fizic, permite greu fixarea unei norme. Psihologul Dumas consideră tulburările ca adevărate experiențe ale naturii constînd din variații în hyper-hypo—și para—sau exagerații, scăderi sau perversiuni ale funcțiilor normale, legîndu-se prin tranziții insensibile cu variațiile ușoare ale stării normale. Toate aceste păreri fiind prea generale, prea vagi și prea abstracte, bine înțeles că nu pot folosi vre-unei aplicații practice. După Grasset, pentru ca o maladie să se poată numi mintală, trebuie să atingă funcțiile de asociație, de imaginație și de judecată sub forma lor complex constientă și complexă, adică să fie o maladie a psihismului superior. Credem inutil a continua sau a multiplica definițiile.

* „Viața Romînească”, Iulie, 1925.

Ori, complexul de științe ce formează medicina, urmărind un scop practic imediat (conservarea sănătății și vindecarea boalelor) nu are prea mult de câștigat din chestiile de: *origină*, de *natură*, sau de *finalitate*,—din contra. Vom constata numai că, și în domeniul fenomenelor psihice ca totdeauna, *natura non facit saltus*, așa că este natural ca și între stările așa zise normale și cele evident morbide să fie o gradație insensibilă de stări intermediare. Pe de altă parte vom arăta că lipsa unei sănătăți somatice ideale nu ne împiedică pe cel mai mulți altă a ne considera sănătoși, sau cel puțin a înțelege aproximativ sănătatea ca o stare de echilibru funcțional, care îngăduie o activitate generală regulată și armonioasă, cât și de a aprecia destul de prompt și de just starea de boală—când ea devine apreciabilă pentru simțurile noastre; și tot așa necunoașterea unui echilibru psihic ideal nu ne împiedică în practică să înțelegem aproximativ prin stare normală o stare psihică în care toate funcțiile sînt echilibrate astfel încît permit și produc o activitate ordonată. Și cum nu ne pierdem în general cumpătul cu prea multă ușurință la constatarea oricărei turburări somatice pentru a ne considera imediat realmente bolnavi și incapabili de a săvîrși activitatea reclamată de obicei oamenilor sănătoși—ba chiar ne mulțumim ușor cu un pseudo-echilibru organic care e la mari depărtări de această integritate ideală,—tot așa echilibrul psihic ideal (neexistent probabil) nu este condiția indispensabilă pentru desfășurarea unei vieți psihice ordonate și rodnice. Iar turburarea acestui echilibru psihic, sau depărtarea manifestă de el, este apreciată destul de just în majoritatea cazurilor chiar de către profani, fără cunoașterea vre-unei definiții sau reguli precise. Este un fapt de observație curentă ca profanii să aprecieze dezechilibrul psihic puțin manifest al unor indivizi cu totul sociabili, ba chiar bine dotați, despre care spun altă de expresiv că nu sînt „tocmai întregi“, deși le recunosc calitățile ce ar poseda; iar abundența și varietatea expresiilor în toate limbile ce desemnează asemenea stări psihice dovedește o suficient de perspicace și nuanțată apreciere pentru nevoile practice curente. „Fiecare înțelege ce înseamnă boala și totuși mulți sînt incurcați cînd trebuie să-i dea o definiție clară și exactă, încercînd o greutate analoagă cu cea a filozofului sau a fizicianului cărui l' s'ar cere definiția conștiinței sau a focului“ (L. Hecht, Art. Maladie, Dechambre). Lipsa definițiilor, care să stabilească precis limitele sănătății mintale, însă n'a împiedicat de a se legifera încă de mult în această materie cu multă perspicacitate și discernămint.

Formele morbide cu turburări întinse care constituie alienația mintală, evidentă pentru profani chiar, sînt cu totul incompatibile cu viața socială, iar situația lor este bine precizată din punctul de vedere al dreptului, al științei și al umanității. „Principiile consacrate, formălitățile prescrise, formulele adoptate de Codul Napoleon, fortificate și fecundate de către jurisprudență, pot fi considerate, cu toate atacurile îndrăznețe, ca reprezentînd din punctul de vedere civil și criminal o legislație atât de apropiată de perfecție pe cît este cu putință“ (M. Pichappe). De acum 50 ani, cînd au fost scrise aceste rânduri, asistența alienaților beneficiînd de toate progresele științei a fost și este neconținut adaptată cerințelor ce se lvesc. Iar în țară la noi, între altele s'a dat principiului admisiunii libere (a cărei însemnătate a fost înțeleasă de către alieniștii francezi, cu deosebire, de mai multe decenii) o mare extindere, așa că azillele și ospiciile

de alienați fiind a lua forma de spitale obișnuite, celace este de un neprețuit folos; inspirându-se dela cunoscutul *open door* și extinzându-l la maximul permis de prudență, chiar regimul din interiorul spitalelor de alienați tinde la înlăturarea a tot ce dă impresia de claustraj, detențiune și conțențiune. Pentru aprecierea drumului parcurs să ne amintim atitudinea societății față de psihopați în vremea sensibilității masselor pentru preocupările religioase: ardoarea paranoicilor, altruismul, gata la autosacrificiu ispășitor al melancolicilor auto-acuzatori, viziunile și halucinațiile histero-epileptice, conduceau fie la sfințirea și divinizarea delirantilor, fie la tortură și moartea lor pe rug sau în alt mod ca: „eretici”, „posedați de demon” etc.

Dacă însă atitudinea societății față de alienați s'a schimbat astfel, ea nu diferă totuși prea mult față de indivizii ale căror turburări psihice permit o viață liberă de societate. „Sensibilitatea masselor pentru preocupările religioase a scăzut puternic în ultimul secol. Viața politică (care altădată reclama de preferință dezvoltarea puterii fizice sau materiale), l-a luat locul pentru că s'a mutat în sfera luptelor spirituale și de acela a devenit cariera psihopaților noștri” (Grotjahn). Dar psihopații nu se mărginesc numai la artă, știință, invenții tehnice și în toate mișcărilor reformatoare; și cu toate că deseori ea reprezintă numai eforturi sterile — în care este deseori atras și mediul, — este incontestabil că indivizii cu anomalii psihice sînt uneori pionierii care prin strălucirea unilaterală a minților au deschis căile progresului în diferite domenii. Ori, acești psihopați utili au fost nesocotiți, neapreciați, dacă nu chiar prigoniți, iar alții cu totul dăunători mediului, au fost încurajați, ajutați, respectați, urmați, adorați și — chiar după săvîrșirea unor dezastre ireparabile — n'au avut ceva de suferit. Ba încă starea lor nefiind just apreciată, experiența n'a folosit și deseori s'a reinceput curînd. Reacțiunea societății față de psihopați fiind oscilatoare, înconstanță, lipsită de judecată și nedreaptă „această instabilitate, spune Grotjahn, va fi împiedicată (numai) cînd aceste chestii vor fi mai des și mai intensiv obiectul unei cercetări științifice la care ar participa medici, pedagogi, psihologi și sociologi cu un zel egal; rezultatele trebuie răspîndite în mediul populației și astfel vom parveni apoi cu timpul a trata cum trebuie pe indivizii cu anomalii psihice; pe psihopații dotați fenomenal îi vom pune imediat la locul cuvenit lor, iar pe cei răufăcători asemenea”. Particularitățile psihopaților sînt datorite heredității și transmisibile postterității — celace se înlătură deseori fie în mod natural (impotență, perversiuni) fie în mod artificial: izolare, cellbat, măsuri preventive (sterilizarea preconizată în Germania, legiferată în Virginia din Statele-Unite, găsită nepractică în Anglia; și chiar *supresiunea legală* a alienaților incurabili propusă în Germania și în Elveția, de dr. Hauswirth, chiar în parlament). Cum dezvoltarea unilaterală este cu totul disproporționată uneori cu nedezvoltarea lor psihică generală, s'a putut face eronat o apropiere a genului de nebunie (Lombroso și școala sa) luîndu-se analogiile drept identități sigure. Și aici există o gradăție incontestabilă între aceste două extreme, căci la unii idioți cu aptitudinile la desemn, muzică, mecanică, formidabilă memorie pentru cuvinte și cifre; la unii imbecili (însă numai la cei congenitali) dotați pentru artă, mai ales muzică, matematică, etc., — se poate urmări tranziția treptat pînă la cei cu drept geniali, extraordinar dotați unilateral. Dar firul se poate urmări și înapoi: ca și bolnavii mentali, omul genial suferă de instabilitate,

unilateralitate a voinții și sensibilității, reducerea judecății și discernământului; și ambele categorii an preferință și înclinare la paradox (Grotjahn). Mulți din ei au, pe lângă talente strălucite, și cîte o perversiune utilă mediului: în locul egoismului comun, ei pun pentru apărarea ideilor lor un altruism împins până la autosacrificiu. Pentru Kretschmer, geniul din punct de vedere biologic, este o varietate rară și extremă a speței umane, care nu prezintă decît o ușoară stabilitate; dar deficiențele biologice nu implică o inferioritate socială și el este conștient „demonul” sau mania sa pe care o apreciază ca fermentul ce dă naștere creațiilor sale. Caracterele degenerative sînt probabil cauza unei relaxări a determinantelor hereditare; ele fac posibilă erupțiunea pasiunii sau a neliniștei interioare și constituie terenul de unde va putea țîșni geniul creator dacă mediul îl este favorabil în momentul primei lor manifestații. Elementul psihopatic explică inadaptabilitatea geniului la viața socială.—Cum condițiile în care se produc acești indivizi excepționali nu sînt cunoscute cu siguranță, este cu totul indicat a se face cercetări sistematice. Căile urmate pînă acum pentru acest scop sînt următoarele: 1) Pathologia (descrierea stării psihice a oamenilor însemnați) inaugurată de Moebius; 2) cercetarea medicală-geneologică (Sommer, Weinberg, Crzelltzer); 3) Studiul paralel al asemănărilor cît și al deosebirilor psihice ale oamenilor mari (Ostwald); 4) Observarea școlărilor distinși sau fenomenali de cîtă pedagogi anume pregătiți.

Cum am spus mai sus, influența psihopaților asupra mediului nu este nici de cum în raport cu utilitatea ce ei pot prezenta și aceeași impune măsurile profilactice cele mai luminate dar și cele mai severe pentru a preveni influența tocmai a psihopaților rău făcători. Două căi ne stau la îndemînă în urmărirea acestui rezultat: a) Cunoașterea, supravegherea și împiedecarea acțiunii rele a psihopaților și b) întărirea rezistenței, educarea spiritului critic și micșorarea receptivității mediului.

a) *Psihopații*.—Am arătat în general diversitatea acțiunii psihopaților sociali (alienații fiind *asociali*, iar cei excepționali, *suprasociali*, după Grotjahn) asupra mediului și unele particularități ale lor. Nu vom insista asupra acestei chestii căci nu studiul lor psihiatric ne interesează acum, ci situația lor în societate. Dat fiind că, chiar fără a poseda însușiri excepționale, ei pot desfășura o activitate, deși modestă dar utilă societății cu condiția de a-l împiedica dela eventuale acțiuni nocive, psihopații sociali nu trebuiesc îndepărtați ci folosiți oricît este cu putință.* Dar societatea are și datoria de a-și cunoaște toate elementele sale pentru a nu fi expusă la neplăcute surprize și mai ales are obligația de a se interesa de echilibrul mental și psihic al celor pe care îi poate urma. O delicată chestie se ridică însă: a atingerii libertății individului—cîștigată, și încă nu complet, cu atîtea sacrificii,—în strînsă legătură cu atinge-

* O acțiune înlînsă sînt profilactică cît și privind în special asistența psihopaților se desfășoară mai ales în Franța în timpul din urmă sub impulsul doctorului Toulouse; se procedează la anchete alii pentru depistarea psihopaților în diverse centre urbane, școlare, profesionale, etc., cît și pentru a stabili condițiile de dezvoltare și frecvența turburărilor psihopalice și a reacțiilor antisociale pe care le provoacă, lînzind a asigura profilaxia acelor antisociale prin mijloace ce sînt pe cale de dezvoltare.

rea principiului sacru al secretului profesional. Ori, cînd un individ prezintă turburări, cunoscute întîmplător poate, numai de medicul ce l-a examinat (și un examen psihic bine condus poate obține precizii de o nuanțare subtilă), turburările ce-l pot face grav dăunător societății, și el refuză a fi internat sau a se depărta de situația care-l poate permite vre-un act nociv, deși logica și obligația de cetățean cer medicului ca el să-l denunțe, *legea îl oprește*. Interesul unui singur individ trebuie să treacă deci chiar înaintea interesului întregii societăți, poate?! Dacă Vallon susține această teză, Egide Favreau, Toulouse afirmă cu energie că atît în interesul bolnavului cît și al societății, alienistul nu numai că poate, dar chiar *trebuie* să violeze secretul profesional; și însuși Vallon de altfel, „ar fi bucuros ca legea să permită medicului să semnaleze, nu unui particular sau administrației, ci *autorității judiciare* pe un alienat, care ar expune societatea la mari pericole“. Dar chiar echilibrul psihic al unui individ „normal“ poate fi stricat, turburat cu mare ușurință. „Veți afla cît de puțin lucru trebuie pentru a face ca cea-mai frumoasă inteligență să creeze cel mai absurd delir. Un atom de otrăvă, un infim mic șoc traumatic o emoție și admirabila mecanică este deviată. Un grăunte de nisip în bășica lui Cromwell ar fi schimbat fața lumii; trebuie mai puțin ca atîta pentru a schimba fața lumii gîndirii: vanitatea vanităților“ (Lévy-Valensi, *Les délires*). Este deci evident că interesul cel mare al societății este de a nu fi surprinsă de efectele incomensurabile ale unor asemenea dezaastroase schimbări, ci de a le cunoaște cît mai curînd posibil, dacă nu le poate totdeauna prevedea. Cu toată această legitimă necesitate, s'ar părea totuși că aici trebuie să se oprească forțamente orice acțiune profilactică în situația actuală; însă nu este așa.—Statele-Unite ale Americii sînt incontestabil, mai mult ca oricare alt stat, în gradul cel mai mare geloase de libertatea individuală, pentru că prețesc pe oricare individ ca pe o valoare, o forță sau o energie potențată *limitată*.—Căci datorită unei libertăți individuale reale, nu fictivă, nici condițională, cum și unei lipse totale de prejudecăți nefaste care să împedice, ca alurea, absoluta libertate a orientării și judecății individuale sau colective după împrejurări,—acolo realmente jocul cu desăvîrșire liber al trecerii unui individ dela o stare umilă, materială și socială, la una înfloritoare, de frunte, până la acela de conducător al statului chiar, este un fenomen normal și banal. Deși această concepție atrage obligația celui mai întins respect față de oricare individ, acest stat s'a gîndit totuși că oarecare garanții și control al societății, fără vre-o stînjeneire inutilă, nu dăunează nimănui, ci din contra pot aduce mari foloase tuturor. Inspirîndu-se poate dela metoda adoptată de unele companii de asigurare engleze, puternica *Asociație medicală americană* duce o campanie activă pentru *examenul medical periodic obligator* al persoanelor zise sănătoase. Succesul acestei idei este crescînd—căci multe companii de asigurare l-au adoptat și alte instituții se pregătesc a le imita—și cu toată rezistența medicilor practicieni, care vîd în aceasta o... amănîtare a intereselor lor, victoria completă consistînd în transformarea ideii în dispoziție legală, pare a fi apropiată. În Austria, dr. Reiss a propus de asemenea printr'un raport examenul periodic obligator, urmărînd mai ales interesele economice, care ar putea astfel căpăta o mare îmbunătățire. Prin astfel de măsuri Societatea poate surprinde trecerea dela „sănătatea“ mintală la

boală și pentru a înțelege și mai bine valoarea imensă a unei asemenea informații, vom aminti că în timpul din urmă strălucite conducători ai unor mari state civilizate au fost bruscloviți de grave psihoze în plin exercițiu al marelor lor însărcinări. Ce grave conflicte, declarații de războaie sau complicații internaționale, ireparabile ar fi putut fi provocate cu cea mai mare ușurință, dacă boala și-ar fi făcut o apariție mai puțin brutală și ar fi rămas numai citiva timp necunoscută! Dacă dezastre de o astfel de mare întindere amenință din fericele rar societățile, cazuri analoge de o relativ mai mică, dar nu de o neglijablă importanță sînt mult mai dese și cîți nu cunoaștem indivizi cu situații pline de răspundere, atinși de boală pe neașteptate sau chiar în mod insidios, puțin periclită interesele societății, sau numai al unui mare număr de contemporani sau conconștrați? Fiecare putem găsi ușor numeroase exemple mărunte care afirmă în mod izbitor afirmația noastră dovedind neajunsurile unei atare neșiguranțe.

Mediul. Dacă sursa eventuală a unei sugestii rele este deseori individul psihopat sau momentan rătăcit, în situația actuală nu putem urmări nici chiar căutarea lui metodică pentru a-l descoperi înainte de a deveni nociv, necum limitarea directă a acțiunii lui asupra mediului. Însă mediul în schimb nu este împedecat nici chiar în situația actuală prin absolut nimic, de a rezista influențelor rele sau de a avea o atitudine permanent călăuzită de simțul critic. Care sînt cauzele pentru care mediul nu a avut și nu are această atitudine luminată, ci este atât de influențabil și lipsit de judecată proprie? Iată ceiașce vom căuta să arătăm în cele ce urmează.

Tendința indivizilor la formarea de grupuri este un fenomen biologic răspîndit, începînd de la organisme cele mai inferioare; iar ideea de societate implicînd solidaritate și reciprocitate, cu instinctul social este reprezentată sub 4 forme principale, după Ribot: 1). Societățile pentru nutriție (ex. polpii hydrarilor); 2). Societăți pentru reproducție; 3). Societăți gregare instabile determinate de atracția reciprocă a indivizilor, independent de sex (animale pelagice, omizi procesionare, lăcuste, pasări, lupi, maimuțe, etc.—observate de Darwin); 4). Societăți stabile (furnicile și albinele). Instinctul social și dezvoltarea organizației nu merg totdeauna *pari passu*, cum se vede.—Iar pentru formația societăților umane, instinctul social ar fi fost călăuzit de: Mediul fizic și geografic (Ratzel); gregarismul sau pecorismul și interesul speței (Ammon); simbioza sau solidaritatea organică (Lamour); constința speței (Giddings); facultatea de adaptație (Spencer); numărul, densitatea și mobilitatea populației (Bouglé); sinergia socială (Mazell); rasa (Gobineau); imitația (Tarde); contractul social (Rousseau).—Cohesiunea societăților umane odată formate ar fi datorită fie cooperației (Spencer); fie sugestiei (Tarde, Bruggelles); fie afectivității (Sighele, Le Bon); inducției reciproce a emoțiilor (Mc. Dougal); instinctului gregar (Trotter); lui „libido” (Freud).

Toți cercetătorii însă admit că sufletul colectiv se deosebește de cel individual, care nu este numai suma elementelor ce-l compun, ci este un adevărat produs de sinteză (Durkheim) avînd caracteru cu totul nouă. Iar întreaga bogăție intelectuală și psihică pe care o poate poseda sau acumula un individ nu se manifestă totdeauna liber, fie din cauza constringerii sociale ce ni se impune imperios (Durkheim) sub forma tendințelor, părerilor, credințelor, obiceiurilor, datinilor.

etc. grupului cărui aparținem; fie din cauza spiritului gregar (Trotter), fie datorită altor cauze. Iar mulțimile ocazionale, fie datorită inducției reciproce a emoțiilor (Mc. Dougal); fie datorită efluvțiilor pe care le degajează sau altor cauze (G. Le Bon), etc., ajung la o inhibiție a funcțiilor lor intelectuale și exagerarea afectivității (Sighele), la o stare asemănătoare cu fascinația unui hipnotizat; această stare este caracterizată, după Le Bon, prin: impulsivitate, mobilitate, iritabilitate, sugestibilitate, scăderea nivelului intelectual și a simțului critic, exagerarea afectivității, etc.. Datorită acestei stări psihice grupurile, cum se poate demonstra cu exemple curente, comit deseori acte pe care indivizii ce le compun nu numai că nu le-ar comite singuri, ba chiar le-ar dezaproba, dar nici nu-și explică ce i-a determinat să participe la executarea lor. Raporturile reciproce dintre sufletul individului și cel al colectivității cărui aparține compus (*sintetic*, cum am mai spus, ce nu e numai simpla însumare a sufletelor indivizilor ce-l compun, ci prezintă proprietăți, criterii și cerințe cu totul nouă) sînt foarte variate și multiple: puncte de contact, contradicții, conflicte, etc.—Înainte de a vedea aceste raporturi, vom aminti că după unii sociologi evoluția colectivităților ar fi datorită unui determinism evolutiv fatal și oarecum ciclic și *legile de evoluție* ce ei deduc în această privință în mod sintetic, se bazează pe studiul pur descriptiv al fenomenelor sociale: individui, conducători sau conduși, ar juca numai un rol pasiv. După alți sociologi însă, care se bazează pe o analiză explicativă, fenomenele sociale sînt datorite acțiunii și inițiativei individuale (*legi de cauzalitate*) care, izvorind din creierii de geniu, obscuri sau celebri și multiplicată, formează curențele ce constituie progresul, armonizînd raporturile oamenilor, dezvoltînd comunitatea gândurilor și colaborarea eforturilor lor* (Tarde). Alți sociologi, în fine, recunoscînd rolul încontestabil al individului, admit totuși și concepția metafizică a evoluției potrivit căreia factorul ideologic și teleologic se impun ca o necesitate vitală, nu morală. Raporturile dintre individ și colectivitate, altele decît de necesare de cunoscut, cum reiese din cele ce preced, însă nu se produc în general în afara individului, ci chiar în el. După Durkheim, în fiecare dintre noi există o ființă *individuală* (toate stările mintale raportîndu-se numai la noi înșine și la evenimentele vieții noastre personale) și 2) o ființă *socială* (un sistem de idei, sentimente și obiceiuri care exprimă în noi, nu personalitatea noastră, ci grupul cărui aparținem, adică credințele religioase, credințele și practicile morale, tradițiile naționale sau profesionale, opiniile colective de tot felul). Aceste două porțiuni au raporturi reciproce variabile după indivizi: porțiunea din sufletul individual degajată de influența socială, variază ca întindere dela un individ la altul. Această dependență însă rareori e apreciată de individ, chiar în privința lui însuși. Majoritatea indivizilor, cum spune Nietzsche, cu tot pretînsul lor egoism, nu fac în tot cursul vieții nimic pentru *ego*-ul lor, ci pentru fantoma acestui ego: acela format în creierul anturajului lor despre acest ego, înainte de a li se fi comunicat lor; deci ei trăesc într'un nor de opinii impersonale, apreciații fictive și întimplătoare care crește și trăește aproape independent de oamenii pe care îi înconjoară; această formație abstractă, fictivă nu corespunde formației reale, bineînțeles, așa că judecînd omul cum este realmente, iar nu cum este socotit după date fatalmente ireale și neexacte, însemnează a produce asupra mulțimii efectul la ceva

extraordinar și nesocotit. Această situație este una din cauzele principale a conflictelor dintre conștiința individuală (cînd este conștiință de adevărată ei valoare și structură) și conștiința colectivă (a dăcă suma noțiunilor fictive și arbitrară asupra aceleiași conștiințe individuale); este nepotrivirea fatală dintre aspectul subiectiv, interior pe de o parte și aspectul obiectiv exterior, cu totul diferit al aceleiași conștiințe individuale. Bineînțeles că societatea, pentru regularea ei funcționare, are nevoie nu numai de simplificarea și împuținarea criteriilor de apreciere a factorilor ei constitutivi, ci chiar de uniformizarea aprecierilor sale, neținînd samă de diferențele individuale care i-ar complica și chiar încurca socotelile. Datorită acestor cauze, producătoare de conflicte între conștiința individuală și cea colectivă, cum și altora, determinismul sociologic nu poate rămîne prea independent de determinismul psihologic individual. Inșă de obiceiul sufletului gregar al colectivității înăbușește velleitățile de diferențiere și încurajează, ba chiar reclamă imperios, în toate felurile, atitudinile pasive (celace poate fi util în faptele care cer sinergie, înșă este cu totul dăunător în tot celace nu interesează direct mecanismul colectiv sau nu este indispensabil); iar în urmărirea exclusivă a scopurilor sale, colectivitatea ajunge la contradicții evidente: celace interzice individului pentru scopurile exclusive ale acestuia, îl cere imperios pentru scopurile societății. Călcarea cuvîntului sau angajamentului, delațiunea, trădarea, iaful, cruzimea, și chiar crîma, de exemplu nu mai sînt reprobabile cînd folosesc colectivității, ci din contra, căci fac dovada supunerii și a spiritului de *solidaritate*; ele, cînd nu sînt formal încurajate sau chiar recompensate, trec neobservate datorită tocmai scăderii nivelului intelectual și moral al oricărei grupări față de acela izolat al indivizilor ce-l compun. De acela individul numai degajîndu-se de influențele gregare (de care nu sînt scutite nici grupările formate din indivizi de un nivel superior), adică numai izolîndu-se, poate da ceva fructuos—după credința multor mari cugetători: Descartes, Schopenhauer, Ibsen, etc.. Diferența fundamentală dintre moralitatea grupului și acela a individului se rezumă în doctrina lui Machiavel: Individul trebuie să sacrifice totul pentru vîrtute; statul trebuie să sacrifice totul, pentru vîrtutea, pentru salvarea sa; salvarea societății este legea supremă.—Așa dar spiritul de solidaritate ne apare în fond ca amoral (căci este cu totul lipsit de scrupule și nu se sîflește a fi ocazional grav inconsecvent, clinic, sau laș și criminal) și *anti-individualist*—avînd ca armă *opinia publică*, al cărui fond este gregarismul—și faptul că substituie egoismului unuia egoismul mai multora, nu-l schimbă valoarea morală. Pe dealtă parte fiind datorit unei stări de semiconștiință, implicînd un oarecare grad de inhibiție și de automatism intelectual și psihic, nu are nici vre-o valoare psihologică mai mare. El nu denotă nici vre-un sentiment social dezvoltat căci se întîlnește într'un grad foarte pronunțat uneori, chiar la formațiile gregare instabile, care nu sînt o expresie înaltă a instinctului social (vezi mai sus); pelicanii reușiți spre a vîna încercuesc victima; lupii și cîinii sălbatici, vinînd în bande, se ajută reciproc; maimuțele ridică împreună lucruri grele și salvează companionii aflați în pericol riscîndu-și viața, etc.. Spiritul de solidaritate nu lubește pe indiferenți sau scrupuloși pentrucă nu sprijină, nu ajută apucăturile lui cu totul arbitrară și tiranice (tirania anonimă și irresponsabilă ajutată și condiționată de servilitate lașă, care-l for-

mează suportul principal); și nici pe cel cu *spirit critic*, pentrucă-l pot chiar dăuna prin scoaterea în evidență a părților lui slabe și a contradicțiilor, încurajând și înlesnind emanciparea sufletească a individului și putînd duce chiar la desfilințarea gregarismului—in general conservator, retrograd, imobil și rezistent și deaceia comod pentru cel psihicește slab, pentrucă îl scutește de sforțările și riscurile necesare inițiativelor individuale. Ori, elementul fecund în viața societăților nu este pasivitatea, spune cu dreptate Palante, supunerea gregară principiului social, ci este din contra reacțiunea și uneori rezistența; lupta este cunoscută demult ca mama oricărui bine: *πόλεμος πάντων μήτηρ*. Suprimarea luptei nu duce numai la decăderea morală finală; protecționismul—care după Novicow, ar produce decăderea economică fundamentală a societăților care-l adoptă—datorește probabil acest efect desfilințării treptate a inițiativei individuale și a luptei, în domeniul economic, care duce fatal și la atrofia spiritului de invenție. Spiritul de solidaritate poate da însă rezultate bune cînd nu acaparează întreaga viață psihică și nu aservește complet individul, ci își mărginește influența numai la un singur domeniu; așa ar fi *Trades Unions* engleze, care se limitează exclusiv numai la chestiile economice.

Fixitatea, imobilitatea și tendințele conservatoare sînt uneori singura cale de apărare a societăților în contra disoluției, căci misoneismul ajutat de tiranie poate singur să mai conserve tot ce devine anahronic; spiritul critic din contra este fermentul dizolvant sigur în asemenea cazuri, așa că inițierea lui arbitrară prin lozinci de felul lui: „crede și nu cerceta”, pe deoparte, și creșterea spiritului de corp, castă, etc., implicînd un exclusivism și o intoleranță feroce pentru orice este în afară de organizația respectivă, pe de altă parte, sînt condiții vitale capitale într-o astfel de disperată luptă pentru conservare. Tirania gregară a grupului este cu atît mai implacabilă, putînd merge pînă la ferocitate, cu cît grupul este de o natură sau de o organizație mai inferioară: să încercăm numai a rezista tendințelor întrunite sau opiniei unui grup ocazional—de exemplu într-o aglomerație de stradă—și vom avea confirmarea neîntîrziată și poate chiar... dureroasă a acestei afirmații. Cum spune Mazel, în consiliul municipal al unui mic orașel intoleranța sectară, dușmănoasă, ura, tirania și nedreptatea față de minorități nu întîlnesc nici una din frînile la care este supus un parlament: răspunderea guvernului, acțiunea diplomatică, presa; de aceia este cu mult preferabil să suporti puterea vagă a unui (important) parlament îndepărtat decît pe acela precisă și prezentă a unui (mic) consiliu municipal.

Sfîrșitul în numărul viitor

Dr. Grigore I. Odobescu

Etnic și estetic

E o constatare de multeori verificată de istorie și de viață, aceia că numai insuficiențele devin probleme. Nimeni nu se preocupă de ceia ce are, ci de ceia ce îi lipsește. Fericirea nu interesează decît pe nenorocit, iar bogăția pe sărac. Nu scriu sociologie și politică filozofică decît aceia care nu fac politică militantă. Criticul A. Thibaudet, observa de curînd, cu multă dreptate că literatura politică a Franței vine astăzi mai ales din dreapta, opoziționistă de multă vreme, fiindcă stînga găsindu-se la putere, guvernînd mereu, preocupată de acțiune, n'are timp și nici perspectivă pentru scris. M-me du Deifand, fiind întrebată odată ce crede despre dragoste, se zice că a răspuns: „L'amour, je n'en parle jamais, je le fais“. Și e probabil că romanele de voluptate sînt scrise de asceți.

E mai mult decît suspectă preocuparea de estetică pură, într'o anumită parte a literaturii și criticii noastre. Niciodată Franța și Italia care au produs atîta artă n'au filozofat atît asupra frumosului ca la noi. E caracteristic poate și faptul că în Franța nu există încă un manual complet de Estetică. În schimb în Germania lucrările și tratatele asupra științei frumosului se țin lanț, tocmai fiindcă această calitate lipsind în viață, se refugiază în speculațiune. Preocuparea unor literați dela noi de a stabili un frumos autonom, ferit de orice amestec impur, devine aproape o obsesie. E un caz psihologic interesant această estetomanie. Ea presupune în orice caz o lipsă naturală de distincțiune. Maniere și savoir vivre nu învață decît burghezul. Mr. Jourdain, ajuns tare bogat, se instruia în distincțiune cu nu știu cîți profesori deodată. Ideia fixă a esteticului-pur poate servi drept diagnoză pentru un moment istoric și pentru o anumită pătură socială. Deviațiunea romînească a fenomenului nu e interesantă însă decît fiindcă reamintește problema, care trebuie discutată în sine.

Cetitorii își amintesc despre ce e vorba. S'a spus aici de mai multe ori că există o strânsă legătură între calitatea artei și gradul de specific național pe care-l prezintă acesta. Firește nu s'a spus niciodată că artistul poate fi artist dacă n'are talent.

Aceasta e o condiție subînțeleasă, naturală, după cum ca să fii om se cere să fii numai decît mamifer. Întrebarea e alta: care e rolul și care e gradul de potențare artistică a coeficientului etnic în producția artistică. Puriștii au strigat că e vorba de o impietate, de o regretabilă confuziune între etnic și estetic. Cîte idei false nu se bucură de o bună reputație numai fiindcă sînt îmbracate într'o formulă comodă care e prinsă ușor de public? Etnic și estetic a părut o îmbinare fericită și problema s'a rezolvit, nu-i așa? Acești critici consideră esteticul ca o substanță. Ea trebuie izolată, ferită de orice atingere. E aproape un cult, o consacrare religioasă a unui principiu. În faza totemică, anumite obiecte sînt considerate de cătră primitivi „tabu“. Ele nu pot fi atinse cu nimic, fiindcă își pierd însușirea lor de a fi imaculate. Printr'un proces de teribilă simplificare în gîndire, esteticul a ajuns la o situație analoagă. Ferventa religioasă a artiștilor i-a creat un nou cult.

Conduita estetică este o invenție culturală foarte recentă. Cronologiceste ea ar putea fi fixată pe la jumătatea secolului trecut. Flaubert a fost marele preot al ordinului. În „Correspondența“ sa se găsesc numeroase considerații, în care se arată că arta e o funcțiune unică, care se poate satisface complet pe ea însăși. Ea n'are nimic a face cu religia, cu morală, cu ideologia, cu filozofia; nu depinde de mediu, nici de momentul istoric, nici de opiniile și credințele oamenilor. Ea se prezintă ca o comportare specială, disociață cu totul de orice fel de alt aspect al vieții sociale. În această primă fază a atitudinii estetice, arta trebuia ferită, mai ales de amestecul cu morală. Oamenii care susțineau atitudinea estetică, revoluționari de stînga, spirite curajoase și libere, voiau descătușarea definitivă de ipocrizia clerului și a religiei.

Este în această epocă un eroism al sincerității care e tot un fel de morală și care s'a opus moralei tradiționale. Realismul fotografic satisfăcea relativ (absolut e imposibil!) această tendință cătră pasivitate, prin care artistul putea rămînea oarecum indiferent, nu avea nevoie să ia „atitudini“ în fața subiectului. S'a creat atunci doctrina „artei pentru artă“. O. Wilde a fost popularizatorul ei pentru marea public.

O a doua fază a tendinții de autonomie a artei nu mai e realizată de literatură, ci de plastică. Cătră sfîrșitul secolului trecut, din reacțiune contra academismului care nu se putea dispensa de a trata mereu în compoziții subiecte mari, cu semnifi-

cație istorică, religioasă și patriotică, s'a ajuns la arta fără „subiect“, adică cu un subiect extrem de simplu, adesea o simplă schemă care trebuie mai degrabă ghicită. Inetul cu inetul, „subiectul“, adică conținutul imaginativ, sufletește a fost desființat cu totul. Cubismul, expresionismul, futurismul se bazează pur și simplu numai pe senzația pură. Artă nu mai „reprezintă“ nimic. Ceiace se cere e doar o prezentare cât mai exactă a legilor fizice de vizualitate, artă devine un complex de linii și planuri, de pete de culoare, tinzând cel mult la un efect decorativ. Conținutul, adică drepturile imaginației și sentimentului, sînt înlăturați în favoarea senzației, singurul element psihologic admis de artă nouă. Mai mult decît atît: senzația nu trebuie complectată cu imagini memoriale ori cu afecte așa cum se întimplă în mod natural în actul de percepție. Orice încălcare a interiorului sufletește asupra senzației e interzisă. Pictura lui Cezanne dovedește tocmai aceasta. Atitudinea sufletească n'are ce căuta într'o artă de curată mecanică. Amestecul și contrastul de culori se poate explica fizic, la fel îmbinarea de linii și planuri. Nu e nevoie de nimic sufletește pentru aceasta. Artă își cîștigă astfel o autonomie complectă. Ea poate fi despărțită de complexul sufletește din care face parte, poate fi diferențiată ca o funcțiune aparte, o substanță unică și independentă.

Dar acest mod de a vedea e bazat pe un exces de abstracție. G. Simmel are perfectă dreptate cînd spune că teoria artei pentru artă e rezultată dintr'un raționalism exagerat. Ea e rezultatul unui rigorism estetic foarte asemănător cu rigorismul moral al lui Kant. După cum acesta separă valoarea morală de restul vieții sociale, făcînd dintr'însa o valoare în sine, concepția artei autonome se închide într'un turn de fildeș departe de restul vieții*. Dacă adîncim însă mai bine lucrurile, aceste considerații pur abstracte ne apar complect gratuite. Artă nu poate fi separată de restul personalității. Sufletul nostru nu e un agregat, ci o unitate. După cum orice organism formează o individualitate biologică, în care fiecare parte e solidară cu totul, în care părțile componente sînt interdependente, tot așa organizația noastră psihică are o structură dată, cu o anumită tonalitate. Funcțiunile părților nu pot fi izolate de solidaritatea lor cu viața întregului. Artă nu e un fel de cancer, un grup autonom de celule care se dezvoltă arbitrar și anarhic în dauna totului din care constituiesc numai o parte. Personalitatea umană e un întreg armonios în care fiecare funcțiune depinde de cealaltă. „Perfecționarea unei producțiuni parțiale cu prețul închiririi omului întreg are o anumită limită, căci înălțimea unei astfel de producțiuni nu va fi posibilă decît cu înălțarea simultană a întregii existențe sufletești. Aici trebuie formulat raportul între totalitatea vieții și înălțarea ei la anumite valori.

* G. Simmel, *Zur Philosophie der Kunst*, p. 85-86.

Cine se muncește să fie numai moral, și de loc intelectual ori religios... acela va ajunge poate la un înalt grad de morală, dar în nici un caz la cel mai înalt grad. Același lucru e mai vizibil cu intelectualitatea: producțiunile omului care e numai inteligent, oricît de surprinzător s'ar părea aceasta, rămîn, chiar ca producțiuni intelectuale în urma aceluia care isvorăsc dintr'o largă personalitate... Cine este numai deștept, nu este complet deștept.*

Acela care consideră tehnica ca un scop în sine, oricît de dotat ar fi, nu poate fi desăvîrșit artist. Și faptele istorice—după cum remarcă același Simmel—, confirmă aceste constatări. Toți artiștii în adevăr mari au fost mai mult decît artiști. „Chiar la aceia la care întreaga energie vitală era concentrată în artă, astfel încît restul omului ajungea invizibil, cum e cazul lui Rembrandt, totuși simțim în dosul operei de artă o intensitate și o comprehensiune enormă a vieții întregii personalități“. Artă nu e decît un mijloc de exprimare a personalității. Aceasta din urmă e realitatea întreagă a omului, iar cealaltă numai instrumentul ei de comunicare.

Dovada cea mai clară că individualitatea sufletească formează un tot, e că orice tulburare într'una din funcțiunile sufletesti, orice dezagregare morală ori intelectuală, aduce cu dînsa, imediat și descompunerea artei care e solidară cu restul. Orice mișcare centrifugală, care strică cohesiunea, strică artei ca și celorlalte atitudini sufletesti.

Dar dacă opera de artă, privită ca fenomen individual e dependentă de o anumită personalitate de care nu poate fi dissociată, tot așa arta ca fenomen colectiv nu poate fi separată de celelalte funcțiuni ale grupului. O societate, în speță o națiune, fiindcă acestea sînt societățile firești în care trăim, are o anumită structură sufletească. Ea e colorată individual de anumite caractere, de anumite tonalități. O societate se definește prin grupul de valori în care crede și care constituiesc idealul său cultural. Într'un anumit moment nu poate exista decît un singur tip de structură culturală în care intră ca atribute anumite valori estetice, religioase, morale, toate perfect solidare între ele. Dilthey, care a introdus noțiunea de structură culturală, a aratat că aceasta duce fatal la o anumită tipologie. Există tipuri de cultură în care arta e una din manifestări. Dar caracteristica structurii culturale e unitatea și interdependența desăvîrșită. O artă e, ori cum, expresia unei anumite culturi: schimbați valorile morale, religioase, sociale chiar, ale unui gen de civilizație, arta se schimbă și ea imediat. E foarte îndreptățită astfel atitudinea esteților germani ca Utitz ori Dessoir, care după Hegel, consideră activitatea artistică ca în funcție de întregul moment cultural.

Nietzsche a procedat la fel cînd a deosebit cele două carac-

* Ibid., p. 82.

tere ale tragediei elene: apolinicul și dionisiacul. După el cultura e o unitate vie, cu un stil propriu. Și nimeni, cred, nu va tăgădui lui Nietzsche o adîncă senzibilitate și înclinare pentru estetic. Modernii au dus mai departe aceste constatări.

O. Spengler, de pildă, vede la baza oricărui gen de civilizație, sub toate aspectele ei variate și variabile, sub sistemele de morală, de religie ori de artă o comunitate tipică, un același suflet, un același spirit caracteristic, un fenomen original, tipic. Această concepție e fără îndoială justificată. Vom vedea de îndată și mai detaliat pentru ce. Deocamdată, pentru a prepara cele ce urmează, să reținem atît, că arta nu poate fi separată de complexul general al vieții din care face parte, că ea e interdependentă de celelalte funcțiuni, că ceiace îi dă rațiunea de a fi, e dictat de specificitatea întregului din care face parte.

* * *

Una din cele mai spinoase probleme ale Esteticeii moderne e aceea a *stilului*. În ce constă și ceiace determină acest aspect caracteristic și ireductibil individual al unei opere de artă nu e ușor de spus în starea actuală a filozofiei artei. Pentru unii stilul e rezultatul, compromisul între o intenție și o realizare. Între intenție și realizare se interpune rezistența, inerția materialului din care produce opera artistul. Acesta e rebel, are anumite legi, și intenția primară e deviată puțin. Ceiace rămîne e stilul. Pentru alții „stilul e omul” (Buffon), pentru alții momentul istoric și social, pentru alții, în fine, el e determinat de subiectul operei etc.. Cu mult mai cuminte procedează Müller Freienfels. El întrunește în noțiunea de stil toate aceste determinări și deosebește un stil al artistului determinat de specificitatea lui sufletească, un stil al influenței prin care mediul social își înscrie drepturile în opera de artă, un altul al materialului din care e concepută producția, în fine ultimul condiționat de natura conținutului, a subiectului tratat.*

Fără îndoială că bronzul, cuvîntul, sunetul ori culoarea au fiecare alte legi de exprimare, iar pe de altă parte e tot așa de sigur că felul temei artistice, dela roman la poezia lirică, ori de la portret la compoziție cere anumite condițiuni de tratare. Dar ceiace e însă fundamental într'un stil e exprimarea unor anumite structuri sufletești. Buffon a simțit-o acum aproape două secole. Prin particularitatea sufletească a artistului trebuie să deosebim însă, nu numai felul organizației sale naturale, dar și educația

* Müller Freienfels, *Psychologie der Künste (Der Begriff des Stils)* în *Kafka, Lehrbuch der vergleichenden Psychologie*, t. II, p. 195—196.

sa, adică convingerile sale despre viață și lume. În această atitudine generală se cuprinde felul special de reacțiune al artistului în fața tuturor problemelor culturale.

Cu siguranță însă că stilurile individuale au ceva comun între ele într-o societate dată și într'un moment dat. Există între ele o armonie prestabilită, un acord de vederi și procedee care constituiesc la un loc, un stil mai general, stilul epocii și stilul național. Dacă stilurile ar fi strict individuale, n'ar fi fost posibile toate școlile naționale de pictură, de literatură ori de muzică, care caracterizează de la un capăt la celălalt istoria artei, adică istoria stilurilor. Toată lumea știe că a existat o școală flamandă, una venețiană, alta olandeză, spaniolă, ombriană, că a existat un rococo francez și unul german. Goticul, el însuși, uniformizat pretutindeni prin tendința universalistă a catolicismului, s'a diferențiat pe țări, fiecare din națiuni aducând contribuția originalității sale la stilul catedralelor. Să compare cineva domul din Milan cu catedrala din Chartres sau din Strassburg și va vedea deosebirea.

Deosebiri de stil național sînt deosebiri de procedee, de tehnică artistică. Venețianul întrebuințează culoarea vie, strălucită, bogată în tonuri auxiliare, linie amplă și moale. El dovedește senzualitate și epicurism. Gîndiți-vă acum la pinzele lui Greco, cu expresia lor halucinatorie, cu culoarea lor ternă, cu extazul lor pasionat. Două concepții de artă, două tehnici, două stiluri. Deosebirea de procedee înseamnă însă, cînd privim mai deaproape, deosebiri de structură fiziologică, senzorială. Ochiul e diferit construit după popoare și un autor german, Hagen Oskar, a avut dreptate să-și întituleze opera sa „Deutches Sehen“, vizualitatea germană. Există desigur un ochiu, o vedere germană, după cum există una italiană și una spaniolă. Ochiul se adaptează diferit la variate condiții de lumină și culoare. El se formează după mediul plastic, modificîndu-și funcțiunea după caracterul spațiului la care trebuie să se acomodeze.

Wölfflin a arătat luminos cum vizualitatea evoluează în funcție de timp și de specific național. Ritmul, succesiunea între linear și pictural, între plan și adînc, tectonic și atectonic, unitar și multiplu, clar și confuz, care constituiesc după el categoriile esențiale ale oricărei plastici, se alternează și sînt selectate după o motivație psihologică culturală, determinată de sufletul popoului care le adoptă.* Dificultatea în care se zbate plastica germană încă până azi, e datorită imposibilității de a găsi o formă națională, proprie, specifică, valorilor picturale care au invadat Germania după renaștere. Germania nu și-a putut asimila încă printr'un stil național renașterea italiană. Ea caută și încearcă mereu. De aici dezorientarea, și adesea lipsa de originalitate a artei germane.** Legătura între o anumită fiziologie a vizualității

* H. Wölfflin, *Kunst geschichtliche grund begriffe. Das Problem der Stillentwicklung*, 1921.

** W. Worringer, *Form probleme der Gotik*, 1922. Asupra teoriei lui Worringer o analiză pătrunzătoare în T. Vianu, *Dualismul artei*, Buc., 1926.

ții și sufletul culturilor și al popoarelor, a evidențiat-o și mai bine O. Spengler, când a susținut că există o strînsă corelație între felul culturii și modul de a concepe și trata spațiul.

Dar dacă aceste constatări sînt valabile pentru artele plastice, bazate mai mult pe senzații și mai puțin pe atitudini sufletești, cu atît mai mult ele sînt valabile pentru literatură, artă mai mult a sufletului decît a simțurilor. Pentru că senzațiile, ca orice e fiziologic, sînt mai fixate într'un tip omogen, sînt mai puțin variabile, mai puțin individualizate. Ceiace e psihic însă e mai aproape de influențele culturii și ale sufletului național. Un ideal nu poate modifica așa ușor o impresie optică ori acustică, dar el poate devia o credință, o judecată ori un sentiment. Dacă nu se poate concepe pictură ori sculptură fără stil național, cu atît mai mult nu se poate concepe literatură fără un astfel de stil. Ceiace e probat pentru plastică e cu atît mai probant pentru literatură.

În „Jurnalul de călătorie a unui filozof“, contele Kayserling, care a văzut o bună parte din națiunile pămîntului și manifestările lor artistice, ajunge, ca și Nietzsche la concluzia că un popor e o unitate de stil. Ca să pricepi un stil de artă trebuie să știi numaidecît mentalitatea poporului care l-a creat. Artă unui popor e cea mai bună diagnoză pentru psihologia sa etnică. Și invers stilul unei arte nu poate fi priceput fără adîncirea mentalității naționale a cărei expresie este.

„Ca să pricepi un desen japonez trebuie să fi învățat japoneza, adică nu limba japoneză ci atitudinea japoneză în fața imaginii. Clădiri ca acele vechi indiene nu sînt de apropiat cu ochiul obișnuit occidental; întrebarea nu este dacă le găsim ori nu frumoase, trebuie să ne dezvoltăm întăiu organul pentru astfel de senzații formale... Chiar numai ca să priceapă arta italiană îi trebuie nordicului o atitudine cu totul nouă.“* Elie Faure spune că alături de literatură, arta gotică arată prin excelență psihologia poporului francez. Nu s'ar putea pricepe cum trebuie sufletul acestei națiuni dacă nu s'ar tîlmăci și după felul în care s'a exprimat în arhitectura catedralelor. Dacă în literatură se vede mai ales caracterul latin și raționalist al culturii franceze, în gotic se vede sufletul său breton și nordic. „Oridecîteori evocăm spiritul unui popor, numele omului care-l reprezintă cel mai evident în ceasul său cel mai decisiv, ne vine pe buze. Beethoven ne amintește Germania, Shakespeare Anglia, Dante și Michel Angelo Italia, Cervantes Spania, Rubens Flandra. Cînd ne gîndim la Franța ezităm. Michelet n'a știut să-și stăpînească inima și simțurile. Lui V. Hugo îi lipsește nobleța. Lipsește celor mai buni povestitori La Fontaine, Molière, Rabelais, acea pasiune mistică care eroizează sufletul uman, care concentrează și rezumă într'un singur om puterile vieții din acel moment și definește în

* H. Wölfflin, *Das Erklären von Kunstwerken*, p. 24.

ochii noștri orientarea și destinul lumii. Ei bine, catedrala gotică are tot ce iubim în Hugo și Michelet, tot ceiace găsim în Rabelais și Molière, dar ea ridică prin turnurile și bolțile sale poporul francez la un așa entuziasm liric, că îi oferă presentimentele supreme pe care artiștii noștri nu le-au atins niciodată: Eroul francez e catedrala.* Alții au mers și mai departe. Au găsit raporturi foarte strinse nu numai între caracterul național și stil, dar între rasă și stil. Rasa de Nord, cea Vest-europeană, cea Ost-europeană, cea dinarică, cea asiatică ar prezenta aceleași legi de stil în ce privește mersul și vorbitul oamenilor, atitudinea corporală, felul culorii în pictură, forma liniei, debitul verbal etc., etc.**

Fapt e că nimeni nu poate scăpa de această determinare stilistică. Scrupulosul artist, supraestetul Flaubert el însuși, face parte din stilul național francez. Tinctura sa sufletească extrem de raționalistă, luciditatea excesivă, lipsa de sentimentalitate, impenetrabilitatea, indiferența, toate acestea sînt virtuți prin excelență franceze. Flaubert, el însuși s'a înscris într'un stil: realismul francez. Chiar doctrina „artei pentru artă“ și justificarea ei prin scris constituie un stil: acea „écriture artiste“, acel exces de artisticism, de formă și de tehnic, caracteristic francez—după cum remarcă Simmel, fiindcă e excesiv raționalist.

S'ar putea obiecta însă că „specificul național“ e indispensabil în constituirea și explicarea artei ca produs colectiv, dar că în opera de artă individuală nu e așa de vizibil. Vom răspunde că ceiace e colectiv e făcut din individual. Dacă stilurile individuale n'ar avea nimic comun între ele, stilul colectiv nu s'ar putea constitui.

* * *

Nimeni nu susține că e de ajuns să fii puternic național pentru ca să produci artă. O asemenea înțelegere simplistă a lucrurilor nu poate intra decît în capul acelora care nu pricep importanța factorului național în determinarea stilului. Operă de artă fără talent nu e posibilă. Aceasta e dela sine înțeles. Talentul e un element, un factor, cel principal încă. Aceasta rămîne stabilit odată pentru totdeauna. Dar și Goethe și Hugo și Dickens au talent. Și Rembrandt și Velasquez și Titian. Ce deosebește însă pe unul de celălalt?

Desigur în primul rînd o anumită organizație individuală psihică și fiziologică. Dar, fără îndoială, în al doilea rînd stilul lor național, adică reacțiunea lor specifică în fața lumii și a vieții, „Weltanschauung“-ul lor, cum zic Nemții. Fiecare om, cu ațt mai mult artistul (aceasta

* Elie Faure, *Histoire de l'art*, I. II.

** H. Günther, *Rasse und Stil*, München, 1926, în special p. 29, 85, 109.

e o banalitate) are în el două euri: unul individual, altul social. Fiecare individualitate se caracterizează de două ori: odată se opune omenirii întregi prin structura sa limitat-socială într'o națiune și a doua oară se opune cu ceiace are el ireductibil personal față de ceilalți compatrioți ai săi, diferențându-se „sui generis“ în sinul propriei sale națiuni. „Le style c'est l'homme“, cînd artistul se măsoară cu ceilalți artiști ai poporului său, dar „le style c'est nation“ cînd artistul se compară celorlalți artiști de alte neamuri. Cînd introducem „specificul național“ nu facem altfel decît să completăm definiția talentului. Arătăm ceiace are el comun (cu compatrioții săi) și ceiace are deosebit. E tocmai ceiace corespunde la o adevărată definiție: adică genul proxim și diferența specifică. Numai cine nu poate gîndi științific, nu poate pricepe aceasta. Comparați între ei pe Dostoiewski și pe Tolstoi. Eoare de ajuns? Nu e necesar să-i comparăm și cu Balzac ori Dickens ca să-i pricepem complet?

Un scriitor care n'are decît stilul individual (am văzut mai sus că acest lucru e imposibil, aici e vorba de tendința către individual, adică de diminuarea sufletului social) nu poate fi decît un scriitor minor. Talentul său e mai mic, adică mai puțin. Artistul național are și stilul individual *plus* pe celălalt social. E deci mai bogat. Arta fiind expresia sufletului, aceia care se munceste să rămîie numai individuală va exprima mai puțin, adică va exprima mai redus, mai unilateral. Imputinați sufletul, adică sărăciți-l cu unul din aspectele lui, se va împuțina, se va sărăci și expresia. E așa de simplu!

Constatările acestea sînt verificate și de psihiatrie. Primul simptom al regresivității, al degenerării vieții sufletești atinsă de psihoză e îngustimea cercului conștiinței, limitarea cîmpului de atenție, a interesului. Un subiect atins de isterie, descris de Pierre Janet, nu putea să-și concentreze atenția decît la un singur obiectiv deodată. Dacă vorbea cu cineva, puteai să strigi cît de tare ceva în urechi: nu auzea nimic. Nu recunoașteți aici obsesie—obsesia estetomanilor? Stilul național e acela care dă mai întâiu originalitate... Dar această originalitate nu cade niciodată în singularitate cum e cazul artiștilor care se sforțează către stil „strict individual“. Creatorul nu se mărginește la cîteva valori strict personale, înțelese doar de un grup restrîns, de o elită de inițiați. Originalitatea sa are o accepțiune mult mai largă. El e artistul întregului său popor. Și prin poporul său intră în relație cu toată umanitatea. Acesta din urmă nu poate ține seamă de milioanele de tipuri individuale și de psihologia lor specifică. Ea rezumă din economie și nu poate pricepe decît cel mult sufletul popoarelor. Pentru acela al indivizilor izolați n'ar avea nici putința. Tot ce poate face un american e să priceapă tipul nostru național, dar nu poate adînci sufletul fiecărui individ românesc. I-ar fi și imposibil. Stilul prea individual duce la o artă restrînsă, fără posibilitatea de largă înțelegere. Arta națională e arta lui Shakes-

peare, Racine, Molière, Tolstoi, Balzac, Goethe. Arta individuală (și aceasta e națională) a lui Barbey d'Aurevilly, Andreev, H. H. Ewers, Tristan Tzara, a lui J. Cocteau din „Le Potomak“, dar nu a lui J. Cocteau din „Le grand ecart“ care e autentică literatură franceză.

Stilul care se muncește să fie numai individual are într'insul, în același timp, ceva efeminat, abstract, debil, degenerat, antivital. E ca acele specimene de nobleță secular ereditară, care prin excesul conservării de clasă s'au căsătorit mereu între rude, oprind improspătarea rasei dela seva generoasă a mulțimii. Creațiunea individuală apare limfatică și antivitală, fiindcă încearcă să se disocieze de personalitatea totală și deci refuză concursul celorlalte funcțiuni, contribuția lor vie și suculentă. Artistul pur se consumă iute fiindcă nu mai e în contact cu viața. Șuvița secătuită din care își extrage puterile nu se mai îmbogățește și se usucă. Talentul său moare încet de inaniție. Dealtfel arta pură presupune aproape totdeauna o împuținare a vieții. Exuberanța și sănătatea nu se lasă filtrate și canalizate: ele se revarsă impetuos și fecund.

Stilul cu tendință numai individuală e agreabil, interesant, dar e ușuratic și trecător. Ceiace e individual e pieritor. Numai ceaice e colectiv e durabil. Viața stilurilor „individuale“ e scurtă, fiindcă posteritatea rezumă și simplifică, și păstrează numai generalul.

Stilul național în ceaice are în același timp special (față de omenire) și general omănesc (față de individ) găsește exact acel loc geometric între tipic și caracteristic, care constituie arta mare.

Dacă n'ar fi existat decît stiluri individuale, nici o operă de artă nu s'ar fi conservat. Istoria artelor ar fi fost o bizară arheologie, în care operele prezentate ca niște incompreensibile texte de ieroglife, ar fi chinuit mereu talentul de descifrare al erudiților. Puntea de legătură între ele și noi, adică elementul comun uman ar fi lipsit. În locul plăcerii pe care oricine o are în fața lui Velasquez ori Tizian, cîțiva maniaci, înarmați cu lupe s'ar fi străduit în zadar să ghicească ce a voit să facă cutare pictor dintr'o curioasă masă de culoare. Căci încodată, nu trebuie uitat că numai ceaice e general trăește. Originalitatea extremă, ca și snobismul care o susține sînt repede uitate și e ceva întristător în acest cimitir al valorilor de o zi. Mi se pare că J. Cocteau a spus așa de frumos: „La mode meurt jeune, c'est ce qui fait sa légèreté si grave“.

Mihai D. Ralea

Burghezia română și marxismul

Burghezia română a fost supusă în ultimul timp la deosebite cercetări, atât în ce privește forma și evoluția sa, cât și perspectivele sale.¹ Caracteristica acestor studii este faptul că ele apelează neconștient la marxism, cărui i se cere un larg sprijin pentru lămurirea acestor probleme de istorie economică și socială, atât de confuze încă.² De curând, d. Șerban Voinea într-o lucrare de acest gen aduce o lungă și documentată acuzare d-lui St.

1 Nu înțelegem să ne ocupăm și de ultimele producții ale d-lui E. Lovinescu, care au pretenția de a trata aceste probleme, de oarece d-sa este cu totul străin atât de o metodă științifică de cercetare cât și de materialul care constituie obiectul acestor preocupări. Astfel d-sa ocupându-se de primele manifestări revoluționare în Principate, citează o broșură cu titlul „Cine sînt meseriașii” apărută fără indicația locului și a anului, și pe care d-sa o prezintă, fericit de descoperire, „ca cea dintâi manifestare în adevăr revoluționară” a *Moldovenilor* (Isl. av. rom., vol. I, p. 87). Dacă d. Lovinescu înainte de a cita această broșură ar fi și citit-o, ar fi putut să-și dea seama că tratează în partea finală chestii referitoare la *Tara Românească*, conținând programul curent al revoluționarilor munteni, și deci este imposibil să mai fie cea dintâi manifestare revoluționară a Moldovenilor. Apoi, dacă cunoștințele d-sale asupra manifestărilor ideologice ale revoluțiilor burgheze — despre care d-sa scrie chiar volume — ar fi fost ceva mai complete, și ar fi cunoscut și pamfletul celebru a lui Sieyès: „Q'uest-ce que le tiers états ?” apărut în 1789 și despre care vorbesc și manualele de istorie pentru cursul inferior secundar, și-ar fi putut da seamă că broșura în chestie, nu-i decît un servil rezumat al acestui pamflet, cărui i s'a adăugat programul revoluției mîntene din 48. Și cu atât mai mult este surprinzătoare această eroare, cu cât încă din 1923 d. Filitti a semnalat legătura dintre broșura în chestiune și Sieyès. V. R., 1923, Februar, p. 192.

Iată-l deci pe Sieyès cel dintâi revoluționar moldovean !...

2 St. Zeletin, *Burghezia română*, București, 1925. Șerban Voinea, *Marxism oligarhic*, București, 1926.

Zeletin, căruia îi impută pe lângă neînțelegerea unor texte din Marx și falsificarea intenționată a concepției și spiritului marxist. După d-sa, d. Zeletin nu numai că aplică greșit multe din teoriile lui Marx, dar extinde aplicarea marxismului chiar mai mult decât însuși Marx a înțeles să o facă. În sprijinul acestei acuzații d. Șerban Voinea invoacă chiar textele lui Marx, după care schema de evoluție pe care o indică Occidentului nu se poate aplica statelor răsăritene, de oarece teoria sa a fost elaborată ținând seamă numai de condițiile în care se găsește societatea apusană și deci nici într'un caz ea nu se poate erija într-o schemă de evoluție universală. Astfel burgheziei românești nu i se poate aplica schema marxistă tale quale și cu atât mai mult nu se poate considera ca reușită o încercare de asemenea natură, care pe deasupra falsifică intenționat marxismul, pentru ca pe baza autorității lui Marx să se poată trage concluzii elogioase la adresa clasei noastre burgheze. Cu acest prilej d. Șerban Voinea atrage atenția asupra unor laturi din lucrarea d-lui Zeletin, mai ales în ce privește unele din numeroasele contradicții pe care le conține lucrarea d-sale, și care primejduesc grav unitatea concepției.

Oricâtă critică ar aduce d. Șerban Voinea d-lui Zeletin, totuși nu se deosebește de loc în ce privește punctele esențiale și metoda. Ambii sînt de acord că numai cu ajutorul doctrinei marxiste se poate obține un rezultat favorabil asupra acestor chestiuni, neînțelegerea începînd numai din momentul cînd se ridică problema, care anume interpretare din Marx trebuie aplicată și cum anume, și cît marxism trebuie aplicat unei asemenea cercetări. Astfel d. Șerban Voinea după ce analizează cu multă amănunțime și competență unele din temele secundare dezvoltate de d. Zeletin, primește fără nici un control altele de o importanță covârșitoare, însă a căror eventuală contestație ori absență, nu ar da posibilitatea de aplicare nici măcar parțială a marxismului.

După d. Zeletin burghezia țărilor romîne este creația capitalismului englez. Aceasta este o chestie asupra căreia d-sa insistă în repetate rînduri¹ socotind că „burghezia romînă și în genere România modernă va trebui să poarte o recunoștință pioasă acelei țări care i-a dat lumina zilei—Anglia—cu atât mai mult cu cît o istoriografie superficială ne-a împedecat până acum

1 „Cercelarea de față deduce plămădirea Romîniei moderne din influența economiei capitaliste engleze”, op. cit., p. 83; „În procesul de naștere al Romîniei moderne trebuie să se deosebească două mari curente: unul zgomotos dar superficial, anume al ideilor liberale care pleacă dela Paris spre București și Iași, altul tăcut dar adînc care pleacă dela Londra spre Constanța, Galați, Brăila; e curentul economiei engleze”, p. 83; „Se știe că nașterea Romîniei moderne pe temele burgheze se datorește expansiunii capitalismului englez spre Orient”, p. 112; „Burghezia romînă văzuse lumina zilei sub influența capitalismului anglo-francez, cu predominarea celui englez”, p. 126 etc..

de a recunoaște pe părintele adevărat al societății noastre".¹ Englitera a îndeplinit această operă datorită comerțului său exterior prin mijlocul căruia a inundat piețele noastre cu mărfurile sale, exercitînd o influență precumpănitoare asupra dezvoltării țării întregi. După d. Zeletin atîta de puternică a fost această influență, încît dacă prin imposibil am presupune că n'ar fi existat, România modernă n'ar fi avut nici o rațiune de a fi. În ansamblul economiei mondiale, modernizarea Romîniei îi apare d-sale ca un capitol necesar al istoriei economiei engleze (cite odată și al celei franceze), a cărei nevoie de debușeuri o împinge a-și trimite mărfurile pînă și în principate. Acestea cumpărîndu-le încep să-și schimbe structura lor de economie naturală, devenind țări cu economie bănească; deacum înainte ele sînt obligate ca să împrumute toate instituțiile celorlalte țări cu economie bănească, atît pentru a-și asigura propria lor prosperitate, cît și pentru a satisface pretențiile Englezilor și celorlalte neamuri care făceau comerț cu noi și aveau deci interese ca afacerile lor să fie cît mai serios asigurate. Modernizarea Romîniei se realizează astfel ca rezultanta unei legi universale de evoluție.

O asemenea temă avea de sigur nevoie de o documentată demonstrație. Prima datorie care se impunea autorului său era dovedirea istorică a faptelor care cuprind anunțata expansiune comercială engleză ori franceză în principate, acapararea pieței acestora de marfă londoneză sau manchesteriană, iar a doua, demonstrația pretenției că adoptarea instituțiilor europene sînt efectul neaparat al acestei acaparări.

De prima datorie, d. Zeletin se achită foarte ușor. Ne citează o informație că în anul 1847 numărul vaselor comerciale engleze din porturile noastre sînt în număr de 219, că în anul 1865 proporția tonajului vaselor intrate pe brațul Sulina se ridică pentru Anglia la 14.5% și pentru Austria la 12.5% iar la 1875 se înregistrează 49.8% pentru cele engleze și 9.5% pentru cele austriace. Această simplă proporție îl determină pe d. Ze-

1 Paternitatea burgheziei romîne nu pare cite odată tocmai precisă în ideile d-lui Zeletin, căci în cîteva rînduri însuși d-sa indică alți autori. Astfel la pag. 103 ne spune: „Dacă privim în urmă asupra celor zise, constatăm că mercantilismul la noi, de altfel ca peste tot, locul e factorul ce zămislește burghezia și prin aceasta însuși statul romîn modern” iar la pag. 117 „la noi ca preluîndu-se sfîrșimarea vechilor clase agrare e condiția de naștere a burgheziei; sărăcia, mizeria, foamea, sudoarea, lacrimile și chiar sîngele pături rurale, e fermentul din care se zămislește regîmul nou, burghezia”. Celîtorul își pune în mod firesc întrebarea: capitalismul englez, mercantilismul ori sărăcia și mizeria clasei rurale, care din acești trei indicați autori este cel veritabil pentru că de o colaborare în trei nicăeri nu vorbește d. Zeletin. Păreră noastră este că trebuie să înem samă de predilecțiile d-lui Zeletin, care în această privință de nenumărate ori și le-a manifestat față de Anglia, după cum am menționat mai sus.

letin de a conchide că Austro-Ungaria „cedase capitalismului englez întâietatea pe piețele noastre”. Pentru a întări și mai mult acest aparat de erudiție documentară cu care d-sa își susține tezele fundamentale, d. Zeletin mai adaugă și două mărturisiri, una a lui N. Suțu și alta a lui Neigebaur privitor la pretinsa serioasă concurență pe care mărfurile engleze o fac celor austro-germane.

Este surprinzător cum într-o lucrare în care pretenția de seriozitate o găsești manifestată în fiecare pagină, să se poată aduce în dovedirea uneia dintre temele fundamentale, argumente atât de slabe; și aceasta este cu atât mai surprinzător cu cât d. Zeletin își ia de bunăvoie sarcina de a înlocui întreaga „istoriografie superficială” de până acum, printr-o operă desigur abundând în o profundă erudiție. Nu cunoaștem nici un autor,—oricât lipsit de importanță ar fi—cărui să-i fi venit ideea de a aprecia relațiile comerciale externe ale unei țări după quantumul tonajului vaselor intrate sau eșite, atunci când cea țară ar avea poziția geografică a României. Este un lucru elementar de știut faptul că relațiile comerciale externe sînt date de balanța comercială și de cea economică a unei țări și nu de raportul de tonaje, pentru simplul motiv că admitînd numai elementele tonajului rămîne în afară de orice sezizare tot comerțul pe uscat, care de cele mai multe ori, cum este cazul țării noastre, este mult mai mare ca cel pe apă. Astfel fără a mai fi nevoie de alte observații, cele de mai sus arată limpede subrezimea metodelor și dovezilor d-lui Zeletin.

Dar s'ar putea spune că acest mod de susținere nu constituie decît indicații generale pe care o cercetare mai amănunțită le-ar completa și verifica. Admitînd dar un moment, prin imposibil, ca valabilă această supoziție, să întreprindem o scurtă cercetare în domeniul relațiilor noastre maritime. Spre surprinderea d-lui Zeletin, oricine va cerceta materialul documentar existent, chiar numai cel publicat, va avea să constate că dela 1829—1859, numărul vaselor grecești intrate în porturile dunărene a fost de 5 și 6 ori mai mare decît al celor engleze, în portul Galaților proporția fiind chiar mai favorabilă Grecilor¹, iar între anii 1860—1870 media tonajului vaselor grecești este 141.134.0 iar acelor engleze 102.769.2.² După aceste informații care rezultă din documente oficiale, reese categoric că marina care predomină în apele românești era cea grecească. Urmează pentru d. Zeletin că, dacă admite încă ca valabilă noua d-sale metodă a tonajului, să corecteze afirmațiile prime în sensul că, nu capita-

¹ Analele parlamentare ale României, București, I. V, 634; IX², 716, 717; XI, 965; XII², 323; XIII¹, 417, 657—658; XV, 1034; Doc. Hurmuzaki, XVII, 272, 516.

² D. A. Sturdza, Les travaux de la commission européenne des bouches du Danube, 1859—1911, Vienne, 1913, I. I; Analele statistice și economice, București 1860—1868.

lismul englez predomina, ci cel... grecesc și toate celelalte. Preponderanța engleză ține tot după d. Zeletin până la 1875 când locul său îl iau Austro-Germanii. „În urma convenției comerciale de la 1875—spune d-sa—Austria ajunge să cîștige iarăși vechiul rol pe piețele noastre, înlăturînd capitalismul anglo-francez din situația preponderantă pe care o cîștigase cu atîta trudă economică și diplomatică. Din acest moment începe procesul de înstrăinare a Romîniei de capitalismul apusean, care dăduse naștere societății noastre burgheze moderne și apropierea de capitalismul Europei centrale. Acest proces a durat până la 1916, cînd a fost rupt brusc de burghezia noastră cercînd a se întoarce iarăși către bătrîni ei părinți”.¹ Dacă pentru această epocă vom împrumuta dela d. Zeletin pentru un scurt timp noua d-sale metodă a tonajului, pe care cu siguranță dacă a găsit-o perfectă pentru epoca 1829—1875, o va considera tot așa și pentru epoca 1875—1916, vom constata că faptele stau tocmai invers decît cum pretinde d-sa. În epoca 1861—1870 tonajul mediu al vaselor englezești reprezintă 19.62% din total, în deceniul următor se ridică la 50.25%, între anii 1877—1891 înregistrează mai mult de jumătate adică 64.50%, între 1890—1900, deși scade totuși reprezintă ceva mai mult de jumătate—52.32% și numai între 1902—1911 se coboară la 42.19% totuși fiind înălțătatea.² Urmează deci că întrebunțînd această nouă metodă a tonajului, pe care d. Zeletin a inventat-o, socotînd-o armă decisivă pentru a nimici toată istoriografia superficială de până azi, întregul material documentar ne arată că pentru epoca în care d. Zeletin presupune preponderanța exclusivă a capitalismului englez, după marea număr de vase intrate în porturi, un alt stat trimetea un număr incincit și înșesit de vase, deci după această metodă un alt capitalism trebuie considerat ca predominant, iar pentru epoca 1875—1916 cînd d-sa crede în decadența influenței Engliterei, tocmai atunci ea trimite mai multe vase, deci conform metodei trebuie socotită ca predominatoare.

Dar lăsînd deoparte argumentele d-lui Zeletin cu tonajul și admițînd că d-sa a avut argumente mult mai puternice și numeroase cînd afirma cu atîta stăruință această covîrșitoare influență engleză în principate, dar pe care nu a mai socotit util să le comunice lectorului, căruia i-a rezervat numai metoda tonajului, toate izvoarele documentare duc la un rezultat cu totul diferit. Toate cercetările istorice,—ale istoriografiei superficiale desigur—conchid că comerțul care a predominat în această epocă este cel austro-german, și nici vorbă nu-i de cel englez. De curînd d. Iorga, în cea mai recentă lucrare asupra comerțului romînesc, este silit să recunoască chiar că „înainte și după războiul vama, eram de fapt un domeniu comercial austriac în marea mișcare

¹ Op. cit., p. 111.

² D. A. Sturdza, op. cit., tabl. 2, 3.

a comerțului mondial¹. Dar d. Zeletin care a declarat un războiu de nimicire istoriografiei superficiale care, până acum ne-a ascuns cu atîta rea credință bătrîinii noștrii părinți, încît să fie tocmai azi d-sa obligat a ne cerceta paternitatea, nu poate fi acuzat că n'a consultat tocmai această istoriografie superficială. D-sa avea la îndemînă izvoarele, și aceste izvoare, cele mai multe oficiale, impun o sumară cercetare.

La începutul „erei noi” cînd se vorbea de comerțul exterior al principatelor, comerțul cu Anglia nici măcar nu se menționa, iar în informațiile statistice, — care oricît de rudimentar ar fi alcătuite, trebuiesc primite pentru că altele nici nu avem—cifrele mari sînt în favoarea Austriei.² În statisticele oficiale din 1843, 1844, 1847, 1850³, Engllitera nici nu figurează ca țară exportatoare în Moldova, printre țările de export menționîndu-se numai Austria, Rusia, Turcia și cîte odată și Valahia. Numai în statistica din 1851 se înregistrează mărfurile venite din Anglia, dar a căror valoare în bani, reprezintă o sumă de 3 ori mai mică ca a acelor aduse din țările austro-germane.⁴ Nu înseamnă însă că anterior acestei date, nu importam nimic din Anglia. Se aducea într'o măsură relativ largă, fierărie și ceva manufactură, care în oarecare limite atîngea monopolul de desfacere pe care-l aveau Austro-Germanii, fapt care dealtmînterea îi alarma destul. Cercetînd însă proporțiile cantitative, reprezentate prin bani, a mărfurilor aduse din Anglia, lață de cele importate din țările austro-germane, vom constata mulți ani ulterior Regulamentului Organic că cele dintăiu reprezintă sume chiar de zece ori mai mici ca acelor din urmă.⁵ După aprecierile lui I. Ghica, deci ale uneia din cele mai competente persoane ale vremii, pella anul 1843 comerțul de import al Moldovei din țările austro-germane este de 5 ori mai mare ca acel din Anglia.⁶ Englezii fac într'adevăr mari efortări pentru introducerea comerțului lor în principate; vor să întemeeze case de comerț—chiar întemeiază una—și bănci, însă nu reușesc decît într'o foarte mică măsură.⁷ Contemporanii atribuiu acest insucces, priceperii Austriacilor și marii concurenți, pe care aceștia li-o făceau. Statisticele care se alcătuesc după 1860, și care sînt relativ destul de serioase fiind datorite, pentru primii ani lui Marțian, ne arată că în epoca 1860—1868 importul din Austria este de 2, 3, 4, sau chiar 5 ori mai mare ca cel din Anglia.⁷

1 N. Iorga, *Istoria comerțului românesc. Epoca mai nouă*, Buc., 1925, p. 178.

2 Doc. Hurmuzaki, XVII, 270.

3 *Analele Parl. ale Rom.*, XII², 450, 451; XIII², 248; XV, 1048; XVI², 367.

4 *Idem.*, XVII², 148, 149.

5 Gh. Chanoî, *Dernière occupation des principautés danubiennes par la Russie, 1853; Acte și legiuiri*, I³, 130.

6 Hurmuzaki, X, 470; XVII, 440, 662.

7 *Anal. statist. și economice*, Buc., 1860—1868.

După un alt izvor oficial, în anul 1863, importam de 4 ori mai mult din țările austriace, decât de la Englezi.¹ În perioada 1871—75, atunci când după d. Zeletin se desăvârșește cucerirea noastră economică de către capitalismul englez, și mărfurile austriace sînt alungate de pe piața noastră, România importă aproape de două ori mai multă marfă din Austro-Ungaria decât din Anglia.² Nici măcar importul din Anglia, Franța, Italia, Belgia, Serbia și Rusia la un loc nu întrece importul din țările austro-germane.

În epoca 1875—1916, când după d. Zeletin, „Austria ajunge să-și cîștige iarăși vechiul rol pe piețele noastre înlăturînd capitalismul anglo-francez din situația preponderentă pe care o cîștigase...” faptele se arată tocmai invers decât le presupune d-sa. Dacă în epoca convențiunii marfa austro-ungară ajunge a reprezenta până la 50% din totalul mărfurilor străine importate, această situație favorabilă nu este decât de o scurtă durată, căci după 1885 se scoboară până la 14.53%. În general, în epoca 1885—1915, România importa mărfuri din Austro-Ungaria reprezentînd un procent între 14—30% din importul total. Cercetînd comerțul de import englez, se va vedea că el reprezintă chiar un procent mai urcat decât al celui austriac, atîngînd cifra de 36.13% în 1907 și în general în această epocă, variînd între 19.36%—36.13%. A treia țară, cu care avem întinse relații comerciale, Germania—cîștigă în această epocă un loc bine definit, înregistrînd cele mai favorabile cifre la sfîrșitul secolului trecut, când ajunge la 31.97% din total, pierzînd însă situația aceasta în secolul nostru, în favoarea comerțului englez.³ Astfel că o scurtă incursiune în domeniul materialului documentar, ne arată că faptele stau precis invers decât cum le enunța d. Zeletin: când d-sa pretinde că Englezii dețin înfățetatea sînt în realitate Austro-Germanii, când pretinde că sînt Austro-Germanii sînt Englezii, care niciodată n'au avut o situație mai bună ca în epoca 1900—1916, marcînd cifra de 29.30—36%. Până acum deci d. Zeletin nu a făcut deloc dovada paternității pe care o reclama burgheziei noastre, și oricît de mult am simpatiza cu războiul d-sale contra atît de mult vinovatei „istoriografii superficiale”, tot trebuie să recunoaștem că aceasta stă încă pe poziție.

D. Zeletin nu s'a mulțumit însă de a descoperi numai pe unul din părinții burgheziei noastre. D-sa aspiră la un rezultat complet, arătîndu-ni-l și pe celalt pe care, cu ceva mai multă timiditate, este drept—ține să ni-l înfățișeze. „La începutul erei burgheze—spune d-sa—principatele romine se aflau în sfera de interese a capitalismului apusan anglo-francez” și în altă parte tot

1 Notice sur la Roumanie, Paris, p. 159.

2 Bălcoianu, Istoria poliției noastre vamale și comerciale, București, 1904, t. II, Anexe.

3 A se vedea „Comerțul exterior al Romîniei, Buc., volumele pentru epoca 1884—1911.

d-sa ne spune că „Burghezia română văzuse lumina zilei sub influența capitalismului anglo-francez cu predominarea celui englez”. Cu regret trebuie însă să constatăm că față de acest al doilea părinte, d-sa profesează o surprinzătoare ingratitude. Pe cind pentru celalt „părinte”—Anglia ne invită solemn a-i păstra „o pioasă recunoștință”, pe cel din urmă nu numai că nu-l onorează cu o asemenea atitudine sentimentală, dar nici măcar nu-l amintește mai mult de 2 sau 3 ori în toată lucrarea. Rămine însă de examinat rolul pe care l-a îndeplinit în principate capitalul francez, de oarece d. Zeletin nu ne vorbește absolut nimic de aceasta, în toată lucrarea, după ce îi atribuie oficiul paternității. Examinînd materialul documentar, constatăm că nu numai nu ne vorbește de o expansiune comercială în aceste locuri, ci din contra înregistrează complectă lipsă de importanță a comerțului francez. La 1835, consulul francez din București, informează că în Muntenia nu exista nici o casă de comerț franceză „demnă de acest nume”¹ și nici un vapor în porturi. În același an se menționează că de pe piața noastră de consumație este exclus comerțul francez.² Nu se poate vorbi decît cel mult de un comerț de mărunțisuri.³ Colson constată cu un accentuat sentiment de regret, că în 1837 n’a apărut pe Dunăre nici un vas cu pavilion francez, care de altminterea, după spusa sa, apar destul de rar în aceste locuri.⁴ Pe la 1840 consulul Billecoq făcea doar proiecte de comerț, reluînd planuri făcute tot fără nici un rezultat cu mulți ani înainte, menționînd și dînsul absența vaselor franceze.⁵ Consulul francez din 1847 constată și dînsul lipsa de importanță a comerțului de export pe care Franța îl face în aceste regiuni,⁶ afirmînd și dînsul, ca și un alt francez din 1834⁷ că, Germanii sînt stăpîinii aproape ai întregului comerț și că cea mai mare parte din produsele fabricate, care se consumă în principate, vin din Germania și mai ales din Leipzig.⁸ Din toate statisticile publicate ulterior și menționate mai sus, se poate vedea că țările care își dispută cifrele mari, sînt Austria, Germania și cîte odată Anglia, comerțul francez înregistrînd valori de minimă importanță. Cu toată mulțimea și varietatea informațiilor, cu toate declarațiile oficiale ale reprezentanților francezi, care declară categoric datele de mai sus, totuși d. Zeletin pretinde că este mult mai bine informat și afirmă preponderanța covârșitoare a comerțului francez datorită căruia „burghezia română văzuse lumina zilei”.

1 Hurmuzaki, XVII, 517—518.

2 Idem, XVII, 514—515.

3 Idem, XVII, 601.

4 Colson Felix, *De l'état présent et de l'aventur des principautés de Moldavie et de Valachie*, Paris, 1839.

5 Hurmuzaki, XVII, 786.

6 Idem, XVIII, 51.

7 Idem, XVII, 376.

8 Anul 1848 în Principatele române, București, 1902, I, 1, 256.

Se poate însă întimpla că d. Zeletin și lectorul convins de opera d-sale să creadă totuși, că dacă pe terenul comercial influența Angliei și Franței în principate n'a fost atîta de covîrșitoare, ea s'a manifestat însă pe alte terenuri economice și că această manifestare nu s'a menționat din motive care nu interesează. Pentru a lămuri și mai bine problema, vom adăuga cîteva date, în legătură cu originea capitalului bănesc din principate.¹ Se poate spune cu precizie că acest capital este aproape în întregime de origină austro-germană: Referindu-ne la originea naturii metalice a acestui capital, trebuie să amintim faptul că pînă în 1867 țăările romîne au avut un sistem monetar dintre cele mai complicate. Atît în veacul al XVIII cît și în următorul, pînă la reforma monetară de după unire, moneda în curs cea mai căutată era galbenul denumit la început olandez ori austriac, după aceia austro-olandez, și la urmă numai austriac, care venea în principate în mari cantități. La 1814 se menționează că proporția banilor intrați față de cei eșiți, este de 4 la 1.² Regulamentul

1 Asupra capitalului bănesc din țară, ideile d-lui Zeletin sînt în mod deosebit de variabile. Astfel d-sa pretinde că „înainte de toate forma de obîrșie a capitalului român avea ca pretutindeni, un caracter curat evreu”, p. 73. Așadar înainte de a fi un număr oarecare de Evrei în principate nu se poate vorbi la noi de un capital bănesc, care numai după sosirea lor — deci mai ales prin a doua jumătate a sec. XVIII poate exista. Dar se pare că pe d. Zeletin nu-l preocupă decît capitalul bănesc de după 1829, și că acest capital consiliue capitalul de obîrșie, de oarece la pag. 70-71 ni se spune că „cît timp producția noastră purta caracterul de economie naturală, făcîndu-se pentru trebuințele proprii se înțelege că nu era loc pentru schimb și cămătărie, deci nici pentru agenți specializați pe cale ereditară în această meserie, pentru Evrei. Dar cînd influența capitalismului străin, sili țara noastră ca să producă pentru schimb, situația luă altă înfățișare; de atunci Evreul minutor de bani s'a găsit la noi în apele sale și de aceia dela 1830 înainte parălel cu invazia capitalismului avem de înregistrat și o invazie a Evreilor”. La pag. 139 d-sa completează această idee spunînd că „dela 1830 la 1880 deci numai în timp de cinci decenii, cămătăria, născută în urma invaziei economiei bănești a rui-nat vechea boerime”. Cămătăria după d-sa nu s'a exercitat la noi decît față de particulari, statul din contra poate n'a avut decît foloase. „O exploatare a statului de către cămătari nu a existat la noi ca în alte părți”, p. 93. Cîte afirmații altele erori: 1) cămătărie și deci capital bănesc, a existat din abundență în principate, încă cu mult înainte de 1829. E destul de a se cerceta izvoarele istoriei noastre economice în care se văd dobînzii de 18, 20—28% — 36% cît și articolele din Codul Callmach (1818) care lupta din răspuțeri contra uzurii. Obîrșia capitalului este departe de a fi curat evreiască. Greci, Turci, Armeni și numeroși Moldoveni apar în documente ca deținători și împrumutători de bani. Pentru epoca de după 1832—1881, care îl interesează pe d. Zeletin, va putea cerceta cu mult folos Analele Parlamentare ale Romînelor, Buc., vol. V, 73, 78; VI, 432 și urm., 582, 583; VIII, 63, 68, 70; XII¹, 193; XVI¹, 1975—6 etc., în care va vedea cu sur-prîndere că nu va găsi în această calitate decît cîțiva Evrei, pe lângă sutele de creștini. 2) A existat o sălbatică exploatare a statului de către cămătari, 18—30% dobîndă, plus diferența de schimb. A se vedea An. Parl. Rom., volumele indicate mai sus.

2 N. Iorga, Doc. Callmach, II, 201—202.

Organic face din galben moneda oficială a principatelor care în deplina dealtminterea și în fapt funcția unei monede naționale, neexistente. Prin această măsură, țările române se leagă și mai mult de economia monetară a Austriei, cu toate că Rușii adăugaseră și o monedă rusească—sorocovățul—ca etalon oficial. Bancherii din principate, din prima jumătate a sec. al XIX, Băltărețu, Meitani, Hagi Moscu, Pavli, Kircor, Manuah, Daniel, aveau întinse legături de credit cu cei din Austria. Este cunoscut rolul însemnat pe care l-a avut în acea epocă casa de bancă din Viena, a bancherului de origine română—Sina. Nu lipsită de interes e încercarea capitalului german, făcută pe la 1856, de a pătrunde în stil mare în principate.¹ Cu acest prilej întemeindu-se Banca Națională a Moldovei, s'au plasat în țară numai în ipotecă pe moșiile moldovenești aproape 700.000 de galbeni, adică o sumă aproape de 30.000.000 lei. Relațiile de afaceri, pe care le are acest prim mare institut de credit din principate, ne arată o pronunțată tendință de gravitație către capitalismul austro-german. Moldova se leagă prin banca sa, de cele mai însemnate case din Breslau, München, Frankfort, Braunschweig; nu figurează decît două case din Paris—Rotschild și Desolnes et Co. și două din Londra, care se par a fi fost tot germane.²

Referindu-ne la capitalul adus în țară prin împrumuturile de Stat,³ și ocupîndu-ne numai de epoca cînd, după d. Zeletin, „capitalismul englez cucerește desăvîrșit piața noastră“ vedem că dacă primul nostru împrumut după unire din 1864 se face pe piața engleză, iar cel dealdoilea la banca Otomană, împrumuturile următoare iau alt curs. Făimosul împrumut Oppenheim este realizat în bună măsură cu sprijinul capitalului german. Legăturile cu băncile germane devin și mai strînse în epoca de construcție și organizare a căilor ferate. Cătră sfîrșitul veacului trecut, casese de bancă Disconto-Gesellschaft, Bleichröder, Rotschild din Frankfort am Mein și Dresdner Bank împrumutau statul român cu sumi fabuloase. Un curent foarte puternic de plasare a capitalurilor germane, în țările romîne, se manifestă în această epocă. Lăsăm deoparte imensele investițiuni de capital în întreprinderile petrolifere și menționăm numai condițiile în care s'a realizat convenția Statului cu sindicatul Disconto-Gesellschaft, pentru emisiunea unui împrumut de 274.375.000 lei în titluri de rentă, cînd piața Berlinului a răspuns cu 171,102.000 lei, aceia a Parisului cu 4.323.000, iar la Londra nici măcar n'a fost subscripție.

Expansiunea austriacă în principate, are un caracter și mai manifest pe terenul organizării mijloacelor de comunicație. Austria este aceia care în urma cerințelor comerțului său din Galați,

1 A se vedea: G. Zane, Cea dintîiu Bancă Națională a Moldovei, Arhiva științifică și literară, Iași, 1925.

2 Verwaltungs-Bericht der Moldauische National-Bank, Czernowitz, 1860.

3 Vezi Dobrovici, Istoricul datoriilor publice a Romînel, Buc., 1913.

intervine la Turci pentru a face navigabil brațul Sf. Gheorghe,¹ după cum tot inițiativei sale se datorește stabilirea celei dintăiu companii de navigație cu aburi pe Dunăre, înființată în 1834 și căreia i se datorește în bună măsură dezvoltarea comercială a Brăilei și Galațului.² Primele proiecte de cale ferată la noi, vin din partea Austriacilor.³ La 1842 inginerul Marin din Cernăuți cere lui M. Sturza un privilegiu pentru înființarea unei căi ferate dealungul Siretului. Stirbey în 1855 cere lui Coronini, comandantul trupelor de ocupație, specialiști pentru a construi drumuri de fer, de oarece după părerea sa „căile de comunicație sînt cele dintăiu resouri ale comerțului și ale bogăției unei țări“. Inchee chiar o convenție cu Maximilian de Haber, proprietar din Carlsruhe în Baden, prin Mihai O. Curti fiul unui neguțator vienez, în vederea unei concesi. O altă ofertă se face din partea Camerei de comerț și industrie din Brașov, iar mai tîrziu întîlnim inginerii austriaci care fac în Muntenia studii de căi ferate. În Moldova între inițiatorii construirii de drumuri de fier dacă întîlnim Francezi și Englezi, nu lipsesc însă Austriacii. Capitalul englez, îl găsim asociat celui austriac, ce avea mult mai multă trecere, mai ales că era și o epocă cînd Englezii erau foarte puțin simpatizați, pentru faptul că prin construirea liniei Cernavoda-Kiustendge, porturile dunărene erau amenințate cu dispariția. Diferitele încercări de întemeiere de societăți, care se fac în epoca de proiecte, fac să se constate marea lipsă de interes pe care o arată capitalul englez țărilor romîne. Cu prilejul concesiilor acordată lui Mavrogeni, care se sprijinea într-o oarecare măsură pe capitalul englez, pe piața Londrei nu se subscriu decît 50.000 franci din 86.000.000 capitalul de fundație, cu toate că subscripția era cotate la Bursă și susținută de banca Otomană. O concesie ulterioară întîmpina o identică indiferență, după cum capitalul englez refuză participarea la compania fuzionată din 1864. În epoca de construcție, capitalul austro-german joacă rolul hotărîtor. Cele două societăți Ofenheim și Strussberg sînt în cea mai mare parte alcătuite din asemenea capital. Cînd guvernul romîn a reziliat contractul cu Strussberg, tot o societate germană denumită „Societatea romînă (!) a acționarilor de drum de fier“ continuă lucrările. Răscumpărarea se face iarăși cu ajutorul a două case germane „Disconto-Gesellschaft“ și Bleichröder din Berlin. În comunicația pe ape a timpurilor mai noi, nu trebuie uitat, rolul companiei Lloyd a cărei

1 Hurmuzaki, XVII, 658.

2 Idem, XVII, 770, 438, 637, 435; Th. Lefebvre, *Etudes diplomatiques et économiques sur la Valachie*, Paris, 337; Jules de Hagemester, *Mémoire sur le commerce des Ports de la Nouvelle Russie, de la Moldavie et de la Valachie*, Odessa, 1835, p. 81.

3 A se vedea: C. Mănescu, *Istoricul căilor ferate din România*, 1906, 2 vol..

istorie ar trebui cîndva scrisă, căci ar reprezenta o însemnată contribuție la istoria circulației mărfurilor noastre pe Dunăre și mare.

Examinînd astfel cele mai însemnate terenuri pe care s'ar fi putut opera o pătrundere a economiei străine la noi, se constată în mod decisiv că dacă a existat în țările noastre o influență străină predominantă, aceasta a fost mai tot timpul austro-germană, iar afirmația atît de des repetată a d-lui Zeletin că cel puțin pînă la 1875 Marea Britanie stăpînește piețele noastre, înseamnă afirmarea unor fapte care niciodată n'au existat. Dela sine se înțelege că toate concluziile deduse dintr'o atare premisă, nu sînt decît complectamente greșite, și stăruința de a fi primite, nu poate avea succes, decît admițîndu-li-se un caracter neștiințific.

* * *

S'ar putea însă obiecta că din punctul de vedere al metodei întrebunțate de d. Zeletin, care caută să deducă evoluția țărilor romîne în veacul al XIX-lea din expansiunea capitalului străin—nu prezintă nici o importanță faptul că acest capital a fost austro-german și nu anglo-francez. Rămîne de cercetat în fond care este în mod real contribuția acestui capital în dezvoltarea Romîniei moderne și dacă au fost și alți factori care au contribuit la desăvîrșirea acestei evoluții.

După d. Zeletin, economia națională a țărilor romîne, începe să evolueze către faza capitalistă în anul 1829, dată de care d-sa nu pare însă pe deplin convins.¹ Ceiace este în deosebi de menționat la metoda de lucru a d-lui Zeletin, este că dacă atunci cînd cercetează origina și naționalitatea părinților burgheziei noastre, d-sa se ridică cu toată vehemența disponibilă contra „istoriografiei superficiale“, de această dată d-sa recurge tocmai la această istoriografie și din nefericire pentru d-sa, tocmai la cea mai superficială.

În cercetările istorice și istorico-economice, a dominat multă vreme o teorie asupra acestei așa numite date a „erei noi“ care a devenit foarte cunoscută. Teoria ne spune că pînă la tra-

1 „Încheierea tratatului dela Adrianopol înseamnă momentul cînd începe procesul de disolvare a «vechiului regim» romînesc pe ale cărui ruine se deschide «era nouă» burgheză de europenizare a vieții noastre sociale“, p. 37. Deși burghezia apare în 1829, după alii pasăgii, această eră începe în 1864; astfel vorbind de exproprierea lui Cuza, ne spune că atunci „se distruge vechiul regim cu proprietatea sa rurală uzurfructuoasă, mai mult sau mai puțin comunisă spre a clădi în locu-l regimul burghez al proprietății private și al libertății persoanelor care o dețin. Acest act revoluționar s'a îndeplinit la noi în anul 1864“, p. 50, iar în altă parte „regimul dela 1866 nu însemna intrarea în era burgheză ci numai pregătirea acestei ere“.

tatul dela Adrianopol, noi am avut o economie închisă, căci nu puteam vinde mai nimic, datorită în cea mai mare parte dreptului de cumpărători cu monopol al Turcilor. Diferite puteri străine interesate au intervenit, și prin tratatul din 1829 se abrogă dreptul de cumpărători cu prioritate al Turcilor, iar țările române dotate cu libertatea comercială încep să înflorească văzînd cu ochii. D. Zeletin și d. Șerban Voinea, după cum făcuse de altminteră mai înainte și maestrul d-sale, Dobrogeanu Gherea, își însușesc această teorie, fără absolut nici o modificare de fond, cu o simplă modificare de terminologie la d. Zeletin. Pentru d-sa tratatul dela Adrianopol nici mai mult, nici mai puțin, dărimă „zidurile care ne dispărteau de burghezia apuseană”.¹

Principatele române care aveau o *economie naturală*, adică după propria d-sale definiție, o economie în care producția se făcea numai „pentru trebuințele proprii”, și deci „nu era loc pentru schimb și cămătărie” intră dela 1829 înainte în faza economiei bănești, cînd producția se face pentru schimb.² Dacă nu ne-am convins până acum pe deplin, că războiul dus de d. Zeletin contra istoriografiei „superficiale” nu l-a declarat decît după ce și-a examinat adversarul dela o distanță foarte respectabilă, această afirmare a economiei naturale de dinainte de 1829 ar constitui pentru lector o grea încercare, de oarece ea nu se găsește nici măcar în cea mai superficială istoriografie, la care momentan și parțial d-sa a recurs. D. Zeletin crede că nu interesează faptul că asupra economiei și comerțului nostru de dinainte de 1829, există un vast material studiat și nestudiat, care mărturisește până la evidență, caracterul de economie de schimb, încă cu veacuri înainte de 1829. De sigur d-sa va replica că nu este cercetător de documente, și că nu face altceva decît să accepte rezultatele studiilor istorice. Însă va trebui în acest caz să-i amintim că sînt aproape 30 ani de cînd d. Iorga pe baza acestui material documentar a distrus teoria legendă, de care vorbeam mai sus și pe care d. Zeletin își întemeiază teoria sa sociologică. D. Iorga a arătat fără posibilități de contrazicere în ce constă faimoasa teorie chelerului, demonstrînd caracterul economiei noastre bănești, anterioare lui 1829, prin simplul fapt că rămîneau „absolut libere de export imense bogății care treceau în străinătate anual”.³ Tratatul dela Adrianopol, prin care se acorda libertatea comercială și grație căruia, după d. Zeletin, se înfăptuește economia noastră bănească, se arată a avea astfel o cu totul altă însemnătate, decît aceia pe care d-sa i-o împrumută. Dacă libertatea comercială ar fi fost singura cauză care să condiționeze marile transformări dela noi, prin posibilitatea pătrunderii capitalului străin, aceste schim-

1 Op. cit., p. 175.

2 Op. cit., p. 70.

3 N. Iorga, Documente Hurmuzaki, vol. X, 1897. Prefața: De la li și bibliografie asupra acestel chestii și în G. Zane, Un veac de luptă pentru cucerirea pieței romînești, Iași, 1926.

bări ar fi trebuit să fie mult mai vechi căci cu mult înainte de 1829 interveniseră între Turcia și diferite alte puteri, tratate și convenții, prin care cea dintâiu acorda celor din urmă drepturi depline de liber negoț, în țările și provinciile sale. Astfel la 1718, 1747, 1774, 1783, pentru a nu cita decît momentele mai însemnate în care s'au stipulat asemenea clauze. După 1829, Englezii cînd sînt împiedecați de Ruși de a naviga pe Dunăre, nici nu pomenesc de tratatul dela Adrianopol, cînd protestează contra împiedicării, ci se bazează numai pe tratatul din 1815.¹

Avîndu-se astfel o cunoștință precisă, pe deoparte a chestiunii libertății comerciale în trecutul țărilor noastre anterior lui 1829, iar pe dealtăparte a teoriei chelerului, este firesc ca explicarea evoluției țărilor romîne după 1829, numai prin pretinsa nouă libertate comercială și prin expansiunea comercială care i-a urmat, nu mai poate fi suficientă. De acord cu numeroși cercetători care au studiat superficial chestia, d. Zeletin consideră efectele drept cauze. D-sa, ca și toți ceilalți, a observat că o adîncă modificare intervine în țările romîne în această epocă. Explicațiile au variat, unii găsind cauzele în diligența lui Kiseleff, alții în tratatul din Adrianopol, alții în libertatea comercială, etc.. Ceiace n'a observat nici d. Serban Voinea nici d. Zeletin și nici înaintașii d-lor, sînt consecințele profunde pe care le aduce în toate domeniile vieții noastre economice însemnata transformare a dreptului iobag, pe care o înfăptuiește Regulamentul Organic. Această transformare este generatoarea nouilor direcții de evoluție spre care se îndreaptă țările romîne. Intensificarea agriculturii și înlocuirea progresivă a păstoriei, urcarea prețului pămîntului și a produselor sale, goana după forța de muncă și mizeria crescîndă a clasei țărănești, mărirea exportăției și înflorirea comercială a porturilor cu consecința formării unei burghezii ca și a unui proletariat orășnesc, sînt fapte de o importanță covârșitoare care își trag origina direct din dreptul iobag. Mai mult încă, transformarea marelui proprietăți rurale și decăderea clasei marilor proprietari, sînt indirect consecinți ale acestor transformări—datorită după cum vom vedea—emancipării de sub dominația sa a aparatului circulator de valori.

Este cunoscută lupta pe care clasa boerească mare și mică a dus-o în chestia iobăgiei cu ocazia redactării Regulamentului Organic. Toate eforturile sale erau concentrate în scopul de a obține înmulțirea cît mai accentuată a zilelor de lucru. Această luptă nu era decît continuarea vechii ofensive, accentuată și cîștigată parțial, la începutul sec. XIX prin așezămîntul lui Moruz. Dela cele trei zile de muncă, pe care țăranul moldovean, clăcaș era dator să li dea boerului anual, dela începutul veacului al XVIII, ajungem după Regulamentul Organic la un număr care variază între 56—80, socotind numai pe cele legale, ceiace în-

semna jumătate din numărul zilelor de lucru pe an, după ce în 1743 nu se ridicase în Moldova decît la 12,¹ creșterea devenind accentuată dela 1805 înainte, cînd un țaran trebuia să dea 33 zile de muncă pe an, în afara dijmelor și ele cu mult urcate.²

Este firesc ca această mărire a cantității de forță de muncă, aflată la dispoziția proprietarului, să schimbe radical economia noastră agrară. În mod neapărat suprafața de pămînt boeresc cultivat crește, acea țărănească scade. La 1843 pămîntul boeresc arat și sămănat cu grîu are o întindere de 70535 fălci, iar cel țărănesc 121930 fălci,³ zece ani mai tîrziu în 1844 pămîntul boeresc cultivat cu aceste cereale se urca la 84105 fălci, iar cel țărănesc scade la 47686. Cea dintăiu concluzie care se impune este deci că intensificarea mării producții și decadența producției țărănești se datorește în mod nediscutabil mării zilelor de slujbă. Odată cu diminuarea producției țărănești mizeria țărănimii se accentuează și mai mult, și dacă pe lîngă legea care schimbă vechile raporturi dintre boer și țaran, se mai adaugă numeroasele abuzuri, atunci diversele întîmplări din viața sateelor, ca încercările de răscoală, refuzul de a lucra, fuga peste hotar apar ca foarte naturale. Astfel Regulamentul creia condițiile cele mai prielnice pentru ca pe de o parte moșiile boerești să se pună din ce în ce mai mult în valoare, iar pe de altă parte forța de muncă să se deprecieze. Mulți țarani fug la orașe, mai ales în porturi unde alcătuiesc o populație flotantă din care se va recruta viitorul proletariat;⁴ alții emigrează de pe o moșie pe alta. Pentru proprietari chestia era extrem de gravă. Forța de muncă pentru cîștigarea căreia luptaseră se împuțina și numeroase măsuri se cer și se iau pentru asigurarea ei, a cărei lipsă după cum spun ei „mărginește plugăria și împuținează cu totul mijloacele dezvoltării comerțului țării, mijloc neapărat spre fericirea unui stat“. Legal și nelegal, epoca aceasta cunoaște o aprigă goană după brațe de muncă, a căror lipsă încă dela 1834 se semnaleză. Mijloacele întrebuințate variau. Cîte odată prin diferite căi se atrăgeau țaranii de pe o moșie pe alta, alteori se

1 R. Roselli, Pămîntul, sătenii și stăpînii în Moldova, Buc., 1907. p. 320.

2 Ibidem, p. 352.

3 G. Zane, Un veac de luptă, p. 37 și urm.; An. P. R., V, 733; XIII, 325, 330.

4 Încă din 1837 se constată această tendință: În același an boerii mărturisesc în divan că „se grămădesc asupra săteanului multe rămășițe de clacă și cu anevoie li se pare a lor răspundere, căci se îndatorează a li săvîrși toate deodată, iar nu rînduri-rînduri, se vede o deobște pornire a săteanului de a năvăli pe la orașe și lînguri, unde nădăjduesc scăpare și a părăsi satele, las să zic ce urmări vătămătoare poate să aducă cu vremea aceasta, dar acum se mărginește plugăria și se împuținează cu totul mijloacele dezvoltării comerțului țării, mijloc neapărat spre fericirea unui stat“, A. P. R., VII, p. 612. Același constatare se repetă în 1842, spunindu-se tot de boeri „că se despoae țara de plugari muncitorii pe cîmpuri întinse ca să se facă țărani orășani, pentru paguba și strîmtoarea adevăraților orășeni“. An. P. R., XI, p. 398.

închiriau puținii oameni liberi, iar întotdeauna se căuta a lega prin chipuri lăturalnice, clăcașii de pământ, îngreundu-le până la imposibil, strămutarea, deși Regulamentul Organic îi declara oameni liberi. Goana după brațe era atît de mare, încît cițiva ani după aplicarea Regulamentului, atît în Moldova cît și în Muntenia boerii nu mai vreau să mai audă de slujba în bani, deși Regulamentul dădea voce țărănilor ca în anumite împrejurări să-și achite obligațiile în bani și nu în muncă. În Moldova până și dijma se transformă în muncă și ultimile rămășiți ale vechiului drept iobag—protimisul—se desființează în 1839.¹

Ar fi urmat ca această supracerere de brațe, să fie folosite cel puțin oamenilor liberi, mărind prețul muncii. În realitate se întimpla tocmai contrariul. Dacă produsele muncii erau libere la negoț și prin aceasta prețul lor eventual se putea urca, pentru forța de muncă nu era posibil. Regulamentul Organic, printr'un articol special, stabilea că o comisiune compusă tot din boeri, va tarifa la fiecare perioadă trienală, prețul muncii. Întotdeauna se fixa un preț arbitrar, de pe urma căruia nu beneficiau decît proprietarii. Comparînd prețurile muncii în Muntenia și Moldova, cu cele ale mărfurilor, vom observa că în interval de 20—25 ani după 1832, acestea din urmă s'au urcat de 2, 3 ori mai mult ca ale muncii. Astfel că în timp ce toate valorile de schimb creșteau, cea a muncii stagna, dacă nu chiar scădea. În aceste împrejurări mizeria țărănimii apare ca un fenomen natural și ușor explicabil.²

În drept, boerii recunoșteau cu țărăniî acordul liber și principiul era formulat și de Regulament; în fapt însă boerii cereau și făceau o mică rectificare. De oarece—spune raportul unei comisiuni de proprietari din 1849—acordul liber nu se poate înfăptui din propria inițiativă a acelor două clase, vine legea și obligă pe proprietar a da țărănului o bucată de pământ. Acesta din urmă este dator să o plătească și firește o plătește cu ceia ce are, cu muncă, care după expresia comisiunii este „moneda cea mai curentă cu care lor le place să plătească mai bine.” Acest sistem de raporturi agrare se datorește numai rarității brațelor de muncă. Cînd acestea se vor înmulți, desigur că sistemul se va schimba; el trebuie menținut de oarece este „un sistem vital”. Comisiunea cu multă pătrundere recunoaște că numai sistemului iobag și Regulamentului, care „conține în esența sa tot ceia ce poate asigura fericirea țării”,³ se datorește toată

¹ An. Parl. ale Rom., VII, 612; VIII, 454; III¹, 136 și urm., 172 și urm.; XI, 409—10; XII¹, 361; XV, 836—841, 1028; XVII¹, 142—143; Hurmuzachi, XVII, 406, 341, 356, 778; XVIII, 233, 338, 286; I^o, 70, 78, 172; Chanol, op. cit., 101; Acte și legiuiri, op. cit., 159, 391, 421, 437, 578 și urm..

² Încă din 1832 Kiseleff spune că fixarea prețului muncii numai de comisiunea de proprietari nu este admisibilă, Acte și legiuiri privilegiate la cheslia țărănească, S. I, vol. I, Buc., 1907, p. 210.

³ Hurmuzaki, XVIII, 283.

⁴ Ibid., 286.

prosperitatea. Reprezentanții clasei stăpînitoare, beneficiara directă a tuturor acestor avantagii, chiar declară categoric, spre deosebire de d. Zeletin, că sursa prosperității țării, nu este libertatea ci sistemul de cultură: „Ce abundență nu datorește țara noastră—exclamă membrii comisiei—acestui înțelept sistem, fără de care libertatea de comerț, și-ar fi greșit scopul”.^{1,2} O recunoaștere tot atît de francă a raportului dintre intensificarea exploatării datorită Regulamentului și prosperitatea principatelor, o face unul dintre cei mai autorizați și mai inteligenți reprezentanți ai fostei clase stăpînitoare, principele Al. Moruz, care avea să joace mai tîrziu un mare rol politic și care în această privință spune: „Regulamentul Organic găsește încă o scuză, în fecunditatea rezultatelor pe care le-a produs—prin mijloace arbitrare ce e drept,—dar însfirșit el este izvorul acestei prosperități, acestei bogății, pe care toate tulburările situației noastre frămîntate, toate nenorocirile unei ocupații străine și toate calamitățile nenumărate care rînd pe rînd au pustiit țara noastră, nu l-au putut seca pe deantregul”.³

Belșugul obținut prin sistemul de cultură iobag, lua calea porturilor. Cu cît abundența era mai mare deci cultura mai întinsă—ceia ce însemna că exploatarea muncii se opera pe o scară mai întinsă—cu atît activitatea porturilor devenea mai accentuată. Astfel înflorirea comercială nu este decît un fenomen dependent de cuantificarea producției, care în ultimă instanță, dată fiind organizarea cunoscută a epocii, era într-o funcție continuă de gradul de exploatare a muncii țărănești. Acest raport cauzal dintre înflorirea comercială și exploatarea muncii iobage, a fost observat și în alte țări. Porturile rusești din Marea Neagră, după cum constată Bernhardt, nu încep să se dezvolte decît pe la începutul veacului trecut, ca urmare a măririi producției, provocată de noua reglementare a dreptului iobag din Sudul Rusiei. Odesa începe înflorirea sa, tocmai în epoca cînd iobăgia era mai grea.⁴

(Sfîrșitul în numărul viitor)

G. Zane

1 Hurmuzaki, XVIII, 285.

2 Cu un fariseism demn de toată laude boerimea căuța și o motivare de ordin național ca și de interes individual țărănesc acestui sistem, spunînd că agricultorul este „aleșat pămîntului pe care trebue să-l iubească, să-l îngrijască și să-l amelioreze cît mai mult pentru a scoate cît mai multe produse și a-si procura astfel o existență mai dulce. Libertatea de strămutare îl face străin acestui pămînt, îl face să se întoarcă la viața nomadă, care este moartea întregii culturi”, Acte și legiuri, op. cit., p. 586.

3 P. A. M., L'abolition des monopoles et l'amélioration de l'état du paysan en Moldavie, Galați, 1860.

4 Menționat și cercetat de Tuga-Baranowski. Principii de economie politică, trad. după a IV-a ediție rusă de V. Harea (trad. nepărită încă).

Scrisori din Paris

— O restaurație filozofică în Franța —

(Un portret tomist al lui Martin Luther)

După cele spuse în scrisorile din Noembrie și Decembre, nu ne va surprinde de loc faptul că d. Maritain își concepe rolul de restaurator ca pe o chemare de apostol. De aici violența raționamentelor d-sale — care poate tocmai din această cauză șchioabătează uneori, — de aici anatemele pe care le varsă asupra dușmanilor d-sale. Luther, Descartes și Rousseau, — d. Maritain n'a avut niciodată pretenția să fie modest, — iată dușmanii principali ai d-sale. Considerându-și sarcina cu gravitate, d. Maritain nu se teme de „mai marii lumii acesteia“. „Chilia în care a discutat Luther cu Diavolul, cuptorul lângă care Descartes a avut faimosul său vis, locul din pădurea dela Vincennes unde Jean Jacques, la poalele unui stejar, și-a udat vesta de lacrimi descoperind bunătatea Omului natural, iată locurile unde a luat naștere lumea modernă“, spune frumos d. Maritain. Revoluția care a disolvat încetul cu încetul spiritul evului mediu a fost o revoluție curat spirituală, crede Maritain. Ea a luat ființă mai întâiu în sufletul câtorva oameni. Iată de ce d. Maritain, dorind să atace răul la rădăcina sa, — ambiție laudabilă! — cere dare de seamă severă lui Luther, lui Descartes și lui Rousseau pe care d-sa îi numește, cu drept cuvânt, reformatori. Ceiace spune Ernest Sellère

despre Rousseau, Maritain o aplică lui Luther: „Lumea modernă își trage origina dintr'o erezie mistică“. Este subiectul unei cărți a d-lui Maritain: „Trois Réformateurs“*. Operă tare, scrisă cu accent, exactă în amănunte, dar falsă — extrem de falsă — luată în întregime. Operă trist de violentă, îngustă ca spirit și simplistă în judecată.

D. Maritain știe să găsească titluri norocoase, pregnante, care se întipăresc în chip trainic în mintea cetătorului: „Descartes ou l'incarnation de l'ange“, „Rousseau ou le Saint de la Nature“.

Studiul d-lui Maritain nu aduce nici o contribuție nouă la psihologia lui Rousseau. Lasserre acum douăzeci de ani, în teza sa despre romantismul francez devenită celebră, a făcut cu multă măsură și dreptate și penetrație această psihologie. Afară de unele sublinieri stridente asupra patologicului: în sufletul lui Jean Jacques, d. Maritain repetă pe Pierre Lasserre, deformându-l în același timp.

În ce privește Contractul Social al lui Rousseau, ni se servește deasemenea o repetiție a criticilor făcute de Comte, de Maistre și de Hegel: anarhia și despotismul lui Rousseau, etatismul lui, etc., etc. Acest capitol, deși nu aduce nici un progres față de ce s'a spus înainte de Maritain despre filozofia politică a lui Rousseau, este remarcabil ca concizie și claritate.

Mai interesante sînt apropierile pe care le face autorul între Rousseau și Luther: Rousseau: „une reprise du vieil esprit de Luther“, spiritul lui Luther își reia ofensiva (parcă ar mai fi avut nevoie de această ofensivă!) prin Lessing și Rousseau, Luther și Rousseau sînt solidari prin ceiace neagă, sau: „Ei acționează, ambițiu, asupra oamenilor printr'o trezire a simpatțiilor efective, o difuziune uimitoare a individualității lor materiale. Ei răspîdesc în jurul lor eul lor,... ei absorb pe semenii lor în temperamentul lor“ (p. 168).

Și acum, o observație capitală. Care e vina, în ochii d-lui Maritain esențială, a lui Jean Jacques?: „...Jean Jacques a denaturat Evanghelia,... transpunînd anumite aspecte fundamentale ale creștinismului pe planul simplei naturi“. Nu e nevoie, cred, să mai spun că, pentru cine nu e neotomist, această „vină“ a lui Rousseau este un merit al său.

Dacă Luther a descoperit persoana omenească, iar Rousseau natura și libertatea, meritul lui Descartes în istoria gîndirii ome-

* Ed. Plon-Nourrit, în colecția „Le roseau d'or“.

nești este acela de a fi descoperit cugetarea. Să-l auzim pe d. Maritain cum știe să aprecieze acest fapt: „Să spunem că Descartes a desvelit fața monstrului pe care idealismul modern îl adoră sub numele de „Gîndire“.

În expunerea sa, autorul presupune din partea cetătorului o cunoaștere temeinică a filozofiei cartesiane. Nu analizează deci opera, ci încearcă să surprindă mișcarea intimă a spiritului lui Descartes. De aici necesitatea de a recurge la metafore, imagini, parabole chiar. Parabola cu îngerul de care se folosește d. Maritain este și ingenioasă și utilă, pentru cine vrea s'o considere ca atare. Căci dacă am considera-o mai mult decît atît — cum face d. Maritain — am cădea în greșala d-sale deformînd cu totul spiritul de ansamblu al filozofiei cartesiane. Astfel, anatemele pe care Jacques Maritain le aruncă asupra lui René Descartes, sînt gratuite: D. Maritain l-a făcut pe Descartes să spună ce vrea d-sa să spună, pentru ca, judecățile aspre pe care le va pronunța după acest inchișitoriu sărac și feroce, să pară peremptorii.

Pasiunea d-lui Maritain face uz extrem de abil de rațiunea d-sale: Știința noastră modernă e, în fond, o știință cartesiană. Maritain n'o iubește, știu. Și-și dă seamă că lovind în Descartes cu succes, taie rădăcina acestei științe. Noroc că ambiția d-lui Maritain nu e totdeauna egalată de forțele d-sale dialectice... Dar, d-sa se știe mîngîiat cu exclamații ca acestea: „Îngerul cartesian a îmbătrînit mult... el e obosit“.

Dar să aruncăm o privire asupra portretului pe care d. Maritain ni-l dă despre Luther. Se știe că despre Luther s'a scris prodigios de mult. Și pentru și contra. Mai mult — și mai just — pentru, decît contra. Cugetarea d-lui Maritain nu s'a dezvelit nicăeri mai reliefată și mai a sa decît aici. Care e deci portretul lui Luther văzut prin ochelarii mentali — sticle cu curbură mare — ai d-lui Maritain?

Asistăm și aici, ca la Descartes, la o disecare a spiritului lui Martin Luther, și, dată fiind personalitatea și natura operei Reformatorului, analiza nu se mărginește numai la inteligența lui Luther. Ea se aplică asupra întregii lui personalități, mai ales asupra acesteia. Opera teoretică a lui Luther nu e discutată nicăeri cu temeinicie. Afară dacă am voi doar să numim discuție cele cîteva epitețe ale autorului la adresa doctrinei lui Luther, epitețe nu prea măgulitoare pentru aceasta, mai e nevoie s'o spun?

Discuție a existat desigur — dar ea s'a desfășurat numai în capul d-lui Maritain — căci concluziile le avem: epitetele! O discuție exteriorizată a doctrinei lui Luther s'ar fi impus totuși într'o operă așa de ambițioasă ca aceea a d-lui Maritain. D. Maritain a preferat s'o ocolească, căci ea ar fi fost greu de dus, și, poate, ca multe dispute teologice, fără prea mare putere de convingere asupra unui spirit liber. Și apoi, cartea d-lui Maritain ar fi fost, în acest caz, mai puțin accesibilă publicului asupra căruia d-sa are atîta autoritate! Ea și-ar fi pierdut poate acea răpitoare notă lirică pe care o au aproape toate scrierile d-lui Maritain.

Dar, abstracție făcînd dela aceste motive de abilitate literară, care, poate, n'au jucat decît un rol de a doua mîină în felul de expunere al d-lui Maritain, motivul principal a fost desigur altul: Luther e întemeetorul unei noi confesiuni religioase. Aici elementul personal, intim, al întemeetorului joacă rol mai mare decît cînd e vorba de compunerea unui sistem filozofic sau de crearea unui curent în știință. Religia e expresia întregii personalități a omului. Pentru a caracteriza și a înțelege un curent religios, trebuie pusă în plină lumină personalitatea întemeetorului lui. Accentul personal e totul aici. S'a spus că unele precepte — dacă nu toate — din doctrina lui Christ se găsesc și la Hilel, și la Vinzi, iar altele au fost profesate și de stoicism. Cu toate acestea, cine ar putea afirma că doctrina lui Christ nu e absolut a lui, nu e nouă, originală, grație accentului pe care-l poartă? Pentru puține din cuvintele cite le-a spus, avem dovezi exterioare sigure că sînt ale lui. Și cu toate acestea, cetîndu-le simțim că purced cu siguranță dela el. Această certitudine intrinsecă e mai tare decît toate certitudinile pe care ni le-ar da cele mai neîndoelnice probe istorice.

Tot astfel, și'n cazul lui Martin Luther, fiind vorba de o mare personalitate religioasă — poate cea mai mare personalitate istorică a vremurilor moderne — d. Maritain a simțit că trebuie să și îndrepte toată atenția d-sale ascuțită asupra personalității însăși a reformatorului, și nu atît asupra doctrinei lui. Dar, făcînd acest lucru, d-sa n'a urmat principiile doctrinei catolice care i-ar fi impus o altă atitudine: atacarea doctrinei lui Luther, discuția abstractă a ei și nu analiza psihologică a întemeetorului ei.*

* Țin să remarc că oricîl ar fi analiza psihologică a unui fenomen religios (mișcare religioasă ori personalitate religioasă) de profundă, ea nu poate explica decît unele elemente parțiale ale fenomenului, un aspect al lui.

opozitia ei, contra celeilalte doctrine (a Sfintului Toma). Si numai in acest caz, discutia deschisa cu atita ardoare de d. Maritain ar fi fost si logica si justa. Pana cind, pastrand pozitia aleasa de d. Maritain, la ce asistam? Opozitie intre Luther omul, patimas, inconsecvent uneori, etc., etc. si intre doctrina senina si albastra a Sfintului Toma de Aquino! Cum se face ca Maritain, cu toata inalta sa competinta filozofica, creaza astfel de false pozitii logice? Cele mai de multe ori la d-sa vorbește nu dialecticianul ci imaginația vehementă a apostolului și a profetului.

Dupa ce ni l-a prezentat pe Luther plin de defecte și de păcate: inteligență mărginită, pentru că a recunoscut că logica nu poate aduce nici un serviciu real credinții și pentru că Martin Luther susținea că pretenția teologilor de a constitui o știință a dogmei „e ridicolă și scandaloasă!“ Și aici, nu pot trece în tăcere acest pasagiu care mă dispensează de orice comentariu: „C'un cuvint, interpretind într'un sens literal, grosolan și cu totul fals pasagiul în care autorii spirituali vorbesc de nimicirea facultăților naturale, depravind gândirea lui Tauler și a misticilor germani ca și textele Sfintului Pavel și ale Evangheliei, acest „chrétien pourri“ declară că credința este contra rațiunii: „Rațiunea se opune credinței“ (1536). Maritain vede aici originea falsului misticism anti-intelectualist care a otrăvit atâtea capete dela Luther încoace, sub forme mai rafinate și mai puțin sincere. Vasăzică, Luther: inteligență mărginită* dar nu lipsită de abilitate sofistică, cunoscând în mod superficial scolastica (pe care Maritain o cunoaște așa de bine), din care n'a știut scoate decât un arsenal de idei false (bietul Luther!), orgolios peste măsură, necumpătat în tot ce făcea, muncit de o vehementă nostalgie mistică „dans une âme charnelle“, cu un cuvint: „un călugăr decăzut (moine déchu)“. După ce ni l-a prezentat deci pe Luther încărcat de defecte și de păcate, vine cea mare pe care i-o reproșează d. Maritain — și aici d. Maritain se dovedește foarte catolic, foarte tomist și deci foarte consecvent — e faptul că Luther a conceput religia ca *viață*, ca sentiment, mai mult decât ca teorie, ca doctrină.

Doctrina lui Luther este numai un reflex ideologic al acestei vieți, al acestei experiențe interioare. Sau, mai exact ar fi poate să vorbesc de o atitudine a lui Martin Luther în fața realității, expresie concretă a unei experiențe interioare. Că protestantismul

* Iată afirmația literală: „...il n'était pas intelligent mais plus tol borné—obsiné surlout“.

anul și-a creat, mai tirziu, dogmele lui, nimenea nu o neagă. Este doar soarta — poate tragică — a tuturor religiilor să se fixeze în dogme pentru a putea trăi. Proces care, cu vremea se poate transforma în petrificare și poate amenința viața religioasă cu moarte. Dar care religie, în starea sa proaspătă, vie, când păstrează încă contact intim cu sufletul individului, nu e o experiență curat interioară? Și despre ce religie mare s'ar putea spune că nu e protejarea acestei experiențe interioare în cosmos, transformarea ei în experiență cosmică? Nici creștinismul nu face excepție la această lege, aproape fatală în evoluția religiilor. D. Maritain nu vede decît aplicîndu-se la cazul individual al lui Luther, imputîndu-i-o ca pe o vină în fața istoriei.

Am văzut cine e Luther, după d. Maritain. Mișcarea pe care va deslănțui-o va fi, în mod fatal, reflexul credincios al personalității lui: „Neputincios de a se învinge pe sine însuși, el transformă propriile sale trebuinți în adevăruri teologice și propria sa stare de fapt în lege universală a naturii omenesti“ (p. 14). Astfel: „Lutheranismul nu e un sistem elaborat de Luther, este revărsarea individualității lui Luther. Cazul lui Rousseau va fi același, e un procedeu prin esență romantic. Fapt care explică influența imensă a Reformatului asupra poporului german“ (p. 31). Dar atunci nu e oare orice curent religios nou un curent romantic? Ceva mai sus, d. Maritain, cașicînd ne-ar releva cine știe ce descoperire catastrofică, subliniază: „Am văzut în chip îndestulător că această doctrină s'a născut înainte de toate, din experiența lui interioară!“

Lăsînd la o parte aprecierile tomiste ale d-lui Maritain, iscălim și noi această constatare: „La origina sa și în principiul său, drama reformei a fost o dramă spirituală, o luptă a spiritului“. Și iarăși, înlocuind aprecierea: „dezastru imens“ prin „binefacere imensă“, reținem afirmația: „Principiul Reformei zace în viața spirituală a lui Luther, și s'ar putea spune că dezastrul imens, care a fost Reforma pentru omenire, nu e decît efectul unei încercări interioare...“, care, după părerea d-lui Maritain, n'a reușit, bine înțeles. Cine este deci Martin Luther al d-lui Maritain?: „Evocator vehement al marilor forțe vagi care stau amorțite în inima păcătoasei creaturi umane“.

D. Maritain se dovedește, la fiecare pas, de foarte bun avocat: Pentru a complecta portretul său despre Luther, d-sa nu renunță la nici un argument care ar putea produce efect, fie acest

argument oricît de specios și de „nefilosofic“. Din faptul banal că Luther, îmbătrînind s'a îngrășat, fapt care i se poate întîmpla nu numai unui „călugăr decăzut“ cum îl numește d. Maritain pe Luther, dar oricui, chiar și unui călugăr rămas catolic (și chiar și d-lui Maritain tomist), d-sa trage, sentențios și satisfăcut, următoarea concluzie: „Luther cedează puterilor instinctului, cade sub stăpînirea legii trupului, urmînd o linie progresivă ușor de constatată din seria portretelor sale, între care cele din urmă sînt de o bestialitate surprinzătoare!“*

Dar și mai neașteptate decît aceste raționamente ale filozofului și logicianului Maritain sînt judecățile istoricului Maritain. Pentru d-sa știința liberă netomistă așa cum ea s'a născut și a evoluat dela Renaștere încoace, știm, n'are nici o valoare. Nu ne va mira deci prea mult faptul că d-sa nu vrea să înțeleagă că nimic în instituțiile omenești nu e subit. Instituțiile omenești, întocmai ca creațiile naturii, au începuturi slabe. Schimbările mari apărute pe scena istoriei au fost pregătite demult și încet. Luther, pentru a face revoluția pe care a făcut-o, trebuia să găsească pe deoparte terenul pregătit, pe de altă parte trebuia să fie Luther. Făcînd portretul Reformatorului așa cum l-am văzut și încheind că istoria vieții lui Luther e „istoria clasică a unui călugăr decăzut“, n'ai explicat deocînd reușita Reformei, oricît ți-ar fi ea de odioasă. Cîți călugări poticniți înainte și pe vremea lui Luther (d. Maritain ne-o spune!), dar nici unul n'a făcut o Reformă! Un mare și durabil eveniment în istoria Apusului e dezlănțuit deci prin cine, după d. Maritain? Printr'un călugăr decăzut care predică într'o lume plină de vicii și de putrezime! (p. 13).

Ceva mai tîrziu, autorul își dă seama că, poate, a mers cam departe cu afirmațiile sale, și nu-i neagă lui Martin Luther o oarecare măreție, dar măreție pur animală: „Protestanții nemți ne cer să recunoaștem geniul lui Luther. Măreție materială, mărime de cantitate, măreție animalică, da, i-o recunoaștem, și, dacă doriți, îl admirăm, măreție într'adevăr omenească, nu“. (p. 38). (Autorul învață apoi pe Nemți să facă distincție între „individualitate“ și „personalitate“, distincție pe care după părerea d-sale, Nemții n'ar fi știut s'o facă niciodată). Oricum, Maritain n'a putut trece cu vederea judecata spusă de Bossuet asupra Reformatorului: „il eut de la force dans le génie“, relevînd unele trăsături într'adevăr impresionante ale personalității lui Martin Luther:

* Din cele 9 portrete publicate de Denifle, d. Maritain reproduce 4

„Intocmai ca Jean Jacques, (Luther) a fost dotat de o puternică religiozitate naturală; se ruga mult, bucuros, cu vocea înaltă, cu un mare val de parabole care stîrneau admirația oamenilor; se indușoșă privind sămănăturile, înaintea bolții cerului, înaintea unei viorele găsită în zăpadă și pe care n'a putut s'o reînvie“. (41).

În mormanul de judecăți, uneori puerile, cele mai de multe ori nedrepte, pronunțate de d. Maritain, întîlnim, cu toate acestea, foarte des, tari adevăruri parțiale, tari, poate tocmai fiindcă sînt atît de parțiale. Ele se datoresc însă mai mult intuiției poetice a d-lui Maritain, decît forței raționamentelor d-sale, ori calității probelor pe care le aduce. Căci, dacă d. Maritain e un mare poet liric, el este un slab filozof, slab pentru că d-sa e sclavul unui singur și îngust unghiu de vedere, și, sofist cele mai de multe ori, pentru că d-sa are adevărul — orice chestiune ar aborda — în mîină, gata dinainte. În astfel de condiții — oricît ar părea lucrul de paradoxal — e greu să ai totdeauna dreptate, fără să nu fii sofist...

De cele mai multe ori la d. Maritain nu probele sînt tari, ci cuvintele care le exprimă. D-sa reușește destul de rar să-și ducă cu argumente reale, cugetarea pînă la capăt. Adesea, simțindu-se în strîmtoare, d. Maritain se grăbește să-și termine un raționament sau o argumentare printr'un epitet sau printr'o maximă. Cîtă lipsă de adevăr se ascunde în exactitatea aparentă a d-sale! Înțelegem că în anumite cazuri expoziția pentru a fi adevărată, trebuie să fie elocventă și vioae. Cu toate acestea nu avem sentimentul adevărului cetînd proza pasionată a d-lui Maritain, împotriva. Și, deși a îngrămădit culori nenumărate pe portretul lui Luther, acest Luther al d-sale rămîne o ființă palidă, abstractă — și ca atare nu e nici viu și nici adevărat. Cu tot darul de poet al d-sale, d. Maritain nu știe crea ființe vii. D-sa e poet liric nu epic. Insetat după realitate, d-sa este veșnic în căutarea ei fără să o găsească — lipsă pe care d-sa o constată și o dezaprobă la toți ne-tomiștii. Plimbîndu-și pretutîndeni simpatiile și antipatiile d-sale, d. Maritain se regăsește pe sine pretutîndenea...

Astfel, cu toată pătrunderea sa de psiholog realist, d-sa face mai mult psihologie constructivă. Cu toată vioiciunea stilului și puterea expresiei, d. Maritain mai mult aruncă decît ridică un val de pe personalitatea lui Martin Luther. Deși uriașă personalitatea (reală) a reformatorului sparge adesea vîlul negru al d-lui Ma-

ritain, simțim totuși că acestui portret, considerându-l chiar numai de caricatură, îi lipsește ceva care nu-l lasă să trăiască. Acest lucru, din cauza amintită mai sus: d. Maritain nu știe, nu poate, eși din sine însuși. Nici chiar acolo unde discută idei: După câțiva pași făcuți cu ușurință sub conducerea autorului, cetitorul încetează de a mai urmări ideea — de altfel și autorul — căci vocea omului Maritain înăbușe și omoară cu accentul ei tare raționamentul filozofului.

Suflet pățimăș peste măsură, d. Maritain transformă ideile în pasiuni veritabile, dramatizează abstracțiunile. Iar pasiunile intelectuale, ca toate pasiunile, sînt izvor de poezie. Nu se poate oare spune că orice filozofie mare e în același timp și înaltă poezie? Imaginația filozofică și imaginația lirică par a fi surori! Cîntînd Etica lui Spinoza, cine n'a simțit pasiunea stăpînită — lirismul — care se ascunde în dosul silogismelor aride ale spiritului celui mai însetat de nemărginire pe care l-au produs vremurile moderne? Dar, pînă cînd pasiunea lui Spinoza, fiind înfrînată în continuu, e concentrată și e focul în spuză care nutrește gîndirea, pasiunea d-lui Maritain, nestăpînită cum e, se împrăstie la suprafață și, în loc să dea avînt gîndirii, o înăbușe, rămînînd singură stăpînită: Astfel poetul Maritain se dovedește mai tare decît filozoful Maritain*. Și cu toate acestea, dacă d. Maritain ar consimți să fie numai poet și n'ar face să intervină mereu și zgomotos sistemul țepăn al neotomistului, am admira poate adesea lumina puternică pe care imaginația d-sale de poet ar arunca-o din cînd în cînd peste adîncuri întunecate ale sufletului contemporanilor d-sale...

D. D. Roșca

---

* Amintesc pe Spinoza numai ca exemplu pentru ilustrarea celor de mai sus. Căci nu mi-a trecut niciodată prin minte să fac o apropiere — île cîl de îndepărtată — între d. Jacques Maritain și între marile Baruch Spinoza.

Cronica economică

Criza numerarului și scumpirea evenimentelor

S'au încheiat trei ani decînd lumea vorbește la noi despre „criza de numerar“: Stranie, „criză“ e aceia care timp de trei ani nici nu merge înainte, nici nu dă îndărăt! Pentru odată, ea samănă cu acea stabilitate caracteristică epocilor cînd totmai nu există criză...

În realitate e vorba de scumpetea persistentă a dobînzii; ceiace-i cu totul altceva.

Prețul înalt al dobînzii e un fenomen stabil și normal în anumite țări și pentru anumite epoci. Așa s'a întîmplat vreme de mai multe veacuri în Europa medievală. Sînt toate aparențele că același lucru trebuie să aibă loc și în România. De ce, — vom căuta să aflăm îndată. Dar, oricum, faptul e indiscutabil: Scumpetea dobînzii nu-i în România nici microb aducător de boală — căci altminteri ar progresa — nici o anomalie trecătoare — căci atunci ar regresa; este o situație durabilă, determinată necesar de factori pe care ar fi bine să-i descoperim.

Sînt unii observatori care ne explică astfel fenomenul: se plătește 36 la sută dobîndă pentru că profiturile din întreprinderi sînt atît de mari (150, 200, 300 la sută), încît e rentabil să se consimtă un scont de 3 la sută pe lună.

Iată o explicație idilică în perfectă armonie cu specificul nostru național, — care, cum știm, este mai mult optimist. Căci teoria echivalează cu a spune că scumpetea dobînzii e un fel de

bine, ea provenind din marea prosperitate care a năpădit comerțul și industria română. „Cherté foisonne“ — cum ziceau odată fiziocrații...

E drept că mai e și cealaltă interpretare: patroni și bancheri, laolaltă, se asociază pentru a smulge de la consumator: unii — profituri de speculă, alții — dobânzi cămătărești. Și ni se zugrăvește atunci tabloul cetățeanului român timp de trei ani pompat de doi vampiri odată (fără a mai vorbi de cel de al treilea: fiscul).

Nu știm de ce, dar avem parcă impresia că explicația scumpetei dobânzii prin scumpetea profitului samănă cu explicarea somnului pricinuit de opium prin virtuțile dormitive ale acestuia. Ar fi poate mai folositor să știm de ce plus-valuta în genere — dobîndă și profit laolaltă, a atins la noi o cifră așa de ridicată.

Mai există o ultimă explicație curentă, deprecierea sistematică a leului obligînd pe împrumutător să se asigure în contra riscurilor de fluctuații valutare, scumpește dobînda.

Mărturisim că fenomenul acesta al devalorizării leului este perfect explicativ; n'are decît un *causar*: nu există... De trei ani leul — în afară de variațiile lui sezonale — stă pe loc. Stabilitatea lui e sincronică, tot atît de placidă și tot atît de durabilă cît și „criza“ însăși de care ne ocupăm...

Economiștii interni nu ne dau, așadar, deslegarea. Ne rămîne să-i întrebăm pe cei externi.

Cu mici variante de amănunt, aceștia ne vor spune toți că dobînda e *prețul timpului*. Ce să facem cu această enigmatică metaforă? Putem scoate dintrînsa o formulă pozitivă, bună pentru ciudatele întîmplări monetare de la noi?

Să încercăm.

Din punct de vedere sociologic, *timp* însemnă *întîmplări care trec*, evenimente care se desfășoară. Dar economiștii vorbesc de un preț al timpului. Ori, pentru ca evenimentele să aibă un *preț*, trebuie ca ele să fie ceva asemănător cu o *marfă*, ceva pe care să putem pune stăpînire; un asemenea lucru este el posibil? Ne putem apropria fragmente de Istorie viitoare?

Și de ce nu. Ce-i în urma urmei o *întreprindere* economică decît confiscarea unei bucăți din Istoria națională în folosul unei persoane care o exploatează? Orice întreprindere, orice „afaceri“ nu-i decît un eveniment viitor pe care homo economicus l-a scontat, — adică l-a prevăzut și apoi l-a *cumpărat*. Presimțim că în curînd va crește în societatea noastră nevoia consumațiilor de

Iux? Vom cumpăra acest eveniment viitor, — adică, de pildă, vom cumpăra tot ce trebuie pentru o fabrică de parfum, sau de mătasuri. Cumpărătorul de evenimente îl cunoaștem foarte bine: e patronul din manualele de economie.

Dar vânzătorul? Cine este personagiul înzestrat cu formidabilul drept de a aliena acele fragmente de viitor care sînt evenimentele previzibile?

Proprietarul destinelor unei societăți nu poate fi decît... aceea societate însăși. Vreau să zic acele persoane care sînt considerate a o reprezenta *integral*: parlamentarii, miniștrii, monarhiu, și în genere toți deținătorii de suveranitate. Dar printre ei, există o categorie interesantă întru toate: sînt posesorii de monede. Vom spune că moneda este un „titlu de suveranitate care circulă“ nu pentru că așa spune Knapp, dar pentru că este imposibil să spunem altfel. Puterea liberatorie a monedei, exorbitanta ei putere de a „face comanda“ ori cui și pretutindeni, de a porunci oamenilor—acestea emană toate cîla Societate. Și pe de altă parte a porunci oamenilor nu însumă alt decît a pune stăpînire pe cîteva din conduitele viitoare ale cetățenilor unei societăți, a te face proprietar peste o porțiune de viitor, a cumpăra, cu bani, evenimente care vor fi.

Deținătorul de numerar cînd cedează o cantitate din aceasta, alienează, astfel, un fragment exploatabil din Istoria societății sale. În schimbul sacrificiului consimțit, i se plătește un preț. Și numele acestui preț este *dobînda*.

Cînd vânzătorul de evenimente e ministrul, deputatul sau președintele de republică, prețul se cheamă *comision*. Dar fenomenul e mai puțin important, pentru că fiind adeseori juridicește ilicit și întotdeauna moralmente dezaproabil, — se produce mai rar și rămîne mai invizibil. Așa că numele principal al prețului evenimentelor este tot *dobînda*.

„Legea“ care se degajă din aceste explicații e următoarea: Dobînda fiind prețul evenimentelor, ea va depinde, ca orice preț, de cantitatea mărfii respective, în speță de numărul evenimentelor apropiabile în societatea considerată. Numărul acestora atîrnă la rîndu-i de facilitatea previziunii întîmplărilor viitoare; însfîrșit gradul de previzibilitate depinde de regularitatea, de stabilitatea regimului social, de gradul de „monotonie“ cu care evenimentele se desfășoară în timp.

(Nu este aici locul să arătăm amănunțit cum Istoria și Et-

nografia confirmă acest mod de a vedea. Ne mărginim a aminti o experiență mai impresionantă: am făcut o comparație între curba prețurilor și curba scontului în țările vest-europene în cursul secolului al XIX-lea. Aceasta e o problemă la care economiștii renunțase, căci observase că scontul crește în perioadele de hossa, dar crește și în cele de bessă; de unde încheerea că între cele două serii de fenomene nu-i lanț causal direct. Ceiace-i o eroare. Reluând analiza, observăm că scontul e minim în perioadele de liniște, când previzibilitatea viitorului e ușoară, și anume când curba prețurilor tinde la orizontală; și viceversa scontul e maxim în perioadele atât de hossa febrilă cât și de bessă catastrofică, într'un cuvânt în perioadele când previziunea viitorului e imposibilă, și când curba prețurilor se apropie de verticală. Ceiace se poate formula astfel: *dobânda variază direct proporțional cu gradul de verticalitate al curbei prețurilor.*

Și acum, să revenim la România.

În fericita noastră țară, previzibilitatea viitorului e îngreuiată de tot acel ritm fantezist care caracterizează activitatea guvernanților noștri. Evenimentele apropiabile sînt puține. Fac primă pe piață. Timpul social e scump. Și prețul său, dobînda, nu poate fi decît extrem de ridicat.

Multe contribuie la îngreuierea previzibilității istorice în România: predominanța agriculturii asupra celorlalte ramuri de muncă (ceiace face ca totul să depindă de hazardul recoltelor); secretul în care se elaborează legile; pripa cu care ele se votează; dezorientarea pe care o aduc în public versiunile unor gazete forțamente neinformate; obiceiul de a se da efect retroactiv legilor, etc., etc.. Iată o serie de cauze; și n'am menționat-o pe principala. Ii vom consacra cîteva rînduri.

Regimul economic al țării noastre este acel de *Staatskapitalismus*. Bun sau rău—acesta este, și altul nu poate să fie. Logica unui asemenea sistem vrea ca, printre întreprinderile economice, singurele care să aibă șanse de a nu da faliment să fie acelea în care este cointeresat și Statul. Fără colaborarea efectivă a guvernului, nici o afacere industrială, agricolă ori comercială nu poate da beneficii.

Decît, —nu toată lumea pricepe aceasta. Dîmpotrivă, există mulți care întrebunțează o energie demnă de scopuri mai bune în acea aventură zădarnică ce se cheamă „scăparea de sub tutela Statului“. Așa că România trăește balotată între două rea-

lități adverse: aceia normală a unui capitalism de Stat trainic, și aceia creată artificial de o mînă de negustori îndărătnici care confundă situația dela noi cu aceia din Statele individualiste. In asemenea haos, e lesne de înțeles pentru ce mintea Romînului e dezorientată și talentul său de previziune sensibil diminuat...

Spuneam că la noi e secetă de evenimente previzibile. Pentru a le spori numărul nu-i decît un mijloc: să stabilizăm regimul. Fiecare homo oeconomicus să-și asocieze, la planurile sale de activitate, pe acel tovarăș indispensabil care este statul. Numai generalizat, sistemul cointeresării guvernului se poate epura de inconveniențele lui de astăzi (inevitabile atîta vreme cît are de luptat contra sistemului exotic de întreprinderi fără Stat). Numai atunci vom avea, însfîrșit, o dobîndă ieftină...

Și iată cum, realizarea acestui eveniment atît de dorit și așteptat depinde de neașteptata și nedorita condiție a transformării într'un regim definitiv, a unui regim pe care ne încăpăținăm a-l socoti vremelnîc...

D. I. Suchianu

Cronica socială

Aspectele cooperăției romine

Am făcut și altădată constatarea că mișcarea ca și dogma cooperativă sînt la noi aproape pe de-a întregul ignorate de literatura economică și socială, multă, puțină pe care o avem în țară. Constatarea aceasta s'a făcut de altfel și în alte părți. Astfel am citat pe bătrînul sociolog german, Ferdinand Tönnies, un inimos adept și chiar propovăduitor al ideii cooperatice, care se plînge în a sa „Critică, a opiniei publice“ de lipsa de înțelegere a ființei și importanței sistemului cooperatist, pe care o întilnește aproape la toți economiștii, juriștii și eticienii mai de seamă. Totuși, mai ales, dela războiu, lucrurile par a se schimba. E de ajuns să notăm pentru aceasta, în Franța manifestul universitarilor, în 1921, manifest redactat în spiritul „școlii din Nîmes“ (organizarea economiei generale, din punctul de vedere al interesului consumatorului, urmîndu-se realizarea „prețului just“), ca și pătrunderea studiului cooperăției în învățămîntul academic, în Franța, în Germania, în Elveția, în Belgia, în Anglia, în Italia, în Cehoslovacia și încă în alte țări. Introducerea studiului cooperăției în așezămintele de învățămînt economic superior va avea, desigur, o fericită urmare în privința fixării unei *teorii cooperative generale*, de mult folos pentru cercetarea problemelor mișcării.

La noi, s'a înființat de anul trecut, la facultatea de Drept din București, o conferință, care a fost însă alipită catedrei de drept comercial, iar la Iași s'a publicat de curînd concurs pentru ocuparea unei prea originale catedre de „finanțe, statistică și cooperatie“. Notăm aici cursul liber inaugurat în anul acesta la Academia comercială din București de d. profesor Ion Răducanu. Deasemenea menționăm existența pe lângă Centralele cooperative, a unei „Academii de studii cooperatiste“, la care se observă tendința de a deveni o instituție de învățămînt superior.

Pătrunderea coopeerației în învățămîntul academic, va avea desigur ca urmare interesarea păturii intelectuale a țării pentru această mișcare atît de impozantă numericeste la noi, ajutînd prin aceasta la lămurirea rostului mișcării în viața noastră socială și economică.

Până acum, s'a cercetat prea puțin la noi în această direcție. Pare că sîntem chiar la început. E cunoscut doar că un sociolog, d. Zeletin, a aruncat de curînd întrebarea: există o mișcare cooperativă în România? Și d-sa dă un răspuns negativ, servindu-se, între altele ca argument, de constatarea făcută chiar de unii adepți ai ideii cooperative referitoare la „structura capitalistă a băncilor noastre populare“.

Problema coopeerației *trebuie* să ne preocupe. Aceasta cel puțin din pricina importanții numerice la care a ajuns, în prea scurt timp, această mișcare populară. Cifre statistice complete, sistematic centralizate, nu există (Sînt țări în care activitatea autorității publice în domeniul cooperativ se mărginește la Oficiul de statistică cooperativă, pentru urmărirea dezvoltării acestei mișcări. La noi, unde (vorbim de vechiul Regat), întreaga acțiune se desfășoară după indicațiile instituțiilor Centrale de Stat, nu s'a simțit nevoia organizării unei statistice centrale, care să urmărească și să expue în cifre coordonate desfășurarea acțiunii cooperative de pe întinsul țării, în diferitele ținuturi.

Ultimele statistice pe care le avem la îndemînă arată că erau afiliate celor trei Centrale din București (deci e vorba de cooperative, în marea lor majoritate din vechiul Regat) un număr însemnat de cooperative de credit, de consum, aprovizionare și desfacere în comun, de producție forestieră, industrială și agricolă, obștii de cumpărare și de arendare, cu membri înscriși, după cum urmează:

4.207 bănci populare, cu	886.745 societari
2.646 coop. de consum aprovizionare și desfacere în comun, cu	268.000 „
889 coop. pentru exploatarea pădurilor, cu	58.500 „
257 coop. de producție diversă cu	14.000 „
865 coop agricole, cu	59.000 „
129 obștii sătești de arendare, cu	18.000 „
312 obștii sătești de cumpărare de pământuri, cu	30.000 „

Există deci 9.300 unități cooperatife de diferite feluri, care grupează un număr de peste 1.300.000 societari.

Firește că numărul cooperatorilor e ceva mai mic, una și aceeași persoană putînd participa în același timp la două sau chiar mai multe instituții cooperatife de feluri diferite.

Cum găsim grupați în jurul cooperativilor de credit 887.000 gospodari, putem socoti numărul total al cooperatorilor la cel puțin un milion.

La acest număr se adaugă cooperatifele din noile ținuturi, neafiliate celor trei Centrale (Centrala băncilor populare, Centrala cooperativilor de producție și consum, Centrala obștiilor și a cooperativilor agricole). Sînt mișcări puternice, organizate mai ales pe naționalități, în Ardeal (organizația săsească raiffeisiană, cea svăbească din Banat, băncile populare ungurești, cooperatifele de consum ungurești „*Hangya*“), în Bucovina (organizațiile ruteană; ucrainiană, germană, coop. muncitorești de consum), în Basarabia (cooperatifele germane din sudul provinciei; cooperatifele izraelite).

Ar fi interesantă cunoașterea forței, a structurii și a geografiei mișcării cooperatife de pe întinsul țării. Ne propunem să încercăm în curînd o anchetă în această privință.

Pe baza datelor provizorii și aproximative ce posedăm putem socoti, totuși, la peste 1.400.000 numărul total al celor care au aderat la mișcare.

Este desigur un procent foarte însemnat, dacă se raportează această cifră la numărul capilor de familie din țară.

Firește, cifra aceasta nu indică nici forța economică—fondurile proprii de exploatare ale întreprinderilor cooperatife; răspunderea solidară și nemărginită a membrilor nu este apoi introdusă decît la unele cooperatife de producție,—nici forța socială, căci din acest punct de vedere interesează calitatea aderentului și mai

ales existența conștiință a unei ideologii comune. Totuși isbește fenomenul acesta că în vechiul Regat, de pildă, aproape un milion de familii, (fără câteva zeci de mii, toate țărănești) sînt interesate în această mișcare. Este, în definitiv, singura idee care l-a putut scoate pe țaran din pasivitatea-i cunoscută în ce privește preocupările de ordin public (acum după introducerea votului obștelesc se adaugă, firește, preocuparea politică, pentru mulți, desigur, neașteptată și nedorită). Mișcarea cooperativă este, singura manifestare colectivă a țărănimii noastre din vechiul Regat. Aici n'am cunoscut nici asociații de economi, cu caracter profesional, nici vre-o organizare în asociații cu scopuri pur culturale, nici măcar o mișcare cu caracter cultural-religios, fără să mai vorbim de o mișcare social-religioasă. De altfel nici în mișcarea cooperativă, după cum vom mai vedea, nu găsim o ideologie proprie, conștiință, un ideal social.

Totuși cooperația l-a interesat pe țaran. Cifrele o dovedesc. Pe orașan l-a interesat mult mai puțin. Până la 1923, exista o organizație cooperativă orașenească deosebită de cea sătească. Avem și date deosebite. De atunci statisticele instituțiilor centrale nu se mai îngrijesc să cerceteze situația mișcării dela orașe și din centrele industriale separat de cea a mișcării agricole.

E important a cunoaște participarea fiecărei categorii sociale în mișcare. Fiecare categorie are nevoi economice în mare măsură deosebite și de aceea e interesant a urmări modul de grupare în jurul fiecărei ramuri a mișcării, după cum e important pentru conducerea mișcării, a cunoaște nevoile reale care adună laolaltă pe aderenți.

Cine cercetează structura mișcărilor cooperative din diferite țări, unde mișcarea e suficient de veche și de matură pentru a-și fi putut stabili o organizație interioară și politica cooperatistă aproape definitivă nu va putea decît să constate tendința unei grupări în trei ramuri. Avem astfel organizații cooperative agricole, cu un caracter pronunțat țărănesc, organizații ale claselor de mijloc orașenești, mici patroni meseriași și comercianți și, în fine, organizații în care predomină elementele proletariene, — asociațiile cooperative de consum. E drept că îndeobște grupările acestea nu-și recunosc caracterul de organizații de clasă, că pun aproape întotdeauna în chip formal la baza organizației concepția solidarității tuturor categoriilor sociale, ca și concepția neutralității politice și religioase.

Realitatea arată însă că gruparea forțelor cooperatiste se face aproape întotdeauna—deși nu în totul clar și schematic—în vederea organizării economice a anumitor categorii sociale.

Belgia este singura țară unde neutralitatea politică a mișcării nu e proclamată. (Cînd vorbim de structura mișcării cooperative din diferitele țări, excludem Italia, Rusia și întrucîtva Bulgaria, unde regimul politic a impus organizației cooperatiste din țara respectivă propria sa ideologie). Avem deci aici o mișcare socialistă, una clericală și a treia, mai nouă, liberală. Cea dintăiu este o mișcare muncitorească de consum, cea de a doua o mișcare agricolă, iar ultima grupează membri ai claselor de mijloc orașenești. În Germania, gruparea forțelor cooperative s'a făcut pe baza unor sisteme: Schulze-Delitzsch, Raiffeisen, Rochedale, Haas. Sistemele acestea se aplică însă nevoilor deosebite ale celor trei categorii economice de care am vorbit. Astfel organizațiile Raiffeisen și Haas grupează, în chip preponderent, pe sătenii agricultori, organizația schulzeriană pe micii comercianți și meseriași, iar gruparea din Hamburg, adeptă a principiilor rochedaliane deci și a neutralității politice și religioase, e formată din cooperativele de consum de tip pur. Acestea e drept că asociază elemente din categorii sociale deosebite: pe toți aceia la care necesitățile de consum predomină. Dar, în chip firesc pentru o țară ca Germania, elementul proletar predomină aici. De altfel o nouă organizație centrală a cooperativelelor de consum s'a născut (cu sediul actual la Köln), prin deslîpirea dela Uniunea din Hamburg a unui număr de cooperative, tocmai pe motivul predominării social-democrației în Uniune. Noua Uniune are un pronunțat caracter creștin. Anglia e, din punct de vedere cooperativ, țara clasică a neutralității politice și religioase. E bine de știut însă că există organizații agricole separate de cele de consum cum și că, congresul din 1920 al cooperativei de consum engleze a respins, cu o majoritate de numai patru voturi, propunerea de afiliere la Labour Party, după cum se știe organizație politică de clasă.

Care ar fi la noi, structura cooperativei dela orașe? Există bănci populare, cooperative de producători și cooperative de consum. Mișcarea la orașe a început a lua o oarecare dezvoltare după 1909 și mai ales în 1912, cînd s'a creat „Casa Centrală a meseriilor, creditului și asigurărilor muncitorești“, prin ideia care a dominat la întemeierea și la conducerea ei, o instituție de sprijinire a micilor meseriași romîni. E explicabil de aceea că înainte

de războiu mișcarea s'a mărginit la cooperativele de credit și la cooperative de producție formate de mici întreprinzători: cooperative de construcție (lucrând în sistemul concesionării) și cooperative de furnituri. După războiu s'a creat o instituție nouă, prin deslipirea secției cooperatiste dela Casa Centrală a meseriilor și s'a dat imboldul pentru începerea unei mișcări cooperative de consum, pentru întreaga populație orășenească. Cei 80.135 membri înscrși în cele 354 cooperative de consum existente la finele lui 1921 se repartizau, după profesii, astfel: 19.577 meseriași, 4504 comercianți, 12.095 muncitori, 20.260 funcționari, 1212 pensionari, 2251 profesioniști liberi și 20.236 comercianți.

Isbește aici numărul mic al muncitorilor. Lucrul se explică prin ostilitatea șefilor mișcării muncitorești față de niște organizații controlate și îndrumate de o instituție de stat, alipită Casei meseriilor, împotriva căreia s'a luptat și se luptă încă la noi.

Dar, în afară de aceasta, isbește lipsa totală a unei preocupări în domeniul cooperatist la conducătorii mișcării muncitorești din vechiul Regat. Când doi ani după războiu, un cooperator irlandez ne-a vizitat, pentru a cerea cu sprijinul institutului Carnegie, organizația și realizările cooperatiste dela noi,—a fost și dînsul prea mirat de această lipsă de participare. L-am însoțit atunci în birourile organizației social-democrate și sindicatele din București, unde dorea să cunoască vederile conducătorilor mișcării în această privință. Impresia lăsată de convorbirile ce au avut loc a fost mai mult că se ignorează însemnătatea cooperatției ca mijloc de transformare socială.

Este aceasta de altfel un aspect al mișcării însăși: cooperatorii nu sînt pătrunși de țelurile mai îndepărtate ale acțiunii cooperative, nu consideră cooperatția ca un mijloc de transformare socială,—ci privesc numai foloasele materiale imediate pe care le poate oferi.

Dar să revenim la sate. E știut că aici mișcarea a început între anii 1892 și 1903, prin întemeierea de bănci populare

În 1903 vine legea specială, care crează ca instituție centrală de stat, pentru îndrumarea, controlul și finanțarea mișcării, o Casă Centrală a băncilor populare, devenită doi ani mai târziu, și a cooperativelor sătești. E cunoscută deasemenea activitatea lui Spiru Haret pentru îndrumarea învățătorimii și a preoțimii satelor către mișcarea cooperativă. Progresele numerice ale mișcării au fost rezezi. Astăzi, după abea cîteva decenii, am ajuns la situația pe care ne-o indică cifrele expuse mai sus.

Și acum s'a pus,—după cum am văzut,—întrebarea: există cooperatie română?

Pentru noi, ar fi două puncte de lămurit: 1) existau, (respectiv există) condițiile obiective necesare ființării la noi a unei mișcări cooperatiste reale și 2) îndrumarea care s'a dat mișcării (aici e vorba de: a) cadrul legal ce i s'a creat și b) îndrumarea dată de către conducători firești ori impuși mișcării) a fost ea în concordanță cu spiritul cooperatist și cu nevoile reale ale organismului cooperatist?

Se spune câteodată: cooperatiile în țara noastră nu s'a născut în mod firesc, este o instituție împrumutată de altă țară.

La aceasta răspundem: chiar de este așa, chiar dacă, adică, am introdus la noi, o instituție pe care am luat-o cu împrumut din alte țări, asta nu dovedește nimic. Și nu avem nevoie să alergăm în alte domenii ale vieții sociale, pentru a găsi,—lucru prea ușor de altfel,—cazuri când o idee împrumutată a putut da roade. Chiar mișcarea cooperatistă ne dă atâtea exemple. Și pilda cea mai edificatoare ne-o dă Danemarca, țara cea mai „cooperatizată“ de pe lume. Ideea cooperatistă a fost totuși transplantată pe cale artificială în Danemarca. Că a putut da roade, se datorește desigur faptului că au existat aici condițiile istorice necesare.

Și așa s'au petrecut lucrurile și prin alte părți. Poate am avea tocmai să ne plingem că mișcarea noastră a fost lipsită de îndrumători care să fi cercetat de aproape mișcarea din alte țări, metodele lor de a lucra și justificarea acestor metode, așa cum au făcut de pildă Victor-Aimé Huber în Germania, Francesco Viganò în Italia și alții mulți încă, în diferite țări.

Prin urmare, și pentru mișcarea noastră ne va interesa mai degrabă problema dacă existau aceste condiții necesare unei vieți cooperatiste adevărate. Și aici dăm iarăși peste o greutate: ce se înțelege prin aceasta, care ar fi condițiile obiective care fac ca organizația cooperatistă să nu fie ceva artificial, ci dimpotrivă să se așeze în chip firesc în viața economică și socială a țării. Aici e iarăși loc deschis pentru discuții. Diferite teze se susțin. Succesul depinde de meșteșugul mînuitorului argumentației. Cooperatiile se naște din capitalism, susțin unii. Țările înapoiate din punct de vedere capitalist trebuie ca urmare să aștepte până ce acest regim se va întrona, va ajunge la apogeu. De abia după aceea e loc pentru curente nouă, pentru sisteme economico-sociale care se clădesc prin dărămarea capitalismului. Alții sus-

tin și ne prenumărăm printre aceștia,—că în domeniul agriculturii cooperatismul e forma de organizare firească, într'un regim bazat pe mica exploatare țărănească. Așa este în Danemarca, în Olanda, în Finlanda și aiurea. Albert Thomas,—un socialist acesta,—spunea (în raportul prezentat conferinței internaționale a muncii din 1925), că a putut personal constata cum în anumite țări din Balcani, cooperația este pe punctul de a deveni „un element esențial al vieții naționale“. Și desigur că nimeni nu va căuta pe aici, prin Balcani, țări ajunse în faza de „Hochkapitalismus“.

Ceteam, acum de curînd, în cuprinsul unei lecțiuni ținute la o universitate țărănească din Danemarca, despre întimplarea cu un japonez care a cercetat în repetate rînduri această țară, pentru a cunoaște organizația universităților acestora și pentru a vedea ce s'ar putea face similar în țara lui. Și, în chip firesc, japonezul s'a interesat în deaproape de cooperație. Și pentru a vedea dacă ar fi posibilă crearea unei mișcări cooperative în Japonia, el a pus conducătorilor tuturor universităților pe care le-a vizitat următoarea întrebare: prin ce s'a creat mișcarea cooperativă daneză, care este motivarea ei istorică. La această întrebare a primit tot atîtea răspunsuri cîte instituții a vizitat. Dar, la urma urmei, a reținut răspunsul scurt și apăsător pe care i l-a dat conducătorul ultimei universități populare cercetate. Răspunsul a fost: *The necessity*.

Că propaganda pentru înființarea de cooperative a prins la noi, se datorește desigur faptului că era o necesitate introducerea sistemului. Altă întrebare este dacă i s'a dat îndrumarea conformă ideii cooperative și potrivit nevoilor speciale ale țărănimii noastre.

Care a fost structura mișcării, la începutul ei și cum a evoluat această structură? Care au fost și sînt nevoile care asociază pe aderenți? Impotriva cui s'a îndreptat această acțiune?

Mișcarea a început la noi cu băncile populare. Un fenomen care de altfel a existat mai pretutindeni, în mișcarea cooperativă sătească. Creditul țărănesc normal s'a dovedit a fi creditul cooperatist. La ancheta făcută în 1923 de către comisia consultativă agricolă de pe lîngă Biroul internațional al muncii, asupra cooperației agricole, guvernul olandez răspundea: cooperativa de credit este în agricultură de o „utilitate incalculabilă“.

Orice cooperativă înlătură un intermediar. Cooperativa de credit înlătură pe bancherul particular. La sate, băncile populare

s'au întemeiat deci pentru a înlătura pe cămătar, au luat naștere din nevoia țărănimii de a scăpa de uzură.

Dela început au participat în mișcare și proprietari. Desigur numărul lor era restrâns față de numărul total al cooperativelor. E păcat încă că nu avem date asupra participării lor numerice ca și aceia la formarea capitalurilor. S'a arătat, mai întâiu de d. V. N. Madgearu că avem o „structură capitalistă“ la băncile populare; aceasta pe baza cercetării structurii capitalurilor lor. Pentru începutul mișcării credem că mizele sociale mai însemnate provin tocmai dela proprietarii satelor. Prin aceasta, mișcarea băncilor populare capătă mai mult un caracter de *asistență* decât unul capitalist. De altfel această participare a „clăselor aristocrate“ în mișcarea cooperativă, cum se exprimă V. A. Huber, o găsim și aiurea, în cooperația sătească, în mișcarea germană raiffeisiană de pildă. De bună seamă că și printre proprietarii mari se găseau uzurieri; în deosebi era cunoscut sistemul angajării pentru munțile agricole încă din timpul iernii, prin acordare de avansuri celor lipsiți. Dar un caracter de luptă împotriva proprietarilor de moșii n'a putut lua mișcarea decât ceva mai târziu, atît prin dobîndirea unui loc dominant în băncile populare ale burghezimii satelor, cît și prin acțiunea de întemeiere de obștii sătești de arendare și mai ales de cumpărare, care însemnau deschiderea procesului de trecere a pămînturilor în mîinile celor care le muncesc.

După trecere de citva timp cămătarii, desarmați de concurența cooperativelor de credit, s'au văzut siliți să-și depue disponibilitățile de numerar aici, ajutînd astfel la procurarea creditului necesar celor ce nu au economii, după cum arată d. C. Stere într'un număr din 1912 al acestei reviste.

Dar, cu tot dreptul egal de vot în adunările generale ale băncilor populare, deosebirile de participare la formarea capitalurilor era de natură să imprime într'adevăr o structură anti-cooperativă, capitalistă mișcării. Și critica lui Dobrogeanu-Gherea, care vedea în banca populară noul mijloc la îndemîna lui „Titircă Inimă-Rea al satelor“ pentru a-și menține situația, nu a putut fi cu totul lipsită de temei. De altfel condamnarea definitivă a acțiunii băncilor populare, explicabilă la un socialist radical, era exagerată.

Că a fost și este posibilă o acaparare a băncilor populare de către burghezimea parazită a satelor, se datorește pe deoparte lipsei de cultură și de pregătire special-cooperativă a masei, iar pe de altă parte și regimului legal și statutar al unităților.

Răspunderea solidară și nemărginită a membrilor ar fi scăzut desigur afluența micilor capitaliști. Tot așa ar fi fost necesar să se fixeze prin lege un raport maxim între cea mai mică și cea mai mare miză posibilă. Repetăm: cu toate că există egalitatea dreptului de vot, e în firea lucrurilor că în cooperativă să existe o anumită proporție între mizele sociale. Deaceia am ținut ca într'un proiect de cod cooperatist, lucrat împreună cu d. Madgearu, să introducem acest principiu cu privire la formarea capitalurilor cooperative.

Lipsa răspunderii solidare, efectuarea operațiilor și cu nesocietarii și disproporția capitalurilor sociale în cooperativă,—sînt defectele care au putut îndepărta instituțiile create dela adevărata lor menire cooperatistă. Organizația ce s'a dat dela început mișcării poate deci justifica întrucîtva nedumerirea născută acum asupra caracterului acestei mișcări. Nevoia însă nu poate fi contestată.

În urma băncilor populare s'au născut și dezvoltat obștiile sătești de arendare și de cumpărare de pămînturi. Acțiunea acestora a fost binefăcătoare, și rolul lor înaintea operei de împrumut nu este contestat. Interesant este de constatat că asocierii în obștii de cumpărare de pămînturi nu a încetat nici acum. Aceasta dovedește că procesul trecerii pămîntului în mîinile celor ce-l muncesc nu este încă terminat în țara noastră, nici acum după marea împrumut.

Din celelalte forme de cooperatie prezintă însemnătate în primul rînd organizațiile de aprovizionare, transformare și desfăcerea a produselor exploatărilor țărănești ca și sprijinirea muncii agricole, prin mașini exploatare în comun.

Nu există acum altă cale de a da posibilitatea exploatărilor mici și mijlocii să se bucure de avantajele marilor exploatare agricole, decît prin efectuarea în comun a anumitor operațiuni. În acest domeniu sîntem de abia la început. De altfel despre o acțiune cooperativă agricolă de abia de acum înainte se poate vorbi la noi. Chiar și industrializarea produselor agricole nu se va putea face decît cu participarea organizației cooperative a țărănimii.

Spuneam mai înainte,—vorbind despre cooperatia orășenească,—că trebuie să constatăm lipsa unor țeluri mai îndepărtate în mișcare. Idealurile de transformare socială, în mișcarea cooperativă, s'au legat mai întăiu de cooperativele uvriere de produc-

ție, apoi de mișcarea cooperativă a consumatorilor. Aceste ramuri ale cooperăției vin, prin ființa ca și prin țelurile lor, în luptă directă cu organizația capitalistă. Cooperăția sătească e mai puțin prinsă în această luptă. Totuși noi credem că ea se angrenează în chip perfect în sistemul economic-social cooperatist, cciace nu este și părerea aderenților doctrinei „domniei consumatorului“. Vom mai avea prilejul să desbatem problema.

Aici voim numai să notăm acest defect al mișcării noastre, care este lipsa unei ideologii proprii, lipsa unui ideal social și etic care să anime pe aderenții săi. Se datorește desigur în bună măsură structurii constituționale, ce i s'a dat mișcării prin regulul său juridic, care oprește participarea la acțiunea cooperativă a unor forțe intelectuale și morale dominante. Participarea în massă a intelectualilor nu ar schimba nimic: e cunoscută lipsa unor idealuri sociale care ar anima această pătură, la noi.

Gr. Mladenatz

Miscellanea

In marginea ultimei nuvele a d-lui M. Sadoveanu.

Ultima nuvelă a d-lui M. Sadoveanu, „Orb sărac“, publicată în numărul trecut al acestei reviste, din punctul de vedere al perfecției artistice a atins, mi se pare, culmea. Conștiința estetică a autorului e la apogeul ei. Farmecul minunat al limbii, care e în același timp plastică, de o proporție arhitectonică desăvârșită și totuși muzicală, calmul narației, justetea momentelor psihologice, proporția compoziției sînt organic legate între ele ca să dea o mică capodoperă.

Cu această bucată, limba romînească a atins aceleași înălțimi pe care le-a atins cea franceză cu Anatole France ori M. Barrés. Cetînd-o simți că e din aceeași familie cu „Le chanteur de Kymé“ și cu „Un jardin sur l'Oronte“. Orice bucată literară romînească, afară de acelea ale lui Eminescu și Caragiale, nu pot da acea satisfacție estetică deplină, în care nu mai ai sentimentul nici unei insuficiențe, nu mai ceri nimic autorului, simți că nimic în plus sau minus nu mai convenea tratării. Perfecțiunea e de ordin matematic prin stringența ei. Puține producții literare romînești care să nu pară pe lângă aceasta ratate, chinuite, stîngace, dibuind alături de ceiace trebuie, adăugînd balast sau cercînd în zadar să umple lacune. Fără îndoială d. M. Sadoveanu e cea mai înaltă conștiință estetică a neamului în momentul de față și desigur alături de Eminescu și Caragiale cea de a treia culme a literaturii noastre moderne.

Psihologia orbului, a babei care-l conduce, a gelosului comis Ioniță care nu poate plasa nici o povestire, fără a reeși din vre-o analiză pedantă, prin simpla comportare a eroilor, e definitivă. Iar psihologia moravurilor din trecut se înscrie cu un caracter melancolic prin arhaismul său, desenînd tot sufletul de altădată—și de acum,—al acestui popor. Această umilă și modestă întimplare din viața cotidiană a veacului trecut ia proporții de epopee. E într'însa o bucată bună din istoria noastră a Moldovenilor.

Cetînd „orb sărac“ nu poți să nu ajungi la reflecția că atîta conștiință estetică a apărut tocmai la un scriitor care n'a făcut niciodată caz de arta pură, care vrea să fie un cetățean și un om, înainte de a fi numai un artist. Dar simțul frumosului și realizarea lui nu se „fabrică“ după comandă, iar cel care-l are tocmai pentru aceasta nu vorbește niciodată de dînsul.

Gîndiți-vă acum la realizările schiloade, grotești, chinuite ale acelor care strigă toată ziua în favoarea esteticei pure și veți înțelege perfect de ce au nevoie de atîta teorie.—*M. R.*

Georg Brandes.

A murit în vîrstă de 85 ani (era născut la 1842) criticul Georg Brandes. El a trecut drept unul din cei mai însemnați critici europeni din a doua jumătate a secolului trecut. A fost în deosebi influențat de H. Taine asupra căruia a scris o monografie, „Estetica franceză a timpului nostru“, și de J. St. Mill din care a tradus în limba daneză. A funcționat multă vreme ca conferențiar al Universității din Copenhaga. Fructul cursurilor ținute acolo a format opera sa monumentală „Curențele principale ale literaturii sec. XIX-lea“. Din ciclul acesta studiile închinete romantismului au devenit astăzi clasice.

A mai consacrat apoi cercetări filozofului nordic Sören Kierkegaard, lui Lassalle, Shakespeare. Articolele sale de critică contemporană au fost adunate în volumele: „Suflete moderne“ și „Oameni și opere“. Georg Brandes era de foarte multe ori un spirit profund, împingînd metoda istorică și biografia până la adînci detalii, dar de multe ori—in special în ultima parte a carierei sale—se achita cu un bagaj anecdotic adesea superficial. Atitudinea sa era larg umanitaristă și în cariera de gazetar și publicist politic a combătut, ori unde apărea în Europa, reacțiunea și obscurantismul sub forma judecăților religioase și șovine. Era un adept hotărît al libertății desăvîrșite și ura orice autoritarism. De aceea el a avut o influență deosebită asupra tineretului nostru socialist de la sfîrșitul secolului trecut. I. Gherea în special îl cita cu predilecție alături de H. Taine. Pe teoriile acestor doi critici se bazează și considerațiile asupra artei ale criticului socialist. Astfel, indirect, Georg Brandes a adus și el o contribuție la modernizarea culturii romînești.—*M. R.*

Simion Iușchevici.

Scriitorul, mort zilele acestea la Paris, în vîrstă de cincizeci și șase de ani, nu e un necunoscut pentru cetitorii noștri.

„Viața Romînească“ a publicat în 1921, în traducere după manuscris, ultima parte din romanul Leon. Drei, în care unele aspecte ale societății rusești dinaintea războiului, descompunerea ei morală cu deosebire, sînt prinse în pagini pline de naturalitate și umor.

Înalt, bine clădit, lăsînd o jovială impresie de vigoare și sănătate, astfel ne-a apărut Simion Iușchevici, cînd s'a oprit în trecerea lui spre America, în redacția noastră și nimic nu prevestea atunci sfîrșitul lui timpuriu.

Amic cu Gorki, Andreev, dar și cu scriitorii emigrați azi ca

Bunin sau Kuprin, Iușkevici era animat de preocupările estetice ale generației sale, atât de îndepărtate de acele care stăpînesc Rusia actuală.

Acestea nu lipsesc însă cu totul din opera sa, și ultima lui lucrare care descrie viața unei familii evreești din Odesa (orașul său natal) sub regimul sovietic, între 1918—1920, va rămînea desigur ca un prețios document de moravuri.—O. B..

„Făt-frumos din teiu“

În articolul din numărul trecut despre „Edițiile poeziilor lui Eminescu“, am amintit de *legenda* că Eminescu, la vîrsta de paisprezece ani, ar fi scris cu cridă pe poarta castelului din Dumbrăveni strofa finală din „Făt-frumos din teiu“,—inspirat de o întâmplare povestită de tatăl său. Și am adăugat că d. Corneliu Botez crede în această istorie, pe care o înserează în „Omagiu lui Eminescu“.

D. Corneliu Botez îmi scrie că nici d-sa nu crede adevărată această istorie, așa cum i-a comunicat-o Căpitanul Eminescu și că a publicat-o ca simplu *material* pentru uzul viitorilor biografi ai lui Eminescu,—cum a făcut și cu alte știri căpătate dela persoane care au trăit în preajma poetului.

Eu însă, dintr'o lungă deprindere cu tratarea izvoarelor, am crezut că d. Corneliu Botez a consemnat în „Omagiu“ numai faptele care i se păreau și d-sale cel puțin posibile, acele care în adevăr pot servi ca *material* pentru viitorii biografi... Ași mai putea adăoga că publicul mare, căruiu de altfel îi era destinat „Omagiul“, a luat desigur drept adevăr legenda aceasta,—de unde urmează că *metodul* d-lui Corneliu Botez nu a fost cel mai fericit.

D. Corneliu Botez mai adăoga că convingerea d-sale este următoarea: Eminescu, cînd era în puterea talentului, și-a adus aminte de întâmplarea povestită lui în copilărie de tatăl său—și a compus poezia „Făt-frumos din teiu“.

Aceasta, se poate.

Ba încă se poate și mai bine—altfel. Poate că nu în 1864 a auzit Eminescu de întâmplarea Nemțoaicei fugită cu un țaran—ci în 1874, cu un an înainte de compunerea poeziei. Dar aceasta *rămîne* o pură ipoteză.

Cît despre strofa scrisă cu cridă pe poarta castelului, lucrul e imposibil chiar și în această ultimă ipoteză. Strofa e concluzia—logică și afectivă—a strofelor anterioare. Și apoi nu cred că Eminescu cînd făcea excursii, obișnuia să umble cu crida în buzunar, ca să scrie poezii pe garduri...—G. I.

Recenzii

Ion Pillat, Biserica de altădată, poezii, ed. „Cartea Românească”, București, 1926.

Am scris aici mai demult că structura sufletească a d-lui I. Pillat e aceea a unui perfect clasic. Echilibrul său sufletească organic, spontan. Armonia diferitelor facultăți nu e rezultatul luptelor, ciocnirilor, eroziunilor, în urma cărora, abia la o anumită vârstă, se capătă împăcarea sufletească. Acordul său înlim e original, e dat dela început, înăscut. Probleme ori îngrijorări tulburătoare nu i se impun chinuitor. El le mistue imediat în complexul său sufletească, dindu-le forma firească și aspectul cuvenit.

Caracteristica clasicului e că asimilează, adică reduce la unitatea sa specifică totul. Nu există dualism, dezadaotare, în el. Nu există mai ales pentru el obstacol. Cineva a definit realitatea ca o rezistență la tendințele noastre. Inșă ori cît ar fi de disperată, de contradictorie față de propriul său temperament, această rezistență este imediat dizolvată. Clasicul nu cunoaște antagonismul, opoziția față de materialul său artistic.

Se vor putea verifica și mai bine aceste considerații, dacă analizăm mai deaproape, cazul estetic al d-lui Pillat. Conținutul poeziilor sale e profund tradiționalist. Sufletul său are adînci rădăcini în pămîntul țării sale. Oamenii de țară, instituțiile strămoșești, petegiul caracteristic al locului natal, acestea sînt temele obișnuite ale poeziilor sale. Volumul acesta se ocupă mai ales de o anumită latură a credinței naționale: cîntă viața monahală de mănăstire, „Arhondaric” (una din cele mai frumoase poezii ale volumului), „Toaca”, cîntă povestea Maicei Domnului în lumina ortodoxă, desemnează chipuri pentru o evanghelle”. Altădată întrebuițează chiar de dreptul metru popular ca să prezînte datinile și superstițiile poporului („M-rji”). D. Pillat are același material ca scriitorii poporanști (mai poporanști ca d. Sădoveanu), mai mult chiar, același material ca scriitorii țărăniști din perioada „Sămănătorului”.

Dar cine nu vede deosebirea! Sufletul d-lui Pillat e rafinat și cizelat. Cultura sa e variată și adînc pătrunsă de spiritul artistic contemporan. Tehnica sa e curat modernistă. El șine samă de toate progresele de formă ale poeziei recente și nu neglijează nici una din achizițiile ei prosodice. Chiar cînd la metru popular, acesta e prefăcut după invizibile dar savante legi de artă a versului. Atitudinea strict

estetică, preocuparea de artă și reușită tehnică sînt mereu prezente. D. Pillat pune și rezolvă, cu ocazia temelor populare și naționale, diferite probleme de creațiune poetică.

Pe oricine ar fi încurcat acest dualism între tradiție și modernism.

Excelentul echilibru sufletesc al d-lui Pillat l-a soluționat mai mult decât fericit. El a asimilat modernismul tradiția creînd dintr'ondezarmonie, dintr'un paradox aparent o unitate vie. Toată estetica d-lui Pillat, constă din acest efect de contrast între un conținut tradițional și popular și o formă savantă și modernistă. Celace la alții ar fi putut duce la neplăcute dezacorduri, la contradicții interne, la lipsă de coerență, la dînsul, duce la armonice caracteristice cu alții mai savuroase, cu cîi sînt obișnute din note mai discontinue.

Intr'altul e de adevărat că nimic nu rezistă puterii de asimilare a clascului, că nimic nu subzistă în creațiunea sa nesoluționat, nemisluț într'un fel sau altul.

M. Ralea.

* * *

V. Voiculescu, Poeme cu ingeri, Cartea vremii, Ed. Fundației culturale Principele Carol.

Titlul volumului deșteaptă în noi viziunea unei lumi diafane scumpe altor suflete mistico-simboliste.

Dar prima poezie „Coboră cuvintele” cu versuri ca acestea :

De-acolo din poștea de aur a durerii,
Unde gîndurile pase în turme neșlute,
Smulse din florile țînei și țarba tăcerii
Coboră cuvintele, negre mielușele mute.

Sufletul pe poteci întortochiaste
Le mîină și le bate, suduind la vale,
Plăpînte, blinde, neînțarcate.
Și le duce să le tae 'n zăhanale.

Suflete, cioban rău, casap cu mină crunte...

ne arată dimpotrivă un poet tradiționalist, cu o pronunțată predilecție pentru imagial rusico-naturaliste de un realism brutal și crud.

Ingerii d-lui Voiculescu sînt înarmați cu securi (în pădurile cu gînduri) sau plutesc într'o atmosferă macabră :

Nu te mai face inger cum rîvneai odată,
Ajungi iar pămînt și te faci iar apă !

Coborînd pe line arpi de suspine,
La un loc cu viermi, lin să nu-l deștepte,
Se întoarce'n carne, alte vremi s'aștepte,
Alba îngerejă încheagă'n tine !

Noaptea peste line s'a lăsat pe labe :
Linge, așijală, coastele ei slabe
Și, ulmînd lumina, mirie spre stele. (Inger amînat).

Creoiu sau obscur, de cîte ori manifestă veleități filozofice, fără emoție și muzicalitate în poeziile de lirism intim, temperament mai

mult epico-descriptiv, d. Volculescu e mai norocos cînd se inspiră din legendele trecutului.

Dacă nu cade în prozaism și vulgaritate, cu versuri în felul acestora:

Stă căciula ferfelită
Peste fața lui bojită
Cluguliță de vărsal.
(Un glotaș)

viziunea sa poate deveni ca în „Isus pe ape“:

Departa 'n zborul lacom, cu vîntul împotriva,
Nevolnic, ucenicul uitase să se roage;
Corabia, o coajă de nucă costelivă
Trosnea în pumni mării, clătindu-se din doage.

Și înceștali de spalmă cu minile pe funii,
Priveau cum urlașa nălucă se tol duce:
Cu brațele în lături plutea'n bălăia lunii
Tăind și cer și ape ca o imensă cruce.

precisă, ba chiar de oarecare amploare.

O. B.

Emanoil Bucuța, Fuga lui Seŭki, Roman, Ed. „Cartea Românească“, București.

Cunoscut ca prozator prin „Legătura roșie“, impresionantă povestire de dragoste și durere din părțile ardelenne, d. Bucuța ne dă acum, ca și alțiia din scrierilor tinere, un roman.

Dar „Fuga lui Seŭki“, al cărui subiect e în primul rînd istoria unei crize sufletești, iubirea ascunsă, limidă și tragică a unui adolescent musulman, ar fi cîștigat desigur artistic, dacă rămînea numai o sobră și dramatică nuvelă. Pentru aceasta, d. Bucuța ar fi trebuit însă să reducă mult elementul descriptiv și cel istorico-etnografic, care alcătuiește cel puțin două treimi ale romanului.

Cu tot defectul compoziției și abundența detaliilor inutile sau de un realism prea minuțios, „Fuga lui Seŭki“, nu e totuși lipsită de însușiri estetice.

Dacă gingașa fecioară Umurli, apare mai mult ca o viziune poetică, figura lui Seŭki cu firea lui de orientat, visătoare, pasionată și arzătoare e desenată cu ghibăcie și cu toate că mobilul profund al acțiunii lui rămîne cam enigmatic, cu ascuțită pătrundere. Acea epă sodică, a călugărului Antim, care poartă în desaga lui cărțile sfinte cu cuvîntul Domnului pe toate platurile românești, deși idealizată poate, e deosebit interesantă.

Mediul în care se desfășoară acțiunea e Vidinul cu vechea cetate a Diilor și minaretele trandafirii, cu populația lui amestecată de Turci, trăind retrași și melancolici din amintirea trecutului, a puterii și gloriei apuse, Bulgari muncitori și aprigi, Romîni din Dolj sau din munți refugiați de răul ciocoilor, unii hanzi, alții învățători sau logofeți de strană, Ruși care au cunoscut revoluția, Firșeroși veniți cu roți de cașcaval pentru sfaturi și ajutoare la miez noapte.

ora acum Mussolini l-ar condamna pe vinovați. Autorul contestă că fascismul ar fi salvat Italia de revoluție și că ar fi îndreptat finanțele. După ce combate naționalismul exagerat cu anexele lui clericalismul antisemitismul, precum și bolșevismul cu dezastrele lui economice și politice, autorul nu vede o altă cale de eșire din situația actuală a Europei decât în libertatea politică și economică cu formarea de vaste uniuni vamale și economice: statele unite ale Europei.

Dr. P. Cazacu

* * *

Dr. A. F. Legendre, *La civilisation chinoise moderne*, Payot, Paris, 1926.

Autorul a petrecut mai mulți ani în China, a vizitat diferite regiuni din acea țară: rezultatul studiilor și observațiilor sale le publică într'un volum de 300 pagini, locmai cind mișcările din China provoacă un mare interes în toată lumea. El studiază amănunțit: familia chineză, cu groaznica tiranie și chiar tortură în special a femeilor, cultul părinților morți, izolarea familiilor, absența noțiunii de patrie, tendințele egoiste, și refuzul ori cărei sforțări, izvorite și din religia lui Confucius. Autorul descrie detaliat: locuința Chinezului, săracă rece și întunecoasă; orașele și satele cu străzi înguste și pline de murdărie; transportul național, care se face cu roabele, sau pe umere; îmbrăcămintea săracă, din care prin tradiție este eliminată lina; alimentația redusă la imensa majoritate a populației nu din cauza sărăciei, ci a sărăciei; arta și industriile primitive și imuabile; agricultura mică, care de mil de ani se face după vechi metode și cu instrumente primitive; distrugerea pădurilor, care a provocat secetele; lipsa de pășune și de vite de tracțiune; comerțul fără stocuri cît de mici de mărfuri și capital; clasele sociale, începînd cu aristocrația (mandarinatul) cu oarecare cultură literară, tradițională, medievală, fără cultură științifică și istorică; meseriașii, săraci constituiți în corporații medievale, cu capacități de muncă redusă; imensa corporație de lucrători dela transporturi (coolies), extrem de săraci și bajocoriji; agricultorul mic sărac, fără apărare de bandiți, cărora trebuie să le plătească biruri ca și statul, care nu îl apără și silit a culege recolta verde din cauza lipsei de rezerve. În ordinea mentală și economică autorul constată: oprirea oricărei dezvoltări la un anumit grad ancestral, care se păstrează cu stinjenie, se socotește superior tuturor din lume și oprește ori și ce sforțare de înaintare; lipsa ori și căror noțiuni științifice, lipsa de rezerve, lipsa de capitaluri. De două mil de ani Chinezul nu a mai creat și asimilat nimic nou și pare incapabil de a aduce vre-o perfecționare oricărei industrii; el nu are acuitatea sensorială a europeanului, finețea și rapiditatea perceperei; circulația sanguină la el este mai lentă și organele mai puțin apte pentru apărare, atențiunea îi este inferioară și ca intensitate și ca durată; el este lipsit de idei generale, nu știe a analiza nici a sintetiza, nu îi place munca continuă, preferă inerția și somnul, zicînd mereu: „man-man“, celace s'ar traduce prin urcuscul: „lavaș-lavaș“, așa de bine cunoscut la noi.

Din toate acestea a rezultat falimentul complet: producție redusă în cultură, industrie, comerț, lipsă de căi de comunicație, foame, războiul civil.

Constăind în China două tipuri: unul asiroid și altul negroid, autorul crede că primul a fost cuceritorul și autorul culturii, dar mîșîndu-se și fiind în minoritate, a dat naștere poporul galben - Chinezii cu potențial cerebral inferior.

Astfel condițiile economice și potențialul fizic și psihic inferior a locuitorilor sînt cauzele stării actuale din China. Capitalismul european, japonez și american lupînd pentru piața potențială imensă (300-milioane numai după autor și nu 400 cit se spune), generația nouă de Chinezi cu educație europeană sau americană, intervenția bolșevis

mulul rusesc, în scopuri anti-engleze și anti-americane—complică și mai mult haosul din China. Aulorul crede că fără ajutorul rasei albe, nici o eșire din situația actuală nu este posibilă. El se teme că războaiele actuale din China vor duce la expulzarea Europeanilor și Americanilor de acolo, la războaiele în Indii și în alte colonii, iar ca rezultat se vor instala în întregul Orient, Rusia și Germania.

Dr. P. Cazacu

* * *

Max Eastman, *Depuis la mort de Lenin*, Paris, 1925, Librairie Gallimard.

Eastman vrea să reabiliteze pe Troțki în fața comunismului internațional, arătând cauzele adevărate ale dezacordului dintre el și Irimvratul Stalin, Zinoviev și Kamenev, dezacord în urma căruia Troțki, în 1924, s'a văzut silit să demisioneze din toate demnitățile ce ocupa. Cel mai activ colaborator al lui Lenin a fost acuzat atunci de abateri grave de la doctrina leninistă: i s'a pus în sarcină tendința de a reveni la vechea lui idee a „revoluției permanente”, de a-și fi format opinii proprii în problemele politicii economice, mai ales aceia a raportului dintre clasa muncitoare și țărani, și o mulțime de alte erorii, bolilezate toate printr'un nou „ism” adăugat numelui celui acuzat.

Toate aceste, după autor, nu erau decât răstălmăciri interesate ale scrierilor lui Troțki. Acesta n'a deviat de la doctrina bolșevică, nu poate fi vorba de „Troțkism”, după cum era exclusă și posibilitatea oricărei aventuri „bonapartistă”, fiindcă Troțki e prea devotat revoluției. O altă problemă ridicată de el a provocat conflictul: acela a „cursului nou” în organizarea partidului comunist rus. Noua organizare preconizată de Troțki, fără a înceta să fie centralizată, trebuia să devie mai elastică, printr'un contact mai strâns cu masele partidului, în special cu tineretul, și printr'o preeminență mai deasă a organelor partidului, alese de „jos în sus”, și nu impuse de „sus în jos”, cum s'a procedat, din necesități imperioase, în primii ani ai revoluției. Prin această reorganizare se viza înlăturarea birocrației de partid și evitarea fracționismului, ce era fatal să se ivească în urma predominării excesive în partid a funcționarilor lui.

Opusă acestor tendinți era activitatea lui Stalin, secretarul partidului, care se sprijinea tocmai pe birocrația partidului bolșevic, creată de el. Deoparte era rutina doctrinară, de altă parte înțelegerea caracterului dialectic al evenimentelor, pe care Troțki a avut-o clară ca și Lenin; deoparte era „garda veche” a partidului, colaboratorii lui Lenin dinainte de revoluție, de altă parte „Intrusul” (Troțki n'a aparținut partidului bolșevic până la 1917) care însă prin intuiția situațiilor concrete ale vieții politice, prin talentul oratoric și de mare organizator, s'a impus ca personalitatea cea mai puternică a Rusiei revoluționare, încât numele lui era pronunțat todeauna imediat după acel al lui Lenin. „Lenin și Troțki” personificau revoluția rusă.

Dar Troțki e un „mare om” și nu e un „mare politician”. El e prea sincer, n'are prudența omului politic (Lenin l-a caracterizat prin „încrederea excesivă”). Adversarii lui au luptat însă folosind orice mijloace. Era un atac personal, în care erau ajutați și de aparatul partidului. Era firesc ca cei 18.000 de funcționari ai partidului, amenințați cu pierderea avantajelor personale să reacționeze împotriva inovatorului.

Nu i s'a dat lui Troțki nici măcar posibilitatea de a se apăra, nici în congresul general al partidului, nici în presă. Și astfel a fost învins, cu toată popularitatea imensă de care se bucura în masele partidului.

Easman e un admirator al lui Trojki. Deaceia uneori nesocotește meritele adversarilor lui. De exemplu, trece ușor peste faptul că în timpul luptelor cu Kolceak conducătorul armatei sovietice era Kamenev, ceiace înseamnă că erau și alți organizațori și animatori ai armatelor roșii.

Dar lăsând la o parte laudele exagerate, încercarea de a contura personalitatea lui Trojki meriță toată atenția. Caracterizările lui Easman coincid în bună parte cu impresiile celor ce l-au văzut și urmărit pe Trojki în timpul revoluției din 1917. Autorul ocolește însă, în interesul cauzelor apărute, scăderea principală a lui Trojki: orgoliul nemăsurat, cu toate că chiar din expunerea atitudinii lui în lupta cu Stalin și alții, acest defect se evidențiază destul de bine. E o problemă, totuși, cum acest defect al lui Trojki se împacă cu devotamentul pentru revoluție.

Cel ce se vor ocupa, în viitor, de personalitatea lui Trojki, vor avea de rezolvit și această problemă.

V. Harea

* * *

Evzen Stern, Socialismul lui Masaryk, 142 pag, edit. L'Eglantier, Bruxelles, 1926.

Conceptia socială a președintelui și profesorului Masaryk se încheagă din îmbinarea armonioasă a idealismului cu posibilitățile concrete ale realității.

Socialismul marxist filtrat de interpretarea originală a autorului nostru, este curățat de toate resturile utopice.

Nevoia unei revizii a marxismului spre a-l acorda cu imperatiile realității, era cu atât mai necesară cu cât, problema socialistă alcătuiește azi chestia crucială a științei și conștiinței noastre.

În esență, socialismul urmărește o mai dreaptă repartitie a bunurilor și perfecționarea organizației sociale, sub aspectul său economic și mai ales—și aici pune accentul Masaryk—intelectual.

„Socialismul este înainte de orice o problemă de conștiință, de reformă morală”.

Crearea unor forme superioare de viață socială și integrarea lor vie în complexul organic al societății, nu este cu puțință numai pe baza transformărilor perfecționale, intervenite în fenomenologia economică, ci mai cu seamă prin pregătirea adecuată a conștiințelor individuale cu ajutorul reformelor morale preteritice.

Nedreptățile sociale trăiesc mai ales în conștiința noastră decît în instituțiile legitime de diverșii reformatori imperfecti; înlăturarea lor nu e posibilă fără prealabila pregătire temeinică a idelilor și moravurilor.

Într'o societate sălbatică, inapoiată, într'o societate—de pildă ca cea rusească—în care domina încă feudalismul sau în care abia se încheagă o viață burgheză (așa cum sînt multe din organizațiile sociale ale Răsăritului european), construcțiile impecabile ale socialismului marxist nu se pot așeza solid: „rămîn simple împletiri ideologice ale unui idealism pur, care nu poate prin contactul său cu realitatea să fecundeze nouă liparnițe de viață colectivă”.

Evoluția materială a organismelor sociale, în deosebi evoluția conștiinței sociale pot lega socialismul de realitate.

Materialismul istoric al lui Marx, cu toată unilateralitatea lui—are meritul incontestabil de a fi introdus *conceptul muncă*, ca reflex fidel al personalității umane, în locul *conceptului* obtuz de *proprietate*; dar nu numai atât:

K. Marx aduce în cercetarea fenomenelor sociale elementul de precizie cel mai prețios: *metoda pozitivă*, preocuparea permanentă de a desluși în jocul ciudat al forțelor sociale, punctul central director și a explica fenomenul economic în cadrul dinamismului social.

Insistînd însă numai asupra factorului economic și încercînd fundarea întregel mecanici sociale, pe forța și variațiile elementului economic—Marx formulează o concepție unilaterală, conținînd numeroase observații juste și definitive asupra formării și evoluției mecanismului colectiv; ca plan de ansamblu însă, în așezarea socială a prezentului, concepția marxistă s'a dovedit—prin experiența reală inaptă să răspundă postulatelor complexe ale societății contemporane.

Comunismul rusesc a evidențiat cu prisosință marginile *posibilității* în aplicarea practică a marxismului.

„În Rusia nu există nici comunism nici socialism pentru foarte simplul motiv că poporul rus n'a fost educat pentru socialism...”

Socialismul creator și evoluționist—singurul realizabil de altfel—se înlăpăuște prin reforme sociale și economice progresive, și printr-o simultană transformare a ideilor și credințelor, operă de pură educație morală și intelectuală.

„Revoluția”—ca mijloc de realizare—este utilizată sub forma ei nesîngeroasă (parlamentară, literară, etc.); fără revoluția spiritelor și a inimii, revoluția politică și socială, rămîne superficială...

Revoluția este în fond o chestiune de conștiință, în angrenajul ei se sfarmă multe vieți omenești; țară pentruce mijloacele ei violente trebuie să fie folosite numai ca *ultima rație*, spre a apăra libertatea și a chezași un viitor social mai bun!...

Și dacă nu trebuie să condamnăm *de plano* acțiunea revoluționară, de multe ori, hotărîri necesară, —să nu uităm un moment, că pentru instaurarea viabilă a unor nouă forme de viață socială avem nevoie de rațiune, de crier, nu de pumai!

Transformările sociale izbutesc să se identifice vieții, dacă avem un plan limpede și bine determinat” (Th. Masaryk: *La Question sociale*, passim).

Masaryk își încadrează ideologia socialistă în marginile unei probleme de morală*.

Revoluția—ca mijloc excepțional—evoluția socială ca mijloc normal și firesc—prilejuiesc refacerea socială în mod viabil numai în măsura în care, în prealabil, s'a înlăpăuit lemeinic revoluția sau evoluția sufletească ca morală a societății respective.

Socialismul nu se poate înlăpăui pe rudimentele ignoranței și primitivismului; socialismul nu se aplică decît înțgheburilor sociale, în care superioara pregătire ideologică și morală este paralelă condițiilor tehnice evolute ale vieții industriale.

Petre I. Ghiăț

* * *

G. Plékhanov, *Introduction à l'histoire sociale de la Russie*, trad. du russe par M-me Batault-Plékhanov. Collection historique de l'Institut d'études slaves, Ed. Bossard, Paris, 1926.

Introducerea în istoria socială a Rusiei e delașată de Plékhanov din marea lui operă neterminată: *Istoria gîndirii sociale rusești* (*Istoria russkoi obșcestvoenoi misli*), Moscova, Ed. I, 1914-191, Ed.

* „Democrația este nu numai un sistem politic, ci și o problemă morală, mai ales morală”. (T. M., ibidem).

II, 1925), din care au apărut numai trei volume. Dar această introducere e un lot încheiat, în care se face aplicarea marxismului la istoria Rusiei.

Autorul începe prin revizuirea concepțiilor istorice ale istoricografilor ruși: Klinevski, S. Soloviev, Pavlov-Silvanski și Keltulalā, care își acordă însemnătate deosebită factorului economic, dar îi dau o interpretare greșită și unilaterală, sau introduc în explicația procesului istoric și alți factori, mai ales acel politic. Înțelegerea mai largă a factorului economic și reducerea evoluției structurii sociale din Rusia la un singur principiu, lasă celorlor lui impresia unei cohezii strinse în desfășurarea evenimentelor istorice, și astfel, e satisfăcătoare exigența unui determinism riguros.

În adevăr, istoria Rusiei e, în primul rând, produsul mediului geografic, ale cărui particularități influențează mediul social. Șesul rusesc a favorizat de cu vreme ocupațiile agricole ale populației, care ajunsese la o bună stare economică. Dar șesul rusesc se învecinează cu Asia de unde veneau mereu popoarele nomade. Acestea, atrase de starea materială mai ridicată a populațiilor agricole le alacau. Superioare ca spiritul războinic, ele de obicei rămăneau învingătoare față de agricultorii pașnici. Pe la mijlocul secolului XIII Rusia ajunge sub dominația tatară, care a determinat deplasarea centrului vieții politice și economice din Rusia sud-vestică, Rusia Kievului și a Galiției, în Rusia Mare, situată pe malul superior al Volgei. Aici se prepară lupta de emancipare. O populație agricolă poate avea succes în lupta contra popoarelor nomade numai prin organizarea ei superioară și prin unirea provinciilor izolate. Iată cum, pedeaparte, s'a impus felul de organizare al noului stat în forma de despot orientat, în care agricultorii, orașenii și clasa conducătoare s'nt compleci aserviți statului, iar pedealtă parte, a luat naștere tendința de extensiune, cea „adunare a țărilor rusești”, care nu se mai putea opri decit la hotarele naturale ale imensului șes orientat.

Astfel, în lupta cu Orientul, Rusia a fost constrinsă la organizare asemănătoare acestuia — despotat politic. Supunerea absolută a persoanei întezelor, zice Pléhanov, nu se explica prin vre-o particularitate a „spiritului național” rusesc. Ea era o consecință necesară a condițiilor în care trebuia să ducă lupta pentru existență coloniștii din regiunea Volgei superioare, pe care Moscova i-a unit puțin cite puțin. Această consecință, odată produsă, devenea ea însăși un obstacol serios în calea progresului Rusiei Mari, și din punctul de vedere economic și din acel al civilizației. Dar asta nu e totul. Ea a fost deasemeni un obstacol și în calea „adunării țărilor rusești” (pag. 108).

Începând cu secolul XVI, Rusia vine în contact cu Lituania și Polonia, care au suferit o puternică influență apuseană. Din conflictele repetate cu aceste două țări slave, cum și cu Suedia, despotul moscovit simte cu durere superioritatea Apusului. Se ivește atunci curentul pentru apropierea de Europa apuseană și imitarea ei. Curentul e timid până la Petru cel Mare, care accelerează „europenizarea” prin măsuri de constrângere. Dar europenizarea nu atinge decit clasa suprapusă. Clasa de jos intră pe calea aceasta numai în secolul XX, prin transformarea țăranilor în proprietari individuali, — care începe abia după lecția dată autocratismului de către mișcarea agrară din 1905, — și prin întărirea burgheziei. Europenizarea, după Pléhanov, e un proces fără putința unei întoarceri înapoi, spre Asia, contrar părerii atribuite lui Petru cel Mare, care s'ar fi pronunțat că „Europa nu este necesară timp de citeva decenii, și apoi va trebui să-i întoarcem spatele”.

E clar, așa dar, că tot dramatismul istoriei rusești a rezultat din situația Rusiei între Asia și Europa occidentală, situație ce i-a impus lupta pentru existență pe două fronturi; consecințele au fost: adoptarea modului de organizare orientat la început, penruca apoi să se întoarcă definitiv cu fața spre Europa.

În lumina acestei deslășurări sînt explicabile și curentele gândirii sociale rusești, care dela 1820 începe să-și dea samă de sensul procesului istoric din Rusia. Inteligența rusă s'a manifestat întâia oară prin ideologia produsă de nobilimea avansată. Această ideologie s'a reflectat în mișcarea „decembriștilor”. Dar această mișcare a eșuat pentru că era pornită din mijlocul unei clase privilegiate, împotriva intereselor ei. După aceea pe scena gândirii sociale apare inteligența provenită din „raznocînșivo” (clasa amestecată a boernașilor decăzuți, a fiilor de clerici și micilor slujbași). Dar nici această inteligență nu avea un suport real în vre-o clasă socială puternică. Ca urmare a acestui fapt ideologia „raznocînșivilor” are un caracter utopic, și la urmă ei se conving cu durere că sînt „o inteligență inutilă”, „oameni de prisos”. Cu formarea proletariatului, inteligența rusă adoptă concepția marxistă, găsindu-și de astădată un rost al existenței ei. Însfîrșit, din sinul clasei burgheze în formale apar și criticii marxismului, și se produce o revenire parțială la ideologia spiritalistă.

Cartea lui Pléhanov conține multe puncte discutabile. Nu se poate reduce toată variația evenimentelor istorice numai la factorul economic. Deaceia multe explicații ce se dau succesiunii faptelor istorice din Rusia sînt insuficiente sau forțate. Chiar evoluția economică nu poate fi privită numai prin prisma materialismului istoric. Intervin fapte politice, juridice, religioase, etc., care modifică mersul acestei evoluții. Astfel, republicele libere ale Novgorodului și Pscovului, cu comerțul înfloritor, decăd repede sub acest raport după alipirea forțată la Moscova. Aici nu e o cauză politică? Mai mult, Pléhanov citează notele de călătorie ale lui Herherstein, care constată o schimbare în rău a moravurilor la negustorii din aceste republici, în urma alipirii la Moscova. Acest fapt de ordin moral nu a avut nici o influență asupra comerțului din orașele amintite?

Alți fapt de care se ocupă Pléhanov: la începutul secolului XIV, se produce în Rusia „o dezvoltare considerabilă și variată a meseriilor” (pag. 103). Dar ea decăde către sfîrșitul secolului. Tot așa și comerțul luase, în acest timp, un avînt puternic. Pléhanov nu acordă destulă atenție acestui fapt. Tugan-Baranowski, economistul, se ocupă însă de acest fenomen în cursul său de Economie politică, arătînd că Rusia moscovită nu era lipsită de capital comercial. În adevăr, marea cale comercială Nijal-Novgorod, Astrahan, Marea Caspică, Persia era cunoscută deja în acel timp. La începutul secolului XVII, cînd tulburările interne (smutnoe vremea) aproape desființaseră țaratul Moscovei, clasa comercianților a condus mișcarea orașelor federale pentru reîntronarea ordinii în haosul intern. În acest timp, până la alegerea dinastiei Romanov, clasa aceasta a jucat cel mai însemnat rol. Dar după aceea îl scade și importanța ei economică și influența politică. Care este cauza decăderii meseriilor și comerțului după secolul XVI? Pléhanov o vede în aservirea persoanei intereselor statului. Dar aceasta nu este o cauză politică?

Însfîrșit, se impune o problemă pe care Pléhanov n'a elucidat-o: de ce europenizarea n'a cuprins dela început toate clasele sociale din Rusia, ci numai nobilimea, pe cînd față de celelalte clase până în preajma sec. XIX, s'a intensificat din ce în ce mai mult politica de orientalizare? Pentru dezlegarea acestei probleme țarăși e nevoie să se recurgă nu numai la factorul economic, ci și la cel politic și chiar religios. Europenizarea avea în vedere, mai ales, reforma armatei, pentru care se cereau cadre de conducere. De aici constringerea nobililor la studii în Europa. Restul poporului a rămas străin reformei lui Petru cel Mare, pentru că acesta viza scopuri politice mai apropiate, și nu o reorganizare complexă a vîllei rusești. Cînd însă imitarea formelor apusene nu mai avea caracterul de constringere, poporul de jos totuși manifesta o rezervă față de tot ce era european, ca

provenit dela nelegiuții și necredincioși. Iată conștiința religioasă ca pledică serloasă pentru progresul culturii, tehnicii și al vieții economice!

Dacă e susceptibilă de oblecții istoria economică și politică a Rusiei, în înfățișarea ce i-o dă Pléhanov, cu alii mai puțin rezistă criticilor istoria mișcărilor ideologice. De exemplu, dispariția mișcării nobilimii avansate nu se poate explica prin contradicția în care cădea ea cu interesele propriei clase, pentru simplul motiv că în tot timpul sec. XIX nobilimea rusă a dat un mare număr de ideologi și revoluționari, începând cu Radicev (sfârșitul sec. XVIII) și terminând cu Kropotkin și Lenin. La început ginditorii și luptătorii pentru idealuri noi puteau să apară numai din mijlocul clasei de nobili, singura clasă cultă. Pe urmă, paralel cu progresul culturii și cu procesul de diferențiere socială, intervin și alte clase. Se produce, astfel, impresia că mișcarea nobilimii avansate dispare, dar ea, de fapt, se conlopește cu mișcările intelectuale în care inteligența provine și din alte clase. Pléhanov admite însă că s'a produs o mișcare ideologică a nobilimii ruse în opoziție cu interesele acestei clase. Dar asta nu infirmă oare doctrina marxistă cu supoziția ei fundamentală a conștiinței sociale—oglinzla stărilor economice?

Pe de altă parte, Pléhanov e în contradicție chiar cu doctrina marxistă când cuprinde sub eticheta de „inteligență inutilă” și pe „narodnicii” ruși din a doua jumătate a sec. XIX. După el, poporanștii ruși lucrau fără să fi avut la spate o clasă socială puternică, și abia numai marxștii au putut constata cu mulțumire că nu sînt de prisos. Dar poporanștii ruși, după cum reese din corespondența lui K. Marx cu Mihailovski, își dădeau seama de inexistența proletariatului rus. Și dacă nu exista un proletariat și nici o burghezie încheagată, era în schimb o nobilime, — ce devenise parazită după încetarea rolului ei militar (de la Peiru cel Mare), — și țărănimă, singura clasă producătoare. Opoziția economică nu era altă de izbitoră ca în procesul de separare a muncii și capitalului, dar, totuși, țărăni ruși erau conștienți de faptul că nobilimea nu mai are nici un drept, nici asupra muncii și libertății lor, nici asupra pămîntului. Aceasta o recunoaște și Pléhanov (p. 132). Este evident atunci că poporanismul rus putea să se bazeze numai pe masele țărănești și trebuia să fie considerat ca reprezentînd aspirațiile acestei clase, oricît de rudimentară l-ar fi fost conștiința ei politică.

Iar iluzia lui Pléhanov că mișcarea marxistă din Rusia se deosebea de mișcările „inteligenței inutile”, deoarece exprima tendințele clasei proletare, — i-a fost risipită de revoluția din 1917, cînd marea majoritate a inteligenței ruse, — chiar aceia care avea concepția marxistă, cum a fost grupul lui Pléhanov și social-democrașii menșevici, — a devenit „de prisos” și a fost socotită chiar dușmană revoluției.

În genere, multe din vederile lui Pléhanov au o valoare discutabilă. Totuși, în alte privințe ea e foarte reușită. Astfel, el are un criteriu metodologic just. În deosebire de Pavlov-Silvanski, care folosind din metoda istorică comparativă numai analogiile, a ajuns aproape să nege originalitatea istoriei vechi rusești, care se caracterizează după el prin același feudalism ca și istoria medievală a Europei occidentale, Pléhanov are dreptate notînd și „diferențele”, a căror neglijare însemnează „un rău uzaj al metodei comparative” (p. 5). De-acela istoria rusă în interpretarea lui Pléhanov nu-și pierde din caracterul ei specific.

V. Harea

Georges Duhamel, Essai sur le roman, Paris, Marcelle Lesage, 1925.

Scrittor de talent, Georges Duhamel se afirmă tot mai mult și ca teoretician al literaturii franceze de astăzi. Studiul acesta asupra romanului, fără pretenția de a epuiza problema și nici de a o susține cu bogăția de argumente obișnuită unui Taine ori Brunetière, este important, alături de discularea problemelor esențiale, privitoare la estetica romanului în genere, cât și prin considerațiile originale asupra romanului francez contemporan, în special.

În scurtul istoric ce face asupra romanului francez, slăruie mai mult asupra situației lui în sec. XVII, când exista (precum a existat și mai înainte), însă pus complex în umbră de poezia dramatică și cea didactică (Corneille, Racine, Lafontaine), socotește atunci ca genuri superioare. În aceleași vremi și mai târziu, scriitorii ca Bossuet, Voltaire, Rousseau considerau romanul ca gen ușor și corupător de moravuri. În sec. XIX, romanul trece pe primul plan. Chateaubriand prevede că elace Villermain declara în plină Sorbonă: „Romanul este epopeea naștilor moderne”.

Cu privire la scopul artei, Duhamel consideră vorbe goale formule ca „artă pentru artă” ori „pură și inutilă frumusețe”. Artă e utilă, în sensul că e necesară vieții omenești. Artiștii sînt tot alții de trebuitori ca și industriașii, agricultorii, medicii etc.

Artistul deci, trebuie reintegrat în societate. Aceasta nu scade valoarea artei, ci, din contra, îi restitue „adevărată sa măreție umană”. Însă importanța pe care o dă influenței literaturii asupra Societății, se pare a fi dusă prea departe, mai ales când e vorba de publicul care nu cetește direct, ci primește aceeași influență prin intermediul ziarelor. Argumentul cu crime din viața de toate zilele, săvîrșite în „stil Maupassant” nu rezistă. Asemănarea nu probează numidecît influența operelor acestuia asupra culturii criminale, ci mai degrabă talentul deosebit al scriitorului de a crea tipuri de criminali de o puternică realitate psihologică.

Duhamel susține apoi că izvorul singur, din care trebuie să-și ia ființa oricare bun roman, este viața prezentă, cea istorică fiind lăsată, exclusiv, istoricilor. Se pare că și această îngrădire a sferii romanului, în ce privește materialul din care poate fi creat, este un paradox.

Deasemeni socotește că cunoașterea în materie de artă a apelat direct la natură, în epocile de prosperitate și la bibliotecă în cele de decadență. Adevărul însă pare a sta în cunoașterea directă a naturii, fără a înlătura sprijinul prețios dat de cărți. Exemplul operei lui A. France poate fi concludent. Numai, depinde de talentul cu care artistul transformă, în operă de artă, materialul adunat de oriunde și din orice vreme.

Despre cunoaștere, în materie de creație artistică, ni se dau și alte importante detalii. Ea nu se poate căpăta în timp scurt și *anume*, în vederea compunerii unei opere, nici din dicționare, cum fac „fabricanții de literatură”. Numai cunoașterea profundă, cișligată printr-o lungă și strînsă comuniune cu oamenii și lucrurile, are valoare.

Creat cu ajutorul vieții, romanul nu trebuie numai să amuze (deși: „malheur à tout roman que le lecteur n'est pas pressé d'achever”), ci să ne ajute la rîndu-i la descoperirea și interpretarea lumii. Literatura, în genere, e mijloc de a cunoaște mai bine realitatea.

Romanul nu fotografiază viața, *alege*, dîndu-ne o sinteză a vieții. Iar celace interesează mai mult din natură—zice Duhamel—este sufletul omenească. De acela romanclerul talentat poate picta orice, însă numai psihologia rămîne fondul oricărui bun roman, căci „les bons romans sont l'histoire du coeur humain” (La Harpe). Constată că lucrul acesta este în tradiția literaturii franceze: romanul psihologic și de moravuri, cu Balzac, Stendhal, Flaubert, Zola, France și cel mai bun dintre moderni.

Despre romanul contemporan spune că este imposibil de definit. Etichetele lui: istoric, didactic, satiric, psihologic, liric, umoristic etc. ori naturalist, simbolist, paroxistic, dadaist, etc. etc. nu interesează. Celace interesează este conținutul: căutarea eternului adevăr uman. Și în această privință, romanul francez contemporan este *spiritualist*, în sens de reînviere a cercetării sufletului, pe care realștii sec. XIX. l-au studiat la suprafață și pe care romancierii moderni caută să-l studieze în profunzime.

Căutind să caracterizeze perioada literară de azi, din Franța, găsește ca cea mai esențială notă *individualismul* puternic. Dela realism și symbolism nu mai sînt școli literare în Franța, fiindcă sînt prea multe.

Oricîl de diferiți însă ca personalitate artistică, scriitorii au un ideal comun de cercetare: observarea realului și preocuparea de suflet.

Literatura e pe drumul spre o înaltă realizare artistică, poate datorită tocmai independenței. Aparența că romanul modern, ciștigînd în profunzimea analizei psihologice, a abandonat subiectele de concepție largă a vieții, pare să fie desmințită de scriitorii ca Romain Rolland, Marcel Proust, Roger Martin du Gard, André Gide, cu așa numitele „romane ciclice”.

Ingenioasă, dar cam șovăitor argumentată este teoria despre „arta mediteraneană” (a popoarelor latine) și „arta septentrională” (a popoarelor slave și scandinave).

În celace privește raportul literaturii franceze cu celelalte literaturi, se observă că, deși Francezii, de obicei, nu învață multe limbi ca Rușii ori Scandinații, deși n'au nemăsurata curiozitate intelectuală a Germanilor, totuși este în tradiția literaturii franceze „o viață și generoasă dorință de comuniune” cu toate literaturile. Asta nu înseamnă desnaționalizarea, ci îmbogățirea și perfecționarea spiritului, căci „romancierul trebuie să fie al timpului și al țării sale, dar trebuie să fie și în legătură spirituală cu oamenii din toate timpurile și din toate țările”.

Studiul de față este scos dintr-o conferință, pe care autorul a ținut-o ca răspuns la cererea conțraților săi din Olanda, de a le vorbi despre romanul francez contemporan.

Dezbrăcătă de haina sa oratorică, conferința a devenit acest „essai”, care dă prilej unei plăcute lecturi, atît prin importanța și varietatea ideilor discutate, cît și prin stilul de o sculpturală claritate, poetic chiar, cînd subiectul o îngăduie.

Const. N. Stănescu.

* * *

Emile Boutroux, *Chestiuni de Morală și Educație*, în romi-nește de Al. și G. Polcovnicu, cu un studiu introductiv de dr. S. S. Bîrsănescu, Editura „Vlața Rominească”, Iași, 1926.

Activitatea filozofică a lui Boutroux e de două feluri: scrisă și orală. Cele mai multe din scrierile sale sînt din categoria ultimă. „Filozofia lui Kant” era un curs ținut la Sorbonna, redactat de studenți cu avizul prealabil al profesorului. „Volumul de față—e vorba de Chestiuni de Morală și educație—e alcătuit din niște conferințe ținute la școala din Fontenay-aux-Roses. Drept vorbind, aceste conferințe nu erau decît convorbiri familiare și nu erau destinate publicării; dar ele-vele școlari, formulîndu-le în scris cu o înțelegere și cu o griță perfectă, și lucrul lor fiind supus revizuirii mele, din această colaborare a rezultat materia unui mic volum”.

Deși are prelenția să se ocupe numai de niște teme practice de pedagogie, Boutroux - mai mult filozof decît pedagog - fundamentează teoretic chestiunile aplicate în practică de instrucție și educație. Volumul cuprinde: 1. Cuvînt înainte (unde discută posibilitatea instrucției și dreptul de a educa), 2. Chestiuni de morală (înfățișînd morala greacă, creștină și modernă) și 3. Chestiuni de educație (Mobilele studului, celtrea cu voce tare și Interogația). Concluzia la care ajunge autorul este că pedagogia, înțeleasă ca realizatoare de conștiinși, e posibilă în cadrul unei morale bazată pe datorie și a unei psihologii care înlătură orice motiv extrinsec de emulație.

Cît privește traducerea în romînește, lălmăcitorii merită laude pentru înțelegerea perfectă a textului francez și redarea lui într'o versiune romînească limpede și curgătoare. Cu toată frumusețea ei, traducerea rămîne un lux pentru cultura noastră fiindcă acei care studiază probleme înalte, ca acele puse de Boutroux, vor folosi originalul francez și nici decum copia.

Studiul introductiv al d-lui dr. S. S. Bîrsănescu e de aceeași calitate superioară care străbate totdeauna cercelările d-sale filozofice.

Ștefan George

Revista Revistelor

Viitorul Imperiului britanic

„Conferința Imperială”, care a avut loc cu câteva luni în urmă și în care s'au luat hotărâri privilegiate la independența constituțională a diferitelor națiuni din care este alcătuit Imperiul britanic, a provocat discuțiuni mai mult în străinătate decât în sinul poporului englez. În formă, conferința cretase un lucru nou, din punct de vedere practic și esențial, însă acest lucru exista demult.

Din raportul oficial al Conferinței Imperiale rees câteva lucruri de o destul de mare importanță pentru istoria diplomatică a lumii: De acum înainte nu va mai exista un rege colectiv al Imperiului britanic ci un rege care va fi pe rând regele fiecărui stat imperial. Reprezentanții vor înceta de-a mai veni din partea Britaniei și vor veni din partea regelui.

Un alt fapt de o mare importanță și de care generalul Herzog condiționează, înaintea conferinței, renunțarea sa la orice velleitate de separatism, este acela de a acorda statelor dreptul de a întreține cu străinătatea orice fel de relații ostile sau amicale, fapt până acum supus controlului marelui Britanici. De asemenea oricare guvernământ are dreptul de a-și trimite misiuni plenipotențiarilor în oricare capitală străină.

Această liberă asociație a unor națiuni independente plecând de la punctul de vedere al interesului și binelui comun, ar putea fi asimilată la prima vedere cu o societate a Națiunilor.

Deosebirea însă între Geneva și Londra este mare.

Imperiul Britanic se deosebește prin prezența unui rege comun și prin faptul că nu implică nici un fel de responsabilitate în ce privește apărarea comună.

Cercurile oficiale din Londra primesc cu o oarecare dificultate ideea acestei reforme și acordă spre consolare o mare importanță unei fraze a raportului care spune că „pentru citva timp” Londra va fi ținută răspunzătoare de orice politică externă. Într-o frază următoare însă se specifică bine că

nici un guvernământ al Imperiului nu are dreptul de a angaja pe un altul la nimic fără prealabilul consimțământ al acestuia din urmă.

(Georges Glasgow. *Le Monde Nouveau*).

Mitul Atlantidei

Din toate tradițiile moștenite de la antichitate, puține au prilejuit un așa de mare număr de cercetări, disertații, romane și poeme ca mitul platonician al Atlantidei.

Platon în „Timéo” și în „Critias” din nefericire neisprăvit, spune că Atlantida, la împărșirea lumii de către zei, a fost dăruită lui Poseidon, care amorzindu-se de o muritoare cu numele Clito locul acesteia insulă pe care o împărșințre cei zece filii săi.

Cel mai mare, Atlas, avea suzeranitatea asupra celorlalți frați și de la el își luară numele alii insula pe care o locuiau cît și oceanul care o înconjură.

Subt domnia lui Atlas și al moștenitorilor săi, Atlantida cunoscuse o mare prosperitate. Pămîntul, de alifel minunat, conținea în afară de toate metalele cunoscute și „orichalc”. Toată fauna și flora mondială era în Atlantida reprezentată prin spețele cele mai desăvîșite.

Palate, temple, poduri, canale tot ce arta și știința a produs mai desăvîșit în Orient erau întrecute cu mult în frumusețe și perfecție tehnică de geniul creator atlant.

Forțele militare atingeau numai în provincia regelui suprem 960.000 războinicilor, 1200 corăbii și 240.000 de mateloși.

Alții timp cît atlantiții fură virtuoși și înțelepți guvernați, cunoscură o viață fericită. Cu timpul însă degenerară și o sete de cuceriri și de bogăție îi făcură să-și îndrepte privirile cătră alte ținuturi vrînd să devie ei singuri stăpînitorii ai lumii.

Zei atunci, spre pedeapsă trimiseră asupra Atlantidei un potop și un groaznic cutremur de pămînt iar îmbelșugata insulă fu cuprinsă și nimicită de valurile oceanului.

Aceasta este povestea Atlantidei pe care ne-o da Platon și care a

fost interpretată abundant și diferit. Nu ne vom opri asupra numeroaselor dificultăți pe care le prezintă povestirea lui Platon și anume, existența unei civilizații cu 9000 de ani înaintea erei creștine la o epocă în care apariția omului pe planetă după avizul Savanților nu se făcuse încă, dispariția fără urme a unui continent mai mare de câteva ori de cât Europa Asia și Africa la un loc, ori afirmația că atlantii întrebuițau metale, corăbii de război și cunoștea un civilizație anterioară cu câteva mil de ani celor mai rudimentare începuturi indicate de arheologi.

De asemenea ne vom mulțumi, fără amplificări, să atragem atenția că contrar părerii acreditate că toți filozofii antichității în afară de Aristoteles au crezut în povestea lui Platon—singuri neoplatonicienii și alți patru ori cinci filozofi lipsiți de spirit critic au luat acest mit drept o realitate.

Celace ne interesează sînt numeroasele societăți atlantomane cîndite în numele oceanografiei sau al științelor naturale care dela începutul veacului al XVI caută cu îndârjire probe irefutabile pentru stabilirea autenticității acestui continent defunct, ori americanistii, arheologii și linguiștii care se căznesc să vadă în Atlantida leagănul civilizației.

Părerea cea mai rezonabilă este că chiar dacă ar fi existat un continent care să lege Euroafrica cu America, și nimic nu ne îndreptățește să negăm acest fapt, lucrul s'a petrecut cu mult înaintea epocii fixate de Platon iar populația acestei insule chiar dacă ar fi avut o civilizație, nu a jucat însă nici un rol discernabil în istoria evoluției civilizației umane.

(Paul Coussin. *Mercur de France*).

Teatru—reprezentaje

„Le Dernier Empreur” de d. Jean-Richard Bloch, reprezentația la Odeon, este o poveste în treisprezece tablouri; „Jean le Maufranc” de d. Jules Romains, montată de Irupa Pilooff, este o piesă în cinci

acte și nouă tablouri iar „L'Amour magicien” de d. H. R. Lenormand este alcătulă din zece tablouri.

Aceste trei piese a trei mari dramaturgi contemporani se află, cele două dintăiu în întregime, cea de a treia în bună parte, la antipodul „teatrului pur”.

Această noțiune de „teatru-pur” d. Benjamin Crémieux încerca s'o desfășoare în numărul din August trecut al aceleiași reviste.

S'a spus că „teatru pur” ținde să suprimă decorurile și actorii reducînd arta dramatică la simple lecturi; a mai fost apol calificată de „orientare sterilă” izvorăla dintr'un mediu oarecare de intelectuali.

De fapt idela, că amestecul genurilor literare caracteristică secolului al XIX-lea a denatural încetul cu încetul teatrul, și ca teatru pur, înaintea contaminării sale prin istorie, roman, filozofie, cinematograf, music-hall etc. consista mai înainte de toate din „acțiune” și din „expreslune” și că se mărgea a fi o „expreslune dinamică”, nu ni se pare nici bizară și nici revoluționară.

Acestul teatru-pur, pe care l-am mai putea numi și teatru—teatru, i se poate opune teatru—reprezentări care nu e altceva decît o serie de tablouri animate.

Dar să luăm de pildă piesa d-lui Jean-Richard Bloch. Publicul care asista la reprezentarea ei s'a aratat fără îndoielă interesat și emoțional. Aceasta nu este oare suficient și nu avem dreptul să credem că succesul poate reveni și acestui gen de teatru?

Din nefericire însă succesul este datorit muncii, sincerității, umanității și „humouru”-lui pe care le-a desfășurat autorul pentru un public neobișnuit cu atita prodigialitate. Dramaturgul poate prin acțiune se ne adreseze unde-i place, prin reprezentare el nu ne mișcă decît cu condiția de a traduce sentimentele noastre colective cele mai conștente actuale dacă reușește să ne spună celace gîndim. În piesa d-lui Bloch—atit timp cit ni se arată Moravia cu revoluțiile sale, rămînem indiferenți; de îndată însă ce ni se arată Consi-

liul Coroanei unde trebuie să se holărească dacă va fi război ori pace, devenim atenți — (în 1902 același scenă nu ne-ar fi interesat).

Aceasta este singura circumstanță în care publicul arată interes pentru „teatrul — reprezentație”.

(Benjamin Crémieux, *Nouvelle Revue Française*).

Jean-Jacques Rousseau și librării săi

Contribuțiune la istoria proprietății literare în sec. al XVIII-lea

Dacă este drept că în zilele noastre intelectualii, și din aceștia mai cu seamă savanții, sînt de parte de a-și asigura prin munca lor o stare materială independentă, situația lor este totuși de invidială dacă o comparăm cu cea care ar fi avut-o în secolul al XVIII-lea.

Astăzi proprietatea literară este garantată prin lege. Subt vechiul regim măsurile luate de lege erau însă insuficiente și preiau la o întreprindere elastică.

Manuscrisul aparținea și atunci ca și acum autorului; odată însă cedat librarului, intră în deplină posesie a acestuia din urmă, care se mulțumea să-i plătească autorului o sumă derizorie.

Chestiunea proprietății literare a rămas multă vreme nepusă, scriitorii vechiului regim trăind din subvenții și din cadourile primite de la rege sau de la nobili.

Rousseau a fost printre primii scriitori care au încercat să trăiască din banii luați de pe scrierile sale, nu însă ca un dar de la o treia persoană ci pe care-i reclama ca pe o foarte cuvenită datorie de la editorul cu care intra în tratative.

Desigur că, cu toate eforturile lui Rousseau și cu tot norocul de a fi căzut peste un librar cinstit, un elvețian stabilit la Amsterdam și care se numea Rey, talentul, geniul autorului lui „Nouvelle Heloise”, ori al Confesiunilor, nu a fost remunerat așa cum trebuia.

Se înțelege totuși cu editorul și obține grație prieteniilor și protecției directorului librăriei, Malesherbes, condiții înuzitate pe vremea aceia.

Dificultatea pe care însă nu o putea învinge decât cumari greutății și sacrificii, era același prove-niță din necesitatea de a țipi în strănătate, sau de-a proceda pentru Franța la numeroase mulțări în texte pentru satisfacerea cenzurii.

Aici scrupulosul Rousseau se afla în fața unei probleme, acela de a ști dacă dispune sau nu de dreptul de a permite librarilor francezi, cum a fost cazul lui Robin cu „Nouvelle Heloise”, de a publica în Franța o altă ediție a aceluiași roman pe care-l cedase complet editorului olandez.

De fapt această chestiune nici nu se pune în secolul al XVIII-lea, delimitarea drepturilor unui autor fiind încă incomplet stabilită.

Cînd însă printre primele revendicări ale Revoluției Franceze s'a făcut acela a libertății presei, odată cu suprimarea cenzurii s'a asigurat și inviolabilitatea proprietății literare nu numai în interiorul țării, dar chiar pe domeniul internațional.

(Henri Sée, *Mercur de France*, 15 Ianvier).

Romanierul Jakob Wassermann

Acest scriitor foarte cunoscut în Germania și în America și ale cărui romane se ridică până la un tiraj de 60,000 exemplare, e greu de situat în raport cu curentele literare și mediul geografic.

Fiindcă s'a născut în 1873 în Franconia și în „Die Juden von Zirndorf” a evocat Nurembergul de altă dată, unii îl califică drept romanțier al Franconiei, pe cînd alții, pentru că trăiește în Austria, îl consideră austriac. În realitate, el nu e de nicăiri și personalitatea lui viguroasă se simte la largul ei, pretutindeni. Descendent al unei familii evreiești, așezată foarte demult în Franconia, fără a se fi confundat cu mediul, el a fost ferit de diversele specii de automatisme, care n'au cruțat pe lînerii germani din generația lui. Nici prin origine, nici prin educație, el nu aparține burgheziei Reichului și la vîrsta cînețelor și teoriilor, s'a dezvoltat liber.

Departa de mediul universitar, prin care nu a trecut decît scurtă vreme, impropriu disciplinelor că-zărnil, negoșului, lumii regulate, el a vagabondat cunosbind școala drumului mare, dormind adesea pe pae și hrănindu-se cu pinea și laptele adus de copii din ferme, cărora le povestea istorii minunate. În ziua cînd un edilor și-a dat seamă de această vocație particulară, soarta lui Wassermann s'a decis. Stabilit în Styria, în satul de pescari Altaussee, el a căutat mijlocul obișnuit în țara lui de a eluda grelele constrîngerii locale: o cultură cosmopolită. Alături de marii scriitori germani se găsesc în bibliotecă lui Dickens, Dostolewsky, Balzac, Eugène Sue, memoriile lui Vilcoq lingă acele ale cardinalului de Relz. Aceasta nu în-samnă lipsă de descrimnaște. Căci dacă Wassermann nu disprețuște pe maeștrii folletonului, nici faptul divers, se inspiră mai ales din Balzac, în ce-lace privește tabloul moravurilor unei epoci, și arta surprizei psihologice a învățat-o de la Dostolewsky. Romancier care a reflectat asupra tehnicel genului și a scris chiar asupra ei, el se lasă totuși, în primul rînd, dominat de instinct. Darul lui e acel al povestitorului oriental, debarasat de grila fidelității fotografice și a micrografiei și lăsînd liberă fantazia să se desfășoare ca și în imperiul celor o mie și una de nopți. Pușin dificil, în ce privește alegerea elementelor, autorul lui Caspar Hauser, Gansenmännchen, Ulrike Woylich imprumută cronicilor, faptelor diverse, memoriilor polișiste, vieții din jurul lui ca și amintirilor. Accepînd la un loc, datele cele mai neverosimile alături cu cele mai precise, uzînd de toate ingredientele folletonului și încercînd toate rețetele literare, el atînge totuși, un fel de unitate, grație abundenței, facilității, beștel comunicative a unei imaginații încîntată de a merge din invenție în invenție. În această profuziune, este totuși o ordine. Pe cînd cele mai multe romane germane începînd cu Wilhelm Meister și sfîrșînd cu acele ale lui Thomas Mann sînt biografii, în care e vorba de evo-

luția unui erou, Wassermann substituie ideii de evoluție, aceia de mutațiune.

Aplicația teoriei lui asupra discontinuității eului e mai ales sensibilă în ultimele sale romane: Ulrike Woylich, Oberlins drel Slufen, Faber, Landin und die Seinen. Există în noi, după Wassermann o posibilitate de forme opuse ale eului, o serie de euri virtual coexistente, care se succed și se substituie unul altuia sub presiunea evenimentelor și prin declanșarea accidentelor. Celace e interesant în viața omenească nu e dezvoltarea ei progresivă și cenușe, ci momentul de criză în care aceste se metamorfozează. Viața unei familii de mici burghezi supuși ordinul imperiului sub Wilhelm al II e tulburată de apariția unui personaj corupător, care sub trăsăturile lui Ulrike liberează instinctele și dorințele care dormitau, făcînd să intre dezordinea în locul ordinii. Originalitatea lui Wassermann e în combinarea a două miștoace clasice de a reprezenta lucrurile: vederea cinematografică care redă devenirea și instanțaneu care prinde existența.

Mutațiunea (die Wandlung) e un moment al devenirii care păstrează însă freamătul a ceea ce nu e încă și vrea să fie, dar în același timp apare cu precizia și conturul lucrurilor care sînt deja.

Interesul operei lui Wassermann nu e în teză, valoarea, documentul precis ci în maniera sa diferită de a altor scriitori. Pușin preocupat de formă și aproape insensibil la frumuseța expresiei, Wassermann are în schimb abundență și libertatea invenției, farmecul povestitorului care e perfect cînd vrea numai să povestească.

(Félix Bertaux. *Nouvelles Littéraires*, Ianuar).

Democrația și mistica democratică

Victoria ideii democratice coincide cu o slăbire generală a convingerilor care o susțineau. Prestigiul ca și autoritatea ei au scăzut. Dictatura proletarietului slăpînește Rusia, acea fascistă Italia,

acea militară Spania. În Franța critica sufragiul universal și a parlamentarismului e la ordinea zilei, iar democrația burgheză e prinsă între două focuri: monarhismul și comunismul. Una din cauze e fără îndoială amestecul imprudent pe care îl fac mulți între democrație ca pură doctrină politică și o mistică socială, pe care aceasla nu o comportă.

Pericle e dat poate cea mai bună definiție a guvernului democratic când a spus că el caută binele comun și nu interesul unei clase privilegiate, neadmițând alte distincții sociale decât meritul, celace permite o liberă reculare a elitei. Ideea democratică sau guvernarea prin popor implică egalitatea civilă și cea politică a cetățenilor, ca mijloace, în vederea realizării adevăratului ei scop, care e urmărirea interesului general.

Implică ea însăși și egalitatea socială a condițiilor? Pentru asta, interesul social trebuie identificat cu justiția, cum afirmă unii teoreticieni ai republicii ca Lévy-Bruhl, Seignobos, Herriot. Dar ideea de justiție e formală și ca să deducem din ea ca conșinut material, egalitatea reală a condițiilor trebuie să închidem ochii la realitate, admițând postulatul că toți oamenii sînt prin natură egali.

Ideea egalității naturale, admisă în declarația drepturilor omului din 1793 a dus în mod logic la acea egalitate socială și la comunismul lui Babeuf.

Mistica democratică constă în a porni de la prelușta egalitate naturală și perfectă echivalență între oameni, pentru a conchide în virtutea principului „Justiția cere ca lucrurile egale să fie tratate egal”, la necesitatea realizării egalității economice și sociale a indivizilor.

Originea ideii egalității naturale, o găsim la Descartes. Datorită unei teorii împrumutate scolastice și derivînd din ontologia lui Aristotel, el crede în egalitatea rașinii la toți oamenii. Cei mai mulți din filozofii secolului al XVIII împărășesc același părere și Proudhon e adevăratul lor continuator, cînd afirmă că „Omul e prin esență e-

gal omului”. Empirismul lui Locke făcea deasemeni abstracție de ereditatea psihologică, socotînd că toți oamenii au o aptitudine egală de a deveni rașionali și că diferența spiritelor provine numai din educație și condițiile sociale.

Ideea egalității naturale, care inspiră mistica socială e însă antiștiințifică, irașională și primejdioasă. Impotriva lui Diderot care afirma: „un homme en vaut un autre” se ridică un fapt evident: neegalitatea indivizilor ca și a grupurilor sociale. Valoarea socială particulară a fiecărui individ afirmă deasemeni de utilitatea generală a serviciilor ce le poate face ca și de dificultatea de a-l înlocui. Utilitatea generală nu se reduce însă la realizarea justiției, nici politica la etică. Societatea e mai degrabă un fenomen natural, situat dincolo de bine și de rău, ea e de o amoralitate transcendențială ca și creșterea plantelor și căderea fluviilor.

Căutarea justiției înainte de toate, chiar a prosperității naționale și a scapurilor superioare ale civilizației, provine dintr-o concepție religioasă și messianică a evoluției umanității. Pe cînd Grecii și Romanii erau pătrunși de ideea unei teraștii sociale și cosmice, profesii lui Israel au ridicat cei dinău în istorie, protestarea lor contra acestei lumi, în care bogășii oprimă pe cei drești și pe săraci. De la ei încoace, mirajul unei vîrste de aur în care va domni justiția și nu vor mai fi bogășii și săracii pe pămînt, n'a încetat să stăpînească imaginația apocaliptică a lui Israel. Protestanșii au găsit această speranță în Biblie și au transmis-o autorilor revoluției, iar Marx a dedus-o din jocul unor pseudo-legi economice. Dictatura proletariului nu e decît rezultatul logic al spiritului messianic, al misticii democratice și al economiei marxiste.

Realitatea socială rezistă însă hîmerei și întreprinderilor utopice, ca și cea fizică procedeelor magice ale vrășilorilor.

(Louis Rougier. *Revue de Paris*, Ianuar).

Mișcarea intelectuală în străinătate

Literatură

Gustave Cohen, *Le séjour de Saint-Evremond en Hollande et l'entrée de Spinoza dans le champ de la pensée française*, Librairie Honoré Champion, Paris.

Saint-Evremond în urma unei scrisori cam imprudente, scrisă contra lui Mazarin și care, după părerea episcopului Rapin, ar fi fost dictată de nevoia de răzbunare a d-nei du Plessis-Guénégaud, a găsit cu cale să se expatrieze la adăpostul sbirilor regelui Ludovic al XIV-lea.

În Olanda, unde se refugiase, Saint-Evremond frecventează lumea politică și lumea savanților și cunoaște astfel pe Spinoza, despre care vorbește apoi în dese rânduri în scrierile sale ulterioare.

În cartea d-lui Cohen găsim într-o măsură oarecare acreditarea zvonurilor unei prietnii dintre acești doi filozofi, prietnie pe care în mod mai evasiv o semnalase deja Des Maizeaux.

Memoires d'Abd-el-Krim, Librairie des Champs Elysées.

Acest volum constituie un document senzațional asupra războiului din Maroc.

Pierre Drieu La Rochelle, *La Suite dans les Idées*, Au Sans Pareil, Paris.

În această carte autorul lui Plaine contre Inconnu, dăruiește secretul inimii și a spiritului său într-o emoționantă confidență.

Leon Mirot, *Autour de la mort de Manon de Lorme*.

Istoria veridică a încințatoarei femeii care, a fost Manon de Lorme.

În primul rînd facem cunoștința părinților, Jean de Lon, tatăl și Madeleine Chatelain mama, apoi a rudelor toate de bună noblețe, bogate și ocupînd funcții înalte pe lângă regele Franței.

D. Mirot ne indică pe urmă, situîndu-le în Parisul de astăzi, diferitele case locuite de Manon de Lorme precum și luxul și gusturile ei.

Talemant des Reaux, *Historiettes*, Editions de France.

D-nii C. Vergnot și P. Audiat au cules într'un volum de 300 de pagini precedat de o notiță a d-lui Vergnot, pasajile care le-au socotit mai savuroase și mai semnificative din opera în nouă volume a ediției complete Monmerquin și Paulin Paris.

Acest rezumat a Historiettes-lor lui Talemant des Reaux dă o idee exactă a moravurilor și a vieții din timpul trecut.

Romane

Valery Larbaud, *Fermina Marquez*, Ed. Nouvelle revue française.

Acest roman apărut mai întâiu în „Nouvelle revue française” în cursul anului 1910 a apărut apoi în volum în luna Septembrie a anului 1911.

André de Fresnois scrie în „Oil Blas”: Fermina Marquez este analiza sentimentelor pe care o tină ră fată, frumoasă, le trezește în sufletele unor adolescenți de origini diverse; mai găsim însă în acest mic volum studiu al unui mediu anumit și a unei infinități de caractere.

Jaques de Lacretelle, *A parlé*, Ed. N. R. F.

D. Jaques de Lacretelle strânge în acest volum trei scrieri destul de diferite dar care constituiesc un monolog intim al cărui ton rămâne același și îndreptățește titlul de „Aparlé”. Prima povestire este un studiu al „furiel” la care se mai adaugă însă și o intrigă românească.

A doua intitulată „Journal de colère” se referă la cea dintâi.

Ultima „Dix Jours a Ermenonville” este o meditare în marginea lui „Reveries au promeneur solitaire” a lui Rousseau.

José Francès, (de la Academia regală de belle arte din Madrid): *Je n'almerai personne* / Agence mondiale de librairie” rue des Saints Peres, Paris.

S'a spus de romanul d-lui José Francia că este „La Garçonne” spaniolă. S'a mai spus apoi că este cel mai bun roman al său - iar de celelalte d. Francis de Miomandre spune că nu există în Franța un povestitor care ar fi fost capabil să le scrie.

Marcel Arnac, *Saint-Lettres*, Bernard Grasset.

Saint Lettres este un sat care rezistă mult timp asediurilor pe care i le dă civilizația - nu însă acelula pe care îl dau o bandă de luriști. Invingătorii invadează satul și se amestecă cu populația într-o grozăvie saturnală.

Robert de la Vaislière et Carol Berard, *Monsieur de Gambats*, Ed. Radol.

O farsă ori o parodie a sinistrei povești a lui Landru.

Jean-José Frappa, *A Paris sous l'oeil des métèques*, Editura Flammarion.

Este romanul Parisului decadent; acțiunea se petrece firește în Montmartre. Un tânăr American miliardar sub conducerea unui grec decadent cunoaște plăcerile și misterul Parisului. O dansatoare anumită întreprinde sarcina de a acapara fabuloasa avere a Jankee-ului pentru a ridica contra Francezilor pe indigenii din Indochina. Planul ei este însă din fericire nimicit de o curajoasă franceză, și totul se termină printr-o căsătorie.

Gabriel Maurière, *Péché oublié*, Edillon de France.

Un bărbat își înșală nevasta și nevasta îl înșală pe el. Odată chestia splanată, rămâne de știut dacă păcatul soției poate fi ertat și dacă ertarea este compatibilă cu onoarea conjugală.

Jean Marèze, *L'apprenti gigolo*, Ferenczi et Fils.

Eroul romanului d-lui Marèze prezintă adevăratul interes al cărții. Se numește Jean și declară cu cinism că din lene și senzualitate, preferă oricărei munci, situația așa de comodă de „gigolo”. Fără scrupule se face deci întreținut de diferite femei.

Curiozitatea noastră în fața acestui personaj este aceea pe care am avea-o în fața unui animal aparținând unei faune speciale.

Sfârșitul, prin redeșteptarea conștiinței acestui monstru, odată cu primul său amor pare cam artificial.

Amy Lowell, *East Wind*, Houghton Mifflin C-le.

Cătră sfârșitul vieții, Amy Lowell era preocupată de ideea morții, a nebunii și a sinuciderii.

East Wind este un document omenesc. Sînt în America persoane care înnebunesc pentru a nu fi putul schimba orizontul vieții lor.

În America, jara confortului, a vieții ușoare și a trenurilor aeriene sînt mai multe mizerii și suferințe decît s'ar părea.

Geografie

S. C. Gilfillau, *The coldward course of progress*, extras și reimprimat din *Political Science Quarterly*, vol. XXXV, No. 3, Sept. 1920, New-York

Primele civilizații s-au dezvoltat în zonele calde ale emisferului boreal care este partea cu adevărat umană a planetei (Egipt, Mesopotamia, India, China tropicală, America centrală). Pe măsură însă ce aceste civilizații progresaază și se complică, oamenii cuceresc mai întâi zone temperate calde apoi zone temperate reci iar astăzi ei transportă până la cele mai mari depărțări ale zonei; rătăcirăfinarea și complexitatea vieții lor.

Această „cursă a progresului către jînturile reci” este tema pe care d. Gilfillau, profesor la Universitatea Columbia, o tratează în lucrarea sa.

S. C. Gilfillau, *European political boundaries*, din *Historical Outlook*, Februar, 1926) New-York.

Hotarele țărilor europene pe care le studiază d. Gilfillau au variat aproape continuu dela anul 1500 și până la tratatul din Versailles. Cu excepția Spaniei, Portugaliei, Elveției și a Olandei toate țările vechiului continent au fost cind mai mici, cind mai mari iar aceste variații le studiază d-sa în legătură cu limbajul, cu noțiunea de rasă (de care face de altfel puțin caz).

Se arată apoi foarte ostil operei de eliberare a tratatului din Versailles față de popoarele din centrul și Estul Europei.

Această balcanizare, spune d-sa nu poate fi decît dăunătoare pentru civilizația întregului continent.

Științe sociale

Georges Plekhanov, *Introduction à l'histoire sociale de la Russie*, Ed. Bosard.

Cunoașterea operei lui Georges Plekhanov o datorăm fericii inițiative a fiicei sale d-na Bataultz

Plekhanov care ne-a dat o bună traducere franceză a lucrării.

Pentru a putea pricepe atît revoluția leninistă cît și criza lungă și dezastruoasă în care se zbate Rusia de aproape zece ani trebuie ca mai întâi să cunoaștem Istoria socială anterioară a Rusiei.

Lăsînd deoparte chestiunea de a ști dacă „dezvoltarea Rusiei este dependentă ori nu de Occident” este indispensabil de știut cum a nume s'a efectuat.

Aceste și încă alte probleme importante le găsim tratate în cartea tradusă de d-na Plekhanov.

Joseph Diner-Denes, *La Hongrie, obligation, nation, peuple*, Ed. Rivière.

Cartea d-lui Diner-Denes, tradusă de Brake și prefată de Leon Blum este de inspirație marxistă și de simpatii mai degrabă germane.

Reesă din lectura cărții d-sale ca actualul regim al Ungariei este cît se poate de artificial și ar fi de dorit ca poporul unguresc să scape de oligarhie care nu e măcar întotdeauna ungurească.

Theodore Herzl, *L'Etat juif, essai d'une solution de la question juive* (prefața de Baruch Hagani); Librairie Lipschutz, Paris.

D. Herzl este fondatorul sionismului și cartea d-sale, a cărei ediție franceză era epuizată, a fost acum reeditată.

Din toate proiectele de remaniere a hărții lumii, Sionismul pare a fi cel mai fericit.

Singura consecință cu adevărat solidă a marelui războiu pare a fi reîntoarcerea Evreilor în țara lor.

„Nimic,—spune d. H. Mazel—nu ne îndreptățește să credem că Polonia va fi deapauri independentă sau Alsacia și Lorena veșnic franceză, n'avem însă nici un motiv să credem că acele câteva milioane de Evrei stabiliți în Palestina, se vor mai întoarce în Europa”.

Iar rezultatele obținute de ei în Palestina întrec cu mult speranțele celor mai optimiști.

In jurul centenarului lui Beethoven

Opera celui apus, acum o sută de ani văzută prin viața lui sufletească! Cine nu s'ar sîii în fața acestei uriașe evocări?

Exemple muzicale ar putea încă lămuri în mică măsură înțelesul îngrădit al cuvintelor. Fără ajutorul lor ești asemeni celui care ar trebui să descrie splendoarea și adîncimea cerului înstelat dintr'o cămară întunecată, fără nici o fereastră deschisă asupra infinitului. Și să spu multora care au contemplat adesea cerul acesta, cite comori și lumi nenumărate cuprinde sub umbra și lumina lui.

Aplecați prea des spre pămîntul mîhnit care ne ține, ni se pare că explorînd imaginar imensa boltă, odată cu frunțile ne ridicăm întreaga făptură. Creștem înspre Ideal. Și nu dorința de a ne face văzuți, ridicîndu-ne deasupra altora, ne mîină, ci dorul de exaltare împărtășită, avîntul rugăciunii spre Înalt, imboldul pe care-l simte și cea mai smerită ființă. Faptul claustrării noastre în întuneric cu năzuința de a cuprinde în ochi sufletul, imensitatea, ne face însă și să ne adîncim în noi înșine. Pe aceeași cale lăuntrică a descoperit cerul în conștiința sa și „Marele Singuratic” de a cărui viață în temnița pămîntească, vorbim. Urmărind transfigurarea lui sufletească, granițele materiale parcă s'ar șterge, ne găsim aeeva într'o lume himerică unde senzualitatea ori a coborîrii a dispărut. Prin harul lui știm că sîntem în centrul, în izvorul însuși al vieții și că trăim în noi înșine ca în plin cer.

Intru cucerirea acestei deplinități, Omul despre care vorbim a dat cea mai aprigă luptă cu destinul. Ca să-i doboare sufletul neînfrînt, soarta i-a pus împotrivă toate durerile și infirmitățile trupului minat și otrăvit.

Beethoven, în luptă cu propria sa făptură fizică, și-a înfăptuit într'o veșnică încordare și ascensiune opera ce poate fi nu-

mită o nouă Evanghelie a Umanității. Iar viața lui materială e cea a unui sfânt și Erou care-și cucerea zilnic divinitatea.

Din ce sămînță, din ce rassă, din ce părinți s'a născut Omul? In ce climat fizic și moral a putut să crească și să producă? Se pare că sînt unele specii vegetale bolnave, ca vița de vie filoxerată, care, atînsse de moarte își dau, într'un ultim și unic vlăstar, roadele cele mai nebănuite, cele mai minunate.

Beethoven e o vietate dintre acestea. E născut dintr'o familie de muzicanți flamanzi, din părinți degenerați, un tată alcoolic, o mamă ftizică. Are aparența unei vigori atletice, unei structuri masive dar extrem de nervoase. O inteligență vie, lucidă, precisă, o putere neobișnuită de lucru. Copil minune, geniu muzical precoce, e floarea excepțională și invoaltă, a unui trunchiu care pînă la el n'a dat decît nefînsemnați muguri muzicali fără flori și fără rod.

Formațiunea lui intelectuală e condiționată de greutățile unei tinereți muncite, cu prea puține clipe de veselie și seninătate.

Orfan timpuriu, îngrijitor al multor frați mai mici, e lipsit de atmosfera duioasă și caldă a casei părintești. De mic, în locul mîngîrierii, nu cunoaște decît răspunderea și datoria capului de familie. O conștiință severă, o etică superioară pe care și-o plăzmuște singur, din experiența prematură pe care i-o dă viața grea. În același timp acumularea inspirației sale artistice, a instinctului său creator o simte crescînd ca un val capabil să înec totul. Toată energia lui se pune în slujba disciplinării sale proprii. Nimic din valul năprasnic nu trebuie pierdut, totul va trece prin scocul intelectual al artei adînc meditate.

Și singura lui educație complectă, cea muzicală, nu și-a făcut-o atît prin profesorii săi numeroși, tatăl său, Pfeiffer, Van de Eden, Neefe, în Bonn,—Haydn, Albrechtsberger Punto, Salieri, Duport, etc. în Viena—cît prin practicarea marilor maestri și rezolvirea continuă, în intelectul său, a bogatelor probleme muzicale ce și le punea singur. Astfel ajunse învîlînd, pînă la moarte, în stăpînirea fără păreche a meșteșugului său.

S'a putut chiar spune mai tîrziu că inspirația lui nu are caracterul fulgerător al celei mozartiene, ci este o elaborare mult plămădită care naște dintr'un travaliu lent, adesea inconștient, un gen de inspirație pe care Napoleon a definit-o cu adîncime, „o soluție instantanee a unei probleme îndelung meditate“. Cuvinte menite să arunce o lumină hotărîtoare asupra disputei actuale cu privire la nașterea poeziei pûre, a poeziei verbale ca și a celei muzicale. Dar înainte de a vorbi despre elaborarea operei lui Beethoven, trebuie să schițăm cîteva din liniile dominante ale personalității sale fizice și morale.

Am voi să ne ferim de prea cunoscutele și așteptatele anecdote ce trebuiesc totdeauna luate sub cauțiune și care oricît de caracteristice ni s'ar părea, ne fac să judecăm prea adesea cu superficialitatea generalizărilor grabnice.

Dar vom putea-o face ?

Am voi, de ne-ar fi cu putință să urmărim metoda care pleacă de la centrul subiectului și-l crește în afară, explicînd exteriorul prin sufletul lăuntric, dătător de viață. Un studiu de psihiatrie asupra complexului naturii sale, asupra eredității și bolilor lui Beethoven e încă de făcut.

E de mirare că pîn'acum nu ne putem împărtăși de lumina pe care progresele medicinei moderne ar putea-o proiecta asupra acestei vieți turburate și unice de intelectual și artist creator. Ereditatea sa a avut urme teribile. Degeneratul superior a plătit scump păcatele și scăderile părinților săi. Vedem că la sfîrșitul vieții lui, într'o singurătate neînchipuită, Beethoven are față de el însuși slăbiciuni neașteptate care desigur îi sînt ca niște porunci insidioase și perfide ale viciului înaintașilor săi. „Sedebat et bibeat“ zice un medic prieten. Alcoolul vechiu și alcoolul nou, împreună cu terenul fizic moștenit erau unele din otrăvurile care-l minau. Spre sfîrșitul lui, ciroza ficatului făcu să i-se umfle picioarele și să-i scadă treptat puterile trupului împușinat. Sfisietoare colici l-au chinuit întotdeauna. O conjunctivită îl face mult timp aproape orb și dă un aspect groaznic feței sale pămîntii. Invitat într'un cerc de somptuoși amatori vienezi, Beethoven consimte să se facă auzit cu condiția ca un paravan să-l ascundă de auditoriu. Un copil neascultător pătrunde în dosul paravanului și vede cu groază orbitele albe și fața de meduză, fața tumefiată a maestrului.

Pudicul său biograf americanul Thayer, care a avut nemărginita nerozie să omită intenționat din bogatele lui date biografice tot ce ar fi putut privi raporturile sale sexuale, a scris totuși unui doctor *Frimmel* că Beethoven a fost atins în tinerețea lui de boala care printr'un soi de eufemism, o numim nu știu de ce, „specifică“. Ce fatală repercusiune, dacă lucrul este adevărat, a putut avea această circumstanță asupra întregii lui vieți fizice și morale ?

Iată un punct pe care numai medicii ni l-ar putea lămuri. Tot atît de obscură ni se pare atitudinea stranie a lui Beethoven față de femei. Din toate imensele documente pe care le avem în biblioteci întregi asupra faptelor celor mai mărunte ale eroului nostru, nu găsim nimic precis, nimic concludent în ce privește natura legăturilor întreținute cu aceste ființe atît de iubite.

Nu se poate găsi dovada unei singure legături fizice. S'ar putea ajunge la concluzia că Beethoven a fost un cast sau un solitar. Pe de altă parte, biografia lui, îl arată veșnic îndrăgostit. „Adevărul, scrie Wegeler, cum l-a cunoscut cumnatul meu, Ștefan v. Breuning, Ferdinand Ries, Romberg și eu însumi e că Beethoven n'a fost niciodată fără o iubire, și de cele mai dese ori stăpînit în cel mai înalt grad de dînsa. În Wiena Beethoven, cel puțin cît am trăit eu acolo, avea totdeauna legături de dragoste (*Liebesverhältnissen*) și din cînd în cînd cuceriri (*Erober-*

rungen) care ar fi fost dacă nu imposibile, cel puțin foarte anevoiase chiar pentru un Adonis". Deci nu mai știm ce să credem.

Mărturiile ne îndreptățesc să-l privim pe Beethoven ca un adevărat fermecător atunci când improviza sau își cânta compozițiile pe claviatura unde minile sale cu degetele scurte, ca retezate, evocau frumuseți fantastice și subjugătoare.

Odată ridicat de la pian, omul brusc cu cap leonin, ciupit de vărsat, prea puțin preocupat de ținută în lumea frivolă a saloanelor, rău îmbrăcat, stîngaciu, care la orice mișcare se împiedica ori răsturna un „bibelot“, —nu putea fi socotit de ușuratecele vieneze decît ca un plebeu, fără stare, fără creștere, desigur genial și bizar, în orice caz, nu un bărbat de iubit. S'au găsit totuși suflete feminine aristocratice în adevăratul sens al cuvîntului, care au avut un cult desinteresat, frățesc, ori filial pentru profesorul, evocatorul magic al unei lumi supranaturale, prietinel mare a cărui bunătate și nobleță numai firile de elită o puteau cunoaște.

Dintre acestea sînt surorile *contese de Brunswick* și vara lor *Giulietta Guicardi*. Care dintre ele e nemuritoarea iubită, „die unsterbliche Geliebte“? Mai plauzibile par concluziile ce ne indică pe *Giulietta*. Ei i-ar fi fost adresate celebrele patru scrisori trimise dela băile Pystian și regăsite într'un sertar ascuns în camera mortuară a lui Beethoven. Cu ea s'a crezut dînsul logodit cîtva timp, înainte de căsătoria ușurăticea Italienei cu nu mai puțin ușuraticul conte Gallenberg. Insist asupra acestei iubiri nenorocite fiindcă mi se pare că ea a fost desnădejdea cea mai mare a vieții lui pasionale. Tot avîntul sufletului său pentru o unire legală pe care o visa mereu, a fost înșelat.

De aici înainte îi crește timiditatea față de dragostea femeilor, sfiala care-l respinge iarăși spre sine însuși. Ideile încăpătinate ale lui Beethoven erau dușmane oricărei uniri în afară de căsătorie, până acolo, în cit se știe că a rupt legăturile cu un prietin care iubea efectiv o femeie măritată. Chiar în arta lui nu admitea sensualitatea. Condamna pe *Mozart* pe care-l prețuia altminterea atît de mult, pentru faptul că a putut pune în muzică „un subiect imoral“ ca *Don Juan*. Așa explicăm și lipsa de sensualitate a muzicii beethoveniene. E o voluptate continuă a inimii, aproape niciodată a simțurilor, în armoniile lui. Beethoven nu e un colorist, un fermecător al simțurilor cum a fost în arta picturii un *Titian*, un *Giorgione* ori un *Rubens* cum ni se arată și astăzi în muzică un *Wagner* ori chiar un *Weber*. L-am asemăna mai curînd, punîndu-l infinit deasupra, cu un *Tintoretto*, Maestrul tragic al albului și al negrului, cu *Michel Angelo* tot atît de grandios în concepțiile lui tragice (Beethoven neavînd morbiditatea acestuia din urmă), un *Rembrandt* în care umbra și lumina și clar obscurul își scriu pe pînză poemele cele mai lăuntrice și mai turburătoare.

Surzenia care-l despărțea de lumina sunetelor exterioare, in-

tră aici în cauză. De unde a venit și această fatală infirmitate? E oare în legătură cu vre-una din bolile numite mai sus? Ea a isprăvit prin a-l izola cu desăvârșire! Toate faptele menite să-l readucă, să-l concentreze în sine însuși sînt împlinite. Muzicianul surd! ...E oare acesta, se întreabă *Wagner* în pagini nemuritoare, asemenea pictorului orb?

Nu!—răspunde tot el. Surdul Beethoven se aseamăna cu orbul *Thyresias*, *Thyresias* profetul, *Thyresias* văzătorul! „Dară ochiu 'nchis afară, înăuntru se deșteaptă"! ...S'ar zice că versul lui *Eminescu*, într'o formulă lapidară și plastică, e premergător în vastul lui înțeles, întregii teorii moderne a subconștientului și a visului. Beethoven închis în „eul“ său poate considera lumea din afară, cea a contingentelor înșelătoare, ca mai puțin adevărată, mai puțin frumoasă decît cea pe care o închipe și o infiripează muzical în creerul său.

După *Schopenhauer* și *Wagner*, muzica e creația însăși. Lumea în prospețimea ei, este evocată de cîntecul magic și ideea ei pură, desbrăcată, neîntinată de materie, strălucește prin mijlocirea muzicei. Ceiace a făcut *Shakespeare* în dramele sale, chemînd la viață din necunoscut prin vraja poeziei sale, atîtea făpturi asemeni celor pe care le vedem în carne și oase—totuși superioare vieții, nu e mai viu, nu e mai variat, decît evocarea de viață, în esența ei cea mai curată, cea mai nevinovată, a muzicei lui Beethoven.

Stările sufletești cele mai felurite, universul întreg al simțirii și al gîndului și toată lumea fenomenelor, dela „gînguritul porumbelului până la tunetul furtunei“ în sufletul lor (*Grillparzer*) însuși, năzare necondiționat, nemijlocit sub luminile de fulger ale magului halucinat.

Beethoven, după credința lui *Wagner*, restituie melodiei nevinovăția ei primitivă și o face să înflorească în toată demnitatea ei. Prostituată, silită să trăiască un simulacru de viață în convenționala operă italienească, franceză ori iudee în tovărășia unui text insipid și antipoetic, prin simfonia lui Beethoven ea atinge culmea de lumină și de nobleță, unde se unește cu celălalt povrniș, cu marea poezie a mitului, a legendarului, eternului adevăr. Contopirea se face în simfonia 9-a unde pentru întâia oară, verbul fecundează muzica și se deschide calea dramei lirice pe care el, *Wagner*, avea s'o înfăptuiască cu strălucire și s'o ducă la ultimele ei limite.

Să ne gîndim că *Beethoven* moștenise sensibilitatea veacului al 18-lea, dragostea, cultul pentru natură și pentru bunătatea ei. Era un fiu spiritual neștiut al lui *J. J. Rousseau*. Cum o vede și *Wagner*, temeiul puterii sale morale îl face credința în funciara bunătate primitivă a omului. Iată una din trăsăturile eroice ale sufletului său.

Izgonit din societatea oamenilor în lumea pe care și-o făurește singur, în care blînd murmură copacii lui mult îndrăgiți

și-cîntă duios privighetoarea, în care toată firea se unește după furtună pentru a înălța imnul de mulțumire către Creator, în aceeași lume închipuită, Beethoven face loc numai bunătații și iubirii de oameni.

Și desnădăjduitul care nu cunoscuse bucuria, care se ruga lui Dumnezeu să-i dea o singură clipă de fericire pentru a o revărsa asupra oamenilor, „printr'un act de voință supraomenească, printr'o minciună eroică”, * izbuteste la sfîrșitul vieții sale de mizantropie aparentă, să cînte bucuria, s'o slăvească ca marea putere menită să înfrățească toate inimile.

Boala și surzenia îl făcuse iritabil, arțăgos, zgîrcit, jignitor față de prietini chiar.

Indiferența publicului urmînd triumfurile din vremea congresului din Viena, îndoiala manifestată chiar pentru geniul lui muzical, ingratitudea unui nepot mizerabil căruia îi închina toată averea și tot sufletul, toate acestea nu-l puteau face să-și piardă forța morală.

La loviturile destinului, el răspunde cu un cînt de nădejde. „Omul e mai tare decît soarta și o poate învinge”. Vitejia lui aprigă e toată în această biruință asupra lui însuși mai mare, mai însemnată decît cea a armatelor lui Bonaparte pe care el îl cînta. Il cîntă ca pe un erou al revoluției și îl plînge în accentele epice ale marșului funebru din Simfonia Eroică, atunci cînd acesta se proclamă împărat.

Căci Beethoven, am uitat s'o spunem, era un republican. Un cetitor al lui *Plutarch*, admirator al virtuților antice. Să nu lăsăm la o parte această trăsătură a flamîndului răzvrătit, ce trăia veșnic într'insul. E dintr'un neam arzător și indomptabil, caracterizat printr'un exces de sensibilitate, o voință neînfrînată, avînt mistic, și mai presus de toate un simț de neatîrnare, de necunoaștere a altui judecător decît conștiința individuală. Are morala unui erou ca *Egmont*. Cu nobilul luptător care piere pe șașod, avînd imaginea libertății în ochi, se identifică. Spre deosebire însă de *Goethe* care-l concepe și-l redă rece și obiectiv, *Beethoven* pare a întrece voința poetului olimpien și vrea să-i dea un caracter de o ireductibilă și biruitoare majestate. Muzica de scenă pentru *Egmont* e un cîntec de triumf al drepturilor conștiinței. Beethoven nu e un om al compromisurilor, și nici acel care crede că o cauză, mai cu seamă cea a libertății este bine servită prin jertfa luptătorului. Luptătorul trebuie să învingă.

Cu imaginea umanității mai bună în față,—eroul trebuie să calce convențiile, vechile legi nedrepte, prejudecățile! Eroii prea prudenți ai lui *Schiller*, un *Wilhelm Tell* ori chiar vorbărețul *Marchiz de Posa*, nu sînt pe placul marelui răzvrătit. Măririle pămîntești îl au potrivnic. Cu așa zișii lui protectori e de o demnitate și de o mîndrie nedesmințită. Celebra anecdotă care ni-l arată pe

* R. Rolland.

curtezanul Goethe plecîndu-se într'un reverențios salut pe marginea drumului unde trece familia imperială, în timp ce Beethoven care neadmițînd ca oameni cum e dînsul ori *Goethe* să se plece în fața nimănu, își face drum printre curteni cu pălăria pe frunte, —această anecdotă nedovedit-autentică poate fi născocită de spiritul vioiu al *Bettinei Brentano*. Dar faptul că i-a putut fi atribuită e caracteristic pentru cele ce se credea despre el. Nu știu ce nobil îl compară pe Beethoven cu un diamant șlefuit numai pe o parte,

Admiratorul republicei ideale a lui *Platon* încă din 1794, nu admite distincții de castă în „aceste vremuri democratice“, disprețuește totuși mulțimea vulgară, materialistă și neînțelegătoare; nu poate suferi să fie confundat cu un burghez oarecare (*Abgeschlossen soll der Bürger vom Möherem Menschen sein und ich bin unter ihm geraten* (Lenz, 106, Schindler).

În procesul pe care-l susținu împotriva văduvei fratelui său *Karl*—care murind îl lăsase tutorul nepotului său, *Beethoven* vrea să fie judecată cauza în fața tribunalului nobililor. I se cer titlurile. Beethoven duce mîna la cap și la inimă. Judecătorul găsește titlurile insuficiente și-l trimete în fața unui magistrat obișnuit. Beethoven pretinde că un tribunal excepțional să instruiască afacerile oamenilor de geniu. Ori *Digestele* au uitat acest lucru! (Lenz, 113).

Extrem de iritabil, după ce mînia lui trece, e o revărsare de nemărginită bunătate. Își servește până la cea mai mare abnegație prietinii, mai cu seamă pe cei din meseria lui, lucrează pentru ei și le dă ultimul ban cîștigat. Știe însă să-și apere drepturile, o ia de sus cu editorii, nu admite să fie frustat, înțelege să i se plătească bine, își cunoaște afacerile. Cu prilejul comemorării de 150 ani dela nașterea lui, un foiletonist dela *Neue Freie Presse*, îl numește referindu-se la acestea: *R. Strauss* al vremii lui.

Urăște tirania și rupe dedicația simfoniei eroice pe care o făcuse lui *Bonaparte*, primul consul cînd aude că s'a proclamat împărat. Are deaface cu poliția cînd la o cafenea declară că la urma urmelor *Christos* nu e decît un Evreu crucificat.

E totuși prin fondul său uman de afecție și de suferință un adevărat creștin. Latura mistică se va dezvolta mai cu samă în ultima parte a vieții lui singuratece. Totdeauna a fost un credincios, un adorator al Dumnezeui necontenite. Credea însă că înainte de a cerși mila lui Dumnezeu (avea oroare de intervenționismul știinților) omul trebuie să se ajute singur. „*Mensch, hilf dir selbst*“ e o deviză a lui. Nu trebuie să-l socotim chiar în cele mai amare împrejurări ale vieții sale, cu totul nesociabil. Ii place să petreacă între camarazii săi. Glumele sale sînt enorme. E un om care nu știe să surîdă. Are un humor special și practică mult calamburul. Fratelui său parvenit și îmbogățit care-i trimite carta sa de vizită: „*Johann von Beethoven—Gutbesitzer*“ îi răspunde: „*Lud. von Beethoven—Hirnbesitzer*“. Gustul farselor sale

nu e totdeauna din cele mai alese. Unei doamne bătrioare din aristocrație care insista de nenumărate ori să capete dela Beethoven o șuviță de păr el îi trimite un smoc smuls din părul unui țap. Până la sfârșitul vieții, doamna a crezut că mîngie șuvița căruntă a maestrului. Cu contrastele atît de prăpăstioase ale caracterului și ale artei sale, în care se împreună sublimul și trivialul cu emfaza și retorica lui adesea ori de piață publică, cu turburarea și poezia lui atît de modern omenească, Beethoven ne răsare deci ca un romantic. Nimeni nu s'a povestit mai mult, pe sine însuși. Dar cadrul rigid în care a turnat emoția sa arzătoare, valoarea ei general umană, fac din el un tot atît de caracteristic clasic. E la apogeul și la îmbinarea celor două mari curente, ca și *Goethe*. Le rezumă și le încunună. Beethoven este întăiul poet muzician, în înțelesul de azi al cuvîntului. Până la el, muzicantul fie compozitor, fie simplu executant, e un meșteșugar aparținînd unei bresle care face muzică cum face altul mobile. Place lumii marfa lui, va avea comande mai multe și mai bine plătite. Ambiția meșteșugarului e pur tehnică. Să-și facă meseria cu îndeminare, aproape întotdeauna conform regulilor învățate. Beethoven de obicei nu sparge cadrele înaintașilor, gîndirea lui e întotdeauna organizată în forme, doar lărgite, însă el are ca principiu, că nu e regulă care să nu poate fi înfrîntă de cerința frumosului. *Ries* povesteste, în legătură cu acestea, că odată el își permisesse să atragă luarea aminte maestrului său asupra unei false relații ce se găsește într'unul din primele sale Quatoruri, celui în „do minor”. Beethoven nu băgase de seamă licența, și neaducîndu-și aminte de pasagiul incriminat, negă categoric: Pentru a lămuri cazul, *Ries* transcrisese pe o hîrtie cele două quinte.

„Ei bine”, strigă Beethoven fără a se tulbura, „cine mă oprește să le scriu”? *Ries*, înspăimîntat, ezită să răspundă. „Cine, cine”?... continua Beethoven, scuturîndu-l

„Dar maestre”, bîgii *Ries*... astea sînt regulile fundamentale ale armoniei... ..ale lui *Marpurg*, *Kirnberger* ...*Fuchs*, toți teoreticianii!... — „Ei bine, zise Beethoven cu un ton sec, eu *Beethoven* le permit! Ca să transpun într'o tonalitate mai ușor înțeleasă anecdota, ași putea s'o localizez în literatura noastră. Teoreticianii retoricî din școlile noastre susțin bunăoară că o metaforă nu e valabilă decît atunci, cînd comparația pleacă dela termenul abstract spre cel concret și nu dela cel concret spre cel abstract. Astfel superbe, versuri ale lui *Eminescu* din „Egiptul”

„Atunci Memfis se 'nalță, argintos gînd al pustiei
Inchiegare măestrîtă din suflarea vîjjelei”...

ar conținea o metaforă incorectă.

Presupuneți că un licean i-ar aduce indicata obiecție lui *Eminescu* însuși dacă ar mai trăi. „Și cine mă oprește să întrebunțez

metafora aceasta?" ar întreba *Eminescu*. Iar liceanul i-ar răspunde întocmai ca Ries lui Beethoven: „Toți profesorii mei de compoziție, d. *Sava Ștefănescu*, d. *M. Dragomirescu*... Ca să revenim la subiectul nostru, valoarea tehnică interesează aproape singură pe maestrul muzician al veacului al XVIII-lea. *Bach*, *Haendel*, *Haydn*, *Mozart* muzicieni de geniu sînt clasici în adevăratul sens al cuvîntului prin caracterul impersonal, obiectiv, universal al compozițiilor lor. Expresia pur muzicală, poate sluji la orice. O Uvertură ca aceia la „Nunta lui Figaro“, n'are nici o legătură, cu o opera însăși. O arie de a lui *Mozart*, cîntată, poate servi într-o simfonie. E expresivă fără a avea un caracter specific. Subt notele unei sonate de *Mozart*, nu vom putea ghici un alt înțeles decît al muzicii în sine.

Beethoven e dimpotrivă cel dintăiu care se destăinuște în fiecare pagină a lui. E omul modern. După copilul *Mozart* el e bărbatul grav, cu simțul patetic al vieții, cu zbuiciumul vremii pe care o trăește. Desăvîrșita statuie antică a cărei față a rămas până la el inexpresivă își arată întăia oară, figura ei contractată. „El nu se bizue numai pe partea tehnică pentru a crea interesul“. Eroismul, luptele uriașe, îndoiala, melancolia, răzvrătirea, humorul, șaga, suferința desnădăjduită, biruința finală, stări de suflet foarte definite, toate ne îngăduie să întrevedem oricînd în muzica lui Beethoven expansiunea lirică, experiența personalității sale care cîntă cu accente proprii, înfiorate, venite din adîncul firii lui. De aici până la muzică programatică e numai un pas pe care putem spune că Beethoven l-a făcut pe jumătate în simfonia eroică, în cea pastorală, ori în ultimele Quatoruri—și pe deplin, în cea din urmă parte a simfoniei a 9-a cînd muzica singură ne mai fiind capabilă să redea tot conținutul emoțional voit, verbul prin oda lui *Schiller*, închinată bucuriei, îi vine în ajutor. E o individualizare, o psihologie, o voință, o etică, un act de credință, o oglindire a vremurilor lui furtunoase care toate împreună au dat lui Beethoven un loc unic în arta lumii. Și o mîndrie a romantismului e că-l poate revendica mai cu seamă prin acest conținut emoțional și subiectiv al operei lui.

În preajma anului 1800, noua sensibilitate germană se formase pe urmele tumultoasei mișcări „*Sturm und Drang*“ și mulțumită înrîuririi fascinatoare a Marii Revoluții franceze. Răsturnătoare de valori pe o parte, brazdă adîncă într'un pămînt îngrășat de singe pe de alta, această comoție uriașă și renovatoare cheamă la viață, descătusează nemărginite puteri de creație.

Din masa anonimă se ridică *individul* cu sufletul lui, cu durerea, cu drepturile, cu voia de a cugeta slobod, cu năzuința împlinirii oricărei libertăți, a oricărei cunoașteri. În țările germanice de atunci cu instituțiile lor reacționare, dorul acestei acțiuni și acțiunea însăși nu se putea exprima decît în filozofie, învălurită în metafizică vagă, ori în arta liberă prin excelență, nesupusă nici unei cenzuri, în limba cuprinzătoare, universală, *muzica*.

Eroul acestei expresii fu Beethoven.

După glasul complex aspirau noile generații ridicate din clase nouă. Nălucirile mari își aveau încă atracția, căldura cea dintâiu: iubire de oameni și de natură, eroism, solidaritate în fața Destinului și mai presus de toate, cuvîntul magic, obsedant: „Libertate“.

Poetul austriac *Hugo von Hofmansthal* socoate că geniul întreg al rasei germane de la începutul veacului al XIX-lea își găsește exponentul în vocea de om deplin al lui Beethoven. Năzuințele sentimentale ale lui Werther, declamațiile eroilor lui Schiller, setea de a ști a lui Faust nu mulțumesc cu totul inimile tinerei generații. Echilibrul dorului și al cunoașterii, unitatea între revelația lumii în esența ei și acțiune—o găsește veacul numai în muzica lui Beethoven, cel din urmă și cel mai mare dintre Germani. Toată opera, toată viața lui e deci o exaltare generală și nesfîrșită, stăpînită numai de propria-i voință olimpică.

După dimineața radioasă și nevinovată a muzicii lui *Mozart* și *Haydn*, pornită din dorul și melodia poporului, senină, apropiată de arta Grecilor vechi, e amiază, e miezul zilei, cu lumina toată, atotpătrunzătoare și cercoetătoare, cu furtuna ce amenință, cu Soarele biruitor. E miezul artei germane, poate chiar al celei europene.

După el vine seară pentru muzica neamului său. Crepusculul wagnerian cu simfonia lui de culori splendide. Apusul nu este o decadentă. E totuși o diminuare a marelui lumini sănătoase care îmbrățișează totul.

Wagner a revendicat cu drept cuvînt pentru el moștenirea spiritului beethovenian, asimilîndu-și-o mai mult încă în spiritul decît în litera ei. Cele din urmă lețcai ale moștenirii au fost chețuite de epigonii *Brahms*, *Mahler* și *R. Strauss*.

Adevărul că atotputernicia simfoniei în cursul veacului al XIX-lea, numai lui Beethoven i se datorește. E marea muzică polifonică și instrumentală care a stăpînit până în zilele noastre. Cadrele ei, normele mature, au fost odată pentru totdeauna fixate. Nimeni n'a putut aduce o schimbare esențială nici în formele, nici în spiritul simfoniei, sonatei, quatuorului, genuri pe care Beethoven a pus pecetea definitivă. S'au putut aduce înfrumusețări accesorii, amănunte decorative. Principalul clădirii, liniile înșiși ale arhitecturii rămîn beethoveniene.

Astăzi această mare școală simfonică, germană de metodă, de dezvoltare disciplinată, de forme cugetate și-a dat ultimele consecinți.

Duhul vremurilor nouă nu o mai vrea. Subt înfrurirea muzicii populare din Răsărit, cu gamele și ritmurile ei exotice pentru un European, prin muzica rusească și cea a lui *Debussy*, armoniile gamei diatonice s'au dislocat, ritmurile vechi s'au frînt. Bara măsurii dispăre, simțul vechiu al tonalității se modifică, alte forme, pentru alte expresii, își cer dreptul la viață. Pentru gene-

rațiile de muzicani, care în conservatoare, în concerte, și-au făcut din estetica beethoveniană o pine zilnică a spiritului, conflictul de aspirații e zguduitor. Mai cu seamă în zilele noastre, când duhul sălbatic al jazz-ului invadează muzica modernă. Afro-americanismul, cu delirul lui de mișcare frenetică pune stăpînire pe noile automate crescute sub semnul mașinii, al băncii, al barului și al musik-hallului. Gustul popoarelor anglo-saxone ce stăpînesc globul antimuzical prin esență, isprăvește ceia-ce au început barbarii Orientului spre a întrona noua muzică, noua artă, dacă o putem numi astfel.

E desigur cea mai sinistrală dacă nu cea mai bestială plămădire pe care ne-au dat-o simțurile joase ale umanității. Ne amintește monștrii Asiei și ai Africei, cu superstițiile și turpitudinile lor, aduși în epoca de decadență în Roma și în Bizanț.

Care va fi reacțiunea naționalistului, intelectualului european față de invazia înfricoșată? Vechile discipline îl vor mai apăra în venerabila cetate a simfoniei?

Iată problema pe care centenarul morții lui Beethoven o pune cu acuitate...

Acum o sută de ani, într-o vreme turbure, de prefacere ca și a noastră, agoniza, pe patul lui singuratic de chinuri, un bătrîn infirm a cărui luptă de fiecare zi, cu vitregia oamenilor și a sorții, fusese biruitoare. Credința în bunătatea și puțința omului de a se mîntui prin propria sa energie sufletească nu l-a părăsit o clipă, nici sănătatea morală, nici optimismul, nici dragostea care voia să îmbrățișeze milioanele de ființe.

Sărac, despărțit de lumea din afară, rătăcise în cele din urmă luni ale vieții sale din locuință în locuință. Era o siluetă bezmetică, sublimă și ridicolă, după care se luau copii pe străzile Vienei. Chiotele lor nu le mai azeua de mult; demult era adîncit în visul interior. Și acum zăcea pe un pat infestat de ploșniți, în casa „Spaniolilor negri“, aproape fără prietini și fără ajutoare, în tovarășia rară a citorva vecini nepăsători. Un cîntăreț necunoscut vine să-i cînte. Beethoven nu-l poate auzi. Il roagă totuși să urmeze. Vrea cel puțin să-l vadă cîntînd. Un băețuș al prietinelor săi, Breuning e tovarășul lui din cînd în cînd. Beethoven, în carnetul său, îl numește Ariel. Nimic mai mișcător decît prietinia ce se leagă între bătrîn și copil. Cu cîteva zile înaintea morții, doctorul care-l știe perdut, nu-l lasă să se reapuce de lucru ci îl sfătuește să-și mai uite durerile trupului cu lecturi ușoare. Și atunci copilul îi aduce cărțile lui de școală. Amîndoi se apleacă asupra slovelor și gravurilor ce înfățișează pe marii eroi ai antichității.

Chipurile Odiseei și ale lui Plutarch trec în fața ochilor împăenjenți ai muribundului ca într'un vis. Supraoamenii cu care

a voit să se asamene, fac cor cu icoanele senine ale tinereții sale renane, zările verzi, valurile sfinte ale fluviului strămoșesc, maica blindă din bătrina casă părintească... Apoi călătoria la Viena, cetatea imperială. Întăiele succese... Saloanele cu nobili inteligenți și amabili, prietinii dispăruți, binefăcători *Sobkovitz, Kinsky, Lichnoosky, arhiducele Rudolf*... Farmecul acestei societăți aristocratice de care nașterea, firea lui și surzenia amenințătoare îl dispart... Printre mobilele „Biedermeyer“, clavirul la care se așează... Un freamăt de rochii, bătaia aproape perceptibilă a inimilor feminine... Și lui Beethoven, pe patul morții, i se pare că încă atinge clapele de fildes și de abanos, că deschide tuturor porțile luminei și-ale umbrei... Giulietta Guicciardi, al cărui medalion veghează la căpătăiul lui, pare că i se așează alătura... Giulietta, nemuritoarea lui iubită!...

Apoi se face din ce în ce mai întuneric... Afară ninge, e furtună cu fulgere... Și chipul morții care și-a înfipt toată viața ghiarele nevăzute într'însul, îi răsare de astădată lămurit... Ce poate Ea să-i mai răpească? Zdreanța trupului crucificat? E de mult prada ei. Flacăra iubirii, flacăra revelației supra-omenești nu o va putea însă stinge pe veci! Nu e moarte pentru Cel ce a vorbit deadreptul cu Dumnezeuirea.

...La 27 Martie 1827, nu citiva copii sprintari îl urmară pe Beethoven. Convoiu funebru al Solitarului în viață, era înconjurat în ceasul morții de 30.000 de oameni, *Schubert* și *Grillparzer* erau printre cei dintâi. Și la mormântul eroului, poetul vorbi:

„Era un artist. Cine e vrednic să stea lângă dînsul?”

...A trecut peste tot, a simțit totul până la înfricoșata margine unde Cultura se perde în haosul tumultuos al puterilor Firii...

Cel ce va veni după dînsul nu-l va continua... Va trebui să înceapă, căci acest precursor a isprăvit acolo unde se isprăvesc limitele artei.

El s'a retras dintre oameni după ce le-a dat totul și n'a primit nimic de la ei. A rămas singur fiindcă nu și-a găsit egalul“.

Em. Ciomac

Izvoare: Opera lui *Beethoven*. Capitolele despre Beethoven din istoriile muzicale ale lui *Hugo Riemann, Combarieu, Sandoz*. Lucrările speciale ale lui *Becker, Vincent D'Indy, Chantavoine W. v. Lenz, Victor Wilder, Chantavoine Frod'homme, J. de Marlave*. Biografiile și datele lui *Nottelohm, Thayer, Wegeler, Schindler, Ries, R. Rolland, A. de Juvisy*. Studii *T. de Wyzeva, Istel, Grove, C. Maclair*, articole speciale de *Leopold Schmidt, P. Sali, A. Bruneau, H. von Hofmannsthal, André Suarès*. Mai presus de toate, esențialul „*Beethoven*“ de *Richard Wagner* (Insel Verlag, No. 111).

Burghezia română și marxismul

(urmare și sfârșit)

Trebuie să menționăm pe lângă cele expuse mai înainte că d. Zeletin, și după d-sa d. Ș. Voinea, nu numai că se găsesc într-o flagrantă contradicție cu realitatea, — ciace dă mai ales la d. Zeletin un caracter fantezist lucrării sale științifice — dar realitatea agrară românească se arată deosebit de rebelă la o încadrare în principiile marxiste, chiar atunci când ele nu sînt falsificate ad-hoc. În evoluția producției agricole, Marx distinge două epoci: una necapitalistă și una capitalistă, în care dezvoltarea sa este paralelă celei industriale. Luînd ca criteriu, natura raportului dintre proprietar și țăran, exprimată prin modul de plată al rentei, Marx distinge în totalitatea evoluției agrare patru faze succesive, și anume: 1) epoca rentei plătite în forță de muncă, 2) epoca rentei plătite în produse, 3) epoca rentei plătite în bani și 4) epoca proprietății parcelare și a meteyajului. Renta se confundă cu plus-valoarea și Marx cași fiziocrații, admite o plus-valoare primă, care poate da naștere la altele subsecvente.¹ Renta se dezvoltă în mod deosebit numai în procesul de producție capitalist care are drept corespondent, renta în bani. Celelalte două epoci, a rentei în muncă și a rentei în produse, sînt forme de producție necapitaliste — naturale. „Nicăiri, spune Marx, nu se poate mai ușor constata origina de plus-muncă a plus-valorii, ca la renta în muncă. Țăranul lucrează deosebit, în loc și timp, pămîntul care-i este necesar, în alt loc și în alte zile pe cel boeresc. Acest tip de rentă este cel mai pur tip de plus-valoare „forma legitimă“ și prosperitatea țăranului se poate deduce foarte ușor, după raportul dintre numărul de zile de muncă, pe care le folosește

¹ Marx, *Das Kapital*, II Aufl., Hamburg, 1904, vol. III², 318.

personal și numărul celor de slujbă".¹ Epoca doua nu o găsim niciodată pură ci amestecată cu elemente din prima; munca se depune în comun și pentru țaran și pentru proprietar.² O însemnată deosebire stă într'acea de a treia și celelalte două. Un raport nou intervine între stăpîn și țarani, un raport exprimat în bani,—capitalist deci. Structura intimă a acestui raport este cu totul nouă; pe cînd vechiul raport dintre boer și țaran reeșea din relațiile lor personale—adesea ori țaranul fiind în afară de orice voință personală—de data aceasta proprietarul duce o acțiune sistematică în acest senz. Pentru a-i reuși nu-i trebuie decît să preexiste o condiție: „pămîntul să aparțină altei clase decît lucrătorului agricol, să fie subordonat unei clase care-l exploatează în vederea profitului”.³ Producerea acestei condiții a survenit în modalități similare cu evoluția producției agricole, anume prin eliberarea forței de muncă, din lanțurile dreptului iobag, de către același impuls, cîștigul pentru cîștig. Alături de această condiție Marx mai semnalează un moment caracteristic al transformării producției agrare necapitaliste în capitalistă. Acesta este reprezentat prin intervenția unei noi clase care se interpune între proprietarul de pămînt și între proprietarul de forță de muncă: anume arendașul.⁴ Apariția noului venit, este într'o strînsă legătură cu dezvoltarea comercială, mai ales cu intrarea țării care se transformă, în cadrul comerțului mondial. Odată cu aceasta, un nou factor începe să joace un rol încă neremarcant, anume capitalul bănesc. Pămîntului care domina în economia feudală, i se substituie capitalul bănesc. Datorită lui, raporturile dintre arendaș și țaran devin simple raporturi contractuale. Agricultură a devenit prin aceasta un plasament de capitaluri, fapt care a fost posibil grație aceluiași condiții, pe care capitalurile le reclamă pentru a se plasa în industrie—existența unei forțe de muncă libere.⁵ Este în afară de îndoială că d. Zeletin, care se afirmă un marxist versat, nu a putut rămînea străin de modul în care Marx vede raportul dintre rentă și capitalul bănesc. D-sa însă a acordat capitalului bănesc din principate numai atenția pe care am amintit-o mai sus, lăsînd chestia raportului său cu evoluția formei de cultură pe planul al doilea. Ține însă să precizeze în ceiace privește situația țaranilor, că mizeria și sărăcia nu începe decît „odată cu trecerea țaranului dela vechiul sistem la stăpînirea individuală burgheză”⁶ cînd părăsește viața rurală patriarhală, deci decadența țărănimii nu începe, după d-sa, decît odată cu exproprierea dela 64. Trecînd și peste această inovație a d-lui Zeletin, în legătură cu cele expuse mai sus, să

1 Marx, *Das Kapital*, III¹, 326.

2 *Idem*, p. 329.

3 *Idem*, p. 153.

4 *Idem*, p. 333.

5 *Idem*, p. 157.

6 *Op. cit.*, p. 186.

-confruntăm pentru o scurtă durată pe marxistul român, pe Marx cu realitatea românească.

Marx susține că imixtiunea capitalului bănesc, are loc în agricultură, odată cu renta în bani, iar d. Zeletin susține că introducerea capitalului bănesc la noi, are loc odată cu tratatul dela Adrianopol, după care începe să facă ravagii în agricultura mare. Marx mai pune în legătură funcționarea capitalului bănesc, în agricultură, și cu forța de muncă liberă. Urmează dar că un marxist român trebuie să admită că la 1830, forța de muncă agricolă era liberă, mai ales când atribue un așa de mare rol capitalului bănesc în agricultură. Realitatea românească se arată însă rebelă marxismului, căci ne oferă în același timp, capital bănesc, arendășie, rentă în muncă și muncă forțată, deci elemente de producție capitalistă, combinate cu elemente de producție necapitalistă. Mai mult încă, evoluția sistemelor de rentă a fost la noi cu totul alta decât cea indicată de Marx; este un fapt cunoscut în istoria noastră agrară, că dijma a ființat înainte de slujbă, iar din cele arătate mai sus, se vede că boerimea refuza renta în bani, pretinzând-o în muncă, ceia dealtmintrelea se întimplă și după 1864. Astfel se constată, că în societatea românească existau condiții deosebite, impunând o dezvoltare proprie altă decât cea din Apus, asupra căreia teoretiza Marx, și care apare d-lui Zeletin atît de asemănătoare cu a noastră.

Aceste împrejurări speciale, în care se desfășura activitatea noastră agrară, au avut consecinți de o deosebită însemnătate. Producția mărită, și mai ales producția făcută pentru schimb—bine înțeles în proporții mai reduse—mult mai veche decât tratatul dela Adrianopol, aducea o circulație mai activă a mărfurilor. Trebuia deci ca acestei circulații să i se adapteze un aparat potrivit, fără de care producția mărită n'ar fi putut fi pusă în valoare. Era natural deci, ca restrînsa clasă de negustori din veacul al XVIII-lea, să nu poată îndeplini singură acest rol, și să caute a se mări din ce în ce. Astfel transformările progresive ale dreptului iobag impuneau și o reformă progresivă a aparatului circulator. În fond însă, această reformă nu cuprindea nici o schimbare, era numai o mărire de proporții conformă noilor proporții ale producției. Tendința reală a circulației consta deci, atît anterior cit și posterior Regulamentul Organic dintr'o mișcare de continuă armonizare, de proporționalizare cu noua producție. D. Zeletin și de această dată, cînd realitatea se prezintă atît de simplu, afirmă din contra că există o contradicție între modul de producție „feudalist“ și modul de circulație „capitalist“ bine înțeles pentru epoca de după 1829, pentru cea anterioară sistemul de circulație fiind tot necapitalist.

Dacă prin producție feudală este mai ușor de bănuț ceiace înțeleg autorul, lucrurile nu se prezintă tot așa cînd se caută lămurirea noțiunii de circulație capitalistă. În treacăt fie vorba, d. Zeletin abandonează pe Marx cînd afirmă caracterul feudal al producției agricole din această epocă; căci în momentul cînd admite imixtiunea capitalului bănesc în agricultură, nu mai este loc de producție feudală ci tipică capitalistă, după cum am arătat după Marx mai sus. Dar ceiace interesează momentan, este așa numita „circulație capitalistă“. Pentru că d-sa nu ne dă nici o lămurire, urmează să apelăm la vre-un autor, pentru care d. Zeletin să aibă o specială predilecție. În acest sens, Sombart menționează ca fenomene caracteristice circulației bunurilor, în epoca capitalistă „concretizarea creditului (sau mai general a dreptului de exigibilitate), și obiectivizarea (încorporarea) sa în hirtii valori, proces căruia i se atașează acel cunoscut sub numele de mobilizarea sau mai bine zis de transformarea în valoare marfă a acestor drepturi de exigibilitate“.¹ Este greu de admis că însuși d. Zeletin ar pretinde că în economia noastră dela 1830 se petreceau asemenea fenomene, proprii epocii capitaliste. Nu rămîne decît de presupus, că d-sa nu înțelege prin circulație capitalistă decît schimbul pe bani, mai ales că vorbește și de cea invaziune de monede. Dar în acest caz schimbul pe bani nu este de loc propriu epocii capitaliste, ci este o veche cunoștință a vieții economice propriu și producției feudale pe care d-sa o admite în această epocă. Deci ce mai înseamnă oare afirmarea contradicției mai sus menționate?

D. Zeletin, din spicuirile, d-sale asupra „istoriografiei superficiale“, a avut însă impresia că se petrec unele fenomene deosebite în circulația de mărfuri a acestei epoci, cărora pentru a le da o explicație le-a încadrat în formula contradicției, avînd probabil credința că providența l-a favorizat să facă una din cele mai mari descoperiri din istoria noastră economică. În fapt, lucrurile stau altfel și o cercetare ceva mai amănunțită a istoriei noastre economice, ar fi pus pe d. Zeletin în situația de a nu mai dota știința romînească, cu contradicția de mai sus. Cătră sfîrșitul secolului al XVIII-lea, negustorimea se găsea încă sub directa dependență a boerilor, a producătorilor. Organizarea socială a vremii este prea cunoscută, pentru a insista asupra acestei chestiuni. Paralel cu creșterea producției, clasa neguțătorilor—de bani și mărfuri—cîștigă o progresivă importanță în suprafață și adîncime. Neguțătorul care la început cumula și funcția de bancher, ca factor de punere în valoare a noilor bogății pe care le creia dreptul iobag, începe să fie căutat și apreciat. O legătură de interese din ce în ce mai strînsă se stabilește între proprietarul boer și neguțător. Clasa neguțătorescă mai avea și avantajul, ca orice fac-

¹ W. Sombart, *Les Juifs et la vie économique*. tr. par Jankélevitch, Paris, 1923, p. 80-81.

tor intermediar de a dispune și de numerar, care era din ce în ce mai căutat de boeri. Imprejurări pe care le vom menționa ulterior, creiau în sinul clasei boerești o supracererere de numerar, care găsindu-se ușor la negustori, legăturile de dependență dintre reprezentanții celor două clase, deveneau nu numai mai numeroase dar și mai strînse. Avansul numerarului se făcea în cea mai mare parte pe gași și ipotecă. Este interesant de știut că la cea dintâiu mare instituție bancară—Banca Națională a Moldovei fondată în 1856,—din capitalul total de 900.000 galbeni, peste 620.000 erau plasați în ipoteci rurale¹. La 1865, se găseau în toată țara plasați în ipoteci rurale 267.874.598 lei.² Aceste cifre singure vorbesc de gradul de dependență dintre clasa deținătorilor capitalului bănesc, mai precis comercial—și clasa marilor proprietari. Exploatarea dădea roade neprevăzute. Pe lângă faptul că zvîrlea în sărăcie și mizerie, mase diu ce în ce mai mari din populația țării, atrăgea în porturi străine numeroși, imbarcați pe vasele care se întorceau pline de produse. Ea pregătea distrugerea stăpînitorilor cu aurul creat de ea. Dar marea proprietate din prima jumătate a secolului al XIX-lea, și odată cu ea vechea clasă conducătoare, nu a fost lovită numai prin fenomenul intensificării circulației, ci și prin mărirea producției, prilejuită de noul drept iobag. Rodul bogat pe care pămîntul îl dădea datorită intensei munci agricole, ridică prețul moșiilor și deci și a-renda lor. Amatorii de moși devin din ce în ce mai numeroși și mai ales crește numărul arendașilor ca și prețurile arenzii. Cercetînd cine sînt acești arendași și controlînd o parte din terenurile care se arendau, ca acele ale mănăstirilor pămîntene sau închinute, ale Mitropoliilor sau ale Sf. Spiridon, ale spitalelor Colțea, Filantropia ori Pantelimon, observăm că aproape în unanimitate sînt boeri de clasa II-a; foarte rar cite unul și din înțaiia.³ Veniturile realizate trebuie să fi fost enorme, știindu-se că arendarea se făcea pe 3—5 ani, iar prețul produselor până la expirarea contractelor, se dubla. Paralel cu negustorimea, micii boeri, care erau mai puțin chemați a se ocupa cu treburile statului, ajung cîtră 1848 o reală forță în stat, prin consolidarea lor economică. Se știe cu certitudine că ei erau aceia care dețineau alături de negustori în special, capitalul bănesc. Aproape unanimitatea creditorilor visteriei, datorare cu zeci de milioane de lei, este furnisată, în această epocă, de boerimea de clasa II-a, pe lângă care se întîlnesc zarafi și negustori. Puterea economică pe care această clasă o cîștigase, o face să fie nemulțumită de rolul său politic, și astfel după ce cu o pregătire redusă riscă

1 Vezi G. Zene, *Cea dintâiu Bancă Națională etc.*, p. 118.

2 Notice sur la Roumanie, Paris, 1868, p. 36—37.

3 An. P. R., IX¹, 404; XI, 38—39, 327, 645; XII¹, 147; XIII¹, 214; XV, 405—484, 523—625; XV, 919; VII, 801 și urm.; XVI¹, 1329—1847, 1465—1487, 1501, 1829—1883.

tentativa din 1821, încearcă o a doua în 1848. Golescu recunoaște singur că „partea de avantagii și prerogativele care reveneau micilor boeri era atât de disproporționată față de aptitudinile și tendințele politice ale acestei clase, așa de mică față de aceia care revenea boerilor mari, că era avantajos pentru cei dintâiu a intra în legea comună; de aici adeziunea lor aproape unanimă la marele act al regenerării naționale din 1848¹. Reforma agrară din Regulament dăduse roade cu totul neașteptate; Regnault pe care l-a preocupat situația dela noi, avea multă dreptate când spunea că această legiuire „nu-i numai un monument consacrat furtului și opresiunii, ci și un arsenal de războaie civile, de unde trebuia să iasă într'o zi uciderea și focul². Acest conflict dintre cele două părți ale clasei stăpînitoare, cunoscut și studiat parțial în istoriografia noastră, desigur nu putea să treacă neobservat unui studiu destul de amănunțit ca acel al d-lui Zeletin. După cum d-sa a dat unor serii de probleme similare pe care le-a tratat în „Burghezia romină“, soluții dintre cele mai puțin așteptate, nu poate fi surprinzător faptul că și de această dată soluția oferită aparține aceleiași categorii.

Pentru d. Zeletin, boerii se ceartă între ei nu pentru brațele țaranilor, nu pentru slujbe, nu pentru pământ, dar pentru că unii—cei mari—reprezentau modul de producție feudalist, iar alții—cei mici—circulația capitalistă. Este știut că, după d. Zeletin, pe arena economiei noastre, această circulație capitalistă apare numai după 1829, urmează deci că și reprezentanții ei nu puteau să aibă un mandat cu o dată anterioară. Bineînțeles că unitatea logică a lucrării d-lui Zeletin îl împiedică să amintească despre extrem de cunoscutul fapt istoric, că această sciziune era mult mai veche decît 1829. Așteptăm o nouă ediție a lucrării d-sale pentru a ne spune că istoriografia superficială, care ne arată că Ioniță Sturza a fost domnul impus de mica boerime în contra marelui boerim, cu care încă dinainte de 1821 se lupta, nu este numai lipsită de profunzime ci și complet inexactă. Că pe acea vreme nici vorbă nu era de două partide boerești, de frământări mari între aceste două grupări, de interese deosebite etc., despre tot ceiace ne-au arătat utilizînd un bogat material documentar Radu Rosetti, Xenopol, d. Barnovschi ori d. Iorga.

Pentru noi care nu avem mijloacele de investigație secretă, pe care le posedă d. Zeletin, pentru a descoperi aceste fapte istorice încă necunoscute, și ne servim numai de materialul documentar obișnuit, cu care se scrie astăzi istoria, ne apare un fapt bine stabilit, anume acela, că în ambele principate, întreaga primă jumătate a secolului al XIX-lea, este frământată de agitațiile micilor boeri, care mai ales după revoluția din 1821 devin

1 Golescu A. G., *De l'abolition du servage dans les principautés danubiennes*, Paris, 1856, p. 11.

2 Elias Regnault, *Histoire politique et sociale des principautés danubiennes*, Paris, 1855, p. 318.

destul de agresivi față de ceilalți. Mișcările din 1848 dacă au fost încurajate de elemente străine, au și o adâncă rădăcină în condițiile economice ale principatelor. Orice demonstrație documentară a acestei teme devine inutilă în urma recunoașterii ei de către cel mai ilustru reprezentant al generației dela 1848, Bălcescu. Acesta vorbind de continuitatea frământărilor micilor boeri, care mai ales între 1821 și 1848 prezintă un șir de fapte sistematic îndeplinite pentru a ajunge la putere, ne spune, întrebunțind terminologia idealistă a epocii dela 48, că revoluția dela Iunie n'a fost fabricată nici născocită de dinsul, nici de Eliade și nici de un alt revoluționar ci „ea este numai dezvoltarea acelei lucrări neobosite și providențiale începută în societatea noastră, ca în toate celelalte societăți, dela origina ei. Ea precede mai virtos de-adreptul din revoluția din 1821. La acea epocă, asupriți de fanarioți și ciocoi în numele statului, noi făcărăm împotriva acestor două partide o revoluție națională și democratică. Reclamarăm încă dela Turci, păstrarea capitulațiilor noastre. Rezultatul acestei revoluții fuse că câștigărăm cauza națională, adică furăm dezrobii de fanarioți, dar perdurăm în urmă revoluția democratică, căci Regulamentul Organic constituit cu mai multă tărie aristocrația, și poporul în loc de a fi asuprit numai în numele statului, fuse mai mult încă împilat în numele proprietății. Care trebuia a fi dară programul revoluției din 1848? Era dezvoltarea progresivă a revoluției din 1821; era a organiza democrația și a desrobi pe țărani, făcându-i proprietari; o revoluție dară democratică și socială era de făcut. Astfel fuse scopul și programul nostru din 1848. Este în total aceeași revoluție ca cea din 1821, mai puțin fanarioții și mai mult chestia socială“.¹

În orice domeniu al istoriei noastre economice ne-am îndrepta, vom găsi numeroase elemente care pledează pentru quasi-autonomia dezvoltării noastre. Condițiile de dezvoltare economică și socială poartă pecetea unei structuri proprii, deosebite prin origina și natura lor chiar, de condițiile similare din Apus. Desfășurarea lor firească n'a putut duce decît la rezultate deosebite, deci constituind prin finalul lor o rezultantă specifică.

* * *

S'ar putea pune întrebarea că la urma urmei, ce a determinat această modificare a dreptului iobag, în veacul al XIX-lea și mai ales prin Regulament. Nu este de loc exclus ca să se spună că ea nu este decît un efect, tot al influențelor capitalismului străin. Un asemenea răspuns însă îl socotim nesatisfăcător, și o soluție mai exactă cere o cercetare mai amănunțită.

Dacă vom căuta a rezuma în linii mari, tendințele econo-

¹ Aricescu C., Corespondența secretă a capilor revoluției dela 1848, București, 1874, p. 5—7.

mice ale clasei stăpînitoare, în cele din urmă două veacuri, vom constata o deosebire de natură între tendința dominantă a veacului al XVIII-lea și aceea a celui de al XIX-lea. Tendința caracteristică a veacului al XVIII-lea se exprimă prin mărirea cu orice preț a moșilor. Aceasta este epoca cînd se formează latifundiile și cînd concentrarea ajunge la maximum.¹ În momentul cînd condițiile obiective nu mai permiteau exercitarea acestei tendinți, ceiace se întîmplă pe la începutul veacului trecut, o altă tendință îi ia locul, desigur nu ca un act de voință individuală, premeditat al boerimii, ci ca o rezultată firească a împrejurărilor economice și sociale. Această nouă tendință se manifestă prin dorința obținerii unei cît mai mari cantități de forță de muncă gratuită. Ea pornea nu numai din nevoia de a pune în valoare latifundiul, care în regimul iobăgiei nu se valorifică decît prin munca gratuită, dar din nevoia exagerată de bani lichizi, nevoie specială acestei epoci, necunoscută în sensul acesta anterior și care străbate vijelios toate rîndurile boerimii mici și mari, pînă la desființarea vechiului regim. Această nevoie de numerar era provocată la rîndul ei de împrejurări proprii epocii. Trei sînt mai principale: politica, tulburarea monetară și prefacerea moravurilor, toate trei împrejurări specifice principatelor. Cu începutul veacului al XIX-lea, boerimea începe să se miște. Lupte pentru tron, lupte pentru privilegii, lupte pentru brațe de muncă, se dau neconținut. În situația în care se găseau în prima jumătate a veacului și în care această activitate politică se desfășură, singura armă de luptă era banul. Mulțumită numai acestuia se putea obține un privilegiu ori o favoare, fie pe seama țării sau a altuia. În altă parte, am dat cîteva exemple de această nemai-pomenită risipă de bani, pe care o reclamau formele de luptă politică ale timpului,² pentru a nu fi nevoie să mai revenim. Averi fabuloase s'au cheltuit, mai ales că acolo unde nu ajungeau veniturile proprii ale moșilor, intervenea împrumutul. Exemplul lui Ioniță Sturza este, în acest sens, complect edificator. Nu înseamnă că înainte de această epocă numerarul nu juca un rol însemnat, deosebirea în această vreme este că el era pus în funcție nu de un număr restrîns de indivizi, ci de aproape întreaga categorie socială a boerimii, care acum participa direct la viața publică.³ Exploatarea din ce în ce mai mare a muncii țărănești punea în mîna boerimii arma de care avea nevoie. Cu cît greutățile luptei erau mai mari, cu atît se impunea mărirea

¹ Vezi R. Roselli, Pămîntul, sătenii și stăpînii, București, 1907, 315—314.

² G. Zane, Un vasc de luptă, p. 41, nota 1.

³ O dovadă a lipsei de bani și a nevoii ei mărite o constituiesc numeroasele împrumuturi și mai ales moratoriile. Cu privire la această chestiune: G. Zane, Impreviziunea. Cîteva cercetări asupra dezvoltării economice și juridice a țării romîne la începutul sec. al XIX-lea, Iași, 1925.

materialului de luptă, se comanda astfel prin forța împrejurărilor un plus de exploatare.

Nevoia de numerar mai era mărită de altă împrejurare care este de ordin strict monetar. Într-o lucrare specială, am arătat marea criză monetară din această epocă care a avut și o mare influență asupra producției. Din anumite împrejurări, valoarea reală a banilor care circulau în principate, suferă anumite transformări față de valoarea lor nominală, așa încît un boer care se împrumutase în 1810 cu 1000 galbeni, echivalind de ex. cu 400 kile de grâu, restituindu-i în 1825, dădea înapoi creditorului—socotind numai capitalul—o valoare reprezentînd 700—750 kile de grâu. Este lesne deci de închipuit că tendința de a scoate cît mai multe produse—deci în ultimă instanță, de a exploata cît mai mult munca țaranului, era pentru foarte mulți din proprietari, o condiție aproape de existență, cînd se ține samă de numeroasele împrumuturi pe care le contractau boerii pe termene destul de lungi.¹

Adîncă prefacere de obiceiuri, gusturi, costume pe care în cea mai mare parte o produce trupele străine, care ocupă mulți ani principatele, contribuie și dînsa ca nevoia de bani lichizi să se mărească. Avem de a face cu noi nevoi, neimperioase la început, dar foarte puternice mai firziu, care cereau realizarea, imposibilă fără bani. Dar despre această chestie, există o literatură suficientă și destul de serioasă pentru a mai necesita un plus de insistență. Toate aceste împrejurări constituiesc condiții speciale principatelor, independente de capitalismul și burghezia străină, mai ales de cea engleză, a d-lui Zeletin. Nu înșamnă că negăm partea de contribuție a influențelor străine în această dezvoltare, latură asupra căreia am insistat special, în altă parte.² Marfa străină a avut o influență în principate, dar ea a fost de parte de a avea proporțiile și natura pe care i-o atribuie d. Zeletin. D-sa nu ține în samă faptul, că o penetrațiune în stil mare nu a putut avea loc, datorită numărului redus de consumatori, care nu crește într-o măsură mai mare decît către sfîrșitul veacului trecut. De asemenea, d-sa nu observă că în mod aprioric, sistemul economic al iobăgiei presupune, că pentru a avea un plus de import, necesitatea să preexiste un plus de exploatare al muncii țărănești, condiție sine qua-non a mării producției de export, din care va avea să se plătească noul import.

Desigur că o cercetare a cărui cadru ar avea să fie mai larg decît al unui articol de revistă, va trebui să acorde o atenție specială studierii rolului pe care l-a avut în dezvoltarea economiei noastre importul ideologiei apusene, care mai ales în era ce se inaugurează cu 1848, găsește în principate un prielnic teren de împămîntenire. Căci a admite principial că numai și nu-

¹ G. Zane, Impreviziunea etc..

² G. Zane, Un veac de luptă etc..

mai ordinea economică este aceea care dictează toată viața socială, nici chiar un marxist nu o mai poate face, din momentul cînd Engels singur a recunoscut că dacă toate fenomenele sociale se clădesc pe o structură economică și în raport cu ea, ele nu pot fi socotite ca efecte strict pasive, ci îndeplinesc o reacțiune pe care desigur în ultimă instanță tot fondul economic va avea să o hotărască. Astfel orice marxist român, trebuie să recunoască influențelor ideologice ale Apusului partea lor de contribuție, singura problemă care se pune este aceea de a li se determina cu precizie rolul lor. Ar putea servi în această privință, poate mai mult decît în orice alta, învățăturile lui Marx. După cum în marxism „transformările economice au nevoie de auxiliarul dreptului pentru a triumfa, și ele triumfă prezentîndu-se oamenilor subț colorile justului, ca realizarea unei armonii, mai curată și mai dulce”¹ și prin aceasta se reliefează un adevăr pe care realitatea istorică îl atestă, tot așa, extinzîndu-se tema, se poate admite că importarea unei ideologii potrivite, era necesară la noi, pentru ca să acopere, prin enunțarea unor principii generale referitoare la binele obștesc, brutalitatea realității de clasă și a intereselor personale. Era chiar un mijloc nu numai de a acoperi realitatea care trebuia ascunsă, dar era și unul, chiar foarte puternic, acela ca în lupta pentru realizarea revendicărilor viitoarei burghezii și a desființării vechilor privilegii, să se strîngă mase cît mai compacte, pe care totdeauna a reușit să le înșele pretinsa generozitate a ideologiilor reformiste. Este firesc că întrebuințarea acestei noi arme de luptă apare cu mult mai tîrziu, decît primele manifestări reformiste, căci nu toate mijloacele puteau fi întrebuințate chiar de la început și e natural ca ele să fi survenit în era de pregătire dintre 1821 și 1848. Dar că această ideologie trebuia societății noastre din acea epocă, și că nu se putea subț nici un chip ignora, ne dă un exemplu afirmarea oficialității vremii, care căuta să arăte că toate instituțiile, chiar și cele curat iobage, sînt expresia acestei ideologii. În interpretarea pe care o dă dreptului iobag, al Regulamentului, comisiunea marilor proprietari din 1849, declară că acest drept emana de la principiul libertății depline personale, și modul de producție este rezultatul colaborării a două categorii sociale, proprietari și țărani, ca o rezultantă firească a unui acord de voințe libere. Numai o împrejurare momentană și trecătoare, datorită rarității populației, rectifică în fapt aplicarea integrală a principiilor libertății, care după părerea comisiunii, odată cu dispariția acestor împrejurări, vor căpăta o deplină funcționare.²

¹ Turgeon Ch., *La conception matérialiste de l'histoire d'après Marx et Engels*, Revue d'éc. pol., 1911, p. 304. Vezi și Labriola, *Essai sur la conception matérialiste de l'histoire*, Paris, 1902., Karl Marx, *L'économiste, le socialiste*, tr. par E. Berth, Paris, 5-a.

² Doc. Hurmuzaki, 286; Sturza Schelanu, *Acte și legiuiri*, s. I. t. I, Buc., 1907, XVIII, p. 578 și urm..

* * *

Subt orice înfățișare am examina problema împrejurărilor în care se dezvoltă statul român modern, reese până la evidență că axa sa de evoluție e intensificarea progresivă a exploatării muncii țărănești. Fiecare energie nouă, smulsă din masa țărănească, prin mijlocul asupririi de clasă, nu a fost altceva decât un nou suport și un nou imbold pentru societatea viitoare. Statul român modern a eșit din adâncimea satelor noastre și nu de pe piața Londrei ori a Parisului. Iobagul român și nu bancherul străin este autorul lui. D. Zeletin, în graba de a identifica totul cu Apusul, pentru a găsi loc marxismului, uită că țările române în trecutul lor au avut condiții proprii de dezvoltare și n'au avut pe acele ce existau în Apus. Principatele au avut un tutore politic, cu însemnate consecinți asupra dezvoltării lor economice, tutore pe care nu l-a avut nici Anglia, nici Franța și nici Germania. Țările române din timpuri îndepărtate, până aproape de sfârșitul secolului trecut au trebuit să graviteze cătră Turci, după cum astăzi coloniile engleze trebuie să graviteze economiceste cătră Londra. În mod firesc, azi o colonie are caracterul metropolei sale, în directivele și spiritul său. Dacă politicește noi nu am fost de loc o colonie turcească, independența economică ne-a fost o lungă durată de timp știrbită, și economia țării, nelipsită de atenția Constantinopolului, și deci de influența sa.

Dar ceiace se poate considera ca un fapt deosebit de însemnat pentru dezvoltarea economiei și societății noastre este lipsa unor împrejurări despre care se poate spune că au fost hotărâtoare în evoluția țărilor apusene. Ne-a lipsit cu desăvîrșire viața orașenească, plină de activitate în Apus, chiar în timpul feudalității. Orașele noastre, cite erau, se pierdeau în masa satelor fără nici o activitate economică deosebită, fără nici o inițiativă, fără nici o valoare conducătoare. N'a existat nimic în principate din influența pe care orașele germane, flamande ori italiene o exercitau în jurul lor, nimic din toată bogăția lor. Viața orașenească a Apusului are o însemnătate și mai mare nu numai socotite ca entități economice generatoare de noi direcții, dar socotită ca leagăn al întregii culturi. Toate ideile principale, toate concepțiile despre o lume mai bună, toate acțiunile de reformă au pornit dela orașe. O veche maximă germană concentra pentru vremea sa toată însemnătatea orașelor prin formula: „die städtische Luft macht frei“. Structura economiei noastre se aseamănă mult mai mult cu cea a Rusiei decât cu cea a Apusului. Și în Rusia a lipsit aproape cu desăvîrșire viața orașenească, aceasta constituind după Tugan-Baranovski deosebirea esențială de economia Apusului. Asemănarea principatelor cu Rusia mai poate fi stabilită și în privința dreptului iobag. În ambele țări iobăgia merge întărindu-se progresiv în secolul al XIX-lea spre deosebire de Apus, iar desființarea ei a fost complect bruscă

și nu treptată ca în Europa occidentală. Literatura economică sociologică rusă posedă asupra acestei chestiuni numeroase studii, înmulțite mai ales cu ocazia polemicilor dela sfârșitul veacului trecut, când marxistii susțineau teza evoluției Rusiei după tiparul apusean, iar poporanistii afirmând contrariul, susțineau evoluția proprie a economiei rusești¹.

Oricît ar fi încercat d. Zeletin de a interpreta diferite fapte istorice pentru a le găsi tipare analoage în Apus, nu a putut obține alte rezultate decît cele semnalate mai sus sau altele pe care le-a semnalat d. Șerban Voina care în materia acestor identități aduce o documentată contribuție, deși și d-sa admite în principiu teza inițială a influenței decisive capitaliste externe. Este deci imposibil că atîta vreme cît în trecutul economiei noastre au existat unele fapte proprii iar altele nu au existat, care pentru Apus erau hotărîtoare, să nu urmeze de aici vre-o deosebire între formele dezvoltate ulterior ale acestor societăți. Nu înseamnă însă că dacă trecutul economic al principatelor a fost ținut pe fapte deosebite, economia noastră să se arate inadaptabilă pentru formele superioare de producție, cum sînt acele pe care le oferă organizarea capitalistă. Pentru a ajunge aici drumul urmat de noi a fost deosebit în multe din etapele parcursului său, de cel urmat în altă parte, ori tocmai identitatea acestor drumuri ține cu orice preț să o demonstreze d. Zeletin. Și de-aici războiul cu istoriografia și apelul la concursul lui Marx. Că aceasta l-a obligat pe d. Zeletin să găsească burgheziei noastre și statului român modern un părinte tocmai pe malurile Tamisei și ale Senei și să ni-l arăte cum, aducînd de mîna în aceste părți, pe fiica sa minoră, i-a dat ca zestre principatele, aceasta nu poate fi atît de criticabil, mai ales cînd se ține samă că acest părinte aparține unui popor atît de interesant ca cel englez. Cine a încriminat oare pe Virgil, cînd din toate popoarele lumii n'a găsit un altul pe care să-l dea ca părinte celui roman, decît pe cel troian? Și cu atît mai mult d. Zeletin găsește o circumstanță justificantă în fața științei cu cît din toate paginile lucrării d-sale respiră un aer de viguroasă apologie a burgheziei romînești.

G. Zane

¹ Vezi Tugan Baranowsky, op. cit.

Agrișele

Încă din zorii zilei cerul fusese acoperit de nouri de ploae; era liniște, nu prea cald, și urit, cum e adesea în zilele umede și întunecoase, când deasupra cîmpiei așină demult nouri, aștepți să plouă, și nu plouă. Medicul veterinar Ivan Ivanici și profesorul de liceu Burkin obosiseră de ațita drum și cîmpia li se părea fără de sfîrșit. Departe înaintea lor deabia se zăreau morile de vînt din satul Mironosițkoie, în mîna dreaptă eșia înainte și apoi dispărea departe după sat un șir de coline, și amîndoi știau că acestea erau malurile rîului, că acolo e fineața, sălciile verzi, curțile, și dacă stai pe una din coline de acolo se vede o cîmpie tot atît de mare, telegraful și trenul, care de departe seamănă cu o omidă ce se țirice, iar pe timp senin, se vede uneori chiar și orașul. Acum, pe vreme lină, cînd toată natura părea blîndă și gînditoare, Ivan Ivanici și Burkin erau pătrunși de iubire pentru această cîmpie și amîndoi se gîndeau cît de mare, cît de frumoasă e această țară.

— Rîndul trecut, cînd eram în șură la starostele Prokofie, — zise Burkin: — dumneta erai să spui nu știi ce poveste.

— Da, vroiam să-ți povestesc atunci ceva despre frate-meu.

Ivan Ivanici oftă prelung și își aprinse luleaua, ca să înceapă a povesti, dar tocmai în acest timp se porni ploaia. Și peste vre-o cinci minute cădea o ploaie mare, cu bulbuci, și era greu de prevăzut cînd avea să se sfîrșească. Ivan Ivanici și cu Burkin se opriră pe gînduri; cîinii, uzi bine, stăteau cu coada între vine și se uitau la dînșii cu milă.

— Trebuie să ne îndosim pe undeva — zise Burkin. — Să mergem la Aliohin. I-aproape de-aice.

— Să mergem.

Apucară într'o parte și merseră pe miriște, cînd drept înainte, cînd cotind la dreapta, până ce eșiră într'un drum. În curînd se iviră plopul, grădina, apoi acoperișurile roșii ale hambarelor;

deodată străluci riul și se deschise perspectiva spre un iaz mare cu moară și baie albă. Era Sofiino, satul în care locuia Aliohin.

Moara lucra, înăbușind zgomotul ploii; zăgazul tremura. Aici pe lângă căruțe stăteau caii uzi, cu capetele plecate, și umblau oamenii acoperiți cu saci. Era umezeală, noroiu, urît, iar înfățișarea iazului era rece și răutăcioasă. Ivan Ivanici și Burkin încercaseră chiar un sentiment de ceva ud, de necurătenie, de incomoditate în tot corpul, picioarele li se îngreuiaseră de noroiu și când, după ce trecură zăgazul, se urcară spre hambarele boerești, tăceau de parcă ar fi fost supărați unul pe altul.

Intr'unul din hambare vuia o vînturătoare; ușa era deschisă și prin ea bufnea afară praful. În prag stătea Aliohin însuși, un bărbat de vre-o patruzeci de ani, înalt, gros, cu părul lung, așa că semăna mai mult cu un profesor universitar ori cu un pictor, de cît cu un moșier. Pe dînsul avea o cămașă albă nespălată demult, cu cingătoare de sfoară, cu izmene în loc de pantaloni, iar de ciubote i se lipise și lui noroiu și paie. Nasul și ochii îi erau negri de praf. El cunoscuse pe Ivan Ivanici și pe Burkin și, după cît se vedea, se bucurase foarte mult...

— Pofțiți, domnilor, în casă, — zise el zîmbind. — Eu vin aceluși, imediat.

Casa era mare, cu două etaje. Aliohin locuia jos în două odăi cu bolte și cu ferestre mici, în care locuiseră altădată vechilii; era o instalație simplă și mirosea a pine de secară, a rachiu eftin și a unelte. Sus, în odaile din față, umbla rareori, numai cînd îi veneau oaspeți. Pe Ivan Ivanici și pe Burkin îi întîmpină în casă o cameristă, o femeie tină și atît de frumoasă, încît amîndoi se opriră și se uitară unul la altul.

— Nu vă puteți închipui, domnilor, cît îmi pare de bine că vă văd, — zise Aliohin, intrînd după dînșii în anticameră. — Zău, nu mă așteptam! Pelagheie, — se adresă el cameristei: ia cată niscaiva haine de schimb pentru oaspeți. Cu această ocazie am să mă schimb și eu. Numai că trebuie să mă duc mai întăiu să mă spăl, că mai mi se pare că nu m'am spălat de astă primăvară. Nu doriți, domnilor, să mergeți la baie, iar aici în timpul ăsta se va pregăti.

Pelagheia cea frumoasă, atît de delicată și atît de giagașă la chip, aduse cearșafuri și săpun, și Aliohin cu oaspeții săi merse la baie.

— Da, demult nu m'am spălat, — zise el desbrăcîndu-se. Baia mi-e bună, după cum vedeți, tata mi-a făcut-o, dar de spălat, nu știu cum, n'am cînd.

El se așeză pe o treaptă și își săpuni părul său cel lung și gițul, iar apa în juru-i se făcu cafenie.

— Da, văd... rosti Ivan Ivanici semnificativ, privindu-i capul.

— Demult nu m'am spălat... — repetă Aliohin rușinat și se mai săpuni odată, iar apa în jurul lui se făcu albastră închis ca cerneala.

Ivan Ivanici eși afară, se aruncă în apă cu zgomot și înnotă pe ploae, făcînd mișcări largi cu brațele; dela el porneau valuri și pe valuri se legăneau crini albi; înnotă tocmai hăt în mijlocul iazului și se cufundă, peste un minut se ivi în alt loc și înnotă mai departe, și se tot cufunda, silindu-se să dea de fund. „Ah, Doamne...”, - repeta el fericit—Ah, Doamne...”. Înnotă până la moară, vorbi ceva acolo cu țaranii, se întoarse înapoi, și în mijlocul iazului se culcă pe spate expunîndu-și fața la ploaie. Burkin și Aliohin erau acum îmbrăcați și se pregăteau să plece, iar el tot mai înnotă și se mai cufunda.

— Ah, Doamne...—repetă el—Ah, Doamne miluește.

— Destul!—îi strigă Burkin.

Se întoarseră în casă. Și numai cînd în salonul cel mare fu aprinsă lampa, iar Burkin și Ivan Ivanici, îmbrăcați în halaturi de mătasă și papuci groși, ședeau în fotolii, iar Aliohin, spălat, pieptănat, într'o haină nouă umbra prin salon, și era vădit că simțea cu deliciu căldura, curățenia, hainele uscate, încălțămîntea ușoară, și cînd Pelagheia cea frumoasă, călcînd încetișor pe covor și zimbînd cu gingașie, servi pe tabla ceaiu cu dulceată, numai atunci Ivan Ivanici începu să povestească, și se părea că îl ascultau nu numai Burkin și cu Aliohin, ci chiar și damele și militarii bătrîni și tineri, care priveau liniștiți și severi din ramele lor de aur.

— Sîntem doi frați, — începu el: — eu, Ivan Ivanici și aldoilea—Nicolai Ivanici, cu doi ani mai mic. Eu am apucat pe calea învățăturii, m'am făcut veterinar, iar Nicolai dela nousprezece ani ședea la Curtea de conturi. Tatăl nostru Cimșa-Ghimalaiski a fost cantonier,* dar cîștigînd rangul ofițeresc, ne lăsă nobleță hereditară și o moșioară. După moartea lui, moșioara ne-a fost luată pentru datorii, dar oricum, copilăria o petrecurăm la țară, în libertate. Noi însă, ca copii de țaran, zilele și nopțile le petreceam pe cîmp, în pădure, păzeam caii, jupeam tei, prindeam pește, și altele de felul acesta... Și-să știți dela mine, că cine a prins măcar vre-odată în viață o zvirlugă, ori a văzut toamna grauri zburînd pe sus, cum ei în zilele senine și reci se ridică în stoluri pe deasupra satelor, apoi acela nu mai e locuitor dela oraș și până la moarte are să ducă dorul vieții în libertate. Frate-meu tinjea la Curtea de conturi. Anii treceau, dar el ședea tot într'un loc, scria tot aceleași hîrtii și mereu se tot gîndea numai și numai, cum să ajungă în sat. Și acest dor i se rezolvi încetul cu încetul într'o dorință determinată, în gîndul de a-și cumpăra o mică proprietate undeva pe malul unui rîu sau al unui lac.

El era un om bun și blînd, eu țineam la dînsul, dar dorința aceasta de a te închide pe toată viața într'o proprietate rurală niciodată n'am împărtășit-o. Se spune în deobște că omul are nevoie numai de trei coți de pămînt. Numai că trei coți îi tre-

* Cantonier, un vechiu grad inferior în armata rusă.

bue unui cadavru, dar nu unui om. Și astăzi se mai spune că dacă intelectualitatea noastră simte o atracție spre pământ și umblă după proprietăți rurale, apoi ci-că asta e bine. Numai că aceste proprietăți sînt tot cei trei coți de pământ. A fugi de oraș, de luptă, de zgomotul vieții, a fugi și a te piti într'o fermă—asta nu e viață, e egoizm, lene, e monahism sui generis, dar monahism fără sfortări. Omul are nevoie nu de trei coți de pământ, nu de ferme, ci de tot globul pămîntesc, de toată natura, unde în larg ar putea să-și manifeste toate însușirile și particularitățile spiritului său liber.

Fratele meu Nicolai, șezînd în cancelarie, visa cum să-și minince borșurile lui, din care o să se împrăstie un miros atît de bun prin toată curtea, să minince pe iarbă verde, să doarmă la soare, să stea ceasuri întregi la poartă pe o bancă și să se uite la cîmp și la pădure. Cărțile de gospodărie rurală și toate sfaturile celea de prin călindare, formau bucuria sa, hrana sa spirituală; îi plăcea să citească și gazete, dar ceea în ele numai anunțurile că se vînd atîtea și atîtea desetine de arătură și de fi-neată, curți, rîu, grădină, moară, cu iazuri. Și în mintea lui i se desemnau alei în grădină, flori, fructe, cuști de mierle, carași în eleșteu și, mă rog, tot lucruri de astea. Aceste tablouri imaginate erau diferite, după anunțurile care îi cădeau în mină, dar nu știu cum se făcea că în fiecare dintr'insele erau numai decît și agriși. Nici o fermă, nici un colț poetic nu și-l putea închipui fără ca să nu fie acolo agriși.

— Viața la țară, are avantajele ei,—zicea el citeodată. Șezi în balcon, bei ceaiu, iar pe eleșteu îți înnoată răuștele, miroase atît de frumos și... și agrișele cresc.

El își schița planul moșiei sale și în fiecă dată pe planul lui mereu același lucru: a) casa boerească, b) sălașul argaților, c) grădina, d) agrișii. Trăia hîrsît: nu minca deajuns, nu bea deajuns, Dumnezeu mai știe cum se îmbrăca: curat un cerșetor, și tot strîngea și pune la bancă. Era strașnic de lacom. Mie îmi era milă să mă uit la dînsul, și îi dădeam cîte ceva, îi trime-team bani pe la sărbători, dar el și pe aceștia îi strîngea. Odată ce s'a robit omul unei idei, apoi nimic nu mai poți face.

Anii au trecut, a fost mutat în altă gubernie, împlinise acum patruzeci de ani, dar el tot mai citea anunțurile de prin gazete și strîngea parale. Apoi, numai aud că s'a însurat. Tot cu același scop, ca să-și cumpere o fermă cu agriși, s'a însurat cu o văduvă bătrînă și urîtă, fără nici un sentiment, ci numai fiindcă dînsa avea părăluțe la ciorap. Și cu ea trăi tot hîrsît, o ținea flămîndă, iar paralele le pune la bancă pe numele său. Mai înainte ea fusese măritată cu un diriginte de poștă și se deprinsese la acela cu plăcinte și lichioruri, dar la bărbatul de al doilea nici pine neagră nu vedea de-ajuns; începu a se oftigi de o astfel de viață, iar după trei ani se apucă de-și dădu sufletul. Și se înțelege că lui frate-meu nici o minută nu-i trecu prin

minte că el era vinovat de moartea ei. Banii, ca și rachiul, fac pe om neom. În orașul nostru a murit un negustor. Înaintea morții porunci să i se dea un taler cu bani de aramă și el înghiți toți banii săi, și biletele de loterii împreună cu arama, ca să nu-i capete nimeni. Odată, la gară examinam o cireadă de vite, și în acest timp un cămătar căzu sub locomotivă și un picior îi fu retezat. Il ducem noi în sala de recepții, singele curgea — ceva grozav, dar el se tot ruga să i se caute piciorul, și se tot zbuțiuma; în ciubota de pe piciorul cel tăiat erau douăzeci de ruble, nu cumva să i se piardă.

— Apoi dumneata deacum ai trecut pe altă foaică,—zise Burkin.

— După moartea soției sale,—continuă Ivanici, gândindu-se vre-o jumătate de minut:—frate-meu a început să-și aleagă o moșie. Se înțalege că, de ai alege și cinci ani de zile și mai la urmă tot ai să greșești, și ai să cumperi cu totul altceva de cât ceiace ai gândit. Frate-meu Nicolai, printr'un comisionar, cu cesiunea datoriilor, cumpără o sută douăsprezece desetine cu curte boerească, cu sălaș pentru argați, cu parc, dar nici tu livadă, nici agriși, nici eleșteu cu rătuște; era el un riu, dar apa dintr'insul era de culoarea cafelei, pentru că într'o parte a moșiei era o fabrică de cărămizi, în cealaltă una de ars oase. Dar Nicolai Ivanici al meu puțin s'a scîrbit de asta. Și-a comandat douăzeci de tufe de agriș, le-a sădit și a început să trăiască boerește.

Anul trecut am fost în dînsul să văd ce face. Ia să mă duc, să văd ce mai e pe acolo, mi-am zis eu. În scrisorile sale frate-meu își numea moșia ia așa: Ciubaroklovo Pustoși, Ghimalaiskoe toj*.* Am ajuns în „Ghimalaiskoe tij“, după amiază. Era foarte cald. Peste tot gropi, garduri, spalieri făcuți din brazi răsădiți în șiruri,—de nu te mai pricepi cum să întri în curte, unde să pui calul. Merg spre casă și îmi ese înainte un cîine roșcat, gros, de sămăna cu un porc. Ar vrea să latre, dar i-e lene. Din bucătărie eși o bucătăreasă, cu picioarele goale, groasă, sămănînd și ea cu un porc, și îmi spuse că boerul odihnește după masă. Întru la frate-meu, el ședea în pat, genunchii îi erau acoperiți cu plapoma; îmbătrînise, se îngărășase, se buhăise; obraji, nasul și buzele i se țuguiau,—acuși, acuși, o să grohăe în plapomă.

Ne-am îmbrățișat și am plîns de bucurie la gîndul că odată am fost tineri, iar acum amîndoi sîntem cărunți și ne vine vremea să murim. El se îmbracă și mă duse ca să-mi arate moșia sa.

— Ei, cum trăești tu aici?—l-am întrebat.

— Poi dă, slavă lui Dumnezeu, trăesc bine.

Nu mai era el acum slujbașul cela timid și calic de altădată, ci un adevărat moșier, un cuconăș. El se așezase aici, se acomodase și întrase în stil; mîncă mult, se spăla în baie, se în-

* Adică „Paragina lui Ciubaroklov - Ghimalaiskoe tij (de asemenea). N. Tr.

grășa, se judeca acum cu obștea și cu amîndouă fabricile, și se supăra srașnic cînd țărani nu-i ziceau, „măria voastră”. Și de suflet își căuta el, cum se cuvine, ca boerii, iar faptele bune nu le făcea așa de simplu, ci cu importanță.

Și ce mai fapte bune? Vinedea pe țărani de toate bolile cu sodă și cu unt de rișin, iar de ziua numelui său slujea în sat o moliftă de mulțămire și apoi dădea jumătate de vadră de rachiu, crezînd că așa trebuie. Ah, faimoasele jumătăți de vadră! Azi proprietarul cel gras tirăște pe țaran la judecătorul județan pentru că i-a păscut lanurile, și mîne, de ziua cea solemnă, le pune dinainte o jumătate de vadră, iar ei beau și strigă ura, iar cei beți i se prosternă la picioare. Schimbarea în traiu spre mai bine, ghiftuirea, trîndăvia, dezvoltă în Rus o încredere în sine din cele mai nerușinate. Nicolai Ivanici, care odinioară la Curtea de conturi se temeă chiar de a avea în taină vederi proprii, acum vorbea numai în sentințe, și cu un ton, curat ca un ministru. „Cultura e necesară, dar pentru popor ea e prematură”, „pedepsele corporale sînt în genere vătămătoare, dar în unele ocazii ele sînt folositoare și de neînlocuit”.

— Eu cunosc poporul și știu cum să mă port cu dînsul,— îmi spunea el. Pe mine poporul mă iubeste. Numai un deget să mișc, și poporul o să facă pentru mine tot ce-oi vrea.

Și toate astea, notați, erau spuse cu zîmbete înțelepte și binevoitoare. De vre-a douăzeci de ori mi-a repetat: „noi nobilii”, „eu, ca nobil ce sînt”; se vede treaba că nu-și mai amintea că bunicul nostru fusese țaran, iar tata soldat. Chiar familia noastră Cimșa-Ghimalaiski, de bună seamă disproporționată, îi părea lui acum sonoră, distinsă și foarte plăcută.

Dar nu-i vorba de dînsul, ci de mine. Vreau să vă istorisesc ce schimbare s'a produs în mine în aceste cîteva ceasuri, cît am fost la ferma lui. Seara, cînd beam ceaiu, bucătăreasa aduse la masă o farfurie plină de agrașe. Astea nu erau cumpărate, ci agrașele lui, culese pentru întăiași dată de cînd fuseseră sădite tufele. Nicolai Ivanici rise și o minută întreagă privi la agrașe, tăcînd, cu lacrimile în ochi,—nu putea vorbi de emoție, apoi vîrî în gură o bobită, se uită la mine cu triumful unui copil, care în fine, și-a primit jucăria sa favorită, și zise:

— Ce bune-s!

Și mîncă cu lăcomie și tot repeta:

— Ah, da bune-s! Ia'n gustă!

Erau virtuose și acre, dar, cum a zis Pușkin: „amăgirea care ne înalță, ni e mai scumpă decît întunerecul adevărului”. Am văzut și eu un om fericit, al cărui vis biblic se realizase atât de vizibil, care își atinsese scopul vieții, primise ceiace dorise, care era mulțămît de soarta sa, de sine însuși. În gîndurile mele despre fericirea omenească totdeauna nu știu de ce, se amesteca ceva trist, acum însă, în fața unui om fericit, mă stăpînea un sentiment penibil, aproape de disperare. În deosebi îmi fu greu noap-

tea. Mi se așternuse într'o cameră alături de dormitorul lui frate-meu, și auzeam bine cum el nu dormea și cum se scula și se apropia de farfuria cu agrișe și lua câte o boboacă. Eu îmi ziceam: cîți oameni mulțamiți și fericiți mai sînt într'adevăr! Ce putere covârșitoare mai e și asta! Priviți la această viață: obrăznicie și trîndăvie la cei puternici, ignoranță și dobitocie la cei slabi, de jur împrejur sărăcie imposibilă, impilare, degenerare, beție, hipocrisie, minciună... Totuși, în toate casele și pe străzi e pace, e liniște; din cincizeci de mii de orășeni nu se găsește unul care să strige, să se revolte în gura mare. Noi vedem pe cei care merg în piață după provizii, ziua mîncîc, noaptea dorm, care își spun fleacurile lor, se însoară, îmbătrînesc, își cară liniștiți, morții la cimitir; dar nu vedem și nu auzim pe cei care sufăr, și, ceiace e grozav în viață, se petrece undeva între culise. Toate sînt în liniște, în pace, și protestează doar statistica mută: ațiția au înebunit, atîtea vedre de rachiu se beau, ațiția copii mor de insuficiența hranei... Și o astfel de rînduială, se vede că e de trebuință; se vede că fericitul se simte bine numai pentru că cei nefericiți își duc povara lor în tăcere, și fără tăcerea asta fericirea ar fi imposibilă. Este o hipnoză generală. Ar trebui ca la ușa fiecărui om mulțamit ori fericit, să stea cîineva cu un ciocănel și neconținut să tot amintească printr'o ciocănitură că există și nefericiți, că oricît de fericit ar fi el, viața, mai curînd ori mai tîrziu, ar să-i arate ghiarele, ar să se scuture sacul cu nevoi—boală, sărăcie, pagube, și pe el nimeni nu-l va vedea și nu-l va auzi, cum nici el acum nu vede și nu aude pe alții. Dar omul cu ciocănelul lipsește, fericitul își caută de traiu, și grijile mărunte îl tulbură ușurel, ca vîntul frunza de plop—și toate sînt în perfectă ordine.

— În noaptea aceia am înțales bine că și eu eram mulțamit și fericit,—continuă Ivan Ivanici, sculîndu-se în picioare—și eu după masă și la vînătoare dam sfaturi, cum să trăim, cum să credem, cum să administrăm poporul, și eu spuneam că învățătura e lumină, că cultura este necesară, dar că pentru prostime ajunge deocamdată abecedarul. Libertatea e un bine, spuneam eu, fără dînsa nu se poate, cum nu se poate fără aer, dar trebuie să mai așteptăm. Da, așa am spus, dar acum ia să vă întreb eu: în numele cui să așteptăm?—întrebă Ivan Ivanici, uitîndu-se supărat la Burkin.—În numele cui să așteptăm, vă întreb eu pe dumnevoastră? În numele căror concepții? Mi se va zice că nu totul deodată, că orice idee se înfăptuește în viață treptat, la vremea sa. Dar cine spune asta? Unde sînt dovezile că asta e drept? Vă referiți la ordinea naturală a lucrurilor, la legalitatea fenomenelor, dar este oare ordine și legalitate în faptul că eu, un om viu și cugetător, să stau deasupra unei gropi și să aștept pînă ce ea se va astupa singură, ori va fi umplută cu mîl, cîtă vreme, poate, ași putea sări peste dînsa, ori ași pu-

tea construi deasupra ei un pod? Și iarăși zic, în numele cui să așteptăm? Să așteptăm, cînd n'ai putere să trăești, dar totuși trebuie să trăești și vrei să trăești!

Am plecat atunci dela frate-meu dis de dimineață, și de atunci pentru mine a ajuns un lucru insuportabil să stau în oraș. Mă înăbușă liniștea și pacea, mă tem să mă uit pe fereastră, fiindcă pentru mine nu este astăzi un spectacol mai penibil, de cît o familie fericită, stînd în jurul mesei și bînd ceaiu. Deacam sînt bătrîn și nu mai sînt bun de luptă, nu sînt bun nici măcar pentru a urî. Eu numai sufăr moralmente, mă irit, mă supăr, noaptea îmi arde capul de năvala gîndurilor, și nu pot dormi... Ah, dacă ași fi tînăr!

Ivan Ivanici străbătu tulburat odaia dintr'un colț în celalt și repetă:

— Dacă ași fi tînăr!

— Pavel Constantinici, reluă el cu o voce rugătoare:—nu te liniști, nu te lăsa adormit! Cît ești tînăr, puternic, îndrăzneț, nu osteni în facerea de bine! Nu există fericire și nici nu trebuie să existe, iar dacă în viață este vre-un sens și vre-un scop, atunci senzul și scopul acesta nu sînt de loc în fericirea noastră, ci în ceva mult mai rațional și mai înalt. Fă binele!

Și toate astea Ivan Ivanici le spuse cu un zîmbet duros și rugător, ca și cum ar fi cerut ceva pentru persoana sa.

Apoi tustrei șezură în fotolii, în diferite colțuri ale camerei și tăcură. Istorisirea lui Ivan Ivanici nu satisfăcu nici pe Burkin, nici pe Aliohin. Cînd din ramele de aur priviră generalii și damele, care în amurgul de seară păreau vii, a asculta o poveste despre un pîrlit de funcționarăș care minca agrișe, era plictisitor lucru. Ar fi vrut cumva ca să se vorbească și să audă despre oameni distinși, despre femei. Și faptul că ședeau în salonul, în care totul—candelabrul în tocul de gaz, și fotoliile, și covoarele de subt picioare, spuneau, că aici cîndva umblaseră, șezuseră, băuseră ceaiu, chiar oamenii, care priveau acum din rame, iar faptul că acum umbla pe aici fără zgomot Pelagheia cea frumoasă—era ceva mai bun de cît orice povestire.

Lui Aliohin îi era strașnic de somn, el se sculase la trebile gospodăriei dimineață tare, la orele trei, și acum i se lipeau ochii, dar se temea ca nu cumva musafirii să înceapă fără dînsul a povesti ceva interesant, și nu eșia. Că a fost înțelept, ori că a fost drept, ceiaze numai cît spusesese Ivan Ivanici, el nu aprofundase; musafirii vorbiseră, nu despre păsă, nu despre fin, nu despre dohot ci despre ceva care nu avea un raport direct cu viața sa, și el era vesel și ar fi vrut, ca ei să continue...

— Totuși, e vremea să dormim,—zise Burkin, ridicîndu-se. Permiteți-mi să vă urez noapte bună.

Aliohin dădu noapte bună și se coborî jos în odaia sa, iar oaspeții rămăseră sus. La amîndoi li se aranjase pentru noapte o cameră mare, în care erau paturi vechi de lemn cu înflori-

turi sculptate, iar în colț era un crucifix de fildeș; din așternuturile largi și reci, pe care le întinsese Pelagheia cea frumoasă, mirosea plăcut a rufărie curată.

Ivan Ivanîci se desbracă în tăcere și se culcă.—Doamne, iartă-ne pre noi păcătoșii!—zise el și se acoperi până peste cap.

Din luleaua sa, care ședea pe masă, mirosia tare a scrum de tutun, și Burkin multă vreme nu dormi și nici decum nu putu să înțeleagă de unde venia acest miros greu.

Ploaia bătu în ferestre toată noaptea.

(Trad. de T. Hotnog)

Anton Cehov

Problema cancerului

Deși vreme de 13 ani—de cînd am notat în această revistă * cum se prezintă problema cancerului—s'a lucrat cu rîvnă în toate țările pentru clarificarea acestui mister, cunoștințele pozitiv cîștigate sînt încă puține. Iar tratamentul tumorilor canceroase se găsește în faza experimentală și poate fi aplicat numai de practicieni care au studiat aprofundat razele X sau razele gama ale radiului și eficacitatea lor.

Socotind că numai Franța dă 40.000 victime pe an, iar omenirea întregă cel puțin 500.000, se explică înfrigurarea cu care se așteaptă descoperirea pricinilor, care produc această boală.

*

Cancerul se găsește la om, animale și plante. La animale se cunoaște de acum vre-o 150 de ani, la plante se studiază cu interes de vre-o 20 ani, iar la om studiul începe de mai bine de 2000 de ani, după cum se constată din scrieri indiene ce pomenesc de extirparea tumorilor sînului și de formula unui balsam, care se aplică pe rană cu speranța de a împiedica recidiva.

La Egipteni tumorile erau cunoscute acum 3500 ani, iar pe la 800 înainte de Hristos se găsesc descrieri care nu lasă pic de îndoială că neoplasmul atrăgeau atenția medicilor vremii.

Cu Hippocrate apare numirea de *cancer*. El socoate aceste tumori canceroase ca nevindecabile: medicina se declară nepuțincioasă în lupta cu cancerul. În scrierile hipocratice se reco-

---

* „V. R.”, vol. 32 din 1914.

manda chiar să nu se trateze asemeni tumori pentru că se grăbea sfârșitul bolnavului. Unii medici greci tratau totuși cancerul, Herodot povestește că Democedes, captiv al regelui Darius, fu chemat să îngrijească pe regina Atossa pentru un cancer al sînului.

Galien (131—201) caută explicări în așa numita fiere neagră și recomandă anumite medicamente simple (de ex. spînzul) pentru a curăți organismul de această fiere.

Cancerul a preocupat apoi și medicii din evul mediu și epoca Renașterii precum și pe vechii medici francezi între care Henri de Mondeville recomandă ca sigur mijloc de tămăduire „extirparea întreagă, până la rădăcină, stoarcerea sîngelui de pe suprafața tăiată și apoi cauterizarea“.

Se înțelege că în toată vremea aceasta medicii-vrăjitori aveau tot felul de remedii între care broasca verde era socotită ca foarte eficace. Iar Fabricius din Hilden (1560—1634) dă o rețetă curioasă, combinație de distilat a fîncilor (de cîni) în vin și apă de Solidago virga (Smăoaică, Vargă de aur, din neamul Păpădiei) din care să se facă comprese.

După descoperirea circulației sîngelui și a limfei, s'a crezut că tumoarea „începe prin extravasarea sau îngroșarea limfei...“ iar în Enciclopedia lui Diderot „cauza cancerului e o sare volatilă extrem de corozivă, care e cam de felul arsenicului și se formează prin stagnarea tumorilor“.

În secolul al 19-lea, școala lui Bichat, cu descrierea amănunțită a țesuturilor și mai apoi după enunțarea teoriei celulare (1838) a stabilit că tumorile cuprind celule asemănătoare cu cele ale organismului. Virchow, fondatorul histologiei patologice, în studiul cancerului afirmă că nu intervin elemente străine, ci numai elemente ale organismului: în tumorile localizate în țesutul conjunctiv de exemplu sînt elemente conjunctive, în cel epitelial celule epiteliale.

Studiul tumorilor canceroase la animale începe cu secolul al 19-lea, iar treptat s'a constatat că nu e grup de vertebrate (mamifer, pasere, reptilă, batracian ori pește) și chiar de nevertebrate (insecte, de exemplu) la care să nu se recunoască asemeni tumori în totul asemănătoare cu cele dela om. De curînd s'au stabilit analogii și între cancerul plantelor și al animalelor.

Din toate aceste cercetări s'a scos încheierea că „o celulă oarecare, din pricini pe care nu le putem preciza, începe o multiplicare activă, care se întinde pe socoteala celorlalte, o rasă nouă celulară apare, prin un fel de mutație, printre rasele celulare normale, rasa neoplasică.“

Această rasă, prin fertilitatea ei, clădește tumoarea. Ea invadează țesuturile, rupe arhitectura lor, le distruge, apoi străbate în vasele sanguine și limfatice, celulele tumorale fac colonii în diferite organe, se înmulțesc, producînd, oriunde se opresc, țesuturi analoge cu cele din care au luat naștere, ceiace se cheamă *metastase* (tumori secundare, „caricaturi“ ale țesuturilor din care provin, cum spune un cercetător al lor).

Aceste atrag atenția înainte de a se cunoaște tumoarea principală, pe care o putem localiza numai după natura neoplasmei. Într'o tumoare de os se găsesc de pildă elemente tiroidiene, ceiace ne indică locul tumorii.

„Celula canceroasă e, cum spune Letulle: anarhistă; născută de organism ea e slobodă de toate legile care păstrează asociația celulelor și a țesuturilor și se comportă cu acestea ca o străină și inamică“ (Science Moderne, 1924).

* * *

Dacă asupra structurii tumorilor și a multiplicării celulelor care o formează, s'a stabilit un acord între cercetători, adică cum că ele cuprind celule cu caracter embrionar; asupra cauzelor care provoacă neoplasmele sînt mai multe teorii pe care nu le mai cităm, ci căutăm să rămînem în domeniul faptelor.

Unii cercetători cred că se poate răspunde pozitiv la două întrebări:

a. *Cancerul e provocat de un agent patogen.*—Acesta provoacă multiplicarea anarhică a unor celule din corp, dînd naștere la *neoplasmele* ce par țesuturi embrionare, nediferențiate. Masele aceste de celule se întind apoi ca niște firisoare de ciupercă, devorînd ce întînesc în drumul lor, distrugînd organele și formînd tumorile cu înfățișarea clasică de conopide.

b. *Cancerul e contagios, pe 2 căi:* prin altoire cu o particică imperceptibilă sau prin extrasul filtrat al tumorei.

Pentru altoire sau grefaj, Proust citează exemplul unui tînar intern de spital, care făcînd o puncție în neoplasma sînului unei femei s'a înțepat cu acul în mină. În locul împunsăturii a apărut cu vremea tumoarea.

Pentru contagiune—cel puțin cu cancerul dela animal—prin extract, sînt experiențele lui Peyton Rous dela institutul Rockefeller. Acesta, filtrînd sucule extras din tumoarea canceroasă a unei găini și injectîndu-l a provocat apariția cancerului la locul împunsăturii.

Înc'o dovadă în sprijinul infecției și contagiunii, dar în lumea vegetalelor, a adus Erwin Smith, care a găsit că tumorile canceroase sînt produse de un microb, *Bacterium tumefaciens*, a cărui cultură, injectată la plante sănătoase, produce invariabil tumori. De notat că în tumoare însăși nu mai găsește pe acest *Bacterium tumefaciens*, ceiace dă sugestii interesante cum vom vedea.

Voi reveni cu expunerea în scurt a cîtorva cercetări, care sprijină afirmările de mai sus. Dar, depe acum, adaug, că sînt cercetători care tăgăduesc contagiunea prin filtrat, ba chiar prin grefare și—se'nțelege,—tăgăduesc existența unui agent patogen. Pentru ei, deșteptarea activității embrionare: multiplicarea prin repetate segmentări, se datorește altor cauze, fizice, chimice biologice.

În sprijinul acestei păreri vin diferite provocări de cancer în mod experimental pe animale, accidental pe om.

Medici manipulatori de raze X ori de raziu au căpătat cancer. Experimental s'au provocat la animale tumori prin expunerea îndelungată, la aceste raze, a unei regiuni limitate din corp.

Medici japonezi au reușit a provoca tumori prin tricțiune locală a unui organ cu gudron. Pe spinarea șoarecilor sau pe urechile epurilor de mosc, o frecare locală repetată 30—40 zile, produce pe piele iritații, care însă dispar după ce se încetează cu acțiunea gudronului. În schimb, după câteva luni—perioada de incubatie, cum s'ar zice, a cancerului—apare neoplasma, care se întinde și distruge. Experiențele aceste au fost repetate, cu rezultate confirmatoare.

Un savant Fibiger, a demonstrat că viermii intestinali cauzează cancer la gusgani care mănincă gândaci de bucătărie. El a reușit să facă culturi de gândaci de bucătărie în care trăesc niște viermușii de neamul limbricului, spiropterii. Aceștia, provocând iritații ale celulelor „cu caractere embrionare adormite”, deșteaptă energia lor de multiplicare și cancerul începe a se arăta.

Pentru explicarea îmbolnăvirii de cancer la om, desigur că putem porni dela aceste date: iritații fizice, chimice, microbiene sau ale viermilor.

Dar putem invoca și slăbirea organismului prin alte boli, prin sleirile unei vieți neregulate ș. a.

Concepția aceasta nu e tocmai producătoare de cercetări. Au fost însă motive pentru a face pe alții să nu înceteze urmărirea agentului patogen, cu o îndărătnicie de admirat.

* * *

Un fapt cu adevărat ciudat, era că niciodată nu s'a putut semnala, în vre-o neoplasmă, un corp figurat. Apoi că prin experiențele lui P. Rous mai sus citat, extractul filtrat poate provoca apariția tumorii.

Schaudin, descoperitorul treponemii sifilisului, a susținut din 1904, că în unele îmbolnăviri cauzate de protozoare, parazitul dispăre, deși maladia își continuă mersul. Mai apoi s'a constatat, în o boală a vitelor, că injectând sînge dela vita bolnavă, la alta sănătoasă, parazitul reapare, deși în vita bolnavă dispăruse. Apropiată aceste constatări de cele făcute de Smith la vegetale și se va înțelege de ce aceste cercetări au sporit speranțele că trebuie să existe un agent patogen și pentru cancerul omului.

Îndată ce s'au cunoscut experiențele lui P. Rous, s'a bănuț că agentul patogen e un microorganism din neamul acelor care nu se pot vedea cu cele mai bune microscopae. S'a recurs la examinare cu ultra-microscopul. Rezultatele au fost negative,

până cînd ingeniozitatea englezului Barnard n'a adus așa perfecționări microscopului și ultramicroscopului, încît să mărească preparatul observat până la 4000 ori.

Spre a-și face cineva măcar o idee în ce constau acele perfecționări, voi spune că pentru observările cu ultra-microscopul obișnuit s'a folosit lumina verde refractată prin cristali cu a-nume forme, iar pentru verificare s'a folosit de fotografiere cu lumina ultravioletă. Aceasta, avînd unde mai scurte, era frîntă la întîlnirea cu microorganismele și fotografia le înregistra.

Prin aceste aparate Barnard a ajutat lui Gye să examineze tumori canceroase și rezultatul a fost, că în culturile făcute cu extractul lor, se găseau corpuscule vii, deși lichidul de cultură nu arată măcar o cit de ușoară modificare.

Gye a constatat în acest lichid de cultură, cu virulență durabilă, sferișoare care sînt în neconținută mișcare. Pe marginea lor se nasc mici mugurași, care cresc, apoi se desprind și trăesc separat. Avem dar, după el, a face cu ultra-microbi.

Din cercetările neînchipuit de migăloase ale lui Gye rezultă că nici lichidul fără sferulele nici sferulele fără lichid, nu produc cancer. Dar aceste cercetări nu se pot lesne verifica și neîncrederea în ele e justificată până la repetarea experiențelor în diferite laboratorii, de învățați deosebiți. Se influențează, se sugsestionează chiar, și învățații între dinșii...

Un punct care pare cișligat, deși e foarte ciudat, e că acel *Bacterium tumefaciens*, care produce cancerul plantelor, a dat tumori și gusanilor. Explicația pare a sta—după cum spune d. dr. Ciucă— „în desechilibrul pe care îl produce într'un țesut animal sau vegetal prezența unor substanțe chimice capabile să dea modificări fizice în mediul intracelular, provocînd schimbări în permeabilitatea învălișului celular. Aceste substanțe chimice, care pot ajunge la celulă în mod accidental sau pe cale experimentală, își pot avea origina și în prezența unui microorganism (virusul lui Gye, *bacterium tumefaciens*, etc.) care ar lucra prin produsele de metabolism din mediul de cultură sau direct în dezvoltarea lui pe țesuturile animale sau vegetale“.

* * *

Dacă cercetările pentru aflarea cauzelor sau cauzei, care provoacă nașterea neoplasmelor canceroase, n'au dat încă rezultate definitive, ele au contribuit cu ceva la încercările de combatere prin raze X și prin radiu a acestor înmulțiri celulare dezordonate, dacă sînt la începutul lor și în organe prin care putem dirija razele.

Cum se știe, aceste raze X cași razele γ (gama) produse de substanțele radioactive distrug țesuturile. Prin o tehnică ce

se perfecționează neconținut, se pot alege din mulțimea de game a acestui grup vast de radiațiuni, pe acele mai eficace și care să nu fie absorbite nici să distrugă țesuturile prin care trec înainte de a ajunge la tumoarea canceroasă.

Mai eficace sînt razele gama împrăștiate de radiu. Aceste par a avea o acțiune electivă asupra țesutului canceros, fără a distruge țesuturile sănătoase, separînd, cum zice Proust, neghina de grîu.

Manipularea razelor gama cere o tehnică și o artă pe care puțini medici le pot avea. Nu numai atît. Tratatamentul trebuie continuat pînă la extirparea totală, altfel neoplasma se reface cu o iuțeală și mai mare și se întinde pe cale limfatică și sanguină grăbind sfîrșitul bolnavului, fie om, animal ori plantă.

* * *

Până aici am expus faptele ce mi s'au părut mai bine stabilite. Voiu căuta din coordonarea lor să dau elementele pentru înțelegerea unei teorii asupra provocării acestor multiplicări celulare anarhice, teorie care e în concordanță cu noile concepții fizice despre energie și materie.

Rezum faptele :

1. Cancerul se caracterizează prin o grămădire de celule ce păstrează caracterele embrionare : nu sînt diferențiate și se multiplică activ, distrugînd țesuturile ;

2. Radiațiunile de anume lungime de undă provoacă ori măcar favorizează dezvoltarea tumorilor ;

3. Tot radiațiunile de anume lungime de undă distrug tumorile ;

4. În tumori nu se găsește nici un corp figurat pe care să-l socotim ca agent al multiplicării anarhice. Corpusculele lui Gye s'ar putea să fie numai niște elemente protoplasmice, coloidale ;

5. Odată tumoarea provocată de bacterium tumefaciens sau gudron de pildă, nu mai e nevoie de agentul patogen : proliferarea celulară merge... dela sine. Evident, dacă agentul nu e departe, activitatea celulelor anarhiste e mai mare ;

6. În sfîrșit, extrasul culturilor de bacterium tumefaciens cași al tumorilor, poate da prin injecție cancer. Iar experiențele de laborator au găsit că și alte substanțe chimice pot da același rezultat. Magrou citează : sările amoniacale, amine, aldehide, acizi, ca acidul formic și acetic ; varietate de substanțe care ne dă bănuiala că nu proprietățile lor chimice sînt agentul deștepării activității acelor celule adormite.

După cum am indicat altădată în această revistă,* e cu neputință ca oscilațiile undulatorii din lumea externă ființelor sau

* «V. R.», vol. 53 din 1924.

din însăși moleculele lor componente să nu aibă efecte metabolice, de prefacere chimică ori cel puțin coloidală. Un biolog, M. Bohn, într'o cărticică din Biblioteca de cultură generală a editurii E. Flammarion și intitulată *La forme et le mouvement* publică o mulțime de aspecte morfologice, care nu pot fi atribuite decît mișcărilor vibratorii ce au loc în aceste organisme. Iar alte cercetări evidențiază că unul din efectele acțiunii unor vibrații sau a unor substanțe chimice care produc modificări fizice, provoacă multiplicare celulară. Ar fi să dau dimensiuni neobișnuite acestui articol intrînd în explicații mai amănunțite, de aceea voi menționa numai, că atît radiațiunile de lungimi mici de undă, cît și radiațiunile luminoase, calorice ori chiar herțiene provoacă multiplicări celulare. Ba mai mult încă: un organ străin, în care sînt celule în activă multiplicare, pot provoca, prin undulații pe care încă știința nu le-a putut clasifica, diviziuni celulare într'un organ în care creșterea, deci multiplicarea celulară era mai potolită. Ca să fiu mai precis, citez următoarea experiență: la un centimetru de virful unei rădăcini s'a așezat un mormoloc de broască (în care, evident, activitatea celulelor e puternică). S'a constatat că în partea rădăcinii mai vecină mormolocului celulele erau într'o neobișnuită activitate de multiplicare, provocată prin radiațiunile imprăstiate din celulele mormolocului.

Cu aceste constatări e, credem, îndreptățit a spune că tumorile canceroase pot fi provocate de orice agent care emite radiațiuni ce activează multiplicarea celulară. Acești agenți pot fi externi ori interni: radiațiuni X ori gama, lumină, gudron, iritarea spiropterilor, toxina baciului bacterium tumefaciens, oarecare afecțiuni morbide interne, o permeabilitate patologică a membranelor celulare care să înlesnească difuziunea unor materii chimice mai puternic radioactive (se atribue sărurilor de potasiu din organism asemenea activitate) etc.

Teoria nu poate fi combătută de întrebuintărea razelor X sau gama în distrugerea tumorilor. E doar fapt cunoscut și dovedit experimental că anumite substanțe sau radiațiuni, care în doze mici activează dezvoltarea ouălor, incolțirea plantelor, creșterea lor, în doze mai mari, opresc aceste fenomene și provoacă moartea.

O experiență foarte interesantă e aceea făcută cu unde herțiene asupra cancerului provocat pe Pelargonie cu *bacterium tumefaciens*. Tumoarea fiind în plină activitate a fost expusă cîteva ore la unde herțiene de 2 metri lungime. În zilele ce au urmat tratamentului tumoarea a prezentat o activitate sporită, apoi brusc a început a pieri și curînd s'a desfăcut de pe plantă. Această acțiune a undelor herțiene e absolut electivă: n'a atins țesăturile normale ci numai celulele canceroase ale plantei.

Dacă sîntem poate încă departe de desvăluirea acestui mister biologic e sigur că, atacat din toate părțile și prin toate mij-

loacele de care dispune azi știința, o să se ajungă cel puțin la combaterea tumorilor canceroase, cum se combate turba și alte boli a căror agenți patogeni încă nu sînt deplin identificați. Sîlînțele ce se pun în aceste direcții vor avea desigur urmări și în cunoașterea mai bună a influenței multiplelor game de vibrațiuni ce pornesc din atomi și care desigur produc și fenomenele vieții, precum grăbesc și potolirea acestor fenomene și întoarcerea materiei vii în lumea neorganică.

T. A. Bădărău

După :

Susane Ledebt, *Le problème du cancer et le cancer expérimental*, în *Science Moderne*, No. 6 din 1924.

G. Bohn, *La forme et le mouvement*, din 1920.

I. Magrou, *Le cancer des Plantes*, *Revue Scientifique*. No. 2 din 1925.

Dr. R. Proust, *Le problème du cancer*, *Revue Scientifique*, No. 9 și 10, 1926.

Dr. M. Ciucă, *Starea actuală a problemei cancerului*, în *Revista Științifică „V. Adamachi”*, Noembrie, 1925.

Cuvîntul: capitalism

Claritatea cuvintelor e de obicei invers proporțională cu intensitatea circulației. Vorbele au înțeles precis numai cînd se întrebunțează rar și oarecum de nevoie; cînd pronunțăm un cuvînt fiindcă am cugetat prealabil o idee pe care *trebuie* să o exprimăm,—atunci cuvîntul e limpede și sigur. În schimb, cînd ne apucăm să reflectăm pentrucă cineva în apropiere a pronunțat un cuvînt, și pentru a-i inventa acestuia din urmă un cuprins logic,—atunci respectiva hîntură de sunet care este cuvîntul începe să se umple de cele mai varii și bizare înțelesuri.

E tocmai cazul fantasticului vocabul de „*Capitalism*“.

De cînd ne naștem, îl găsim circulînd-gata. Ne silim deci a cugeta, a cugeta din greu (înțeleapta asociație care se cheamă Institutul social român, a cugetat la aceasta un an neînterupt) pentru a descoperi vorbeii capitalism o rațiune plauzibilă și o noțiune aproximativ corespunzătoare.

Că, în genere, nu se reușește,—se poate dovedi ușor numai compulsînd literatura chestiei. Iar pentru a reuși,—nu-i decît o cale: să uităm cuvîntul, pentru a ne uita la fapte,—și iată anume la care:

Există, în societatea contemporană, oameni care se simt obligați a pronunța cuvîntul „capitalism“. Acesta-i faptul prim, singura realitate deocamdată incontestabilă. De ce fac ei aceasta? Și în ce împrejurări o fac? Și împrejurările acestea sînt ele identice pentru toți, sau multiple și chiar contradictorii? Insfîrșit această nevoie de a vorbi despre „capitalism“ este ea veche sau recentă? Și dacă e recentă pentruce, și cît anume de recentă este?

În scurt,—nu trebuie să procedăm atît ca logicieni sau grămăticî, cît—ier-te-ni-se un cuvînt impopular—ca sociologi. O *vorbă* e la urma urmelor o conduită omenească, o purtare colectivă,

un obicei practicat și respectat de mai mulți. Pe aceștia din urmă să ni-i reprezentăm în exercițiul funcției, căutînd a-i înțelege și a ni-i explica.

* * *

Observăm, mai întăiu, că împrejurările în care se declanșază sunetul de capitalism sînt împrejurări în deosebi economice. Chiar cînd e vorba de raporturi între clase sau alte categorii sociale, e vorba numai de acele relații care au loc pentru și cu ocazia dobîndirii de valori de avuție.

În al doilea rînd, obiceiul e recent. Datează abia din ultimele decenii ale veacului trecut. Ceiace însămnă că fenomenul este și el numai de scurt timp impresionant. Aceasta nu însămnă că începuturile nu-i pot fi foarte vechi. Dar complect încheșat, așa încît să isbească spiritele—nu-i desigur, decît de relativ puțină vreme. Căci conștiința colectivă nu percepe bine fenomene care fug, ci pe acele care s'au oprit, sau care, în tot cazul, și-au încetinit simșitor mersul.

S'ar putea obiecta la această că și cuvîntul socialism a devenit impresionant și frequent practicat, deși nu oglindește decît un fenomen în devenire și o stare de lucruri doar viitoare? Dar nu-i tocmai exact. Pronunțarea în masă a vorbeii socialism nu a început decît atunci cînd mai mulți propagandiști au aruncat în public credința că socialismul nu-i decît un alt aspect al capitalismului cu care, în esență, face una; că cel dintăiu e înșcris în legea de viață a celui de al doilea, că ele sînt apariții contemporane, că sînt ce-i drept adversari, dar inamici indisolubil legați unul de altul.

Iată deci un prim pas deja făcut: Dacă originea regimului social pe care vorba capitalism dorește să-l dezigneze pot fi îndepărtate, aceste împrejurări se raportează totuși la un fenomen care numai de cîteva zeci de ani a devenit o realitate definitivă. Cuvîntul nostru reprezintă deci ceva care—deși poate că durează de mai multe veacuri—este însă un fenomen în tot cazul *modern*.

*

Și care este faptul cel mai reliefat în viața economică a celor cinci veacuri de Istorie *modernă*?

Avuție însămnă valori acumulate. Valori care deci se pretează la această operație a acumulării. Toate valorile nu-s așa. Pentru a repeta un exemplu citat adesea, o cruce nu însămnă mai puțină sancțitate decît două, pe cînd două pini fac mai multă bogăție decît una singură.

Problema se complică. Printre valorile care, în vremile moderne, au fost susceptibile de a se acumula eficace cu ele în-

șile, care anume au prezentat această trăsătură în gradul cel mai înalt?

Se răspunde, de obicei: banul, moneda, aurul. Dar nu-i de ajuns. Căci alături de metale prețioase, și chiar mai mult decât acestea, vedem acumulându-se hîrtii de tot felul: banknote, polițe, varanturi, cekuri, asiguate, certificate, acțiuni, bonuri, obligații, etc., etc.. Ce sînt acestea toate? Sînt—zic unii—și ele un soi de monedă. Dar pentru ce? Poate fiindcă sînt etalon de măsurare a valorilor și instrument de schimb, sau pentru că-s ușor divizibile, greu alterabile și lesne transportabile, etc., etc.? (v. manualele școlare). Nu-i de ajuns. Căci și alte mărfuri pot avea asemenea calități sau îndeplini asemenea oficii. Se răspunde atunci că moneda, spre deosebire de alte obiecte, realizează *mai bine* aceste misiuni. Dar pentru ce? Care este însușirea obiectivă, intrinsecă și bineînțeles comună tuturor soiurilor de monedă, care conferă amintitele avantagii?

*

Dacă contemplăm fenomenele fără prejudecăți școlare,—descoperim lesne că toate obiectele, mai materiale sau mai puțin materiale, ce slujesc ca monedă sînt, în ultimă analiză: *iscălituri*. Sînt reprezentarea simbolică a unui nume. Primele discuri monetare din vechea Grece, purtau insigna zeității care le bătuse (templele au fost cele dintăiu „institute de emisiune“). Cînd divinitatea e confiscată de monarh, pe monedă se găsește semnătura suveranului. Alfabetul în care se execută iscălitura regală se conservă, ce-i drept, pînă astăzi ieroglific; dar tot iscălitură este. Pe moneda cea mai curentă din Europa contemporană găsim autograful guvernatorului băncii naționale; însfirșit, pe monedele cele mai moderne din toate, pe cekuri și pe cambii, găsim nume multiple de persoane fizice sau colective, de bănci și de simpli cetățeni. Iar dacă „valorile de bursă“ încep a îndeplini uneori funcția de instrument liberatoriu de creanțe, este că și ele sînt, între altele, iscălituri care circulă și se acumulează. Și nu arareori administratorii, delegați sau miniștrii de finanțe care au de semnat asemenea monede viitoare cu miile, își gravează iscălitura odată pentru totdeauna, întocmai cum făceau și fac monarhii vechi și noi, și, încă mai de mult, sigilatorii primelor lingoturi de bronz romane. Un fenomen identic prezidă deci la geneza tuturor formelor de monede nouă.

Dar însfirșit: c'o fi vorba de bufința ateniană sau de parafa defunctului Bibicescu, c'o fi vorba de efigia Impăratului sau de amprenta digitală a analfabetului,—o monedă este întotdeauna o iscălitură care umblă, care se poate repeta pe ea însăși de un mare număr de ori. Banul—indiferent de materia fizică în care se toarnă—este întotdeauna un nume de persoană care se acumulează.

Este mult de reflectat asupra putinței acesteia minunate pe care întreaga personalitate o are de a se concentra în câteva semne convenționale. Onoare, situație socială, bună reputație, drepturi, putere, privilegiu,—tot ce ține de o individualitate omenască se oglindește total într'un simbol care, odată creat, se detașază de emitent pentru a trăi autonom și eficace. Și fiecare operație de acest fel își păstrează o valabilitate proprie. O sută de iscălituri ale aceleiași persoane pot constitui exact de o sută de ori atîta valoare cît una singură. Ceva mai mult : această acumulabilitate este, în ce privește iscăliturile, mai mare decît a oricărei alte mărfi. O dovadă, de simț comun : într'o societate dată circulă o anumită cantitate de mărfuri, de o anumită valoare. Acestei cantități îi corespunde una egală de semne monetare : aur, argint, bilon, și, pentru rest, iscălituri mai mult sau mai puțin private. Ceiace însumă că puțința de acumulabilitate *reală* (fără inflație) a monedei unei societăți date este egală cu suma acumulabilității tuturor mărfurilor celorlalte reunite !

Dar dacă este așa, dacă moneda e, dintre toate bunurile economice, acela care, pentru acumulabilitatea sa inegalabilă, impresionează necesarmente spiritele,—ar urma ca în toate societățile unde s'a cunoscut moneda, să fi existat de asemeni acea impresionabilitate în fața virtuților ei fără păreche. Totuși, în majoritatea statelor pe care ni le descriu Istoria și Etnografia, constatăm că moneda, departe de a suscita entuziastă uimire, trezește mai degrabă dispreț și dezaprobare. Cu rare excepțiuni (ca Helada, Cartagena, o anumită epocă a Romei, la care trebuie poate să adăogăm și acele triburi curioase unde pivotul vieții sociale este o întrecere cămătărească de daruri, și despre care am vorbit în anul trecut)—omenirea a privit cu destul de puțină simpatie valorile economice în genere. Și chiar în cazurile pe care mai sus le-am semnalat ca excepțiuni, nu se poate propriu zis vorbi de un *primat* al economiei peste celelalte soiuri de valori. Chiar în Grecia, exista o întreagă opinie publică ce privea banul și însușirile sale ca niște calități cu totul inferioare și de o eficacitate foarte mărginită întru procurarea, satisfacțiilor mai înalte.

Nu mai vorbim de toată Istoria europeană a primelor cincisprezece veacuri creștine, unde puterea de acumulare a monedei a fost boicotată, împedecată prin legi și prin moravuri, și unde manifestarea tipică a acumulabilității monetare era chiar pur și simplu negată sub motivul că *nummus non facit nummos*.

Intr'un cuvînt, moneda și atributele sale naturale nu pot să impresioneze mințile și să isbească spiritele decît în acele societăți unde există deja primatul economiei. Ceiace revine oarecum, a defini lucrul prin tocmai lucrul de definit...

Se poate însă găsi o eșire. Ne putem întreba pentru ce a-nume într'o societate dată valorile economice ajung să primeze în importanță pe celelalte? Aceasta e—o știm prea bine—situația în Europa modernă, situație care a mers, de cinci veacuri, tot întărindu-se pentru a atinge astăzi o remarcabilă acuitate. Dar pentru ce și cum s'a putut realiza acest proces pe care aproape toate celelalte epoci l-au ignorat cu totul?

Dar aceasta ne aduce a vorbi de un fenomen subtil, și a-nume despre felul cum se operează răsturnări în ierarhia valorilor diverse.

Valorile trăesc așezate în caturi suprapuse unele altora. Dar dacă aceasta e adevărat pentru grupele mari, în schimb există, în cazuri speciale, întrepătrunderi și puncte de contact. Un anumit simbol poate servi mai multe valori odată. O carte este și sursă de satisfacții subiective, și mijloc pedagogic de învățătură, și marfă alienabilă pe piață. O catedrală e în același timp lăcaș sfânt, așezământ cultural, monument de artă. O casă e tot odată bun economic, domiciliu legal, cămin familial, emblemă de rang social, adăpost biologic, etc., etc. Intre feluritele valori există, dar, punți de trecere, în ciuda izolării lor principiale unele față de altele. Astfel fiind, se poate întâmpla ca un simbol oarecare, avînd un rol preponderant într'o anumită clasă de valori, să capete importanță crescîndă într'o altă clasă. Așa spre pildă, să ne reprezentăm vremile în care primatul valorilor religioase țineau în subordine pe cele juridice, politice și morale,—vremile cînd, cum se spune, *jus* era încă dominat de *fas*, cînd morala nu se laicizase și cînd tronul asculta de sacerdoțiu. Inceputul cu încetul, regele, care personifica puterea politică, începe să devină tot mai mult reprezentantul lui Dumnezeu pe pămînt. La un moment dat Impărat și Pontif fac una, și valorile politice sînt așezate pe un plan egal cu cele religioase. Este momentul istoric, de pildă, al Faraonilor. Dar procesul urmează: aceiași persoană care simboliza deopotrivă ambele atribute își schimbă atitudinea. Regele-preot trece pe planul al doilea în beneficiul Regelui-om-de-stat. Este, spre exemplu, momentul istoric al traniilor elene. Și astfel, scara valorilor suferă o răsturnare. Cele religioase și cele politice își învertesc ordinea dintăiu.

Un fenomen de același fel trebue să se fi petrecut și în epoca modernă a Europei pentru a permite ridicarea valorilor de avuție în vîrfurile ierarhiei. Care a fost pivotul comun care a făcut să basculeze așezările anterioare? Căci cauze au existat, de sigur, multe. Dar cum s'au grupat ele în jurul unui fapt mai eficace, capabil să facă puntea între lumea economică—odinioară subordonată—și lumea politică și morală—odinioară preponderantă.

Această cauză privilegiată nu este imposibil de găsit. Ea își are rădăcinile în toată acea mișcare seculară care se numește *individualism*. Dela chiar primele începuturi ale creștinismului începe să se afirme eminenta demnitate a persoanei umane. Eroismul cavaleresc, dacă restrânge afirmația, în schimb, astfel restrînsă, îi dă o și mai mare tărie. În urmă, puterea crescîndă a monarhului umple comunitatea cu agenți regali de o origină umilă (căci aceasta asigură despotului o ascultare necondiționată), dar de un mare prestigiu, în relațiile lor cu terții, care se datora originii eminente a puterii care îi trimisese. Cu vremea, funcționarul Regelui devine funcționarul țării. Și, în opinia publică se începe a se asimila omul care funcționa în folosul statului cu acel a cărui funcțiune era în serviciul comunității în genere, chiar și neoficiale, Istoria politică a comunelor europene s'a desfășurat sub acțiunea acestui proces central. În lăuntru o-rașelor mereu mai autonome, reprezentanții seniorului suveran devin treptat oameni pur și simplu, reprezentanți ai propriei lor valori. Personalitatea umană se conturează și se desrobește parțial de confuzia cu comunitatea. „Cuvîntul dat“ devine atributul esențial al individualității autentice. Il regăsim, egal de viguros, la conducătorul de state ca și la simplul cetățean. În societatea restrînsă și specială a cavalerilor de altădată el fusese deja valoarea supremă. Grație „despotismului luminat“ al monarhiei absolute el este oarecum popularizat în tot cuprinsul națiunii.

„Cuvîntul dat“. Între veacul al XV-lea și al XVII-lea, în societatea europeană din Apus, unde valorile politice și morale țineau în subordine pe cele economice și religioase,—simbolul cel mai prestigios al virtuților de orice fel era „cuvîntul dat“.

„Cuvîntul dat“, moștenire dela moravurile cavalești, cînd o asemenea promisiune era întruchipată în embleme și rituri exterioare, multe, complicate, solemne, dar toate orale,—cuvîntul dat își simplifică procedura și-și concentrează forma. Progresele științei de carte ajută la aceasta. Și vechea angajare verbală cedează pasul unei forme nouă: iscălitura scrisă.

De atunci, întreg mecanismul vieții sociale devine o vastă circulație de semnături. Regele—à tout seigneur tout honneur—e care, aici ca în multe altele, deschide drumul. Tratatetele semnate de dînsul sînt modelul care, imitat, preschimbă peisajul moral: în loc de oameni care se sfidează cu cuvîntul, vedem răspunderi scrise mișunînd dela un capăt la celălalt al regatului. Toate actele juridice se trec pe hirtie; toate dispozițiile politice, toate ordinele administrative. Din liberul arbitru al personalității umane se pot acum desprinde simboluri reprezentative, care, odată detașate, își păstrează materialitatea altfel de bine de cum o putuseră face odinioară simplele cuvinte rostite. Verba volant, scripta... Acest adagiu rezumă toată noua orientare a scriptelor.

Dar, bineînțeles, în epoca la care ne referim, autograful ră-

mine încă un semn de valoare în principial morală. Ori, iscălitura, din pricina însușirilor sale fizice, se preta excepțional de bine la o operație până atunci aproape necunoscută ei: acumularea. Această posibilitate nouă face progrese. Ajunsă pe planul întâiu al simbolurilor de valoare, iscălitura are puțința acum să funcționeze în sensul tuturor facultăților ei proprii. În special aceia a acumulabilității, până atunci puțin dezvoltată, evoluează vertiginos. Pământul Europei se populează cu milioane de bilete, fotografii simbolice ale personalității emitentului. Însfîrșit această funcție, treptat-treptat, începe să primeze pe celelalte. Ordinea morală veche se clatină; valorile se învertesc, și valorile economice, pentru prima oară în Istorie, ajung să stăpînească, pe deasupra celorlalte, conștiințele oamenilor.

Transfertul s'a putut face în chipul cel mai simplu inteligibil. Dacă iscălitura reușise să devină simbolul principal de valoare într'o vreme cînd valorile economice erau încă ținute în subordine,—aceasta s'a putut pentru că nu în toate împrejurările o semnătură este acumulabilă, cu alte cuvinte nu totdeauna un autograf este și bun economic. Dar totuși, iscălitura prezintă o afinitate excepțională pentru acumulabilitate. Și a fost de ajuns ca iscălitura să treacă în virful scării valorilor pentru ca, prin libera sa funcționare, să tragă centrul de gravitate al conștiințelor înspre reprezentările pecuniare. Și cînd universala democratizare a semnăturii personale face ca ea să înceteze de a mai fi, ca altădată, un privilegiu al templelor, al monarhului și al cîtorva puțini,—atunci ideia de comerț, odinioară noțiune general morală capătă un înțeles în principial bănesc, pe care-l răspîndește, la rîndu-i, peste toate celelalte valori.

În felul acesta, capitalismul—singurul pe care îl putem corect numi astfel—a luat naștere în Europa vestică a ultimelor veacuri.

Acest proces a fost destul de lent. Încă pe vremea revoluției franceze regimul cel nou era numai în preparație, și valorile economice nu reușiseră a le încăleca într'adevăr pe celelalte. Abia în cursul veacului al XIX-lea valorile se răstoarnă realmente; și numai în a doua jumătate a secolului procesul, durabil consolidat, începe a-și încetini vitesa de evoluție devenind impresionant de vizibil privirii cetățenilor. Iată de ce atunci, și doar atunci, oamenii constată că democratismul revoluției franceze nu traduce exact schimbarea nouă care se operase în societate. Constatare justificată, căci la 1789 capitalismul se pregătea să triumfe, dar nu triumfase încă. Primatul valorilor economice avea pe atunci șanse de reușită. Dar reușita propriu zisă urma să vină după.

Și astfel, vorba *capitalism* a putut fi pronunțată așa firziu, adică tocmai atunci cînd realitatea pe care cuvîntul trebuia să o numească, căpătase și ea existență, devenind, din simple posibilități reformatoare, un nou regim clădit pe alte baze.

*

Vedem, de aici, cum capitalismul a ajuns regim oficial abia acum în urmă. Până dincolo de revoluția franceză anumite „fenomene capitaliste” funcționau, e drept, dar mentalitatea majoritară din țările chiar cele mai înaintate era potrivnică acordării aceluia primat al valorilor economice—condiție esențială a unui „regim” capitalist.

Și aceste considerații explică multe lucruri și lămuresc multe confuzii. Astfel, ele permit să afirmăm, fără teamă, că în vechea Romă nici nu poate fi vorba de un regim capitalist; că în vechea Heladă s'ar fi putut, poate, evolua ulterior—cătră un asemenea regim dacă evoluția n'ar fi fost brutal oprită de sabia romană. Analizînd condițiile vieții sociale grecești, am putea conchide că nimic nu împedica, și chiar că totul ducea la un regim capitalist viitor. Dar, fiindcă în Istoria Danailor s'a amestecat intempestiv Istoria altui popor, toate fenomenele capitaliste observate rămîn simple posibilități pierdute, și deci despre un regim capitalist în vechea Eladă nu se poate corect vorbi.

Și iată însfîșit o ultimă chestie—temă de discordie între intelectuali bine informați în jurul aceluiași vocabul-revolver care este cuvîntul capitalism:

În țara romînească,—există și a existat capitalism? Și este acesta un capitalism propriu zis, sau numai unul *sui generis*?

Am văzut care sînt cele două condiții ale unui regim capitalist:

1. Primatul valorilor economice peste celelalte categorii de valori; și

2. Moneda societății în chestie să conștie dintr'o iscălitură care poate emana nu numai dela cîteva personalități (individuale sau colective) *privilegiate*, ci dela oricare cetățean.

Cît privește cea de a doua condiție—democratizarea iscăliturilor acumulabile—e de prisos să spunem că nu există în vechile țări romînești, dacă n'ar fi decît pentru că știința de carte nu era printre lucrurile cele mai răspîndite la noi în acele vremuri.

În schimb, găsim în trecutul principatelor ceva care satisface destul prima condiție a capitalismului, adică: primatul economiei.

Societatea romînească veche a cunoscut, în primele cinci veacuri dela descălecătoare, un adevărat primat al valorilor *fiscale*. E drept, valorile fiscale nu-s încă pur-economice; în ele elementul politic și juridic ține un loc însemnat. Totuși, faptul merită atenție.

Din pricina încercuirii de cătră Turci, din pricina acelei quasi-independențe ciudate și fără exemplu în Europa acelor timpuri cînd statele erau sau vasale după ritualul precis al feodalității, sau încorporate pur și simplu altei țări, sau națiuni in-

dependente și chiar suverane feudale peste alții,—principatele noastre au cunoscut o viață socială foarte deosebită. Păstrarea celui minimum de neatîrnare cousimțit—Dumnezeu știe de ce—de cătră Turci, dar cu prețul unor tributuri crescînde și în curînd exorbitante,—ținea toate forțele determinante ale societății așintite asupra unui scop unic: strîngerea banilor ce trebuiau să fie numărați Porții. Pentru reforme interne nu mai rămînea atenție disponibilă.

Aceasta dă vieții noastre morale de altădată o coloratură proprie. Relațiile de ordin moral dintre oameni tind să se pecuniarizeze. Crimele—cel mai grav dintre faptele morale dintr'o societate—nu erau pedepsite cu moartea decît în cazul cînd săvîrșitorul, sau rudele, sau prietînii lui nu puteau plăti, nu numai victimei, ci judecătorului, și mai ales lui. Și aceasta nu era mită, ci un procedeu perfect public și legal. Ideia de Dreptate cedează pasul ideii de Fiscalitate. Se poate vorbi deci cu destulă certitudine de un oarecare primat al valorilor de avuție sub forma valorilor fiscale.

Această stare de lucruri a influențat durabil evoluția de mai tirziu. Se poate chiar spune că ea s'a menținut—bineînțeleas sub forme innoite—cu o rară constanță, până în zilele noastre. Dacă moravurile capitalismului apusan, care în regimul de economie mondială de astăzi nu poate să nu pătrundă și la noi, întîmpină totuși dificultăți poate mai mari decît aiurea,—aceasta se datorește persistenței umitoare a celor două trăsături arhaice de care vorbeam.

În primul rînd, primatul fiscalității asupra tuturor celorlalte valori.

Bineînțeleas, nu mă gîndesc de loc la vre-un exces de impozite. Fiscalitatea a lucrat și lucrează în România sub forma mai cu samă a unei hipertrofii a funcționarismului, și, încă și mai general, a finanțării direct din buget a întregii producții naționale (cu singura excepție a micilor și mijloacilor agricultori). Industria romînească—prin definiție deficitară din pricina handicapului incurabil al industriilor apusene—este o problemă emina-micește, trebuie suprimată. E posibil și chiar probabil că ea corespunde altor nevoi, unanim resimțite de public, și de o natură poate mai înaltă decît aceia a valorilor de cîștig. Oricum ar fi însă, aproape totalitatea populației noastre burgheze: producători, comercianți, funcționari, intelectuali, artiști, își trag existența dela fisc.

Celălalt obstacol adus triumfului capitalismului în România ține de dificila acumulabilitate de iscălituri.

Se designează sub numele de „criză de numerar” o situație ciudată, potrivit căreia un om nu poate, deși oferă iscălitura sa, onoarea sa și toate garanțiile juridice dezirabile, să obțină bani cu împrumut dacă nu este special cunoscut în restrînsele

noastre cercuri bancare. De ce? Se pot da multe răspunsuri. Dar faptul, indiferent de explicația lui, - este. Cu alte cuvinte, acel fenomen al universalizării iscăliturii acumulabile, negociabile și eficace economicește—care am văzut că alcătuește una din cele două condiții esențiale ale capitalismului—nu este, la noi, realizată atât de complet ca aiurea.

Bineînțeles, acest obstacol anticapitalist nu poate să nu fie trecător. În schimb, cealaltă trăsătură, vreau să spun primatul fiscalității în viața noastră socială este un fenomen prea adinc și de o anvergură prea mare pentru a-l putea numi cusur. Este probabil că structura specifică a țării noastre e așa și nu altfel, și că această trăsătură este menită nu să se corecteze ca un defect ci să se normalizeze ca o situație specifică și în principiu neînălăturabilă.

D. I. Suchianu

Atmosfera istorică

Henri de Regnier și Francis Jammes

Wilde spune că naturaleta e și ea o poză și cea mai nesuferită din toate. Această poză o reprezintă Francis Jammes în literatură, dar, la el cel puțin, ea nu e de loc nesuferită ci dimpotrivă, e fermecătoare.

Cetind poeziile lui aflăm continuu, sau ni se pare că aflăm, tot ce-i trece întâmplător autorului prin minte ; „Je parle de Dieu—mais pourtant est-ce que j'y crois ?...“ sau : „Ces vers que je fais m'embêtent aussi—et mon chien se met à loucher, assis—en écoutant la pendule—qui l'embêtent comme je m'embête“ sau : „Je fais ce qui me fait plaisir et ça m'ennuie—de penser pourquoi...“

De asemenea ne comunică, cu candoare, micile întâmplări de toate zilele, din viața lui : „Cette personne a dit des méchancetés.—alors j'ai été révolté...“

În felul acesta Jammes creiază poezia cea mai intimă cu puțință.

Dar nici nu știi dacă i se potrivește lui cuvântul „poză“.. Când „pozezi“ cu adevărat, se presupune că vrei ca ceilalți să creadă că nu pozezi. De aceea poza apare ca ceva nereușit, căci prin faptul chiar că o observi, ai zădărnicit intenția respectivă. Dimpotrivă, Jammes vrea să se simtă că se afectează și-și face simțită intenția cu un minunat tact literar : în chip evident clar un indiscret.

E interesant să compari naturaleta și naivitatea pe față voite ale lui Jammes cu simplitatea lui Tolstoi. Când Tolstoi spune în „Stăpîn și Slugă“ că vremea era foarte friguroasă, și adaogă în paranteză „(10 grade)“ ai impresia că autorul vrea să spună cum era, să ne comunice faptul, și că nu-l interesează dacă forma subțire o face e neobișnuit de familiară. Și e indiferent dacă în realitate naturaleta lui e adevărată sau voită ; principalul e ca inten-

ția autorului să se realizeze pentru cetitor. Iar aici intenția ar fi să dea impresia lipsei oricărei intenții.

Pentru a realiza o poezie așa de naivă și de familiară, trebuia însă învinsă o dificultate. În general genul liric are ceva ridicol; e nițel comic să-ți dai la iveală sentimentele și preocupările personale, cu convingerea inevitabil evidentă că lucrul e interesant pentru toată lumea. Literatura subiectivă în gradul poeziei lui Jammes ar risca deci să fie neînchipuit de ridicolă. Ca să evite pericolul, Jammes îi ia oarecum înainte, și introduce în complexa lui artă literară nota auto-ironică; astfel, ca să nu fie ridicol fără voce, a trebuit să ajungă dinadins comic. De oarece are să mai fie vorba de ele aici, ne vom opri mai mult asupra intențiilor literare, pentru a le lămurii sensul și valoarea.

Nu rare ori auzi sau cetești fraze ca aceasta: „Mi-e indiferent ce a vrut autorul, singurul lucru important e dacă a reușit sau nu să creeze ceva frumos“; și din frazele de acest fel rezultă că, după părerea multora, intenția autorului nu e în legătură cu frumusețea operei lui. Totuși această legătură există și e chiar foarte strânsă.

Într-o comedie franțuzească, un editor laudă poeziile poetului cu care stă de vorbă, dar îi atrage atenția asupra unor greșeli de limbă. „Je les ai faites exprès!“ exclamă poetul. „Alors tout est pour le mieux“ răspunde ironic autorul pieșei prin gura editorului. Ironia e cu totul deplasată; dacă „greșelile“ sînt făcute dinadins, și dacă autorul a știut să dea clar a înțelege această intenție, greșelile nu mai sînt greșeli și trebuie judecate din alt punct de vedere.

Un argument în favoarea tezei noastre, și care numai la prima vedere pare simplist, e următorul: O dare de samă ridicolă a unui bal de provincie e o prostie a unui reporter dacă o cetești în gazetă și poate fi o capodoperă dacă se găsește în Caragiale; explicația e că, în cazul din urmă se adaugă intenția de a scrie ceva ridicol și caracteristic pentru dările de samă de acest fel.

Ce-i dreptul s'ar putea obiecta că dacă am fi citit darea de samă din „High-life“ într-o gazetă, ne-am fi amuzat tot atît de mult, și că singurul lucru pe care îl adaugă cunoașterea faptului că e scrisă „dinadins“ de Caragiale, e admirația pentru autor. Dar nu e deloc adevărat că cunoașterea intenției adaugă numai admirație pentru autor; și sînt sigur că introspecția va confirma oricui aceasta.

Cînd privim cum lucrează iute și sigur un meșteșugar îndemănat, mișcările lui ne dau o satisfacție estetică, pentru că toate aceste mișcări sînt armonice, sînt unitare oarecum, fiind perfect adecvate unei intenții unice. Chiar cînd avem a face cu un singur fel de mișcare foarte simplă, chiar atunci putem admira desăvîrșita adaptare a mișcării cu scopul urmărit. Scopul în sine e indiferent; trebuie însă numai decît să-ți fie cunoscut, altfel nu poți aprecia unitatea și armonia de care vorbeam. Cu atît mai mult ar dispărea

satisfacția estetică dacă mișcarea și mișcările n'ar avea scop de loc. Tot așa în arta literară, intenția autorului dă unitate și sens expresiei. Cunoașterea ei e absolut necesară deși, în sine, ea poate să nu aibă nimic estetic, să fie cît vrei de „oarecare”: simplitate și naturalitate la Jammes, impresia trecutului depărtat la Régnier sau caracterizarea ridicolelor clasei mici burgheze românești la Caragiale.

Ba ceva mai mult: intenția poate fi chiar, până la un punct, în opoziție cu frumosul: Baudelaire sau Huysmans descriu în chip estetic lucruri desgustătoare pentru că mijloacele lor de expresie sînt armonios adaptate acestei intenții. Dimpotrivă, afirmația unei scriitoare romînce despre una din eroinile sale, că „sorbea bulionul așa, din picioare” * poate fi amuzantă, dar nu poate avea în nici un caz efect estetic pentru că autoarea n'a spus cu dinadinsul ceva desgustător.

Li se întîmplă celor care au cetit multă literatură să guste în chip specific literar o întîmplare din realitate, să se bucure spre exemplu de o scenă de mahala cași cum ar ceti-o în Caragiale. Cred că în toate aceste cazuri, auto-analiza ar putea surprinde postularea semiconștientă și factice a unei intenții literare, intenția de a fi comic și de a satiriza în exemplul nostru.

Bine înțeles, acestea nu înseamnă că ar fi de ajuns să adăogi intenție satirică oricărei scene mitocănești amuzante, pentru ca ea să ajungă de valoarea „Noptii furtunoase”. Rar numai, și pentru scurtă vreme, viața reală de mahala se înalță calitativ la nivelul lui Caragiale. „Cercul” mult acum opinează că acesta n'ar fi avut decît spirit de observație. Ajunge să-l compari cu imitatorii lui care lucrează „după natură” ca să înțelegi cîte multe altele avea Caragiale pe lîngă „spiritul de observație”.

E de asemenea evident că nu toate „intențiile” literare (în sensul nostru) sînt atît de ușor de definit și de explicat ca cele de care a fost vorba. Cetînd pe marii artiști literari contemporani și se întîmplă și ai impresia precisă a „dinadinsului” fără să poți totuși explica de ce scop e vorba: Intenția e prea subtilă pentru a putea fi exprimată în limbajul botocănos de toate zilele.

Metoda care ar părea cea mai simplă la prima vedere pentru obținerea atmosferei istorice ar fi să scrii pe cît se poate în limba și maniera timpului de care e vorba; așa a procedat spre pildă Balzac în „Les contes drolatiques”. Totuși impresia intuitivă a epocii trecute nu poate fi comparată, în acest caz, cu cea pe care o obțin scriitorii ca Régnier sau Jammes care, prin limba și metodele lor literare, sînt în același timp și scriitori caracteristic moderni.

Cum se explică lucrul? „Les contes drolatiques” sînt exact.

* Sublinierea e a noastră.

la fel cu povestirile din secolul al XVI-lea ; dar prin faptul că Balzac nu adaugă nimic de la el, nuvelele lui au ceva inutil. Tot timpul ideea subconștientă dar activă că autorul nu urmărește decât o imitație, dă operei o nuanță de mediocritate *sui generis* ; ne dăm sama, mai mult sau mai puțin vag, că copia e inutilă, că mai potrivit evocator ar fi fost originalul, „Les cent nouvelles nouvelles“ sau Rabelais, și aceasta, dacă nu din altă cauză, tocmai pentru că am ști că avem aface cu originalul. La artiștii contemporani de care ne ocupăm lipsesc aceste judecăți subconștiente depreciative și, dimpotrivă, contrastul dintre mijloacele literare moderne și elementele arhaice le scot și mai în relief pe cele din urmă.

Și totuși Jammes poate, ca și Régnier de altfel, să facă pe eroii lui să scrie sau să vorbească tocmai cum se scria și se vorbea pe vremea când a trăit. Dovadă poezia romantică din Clara d'Ellébeuse :

Au moment que tu vas, sur une voile errante
Tranchant le tiède azur d'une mer transparente,
Porter ton bel amour aux pieds des orangers,
Laisse un moment souffler aux cordes de ma lyre...

și așa mai departe.

Și pentru că l-am mai comparat pe Jammes cu Tolstoi, reamintim admirabil reușita strofă în maniera timpului, din „Războiu și Pace“ :

Aliment préféré d'une âme trop sensible,
Toi, sans qui le bonheur me serait impossible,
Tendre mélancolie, ah ! Viens me consoler,
Viens calmer les tourments de ma sombre retraite,
Et mêle une douceur secrète
A ces pleurs que je sens couler.

* * *

Înainte, oarecum, de a evoca o anumită epocă istorică, Régnier știe să ne cufunde ca nimeni altul în atmosfera lucrului în general trecut, învechit, arhaic. Vorbă lungă cum e, are o nuanță amuzantă de senilitate voită, subliniată încă prin gravitatea lui demnă. Ca bătrînii ramoliți pare uneori că nu se poate opri de a repeta același lucru cu alte cuvinte și cu o inutilitate evidentă : „A les voir peu (les voisines) on prêtait moins à leur bavardage. Les prétextes manquaient ainsi à leurs caquets“ sau „...la seule chose qui nous importe, puisqu'elle vous concerne“ (La double maîtresse). Ritmul rar, înaintarea încetă și greoaie a povestirilor lui, te duce cu încetul în vremurile când lumea avea timp de pierdut pe 'ndelete ; și întreg trecutul omenirii e așa. Epoca noastră e prin excelență a grabei.

Apoi mai e foarte adesea în Régnier o atmosferă poetic ro-

manescă demodată, fără să fie propriu zis sentimentală. Vreau să zic, cam în felul acesta : „Elle aimait les musiques invisibles, l'ombre de l'amour et le murmure des eaux“ sau „elle me tendit les trois roses, qu'elle portait selon sa coutume. Je les pris, et, l'ayant saluée je m'éloignai d'elle et de la maison magnifique. Trois fois je me retournai en baisant chacune des trois fleurs et, à chaque fois, je la vis qui me regardait“.

Dar ceiace mai ales constituie în Régnier impresia arhaică e dragostea nemăsurată și naivă pentru simetria subt toate formele : „Son vaisseau laissait à sa suite une odeur de poudre et de cuisine. Le gabier et le marmiton s'y coudoyaient. La succulence des repas y valait la furie des abordages. Les trident de Neptune s'y mêlait en trophée à la fourchette de Comus“. Alt pasagiu tot din „La canne de jaspe“ : „Le pas vif des moutons pietinait sur le pavage où retentissait la sandale des moines. Pasteurs et ouailles se croisaient. Le relent des toisons se confondait avec l'odeur des bures. Le vent sentait l'encens et le suint. Tontes et tonsures, pâtres et prêtres“. Simetria simplă exprimată printr'o singură propoziție e de asemenea frecventă. Spre exemplu : „Il entendait bien ne débiter qu'avec un éclat que Mme de Gurcy n'était pas plus en état de lui offrir que Mme de Meilhenc ne se trouvait en mesure de lui donner. (La double maîtresse). Astfel se înșiră frazele lui proporționate și corecte, tapete și afectate, cu o pretenție dinadins naivă de eleganță învechită.

Dese ori descrierea oamenilor și a lucrurilor e după același tipic. Iată un exemplu în „Le bon plaisir“ ne sînt prezentați frații gemeni Justin și Jérôme de Pocancy. Primul e pasionat de pescuit, al doilea de vînătoare. De cîte ori e vorba de ei autorul subliniază iarăși mania fiecăruiu dintr'înșii. Cei doi frați ajung să nu mai fie decît două obsesii, și iată cum sînt și descriși : „A se pencher sur l'eau pour en sonder la transparence, ses yeux (ai lui Justin) avaient pris une couleur glauque et incertaine. Il relevait souvent une mèche limoneuse qui lui tombait sur le front, et il la repoussait d'une main où l'ongle pâle semblait une écaille de poisson durcie. Son frère, par contre avait, dans la rousseur de son visage, l'oeil vif et petit comme celui d'un oiseau, et en toute sa personne je ne sais quoi d'inquiet et de topi, avec un nez à l'affut“.

Tot timpul Justin nu se arată fără vre-o plasă în mîna iar Jérôme fără vre-o pușcă. Și felul acesta de a înfățișa personagiile evocă atributele zeilor din mitologie, simbolica creștină ca și pe cea galantă sau morală din literatura evului mediu ; tot lucruri de mult învechite.

La fel procedează Régnier cu sufletele eroilor săi. Dăm iarăși un singur exemplu : Julie de Mausseuil din „La double maîtresse“ petrece ca copil o parte din an la severa ei mătușă din Pont-aux-Belles iar restul timpului la familia du Fresnay care o răsfată. De sigur, educația hotărăște în parte caracterul de mai tîrziu al omului ; dar Régnier își închipue influența educației în mod uimitor de

simplist și de geometric: „Ce changement créa en Julie un être double par suite de son double séjour au Fresnay et à Pont-aux-Belles. Elle acquit deux habitudes différentes qui prédominèrent en elle chacune à son tour et firent d'elle, plus tard, la voluptueuse et facile Julie des soupers du maréchal de Bonfort et la solitaire et sage Mme de Portebize en train de finir sa vie au rustique manoir de Bas-le Pré“. Astfel, subț până autorului, sufletele devin asemenea grădinilor cuminți și rigide ale lui Le Nôtre. Și așa și trebuia; căci, de când se știe și până nu demult, așa descriau oamenii sufletul lor, iar Régnier se preface a fi unul din aceștia. Întîlnim rar în romanele lui observații psihologice pătrunzătoare și juste dar ele sună falș prin chiar exactitatea lor, par ridicol anacronice, căci strică ruginita armonie geometrică ce le încadrează.

Din cauza acestui sistem de procedee Régnier reușește mai ales ca poet și în romanele istorice; în romanele cu subiect modern întreaga lui manieră e ca depeizată.

* * *

De sigur, metoda geometrică simetrică sugerează impresia de trecut în genere; dar e un timp care a avut cu deosebire predicția pentru simetrie subț toate formele, aproape cît și Régnier: e secolul al XVII-lea. Într'adevăr sînt pușini între literații contemporani care să evoce cu egală putere orice epocă istorică, cum e Anatole France spre pildă. Nevoia de specializare s'a întins și asupra literaturii. Régnier și Jammes reușese cu deosebire și se ocupă mai ales, primul cu secolul al XVII-lea, al doilea cu epoca înfloririi romantismului adică timpul cuprins între anii 1820—1840.

Să considerăm din acest punct de vedere romanul lui Régnier „La double maîtresse“. Acțiunea lui se petrece în secolul al XVIII și merge până aproape de începutul revoluției. În „Les Rencontres de M. de Bréot“ în „La pécheresse“, Régnier prezintă adesea necredincioși și se arată foarte preocupat de această notă caracteristică secolului al XVII-lea: „les libertins“. În „La double maîtresse“ nu se găsește nici unul cu toate că faptele povestite se întîmplă în epoca necredinții prin excelență. Și doar nu ocazia i-a lipsit autorului: e descris în acest roman supeul la M-lle Damberville unde iau parte scriitori și oameni de știință, și conversațiile între ei sînt povestite foarte pe larg. Își poate oricine închipui ce prilej de tirade volteriene subtile ar fi fost pentru France. Cum se explică oare că Régnier rupe tocmai aici cu obiceiul lui din celelalte romane? Ideologia anti-religioasă și întreaga filozofie a secolului al XVIII-lea e tocmai ceiace determină mai bine fizionomia acestui veac, și autorul și-a dat seama, poate instinctiv, că acesta nu intră în specialitatea lui literară. Astfel conversațiile dela M-lle Damberville nu cuprind decît eleganțe arhaice și banale, despre amor în special, și nimic din ideologia secolului al XVIII-lea. Și

„La double maîtresse“ în întregime e pătrunsă de atmosfera secolului ce precede acțiunea romanului. Trecînd dela celelalte romane istorice ale lui Régnier la cel de care e vorba ai crede că singura deosebire între secolul al XVII-lea și al XVIII-lea e o relativă îndulcire a moravurilor.

Trebue spus de asemenea că materialul mitologic de care se servește Régnier atît de mult, mai ales în poezii, n'are nimic antic. E mitologia clasicismului francez, sau cel mult cea a lui Ronsard.

* * *

„Théoriquement on sait que la terre tourne, mais en fait on ne s'en aperçoit pas, le sol sur lequel on marche semble ne pas bouger et on vit tranquille. Il en est ainsi du temps dans la vie. Et pour rendre sa fuite sensible, les romanciers sont obligés, en accélérant follement les battements de l'aiguille, de faire franchir au lecteur dix, vingt, trente-ans, en deux minutes. En disant de moi : „Ce n'est plus un enfant, ses goûts ne changeront plus, etc.“ mon père venait tout d'un coup de me faire apparaître à moi-même dans le Temps et me causait le même genre de tristesse que si j'avais été ...ces héros dont l'auteur, sur un ton indifférent qui est particulièrement cruel, nous dit à la fin d'un livre : „Il quitte de moins en moins la campagne. Il a fini par s'y fixer définitivement etc.“ (Proust, A l'Ombre des jeunes filles en fleur).

Acest gen de tristețe, amărăciunea vremii care trece, e o specialitate a lui Jammes, ca și farmecul melancolic și subtil al mediocrității de care se arată într-una preocupat. Iată, în cîteva versuri, cum procedează :

Il s'occupe des travaux de la terre et taille
les haies, ramasse le blé et les figues qui bâillent...
Il nettoie son fusil et couche avec sa bonne.
L'existence lui est douce, calme et bonne
Il fit son droit jadis.

Une photographie
nous le montre triste, pommadé et jauni
à l'époque de son duel pour une femme...

Que c'est triste, que c'est triste
je trouve; ce temps où on se nommait Évariste.
Le vieux père et la mère étaient au désespoir
On avait surpris une lettre de femme, un soir...

On a enterré les vieux parents qu'il aimait
et dont il parle avec un touchant respect...

Il vit ainsi auprès des chênes et c'est
de longues veillées qu'il passe à la cuisine
où dort le chien rosé de feu, où les mouches
salissent de cacas tout ce qu'elles touchent.
Parfois, le matin, il s'essaie à un trombone
triste auquel est habitué sa bonne.
Il vit ainsi doucement sans savoir pourquoi.
Il est né un jour. Un autre jour il mourra.

Impresia greoaie de timp pierdut, de viață inutilă, obținută prin acumularea detaliilor mediocre care cuprind și schițează o viață întreagă. Și e interesant de observat că multe din detalii sînt de o banalitate specific literară. Părinții desperați pentru că au surprins scrisoarea unei femei către fiul lor, părinții de care vorbește „cu un respect mișcător”,—astea sună a roman demodat. Iar în această atmosferă posomorită pentru că ne face să simțim că *trece vremea*, Jammes introduce alte detalii care exacerbează amarăciunea : fotografia eroului îngălbenită de vreme și exclamația : „Que c'est triste... ce temps où on se nommait Evariste !” transpun în trecut scurta scenă a unei vieți întregi, cam pe la 1840-mi se pare, și astfel scurgerea timpului devine mai evidentă, mai melancolică.

Fiind cel mai liric dintre poeți, felul lui Jammes de a crea atmosferă istorică e subiectiv și iată cum : Oricine cunoaște acele visări exaltate ale fantaziei în care te vezi mare bogătaş, mare om de stat etc.. În copilărie aceste castele în Spania sînt una din ocupațiile principale și în strînsă legătură cu jocurile. O mulțime de detalii însuflețesc scenele ce le imaginezi și aceste detalii sînt cu deosebire plăcute, poate pentru că apropiu utopia de realitate. E de remarcat că în aceste divagații himerice nu e totdeauna necesar să joci însuși un rol măgulitor ; lucrul se poate constata și în jocurile copiilor : e poate măgulitor pentru copil să facă pe călărețul, dar ce satisfacție de vanitate poate să aibă reprezentînd un cal sau o căruță ? Nu în vanitate pare a consta principala mulțumire ci în a fi altceva, și cît se poate mai *alt ceva* decît ești în realitate.

Omul matur imaginează uneori scene detaliate în care însă persoana lui proprie nu mai intervine activ. După cum vedem ne-am apropiat mult de plăcerea pe care trebuie să o simtă artistul literat.

Pe astfel de vagabondări ale fantaziei singuratică se întemeiază atmosfera istorică a lui Jammes. Uneori se închipue pe sine ca pe un om din trecut. Astfel în poezia „Amsterdam”, după ce descrie orașul, spune cît ar fi dorit să fie aici negustor pe vremuri și se complace în detalii delicioase de naive : „Alors ma probité aurait fait ma fortune... J'aurais reçu chez moi les seigneurs de Bombay—qu'étaient tentés mon épouse à la belle santé... J'aurais fait faire les portraits de ma famille—par quelque habile peintre au sort infortuné etc”. Și sfîrșește astfel : „C'est ainsi qu'aujourd'hui, au lieu d'être moi-même,—j'aurais été un autre, et j'aurais visité—l'imposante maison de ces siècles passés,—et que, rêveur j'eusse laissé flotter mon âme—devant ces simples mots : là vécut Francis Jammes.

De cele mai multe ori însă visează scene și situații din trecut, mai ales din jurul anului 1830, în care el însuși nu are rol. „Le vieux village...” e o poezie tipică în această privință : Jammes se plimbă de-a-lungul zidului unui parc părăsit... „et je sentis une odeur du passé—dans les grands arbres et dans les roses blanches”. Și îndată detaliile se îmbulzesc :

Ah ! des enfants des autrefois, sans doute,
s'amuserent dans ce parc si ombreux...
On avait fait venir des plantes rouges
des pays loin, aux fruits très dangereux.

Et les parents, en leur montrant les plantes,
leur expliquaient : celle-ci n'est pas bonne...
C'est du poison... elle arrive de l'Inde...

Ils disaient encore : nous nous souvenons
du jour où l'oncle revint d'un voyage aux Indes,
il arriva à cheval par le fond
du village avec un manteau et des armes...

C'était un soir d'été. Des jeunes filles
courageaient au parc où étaient de grands arbres,
des noyers noirs avec des roses blanches
et des rires sous les noires charmilles.

Mais à présent où est cette famille ?
A-t-elle existé ? A-t-elle existé ?

Astfel la Jammes atmosfera istorică e aproape într'una sentiment și nimic altceva ; și aproape într'una de asemenea impresia timpului care trece face să se audă nota ei ușor desnădăjduită și amăruie.

Simpatia ironică a lui Jammes pentru mijloacele literare banalizate contribuie și ea la atmosfera istorică („Seule viens l'enchanter, ô triste tourterelle—amante des ifs noirs de la terre Eternelle“, spre pildă). Și e evident că autorul utilizează aceste banalități în plină cunoștință de cauză. Într'una din elegii o dă clar a înțelege : „Oh ! viens... comme disaient les anciens poètes“. De aceea e și atât de preocupat Jammes de *Faul et Virginie* („mon livre bien aimé, le *Paul et Virginie*), de Rousseau, de M-me Desbordes-Valmore (Vezi între altele elegia XV din „Le deuil des primevères“) în scurt de acel romantism sentimental și romanesc pe care îl pastîșează atât de des.

Deși Henri Bataille nu folosește cu dinadinsul banalitățile, poate totuși fi socotit ca singurul rival serios al lui Jammes în dragostea de tristul farmec literar al cotidianului și a simplității : „Voici le feu, la nappe, et les enfants sont sages—Une histoire, une histoire, tout finit en histoire.—Ainsi, bientôt je ne serai dans la famille—que l'oncle ou le cousin qui a eu des malheurs—et dont on parle à l'heure fade de la camomille“.

* * *

Dar Jammes nu pastîșează numai banalitățile gen 1830 ; cite odată, sub aparența ei dulceagă obișnuită, ironia lui se potrivește grozav unor contemporani. Poezia „Un jeune homme...“ ar semăna perfect cu o persiflare a subiectelor lui Henri Bordeaux. Cităm aici părțile care ne interesează din acest punct de vedere, omițînd ci-

teva descrieri foarte frumoase care nu-l privesc de loc pe Bordeaux :

Un jeune homme qui a beaucoup souffert
traverse la place du hameau vert.

Il entre doucement, sans être aperçu,
dans l'église pauvre où les voix aiguës
des Filles de Marie font un chant frais.

Une jeune fille qui est très belle,
sous le jour d'un vitrail est violette.

Ce jeune homme sort des vêpres ému
par la piété de la jeune fille.
C'est une jeune fille de bonne famille
qui habite une vieille maison perdue
sous des arbres, avec son père et sa mère.

Le jeune homme dont la vie a été amère
revient plusieurs fois à ces mêmes vêpres.
Il devient pieux. Il est présenté
aux parents de la jolie jeune fille
par le vénérable et bon curé.

Bientôt les deux jeunes gens sont fiancés
et, le soir, quand le jeune homme y a diné,
ils vont tous les deux se promener
le long des fleurs en nuit dans les allées.

Il dit : je vous aime. Alors elle est heureuse.

Ainsi va la vie. Ils furent mariés
par le bon curé quelques jours après.

Et le jeune homme au cœur malheureux
fut guéri pour toujours, et pieux.

E ușor de înțelege de ce tocmai prima jumătate a secolului al XIX-lea trebuia să ajungă specialitatea lui Jammes, și nu o altă epocă istorică : obiceiurile și întreaga atmosferă a timpurilor prea vechi ne sînt cu totul străine, și impresia care ne-o fac e aceea a străniului. Ca să obțină efectele melancolice de „demodat“, Jammes a trebuit să-și aleagă materialul istoric dintr-o epocă relativ apropiată, așa încît să mai simțim și noi ceva comun cu ea și totuși să ne apară ca ceva definitiv sfîrșit. Nici un timp nu împlinea însă mai bine condiția ca epoca romantică.

* * *

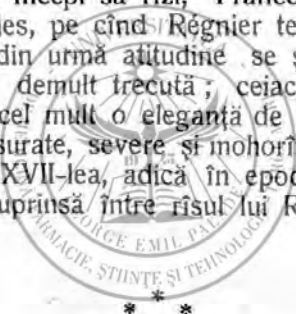
De sigur, Anatole France ar fi spus despre Régner că-i lipsește *la joie intérieure*. Oricît de mult a scris, niciodată nu i-a scăpat un surîs ; și dacă totuși îl provoacă uneori, e tocmai prin exces de calm și de solemnitate. Cuvîntul „grave“ e printre vor-

bele lui preferate și poate cel mai des întrebuițat. Scenele destul de măscăricioase pe care ni le înfățișează uneori, el le debitează cu o austeră emfază imperturbabilă, care exclude zîmbetul.

Uneori face amuzante jocuri de cuvinte: „*Ses cornes furent d'abondance*” spune despre M. de Portebize, bărbat înșelat și care știa să tragă folos din aceasta. Dar se simte că nu-l interesează nota comică, ci că îl mulțumește jocul de cuvinte însuși și felul complicat și scurt în același timp, în care reușește să exprime ideea, mulțumită acestuia.

Între Régnier și France, e în această privință, o relație asemănătoare cu aceia între Tolstoi și Jammes; desigur, și France, cînd spune: „*Elle appelleit... la respectable dame Bazine vieille bique, et même, prenant la partie pour le tout, cul de bique*”, face pe seriosul, dar intenția lui evidentă e să fie ghicit că numai se prefacă a fi serios după cum și Jammes vrea să fie ghicit că pozează în naiv; pe cînd Régnier ține cu dinadinsul să rămîna serios, după cum Tolstoi ține să apară simplu cu adevărat. Ai impresia că dacă ai să începi să rîzi, France are să-ți zîmbească mulțumit că l-ai înțeles, pe cînd Régnier te-ar privi sever, demn și mirat. Și această din urmă atitudine se și potrivește pentru un om din orice vreme demult trecută; ceiace pentru noi e comic, lui trebuie să-i pară cel mult o eleganță de limbaj. Dar prin acest gen de eleganțe măsurate, severe și mohorîte, Régnier se clasează hotărît în secolul al XVII-lea, adică în epoca ce ne apare cu atît mai tristă cu cît e cuprinsă între risul lui Rabelais și acel al lui Voltaire.

* * *

Dar tot arhaismul acesta a lui Régnier nu-i făcut decît din intenții estetice, și nu-l împiedică să fie un scriitor modern foarte caracteristic. Și de altfel trebuie observat că însăși complicația și subtilitatea artificiilor, mulțumită cărora autorul insinuează atmosfera istorică, îl definesc ca modern. În afară de aceasta vom înșira cîteva din procedeele lui de stil care îl disting de orice scriitor vechiu prin subtilitatea lor.

Am spus că povestirile lui Régnier înaintează într'un tempo foarte lent. Mai ales în romanele istorice, acțiunea ca și descrierile se tirăsc leneșe, încurcîndu-se în repetări sau șerpuind în paranteze complicate. Cîteodată însă, rareori, autorul pare a-și pierde răbdarea, ia vînt și într'o singură frază, lungă, dar tăiată în mai multe altele scurte, face un salt considerabil. Iată un exemplu: „*Le lendemain je regagnai la côte. Les chevaux pommelés piafèrent à mon carrosse, le cocher à livrée verte fouetta les croupes fuisantes, les queues nattées émouchèrent, les panneaux peints reflétèrent la route, arbre par arbre, la grille de ma maison s'ouvrit pour mon retour, les mosaïques de la galerie entrelacèrent sous mes pas leur figures et leurs arabesques, et, dans le vaste cabi-*

net princier, plein de poupées et d'épées, en face de l'antique poing d'ivoire dont j'avais senti le poids à mon épaule, devant le fantoche ricaneur et radouci arqué sur ses mollets maigres et paonant dans son habit qu'ocellaient les plaques diamantées, je m'inclinai sur la main que l'altesse tendit à ma soumission et je baisai la bague sigillaire dont j'avais reconnu l'empreinte à la lettre que les vents furieux m'arrachèrent des doigts pour l'emporter dans la mer qui écumaît autour de la nue, rocheuse et solitaire île de Cordie". (La canne de jaspe). Astfel de alunecare vertiginoasă îți dă un fel de „angoisă” intelectuală plăcută, cu atât mai mult cu cât graba e în contrast cu înaintarea tacticoasă de până atunci. Vom vedea că enoama frază de mai sus poate exemplifica și alte artificii de stil ale autorului.

Régnier are un fel al lui de a întrebuița și alege timpurile verbelor. Cîteodată, servindu-se de perfectul compus în loc de cel simplu, face mai pompoasă expresia, îi dă ceva solemn. Foarte neobișnuit în general, dar foarte obișnuit la el e însă procedeul invers : întrebuițarea perfectului simplu acolo unde te-ai aștepta să găsești perfectul compus sau imperfectul. Astfel în fraza cea lungă citată mai sus : *Les chevaux pommelés piaffèrent... les queues nattées émouchèrent, les panneaux peints reflétèrent la route* etc.. Dacă vom compara pasajele în care Régnier face această înlocuire originală de timpuri, vom vedea că de fiecare dată vrea să descrie scurgerea vremii. Perfectul simplu exprimă un fapt precis, nu oarecare ca imperfectul, se referă la un moment anumit al duratei de care e vorba. Observați schimbarea de nuanță a înțelesului înlocuind iarăși perfectul simplu cu imperfectul, timpul normal întrebuițat în fraze ca cea de mai sus : „*Les chevaux pommelés piaffaient à mon carrosse* etc.". Veți vedea că seria de perfecte simple punctează, martează durata nedeterminată ; iar impresia stranie rezultă din contrastul dintre indeterminarea de fapt a acțiunii și precizia verbului.

De altfel și fără ajutorul perfectului simplu Régnier ne surprinde uneori prin detalii într'adins prea determinate : „*Le printemps vint en averses doucereuses, tiède et précoce, avec de grands vents qui secouaient les fenêtres fermées. L'une d'elles s'ouvrit sous la poussée extérieure*" (La canne de jaspe). Astfel trece, după cum vedem, pe nepregătite dela descrierea primăverii în general la o întâmplare anumită din decursul ei. Tot așa în *La double maîtresse* spune cum d-na și d. *de Galandot* eșeau să-și viziteze vecinii, „ce qui avait lieu chaque année d'ordinaire aux premiers jours du printemps. L'air frais entrant par les glaces baissées. La route sonnait aux fers des chevaux". Și descrierea continuă până dăm deodată de următorul detaliu care transformă plimbările în genere într'o anumită plimbare : „...les polissons qui avaient suivi le carrosse à la course s'arrêtaient essoufflés tandis qu'un chien jaune l'accompagnait plus loin" etc..

O altă subtilitate de stil, foarte obișnuită la Régnier, e să a-

tribue în chip impropriu mișcare unui lucru imobil. La fiecare pas găsim la el expresii ca: „...le vestibule où passait, le sabot levé sur son socle de marbre, le centaure de bronze“, „les mosaïques... entrelacèrent sous mes pas leurs figures et leurs arabesques“ „des longs aquedues traversent Rome... de leurs enjambées de pierre, et l'on croit entendre le pas éternel de leur marche gigantesque et immobile“. Nu mai vorbim de „luna rotunzindu-se pe cer“ care revine de nenumărate ori în proză și în versuri; și de fiecare dată contrastul ciudat între mișcare și imobilitate provoacă o plăcută nedumerire de o clipă.

Grație particulelor *en* și *y* între altele, limba franceză poate face aluzie la un lucru de care a fost precedent vorba în chip mult mai ușor și mai elegant decât alte limbi (*j'y vais, j'en viens* etc.). Régnier forțează la maximum nota acestui fel de aluzii cu sau fără *y* și *en*. Spre exemplu: „Mon enfance turbulente fit vite place à une jeunesse difficile, mais on avait pardonné à l'une ce qui de l'autre me valut d'être, à dix-sept ans, embarqué sur le *Sans-Pareil*...“. E drept că și în secolul al XVIII-lea erau la modă astfel de aluzii, deși nu atât de îndrăznețe ca ale lui Régnier.

Dar cea mai interesantă din resursele lui Régnier e mallarmismul. Régnier a început prin a fi discipolul declarat al lui Mallarmé, și deși mai târziu s'a îndepărtat mereu de acesta, a rămas totdeauna pătruns într'un grad oarecare de maniera lui literară.

Orice cuvânt are, în jurul sensului logice, propriu zis, cuprins în definiția lui, o nebuloasă afectivă, un fel de sens secundar, emoțional, datorit spre pildă asemănării cu alte vorbe, sonorității cuvântului, originii lui, altor înțelesuri pe care cuvântul le poate avea la figurat și multor altor note esențiale cuvântului. Astfel colorația sa afectivă e determinată de un sistem complex de subînțelesuri, adesea independente de cuvântul însuși, sistem care cuprinde întreaga limbă din care face parte cuvântul. Adverbul *Bang* spre pildă care însemnează pe nemțește „cu îngrijorare“, „cu neliniște“, e, pentru cine înțelege limba germană, minunat de „expresiv“, are cu alte cuvinte, o foarte bogată colorație afectivă potrivită sensului principal. Pentru cine nu înțelege însă nemțește, sonoritatea lui, care amintește de-o potrivă jocurile de copii și numele chinezești, îl fac mai curînd comic.

Acest sens secundar, semi-conștient și greu de definit are totuși o nuanță anumită. Inovația importantă a lui Mallarmé a fost să-i dea o mai mare importanță decât i se dăduse până la dînsul. El caută să armonizeze aceste nuanțe chiar cu riscul ca sensurile principale să nu se mai potrivească prea bine și ca șirul de cuvinte să aibă un „înțeles“ neclar.

Lucrul nu e cu totul nou: În opere mai vechi găsim dovezi de importanța dată senzului secundar al cuvintelor. Iată spre pildă o frază din *Madame Bovary*: „Comme si la nature n'existait pas auparavant, où qu'elle n'eut commencé à être belle que depuis l'assouvisance de leur désir...“ Cuvîntul *assouvisance* nu există

în franțuzește, termenul corect ar fi *assouissement*; dar acesta rimează cu *abaissement*, *abrutissement* etc., ceiace-i constituie o nuanță josnică și ternă, pe cînd *assouissance* rimează cu *jouissance*, *puissance* etc. (vezi *Fetit de Juleville*, *Histoire de la littérature et de la langue françaises*, vol. VIII). Tot astfel Chateaubriand creiază termenul *Luisance* pentru că terminația *ance*, exprimă aici o slăbire a preciziei sensului primitiv. (*Plowert*. *Glossaire*).

De altfel, de ce poeziile nu pot fi mai niciodată traduse în altă limbă fără ca să nu le piară frumuseța? Ce-i dreptul, cauza e, uneori, că nu se găsesc cuvinte cu senz logic absolut identic cu acel al cuvintelor din limba primitivă; altelei însă traducerea e perfectă din punctul de vedere al înțelesului logic și totuși frumusețea poeziei se pierde. Singura explicație posibilă e că ceiace s'a schimbat dela un graiu la altul e senzul secundar, și că acesta din urmă are rolul principal pentru determinarea frumuseții. Mallarmismul nu face decît să dea atenția cuvenită acestui factor determinant în arta literară și să se dezintereseze până la un punct de senz logic, după cum i se cuvine — ar putea conchide un teoretician al mallarmismului.

Și teoreticianul ar putea susține că această nouă manieră literară e superioară celei de până acum, ba chiar că e singura cu adevărat artistică. Într'adevăr, sunetele ne servesc în viața practică să luăm cunoștință de ce se petrece în lumea exterioară, iar arta muzicală le liberează de această obligație și consideră numai valoarea proprie a sunetelor și a combinațiilor dintre ele, valoarea lor estetică. Tot așa procedează pictura cu formele și culorile. Grație manierii mallarmiste poezia urmează aceiași cale: cuvintele care servesc în viața practică să ne facă cunoscute gîndurile altuia mulțumită sensului lor logic, nu vor mai fi considerate decît în ele înșile, indiferent de acest senz logic, și nuanțele lor vor fi împerechiate armonios după norme instinctive estetice. Nu știu dacă aceste raționamente au fost făcute cu adevărat de vre-un apărător al artei contemporane; în orice caz n'ași fi de acord cu el. Din nenorocire pentru estetică, frumusețea e mult prea diversă pentru a fi cuprinsă într'o formulă literară. Senzul logic are și el frumusețea lui, înțelegerea e și ea sursă de satisfacții estetice. Ajunge să amintim că matematica și științele pozitive sînt capabile de a oferi astfel de satisfacții.

La îmbogățirea nebuloasei care înconjoară senzul precis mai contribuie nuanța afectivă caracteristică lucrului denumit: alt sentiment trebuie să fie legat de „noapte” și altul de „zi”. E drept că aceste sentimente s'au uzat mult prin întrebuițarea zilnică a cuvintelor; dar unul din meșteșugurile artistului literat e tocmai să le reînyie. Stratagemele pentru a ajunge la acest scop sînt diverse. Așa e întrebuițarea cuvintelor rare sau a cuvintelor obișnuite împerechiate neobișnuit. Una din stratageme e cea a lui Mallarmé: Siabirea sensului precis logic care înecă în lumina lui clară, albă și banală, fosforescența emotivă, slabă, dar intens colorată.

Alt ingredient al nebuloasei senzurilor e valoarea literară a cuvintelor : așa spre pildă, unele cuvinte sînt „poe'ice“ altele nu. Desigur această valoare literară evoluează împreună cu literatura. Ne pare ridicol astăzi faptul că în secolul al XVIII-lea o tragedie a putut să cadă din cauza cuvîntului *mouchoir* sau că i s'a reproșat atîta lui Molière faptul că vorbește de o „tarte à la crème“ în „L'Ecole des femmes“ ; și totuși versul lui Verlaine „Tandis qu'à deux pas, dans des senteurs d'urine“, scandalizează pe mulți din contemporanii noștri, și chiar acei ce admit această licență sînt că are o valoare revoluționară. Astfel, din punct de vedere literar, o limbă e un mozaic de o bogăție infinită în culori și în nuanțe, toate în continuă schimbare.

În această privință Régnier e în același timp un pios conservator de valori ruginite și un revoluționar îndrăzneț : cîte odată, în poezii mai ales, păstrează vocabularul nobil și caută să scoată în relief nuanța convențional poetică ; pentru acest scop îi corijează banalitatea înșirînd cuvintele în chip neobișnuit, în feluri de a vorbi originale, sau luîndu-le într'un senz puțin „à côté“. Alteori potrivește în mijlocul frazei celei mai „poetice“ cuvinte de vulgaritate cea mai neașteptată. Scatologiile mai ales servesc drept astfel de surprize. Dar la Régnier această nu e numai o cochetărie (dacă putem spune), un contrast pretențios ; vom înțelege intenția completă a autorului dacă ne vom aduce aminte cum în memoriile și scrisorile secolului al XVIII-lea vine vorba într'una de lucruri de acest fel, cu toată deosebita bună creștere a autorilor, și de marele rol pe care îl joacă în preocupările oamenilor de atunci „les lavements“.

În fine, sensul secundar al cuvintelor mai cuprinde reflexul stilului și manierei întregi a artistului literat. În Régnier cuvîntul *automne* e greu de amintirea neformată, semi-conștientă dar reală a descrierilor de toamnă cu nota afectivă caracteristică lui Régnier. Astfel s'ar putea spune că mulți artiști literari ajung, într'o măsură oarecare să aibă un vocabular propriu din punct de vedere sentimental, deși întrebuintează aceleași cuvinte ca ceilalți. Și simți întocmai această nuanță în sunetul cuvîntului pentru că știi că cetești pe cutare autor și deci tocmai această nuanță corespunde intenției lui.

* * *

S'a spus despre Proust că, imitînd pe Wagner, și-a ales anumite teme, anumite motive-idei, care revin într'una în enormul său roman. Observația e exactă dar nu se potrivește numai la Proust ; o mare parte din artiștii literari contemporani a adoptat maniera motivelor, desigur nu sub influența lui Wagner.

În romanele lui Régnier tema are uneori o valoare mai ales psihologică ; astfel anumite detalii din serbarea în care M. de Bréot a văzut întăia oară pe M-me de Blionne revin obsedant de-

„alungul povestirii așa cum îl obsedau și pe eroul romanului. Alte motive însă îl obsedează pe autor singur: descrierile de toamnă, în proză ca și în versuri, sînt desigur mult mai numeroase în Rég-
nier decît acele ale celorlalte anotimpuri la un loc. Viziuni de ba-
sinuri și de fîntîni îl urmăresc de asemenea și obsesia lor se tra-
duce prin descrieri minunate.

Anumite cuvinte de predilecție revin de asemenea în opera lui Rég-
nier extraordinar de des pentru un scriitor cu un vocabular
astfel de bogat. Vom cita două din ele cu deosebire caracteristice
pentru maniera sa: frecvența cuvîntului „masque“ are, fără îndo-
ială, motive „mallarmiste“; prin întrebîințarea lucrului denumit
cuvîntul cuprinde o nuanță de ascundere, de mister, de romanesc,
prețioasă pentru poezie, iar pentru că balurile mascate aveau rol
important în secolul al XVII-lea și al XVIII-lea cuvîntul are o nu-
anță afectivă istorică. Căci orice element intelectual are o contra-
față afectivă corespunzătoare și astfel există nu numai ideea de
trecut ci și sentimentul trecutului. Celălalt e cuvîntul „double“;
frecvența lui se explică prin faptul că poate exprima original și
elegant, o simetrie. În multe alte cazuri însă simpatia autorului
pentru unele cuvinte nu poate fi explicată prin maniera lui ge-
nerală.

Consecvent cu maniera lui subiectivă la extrem, „motivele“
lui Jammes sînt idei și sentimente care îl preocupă ca om, sau de
care se preface a fi preocupat. Bunicul său după tată a fost în
Antile, și nepotul poet a rămas obsedat de colonii, de nopți ecva-
toriale, de „traverseuri“, toate cu nuanța 1830, epoca în care bu-
nicul fusese acolo. Ceiace mă face să cred că preocuparea e mai
mult literară decît reală e faptul că, bunicul ba moare în Antile,
ba se întoarce. Astfel în „Tu écrivais...“ spune: „Tu es enterré
à-bas, je crois, à la Goyave...“ iar în „Il est près de Salles...“:
„...la diligence qui avant que je fusse né—ramena au pays, le
long de la source vive—mon grand-père qui revenait des Antilles“.

Altă preocupare sînt „les jeunes filles“—„Seules les jeunes
filles ne me'nuyèrent jamais“—și în special școlărița dela 1830.
Numele „des écolières d'autrefois“ ajung să fie cu deosebire evo-
catoare în opera lui, și le întîlnim foarte des. „Elle va à la pen-
sion...“ are chiar o strofă întregă făcută numai din astfel de nume:

Clara d'Ellébeuse, Éléonore Derval,
Victorie d'Étremont, Laure de la Vallée,
Lia Fauchereuse, Blanche de Percival,
Rose de Siméreuil et Sylvie Laboulaye.

Din viața școlărițelor ceiace îl interesează mai mult este „l'é-
poque des grandes vacances“. Motivul e evident. Vacanța mare
e, pentru cei mai mulți oameni, epoca subliniată afectiv cu deose-
bire dintre toate amintirile copilăriei; evocînd-o, Jammes ne dă cît
se poate mai precis sentimentul trecutului.

Altă temă preferată sînt măgarii, pe de o parte pentru că a

vorbi de ei are o nuanță comică (J'irai et je dirai aux ânes, mes amis— Je suis Francis Jammes et je m'en vais au paradis), pe de altă parte pentru că îi sînt probabil simpatici, judecînd după descrierile delicioase și pline de dragoste pe care ni le dă despre ei („ces bêtes—que j'aime tant parce qu'elles baissent la tête—douce-ment, et s'arrêtent en joignant leurs petits pieds—d'une façon bien douce et qui vous fait pitié).

Îl mai preocupă pe Jammes, tot pentru că e subiectiv, simplu și familiar, o mulțime de lucruri cu care se întilnește într'una în viața lui de toate zilele : pipa, mobilele din casă, munții Pirinei (locuște la Orthez, un orașel din Pirinei), iarmarocul din Orthez etc.. Și ca și la Wagner, și ca și la Régnier, toate aceste motive, tocmai prin faptul că revin des în opera lui, capătă o nuanță afectivă specifică „Jammes“.

* * *

Nu toate detaliile potrivite unei epoci istorice fac și atmosferă istorică. Mai trebuie ca detaliul să fie *caracteristic*, dar e nevoie să insistăm puțin asupra sensului acestui cuvînt.

S'ar părea că detaliul caracteristic unei epoci istorice ar trebui definit ca fiind, pe cît se poate, posibil numai în acea epocă, și din cunoașterea lui să se poată deduce cît mai mult din ideologia întregă a aceluși timp; detaliul să fie deci rezumativ, oarecum. Dar aceasta s'ar putea numi detaliul caracteristic *intelectual*, și e mai mult de resortul istoriei decît al artei. Detaliul caracteristic *literar* trebuie să aibă un tonus afectiv care să corespundă celui pe care îl are epoca istorică în mintea noastră, și să-l evoce astfel. După cum vedem, ne-am întors iarăși la nebuloasa afectivă.

Și aceasta explică de ce atmosfera istorică e ceva exclusiv literaturii contemporane. În timpul nostru s'a trezit cu deosebire interesul pentru licărirea afectivă care înconjoară orice element intelectual; și acest interes s'a trezit pe toate tărîmurile : în pictură, în muzică, în literatură, în filozofie, în psihologie.

Care anume detaliu e caracteristic, în sens literar, unei epoci, nu se poate hotărî dinainte. Și tocmai pentru că efectul lui se exercită pe cale afectivă și nu intelectuală, rezultatul e mai puțin general, mai subiectiv. Niciodată nu poți fi sigur că ceiace și-a evocat o epocă istorică va avea același efect asupra altuia.

Următoarea descriere din „Sur la pierre blanche“ de France—o scenă care se petrece în Corintul antic—e pentru mine extraordinar de evocatoare : „Une fille de douze ans, brune et veloutée comme une violette de Zanthe posa par terre son petit frère qui ne savait pas encore marcher, mit près de lui une écuelle ébréchée, pleine de bouillie avec une cuiller de bois, et lui dit:—Mange, Comatas, mange et tais-toi, de peur du cheval rouge. Puis elle courut, une obole à la main, vers le marchand de poissons qui dressait derrière des corbeilles tapissées d'herbes marines sa face ridée et sa

poitrine nue, couleur de safran. Cependant une colombe, volant au-dessus du petit Comatas emmêla ses pattes dans les cheveux de l'enfant. Et pleurant et appelant sa soeur à son aide, il criait d'une voix étouffée par les sanglots :—Ioessa ! Ioessa !—Mais Ioessa ne l'entendait pas... Et le petit Comatas, la bouche grande ouverte et buvant ses larmes, ne cessait d'appeler :—Ioessa ! Ioessa !—L'oiseau de Vénus n'enleva pas, à l'exemple de l'aigle de Jupiter, le petit Comatas dans le ciel radieux. Il le laissa à terre, emportant dans son vol, entre ses pattes roses, trois fils d'or d'une chevelure emmêlée“.

De ce oare cele ce preced îmi evocă cu atîta putere antichitatea ? Explicațiile pot fi mai multe : amenințarea cu „calul roșu“, atît de analoagă cu amenințările mamelor de azi, scoate în relief prin contrast vechimea timpului în care se petrece scena ; descrierea negustorului de pești care amintește o zeitate marină ; împlinirea stranie și parcă legendară, cu porumbelul ; cele trei fire de păr de aur ca din poveste. Cu toate acestea, pasagiul de mai sus nu are de loc nuanță antică pentru unii oameni cu gusturi literare aproximativ asemenea gusturilor mele.

Ioan D. Gherea

Intr'o vacanță

Era o zi de vară pela mijlocul lunei August. Iașul era pustiu. Pe la ceasul două mă întorceam dela restaurant spre casă, purtînd între dinți un capăt de țigară, învîrtînd inconștient bastonul, oprindu-mă din cînd în cînd pela vitrine, fără interes și desigur fără să vreau. Aproape toate mișcările mele aveau loc tocmai din cauza lipsei vreunui gînd sau a vreunei voinți. În acest interimat, în această vacanță din ființa mea, manifestări de libertate îmi dictau toate mișcările acestea care de obicei nu sînt ale mele, mă făceau să fluer, să fredonez... Trăiam fără să-mi dau samă o viață impusă de reminiscenți, o viață pe care ași fi trăit-o poate fără o tiranie instalată asupra mea de gravitatea gîndurilor și de greutatea vieții. Toate facultățile conștiente, educate de conveniențe sociale și prejudecăți erau plecate din mine, și eu rămăsesem o altă ființă, absolut liberă, cu sentimentul unei eliberări, și cu atitudinea degajată și incontrollabilă a acestui simțîmint de libertate universală.

Obloanele erau trase, ușile închise, pe stradă aproape nimeni. Numai un coteiu, sosit de nu știu unde la oraș, mergea foarte grabit și preocupat prin mijlocul străzii, cu o ureche întoarsă pe dos pe spate și cu coada covrig. Țin minte acest amănunt, fiindcă fusese singura vietate care avea atunci o țință fixă, un scop, ceiace mi se părea foarte ciudat. Eu m'am oprit în loc și mi-am întors capul după coteiu, și l-am urmărit până ce-a făcut la stînga la colțul străzii, adică în partea unde-l duceau neîndoios interesele lui.

Cînd m'am întors am dat piept în piept cu prietînul meu Nicu Stroescu.

— Ce faci Ionel dragă, ce rătăcești prin pustietatea asta singur?! Ce faci la vremea asta în Iași? Nu te-ai dus acasă? la țară?

Și cum mă întreba astfel, Nicu mă apucase cu o mîna de umăr și mă scutura voinicește, parcă pentru a mă deștepta.

I-am explicat eu că trebuia să pregătesc o teză de doctorat, și că de aceea a trebuit să-mi sacrific o vară, că în lunile acestea biblioteca e mai mult goală și că deci am posibilitatea să lucrez mai liniștit.

Nicu totuși nu mai conteni cu mirarea lui, existența mea pe străzile înfierbântate ale țirgului apărându-i de neînchipuit.

— Știi ce, haide la mine la țară. E o vreme admirabilă. O frumusețe. E acolo și vara mea Linuța pe care o cunoști din copilărie; ai să le faci mare plăcere la toți. Uite ce față obosită ai. Ce Dumnezeu! Avem să mergem pe câmp. Mîne se deschide vînatul la prepelițe, am doi cîni buni, o să mergem amîndoi, am o pușcă și pentru tine. Da?! Ne-am înțeles? Mîne dimineață la 6. trec să te iau. Negreșit, nu?

Cine n'ar fi putut să facă ce vrea cu mine în după amiază: aceea? Chiar cu mai puține elemente de tentație, Nicu m'ar fi putut convinge. Totuși amintirea Linuței a fost parcă decisivă, ea m'a făcut să iau o hotărîre.

Nicu a plecat la vale numai după ce mi-a luat încă odată consimțîmintul meu și asigurarea că nu vine degeaba a doua zi dimineață.

Cîndul plecării m'a ținut într'o stare de agitație inexplicabilă: până a doua zi cînd m'am văzut în docar.

Toată noaptea îmi venise în minte chipul Linuței și odată cu el copilăria mea și anii de liceu.

Tata ținea în arendă jumătate din moșia Măneștii Marii dela cuconu Iorgu Enăchescu moșu Linuței, iar cealaltă jumătate era proprietatea tatălui ei Alecuțu (cum îi rămăsese numele de cînd era mic). Curțile boerești erau vecine, căci înainte de împărțeală fuseseră la un loc, formînd o singură gospodărie. Acolo, prin parcul comun am copilărit noi împreună, supravegheați de o nemțoaică bătrînă care nu înțelegea nimic din ce vorbeam noi pe romînește.

Multă vreme nu ne-am văzut căci am fost la școli, iar eu vara mă duceam la moșu Todiriță dela Ivănești, care mă adoptase fiindcă el n'avea copii, iar noi eram prea mulți la părinți.

Pe Linuța am revăzut-o pe urmă într'o vară, în vacanța clasei a șaptea de liceu, cînd am stat acasă, fiindcă moșu Todiriță murise. Parcă atunci ne-am fi văzut întăia oară. Parcă uitasem toată copilăria noastră și toate farsele pe care le făceam nemțoaicei ei. Până ce ne-am vorbit, am pierdut mai întăiu degeaba vre-o două săptămîni din vacanță. În tot timpul acesta ne-am spionat unul pe altul, cu o adorabilă și comică prefăcătorie și cu un aer naiv de teribilă seriozitate. Nu înțeleg nici acum de ce nu mi-a vorbit ea întăiu, fiindcă cred și astăzi că ei i-ar fi fost mai ușor, mai ales fiindcă era și atunci o fată foarte vioae. De mine nu mă mir. Cînd am văzut-o întăia oară, plimbîndu-se singură prin grădină, într'o rochiță albă, încinsă la mijloc cu o curea de piele roșie, cu cozile negre pe spate, am fost cuprins de-o frică pe care n'am s'o uit niciodată.

Cum mergea pe alee, petele de soare și de umbră se schim-

bau pe fața ei, pe păr, pe rochia albă, de parcă ar fi trecut pe dincolo de o pînză nevăzută și fermecată, țesută cu frunze de umbră, mișcătoare.

Primul meu gînd, cînd am zărit-o prin zaplazul ce despărțea ograda noastră de parcul lor, a fost să fug. Dar odată cu gîndul acesta m'a reținut ceva mai tare de cît el. Un farmec minunat, o bucurie stranie care-mi aducea lacrimi în ochi, care mă făcea să tremur, să strig, să cînt... Și m'am lipit de zaplaz, în genunchi, cu obrazul strîns de un țaraș, și m'am uitat la ea până ce a dispărut după trestiiile dese dela izvorul din grădină.

Am fost apoi așa de nenorocit. Am căutat-o în fiecare zi, am pîndit fiecare mișcare din viața ei, am fugit în același timp de ea, și dacă nu i-ar fi luat odată vîntul pălăria cînd se întorcea calare dela cîmp, și nu i-ar fi dus-o peste gard în ogradă la noi, tocmai cînd eu mă aflam acolo (din întîmplare!) astfel încît nu mai puteam fugi, nu ași mai fi vorbit poate cu ea, și ași fi pierdut toate cele două luni de vacanță.

Puteam atunci, subț privirile ei să las pălăria de pac să se ducă de-a rostogolul toată ograda și să rămîn pe loc?

Puteam eu pe urmă, după ce-am prins-o ca pe o ființă vie, să nu i-o dau cînd ea mă aștepta, adunîndu-și părul cu amîndouă mînele, în fața porții noastre?

Cine ar fi putut să facă altfel? Toată lașitatea și frica mea s'a transformat în fața primejdiei sigure și de neînlăturat în cel mai extraordinar eroism.

Nu știu dacă întîmplarea o fi fost așa de comică sau dacă eu eram ridicol cînd aduceam pălăria ținută cu delicateță departe de mine, ca pe un lucru rar, dar știu că Linuța rîdea grozav. Cele două capete de panglică roșie dela pălărie se sbăteau în vînt, lipindu-se de genunchii mei, de parcă ar fi refuzat să se despartă de mine. O! cum ași fi refuzat și eu se mă despart de pălăria aceia?

Am făcut un salut stîngaciu și i-am întins pălăria. Linuța s'a plecat în șea deasupra mea, și în bluza „crème“ pieptul ei s'a mișcat (de asta îmi aduc grozav de bine aminte).

— Mersi, domnu Ionel. Mersi.

Și pe urmă mi-a întins mîna cu un gest cu care ar fi vroit parcă să mă ridice și pe mine pe cal. Eu i-am sărutat mîna, cu capul descoperit, cu fața roșie, pierdut; vîntul îmi trecea prin păr ca o ragilă de foc.

— Noi ne cunoaștem demult domnu Ionel, nu-i așa?!

— Da, de sigur, dudue, da, ...da...

Calul inamic și rău până la cruzime, cu egoism de animal ordinar, simțindu-se ținut pe loc aproape de grajd, începu să bată din piciorul dinainte, agitat...

Asta ne-a întrerupt cea dintăiu întîlnire.

— La revedere, domnu Ionel...

Nu, nici astăzi nu-mi aduc aminte dacă i-am sărutat iarăși mîna. Nu știu nici ce-am făcut atunci. Nu știu nimic oricît de limpede vreau să mă gîndesc acum.

Ne-am văzut și ne-am vorbit apoi în fiecare zi. Portița cu balamale ruginite de subt ulmul din fund, pe unde treceam în copilărie, a fost din nou deschisă. Toată ziua, (și zilele erau așa de scurte!) am stat acolo în grădina lor, cu Linuța. Acolo am fost așa de nenorocit și așa de fericit, rînd pe rînd, cum n'am mai fost în viața mea, și cum nu va mai fi posibil să fiu. Am citit versuri de Musset, am scris și eu poezii, mai ales cînd eram nenorocit peste măsură, cînd viața mi se părea de nesuportat, adică atunci cînd aveam ideea că Linuța nu mă mai iubește. Zilele erau foarte agitate, fiindcă la fiecare ceas mi se părea că ea mă iubește, sau nu mă iubește, după cum dispoziția mea interpreta un gest sau un cuvînt al ei. Dar mai ales eram înclinat a crede că nu mă iubește, ceiace înșamnă că eu o iubeam foarte mult.

Toamna anului aceluia a fost cea mai mare pustiire din cîte a cunoscut pămîntul. Florile veștejite, buruienile uscate, fructele și sămănăturile culese, totul dădea o atmosferă de bejenie universală pe care n'am s'o uit niciodată. Ultimele noastre zile de vacanță au fost de-o tristeță condensată și unică. Stăteam amîndoi tăcuți pe banca pe care altădată ne întîlneam rîzînd, prin locurile pe unde ne ascundeam ca să ne căutăm și să ne găsim. Pămîntul tot și natura întregă a fost așa de tristă în toamna aceia! Promisiunile pentru viitor, planurile pentru vacanțele următoare, au putut singure să ne salveze.

Ne-am scris o bucată de vreme cu precauțiuni extraordinare subt semnături mascate, scrisori pe care le-am pastrat dar pe care nu le-am mai recitit niciodată.

O imprudență de-a Linuței ne-a descoperit corespondența, ceiace a făcut-o și mai dificilă pe urmă. În anul următor s'a terminat și contractul de arendă al tatei, am plecat de acolo, nimic nu m'a mai adus pe locurile copilăriei, și totul a fost uitat.

Cel mai frumos timp din viața mea rămăsese în minte numai, ca un episod dintr'un roman pe care l-am citit odată, care mi-a plăcut, și pe care îl mai păstrez în bibliotecă fără ca totuși să-l mai deschid.

Toate acestea mi-au venit în minte în noaptea dinaintea plecării mele la Damache, răscolite de cuvintele simple ale lui Nicu: „E acolo și vară-mea Linuța“.

Ce grozav lucru să fi uitat tot trecutul acesta al meu!

*

Am deschis geamurile. Aerul a năvălit în odaie ca o suflare sănătoasă, și subt adierea lui, fantome inconsistente, viziunile mele din timpul nopții s'au retras ca niște strigoi înspăimîntați de lumină, de răcoare, de claritatea dimineții.

Capul mi-a rămas totuși greu, ca un sarcofag de plumb în care-mi purtam, nebun, cenușa trecutului meu. Aveam o dispoziție rea, și o tristeță nestăpînită mă învăluia.

Ce ciudată înfîlnire. Cu o zi înainte numai, fusesem așa de străin de mine, de ceiace am fost, încît nu mă mai cunoșteam, și atunci răscolite din adînc, amintirile reveniseră la suprafață, ca muștrările unor copii îngropați de vii.

Orașul era liniștit și pustiu ca'n urma unui cataclism care i-ar fi asfixiat toți locuitorii. Un car cu fin numai, scobora lent, foșnind ciudat.

Din tăcerea dimineții se auzi întăiu încet, în surdină, ca o părere, zgomotul unor roți pe pietrele străzii, și apoi larma crescute, asurzitoare, amestecată cu tropsutul copitelor. Docarul lui Nicu se apropia. În mine crescute involuntar febra plecării, o nerăbdare curioasă, amestecată cu o naivă bucurie și amare păreri de rău după ceva care a fost.

Cînd a început Nicu să strige cît putea, de departe: — „Ioneel, scoală Ionel“, eu am și apărut în prag, cu un geamandanaș în mînă, cu pardesiul pe braț, încuind stîngaci și pripit ușa casei. Plecarea mea semăna cu o evadare, fiindcă era atîta tăcere și atîta pustietate în oraș, și poate fiindcă sufletul meu dorea o evadare.

— „Sărut mîna cuconășule“ îmi spuse moș Haralamb, vizitiul, care fusese în timpul copilăriei mele, vizitiu la noi. Cu mușteța albă și groasă lăsată în jos, cu fața roșie și zîmbetul creț, moș Haralamb era numai puțin mai îmbătrînit.

Îmi apărui și el ca o reînviere.

După ce moș Haralamb explică lui Nicu cum mă cunoaște și mai ales de cînd mă cunoaște, făcînd un gest plastic cu mîna mai jos de capra trăsorii ca pentru a arăta înălțimea maximă la care ajungea creștetul meu, am plecat.

Am trecut de-a lungul tîrgului printre case adormite, cu storiuri trase, cu ușile închise. Spre mahala, în unele locuri, un om deschidea ușa în lături, și apoi se ștergea cu amîndouă mîinile la amîndoi ochi deodată, frecîndu-i ca la o a doua înviere, ca sculat dintr'o beznă ale cărei neguri vroia să le alunge. Dintr'o ogradă, peste zaplaz, sburătăcea sonoră o gălăgie de gîște deșteptate.

Am încercat să vorbesc cu Nicu. Docarul făcea însă un zgomot îngrozitor pe strada pietruită, trebuia să ne aplecăm capetele unul spre celălalt, să ne țipăm la ureche ce aveam de spus, astfel că în curînd am tăcut, ducîndu-ne numai fiecare cu noi lumea lui, gîndurile lui, ca pe un bagaj ascuns de care nu te poți despărți.

Am evitat apoi tot drumul să-l întreb ceva despre Linuța. Amintirea ei, gîndurile mele în legătură cu ea, îmi stăteau în cap, grele ca niște remușcări de fapte rele de care nu poți scăpa. Vroiam să fiu indiferent și nu izbuteam. Trapul regulat al cailor și hîrșciitul repetat al roții de o aripă dinspre partea unde stătea Nicu care era prea greu pentru arcul trăsorii, îmi readuceau în minte regulat în aceeași măsură, la aceleași intervale, numele ei, un cuvînt de-al ei, scandîndu-mi obsedant gîndurile pe care nu vroiam să le am, pe care le alungam.

Uneori mă fura priveliștea cîmpului, cu soarele care răsărea înroșind atmosfera și tot universul până atunci limpede și clar, alternanța de miriști aspre și galbene cu ogoarele de popușoi verde a căror umbră se prelungea până în șosea, succesiunea monotonă a stîlpilor de telegraf, numerotați 68711... 68712... 68713... (până cînd?) firele de telegraf negre pe albastrul cerului; mirosul de pae arse și de fum înăbușitor dela o arie unde se încălzea mașina de treer.

Toate au defilat de-o parte și de alta, liniștit, puțin tremurate de scuturătura docarului.

Toate făceau un decor calm și șters în armonie cu starea mea de suflet, nehotărîtă, vagă, fără nici un contur, fără nici o dorință precisă. În mine subsista pasivitatea dela Iași, sau mai bine zis din toată viața mea în care cu greu m'am hotărît pentru ceva, în care însă am acceptat totul cu o egală liniște și filozofie.

În sufletul meu totuși, ca o mică durere fizică continuă, subsista o presiune inexplicabilă, ceva supărător, o greutate lentă dar apăsătoare, o idee pe care altădată nu o aveam, și care acum îmi submina liniștea, fericirea, acea stare de satisfacție eftină în care te ține deatîtea ori lenea de a reacționa și în care pe mine mă ținea perpetuu o lene definitivă.

Ideia aceasta supărătoare mă urmărea ca acel stol de țintari și musculițe care mergea deasupra capetelor noastre înaintînd și ele odată cu noi, era reminiscența anilor mei de adolescență, amintirea dragostei mele de odinioară, sau, mai precis și mai concret, gîndul că voiu revedea pe Linuța.

În mine se alcătuiă din date de odinioară, din nou, iubirea de-atunci, cu o patimă care creștea cu cît mă suggestionam mai mult, cu cît gîndul îmi era mai fix, până la tremurul și emoția bolnăvicioasă, plină parcă de lacrimi și de nespūsă bucurie, de atunci... Se mai adăoga și nostalgia trecutului cu conștiința aceia de ceva ireparabil. Țac, țac... țac, țac...bătaia din copite a calului din dreapta punea pe note toată această nebuloză de sentimente vagi, și le țintuia în mine ca pe-o panoplie.

Șoseaua trece prin sat. Dela biserică am făcut la dreapta, și de curtea unde era Linuța nu ne mai despărțea decît doi kilometri.

Gîndurile mele s'au îmbulzit deodată în mine ca o ogradă de copii cînd a sunat la școală clopoțelul, iar cu cît mă apropiam îmbulzeala aceasta lua caracterul unei panici, și gîndurile erau zăpăcite și alarmate ca niște oameni surprinși de incendiu într'o casă.

Zarva aceasta tulbure din mine avea probabil și o existență materială, de parcă toată starea mea sufletească ar fi circulat concret prin vinele feței mele, căci m'am simțit îmbujorat la față iar în tîmple ciocănea din ce în ce mai grăbită o batae precisă și ritmată, (ca cineva care-ar fi bătut într'o ușă, agitat, cînd aduce o veste rea). Propria mea răsufare o auzeam repede și înăbușită, de parcă ar fi fost răsufarea „aceluia“, de dincolo de ușă.

Alături Nicu nici nu bănuia furtuna din mine. El era calm, asudat și roș.

— Uf, bine c'am ajuns. Noroc c'am plecat dimineață. A și început o căldură! E ceva teribil. Are să ardă tot. Nu știu ce-o să fie... Cuvintele lui Nicu au fost acoperite de zarva cînilor cio-bănești din ogradă, de'ndată ce am intrat pe poartă. Dar ei s'au liniștit repede și au înconjurat ca un alai alb, docarul, sărind spre roți, spre cai, și lătrind acum în glumă, cu prietinie.

Am sosit așa în fața cerdacului înalt. De sus atîrnau ghir-lânzi de flori roșii și albe. Storiurile erau trase. Numai ușa mare care dă'n antretul din mijloc era deschisă în lături.

Nicu ajunsese. Eu însă m'am scoborît din docar cu senti-mentul omului care se vede ridicat de-acasă și dus fără să știe unde... fără să știe cînd și unde trebuie să ajungă.

*

Nicu urcă tropăind greoiu scările largi. Iși așeză în cuerul din antret mantaua de praf, pălăria, tocul revolverului, și cu gestul lui familiar se pipăi pe piept cu amîndouă mînile, parcă pentru a se asigura de buna lui stare fizică, sau de prezența portofeu-lui în buzunarul drept.

Cît întîrziam noi astfel în antretul larg, o ușă din fund din stînga se deschisese brusc și apără o siluetă albă. Asta dură nu-mai o clipă. La început silueta se ivise cu mișcări normale, aproape lente, ca detașate de viață, cu o obișnuință cu care se fac gesturile și pașii într'o casă bine cunoscută. Cînd s'a întors însă cu fața înspre noi, după ce închisese ușa, și ne-a văzut, sau, probabil, m'a văzut, silueta aceia albă a scos un țipet ascuțit de spaimă, de mirare și de surpriză, iar în clipa următoare, cu o singură miș-care de-o repeziciune uimitoare a reintrat în odaie, și ușa a fost închisă cu un zgomot mat și plin.

Totul s'a petrecut într'un moment. Eu nu avusesem timpul să-mi iau o atitudine, să mă gîndesc măcar la o atitudine, să spun ceva, să mă gîndesc măcar la ceiace trebuie să spun la început.

Trebuie să fi fost Linuța.

Pe urmă Nicu m'a condus în odaia destinată mie a cărei ușă o deschise, sămănînd cu mîna întinsă spre încăperea ei, cu un gest de mareșal care deschide o cale unui suveran.

După cinci minute, odaia a devenit așa de mult a mea încît parcă m'ași fi reîntors printr'un miracol în odaia copilăriei mele.

O canapea largă și lungă cît ținea un părete, un fotoliu adînc și bătrînesc, o oglindă prinsă în părete, un lavoar de tablă boit cu alb, curat, ca un instrument de spital.

Fereastra, cu gratii, era deschisă spre grădină, de unde venea încă o adiere răcoroasă ca o reminiscență de noapte de toamnă.

Odaia aceasta îmi devenise mai ales simpatică, fiindcă ea

Însemna pentru mine, pentru preocupările și teama mea de ceva necunoscut și ciudat, un refugiu al meu. Imi deschiseseam nu știu cum acolo sufletul mie însumi, cu sentimentul cu care m'ași fi mărturisit celui mai bun prietin. Conștiința singurătății mele, a izolării, acolo, în odaia aceea, în care eram singur îmi readusese gesturile și gândurile familiare mie, și un sentiment de comod, de pace, de odihnă, de tăcere, care mă învăluia ca o visare, ca un somn.— Cum ași fi vrut să rămân acolo totdeauna. Am căutat să-mi justific o cît mai îndelungată refugiare, făcîndu-mi cu lene voită care se armoniza cu pacea și liniștea totală, o tualetă minuțioasă cu o aplicațiune pasionată. Am rămas apoi în fața ferestrei, nemîșcat, privind grădina cu de-amănuntul; merii mici și plini de roade, alinași, brazil în grupuri, cu verdele lor întunecat, stupii orînduiți într'un sat mărunt, sborul albinelor în soare ca niște stropi galbeni și străvezii de miere care se topeau în lumina limpede a dimineții mature, zarva grăbită dela intrarea în stupi...

Contemplarea aceasta fără scop, mă făcuse să cad iarăși în pasivitatea indolentă în care mă complăceam la Iași, care lăsa vremea să treacă pe lîngă mine cu o mîngiere dulce de apă caldută, curgătoare. Pentru cîtva timp m'am uitat astfel iarăși pe mine însumi, și tot ceiace trăisem, și tot ceiace credeam eu, cu teamă, că mă așteaptă.

Dar farmecul acesta plăcut în care ași fi vroit să rămîn zile întregi trebuia să sfîrșească. Primul gînd al necesității unei evadări a fost alungat cu gestul cu care alungi o viespe intrată pe fereastră. Gîndul acesta însă a revenit (ceiace se întîmplă și cu vespea uneori) stăruitor, de neînlăturat, și cu el toată neliniștea unei întrevederi cu Linuța, pe care nu mi-o puteam închipui fără să simt în tot trupul un fior dulce care parcă ducea în moarte, parcă ducea în vis.

Am început atunci să refac în mine o mie de ipoteze, așezînd personajele dramei din imaginația mea cu o minuțiozitate de director de scenă maniac. Pentru fiecare din aceste scene închipuite aveam un decor: se întîmpla în salon, sau în grădină, sau întempestiv în antret, sau la masă, și studiam o mască: apăream indiferent, sau cu o exclamație de surpriză, sau zîmbind, sau sobru și ceremonios, sau cu un gest larg de veche prietinie, cu amîndouă mînile întinse. Pentru fiecare din aceste atitudini ale mele, fiindcă mai ales eu eram supus acestei necruțătoare imaginații, aveam cele mai determinate obiecțiuni, care le înlătura rînd pe rînd pe toate, astfel că în cele din urmă apariția mea în fața Linuței trebuia să fie lipsită de realitate, eterică, neprecisă. De altfel cam așa a și fost. Din toată pregătirea mea scenică, căci totul îmi apărea ca textul unei piese care trebuie bine memorizată pentru a nu da loc la un lapsus catastrofal, nu a fost jucat în realitate decît primele cuvinte pe care le alesesem conștient, după multe eliminări și critică, și care trebuiau să însemne dela olaltă și delicateță cavalierească și o aluzie discretă. Mă fixasem la expresiunea banală (în alte împrejurări desigur):—Ce plăcere, dudue Linuță“...

Noroc că bățiile în ușa ale lui Nicu m'au găsit cu această fericită formulă gata confecționată, cu acordul perfect al întregii mele ființe, foarte nemulțumită și ostilă mie însumi, cu deosebi în dimineața aceia.

— Hai la cafea, Ionel. Ești așteptat—tună glasul lui Nicu, calm. (Ce mult ași fi dorit să am eu atunci liniștea aceia a lui Nicu).

Debutul meu „teatral“ era compromis. Subt masa de pe terasă nu se afla nici un suflor.

Nicu m'a luat de braț și m'a condus așa până pe terasa din spre grădină. Acest gest prietinesc m'a susținut mult.

Cu o mișcare mult prea repede, care a făcut să cadă jos două lingurițe și cleștele de zahăr, și care ar fi putut să dea loc la un întreg dezastru!... fiindcă broderia feței de masă își aninase o gaură într'un nasture al surtucului și era astfel să o tirii jos toată, cu tot ce era pe ea,—m'am repezit să sărut mîna doamnei Stroescu, care era în capul mesei cu un paneraș de lucru pe brațe. Am ridicat lingurițele și cleștele, roș la față și nenorocit.

Linuța, într'o rochie roză, cu o pestelcă albă dinainte ca o școlăriță care face menaj ca să se joace, tocmai turna cafea într'o ceașcă la o mesuță lăaturalnică, răzimată de perețele casei.

Întimplarea mea stîngace o făcu să zîmbească blînd. Așeză ceașca pe un scaun și-mi întinse mîna. Linuța era aceeași, puțin mai corpolentă. Mișcările erau mai lente. Avea un aer absent, parcă s'ar fi gîndit la ceva care-i departe.

Prezența ei mă calmă ca prin minune. Totul trecuse. Devenisem conștient. Mă uitam cu oarecare surpriză la Linuța; și abia mai firziu, cu o intonație reflexă, ca într'o reminiscență am adăugat: „Ce plăcere, dudue Linuța“.

Intonația a fost cam rece și lipsită de convingere, dar textul fusese cel premeditat și în adevăr atunci mi s'a părut că este chiar cel potrivit. M'am felicitat tacit de acest rezultat faimos al laborioasei mele cugetări.

Eu mă uitam, nedumerit parcă, la Linuța. Căutam zădarnic să suprapun această realitate chipului de odinioară, care-mi tulburase imaginația.

Abia se așeză la masă, și Linuța se ridică brusc pornind repede de-a lungul cerdacului, ca la o chemare.

Doamna Stroescu zîmbi părințește și spuse: „Iar se duce la copil. Nu poate sta un minut fără să-l vadă“. Apoi mi-a cerut noutăți despre părinții mei, despre sora mea care fusese colegă de școală cu Linuța, despre ocupațiile lor, ceiace a stabilit o comodă atmosferă de familie.

Pe cînd eu dădeam detaliile cerute, cucoana Lența în capătul mesei, grăsuță și resemnată, împletea cu croșetul deasupra unui paneraș ținut pe genunchi, în care se tot mișca regulat un ghem cenușiu ca un mișor care-ar tresări prin somn.—Din cînd în cînd, urmărind în gînd un fir similar care făcea să tresară uneori un ghem lăuntric, cucoana Lența ofta adînc sau îmi cerea detalii despre cele ce-i spusese cu privire la familia mea. După ce-i lă-

muream tot ce dorea, răminea o bucată de vreme tăcută, reconstituind probabil în minte din noțiunile abstracte date de mine, faptele așa cum s'au întâmplat, pentru ca apoi după ce avea „scena“ în ochi, să mă întrebe continuarea cu aceiași liniște de compozitor. În mintea cucoanei Lența se alcătua astfel un film propriu din textul pe care i-l dădeam eu periodic, în capitole, care deveneau acte.

Linuța se întoarse tot așa de grăbită cum plecase, ca să eie de pe masă un șmoc de chei.—Ea era doar „menajera“ casei. Albă, cu obrazii rozi, cu părul negru și lung, împletit și lăsat să atârne pe spate, Linuța umbla cu gravitate.

— „Ce e, ce s'a întâmplat?“ întrebă cucoana Lența, fără grijă. — „Dă din piciorușe și din mâni?“ — Adă-l să-l vadă și d. Ionel ce frumușel e.

Linuța cu față deodată iluminată fugi în casă și se'ntoarse repede cu copilul ei în brațe. Era'nfășurat în veșminte albe cu șireturi care atârnavă din mâinile Linuței. De subt o bonetă pusă strîmb și dată pe ceafă, numai capul lui „Baby“ se vedea. Rotund, roș, umed, cu ochii holbați, cu salivă la gură făcînd bulbuci, chel, cu cîteva fire de păr numai lipite de pielea capului plină de coji.— Linuța mi-l prezentă astfel, cu capul ei frumos aplecat deasupra copilului.

Fața ei era iluminată de bucurie, de parcă s'ar fi plecat deasupra unui soare.

— „Are să-l mînce mama“, și Linuța se prefăcu că vrea să-l mînce pe copil; apropié mormăind gura ei de căpușorul mic și începu să-l sărute avid peste tot.

De subt lenjurile albe, desfăcute, răsări și un picioruș cu cute roșietice, ca un vierme.

Linuța începu să sărute cu profuziune și viermele acesta, și cuprinse în gură talpa piciorului cu degetele mici și ele ca niște viermișori.

Eu am spus rece, ipocrit și fără convingere :

— „Ce drăguț“, iar Linuța a răspuns bucuroasă :

— „Nu-i așa, nu-i așa?“ și iarăși a început „să-l mînce“ tot.

A intrat în casă strîngîndu-l la pieptul ei de parcă l-ar fi furat lui Dumnezeu.

Am intrat grăbit în odaia mea, ca urmărit de cineva, și-am întors cheia. Aveam nevoie de-o singurătată sigură.

*

A doua zi, pretextînd o criză acută de apendicită, m'am re-
întors la Iași.

Demostene Botez

Necesitatea extensiunii profilaxiei tulburărilor mintale

(Urmare și sfârșit)

Ca un corolar al spiritului de solidaritate (ne ocupăm de solidaritate numai din punctul de vedere psihologic) orice colectivitate silește pe membrii săi să se conformeze aceleiași conduite, atitudini, opinii și idei; un fel de mimetism psihic; după cum unele animale iau culoarea mediilor vegetale și animale unde trăesc, sint oameni care iau culoarea morală a grupului lor (Șighele). „Spune-mi cu cine te aduni, ca să-ți spun eu cine ești” — zice un proverb românesc care-și are echivalentul său în mai toate limbile, celace dovedește constanța și generalitatea fenomenului. Neasimilarea atrage în mod automat din partea grupului formarea unei „atmosfera de intolerabilitate” (Guyau). Individul deci este silit atât de mentalitatea gregară (pe care o găsește în el) cât și de spiritul de solidaritate — pe care îl adoptă vrînd-nevrînd — a se mulțumi cu un rol pur pasiv; și tendința impusă la asimilație și la adaptație care rezultă, a făcut pe unii sociologi să reducă întreaga viață a colectivităților la o imitație fără sfârșit pornită dela individ (Tarde), sau impusă din afară — fiind numai efectul constringerii sociale (Durkheim) și determinînd o stereotipare a indivizilor; căutînd să-l înghesue într'un același tipar dat, fiecărui individ mediul îi lasă cel puțin o urmă adîncă, indelebilă. Curentele imitative interferîndu-se și convergînd în creerul unui individ pot determina invenția așa că „genul individual al inventatorului este sediul adevărat al oricărei adaptații sociale”, iar „orice descoperire consistă într'o întîlnire mintală a conștiințelor deja vechi”; tendința „cătră un conformism complex științific, economic, tehnic, intelectual, estetic și moral” ar fi expresia *legii de asimilație progresivă* (Tarde), în opoziție cu *legea de diferențiere progresivă* (Simmel), manifestă mai ales în domeniul estetic și moral, unde individualismul trebuie să domine; căci adevărul estetic și moral fiind subiectiv complexitatea lui vagă nu permite încadrarea în formule precise cum se întîmplă cu adevărul științific, care singurul aproape și cu aplicațiile lui (tehnice).

industriale, economice) este susceptibil de uniformizare. Totuși știința însăși îmbogățind mintea și sufletul individului îi ajută să se libereze și să vină direct în contact cu natura, așa că favorizând emanciparea individului și deci înlesnindu-i un rol *activ*, este ea însăși individualistă. Dacă gregarismul este în general misonicist și conservator, el se pune uneori tot atât de zelos și pătimăș și în serviciul unui spirit pretins reformator, renovator, dînd însă dovadă de același lipsă de discernămint. Este inutil poate a demonstra că avînd numai valoarea unui gest imitat și reprezentînd numai o *simplă atitudine*, nu va egala modelul nici din punctul de vedere moral, nici din cel psihologic și nici din cel practic, utilitar. Căci *tendința (originală)* animată de impulsul psihic ce o determină, nu poate fi nici comparată, nici confundată cu gestul de imitație al ei, care este pur exterior, neînsuflețit, poate chiar automat—deci neelaborat, nesimțit, netransformat măcar de sufletul celui ce imită; aceasta pentru că sentimentul sau ideea ce l-a dat naștere nu pot fi asimilate la comandă de cel ce imită tot ce-l ese în cale ca noutate numai spre a imita—cum se întâmplă în cazul *atitudinii* filonice, care nici nu caută să facă vre-o alegere a modelelor pentru a exclude eventual pe cele incompatibile cu propria sa constituție psihică. Dat fiind că o tendință *născută* realmente în noi își trage rădăcinile din cele mai tainice ascunzîșuri ale sufletului nostru, că pentru formarea ei colaborează tot capitalul nostru sufletesc, ba chiar și cel organic, este evident că ea nu poate fi exact refăcută în alt individ ci numai *imitată* parțial sau total: *conținutul de energie psihică (energetică) al unei tendințe nu poate fi realizat calitativ și cantitativ prin imitație*. Imitația în domeniul psihic pare a fi încă și mai lipsită de valoare decît în domeniul fizic și material. De același tipul este reformația, vagă sau chiar precizată, în anume modalități sau direcții create artificial fără participarea fondului sufletesc, deci fără nici o bază reală, nu poate da rezultatele pe care tendința originală—modelul—le-a dat numai pentru că era temeinic sprijinită de întreg sufletul în care și avea rădăcinile. Este oare nevoie a demonstra diferența—nu numai abstractă (morală și psihologică), dar și concretă, practică,—dintre actele și vorbele spontane ale unui om și dintre actele unei maimuțe și vorbele unui papagal care-l imită? Nu trebuie să uităm totuși că imitația este mijlocul datorită căruia s'a realizat în cea mai mare parte îmbogățirea noastră psihică și intelectuală. Dar trebuie să distingem pe deoparte imitația electivă a manifestațiilor care corespund unei nevoi sufletesti și umplu un gol senzibil, căpătînd un colorit afectiv manifest și avînd un răsunet în sufletul nostru, și pe de altă parte imitația din obișnuință, sistematică, devenind totalmente inactivă, ca un gest automat, inconștient. Poate că nu ar fi lipsit de interes un studiu comparativ din punct de vedere moral, psihologic și utilitar privind pe deoparte *filonismul gregar*, avînd ca substrat psihic spiritul de turmă, „l'âme moutonnière”, de o mobilitate analoagă celeia a năsi-

* Concepția, imaginația, invenția putînd duce la activitatea artistică (sau de altfel) cea mai strălucită pot fi provocate, pot avea ca punct de plecare o imitație (prin care se *inspire*), care, prin elaborația la care contribuie elementul intelectual, emotiv și afectiv—ajunge a fi cu totul străină de model. Multe creații strălucite au la origine o idee împrumutată, pe care însă au lăsat-o în urmă la distanțe considerabile.

pul deșertului sau a suprafeței mării și influențabil ușor de toate vînturile; pe de altă parte *misonismul*, oarecum critic și electiv, rezistent, chiar retrograd, avînd ca bază rube poate, care reprezintă însă o experiență acumulată și care sînt susceptibile de restaurare. Aceasta pentru a se putea ști pe care fond s'ar putea pune mai mult temelii spre a se clădi ceva: pe fondul mobil ce poate fi schimbat și chiar spulberat de toate vînturile, sau pe fondul iufpt solid, care s'ar putea consolida și completa? Este sigur că fondul psihic instabil a caracterizat toate societățile în decadentă, făcîndu-le extrem de receptive la toate influențele disolvante, dintre care majoritatea îmbrăcau aparența nouătăților și erau adoptate cu aviditate datorită filonismului gregar. Ideea de decadentă este identică cu ideea de imitație* (Rémy de Gourmont). Dar influenței, imitației sînt supuși nu numai indivizii în parte ci și societățile întregi, unele față de altele. Dacă însă în privința indivizilor imitația este datorită prestigiului și este supusă mobilității și reciprocității, între colectivități și rase imitația și sugestivitatea este datorită chiar numai prestigiului unei rase reputată superioară față de altele, și trece în cursul timpurilor dela o rasă la alta. În timpurile noastre țările Orientului imită țările Occidentului, păstrîndu-și totuși caracterele lor fundamentale; de exemplu Japonia, imitînd țările europene, păstrează caracterele ei specifice: o adevărată adaptatie, iar nu imitație. Credem a fi arătat pentru ce mediul social este suggestibil și lipsit în general de judecată proprie.

S'ar putea crede că gregarismul, avînd o origină biologică, împreună cu spiritul de solidaritate ar fi indispensabil vieții sociale, iar eliberarea individului distrugîndu-l, ar face imposibilă coeziunea și bunul mers al societății, necum orice progres. Evoluția implică o extremă intensificare a egoismului grupurilor, „raselor, claselor, partidelor, corporațiilor, etc.“; iar unei solidarități crescînde îi corespunde nu numai o rivalitate între grupuri, dar și o mare dependență a individului față de grupul său: „solidaritatea este pur și simplu un nume noudat unui gen de egoism dintre cele mai nesănătoase“ (Vilfredo Pareto). Constrîngerea tiranică a mediului însă slăbește progresiv pe măsură ce cercurile sociale se lărgește și individualitatea se degajează treptat, în aceeași măsură, de piedicile sufletești ce sînt pentru minte fatalismul și superstițiile înlocuite acum cu determinismul științific. Incontestabil că spiritul gregar poate fi util în acțiunile sinergice, care cer ștergerea personalității indivizilor pentru uniformizarea (poate numai temporară) tendințelor lor în vederea unui scop comun; căci automatismul și viața subconștientă este în aceeași măsură necesară organismelor sociale stabile ca și celor individuale, atît pentru buna și regulata lor funcționare cît mai ales pentru nestînjenirea activității necesară exclusiv evoluției. Însă progresul nu poate fi static, ci este emnamente dinamic. Colectivitatea este în general conservatoare și misonistă, iar psihologia grupurilor improvizate, ocazionale ne arată că nu numai nivelul lor intelectual este scăzut, dar că elementele lor de orientare sînt extrem de mobile, nesigure, capricioase, superficiale, grosolane, și mai ales *actuale*; și avînd la bază și sentimentul de iresponsabilitate și lășitatea fiecăruia din grup, atitudinile lui pot fi nu numai brutale dar și nelimitat de crude. Delicatețea și mila, spune Sighele, le nesocotim cînd sîntem mai mulți, căci curajul răului se deșteaptă atunci în noi și judecăm ușu-

rel acțiunea puțin corectă pe care singuri n'am fi îndepărtat-o niciodată. Puterea și expansiunea individualității nu e favorizată și nici îngăduită de grup. Însă emanciparea individului, cel puțin parțială, este o condiție indispensabilă chiar pentru menținerea echilibrului funcțional al colectivității. Căci, cum spune Durkheim, trebuie ca conștiința colectivă să lase descoperită o parte din conștiința individuală pentru a se stabili acele funcții speciale pe care ea nu le poate reglementa; și cu cât această reglune—aparținând conștiinței individuale—este mai întinsă, cu atât este mai puternică coeziunea care rezultă din această solidaritate. În adevăr, pe deoparte, fiecare deplode cu atât mai strâns de societate cu cât lucrul este mai divizat, și pe de altă parte, activitatea fiecăruia este cu atât mai personală cu cât este mai specializată. Această solidaritate seamănă cu aceea observată la animalele superioare: fiecare organ are autonomia sa și fiziologia lui specială și totuși unitatea organismului este cu atât mai puternică cu cât această *individuație* a părților este mai marcată. Dacă pentru echilibrul static al societății emanciparea individului este atât de necesară, pentru progres, esențialmente dinamic, este o condiție indispensabilă. După Sighele, progresul social este un mers către individualism către slăbirea spiritului gregar, — „a spiritului de grup, tăii tiraniei și minciunii”. După Schopenhauer, conștiința socială este opresivă și mărginită pentru că rezumă tendințe statice, pe când conștiința individuală reprezintă influențele, intelectuale și morale care compun dinamismul social perpetuu, transmisibil, progresiv, adevăratul focar misterios din care izbește fiacăra inteligenței liberatoare, care-l ridică mai presus de egoismele și ferocitatea tendințelor pur vitale. — În individ încep toate schimbările a căror putere îl depășește și-l nimicește aproape; el are inițiativa schimbărilor care vor răsturna lumea...; uneori individul are dreptate contra mulțimii, statului, artel timpului său, științei contemporanilor sau religiei”. (Paulhan). Condiția principală a progresului este inițiativa, iar stereotiparea și imitația sînt nu numai negația lui, dar chiar obstacole în calea fericirii; căci spiritul gregar implică cel puțin teama de tirania opiniei publice (caracterizînd sufletele slabe) care taie aripile oricărui elan și inițiative. Atît cît va dura acest spirit gregar „nu va fi pentru umanitate progres în fericire: vom rămîne asemănători sălbaticilor care tremură înaintea fetișilor tăiați de propriile lor mini” (Palante).

Se pare deci că micșorarea tendințelor gregare în dezvoltarea individualismului, a liberei orientări și a spiritului critic nu constituie un deziderat exagerat sau utopic; mai ales cînd examinăm progresele făcute de omenire în ultimul timp chiar în domeniul vieții sociale și constatăm atenuarea considerabilă a spiritului gregar sub ochii noștri. Iar progresul implicînd încontestabil libera dezvoltare individuală, pentru cel mai mulți se confundă cu însăși tendințele democratice.

Celal servă la clasificarea civilizațiilor este fondul psihic și natura scopului care determiină activitatea, iar nu modalitatea și forma exterioară a acestei activități. Luîndu-se forma drept totul, unele popoare au experimentat dureros chimera egalizării indivizilor, făcînd astfel dovada că tot ce nu tinde la individualizare nu poate dura. Egalizarea, dacă ar fi posibilă, ar fi gregarizarea și aceasta nu ar putea fi realizarea unui progres, ci, din contra. Democrația pentru a exprima un progres, credem că ar trebui să urmărească nu numai a

berarea politică și economică a individului, ci mai ales pe cea psihică. În adevăr nivelarea indivizilor nu numai că ar fi nebiologică, dar ar fi opresivă și tiranică nu numai pentru cei ce ar fi scoboriți dar chiar și pentru cei ridicați prin ea—pentru care ar fi o tiranie specială sau o stăpânire (exemplu Marea Revoluție Franceză). Răsturnarea sau amestecul claselor poate fi un regres—cel puțin momentan—căci o clasă superiorizată a făcut, prin atingerea unui nivel mai ridicat, dovada unor calități vitale incontestabile (dacă nu și intelectuale și poate chiar morale); prin această basculare, clasele inferioare ridicate repede în general se demoralizează, iar indivizii ridicați vertiginos, fără o pregătire sufletească prealabilă—„parvenții”—devin cei mai feroci tirani și exemplare de imoralitate și cinism, din cauza dezechilibrului psihic pe care îl provoacă zguduirea sufletească a unui mare succes nesperat sau chiar numai simpla desorientare, intensitatea dezechilibrului fiind în raport direct cu luteala ascensiunii. Experiințe numeroase ne învață să fim foarte circumspecți și foarte rezervați în astfel de împrejurări. Așa că nivelul inferior social și intelectual al conducătorilor sau al clasei conducătoare nu poate exprima numai prin el singur un progres și credem că nu exprimă nici dezideratele psihologice ale democrației. Chiar economicește, trecerea bunurilor făcută ușurel și fără discernămint de la o clasă la alta sau dela o categorie de indivizi la alta, nu credem că poate constitui un ideal democratic, căci dezechilibrul economic, însoțit fatalmente și de cel psihic, pervertește mai ales spiritul de inițiativă și chiar simțul moral și poate duce la dezastre ireparabile. Nu scoborirea nivelului societăților și ridicarea nivelului indivizilor prin valorificarea, dezvoltarea și îmbogățirea lor sufletească și intelectuală; nu distrucția câștigurilor morale și sufletești realizate de-a lungul trecutului ci completarea și îmbogățirea lor cu altele nouă; și mai ales, nu nivelare, dar cea mai conștientă, largă, liberă și neinfluențată selecționare a indivizilor pentru toate rolurile și întrebările: suum cuique tribuere—lata ce credem că trebuie să urmărească o democrație, care să reprezinte psihologicește un progres. Orice sistematizare sau clasificare a indivizilor este un regres căci nu grupările, de orice categorii ar fi ele, pot reprezenta superioritatea, ci indivizii în parte: superioritatea psihică, intelectuală și morală, nu poate fi decit cu totul individuală: „ea rezidă într'un individ nu într'o familie sau clasă; nu există clasă de elită, ci numai indivizi de elită” (Palante). Orice regim social pentru a exprima realmente un progres va trebui „să intensifice sentimentul individualității și al salvării individuale: să facă oameni care să fie ei înșiși” (Palante).

Am trecut în domeniul sociologiei, dar am făcut-o în numele medicinei, care nu-și poate părăsi preocuparea sa: individul. „Experiințele” naturii, boalele, cași intențiile ei finaliste, întinzându-se în spațiu și timp, în infinit și eternitate, ne preocupăm numai atât cît vin în atingere cu scopul nostru imediat: conservarea sănătății și vindicarea boalelor. Iar boalele sociale nu pierd pentru noi caracterul practic, pentru că au o evoluție mai lentă și mai lungă, sau pentru că sînt mai difuze decit cele individuale. Am văzut cu ce ușurință se face contagiunea psihică și aceasta ne impune să răspundim cît mai mult posibil cei puțin cunoașterea unui fapt: că nu toți indivizii din societate ar putea servi de *modele* semenilor lor și la aceasta trebuie să adăugăm că printre cei ce *ni se impun* ca modele, foarte-

mulți pot fi dăunători. Chestia principală pentru profilaxie este *ferirea de contagiuni*. Dacă experiențele naturii pentru scopurile ei au o menire bine justificată, noi nu avem ca indivizi nici un folos să le multiplicăm sau să le generalizăm prin repetare. Psihopații nu sînt dăunători în general decît datorită mediului: stîngăcia, pasivitatea, credulitatea mediului contribuie la dezvoltarea exagerată și desășurarea unor tendințe latente abia perceptibile ale psihopaților puși în evidență: expansivitatea lor se accentuează, ei devin convingători sau autoritari și intimidă... În schimb psihopații utili nu se impun totdeauna nici prin îndrăzneală, mergînd până la impulsivitate, nici prin totală lipsă de autocritică a celorlalți, care le dă un prestigiu bazat numai pe presupuneri, promisiuni ale unor posibile merite numai bănuite, dar susținute cu înflăcărare; din contra conștiința valorii lor reale le dă fie o atitudine rezervată și o mîndrie legitimă, fie o modestie bazată pe o judecată îndelungată și poate prea severă a meritelor lor proprii—atitudini determinate și de timiditatea comună multora din ei. Fanatismul convingerilor prin urmare nu dovedește totodată și valoarea lor și deaceia nu este un criteriu de apreciere justă a unei căi bune de urmat, din contra. Ceiace trebuie deci urmărit este *impiedecarea transformării psihozelor individuale în psihoze colective*, grație spiritului gregar. O pregătire metodică pentru a favoriza dispariția acestui spirit sau a-l atenua intensitatea, este posibilă nu numai prin ridicarea nivelului cultural, ci mai ales prin întărirea personalității fiecăruia, *educația caracterului și a simțului critic*. Regimul liberel discuții (Bagebot), lipsa de piedici morale și de constrîngere a opiniei publice, etc.—sînt mijloacele și căile ce înlesnesc obținerea acestui rezultat.

Gregarismul este favorabil mai mult psihopaților rău făcători precum și tuturor indivizilor care, fiind dotați cu ceace Carlyle numește „inteligența vulpină”, întrebunțează docilitatea aparentă, abilitatea de a pătrunde, chiar și întriga, speculînd slăbiciunile și măgulînd vanitatea; de la formarea reputațiilor profesionale până la cîștigarea situațiilor politice dominante, totul se obține, cele mai deseori fraudulos, pe această cale numai datorită lipsei de spirit critic al societății. Gregarismul este confundat cu spiritul de ordine și cu disciplina; dar pe cînd primul este pur pasiv, subconștient, disciplina este o atitudine voită, consimțită (poate de nevoie), însă conștientă.

Cum pot fi ferite masele de gregarism?

Semnăindu-le posibilitatea existenței multor lucruri care, fie că ni se impun cu forța, fie că ne cîștigă sufletul în mod insidios, nu trebuiesc luate în serios, nici imitate; și arătînd *foloasele atitudinii critice*. „Făcîndu-mă catolic, spunea Napoleon, în Consiliul de Stat, am terminat războiul din Veneția; făcîndu-mă musulman m'am stabilit în Egipt; făcîndu-mă ultramontan am cîștigat pe preoții din Italia. Dacă ași governa un popor de Evrei ași restabili Templul lui Solomon”. Aceasta dovedește o adîncă pătrundere, o justă prețuire și o iscusită folosire a slăbiciunilor sufletului gregar.

Nu trebuie să se uite că conștiința individuală este mult mai clară și mai sinceră ca cea socială, care vede lucrurile unilateral și sub unghiul utilității actuale a grupului. Nu va fi niciodată de prisos a se aminti lozincile formulate de înțelepții și filozofii antichității și repetate până în zilele noastre de toți marii cugetători: „Fiți ceiace sîsteți”, „Cunoașteți-vă pe voi înșivă”, etc.. În adevăr nimic nu poate

dezorienta și nimici mai sigur pe individ decât încercarea de a căuta să copieze personalitatea culva, oricine ar fi modelul, necunoscându-se prealabil pe sine însuși; este însă foarte util și fructuos a se *inspira* dela modelele găsite demne de imitat în urma unei auto-critici serioase, severe și obiective pentru a obține perfecționarea noastră.

Numeroase ilustrații ale acestor adevăruri se găsesc în istoria noastră contemporană. Vom lua un exemplu care arată atât diferitele modalități de imitare cât și rezultatele lor respective.

După o lungă perioadă de întineric întretinută de dominațiile străine și de multiple cauze defavorabile, Principatele Române au început a intra în contact cu Apusul în cursul veacului trecut. *Diferența enormă de nivel cultural, politic, etc.* a făcut ca imediat după stabilirea acestor raporturi, să se producă — întocmai ca între vasele comunicante conținând lichide la un nivel diferit, sau poate chiar și ca un fenomen de osmoză — un violent curent de influențe străine, civilizate către țările române. Acest proces a luat însă curind forma unei imitații masive, totale. Inceputurile acestui curent datorite studiilor tineretului nostru în țările apusene (mai ales în Franța), au fost în general animate de o puternică notă afectivă și emotivă. Datorită puternicei impresii produse de viața unei lumi civilizate asupra tinerilor veniți dintr-o țară cu o viață cu totul patriarhală, cum și gustul de studiu deschis în centrele cultivate cași setei de atingere a unui ideal național și politic înăbușit, comprimat îndelung, — acest tineret nu s'a mărginit numai la pură imitație. El s'a *inspirat* dela modelele văzute. În adevăr, erudiții și intelectuali străluciți, literați și artiști care, folosind numai metodele învățate, ne-au dat opere mărețe cu caracter pur românesc și exclusiv pentru țara lor; oamenii de stat, care, influențați de tendințele umanitare, au apărut și răspândit idei democratice cu fanatism — celace era cu atât mai meritoriu pentru ei cu cât aceștia nu aveau la bază vre-un resentiment de clasă, căci promotorii aparțineau mai toți clasei care grație acestor idei, își pierdea privilegiile, etc.; toți au urmărit cu mari sacrificii numai o activitate națională, hiperbolizând tot ce era românesc, scriind într-o limbă românească neîntrecută, pentru a cărei formație s'au străduit (descoperindu-i frumuseți nebanuite), idealizând pe țărani și viața la țară, până și cîmpia românească; descoperind cu o pioasă dragoste comorile sufletesti ale trecutului neamului și luptînd cu energie pentru stabilirea originii și drepturilor lui istorice; idealizînd vitejia cum și foarte faptele și calitățile strămoșilor. Artiștii au descoperit și immortalizat comorile estetice și fără seamăn pe care ei le vedeau, le simțeau în tot ce era românesc... Într'un cuvînt, acești oameni au descoperit prin sufletul străinătății sufletul românesc; au învățat în străinătate să devină cei mai fanatici adoratori și apărători a tot ce era românesc în așa măsură, că laudau străinilor cu multă înfăcărare tot ce era al țării lor. Așa că străinii ce-i auzeau se minunau de atîta iubire de țară: Ion Ghica scria lui Alexandru că vorbind cu dor de țara lui unul străin și spunîndu-i cu emoție că acolo între alte lucruri minunate laptele este așa de gros că în el lasă urmă cuțitul, a comunicat și străinului emoția sa și i-a făcut să-l admire pentru marea sa dragoste de țară. Însă curentul imitativ a luat și alte înfățișări: aiți Romîni au fost impresionați numai de gesturile exterioare fără a le înțelege rostul și aici sufletul care le determinase. Așa duelul, obiceiul multiseclar anahronic chiar în țările

unde a luat naștere, fiind interpretat probabil ca o manifestație civilizată, numai din cauză că era practicat (uneori) în țările cu prestigiul civilizației, a fost imitat și el. Ori, în țările acelea, cu sute de ani înainte, el era practicat numai de cei ce aveau meseria armelor — de care ei erau mindri, cum are dreptul să fie oricine de meserie ce profesază — care avea prestigiul conferit de puterea ce dețineau, pentru că erau singurii armați până în dinți și de aceea temuți de cei nearmați care le erau supuși. Acești războinici de meserie, purtând în permanență spada, întinându-se în orice împrejurare, erau ispitiți de a-și dovedi lăcușința și curajul, ba chiar și disprețul de moarte — inerente și indispensabile unei așa meserii; — ei se băteau deci în duș pentru orice motiv neînsemnat, conform unui ritual sumar. Obiceiul căzând însă treptat în desuetudine, pe măsura modificării mijloacelor războiului, a dăruit totuși și în vremurile când meseria de războinic luase altfel de înfățișare, ca un obicei al toleranței și practicat atunci în mod clandestin chiar și de nerăzboinici, prin imitație. În acest stadiu a fost găsit de unii compatrioții ai noștri și importat în țara unde, în vremea luptei corp la corp la războiu, se întrebunțase ghioaga sau securea (pe care le purtau înșiși vitejii noștri domnitori), unde nu se purtase niciodată spada; aceasta era însă arma de care în țările duelului nu se deslpeau de loc războinicii de altădată și de acela se și băteau cu ea și nu cu altceva, fiindu-le la îndămină. Această importanță s'a făcut în vremea școlii și clubului — care contrastau cu un așa obicei, — într-o țară însă, unde concepția despre onoare a fost totdeauna foarte robustă, sănătoasă și clară. O asemenea imitație desigur că nu avea o valoare diferită de acela a actului malmușel care-și răsucesce mustățile ce-l lipesc, sau de acela al papagalului ce repetă eventuale exclamații de emoții sau de plăceri... simțite de alții. Era pur și simplu o manifestație de filonism cu totul grotesc. Adoptarea și creșterea inofensivă a unor titluri de nobleță, de către urmașii administratorilor Provinciilor dunărene din vremea suzeranității turcești (simplici negustori din Fanar ce obțineau postul la mezat), nu diferă mult de gestul precedent; obiceiul s'a generalizat în așa măsură, încît tot Românul trecînd granița își adopta titlul de conte sau marchiz cel puțin, cu coroanele respective (și alți nu vorbim bineînțeles de cei ce urmăreau scopuri frauduloase). În unele centre frecventate de Romîni se spunea de acela cu o crudă ironie că în România nu sînt decît prinți. Dar adoptarea definitivă și iremediabilă a limbii franceze ca limbă curentă?

Curentul imitativ după Apus nu este sfințit și pe lângă imitațiile arătate mai sus, acum cuprinde gesturi pur exterioare sau manifestații de o valoare dubioasă și chiar moravuri reprobabile.

Dar în timpul nostru chiar în Apus între altele, ca... gen nou de artă s'a căutat să se imiteze... arta omului ce trăia în caverne; dacă aceasta procura autorului ei — și probabil și semenilor săi pentru care avea suggestivitate — atunci, o plăcere estetică, este cu totul indoieinc acest lucru astăzi, în condițiile unui cît mai relativ echilibru psihic.

Dacă primii imitatori, sau mai bine zis inițiatori ai acestui gen de imitație — „bonjuriști“ duelliști, francomanii din secolul trecut, „inițiatorul“ artei troglodite, etc. au săvîrșit manifestații de o calitate inferioară din punct de vedere psihologic, moral și practic, apoi imitatorii acelor sînt încă cu mult mai prejos și sînt cei mai reduși fi-

ionești gregari. Să ne închipuim un om onorabil, înalțat în vîrstă, poate cu o impunătoare situație socială, care poate chiar încă n'a văzut o spadă și care de teamă de a-și compromite (?) onoarea cedează fără să crîcnească, „a înlocui spada” cu X, un tânăr dar iscusit scriamaciu: aceasta se petrece, deși primul este ocrotit totuși de lege și autorități, care—judecînd după prohibițiile și sancțiunile ce opun—tratează acest desnodămînt „onorabil” (?) ca o tentativă de asasinat și încă dintre cele mai lașe și absurde. Căci, fiind îndeplinită cu conștiința victimei, e asociată unei tentative de sinucidere. Aceasta se poate petrece grație mentalității gregare, dușmană a spiritului critic—intr'o vreme cînd totuși duelul este interzis chiar ofițerilor, *oameni de arme*, în Germania (o țară de origine a duelului) sub pedepșa excluderii din armată—după cum arată recente informații de ziar.

Astfel într'un același mare curent imitativ produs de evenimente s'au putut manifesta modalități cu totul diferite: una, apropiindu-se psihologic de *inspirația artistică*, datorită factorilor intelectualui, emotiv și afectiv foarte puternici; alta, *pur simiană*. Cît de departe sînt primele imitații, ale generației mari din secolul trecut, de celelalte, care sînt chiar inferioare actelor maimuței sau papagalului! În adevăr, imitația la aceste animale fiind expresia unei tendințe generale, organizată, la imitație, deci cu rădăcini biologice profunde, are valoarea unui act vital normal, fiziologic; pe cînd imitația gregară în chestie altă de absurdă, este automată, inactivă, superficială, artificială și pare a se apropia foarte mult de... *echominie echopraxie*, etc. și deci a fi o manifestare net morbidă.

Dr. Grigore I. Odobescu

București, 5 Septembrie 1925

Greșeli observate în partea întâia a acestui articol, publicată în această revistă, No 2 din 1927:

La pag. 225, rîndul	11 :	a se ceta	<i>încercînd...</i>	în loc de „începînd“...
„ „ „ „	13 :	„ „ „	<i>ca corpurile materiale sînt supuse...</i>	
„ „ 227, „	23 :	„ „ „	<i>unilaterală a minții lor au...</i>	
„ „ „ „	49 :	„ „ „	<i>căci dela unii idioși...</i>	
„ „ 228, „	9 :	„ „ „	<i>și el este conștient de „demonul“...</i>	
„ „ „ „	18 :	„ „ „	<i>Pathografia</i>	în loc de „Pathologia“.
„ „ 229, „	19 :	„ „ „	<i>mic, un șoc traumatic ..</i>	
„ „ 230, „	14 :	„ „ „	<i>exemple mărunte care confirmă...</i>	
„ „ 232, „	35 :	„ „ „	<i>statul trebuie să sacrifice totul, chiar virtutea, pentru...</i>	
„ „ „ „	36 :	„ „ „	<i>conservarea sa : salvarea societății...</i>	în loc de „salvarea sa : salvarea societății...”

Viața de la capăt

În ultimul timp, o mare schimbare se făcuse în sufletul lui Albert Samuelli. Îșelat în aspirațiile sale, coborât în demnitatea sa, lovit de pretutindeni, el se căia amar de visul nebun în care stăruise atât.

Inercarea-i neizbutită de emancipare, nu-i schimbase ideile despre viitorul lui Izrael. Cu același scepticism, pe care-l nutrise întotdeauna, privea el și acum credința celorlalți în restabilirea vechiului Sion. Nici un moment n'ar fi putut rosti, ca mulți dintre ai săi: „cu trupul mă aflu în țări străine, cu inima sînt pe pămîntul sfînt“. Mai mult decît oricînd, în fine, își dădea seamă că departe de a se putea aduna la olaltă, „poporul ales“ se risipea mereu, oferindu-se pretutindeni, tot mai redus, tot mai slab, mediilor care-l absorbeau. Dar îl doborîse răutatea omenească, de care se izbise la fiecare pas. Li era silă de tot ce-l impresura. Și nu mai dorea nimic, căci nu mai avea putința de a spera în nimic.

În seara aceea, întorcîndu-se dela Movilă, Albert se gîndi la starea în care se găsea, la viitorul său, la ceiace-i rămînea de făcut. „Firește,—își spunea el,—în lumea stăpînită de rutină, în care viețuiesc, orice avînt al sufletului, orice mișcare menită a tulbura în sine ordinea lucrurilor, e de mai înainte osîndită. Astfel orice ași face, nimic nu mă desleagă de originea mea, nimic nu mă poate scoate din condiția pe care nașterea însăși mi-a impus-o. Sînt oare un paria?“. Și numaidecît își aminti cuvintele bătrînului Leib: „Te-ai născut evreu, vei rămînea evreu“. Toată realitatea brutală a situației i se înfățișă atunci în icoanele șterse ale zilelor trecute, care i se perindară pe dinaintea ochilor. Copilăria, vîrsta de care grijile sînt departe, pentru care viața se arată în culori deschise, fusese desigur pentru dînsul, timpul cel mai senin. Și totuși

---

* Fragment din romanul „Paria“.

nu ca pentru orice copil,—căci suferise și atunci, căci dela cei dintâi pași în lume, primise în față injuria numelui de evreu. Și acum, după așta trecere de timp, ceiace mai păstra el din anii aceia, era numai impresia tristă a lacrimilor dintăiu. Mai târziu, treptat, și voitul vieții îl luase înainte cu sine. Și povara disprețului public creștea, se făcea mai nesuferită, pe măsură ce sufletul său zbuciumat se dezvolta liber de toate influențele nefaste ce i-ar fi putut sta în cale. Albert începuse a gândi chiar din momentul în care începuse a pricepe viața; și de atunci încă, problema neamului lui blestemat îi muncise creierul. Pentru aceia rămas de timpuriu străin între ai săi, năzuințele sale îl împingeau dincolo de hotarul îngust al lumii vechi. Dar dacă gândul său nu mai era la fel cu gândul semenilor lui, dacă limba sa nu mai era limba lor, dacă inima nu-i mai bătea în același chip ca inima acelora,—în același timp însă o imensitate întreagă îl despărțea de lumea cealaltă, de care el însuși se simțea esențial deosebit.

Întăiu avuse a lupta cu sine însuși, cu propria-i conștiință. Și se crezuse triumfător, până la cel dintăiu prilej care-i trezi din nou înăbușita solidaritate a singelui. Apoi avuse de înfruntat o-punerea celor din jurul său. Și o înfruntase; până într'o zi iarăși, când își dădu samă că odată cu acei pe care-i părăsea renunța la o parte din viața și din sufletul său. În fine cea de pe urmă rezistență, fusese exclusivismul îndărătnic al acelor care nu-i primeau jertfa, ura veche care-l urmărea fără preget și care pentru prima oară de demult îl făcuse să-și ridice fruntea cu mândrie. Și se oprise în loc.

Acum însă trebuia să caute alurea, liniștea pe care n'o mai putea cere emancipării. În aceleași locuri, printre aceiași oameni, viața mai departe îi părea cu neputință. Prea multe pasiuni răscolise în jurul său, prea greu ar fi venit acolo uitarea nesocotinței ce-o făcuse. Și ca o mîntuire i se arăta plecarea înspre alte orizonturi, înspre o lume alta, mai largă și mai îngăduitoare. Căci redevenit el însuși,—ancestrala nevoie de pribegie îl cuprinsese, ca și cum ar fi auzit la ureche fatalul „mergi!” Și o dorință vie de a pleca, de a se amesteca printre desnădăjduiți care cutreeră pământul, de a-și duce în alte părți amărăciunile sufletului, îl muncea tot mai mult. De altfel situația sa nu-l apropia de acei nenorociți? Nu ca și ei perduse nădejdea în vremuri mai bune pentru el? Nu ca și ei pleca să caute în lume norocul și liniștea etern perdute?

Dar în sara aceia, gândul îi era mai trist ca niciodată. O viemulțumire de sine însuși, un soi de remușcare, ceva cum ar fi fost starea de conștiință a unei decăderi morale pe care singur și-ar fi imputat-o, îi rodea inima. Toate umilințele îndurate îl făceau să se vadă așa de mic, așa de meschin, așa de laș... În același timp însă, o vagă părere de rău îi venea,—fără să știe de unde,—îi cucerea treptat sufletul. Și pe cînd cugeta la ultima, suprema umilință care-i mortificase inima, o imagină clară îi țîșni deodată în lumina minții, iar vaga părere de rău deveni durere a-

cută. Deși numele Elenei îi venea pe buze, ardoarea dintăiu nu-l mai cuprindea; căci din toată dragostea-i fără nădejde, ceiace-i mai rămăsese era numai amărăciunea care-i umplea sufletul. Acum vedea el clar, ce nebună fusese rătăcirea-i de altădată, cât de absurdă era nelămurita așteptare cu care se înșelase. Dar ceiace nu putea pricepe încă, era dezolanta brutalitate cu care visul său lua sfârșit.

„De ce ar fi fost și ea ca toți ceilalți?—se întreba dînsul. De ce n'ar fi rămas de apururi așa cum se obișnuise el a o cunoaște?”

De ce ținuse numaidecît să-i însingereze inima cu orgoliul și disprețul pe care i-l aruncase în față?”

Și măsurînd răul cu care plătise îndoelnica fericire perdată, el se întreba cu mîhnire, dacă n'ar fi fost mai bine să n'o fi gustat niciodată. Căci cu cât mai multă lumină și mîngiere îi pusese la început femeia aceia în suflet, cu atît mai mare și mai întunecat pustiu îi lăsa acum.

Una cîte una, iarăși, clipele se desprindeau din negura subconștientului, reveneau în mintea sa obosită, reconstituiau povestea tristă a vieții sale. Și o altă imagine se ivi din amestecul acela confuz de lucruri zmulte uitării. Debora! Desigur, dacă dragostea e numai beția care întunecă judecata, suferința care slăbește trupul, nebunia care poate pierde un suflet, atunci n'o iubise niciodată pe blonda copilă. Cu toate acestea, ceva îi întorcea adesea gîndul înspre dînsa, și niciodată gîndul acela nu era trist. Să fi fost în el o timidă presimțire care-l mîna către o fericire posibilă? Să fi fost numai reflexul iubirii discrete, pe care o simțea vibrînd în sufletul ei? El singur nu-și putea răspunde.

Dar acum alături una de alta, cele două figuri blonde luau pentru dînsul o însemnătate simbolică. Debora înfățișînd trecutul cu toată poezia lui, dînspre care el își întorcea capul,—Elena intrupînd lumea cealaltă cu farmecul ei, la care aspira în zădar. Una l-ar fi iubit, cealaltă l-ar fi privit cu milă, poate; liniștea însă, liniștea pe care o dorea cu atîta rîvnă, o căuta încă și n'o vedea nicăieri...

El se sculă, privi în jurul său. Lumina indeciză pe care o împrăstia lampa de pe biou, liniștea ce venea de departe, din noaptea de Octombre, dădeau singurătății o melancolie deosebită. Și toate obiectele, până la cele mai mărunte, împrumutau o înfățișare nouă, luau ca o vagă însuflețire, ca și cum în fiecare s'ar fi ascuns cîte unul din regretele ce-i umpleau sufletul. De fapt, nu era o tainică legătură între sufletul lui și toate lucrurile acele inerte? Căci ce e sufletul, decît conștiința precisă a atingerii dintre eul nostru cu lumea din afară, pe de o parte și ceiace leagă clipa de acum cu toate clipele trăite, pe de altă parte? Ce e viața noastră, decît viața a tot ce ne înconjoară? Cu o ființă iubită care ne moare,—moare în același timp ceva din noi înșine; cu un lucru de care ne despărțim, pierdem ceiace materializa o amintire, o

clipă de bucurie sau de tristeță ; și cu tot ce se schimbă în preajma noastră, ne întunecăm mereu... De aceia, cugetînd la ce lăsa în urmă, la tot ce în curînd avea să nu mai vadă niciodată, Albert își simți ochii jucînd în lacrimi.

Cu mîinile aduse la spate, el se sprijini de birou, încrucîșînd picioarele. Pe părilete din față, o rază de lună, furișată, printre perdele, îi arăta portretul lui Spinoza, rămas până atunci în umbră.

Nici vechea sa admirație pentru profundul cugetător, nu rămăsese în ultimul timp nealterată. În viața acestuia, în care odinioară îi plăcea să vadă simbolizată emanciparea judaismului, nu mai găsea acum decît acte purfînd tocmai, adînc imprimat, stigmatul judaic. Căci ce semnificație și ce esență avea panteismul lui ? Ce era într'adevăr, Dumnezeu pe care-l concepea el, Dumnezeul acela care era începutul, sfîrșitul și ținta a tot ce există,—decît sub altă haină, tot bătrînul Iehova al Bibliei ? Unde ar fi putut găsi cineva izvorul moralei utilitariste, decît iarăși în spiritul judaic, în aceea caracteristică nevoe de a trăi aici pe pămînt toată fericirea posibilă și de a înlătura speranțele, deșarte în paradisuri eterne ? Toată gîndirea sephardului filozof, nu emana dela credința sa originară, ale cărei urme i se păstrasera mereu în suflet ? Și ochii cu care privea el lumea din preajma sa, nu rămăseseră întotdeauna ochii unui evreu ?

Ceiace-l izbise altădată la Spinoza, era luminoasa viață a geniului, precipitînd în ea singură, toată evoluția pe care sute de generații nu fuseseră încă în stare s'o îndeplinească. Acum însă,—atît de relative sînt convingerile noastre !—i se părea ciudat că putuse cîndva judeca astfel. Căci cu cît eugeta mai mult, cu atît vedea mai limpede că vechea sa părere era falsă.

Luna se urca, și palida frunte a ascetului se acoperea de umbră. Numai ochii lui adînci și negri rămîneau luminați încă, de o lumină vagă și tristă.

Albert se apropie de fereastră. În noaptea senină, mișcarea se potolise, orașul dormea. Peste ura, peste răutatea care frămîntă mulțimea în lupta de toate zilele, cădea liniștea cerului înstelat. Și în fața impunătorului spectacol de lumini și de umbră, în liniștea solemnă a nopții, Albert se întrebă cu descurajare și cu tristeță, dacă sub cerul acela, sufletul său mai putea găsi undeva mîntuirea.

Eugen Herovanu

Scrisoare din Leipzig

Frühjahrmesser.—Neguțătorii lipscani ai lui Sadoveanu.— Relațiile economice germano-române

Buchmann, unul dintre neguțătorii însemnați care intermediază între Berlin și Leipzig îmi spunea că, după impresia lui, actualul târg din 1927 a întrecut în bogăție și varietate de aspecte toate celelalte târguri anterioare, care s'au ținut după încheierea nefericitului tratat dela Versailles și s'ar putea asemăna numai cu cel din 1914, în preajma războiului mondial, când economia europeană și în special germană erau așa de înfloritoare. După toate probabilitățile strălucirea sa de-acum nu este pur exterioară și cu avantajii exclusiv pentru încântarea vizitatorului dornic de inedit și tehnică modernă, ci și cei care au organizat și pentru care s'a organizat această împlinire — industriașii — sînt cu desăvîrșire mulțumiți de rezultate.

Faima târgului din Lipsca se poate dealtminteri urmări de-a lungul istoriei noastre naționale. A fost—după detronarea comercianților genovezi și venețieni dela rangul de principali furnizori ai Valahiei și Moldovei—sursa unică de unde s'au putut aproviziona neguțătorii noștri. Până în a doua jumătate a secolului XIX termenul de „lipscan“ se confunda cu ceiace sociologicește am numi pătura burgheză. Ei erau singurii reprezentanți ai economiei de schimb, care va deveni generală în vremurile mai nouă, înlocuind definitiv economia naturală, vestigiu feudal și treaptă inferioară în istoria evoluției economice. Caravanele cu mărfuri plecau din Tîrgoviște și București, prin Predeal, Brașov, Viana și ajungeau la Lipsca încărcate cu piei argășite, miere, ceară și grîu de aur din Teleorman, Dolj, Romanași ori Bărăgan. Se întorceau apoi cu blănuri scumpe (cartierul Brühl este și astăzi vestit) pentru domnițe

cu pielea delicată și pentru coconi gravi cu tabieturi, botine de marochin, postavuri subțiri și toată înfrigurarea unui suflet nou care va schimba din temelii patriarhală și îmbelșugată țară.

Negustorii moldavi luau drumul prin Polonia spre *Dantzic* (și rareori spre *Leipzig*). Vă amintiți curioasa ipoteză a istoricilor noștri (Iorga, Radu Rosetti), reluată apoi de sociologi mai noi ca d. Șt. Zeletin? Cauza primordială pentru care Moldova și Muntenia au format două principate de sine stătătoare, uneori în raporturi de dușmănie acută, a fost tocmai dualitatea acestor drumuri economice, ce erau două axe în jurul cărora se învîrteau două țări-șoare ce-și păstrau independența una față de alta, deși prin unitatea de limbă, de moravuri și ereditate erau predestinate a forma un tot. Mai târziu, când prin tratatul dela Adrianopol (1829) s'a deschis o nouă arteră de circulație la Galați, Brăila prin gurile Dunării la mare, unificându-se întâiu economiceste prin raporturile și strînsele interese comune pe care le aveau cu capitalismul anglo-francez ce înghițea grîul disponibil moldo-valah, a fost posibilă în 30 de ani (1829—1859) o unire pe care 17 veacuri nu fuseseră capabile să o facă.

Creindu-se o casă cu temelii comune s'au adăpostit mai întâiu doi frați gemeni, iar peste șase decenii ceilalți din aceeași familie și-au luat locurile rezervate. Casă nouă unde furis s'a introdus și spirit nou: spiritul citadin, mentalitatea pietrei, a betonului armat și a mașinei. Din lenevie a minții și comoditate a năravurilor e greu să ritmăm precis, iar abisul căscat între eri și mine, ne pierde, ne dezaxează și uneori ne fărâmează cu darul artei. Când mă plimb prin forfota bileciului lipșcan din anul una mie nouă sute douăzeci și șapte îmi apar din când în când icoane pitorești și arhaice din ciclul „Hanu-Ancuței” al lui Sadoveanu. Comisul Ioniță dela Drăgănești și cu prietinel său de povești, joacă și treburi serioase, căpitanul Isac—Oreste cu Pylades,—răzăși cu ochi de huzhurez ca cel din „Venea o moară pe Siret...” purtînd cu toți în sînge străbuna energie romană a organizării și febra activității clasei în devenire, negustori lipșcani frați de suflet cu răzeșii, evocați la lumina focurilor primitive sub cer înstelat, ulcica plină cu vin de Cotnari înainte, friptură gustoasă pe jărătic, cimpoiul orbului sărac Costandin, pribeag dela Chiu reîntors cu fața spre țara Moldovei, preocupări embrionare de catastif cu activ și pasiv la jupîni negustori de Lipsca, toate înfășurate în mantia stilului cu purpură și aur. Două lumi, două vieți cu legi aparte. Una cu prestigiul unui trecut de mii de ani care se cufundă cu pădurile, finaturile, apele și ogoarele îmbelșugate, aceleași dela începutul lumii și până la sfîrșitul ei. Alta timidă și obraznică asemenea unui ghiocei în luna lui Februar, fascinantă prin noutate și lipsită de respectabilitatea pe care o conferă tradiția, fără morală, rîzînd de idoli vechi și cu o suspectă încredere în sine însuși și în posibilitățile sale. Orbul sărac care s'a aninat într'adaos la căruțele negustorului lipșcan pentru a merge până la Ieși împreună cu mătușa Șalo-

mie nu este numai cîntărețul din cimpoiul al Mioriței și al baladelor haiducești, ci un reprezentant al filozofiei și al înțelepciunii plaiului moldovenesc cu senina ei resemnare, cu zîmbetul dezamăgit și fatalismul slavo-oriental: „fiind așa voia lui Dumnezeu și avînd el grijă de mine, cași de viermii pămîntului, am cugetat că nu trebuie să plîng, ci să primesc rînduiala”. (V. R., Ianuar, 927, pg. 108). E caracteristic că și Mihail Sadoveanu n'a putut să vadă sub aspect *obiectiv* acest proces, decît mai tîrziu în maturitatea sa, învingîndu-și vechile repulsii pentru lumea nouă—moștenite dela jurniști și Caragiale—și prin prestigiul, vraja și harul talentului, reînnoindu-și scrisul amenințat de monotonie. Alți reprezentanți din generația lui continuă să doarmă în mucegaiu, iar în rarele momente cînd se trezesc se uită cu ochi de orbi la copiii și nepoții care—plictisiți—încep să-i disprețuiască tacit ori răstit, iar din timp în timp îi expediază prematur la crematoriu...

*

Modul cum a fost organizat acest *match* dintre cele mai vechi și reputeate firme germane întrece orice așteptări și cînd încerci să faci o comparație între bișciurile romînești și țîrgurile germane îți plesnește penița de rușine și refuză de a mai continua serviciul. Nu e vorba de bogățiile pur materiale, ci de acea bogăție ordonată a minții, de chibzuire rece și metodă strictă. Maximum de beneficii, într'un mișum de spațiu și cel mai redus timp. Ingeniozitatea și îndelungă reflexie care prezidează la cele mai mici detalii este—prin comparație—o sațiră amară adusă tehnicianului romîn, cu pretenții de a lucra în stil mare, schițe grăbite cu trăsături largi și geniale. De terminat le amînă ad calendas graecas, cum e Vama Poștei, Universitatea bucureșteană, etc. etc. Și nu ne mai gîndim nici la podurile luate de pîrae a doua zi după inaugurare în urma unei ploii de primăvară, ci la o dezolantă caracteristică a spiritului romînesc, care nu iubește nici monumentalul și nici tenacitatea realizării infinitului mic și migălos. (Între cei doi poli ai creației există o corelație). Fiul unui mare furnizor de materiale pentru clădit din București îmi povestea odată cum, de cîteori vine o comandă nouă și oferă diversele calități de pietriș ori de ciment pentru construcția casei, totdeauna îi sînt preferate calitățile inferioare care nu asigură durata decît pentru cîteva generații, chiar în cazul cînd cel care își face o casă nouă dispune de mijloace financiare suficiente. Instinctul continuității familiare în timp este prea puțin dezvoltat la noi. Prin contrast ridici ochii la clădirile de piatră din Leipzig sau Berlin, menite a înfrunta veacuri și a adăposti odraslele viitoare, neam în neam, până la spița cea din urmă.

Iubirea monumentalului arhitectural, politic și cultural nu e poate o însușire a rasei, ci a momentului istoric care imprimă individului izolat o anumită seriozitate, adîncire a muncii și simț

puternic al răspunderii față de colectivitatea din care face parte. Până înainte de războiu era poate și ciudată la noi această conștiință "burgheză". Luptele politice erau piruete de baletiste îmbrăcate în roz, care fac grații și plecăciuni savante înainte de a începe dansul. Take Ionescu, „guriță de aur“, era cocheta *en vogue* a acelor vremi, care avea de luptat din greu cu pleava fetelor bătrâne junimiste și cu netalementele boeroaice în vîrsta critică din partidul conservator. Intîlnirea lor în Parlament — pentru cel care a avut curiozitatea să parcurgă după războiu dezbaterile parlamentare antebelice — îți face impresia rivalității unor păpuși fardate, mimînd tablouri gingașe cu păstorițe, Marie-Antoinette construită din zaharicale, Dafnis și Chloe jucîndu-se de-a amorul. Li caracterizează în ultimul grad lipsa răspunderii și a conștiinței nevoilor colectivității pe care o reprezintă. Cetiți dezbaterile din 1907 și 1913: veți căpăta un desgust profund și vă lecuiți la sigur de admirația necondiționată pentru înaintași. Numai cu începutul lui 1914 și cu dezbaterile la chestiunea agrară începe să se simtă puțin din viforul apropiat și din tragicul situației. Dar și atunci candididul agramat cu gura de aur se miră cum se poate cita Schmolter și alți sociologi (raportorul din 1915) la chestiunea agrară, cînd poate fi evident tratată cu panglicute și parfum de trandafiri.

Chiar faimoșii junimiști nu erau decît un club de înăcriți și nenorociți că sînt obligați să trăiască și să facă politică pe malurile Bahluiului și Dîmboviței, în loc să se amuze pe Spreea, Neckar sau Sena. Lipsiți de generozitate și chiar de curiozitate pentru peisagiile natale erau sau niște egoiști spirituali gen Pogor, sau dictatori ratați gen Petrică Carp, sau belferi care luau în antrepriză un poet genial devalma cu o lotă de mediocrități, refuzînd acces și tratînd ca pe servitori un Ion Creangă. Scrisoarea unde acesta se plînge că i s'a frîntit ușa în nas, comunicîndu-i-se prin valet că marele Buda nu-i acasă, e un document prețios care stigmatizează și lămurește multe echivocuri. Dar despre aceste răfuei care prin naturală asociație de idei îmi revin în minte ar trebui vorbit cîndva, cît mai pe larg, uitînd minciunile și mînușile...

*

În cercurile economice din Leipzig unde am putut să culeg cîteva informații, datorită unui amic berlinez născut aici, s'a discutat mult — a fost poate centrul și noutatea cea mare în care se învîrtea curiozitatea lor avidă — despre împrumutul german în România, cu zigzagul tratativelor și cu perspectivele pe care le-ar putea deschide. Nu se uită, de pildă, rolul capitalului germano-austriac în România dinainte de războiu, iar geografia nu e franțuzească, ci aproximativ exactă. Uneori, chiar măgulitoare: „moștenitorii adevărați ai împărăției austro-ungare cu misiune economică și culturală identică“, cum îmi spunea cu politețe unul dintr'însii. Germania care este lipsită de debușuri în urma „șireteniei și hoșiei engleze“.

îngenunchiată sub povara plășilor planului Dawes, găsește o ocazie salvatoare unde poate să-și plaseze mărfurile sale și să dea de lucru legiunilor de muncitori în șomaj. (Numai la Berlin sînt întreținuți de Stat prin ospătări populare quasi-gratuite—cîțiva pfennigi masa—și un ajutor de 12 R. M. săptămînal de persoană, peste un sfert de milion de lucrători). Prin reluarea unor raporturi economice mai strînse, ambele părți nu ar avea decît de cîștigat. Ziarele germane au analizat pe larg și consacrat multe pagini acestei chestiuni. In editorialul lui *Berliner Tageblatt* din 2 Mart sînt cuprinse și toate piedicile care îi stau în cale, precum și amicii săi. Oponerea cercurilor industriale romînești pare nișel cam curioasă de vreme ce „die rumänische Industrie könnte die aus Deutschland zu beziehenden Materialien in Ermangelung entsprechender Rohstoffe gar nicht selbst herstellen“. Și aceasta pe bună dreptate. Mai delicată pare cealaltă întrebare, dacă nu cumva o preferință pentru industria germană nu ar fi rău văzută de statele în orbita cărora statul român navighează politicește, adică Franța și Anglia. Imprumutul italian al d-lui Manoilescu a ușurat calea, creînd un precedent care a fost lipsit de influență asupra situației politice externe, fiindcă nu mult timp după încheierea lui a fost semnat și tratatul franco-romîn, cu toată răceala dintre Quai d'Orsay și Mussolini. Acest precedent este acum invocat de presa germană care pledează pentru întărirea relațiilor financiare dintre Germania și România. *Berliner Tageblatt* a comentat cu simpatie ancheta din *Argus* a d-lui Grigore Gafencu și a analizat cîteva din punctele problemei :

1 Pentru refacerea utilajului învechit și insuficient al căilor de comunicație, România are nevoie de grăbnice și importante credite străine.

2 O înțelegere între cercurile economice respective este de cel mai mare interes pentru România, care ar mai putea fi astfel pusă în relații cu capitalul american și cu economia Europei centrale.

3 România trebuie să iasă din izolarea sa și să intre în ritmul Europei noi, care prin furnizare de material și credit ar putea să grăbească reconstrucția și dezvoltarea sa.

Iar, ca încheiere, vechiul și justul argument că dușmăniile dispar cînd interesele coincid. S'ar mai putea adăoga, că puțin ozon german în dansanta atmosferă pariso-dîmbovițeană n'ar strica, ci i-ar mai trezi puțin la realitatea lor specific națională, care necesită grăbnice măsuri de îndreptare. E ciudat de remarcant, că istoria influenței germane în România însemnează nu contrafacerea sufletului românesc—cum s'a întîmplat cu influența franceză—ci o cîștigare mai îndeaproape a conștiinței naționalității și destinului propriu (Eminescu, Coșbuc, etc)...

Petre Marcu-Balș

Cronica externă

Condițiile Păcii: Apropierea franco-germană

„L'homme passe sa vie à raisonner sur le passé, à se plaindre du présent, à trembler pour l'avenir“.

Rivarol

Raporturile franco-germane constituiesc problema esențială a organizării păcii. Europa are nevoie de o alcătuire pacifică pentru ca să-și asigure destinele, printr'o conviețuire sprijinită pe un sistem economic solidar, și pentru ca să-și mențină supremația prin posesiunea debușeurilor și a izvoarelor de energie și materii prime din alte continente. Astăzi, mai mult ca totdeauna, colaborarea europeană devine o chestie vitală pentru acest continent; amenințat de concurența americană, tulburat de lichidarea războiului și periclitat de alarma din colonii. Nu este o singură problemă, în viața contemporană, care să intereseze existența unui stat fără să fie legată de bazele însăși ale continentului. Pe deoparte, istovirea de pretutindeni a bogățiilor naționale în raport cu creșterea considerabilă a nevoilor populare; pe de altă parte, raporturile zilnice dintre națiuni cer soluții internaționale pentru mai toate preocupările serioase ale statelor moderne.

Vorbindu-se adesea despre izolare și egoism se face tocmai prin aceia o dovadă că ceiace era înainte de războiu o metodă suficientă de guvernare, devine astăzi o mizerabilă încercare de viață în afară de cadrul ei natural. O țară care-și organizează viața dincolo de limitele colaborării continentale se elimină cu încetul din mentalitatea mondială, unde nu mai poate avea valoarea unui element constitutiv. Un schimb activ de ser-

vicii stabilește erarhia internațională și garantează poziția unei țări în măsura cooperării proprii. Fiindcă, orice s'ar spune, există o conștiință internațională, după cum a dovedit-o războiul, care a asociat aproape toată lumea la eforturile Antantei, și după cum o probează lichidarea războiului, care grupează majoritatea statelor în afirmarea restabilirii unui just echilibru între foștii beligeranți.

Organizarea Europei este însă imposibilă împotriva unei apropieri franco-germane. Aceasta este capitală nu numai pentru faptul că se înlătură astfel marele conflict istoric, dar fiindcă aceste forțe reunite pot garanta pacea în fața oricăror încercări ostile. Franța și Germania inamice întrețin o tristă și neîntreuptă dușmănie între sateliții lor continentali. Societatea Națiunilor s'ar împărți și, în fața celor mai grave împrejurări, ar oferi lumii, în locul unei hotărâri masive, tulburarea proprie. Anglia poate încă să amelioreze conflictele surde, dar, din ce în ce mai nesigură de puterea sa mondială, ea poate să renunțe la complicațiile continentale.

Rapidă și eficace, o colaborare franco-germană este o garanție primordială a autorității Societății Națiunilor. Altfel, politica este paralizată, juridicește expusă la interpretările și lacunele pactului, Societatea de la Geneva și-ar găsi sfârșitul tocmai când ar trebui să-și afirme puterea.

Pentru ca o colaborare să fie posibilă, ea are nevoie de o adâncă și continuă justificare. Statele europene trebuie să fie pătrunse de ideea că trăesc dintr-un sistem de civilizație comun și că se hrănesc și progresează din izvoare comune. Interesate la aceleași condiții, participând la exploatarea și bogățiile comune, ele se vor asocia conștient la o organizare unică și prosperă. Vechile prejudecăți ale superiorităților naționale și de rase trebuie înlocuite cu ideea că în orice civilizație națională se găsesc elemente străine și fundamente identice și că contribuția unei țări este răsplătită de aceea a alteia. Populațiile pun laolaltă un trecut istoric sau nădejdi și puteri viitoare și în diversitatea lor însăși se găsesc principiile eternelor reîmprospătări.

Nu este însă de ajuns să se vorbească de o apropiere franco-germană în termeni vagi. Formulele curente cuprind nenumărate prejudecăți și servesc de obicei doctrinele contrare cu o egală valoare. Sprijinite pe un „trecut istoric”, cristalizând vicisitudinile moarte, ele perpetuează o dușmănie inactuală. Un fapt istoric este tot așa de bine un argument în analogie ca și prin contradicție. Un eveniment despărțit de împrejurările în care s'a produs nu mai are nici o semnificație și nu poate fi un exemplu. Faptul că între Franța și Germania au avut loc numeroase războaie nu însemnează numai decît că între aceste două țări trebuie să fie mereu războaie. Cauzele care le-au produs s'au modificat, echilibrul politic a luat altă dispoziție, condițiile eco-

nomice s'au schimbat și două țări care s'au luptat pentru expansiune în aceleași direcții, se pot asocia din nevoia comună de a-și garanta existența.

Doctrina pacifistă ține seamă de două elemente noi dar de o esențială importanță: 1) *democratizarea progresivă a statelor*, în sensul că masele participă mai deaproape la conducerea statului. Ele își dau mai bine sama de nevoile proprii și pot măsura mai cu prudență sacrificiile vitale pe care trebuie să le facă în raport cu scopurile care li se propun. Odinioară, interesele restrinse ale unei infime clase conducătoare, sau răzbu-narea unui dictator, sau principiile dinastice amenințate, sau orgoliul cavalerilor alarmau popoarele. Astăzi, națiunile civilizate pretind o justificare a acțiunilor importante. Politica pierde zilnic din caracterul misterios de odinioară și deciziile eroice cer consimțământul popular în locul ascunselor „rațiuni de stat“.

2) *Preponderența economicului asupra politicului*. Războaiele de prestigiu, de rasă, de religii, de odinioară, în care fanatismul avea un rol principal, devin rare; în locul lor, s'au înmulțit războaiele pentru interese materiale. Este în joc mijlocul de traiu al națiunii, al cetățeanului. Acesta însă este mai sesizabil, mai controlabil și, mai ales, mai propriu pentru o tranzacție, pentru o organizare tehnică. Litigiul poate fi supus arbitrajului și divizat după condițiile justiției și chiar ale oportunității.

Și apoi, cum se mai poate propune astăzi un războiu de îmbogățire unei națiuni care știe bine că mijloacele actuale ca și întinderea luptei ruinează chiar pe învingători!

Dealtfel, organizarea păcii cere, cel puțin, tot atîta pricepere, calmă și sigură, și tot atît eroism ca și o întreprindere războinică. Un mare curaj intelectual, o neînduplecată conștiință cetățenească, o cunoaștere adîncă a problemelor internaționale, iată destule virtuți și ocupații pentru un om de stat.

Care au fost cauzele conflictului franco-german?

Lupta pentru hegemonia politică în Europa, concurența în cucerirea coloniilor, afirmarea vehementă și diversă a valorilor culturale.

Hegemonia politică în Europa și-a pierdut aproape tot prestigiul și toate beneficiile. Problema europeană nu-și mai găsește, în cadrul vechiului continent, satisfacțiile utile de odinioară. Statele, mici sau noi, nu mai pot fi îndrumate cu autoritatea arbitrară de altădată, nici exploatare de voința suverană a unui mare protector. Libere, națiunile își servesc interesele după condițiile pieții mondiale. Organizarea complicată a comerțului, dezvoltarea industriei lasă inițiativei particulare posibilitatea orientărilor independente. Apoi, statele mari din Europa trebuie să lupte pentru conservarea posesiunilor de aiurea și contra concurenței celorlalte continente. Nu mai e vorba de expansiune, ci de conservare. Pentru aceasta au nevoie statornică.

de liniște și securitate în propriile frontiere. Altfel, nici unul nu va putea întinde până în Pacific garanțiile eficace ale prosperității naționale.

Fără pace în Europa, nici o colonie nu va mai accepta protecția costisitoare a metropolei. America, bogată și organizată, ridică în fața Europei pretențiile unei înfloritoare dezvoltări. Asia, stăpînă a tehnicii occidentale și familiarizată cu principiile naționalității și libertății publice, își reдеșteaptă vitalitatea adormite. Națiuni vechi, mari și prospere nu așteaptă decît să-și elibereze tradițiile și puterile de viață proprie.

Ce mai însemnează hegemonia în Europa față de marile nevoi extra-continentale?

Dealtfel, în epoca noastră, lupta pentru întietate nu se poate da între Franța și Germania. În distribuția bogățiilor ca și în cearta pentru debușuri, cele două țări nu se întilnesc într'un domeniu comun. Vom vedea mai tirziu că materiile prime posedate respectiv sînt complimentare, iar producția specifică a fiecărei țări este cu totul deosebită de a celeilalte.

Germania și-a isprăvit marea luptă de unificare. Astăzi a intrat chiar pe calea unei democratizări republicane. Vechile sisteme de guvernare, criteriile polițice de odinioară, prestigiul teafăr al ideii de forță nu mai sînt oportune. Dacă revendicările sale drepte pentru ameliorarea condițiilor tratatului ar fi satisfăcute, Germania ar putea accepta sistemul arbitrajului internațional în locul mijloacelor proprii.

Problema coloniilor este una din acestea. Cauza de războiu până acuma, trebuie îndepărtată cu orice preț. Dacă justificarea colonizării în ochii Occidentului stă în civilizația metropolei, în nevoia de resurse și de debușuri pentru producții, ca și în populația sa numeroasă și prolixă, ce se poate răspunde Germaniei, prosperă și strînsă în frontierele continentale? Apoi, Europa are o esențială nevoie să se înfățișeze solidară în fața pretențiilor de emancipare. O țară mare din Europa, care nu ar fi interesată la conservarea acestei situații, ar putea, prin intrigi și propagandă efectivă, să o pericliteze cea dintăiu. Rusia oferă astăzi un exemplu slab pe lingă ceiace ar putea face Germania. Absorbită acum de pozițiunea sa continentală, nu a purtat încă această problemă în fața Societății Națiunilor. Va fi în curînd una din cele mai grave. Deocămdată însă apropierea franco-germană, în alcătuirea sa progresivă, se poate preocupa de alte chestii.

Ceiace este mai adînc și mai trainic în acest conflict este deosebirea culturală. Intre Franța și Germania nu există o naturală și iremediabilă concurență economică. Din contra, Franța, cu regiuni variate și fertile, poate produce în întregime hrana necesară populației proprii. Țară în majoritate agricolă și cu un număr măsurat de locuitori, ea nu are o vitală nevoie să-și

întrebuințeze brațele la transformarea industrială a materiilor prime venite de aiurea. Liberă de problema zilnică a traiului comun ca și de o minuțioasă concurență în propriile frontiere, cu un mare trecut istoric și un gust recunoscut, Franța se consacră industriei de lux. Producție originală și delicată, improprie la o complectă standardizare, de o vinzare relativ limitată, ea nu determină nici o adîncă mentalitate comercială și nici vaste capitaluri. Fără nevoia de a deveni industrială prin excelență și fără o reală vocațiune, Franța are alte tendințe în dezvoltarea sa istorică. Războiul a constrins-o la o lecțiune de adaptare la condițiile nouă de producție, la organizarea națională a unei necesare industrii. Populația sa însă nu vrea să facă o meserie națională din ceace a fost o necesitate oportună și se mulțumește cu agonisirile mărunte și liniștite de până acuma. Tot războiul i-a readus bogatele resurse ale Alsaciei-Lorene. Metodele de exploatare germane întrebuițate acolo, capitalurile mai mari din Germania ca și un interes comun au îndemnat proprietarii de pe malurile Rinului la o colaborare.

Germania este din contra o țară cu pămîntul steril și cu o numeroasă și prolixă populație. Ea trebuie să-și găsească în afară hrana și deci să producă pentru export elemente de schimb. Germania este obligată să se industrializeze fără încetare și să-și adapteze mijloacele la o producție abundentă. Articole care să se vîndă cît mai mult și oriunde, care să devină esențiale pentru o viață civilizată și capabile deci să fie schimbate în orice parte a lumii pentru alimente și materii prime. Din această inevitabilă industrializare decurge neapărat o înflorire a capitalismului și o tendință economică în mentalitatea publică. Dar în aceiași vreme, o luptă neîntreruptă cu celelalte state producătoare de aceleași articole. Cu Anglia și America; nu însă cu Franța. Numeroasele carteluri instituite de curînd o dovedesc cu prisosință și industriașii din amîndouă țările dau un exemplu lor oamenilor politici și intelectuali.

Lucrurile acestea sînt așa de bine cunoscute, încît ar fi de prisos să le amintim dacă în opinia unora n'ar continua să existe o greșită convingere despre imposibilitatea apropierii franco-germane. Intre Franța și Germania nu există nici o cauză permanentă de ostilitate. Dușmănia actuală este poate ultima reminiscență a vechilor condiții politice din Europa. Echilibrul din acest continent s'a schimbat și lupta pentru întregirea națională a Germaniei s'a sfîrșit. Aceste două țări se pot apropia dacă Franța acceptă, cu un minut mai de vreme, să îmbunătățească consecințele tratatului din Versailles și dacă ambele țări consimt se studieze împreună condițiile unei reîmpăcări morale.

Războaiele de până acuma au făcut să se afirme de o parte și de alta a Rinului că valorile intelectuale și forțele politice respective sînt contradictorii. Lupta pentru hegemonia politică a pro-

dus o luptă pentru întăritatea culturală. Ambele țări, crezând în importanța absolută a virtuților naționale, și-au atribuit un domeniu ilimitat de dezvoltare proprie. Mai veche în istorie și moștenind direct cultura greacă și tradițiile de ordine și legalitate romane, Franța a avut mândria să păstreze intactă această ereditate. Germania, așezată mai târziu pe teritoriile extreme ale imperiului roman și aducând în existența Europei un suflet mai tulbure, a pretins să cucerească tradițiile înaintașilor. S'a arătat mai avidă la început și mai fidelă, dar sufletul propriu a acceptat mai ușor armătura decît direcțiile ideale ale spiritului greco-roman. Principiile externe ale administrației și legalității romane se recunosc din vreme în alcătuirea statului german. Puterea suverană a statului și prestigiul intact al instituțiilor au limitat întotdeauna extravaganțele individuale în Germania. Secretul colectivității n'a fost tulburat de drepturile cetățeanului. El a primit fără dificultate comandamentele națiunii conștient că fără această supunere condiția sa însăși ar fi periclitată de necesitățile mobile ale existenței sale etnice. Dar sufletul german, neîmpăcat de acest sacrificiu, mai confuz, de un eroism primitiv și de o neistovită mișcare, și-a revărsat în producția sa culturală, prisosul unei vitalități strivită de armătura socială. Ideile primordiale din cultura poporului german cuprind toate virtuțile de mobilitate și de permanentă transformare. Un proces de eternă devenire, de revărsare masivă se recunoaște în orice filozofie germană. Proces misterios și fatal, dar care cuprinde într'atît preferințele sufletului național, încît cetățeanul german a consimțit să vadă în izvoarele lui nebănuite origina instituțiilor sociale. Un fel de misticism social s'a născut din nevoia de a accepta o puternică disciplină exterioară și din credința profundă în virtuțile procesului de devenire. Ideia de ordine s'a consolidat, neștirbită de examenul liber al raționaliștilor. Statul a primit o putere exorbitantă care se afirmă suverană în fața oricărei voinți exterioare. El nu acceptă afirmații individuale; nu îngăduie decît gesturi colective pe care le ordonă în interesul necontrolabil al națiunii. Statul nu este un mijloc, este un scop, în care se intrupează toate aspirațiile cetățenești și care are dreptul la toate prerogativele. Toate virtuțile doctrinelor de mobilitate, toate credințele în neîncetată devenire se sfîrșesc în această gigantică realizare; puterea statului satisface toate năzuințele individuale. Stat nou, alcătuit din biruințe și consolidat în plin progres național, n'a avut nevoie de altă justificare a acțiunii sale zilnice.

Franța s'a născut dintr'o transformare continuă a imperiului roman. Ei nu i-a fost dat să aleagă liberă numai unele dintre tradițiile antice. Dela început, în sufletul Galilor s'au amestecat gloria Atenei și ruina Greciei, ca și biruințele Romei cu declinul imperiului. Ea a moștenit instituțiile cu o elementară capacitate să le conserve, dar, cunoscîndu-le istoria și vicisitudinile, și cu o ascunsă neîncredere. Dela Greci, Franța a moștenit raționalismul.

O primordială plăcere intelectuală de a examina ideea și obiectul, de a le justifica existența, de a le sfărma prestigiul în favoarea unui silogism. Iată cele două cauze care au contribuit la nenumăratele schimbări de regim din Franța. Nici o țară civilizată n'a cunoscut atâtea forme de guvernământ păstrându-și intacte aptitudinile ideologice. Franța este prin excelență raționalistă. Moștenind principiile catolice, le-a supus la memorabile controverse, revoluțiile și democrația le-a realizat în numele aceluiași raționalism. Drepturile omului, ideile de egalitate și libertate au fost declarate sub semnul rațiunii. Civilizația franceză este fondată pe silogism. Mijloc extern și practic de cunoaștere, el a slujit cel mai bine nevoia de evidență a acestui popor. Dar mai apt să determine condițiile de simetrie decît legăturile interne, lasă în afară preocupările despre substanța însăși a lucrului. Singurul dogmatism al culturii franceze a fost formal: el a constatat în credința asupra eminenței rațiunii. În afară de aceasta, spiritul francez a crezut cu grație: cu îndoială.

Dar liberul examen aplicat fără încetare și fără nici o limită, în Franța ca oriunde, ar produce o stare de anarhie dacă nu ar fi temperat de un relativism ce împiedică concluziile intransigente precum și de încrederea în câteva noțiuni metafizice: progres, egalitate, etc. Spiritul n'ar mai avea nici o securitate și nici o satisfacție. Civilizația franceză păstrează deci câteva colone anice.

Statul a avut epoci de putere și autoritate nelimitate, dar repede a devenit un mijloc superior pentru garantarea existenței și prosperității individuale. Adoptînd democrația mai de mult, Franța a consacrat principiile de libertate în detrimentul doctrinelor de autoritate. Ordinea este astfel garantată de datorii traiului în comun și de o lungă și voluntară disciplină intelectuală.

În Franța, „rațiunea de stat” se invoacă rar și responsabilitatea statului este adesea stabilită.

În Germania, „rațiunea de stat” frînge zilnic orgoliul individual și comandă permanent supunerea cetățeanului.

În Franța, cultura națională caută mai ales condițiile exterioare ale lucrurilor, raporturile dintre ele; Germania se trudește se afle esența lor însăși. Ideea de relativ și de finit domină gîndirea franceză. Ea își afirmă neconținut dreptul la un liber examen. Gîndirea germană, mai misterioasă și nesăturată, ajunge la un adevărat dogmatism în materie socială și se lasă tulburată de noțiunea infinitului în cercetarea sa intimă.

Cam așa se definesc, în mod contradictoriu și foarte sumar, cele două culturi în dezvoltarea lor istorică. Ele au însă comune elementele esențiale. Ambele fac parte din ceiace s'a numit și este „spiritul european”. Civilizația greco-latină și creștinismul au nutrit aceste două popoare.

Ultimul secol se caracterizează prin apropierea culturilor europene. Veacul al XVIII-lea deja a îmbinat tendințele naționale

și astăzi se deosebește cu greutate ceiace este propriu fiecărei țări în mișcarea romantică de atunci. După revoluția din 1789, gândirea franceză a recunoscut în filozofia germană o nouă direcție. Istoria și critica din Franța s'au desfășurat în legătură cu hegelianismul. Pretutindeni, numeroasele legături de transport, exigențele civilizației, uniformizarea pe care a produs-o progresul tehnicii au contribuit să fuzioneze conceptele naționale, să le facă mai cuprinzătoare, să le universalizeze.

Mișcările politice s'au întins asupra Europei și au propagat ideile de libertate și de egalitate. Ele au început să ia o accepțiune comună. Franța și-a tulburat oarecum categoriile simetrice și cristaline ale vechiului său raționalism. Germania a adoptat tendințele democrației franceze și a consimțit, în cele din urmă, să înlocuiască erarhia aristocratică sprijinită pe forță din vechea sa legislație prin formele mai egalitare ale constituției dela Weimar. Dacă, cum este natural, democrația germană se consolidează în cadrul republicii, între sferile politice din ambele țări nu va mai fi nici o incompatibilitate și nici o secretă dușmănie.

În orice caz, una din condițiile esențiale ale apropierii franco-germane este o reciprocă penetrațiune culturală, o dispoziție favorabilă la studiul respectiv al literaturii și filozofiei naționale. Astfel s'ar recunoaște cu ușurință origina comună acelor două culturi, dar, mai ales, respectabilele lor virtuți. Și într'o țară și în alta, s'ar crede cu drept cuvânt că numai în colaborarea lor reală s'ar găsi garanția necesară a prosperității europene.

Ultimul războiu a ruinat bogățiile materiale, dar a devastat deasemenea energia spirituală și superba ei vanitate. În toate țările, s'a vorbit despre „declinul Europei”. Peste tot, s'a zdruncinat noțiunea absolutului. Neliniștea Europei poate găsi în mutuale concesiuni calea restaurării. Rinul este axa ei.

Problema culturală este însă de o lungă și pretențioasă realizare. Ea cere, înainte de toate, o ameliorare a condițiilor politice. Lichidarea războiului, prin aplicarea tratatului din Versailles, prevede nenumărate sancțiuni, care nu pot decît să împiedice o adevărată politică de pace. Obligațiile germane față de Franța sînt de o continuă și lungă executare, iar garanțiile înființate de Tratatate sînt de o natură prea manifestă și de aceea insuportabile. Clauzele economice, în urma diferitelor novații, s'au redus la un sistem real, precis în executarea lui și supraviețuiește de organele create de Comitetul Dawes. Rigorile politice, acordate puterilor creditoare de dispozițiile Tratatelor, au devenit aproape superflue. Caracterul lor esențial a rămas astăzi mai mult vexant decît eficace, mai mult patriotic decît pacific. Ele nu pot continua. Franța va găsi în curînd la Geneva o invitație fermă la măsuri de conciliere, dacă politica sa proprie nu i le va furniza mai din vreme. Interesul Franței este însă să părăsească anticipat drepturi inutile. Astfel, dînd un exemplu de generozitate, ar stimula opinia germană spre o

necesară apropiere, și ar găsi, materialmente, o utilă recompensă. Politica de concesiuni mărunte practică actualmente dă o impresie de slăbiciune și nu este de nici o eficacitate. Germania găsește în ea nenumărate biruințe și se antrenează la o luptă fără preget. Ea însăși nu se consideră legată de nici o datorie de reciprocitate și lumea nu poate aprecia un gest francez.

Care este revendicarea esențială a opiniei germane ?

Evacuarea anticipată a teritoriilor renane.

Articolul 428 din Tratatul dela Versailles institue această garanție în vederea executării acestui Tratat. El acordă Puterilor aliate și asociate dreptul să ocupe teritorii situate la stînga Rinului pentru o perioadă de 15 ani începînd de la punerea în vigoare a Tratatului. Articolul următor organizează un sistem de evacuări parțiale și succesive în cazul cînd Germania îndeplinește obligațiile garantate. Art. 430. prevede prelungirea ocupației în cazul contrar; iar articolul 431 promite o eliberare anticipată imediat ce Germania ar satisface obligațiile sale.

Care este sensul și valoarea acestei ocupații ?

Ea garantează executarea clauzelor privitoare la plata reparațiilor, la dezarmare și constituie deasemenea o măsură de securitate.

Germania consideră că chestia reparației, rezolvită — provizoriu — de planul Dawes, este intrată pe calea execuției regulate și supravegheată de autorități internaționale. Ea nu dă actualmente nici un motiv de neliniște. Pretențiile germane tinzînd la ameliorarea planului Dawes prin reducerea plăților viitoare, vor fi adresate instanțelor competente și deciziile acestora respectate ca orice hotărîre judecătorească. Ocupația renană este deci, pentru opinia germană, inutilă.

Pe de altă parte, Germania consideră că a satisfăcut obligații privitoare la dezarmare și că faptul a fost confirmat de Societatea Națiunilor — deci și de Franța — care a admis-o ca membră, respectînd articolul 1 al Pactului. De altfel, pretinde opinia germană, controlul armamentului fiind trecut pe seama Societății Națiunilor, această garanție nu mai corespunde noului sistem.

În sfîrșit, că securitatea Franței este garantată de pactul dela Locarno și de Societatea Națiunilor.

Din contră, Franța afirmă că garanția instituită de art. 428 este necesară executării continui a planului Dawes, că dezarmarea Germaniei nu este realizată și că securitatea sa pe Rin nu este încă consolidată.

Desigur că adevărul este la mijloc. Între punctul de vedere francez și cel german este loc pentru o tranzacție. Aceasta este singura filozofie a politicii și cea dintăiu virtute în istorie. Germania ar putea-o obține dacă ar arăta mai multă sinceritate în chestia dezarmării, dacă ar ușura condițiile — mutual utile — unei colaborări industriale și ar oferi anume avantajii financiare (mobilizarea obligațiilor, etc.). Franța ar putea-o

oferi căpătînd beneficii economice și dobîndind o masivă satisfacție politică. Este de altfel evident că, în ceiace privește securitatea Franței, această garanție, fiind înființată pe un termen de 15 ani, nu acoperă perioada care ar putea deveni critică și care n'ar începe decît după expirarea acestui termen.

A doua revendicare a politicii actuale germane este ameliorarea regimului din Sarre, dacă nu imediată sa recuperare.

Articolul 45 din Tratat transferă Franței proprietatea absolută asupra minelor de cărbuni situate în bazinul Sarrei. Articolele următoare supun acest teritoriu la un regim internațional cu un guvern special numit de Societatea Națiunilor. La expirarea termenului de 15 ani, un plebiscit va avea loc pentru ca populațiile locale să decidă alăturarea lor definitivă la Franța sau revenirea la suveranitatea germană. În cazul cînd plebiscitul este favorabil Germaniei, paragraful 36 al Anexei îi acordă facultatea să răscumpere proprietatea minelor pentru un preț plătit în aur determinat de trei experți.

Germania pretinde, în principiu, să răscumpere astăzi minele, crezînd că în nici un caz populația din Sarre nu se va pronunța pentru suveranitatea franceză. Sau deocamdată, opinia germană s'ar mulțumi cu retragerea trupelor și organelor de control și administrație franceze, acceptînd ca Societatea Națiunilor să exercite o autoritate nevăzută prin organe locale. Ea a obținut deja satisfacții parțiale pe care guvernul francez le-a acordat prin concesiuni succesive, în lipsa unui plan deslușit de politică activă.

În sfîrșit, Germania reclamă un sistem general pentru dezarmare, care să se aplice uniform tuturor statelor.

Celelalte probleme, coridorul Dantzig, colonii, mandate, etc. ar rămîne la ordinea de zi a viitoarelor reuniuni ale Societății Națiunilor.

Franța desigur are dreptul să se gîndească la securitatea sa cu grija pe care i-o însuflă istoria proprie. Ea trebuie să-și păstreze alianțele regionale ca o garanție necesară pentru politica sa de apărare. Oriunde ar fi amenințată pacea Europei, situația Franței s'ar resimți. Dar în nevoia sa de a conserva structura actuală a Europei, ea va aduce desigur un înțelept spirit juridic. Pentru ca să salvezi un principiu trebuie să-i asiguri, în aplicarea lui, atîta supleță încît să poată cuprinde noile exigențe ale unei realități vii. Art. 19 al pactului oferă o sursă legală pentru această adaptare oportună.

Germania, îndeplinindu-și evoluția pe calea democratică, se va adapta, poate, la mijloacele de legalitate internațională preconizată de Societatea Națiunilor. Ea nu poate lupta contra Occidentului fără să-și slăbească propriile forțe și să-și nimicească prestigiul civilizației.

Const. I. Vișoianu

Cronica ideilor

Ultimul aspect al democrației

Dacă cineva ar interviua astăzi pe un mare industriaș englez, înscris în partidul liberal de doctrină manchesteriană, ori pe un mare bancher francez, republican de centru, asupra convingerilor lor politice, de foarte multe ori răspunsul e previzibil: ei se vor declara partizani ai democrației. Acest răspuns va fi dictat de cele mai multe ori de o rațiune doctrinală sau istorică. Orice membru al burgheziei știe că clasa lui e aceea care a făcut revoluția pentru libertate în 1789. El știe că în decursul secolului al XIX-lea clasa mijlocie, după învățătura marelui revoluționar, ori după pilda engleză a apărut cu dirză convingere o bună parte din programul și idealul pe care-l numim astăzi democrație. În numele acestui program au pierit în luptă cu reacțiunea o serie întreagă de martiri ai burghezimii. Orice capitalist actual, reamintindu-și doar câteva date istorice, are dreptul să revendice pentru el realizarea democrației.

Dar lucrurile s'au schimbat simțitor de atunci. Există în evoluția vieții sociale un fenomen destul de curios: acela al *rezidurilor*. Colectivitatea mai păstrează de multe ori o serie de forme și de valori, cu toate că realitatea care le servește oarecum de suport s'a schimbat demult. La fel cu clasele sociale. Scopul și programul lor e mobil, se găsește în continuă transformare. Revendicările lor își schimbă mobilurile, pretențiile, după desfășurarea faptelor. Logica de clasă se adaptează mereu la împrejurări, creind teorii adecuate care să justifice nevoile ei. De multeori însă aceeași logică de clasă mai păstrează, poate în mod ipocrit, poate inconștient, unul din idealurile ei mai vechi. Aceste vechi principii nu mai corespund de loc moravurilor și necesităților prezente. Conservarea și afișarea lor poate să mai servească încă: poate înșela pe nepreveniți,

pe naivi, servește de mască la o mulțime de acțiuni care fără de această ipocrizie ar părea odioase. Când o clasă, care nu mai are nimic democratic, se întitulează totuși așa, aceasta înseamnă cel puțin că ea se mai jenează încă să-și mărturisească cinic intențiile. Dacă după La Rochefoucauld „ipocrizia e omagiul pe care vitiul îl aduce virtuții“, atunci măcar prin această indirectă scuză, clasa socială care a părăsit idealurile filantropice devine ceva mai puțin antipatică. Pentru un motiv sau pentru altul, fapt e că majoritatea marelui burghezii apusene se mai întitulează încă reprezentanta democrației. Dar acest regim, a încetat demult să mai fie servit și întreținut de această clasă. Pretențiile ei pot fi justificate pentru trecut, în nici un caz nu mai sînt justificate de situația prezentă a faptelor.

* * *

Știm astăzi cu precizie că democrația e efectul politic al unei mari revoluții economice, anume al formațiunii capitalismului. O anumită formă de capitalism a existat și în antichitate. L-au cunoscut Romanii și Grecii și poate încă și vechile imperii orientale. Dar odată cu creștinismul și cu năvălirile barbare, se știe că aspectul politic al Europei s'a schimbat.

Economia a redevenit patriarcală, sub forma ei feudală, care amintea de vechea organizație economică a familiei. Clasa care reprezintă această formă economică, noblețea, a jucat un rol deosebit în stat. Dar, încetul cu încetul, încă din secolul al XIII-lea, după cum a arătat W. Sombart, capitalismul a început să se formeze, din relații de schimb la început rare și sporadice, apoi din ce în ce mai frecvente. Până în secolul al XVIII-lea, în timp de câteva secole, averile s'au acumulat cu încetul, comerțul s'a dezvoltat biruitor la orașe, o populație întreagă cu caracter urban, a început să trăiască din schimbul comercial. Burghezia era formată. Ii lipsea doar recunoașterea legală printr'o constituție și printr'un cod, fiindcă, cu toate că noblețea nu mai reprezenta nici o importanță economică, (redușă în stare parazitara, ea trăia la Versailles sau în jurul altor curți, consumîndu-și încetul cu încetul avuțiile) ea mai avea totuși o anumită importanță politică în stat. Pentru desființarea totală a acestor forme caduce s'a înfăptuit marea revoluție franceză.

Vechea economie feudală, medievală, era bazată pe o mulțime de bariere, de reguli, de interdicte, în schimbul dintre producători și consumatori. Ea reglementa piața, prețurile și însăși producția prin regimul corporațiilor. Formarea unui puternic capitalism comercial nu mai putea suporta asemenea piedici. Comerțul se asfixia și îi trebuia aer.

Pe lângă capitalul comercial, datorit invențiilor din secolul al XVIII-lea, se infiripă îndată un al doilea fel de capitalism, pe care antichitatea nu l-a cunoscut: capitalismul industrial. Ca să funcționeze intens și în deplină securitate, fabrica are nevoie de libertate. Ca să-și exporte produsele, să poată găsi debușuri ea are nevoie de un regim vamal complet liber. Pentru dezvoltarea și expansiunea capitalului comercial, dar mai ales al celui industrial, burghezimea europeană a inventat doctrina libertară și pentru că avea încă nevoie de alianță cu clasele populare, a susținut oarecum și idealul egalitar al proletariatului, până s'a apropiat de victorie adică până către 1850. Progresele democrației susținute de triumful burgheziei au fost în adevăr remarcabile.

Intrucît libertatea convenea burgheziei, ea a fost apărată cu îndrjire. Atunci s'au creat marile figuri democratice dela Raspail și Barbès din epoca romantică la Gladstone și Gambetta din epoca pozitivă. În aceste timpuri, burghezia și democrația era unul și același lucru. Deaceia Karl Marx, trebuind să lupte contra burgheziei, a combătut cîteodată și democrația, adică ideologia ei politică, suspectînd-o de ipocrizie și insuficiență.

Evoluția burgheziei către democrație a fost întreruptă însă către sfîrșitul secolului al XIX-lea. Capitalul industrial și comercial nu mai apar pe prima linie. Se formează o nouă specie de capital care va juca rolul primordial, anume capitalul financiar. K. Marx, el însuși adusese criticile sale capitalului industrial, dar nu prevăzuse acest nou aspect al acumulării avuțiilor. Industria și comerțul nu se mai alimentează din mijloacele lor proprii, ci emană, sînt finanțate de către bancă. Finanța e promotorul producției și al circulației. Toate societățile pe acțiuni sînt în mîna cîtorva bancheri. Dar această nouă fază a evoluției capitalului are o serie de efecte economice și mai ales politice.

R. Hilferding, care în această privință a continuat, cu a sa magistrală lucrare „Das Finanzkapital“, opera lui Marx, a descris o serie din aceste efecte. Mai întîiu banca își aservește toată viața economică. E despotul desăvîrșit al producției, care se acumulează într'afît, încît-ajunge în mîinile cîtorva. Fiind vorba de o trustificare, noțiunea de libertate nu mai are senz. Din contra apare, din ce în ce mai evidentă nevoia de constrîngere. Producția din națională, devine internațională, în sensul că ceiace întrece consumația internă tinde să se plaseze în debușuri externe, acaparînd piețele altor țări. De aici *imperialismul* caracteristic capitalului financiar. Tarifurile protecționiste, barierele vamale încep să lucreze peste tot. Era liber-schimbismului a trecut, pentru că să revie iarăși, era unui puternic mercantilism național. Popoarele se închid în granițe severe. Libertatea individuală nu mai are nici un senz. În locul ei apare națiunea economică, care tinde să oprime în jurul ei. Fiecare popor caută să domine economic pe cele din jurul său. De aici pregătirea, tenziunea care a dus la războiul mondial, efect direct al constituirii capitalului financiar și al politicii sale interna-

ționale: imperialismul. Mentalitatea care însoțește această politică economică e aceea care exasperează tendințele șovine. Opinia publică e condusă de câțiva financiari, care, prin specularea miturilor extrem-naționaliste, utilizează sentimentele populare pentru scopurile lor. Acesta e astăzi senzul fascismelor diferite, de după războiu, după cum acesta a fost senzul izbucnirii războiului mondial. America, Germania, Anglia, acum și Italia sînt angajate în această direcție. Burghezia care conduce în aceste țări nu mai este burghezia liberală, entuziastă, democrată dela începutul secolului trecut. E o clasă plutocrată, conservatoare, șovină, adesea reacționară. În anumite privinți, ca rol social ea a luat locul nobleței de altădată. Între un bancher de astăzi și un Gladstone ori Gambaetta, nu mai este nimic comun. Burghezii actuali, nepoții romanticilor libertari și egalitari de acum 70—80 ani, nu mai corespund idealurilor părinților lor. Faza eroismului generos a trecut demult. Democrația actuală nu mai e democrația burgheză.

Pe de altă parte nici proletariatul, nici partidele socialiste sau cele comuniste nu susțin politica democratică, fiindcă o consideră mediocră, un simplu paliativ și mai ales fiindcă ei se pun dintr'un punct de vedere strict de clasă, își propun anume ca atunci cînd vor veni la putere să instaurze dictatura proletariatului. Boicotată de proletariat, boicotată de burghezie, pe ce se susține atunci democrația actuală, pe care faptele ne-o indică totuși trainică?

În primul rînd, fără îndoială pe micii burghezi, pe oamenii care nu fac parte nici din una, nici din cealaltă, din clasele extreme. Dar aceasta n'ar fi de ajuns. Motivul pentru care se menține democrația modernă, care are cu totul altă fizionomie și natură ca democrația veche, e altul. Ea formează cel mai excelent teren de neutralitate pentru clase prea antipodice și pentru lupta lor, ea înseamnă echilibrarea a două interese, care, fiindcă nu se pot satisface exclusiv, preferă un anumit armistițiu. Armistițiul modern între imperialism și comunism, compromisul acesta diplomatic, constituie esența democrației actuale. Dictatura patronală e imposibilă fiindcă proletariatul e destul de puternic ca s'o împiedice, dar și dictatura proletariatului nu se poate realiza fiindcă capitalismul e încă viguros. *Democrația contemporană are un caracter tranzacțional.* Presupune concesiile reciproce ale celor două tabere adverse. Fiecare din ele preferă starea actuală de neutralizare reciprocă, destul de comodă în fond, față de victoria completă a inamicului. Pentru fiecare din cele două clase, democrația e inconvenientul cel mai mic. Și astfel și una și cealaltă, deși condamna principial, teoretic democrația, sînt silite să o susție. Altădată democrația reprezinta idealul politic al unei singure clase, revendicarea ei exclusivă. Astăzi regimul democratic numai e susținut anume de nici o clasă, dar e sprijinit de toată lumea din comoditate, ca o zonă diplomatică, pentru a evita turburări ori ciocniri prea violente, după cum în unele țări se apelează la un monarh străin, ca să se isprăvească competițiunile interne pentru putere. Toată lumea vo-

ește astăzi democrație, fiindcă e cel mai bun mijloc de a evita realizări extremiste.

Echilibrul se menține de o bucată de vreme. Din cînd în cînd el e rupt, cînd în favoarea patronilor ca în Italia ori Spania, cînd în aceia a lucrătorilor ca în Rusia. Tendința de restabilire a echilibrului se desinează, prin mișcările opoziționiste mereu constantă. Ceiace înșamnă că forțele sînt încă aproape egale și că democrația, în această situație, e încă regimul cel mai firesc. Toate acestea pînă cînd echilibrul va fi rupt definitiv, poate în favoarea sîngiui, prin victoria decisivă a acestei tabere.

M. R.

Cronica teatrală

— BUCUREȘTI —

Programul.—Marioara Ventura

Direcția Teatrului Național a tipărit, pentru educația artistică a publicului, un program care—pe lângă subiectul piesei, distribuția și pozele actorilor—mai cuprinde cugetări cu autograful scriitorilor bucureșteni din preajma culiselor.

Spectatorii, veniți dela comptuar și dela bara justiției, au nevoie de puțin antrenament literar înainte de ridicarea cortinei.

Ei răsfoesc programul Teatrului și, după ce se opresc puțin la figurile zimbitoare ale actrițelor și la reclamele Caselor de Mode cu „cămăși impudice“, cad pe gânduri înaintea d-lor Const. Riulet, Alex. Hodoș, Victor Eftimiu, Camil Petrescu, etc..

D. Hodoș, în calitate de director al Instituției din fața cofetăriei Riegler, ne inițiază în arta dramatică. Teatrul,—după d-sa,—este publicul. Acest lucru, d-sa îl știe desigur dela casieră. Într'adevăr,—urmează directorul Teatrului,—dacă lumea din sală ar râde de frământările sărmanului prinț al Danemarcei, înțelegându-i anapoda chinul, *Hamlet* n'ar mai fi, în sara aceea, o tragedie—ci probabil o comedie, o farsă, o panaramă... Noi știam că așa se petrec lucrurile cu piesele d-lor Victor Eftimiu, Mircea Rădulescu et Comp.. Nu bănuiam că și Shakespeare intră în aceeași categorie.

„O sală goală e o pierdere care nu se mai repară niciodată“,—isprăvește d. Hodoș... „Iată pentru ce s'ar părea, că problema repertoriului nu e atât de ușoară. E oarecum anevoe să împreuni valoarea artistică a unui spectacol cu succesul de public, în fața căruia nici un director de teatru (oricât s'ar lăuda) nu rămâne niciodată indiferent.—Lucrul nu e cu neputință. Mărturie stă Shakespeare... Prin urmare: iată rețeta: jucați bine, piese bune, care vor fi bine primite.—Soluțiile simple sînt cele mai complicate“.

Fostul director al Teatrului, d. Ion Minulescu, făcuse greșala de a juca piesa d-lui Camil Petrescu. Dar d-sa,—trebuie să recunoaștem,—n'avea rețetă pentru succes. D. Hodoș însă este stăpîn pe leacul miraculos... Totuși Teatrul Național a jucat de curînd „Biruitoarul“, „Greșala lui Dumnezeu“, etc.—piese cu marginile paginilor încă zburlete de trîntitura la coș...

Dar d. Liviu Rebreanu, în același program, dă o explicație consolatoare: „Una e piesa de teatru pe care a scris-o autorul, alta e cea interpretată de actori și iarăși alta cea înțeleasă de spectatori. Valoroasă însă e numai aceea care va avea răsunet și în sufletele generațiilor viitoare... Cine știe ce-au „scris“ d-nii Camil Petrescu, Vintilă Rădulescu Șirianu, Caton Teodorian, Victor Eftimiu, etc.! Numai generațiile viitoare vor stabili adevărul... Și noi care credeam că, asistînd la astfel de reprezentații, am

ispășit complect toate păcatele omenirii (Vezi Camil Petrescu, în program: „La urma urmelor a frecvența teatrul poate să fie u-neori o datorie, nu numai neapărat o distracție“).

Dintre toți cugetătorii teatrali, doi au mai multă dreptate: d-nii Victor Eftimiu și Const. Riuleț. Cel dintăiu cere „să umanizăm arta și să decabotinizăm teatrul“; iar cel de-al doilea proclamă „superioritatea tăcerii—cea mai nobilă, mai poetică și mai eternă dintre toate superioritățile cunoscute până azi“. Păcat numai că nici unul nici altul nu-și pun de acord cugetarea cu fapta!...

Înainte de-a închide programul,—căci zbirnie soneria de începere,—zărim pe-o pagină fotografia d-nei Maria Giurgea, printre alți artiști, sub titlul global: „Cîțiva din garda credincioasă a Teatrului Național“. Titlul e un eufemism. Redactorul programului a vrut să evite cuvîntul „pensionar“.

Și-a dat samă redactorul că mențiunea: „pensionară“, așezată lingă fotografia recentă a d-nei Maria Giurgea, ar fi fost aproape o necuviință.

Totuși d-na Giurgea a fost scoasă la pensie, deși d-sa și-a biruit cu exuberanță anii de teatru—rămînînd, până la ultimul rol, sprintenă și vioae, cu joc colorat, expresiv, plin de variații... deși n'a fost întrecută de nici o actriță în genul său, deși are mai mult talent decît foarte artiștele Teatrului Național la un loc. Mobilitatea-i spirituală, spontană, cu fel-de-fel de fațete pururi scilpitoare, lasă în umbră cochetăria artificială, tragismul de cofetărie și voluptatea venerabilă a stelelor de primul rang.

Dar d-na Giurgea nu mai juca. Direcția Teatrului,—în loc să dea roluri artiștilor, eliminîndu-i după probă pe cei lipsiți de merit,—are o tactică specială: nu încredințează roluri decît favorișilor, iar pe ceilalți îi expulzează din teatru fie sub protecția legii pensiilor, fie cu prilejul încadrărilor. Astfel d-na Anicuța Cîrjă, o artistă de talent, după zece ani de artă autentică, cu rețineri pentru pensie, a fost dată afară din teatru—deși orice spectator de gust are încă în minte desăvirșita creație, pe care d-sa a făcut-o, acum un an, în „Cezar și Cleopatra“. D-na Lucia Hotineanu a avut aceeași soartă.

Aceste pensionări și eliminări capătă adevărata semnificație—de nedreptate și de abuz—cînd întorci mai departe paginile programului și vezi ce „elemente“ au fost cotate mai bune decît d-na Maria Giurgea. Îți vine să te înalți în sală și să protestezi,—dar lumina se stînge, se ridică cortina și d. Soare, ca o cracatiță cu cite un megafon în fiecare labă, aruncă asupra spectatorilor un urlet de bălălie: se joacă „Hoții“ de Schiller.

Urmărind erupția actorilor pe scenă, ne gîndeam—încă sub impresia pozelor din program—la harababura distribuției de roluri. Un teatru care posedă, în listele de personal, pe d-nii Ciprian și Calboreanu, n'ar fi trebuit să dea rolul lui Franz Moor pe mîna d-lui Bălțăteanu—un artist bun cu totul pentru alt gen. Totuși cîțiva actori au fost bine repartizați. D. Nottara a arătat

cum se cizelează un rol. D. Vraca a jucat, cu prestanță și distincție, pe Karl. Iar d-ra Sorana Țopa a creat o Amalie de-un fragism dominant.

Un critic dramatic prezisese, anul trecut, că d-na Marioara Ventura (dacă vre-un antreprenor va mai cuteza s'o aducă la București) va juca în fața băncilor goale. Prezicerea a dat greș.

Marioara Ventura a jucat trei piese înaintea unei săli îmbic-site de public până la saturație. Intercalați uneori între anatomia unei vecine și caloriferul zidit în părete,—am fi preferat și noi ca evenimentele să-i fi dat criticului, cât de cât, dreptate. Dar n'am avut noroc.

Am văzut-o pe Marioara Ventura—cu un ansamblu desăvirșit la teatrul „Regina Maria”—în Irène de Montcel din „Prizoniera” de E. Bourdet, în Germaine („Dac'aș vrea...” de P. Gerald și Spitzer) și în Thérèse Fontannet, eroina piesei lui Georges de Porto-Riche: „Omul de altădată”.

E. Bourdet—de ce și-a ales acest subiect?—studiază în „Prizoniera” un caz de deviație a dragostei. Nu-i vorba deci de destrăbălare, ci de o patimă stranie sădită elementar în simțuri. Eroina își dă samă că-i „prizonieră”, vrea să se elibereze din vârtejul sensualității deviate, își reazămă capul bolnav de umărul unui bărbat; dar când acesta o cuprinde în brațe, când gura lui îi caută cu voluptate gura, nervii ei se revoltă: mușchii feței se crispează, minile îi tremură, șira spinării se arcuște. Bolnava primește sacrificiul căsătoriei. Își stăpânește cu bravură simțurile răsvrătite. Dar bărbatul nu vrea resemnare, nu vrea pasivitate eroică—ci furtunoasă pasiune. Își caută o amantă, iar cu bolnava se poartă brutal, înjosind-o și bruscind-o. Atunci ea se întoarce la prietina ei care o ademenește din umbră cu un buchet de toporași. Absența partenerei de pe scenă este o abilă lovitură de teatru: autorul evită astfel o înfîlnire respingătoare și sugerează, în același timp, ideea Fatalității care conduce de undeva, de parte, faptele omenești.

Marioara Ventura a apărut în lumina rampei—cu privirea absentă, cu o tristeță în glas, într'o atitudine discretă și distinsă. Parcă venea acasă, „în concediu de încercare”, însăși pensionara unei clinici de boli mintale.

Numai suferința imprimată rolului de cătră autor și fineța jocului Marioarei Ventura—bună, iubitoare, nefericită—au făcut din reprezentația „Prizonierei” un spectacol decent.

Nu prea înțelegem însă rostul exhibiției unor cazuri speciale de clinică, când nenorociri—adînci și generale—esă la fiecare pas în calea autorilor dramatici, interesînd deopotrivă pe toată lumea.

Dar Marioara Ventura a revenit repede la roluri normale. A jucat, în „Dac'aș vrea...”, rolul Germainei... o soție amarezată de bărbatul ei, respectată de toți prietînii acestuia, și care—sfidată într'un rînd de-o cochetă—își pune problema: „Oare aș putea să plac și eu ca femeie, dac'aș vrea?”... Marioara Ventura, serioasă și naivă ca un copil în prima parte a piesei, cheamă

pentru restul rolului resursele de cochetărie, care dorm în fiecare femeie, și pe care Germaine le aduce întru apărarea „eternului feminin” în primejdie. Interpreta, rezervată cu un ceas înainte, trece brusc la ofensivă: capul capătă un joc sprintar de pasere drăgălașă, zimbetele înfloresc din adâncuri - ca nuferii, trăgînd mister și farmec din lumi profunde... privirea se tulbură... ochii cheamă ca prăpăstiile... trupul la atitudini lascive, desfășurîndu-se și adunîndu-se în undoiri catifelate. Marioara Ventura face dovada că, „dac’ar vrea...”, interpreți și spectatori ar urma exemplul tinărului René.

Dar nici „Prizoniera”, nici „Dac’ăș vrea...” nu puteau da prilej Marioarei Ventura să-și joace la rampă vanoplia de arme dramatice. „Omul de altădată” îi oferă această ocazie. Georges de Portoriche, în „Le vieil homme”, redă tragedia femeii de pretutindeni și de oricînd. Thérèse Fontannet are un suflet plin de-o dragoste pătimașă—ascultînd parcă de invitațiile lui Heine:

*Du sollst mich liebend umschliessen,
Geliebtes, schönes Weib!
Umschling' mich mit Armen und Fussen
Und mit dem geschmeidigen Leib.*

D. Michel Fontannet—sensibil față de aceste atențiuni pasionate—n’are, totuși, puterea să reziste tentațiilor lăturalnice. Își înșală, cu inconștiență, nevasta. Ea suferă în tăcere dureri nebănuite.—Marioara Ventura cu ochii înlipti în trecut, re trăește scenele triste de odinioară: sara—cînd bărbatul ei, fredonînd, pleca grăbit pe scări la amant și se întorcea acasă, pe gînduri, tocmai în zori. Noaptea acestea, petrecute cu neliniște și umilință—in care tablouri de amor se alcătuiau dela sine în mintea ei: dint’o vorbă, dint’r’un fir de păr—o urmăresc cu spaimă și îngrijorări de viitor.

Și într’adevăr „omul de altădată” reînvie în fața unei nouă ispite. Thérèse îl simte pe Michel lunecîndu-i din mîni.—Marioara Ventura caută de jur împrejur o dovadă: nu găsește însă nimic. Dar pricepe că se petrece ceva. Simte imperceptibilul care plutește în aer. Niște petale irosite, o batistă pierdută de *ceialaltă*—îi sugerează sărutări, îmbrățișări chiar... Un buchet de stînjinei, atîrnat la o fereastră, este suprema mărturie. Durerile vechi se trezesc iarăși—adăogîndu-se o suferință nouă: fiul ei e îndrăgostit de aceeași femeie, cu cea dintăiu iubire—pătimașă și exaltată.

Dar „omul de altădată” nu înțelege nimic: el se duce, fascinat de-un capriciu, după buchetul de stînjinei—pe cînd femeia lui se umilește și-și contorsionează sufletul... pe cînd copilul i se aruncă în prăpastie.

Marioara Ventura a trăit cu adevărat durerea femeii—aceiași din adînci timpuri și până azi. Și-a construit rolul după elementarele linii ale sufletului omenesc—simple și exacte. Avea o măreție de tragedie antică. Ochii ei tulburi, la un moment dat, nu se mai uitau la copil, la bărbat, la rivală—ci rămăseseră fixați în gol: unde parcă se zărea, fumurie masca crispată a Fatalității...

M. Sevastos

Miscellanea

Jubileul „Convorbirilor Literare“

S'a serbat la București luna trecută și e vorba ca să se serbeze și la Iași împlinirea a șaiszeci de ani dela înființarea „Convorbirilor Literare“ de către Maiorescu, Pogor, Negruzzi, Rosetti și P. Carp. Intr'o cultură așa de tinără ca aceea a noastră, o revistă care-și serbează mai mult decît o jumătate de secol de existență, e un eveniment cu deosebire impresionant. „Convorbirile“ coincid cu epoca de modernizare completă a țării noastre (cu toată rezistența lor mai mult indirectă). Cu această revistă începe la noi formarea conștiinței artistice propriu zise. În ea s'au publicat operele mari ale literaturii noastre până la 1900. Nu putem uita că paginile ei sînt legate de numele lui Eminescu, Creangă, Caragiale, N. Gane. Tot acolo s'au publicat luminoasele articole ale lui Titu Maiorescu, judicios gîndite, cumpănit prezentate, impecabil scrise. „Convorbirile“ au avut pe lingă semnificația lor socială, mai ales una estetică, într'o țară unde, mai înainte de ea, literatura asculta de criterii patriotice, gazetărești ori simplu sentimentale. Mai ales pentru acest rol îi vom aduce astăzi omagiile noastre.

Dar mai este ceva. Trăind atît, „Convorbirile“ au făcut posibilă tradiția literară, respectul continuității care crează stilurile epocilor, fixează limba și procedeele tehnice, dar mai ales inspiră respectul culturii, al intelectualității și al artei și stimulează tinerele să întrefie continuitatea unui trecut, față de care trebuie să-și simtă o anumită responsabilitate. Toate marile literaturi sînt acelea care reușesc să închege tradiția gustului și a educației artistice. Cetățeanul învață că arta e o valoare și că trebuie s'o întrefie și s'o prețuiască.

Și pe urmă nu putem uita că nașterea și epoca de glorie a acestei reviste s'a desfășurat în Iașul nostru, al atîtor mari iniția-

tive. Trăim și azi sub prestigiu adunărilor strălucite de altădată ale Junimii; umbrele lui Eminescu, Panu, Pogor, Carp, Maiorescu, Lambrior, circulă mereu în jurul nostru. Sînt „manii” noștri, eroii legendari a lașului romantic și cultural.

Pentru toate acestea ne asociem din toată inima, la serbarea „Convorbirilor” și-i urăm încă viață îndelungată.

Post - scriptum

Intr'un articol din numărul trecut al acestei reviste, „Etnic și Estetic”, făceam observația că țările unde arta a pătruns adînc în viață, unde moravurile și frecvența monumentelor face firească atitudinea estetică, teoria și filozofia artei sînt tocmai, din această cauză, în inferioritate. Și că invers, acolo unde viața este lipsită de artă, se simte nevoia de teoretizare, tocmai fiindcă numai insuficiențele devin probleme. Și mai observam că dacă în Germania tratatele de Estetică mișună peste tot, nu avem încă un asemenea tratat sistematic în Franța. Observația noastră se găsește azi confirmată, de un francez, estetician el însuși, poate singurul care se ocupă sistematic de știința frumosului.

Iată ce scrie în această privință Ch. Lalo: „Pentru ca cuge-tătorul viitor să aducă publicului filozofic francez o estetică trebuia ca o generație să se fi format în ce privește reflexia filozofică serioasă asupra acestor materii delicate. Dar, pentru aceasta, *instrumentul cel mai elementar lipsea: un manual de estetică*. Numai o operă de vulgarizare poate permite studenților inițierea în principalele probleme, cunoașterea stării lor actuale, ca și relațiile lor mutuale. Dela E. Véron, adică de o jumătate de secol, nimeni nu s'a preocupat în Franța de a împlini această lacună. Și încă empiricul Véron ascundea ignoranța teoriilor predecesorilor săi sub aparența unui dispreț științific față de sistemele metafizice”. (Revue philosophique, Ian. 1927).

Lucrul e evident, mi se pare. Se vor găsi poate totuși, „esteticieni” romîni care să creadă mai departe că Gide, Lemaître, A. France, Mallarmé, Valery ori E. Jaloux au scris *tratate* de estetică.—M. R.

Legea Presei

Se vorbește de pregătirea unei legi a presei, care să suprimă toate garanțiile de libertate de care ne bucurăm astăzi, pentru a ne întoarce, în mod deghizat la rigorile cenzurei permanente. Se vor cere gazetarilor titluri academice, se vor cere mari garanții pentru a scoate o gazetă, se vor pedepsi aspru o cantitate de infracțiuni, la o serie de restricții care se introduc acum întăia oară.

Libertatea presei, împreună cu aceia a întrunirilor și aceia a conștiinței și proprietății, constituie drepturile omului conștinite de marea revoluție franceză. Aproape toate popoarele lumii,

cu un deceniu înainte de războiu reușise să le cîștige, inclusiv Rusia și Turcia. Dar astăzi democrația nu mai e la modă și dictaturile suprimă încetul cu încetul toate drepturile cîștigate. După libertatea de asociație, care e de fapt complect desființată dela războiu, iată că acum ni se ia și libertatea presei.

Nu sîntem o revistă politică și probabil că nu vom intra nicio dată în conflict cu cenzura. N'avem deci de apărut nici un interes personal, ci pur și simplu principiul. Și îndrăznim să formulăm o serie de nedumeriri.

Putem admite la urma urmei restrîngerea dreptului de asociație. Nevoia de tiranie e mai ușor enervată de aceste protestări directe. Dar Presa? Rolul acesteia e să informeze marele public, poporul cum se zice, despre actele guvernului. Dacă guvernul își simte politica legitimă și dreaptă, de ce îi e frică de o divulgare a obiectivelor sale?

Dar se poate spune, presa mai are și alt rol: acela de a protesta, de a pregăti opozițiile și, poate cîteodată, revoluțiile. Ori, timpurile sînt nesigure și e bine să avem liniște și calm. Dacă aceasta e teama guvernelor, ele pot fi liniștite. Pot lăsa cea mai deplină libertate tuturor ziarelor, nimeni nu se va deranja să protesteze sau să spue măcar un singur cuvînt de opoziție efectivă, în țara noastră, de o blîndete așa de binecuvîntată, unde totul se „aranjează“, printr'o acomodare ori la nevoie chiar prin simplă resemnare.

C. Sandu-Aldea

Sandu-Aldea a reprezentat o laturo cu totul specială a curentului literar, care începe în preajma anului 1900.

El n'a fost un tradiționalist în înțelesul de cîntăreț al trecutului și nici un țărănist—căci *Două neamuri*, remarcabil prin pitoresc și mai cu samă prin poezia muncii, este, ca roman, o „compoziție“, o operă tezistă—o operă din cap, nu răsărită din ceiace era primordial în Sandu-Aldea.

Acest scriitor n'a fost țărănist nici ca pictor de oameni, nici prin atitudine.

Sandu-Aldea a fost cîntărețul pămîntului, „pămîntul negru și rodnic“, cum spune el în proză, „pămîntul negru, vechiul nostru tată“, cum spune cu profunditate d. Goga.

El a cîntat și mai ales a pictat, cași alții, diverse aspecte ale naturii, dar este singurul nostru poet al pămîntului care dă hrană, al sămănăturilor, al lanului, al ogorului,—al triumfului sau al înfrîngerii omului în lupta de a storce „sucul pămîntului“.

Acesta este aportul său în literatură,—noutatea sa.

Și acesta este meritul principal al cărții *Două neamuri*.

„In spicele fragede se frămînta viață nouă, se plămădeau milioanele de boabe arămii, aur sunător încheșat clipă cu clipă din sucule pămîntului și din lumina soarelui“.

Pentru tainele acestea ale naturii, el avea parcă o senzibilitate specială,—așa de proaspete îi erau simțurile.

„Nu se poate spune prin vorbe ceiace soarbe un suflet omnesc prin ochi, prin auz, prin miros, prin adîncă, dulcea și tainica înfiorare a tuturor simțurilor“.

Dar el știa să lege de ogor chiar și descrierea pură a naturii.

„Soarele se mărea, se înroșă, scăpăta și, din pragul asfințitului, se uita cu un ochiu uriaș spre lumea împrăștiată pe ogoare. Rotundul lui rămînea în ochi, și ori încotro te uitai, îl vedeai ca un ban mare de aur care fugea, odată cu privirea, peste grîu, peste porumburi, peste miriști“...

„Terenul fugea... Pămîntul, înegrit de pluguri, aștepta să-mîința de grîu. Locurile, despărțite prin coamele răzoarelor, păreau că se învîrtesc, alunecînd repede în urma lor“...

În chipul acesta de a vedea natura, s'ar zice că se confundă cele două ipostase ale menirii lui pe acest pămînt: poetul și omul de specialitate practică—ipostase ale aceleiași chemări intime.

Acest poet al pămîntului, acest primitiv, a fost—și trebuia să fie—și un poet al forței, în forma ei cea mai primitivă.

Omul, pe care l-a înțeles mai bine și l-a redat cu putere, e omul primitiv, omul abia ășit din natură, mînat de instincte telurice, refractar civilizației, normei, regulei.

Fiu al cîmpiei, al acelei cîmpii care prelungeste Bărăganul spre răsărit, în care „viața nouă se frămîntă în spicele fragede“ pe întinderi nemăsurate; al cîmpiei, unde trăesc eroii săi; al cîmpiei de lingă schela cea mare a Brăilei, unde „milioanele de boabe“ se prefac „în aur sunător“,—opera lui, strîns legată de realitățile naționale, este expresia vieții și a sufletului unei regiuni a țării romînești, este așa dar, și din acest punct de vedere, un aport original adus literaturii romîne.

Acum el zace subț „pămîntul negru“, acolo unde primăvara se petrec tainicile zămisliri, pe care el le-a înțeles atît de bine. Și țărîna, pe care a iubit-o atît de mult, îi va fi ușoară.

Moartea Preotului C. Morariu

A încetat din viață în Bucovina, preotul C. Morariu. A colaborat cîndva la revista noastră cu scrisori din Bucovina și odată cu o poezie. El era unul din acele elemente idealiste și cultivate, care întrețineau în provinciile altădată subjugate nu numai flacăra patriotismului în popor, dar pe aceia a culturii. El însuși cărturar de samă, își consacra timpul liber unei munci devotate pentru luminarea poporului. Apropierea și contactul cu cultura germană, nevoia permanentă de a întreține educația națională, creiate în Ardeal și Bucovina o clasă de preoți care puneau în slujba ridicării prin lumină a mulțimii, cunoștințele lor, care adeseori erau adînci și variate. Dintre aceștia era și preotul C. Morariu.

Odihnească-se în pace !

De la Administrație

La repetatele invitațiuni adresate de revistă abonaților noștri, s'a răspuns de multe ori cu o exactitate pentru care le sîntem recunoscători. Mai sînt încă mulți abonați care nu și-au făcut datoria, trebuie s'o recunoaștem cu tot regretul.

Facem aici tot ce putem ca să ne menținem, prin cele mai grele sacrificii la misiunea culturală pe care ne-am propus-o. Cu toate cheltuelile veșnic crescînde ale hîrtiei și tiparului și cu toate că oferim un volum care astăzi e vîndut de orice editură cu peste o sută de lei, ne-am ferit să ridicăm prețul abonamentului, pentru a nu mai îngreuiă încă sarcina intelectualilor care ne cetesc. Rugăm în schimb, cu cea mai serioasă insistență, pe abonații noștri să ne achite sumele cu care au rămas în urmă. Trebuie să se înțeleagă odată că o revistă nu poate trăi decît dacă abonații își plătesc datoriile. Ceiace îngroapă majoritatea publicațiilor noastre și deci oprește progresul culturii e tocmai această neglijență a citorilor de a-și împlini datoriile. În speranța că sînt ațîția printre abonații noștri care înțeleg situația în care ne aflăm, îi rugăm și de data asta să se grăbească cu achitarea abonamentelor.

„Scriitori romîni și străini”

In editura „Vieții Romînești”, a apărut *Scriitori romîni și străini* de G. Ibrăileanu, cu următorul cuprins: *Mihail Sadoveanu* (Dumbrava minunată și Fîntîna dintre plopi; Ți-aduci aminte; Balaurul).—*I. L. Caragiale* (Pe marginea Noptii furtunoase; Pe marginea lui Conu Leonida față cu reacțiunea; Versuri).—*Jean Bart* (Datorii uitate).—*I. I. Mironescu* (Oameni și vremuri).—*Mihai Codreanu* (Statui și Cîntecul deșertăciunii).—*La jubileul d-lui Iacob Negruzzi*.—*Eminescu* (Geniu pustiu; Pe lîngă plopii fără soț).—*G. Coșbuc* (Vara).—*I. Creangă* (Țăranul și țigovățul).—*La moartea lui Alexandru Macedonski*.—*Duiliu Zamfirescu* (La moartea lui; O muză și Vara la țară).—*Ionel Teodoreanu* (La Medeleni).—*Demostene Botez* (Floarea Pămîntului; Povestea Omului).—*H. Streitman* (Revizuire).—*William James* (Scrisori).—*Marcel Proust* (Procedeele de creație; Postumele lui).—*Ladislav Reymont* (Țăranii).—*Max Nordau*.—*La moartea lui Anatole France* (Opera; A. France și civilizația).—*Thomas Hardy*.

P. Nicanor & Co..

Recenzii

Mihail Manoilescu, *O mărturisire de credință*, Buc. 1926.

Această broșură cuprinde un discurs politic, rostit mi se pare, cu ocazia răspunsului la mesaj. Prin vederile sale largi, prin programul și ideile generale pe care le conține, prin talentul cu care o mulțime de trăsături sînt reliefate, acest discurs ia proporții sociologice.

Din toată generația mai tină, care a intrat în politică după războiu, d. M. Manoilescu e, poate, cea mai distinsă figură. Pregătirea sa economică, gustul pentru idei generale, ridicat la rang de teorie unitară și sistematică, unit, în același timp cu un simț lucid de corectare cu realitatea, în fine talentul său exuberant și viu, i-au dat imediat în confuza politică postbelică o fizionomie particulară. În acest discurs, moravurile politice naționale sînt privite dela o înălțime cu care nu sîntem deprinși în fiecare zi, în discuțiile parlamentare. Regretăm, mai mult din punct de vedere estetic, un anumit incident, care ar fi putut să lipsească.

Politica economică care se preconizează, cu probe evidente de specialist, e aceia pe care, fără deosebire de partid politic, majoritatea oamenilor conștiinți și cinștiți din țara aceasta o cred dreaptă și necesară. Iar critica procedeelelor de economie asfixiantă, de comprimare meschină, pentru a aștepta după ani de sărăcie, o foarte mediocră prosperitate într'un viitor nedeterminabil, e mai mult decît probantă.

Dacă lăsăm la o parte pasagele de politică imediată, de un subiectivism lesne de înțeles (în sensul psihologiei; „tot ce e al meu e bun, restul e detestabil“) la un militant și într'o atmosferă politică fără probitate, fără obiectivitate și fără politețe, cum e aceia a noastră, partea principală rămîne ca o excelentă pagină a literaturii noastre politice.

M. R.

* * *

Arthur Schnitzler, *Mademoiselle Else*, Librairie Stock, Paris

Arthur Schnitzler este puțin cunoscut la noi. În afară de inevitabila traducere a piesei „Reigen” nimic din opera lui nu a fost dat în românește. Scriitor austriac, Schnitzler și-a creiat demult în lumea germană, un nume definitiv. Renumele lui a străbătut chiar și în conștiința celor care nu l-au putut ceti înainte de a fi fost tradus și în alte limbi. Atunci deci când opera lui a început să fie tradusă și în limba franceză, când deci a putut să fie accesibilă și acelei părți din publicul românesc care nu a putut-o altfel cunoaște în original, se știa de către acest public de existența lui Schnitzler și, vag, ceva din caracteristica operei lui.

Traducerea lui „Reigen” făcută în românește nu a fost pentru a da o operă caracteristică a lui Schnitzler, ci pentru a specula acel „scandal” pe care l-a produs, nu a putut să facă nimănui o idee precisă asupra lui Schnitzler.

Nuvelist și autor dramatic, Schnitzler reprezintă în literatură un spirit naturalist, capabil de o analiză fără prejudecată și fără cruțare.

Cu o metodă simplă, cu o artă concentrată și sigură Schnitzler face parte din scriitorii care privesc viața în față, care o arată așa cum este, fără colorațiuni roze, dar cu un sentiment de înțelegere și compătimire, izvorit dintr-o concepție pesimistă și umanitară.

Mademoiselle Else este una din operele sale remarcabile. Ea poate da o idee aproape completă și despre concepția de artă și despre cea de viață a lui Schnitzler, și despre posibilitățile lui de creiere, și despre intensitatea scrisului lui.

Având în concepția de viață ceva care-l înrudește cu Gogol, Schnitzler are în realizarea artistică o preocupare de originalitate care-i este caracteristică. Dacă uneori subiectul e comun, și Schnitzler nu se ferește de aceasta, fiindcă subiectele comune constituiesc oarecum o esență a dramatismului vieții, tratarea poartă pecetea unei originalități frapante, acea transfigurare totală care transformă elementele brute din viață în artă.

Astfel subiectul din Mademoiselle Else este comun. Schnitzler simte atîta putere de artist încît să nu înconjoare subiectul, încît să-l transforme în adevăr în ceva cu totul secundar, într'un motiv numai, încît să disprețuiască aproape subiectul.

Mademoiselle Else e o domnișoară a cărui părinte a abuzat de o sumă de bani a unor minori, și, deși avocat celebru e amenințat să fie arestat dacă până a doua zi nu depune banii. Else e singură la o stațiune balneară. Primește acolo o telegramă dela mama sa care-i spune să ceară banii de la un cunoscut, dela Dorsday. Else arată lui Dorsday situația ei nenorocită și-i cere suma. Acesta vrea să speculeze împrejurarea pentru a o avea pe Elsa. Dorsday devine deci brutal, lipsit de delicateță, și cu ferocitatea

cu care ar trata orice altă afacere, se fîrghiește și ajunge să ceară numai ca Else să-i apară goală într'o poiană.

Sbuciumată astfel între necesitatea impusă de situația tatălui ei și oroarea de Dorsday, Else leșină în mijlocul unei săli de sărbătoare, și apoi ia o doză mare de veronal care-i trece visarea și supraexcitarea dincolo de viață, prin aceleași regiuni imateriale, de halucinație.

Mademoiselle Else trebuie cetită pentru a se putea vedea ce a putut face Schnitzler din acest subiect aproape tipic.

Ceiace interesează, evident, este psihologia domnișoarei Elsa. De obicei această psihologie se tratează cu ajutorul unui personaj denunțator sau divinator, dacă nu cumva autorul nu-și asumă el însuși aceste calități pătrunzătoare.

Schnitzler a avut intuiția de artist, că orice element străin în prezentarea acestei psihologii este dăunător, și atunci a ales calea cea mai directă, a unei „stenografii“ intime a tuturor gândurilor Elsei.

Toată cartea, dela început până la ultimul cuvînt, cuprinde tot ce-i trece prin gînd Elsei în legătură cu subiectul pe care l-am expus.

Idealuri și naivități de domnișoară, cochetării de femeie, nedumeriri, îndoeli, apoi acea halucinație și obsedare care duce la leșin și apoi prin o stare de semi-conștiență la otrăvire și la încetarea mecanismului cugetării. Cartea se termină cu cîteva frînturi de cuvinte, nesfîrșite, care dau o impresie teribilă că mecanismul acela delicat care funcționează 167 de pagini s'a stricat. E ca un ceas deteriorat care rămîne pentru totdeauna la ora 12 fără 5 minute.

Totul se petrece în cîteva ore. Trebuia să ni se dea impresia unei încordări sufletești excepționale. Ea nu se putea da mai minunat decît prin acest original procedeu de „fotografiare“ a tuturor gândurilor Elsei. Ele numai puteau desvălui *toată* starea sufletească intimă, fără o impresie de istorisire care diminuează din forța de evocare și de impresionare.

În opera aceasta Schnitzler a realizat o intensitate extraordinară. Cînd ai început să citești, te uiți, și intri în viața interioară a Elsei, ca într'un propriu „cauchemar“ ca într'o halucinație proprie. Domnișoara Elsa merită însă o analiză dezvoltată pe care nu o pot face aici.

Demostene Botez

* * *

C. Gane, *Intîmplarea cea mare*, Ed. „Cartea Romînească“, București.

Notele de călătorie sînt un gen azi, în mare favoare. Mai mult ca în alte vremi de sigur, omul actual are curiozitatea și simte farmecul deplasării, a „depaysării“, care are darul să-l smulgă pentru cîteva clipe din uniformitatea și monotonia realității cotidiene.

Cunosc persoane instruite care nu pot ceti până la capăt un roman bun, dar devorează cu aviditate note de voiaj de o calitate literară, adesea dubioasă.

Călător incorigibil, d. C. Gane a fost ispitit să ne comunice impresiile pe care le-a avut vizitând unele colțuri ale țării sau ținuturi mai depărtate, Egiptul și Hellada. Ne preumblăm cu d-sa la Curtea de Argeș unde facem cunoștință cu Biserica Domnească și mormintele primilor Basarabi, la Rădăuți unde zac Mușatinii, la Hotin, la Adakale, la Silistra. Sau străbătând Helada, contemplăm Acropole, teatrul lui Dionysos, Eleusis. În Egipt ne oprim în fața lui „Abu El Holl“, misteriosul sfinx și într'o cafenea din Salonica luăm parte la o conversație aprinsă între macedonenii ardelați și cei moscopoliți sau clisurenii, invinuindu-se unii pe alții. Reminiscențe sau evocări istorice se împletesc cu observații etno-sociale asupra Evreilor, Turcilor, Grecilor. Ele nu sînt profunde dar nici pedante și sînt scrise într'un ton ușor, glumeț, amuzant care amintește pe alocuri maniera lui Edmond About.

Deși umorul d-lui C. Gane nu e totdeauna reunit cu gustul și măsura și e uneori cam artificial sau chiar de o calitate inferioară, lectura acestor pagini e agreabilă, interesantă, instructivă.

O. B.

P. Andrei, Probleme de Sociologie, Ed. „Casei Școalelor“, Buc., 1927.

Volumul e intitulat în mod prea modest „Probleme de Sociologie“. Prima parte conține o introducere complexă la studiul Sociologiei. Acesta nu e numai o „problemă“, dar chiar o soluție. Cu un adînc simț critic, îmbinînd eclectic așa cum trebuie să facă știința care nu poate proceda metafizic plecînd dela o singură metodă, d. P. Andrei studiază „Posibilitatea Sociologiei ca știință“, examinînd rînd pe rînd soluțiile pesimiste ori optimiste, arătînd în treacăt lacune și exagerări și sugerînd complectări. „Problema metodei în Sociologie“, se soluționează în sensul concilierii între rezultatele la care a ajuns școala germană cu cele la care s'a oprit școala franceză, adică sociologia universalistă cu cea individualistă, a raporturilor interindividuale. Această parte a lucrării constituie una din contribuțiile românești cele mai remarcabile la știința Sociologiei. În lipsa unui „Tratat“ general românesc de Sociologie (il așteptăm cu toții pe acela al d-lui Andrei care e mai mult decît indicat, e dator acum să ni-l dea) această introducere poate aduce, până atunci, un folos aproape egal.

Partea a doua a lucrării conține mai mult studii de aplicație. Remarcăm între altele, mai ales „Problema autorității“, studiu complectat față de prima versiune publicată în „Revista de Filozofie“, apoi studiul despre „Mahatma Gandhi“, acela despre „Criza culturii și

rolul universității", în fine „etică națională sau etică universalistă“, de un interes așa de actual. Poate numai articolul despre „Bergson și Spengler“, oferă o mică distonanță într'un volum de preocupări strict sociologice, întrucît e vorba acolo de doctrine filozofice abia indirect legate de preocuparea centrală. În toate studiile se poate ușor constata aceeași analiză pătrunzătoare aliată cu cunoștințe totdeauna de primă sursă și care epuizează în ce privește materialul, subiectul propus.

M. Ralea

* * *

C. Uhlig, *Die bessarabische Frage*, Eine geopolitische Betrachtung (Problema Basarabiei. Studiu geopolitic), Ed. Ferd. Hirt, Breslau, 1926, 8°, 107 pagini.

Problema Basarabiei pentru noi este definitiv soluționată din 1918.

Nu trebuie însă să uităm că punctul nostru de vedere e de parte de a fi împărțit de toată lumea.

Este cunoscută propagandă sovietică, organizată în stil mare cu o dibăcie rară, și care a reușit să îmbogățească continentul nostru, prea sărac, după cum se pare, în sisteme de stat, cu un nou tip: statul de propagandă sau mai bine zis de reclamă, „Republica Sovieto-Socialistă Moldovenească“.

Dar și în afară de Rusia, chiar și în țări de care ne leagă relațiuni prietinoase, stăpînirea Basarabiei de către Romîni este considerată uneori ca „problematică“. După cum ne anunță gazetele, editura *Hachette* din Paris a publicat încă anul trecut o hartă a Rusiei, unde Basarabia este trecută drept provincie rusească; și numărul 56 din *Bulletin Officiel du Comité Franco-Orient* din 15/XII/1926—15/I/1927 publică o hartă a Ucrainei, cuprinzînd în granițele etnografice ale acestei țări tot nord-estul și sud-vestul Basarabiei. De locuitori Romîni în aceste regiuni nici pomeneală! Și, în fine, sînt prea cunoscute și transparente, mai ales în ce privește chestia Basarabiei, motivele deselor întruniri din sala Wagram, convocate în contra „teroarei albe din Romînia“.

Aceasta fiind situația, un vast teren de activitate se deschide contra propagandei romînești. Din nefericire argumentul de care ea se folosește mai mult: acela al dreptului istoric al Romîniei asupra provinciei de dincolo de Prut, ține prea puțin seamă de mentalitatea popoarelor ivită după războiu, este nepotrivit, ba mai mult: dăunător intereselor romînești. Față de greutatea unor factori de ordin etnic și geopolitic—care, de altmintelega, după cum vom arăta, în privința Basarabiei sînt indiscutabil de partea Romîniei—drepturile istorice, privilegiile cîștigate printr'un uzufruct îndelungat, ocupă cel mult planul al doilea. A le invoaca înainte de a se fi lămurit definitiv chestia „continuității“ (transilvănene) e o imprudență care într'o zi ar putea avea urmări grave.

Lăsînd la o parte argumentul istoric, dovedirea dreptății cau-

zei românești devine desigur mai dificilă, însă nici de cum nu imposibilă. Este vorba numai de o mică schimbare. În locul istoriei, această dovadă revine unei alte ramuri a științei, și anume disciplinei geopolitice.

Regretăm că prima sinteză geopolitică despre Basarabia nu ne-a fost dată de un român (lucrările, de altcum foarte meritoase, ale d-lor Iorga, Arbure, Nistor, etc., sînt numai monografii: istorice, statistice, comerciale, etc., nu sinteze; tot așa și studiul lui Alex. Boldur „La Bessarabie et les relations russo-roumaines“, 1926, urmărește scopuri de ordin pur juridic și politic; iar cartea lui Șt. Ciobanu „Basarabia“, 1926, este compusă din studii a mai multor autori). Nu încapă îndoială că Românul ar fi apărut cu mai multă căldură cauza românească. Totuși, faptul că această sinteză ne-a fost dată de către un străin, constituie și un avantaj. Căci rezultatele la care autorul ajunge vor trebui să treacă chiar și la adversarii noștri drept obiective—și asta cu atît mai mult pentru că autorul, profesor universitar și fost rector al universității din Tübingen este german, și legăturile politice între Germania și Rusia sînt cunoscute.

Într'adevăr, prima impresie pe care și-o lasă lectura lucrării d-lui Uhlig este aceea de strictă imparțialitate. Profesorul german, cu acea obiectivitate care i-a cucerit științei germane renumele de astăzi, pune în cumpană revendicările rusești față de cele românești cu o deplină obiectivitate, bazîndu-se pe materialul adunat cu prilejul a două călătorii de studiu în Basarabia în anii 1923 și 1925, precum și din numeroși autori Romîni, Ruși și Germani, enumerați într'o bibliografie bogată (p. 95—101). O sentință definitivă, *expressis verbis*, nu este dată. Dar argumentele geopolitice aduse în favoarea Romîniei preponderază într'o măsură care ne face să dorim cărții o cît mai mare răspîndire.

Uhlig este profesor de geografie. Este foarte firesc deci să-și pornească studiul cu cercetarea condițiilor geografice ale Basarabiei și ale populației ei. Pe această bază el formulează concluziuni privitoare la forțele reale și sufletești care duc lupta pentru stăpînirea Basarabiei. De aici subtitlul: studiu geo-politic. Din cele 11 capitole ale lucrării, cinci se ocupă de situația geografică, de condițiunile naturale și de bazele gospodăriei naționale ale Basarabiei.

Dacă în această primă parte a lucrării adunarea materialului statistic și științific, luat din zeci de izvoare, precum și publicarea (în parte pentru prima oară) a unor date valoroase, de exemplu statisticele meteorologice, compuse pe baza înregistrărilor făcute și puse la dispoziția autorului de d. Oteteleşeanu (pg. 16), se adresează mai cu seamă specialiștilor și învățaților, rezultatul expus de către autor pe baza cercetărilor geografice prezintă o deosebită importanță de interes general: anume că *această provincie, privită din apus, este un cerc exterior de apărare (äusserer Befestigungsring), un fel de „glacis“ față de extremul răsărit al Europei; a-*

ceiași Basarabie, privită din Răsărit (va să zică: stăpînită de Ruși) oferă o bază pentru operațiuni ofensive spre Apus! (pg. 14).

În cunoștința deplină a acestui fapt Rusia, pentru a fi măr-ginașă la gurile Dunării, a rîvnit mereu posesiunea Basarabiei. Autorul închină stăpînirii rusești un întreg capitol, scoșînd în evidență și munca culturală înfăptuită de Ruși (pg. 47). Dar mai important din punctul de vedere al Romîniei este capitolul ce urmează: Populațiunea Basarabiei (pg. 43—56).

Autorul, cunoscător bun al statisticilor oficiale pe care le completează prin cercetări personale, face comparația indicărilor oficiale rusești și romînești, arătînd divergențele destul de însemnate. Dar cu toate rezervele față de datele oficiale, autorul reține „ca rezultat sigur că jumătatea mai mare a populației Basarabiei este de origine și de limbă romînă” (pg. 50). Este de relevat că rezultatul acesta nu se referă numai la limbă (unde Rușii, aducînd explicația Ucrainenilor romanizați, recunosc preponderanța elementului moldovan), ci și la originea etnică a actualei populații, fapt care de cătră Ruși, cel puțin în scrierile cu scop de propagandă anti-romînească, este mereu contestat. Pe cînd, după calcule rusești, partea Romînilor din totalul populațiunii se ridică abia la 48%, statisticele romînești, din partea cărora este, cu oarecare rezerve mici, și învățatul german, arată că ea ajunge la 64%. Dacă propaganda (și diplomația) romînească a fost în trecut inferioară celei rusești—altcum nu se explică eșecul trist al conferinței din Viena din primăvara 1924; un document elocvent pentru nepăsarea cu care s'a tratat la București chestia Basarabiei este și cartea lui Tilea, Acțiunea Diplomatică a Romîniei, Sibiu 1925—în datele aceste găsește un mijloc sigur și absolut constringent pentru a pune la punct afirmațiunile vagi ale Sovietelor.

Este însă adevărat că preponderanța numerică a unei populații nu constituie singurul fapt decisiv în ceiace privește voința de aderare la un stat al unei provincii. În viața popoarelor și a statelor s'au mai întîmplat cazuri cînd, printr'un fel de gravitație, „un stat mare și viguros, format de un popor cu o voință similară, a exercitat puteri atractive asupra regiunilor vecine—chiar dacă erau locuite de alte neamuri”, (pg. 65). Aproape jumătate din lucrarea d-lui Uhlig, adică tot restul capitolelor după cercetarea populațiunii, este destinat lămuririi acestui fapt. Și aicea rezultatul cercetărilor, cu toate gafele săvîrșite de autoritățile romîne în Basarabia de la unire încoace și care nu sînt necunoscute autorului, este în favoarea Romîniei. Nu pot scăpa ocazia de a arăta că autorul, în contradicere cu opinia publică din țară și străinătate, e de părere că administrația militară a acestei provincii a dat și rezultate îmbucurătoare. Trebuie recunoscut, scrie el (pg. 76), că în anii din urmă ofițeri superiori, întru cît erau independenți de uneltirile partidelor politice, au făcut și lucruri foarte bune.—Iată însă, că și avertismentul dat de autor numai decît după această constatare ar trebui să găsească răsunset: „Basarabia nu va putea fi administrată

în mod satisfăcător, cât timp atitudinile administratorilor vor fi dictate de interesele partidelor politice din vechiul regat !“.

În general cartea conține o mulțime de îndrumări, în parte foarte juste, care nu sînt necunoscute nici la noi, dar care, poate fiindcă nouă ne lipsește distanța trebuitoare pentru a judeca lucrurile, nu prea sînt luate în considerare. Eu personal—poate și din pricina faptului că însumi sînt minoritar—sînt absolut convins și mă simt perfect de acord cu autorul în ceiace spune el despre importanța unui tratament prudent al minorităților care, după indicațiile autorităților romîne, fac 36% din populația basarabeană. (În privința aceasta, dealtmîntrelea, cele mai sănătoase vederi, care pe lîngă că sînt idealiste mai sînt și realizabile, au fost manifestate de d. Tr. Bratu în broșura sa: *Politica Națională față de Minorități*, ed. „Cultura Națională“).

Prin urmare, cartea d-lui Uhlig trebuie privită ca o primă și reușită sintetizare a stărilor Basarabiei subț mai multe raporturi: geografic, economic, etnic, istoric, politic, însă dintr'un singur punct de vedere: cel geopolitic. Autorul, după o cercetare imparțială, ajunge la un rezultat favorabil Romîniei. Nu încapă îndoială că această sinteză, scrisă de un Romîn, ar fi fost mai bogată în amănunte și de o mai pronunțată culoare romînească. Însă tocmai faptul că un cercetător străin susține în chip neînduplecat punctul de vedere al Romîniei este de o deosebită importanță pentru opinia publică a Europei. Iar noi nu trebuie să uităm, ceiace relevă și d. Uhlig (pg. 89), că de partea noastră este imensul avantaj de a fi de fapt stăpîni pe această provincie. De partea noastră este deci posibilitatea de a profita de acest avantaj ca și acela de a-l întoarce de-andoasele.

Carol Kurt Klein

* * *

Mihail Iorgulescu, *Istoria comerțului*, București, 1926.

Istoria Economică este disciplina care a contribuit într'o largă proporție la pozitivarea Economiei, pe deoparte infirmînd ipoteze false moștenite de la întemeetorii acestei științe, pe de alta, oferind material documentar real pentru stabilirea multor adevăruri economice. În evoluția Economiei cătră știință, *Istoria* a intervenit prin a fi o „metodă“ de cercetare care—mai pe urmă—a creat epocă, devenind virtutea eminentă a școlii economice germane.

Astăzi *Istoria Economică*—constituită ca disciplină aparte—se predă ca obiect de învățămînt în școlile profesionale secundare și mai cu seamă în institutele superioare de cultură economică. În Romînia, ea se cultivă în momentul actual numai în *Academiile Comerciale* din București și Cluj (nu și la doctoratul economic de pe lîngă *Facultățile de Drept* romînești, defectuos organizate și din această cauză, inutilizabile și nerodnice) și în *Școlile superioare de comerț*, cu precizarea că modul de predare este forma specială de istorie pragmatică „a comerțului“.

Ceiace este regretabil pentru cele dintăiu, dar util și normal pentru cele din urmă. În adevăr, în învățămîntul economic de treaptă universitară—cum este bunăoară cel din Academii Comerciale de pretutindeni și dela noi—unde nu se impune din afară o programă analitică—(prerogativă de care mai adesea, profesorii romîni nu fac uz din lipsa altor atribute) și unde cel ce predă disciplina aceasta este sau—cel puțin—se presupune a fi om de studiu, se cere ca și catedra respectivă să nu reprezinte doar un simplu birou de înregistrare cronică, iar Istoria Economică predată de la acest for să nu fie la rîndul ei, simplă înscriere a faptelor și relațiunilor de comerț ale popoarelor, ci să îmbrățișeze un cadru mai întreg, cercetînd după metode proprii, evoluția economică a omenirii, în etape de dezvoltare pentru care Economia are în prezent criterii stabilite. Aci—prin urmare—se admite, ba chiar este necesară și teoria istorică, prin care Istoria economică se leagă și se plasează în cadrul general al Economiei. Cunoaștem că lucrul acesta nu se întimplă la noi. Cauzele sînt mai mult de natură extra-științifică și cercetarea lor nu încapă în această recenzie. În învățămîntul comercial secundar însă, situația devine inversă.

Aici, Istoria trebuie în adevăr să fie „Istoria Comerțului“. Elementele teoretizatoare ori alte perspective largi nu mai au rațiune. Profesorului nu i se mai cere să cultive și să propage mai întăiu știință, ci mai ales să facă operă instructivă, adică ceva cu totul deosebit. Iar cel ce scrie manuale de Istoria Comerțului pentru această categorie de învățămînt profesional—adevăr de altminteri valabil nu numai pentru cazul de față—trebuie ca mai'nainte de a fi numai de cît om de știință, să fie neaparat un bun pedagog. Cu sine însuși, pentru a-și administra cunoștințele sale potrivit mentalității celor cărora manualul se adresează, cu elevii, întrucît privește felul de a expune în scris materialul istoric și în sfîrșit, supunîndu-se prescripțiunilor unui program didactic dat. Lucrul este cu puțință; și în cartea d-lui Mihail Iorgulescu am putut urmări tocmai această constatare. În plus, manualul nu reprezintă numai satisfacerea unor cerințe pedagogice stricte. Materialul indigest al istoriei comerciale a lumii este împărțit după criteriile didactice generale practicate în învățămîntul istoriei, dar el devine instructiv în măsura comunicativității pe care o capătă de la expunerea cursivă a autorului. Profesorul M. Iorgulescu a lucrat mai înainte în domeniul literaturii și astăzi a putut împrumuta scrierii de față din aptitudinea sa literară. Cartea cîștigă astfel în proporția în care—ca consecință—narațiunea evenimentelor pierde mult din răceala clișeului didactic.

Mai putem menționa că un astfel de manual nu aveam.

Eugen Demetrescu

G. Balș, *Bisericile lui Ștefan cel Mare*, 332 pp.+486 fig., Bucureștii, 1926.

După opera alcătuită de mai mulți specialiști, „Curtea Domnească dela Argeș”, Comisiunea Monumentelor Istorice își publică cel de-al XVIII-lea volum într-o lucrare unitară a d-lui Balș, membru al acestei comisii și al Academiei Române. De largă anvergură și prin paternitatea unui singur autor, capătă o autoritate mai mare și o valoare mai precisă decât anteriorul volum. Arta veche românească se face mereu cunoscută în țară și în afară; nu din tendințe tradiționaliste, la modă azi, ci din interes pur științific trecutul nostru artistic încă merită atenție. Și când e vorba de aporțul marelui Ștefan, cea mai complexă personalitate din Evul mediu românesc, firește că opera care consemnă în cadru larg științific activitatea sa artistică e în prealabil binevenită.

În linii generale d. Balș s'a achitat de sarcina grea, pe care studii anterioare, unele republicate în cuprinsul lucrării, îl indicaseră. „Alte cercetări vor putea completa acest inventar cu elemente nouă, acum necunoscute. Se vor putea elucidă unele puncte neclare și „corecta alte greșeli” — prevede prudent chiar din cuvintul prefațial. În adevăr, problema cea mai importantă din trecutul nostru artistic, este aceea a influențelor străine, care au concurat la alcătuirea unei noi arte; căci e evident că spiritul românesc a receptat și selecționat variate înfruniri alcătuită o școală distinctă. Pentru a-și lua oarecum o grijă, în primul capitol se ocupă de „cercetarea înfrunirilor”. Influența de bază, bizantină, se simte în planul bisericii, în bolțile cintrate; planul triconc arată calea sârbească. A doua influență importantă fu cea gotică, în elansarea clădirii și detaliile petrel clopote. Armenii au dat unele particularități constructive; nimic dela Ruși și Italiani în această epocă; după cum nimic nu putem ști sigur despre arhitectura monumentelor anterioare.

Cel mai larg capitol se ocupă cu descrierea tuturor bisericilor pe care inscripțiile păstrate sau, la puțină, tradiția le atribuie lui Ștefan; fiecare monument e studiat după aceleași norme: hramul, planul, formele, materialul, decorația, pictura și pisană, ajutându-se de planuri, relevouri și reproduceri bine executate. Sînt: biserica albă din Baia, probabil la 1467 și numai refăcută, la 1487 Pătrăuși, cea mai mică și mai simplă și Milișăuși, distrusă în timpul războiului; Sf. Ilie lângă Suceava și Voroneț la 1488, Sf. Nicolae din Dorhoi 1495, Sf. Nicolae-Popăuși 1496, Sf. Gheorghe din Hirău, cel mai distinct tip, la 1492; Sf. Nicolae din Iași e refăcut complex de Lecomte de Nouy și nu știm până la ce punct a păstrat forma veche; Precista-Bacău la 1491 de fiul său Alexandru; Sf. Ioan din Vaslui la 1490 făcînd parte din marele palat domnesc, episcopala din Huși cu totul schimbată față de cea dela 1495, Tazlău la 1496—7 cu adaosuri ulterioare, Războeni la 1496, Borzești 1493—94 de formă modestă numai la exterior, Sf. Ioan din Piatra la 1497—8 cu cel mai dezvoltat soclu, M-rea Neamț la 1497 cu planul schimbat prin largirea construcției introductive; Arborea de halmanul Luca Arbore la 1502 și Reusenți la 1503—4 foarte asemănătoare, Dobrovățul la 1504 asemenea Neamțului; Dolhești fără inscripție, probabil zidită pentru cumnatul său Șendrea; asemănătoare sînt bisericiile dela Volovăț dela 1502 și Bălinești, zidită de logofătul Tăutu la 1499; după tradiție biserica din Colnari de forme modeste, Scintela refăcută de Gheorghe Duca; Putna la 1470, dar nu clădirea actuală, care e din sec. XVII. Mai sînt cîteva asemenea Putnei, cu legături mai slabe față de primul cîtor, ca: S-ta Paraschiva din R. Sărat, Sf. Paraschiva din Ștefănești, Florești-Tulova.

Din celelalte clădiri ale lui Ștefan nu s'a păstrat nici un palat domnesc, nici palate; numai clopotnițele dela Sf. Ioan din Piatra, Popăuși și Bistrița, turnul tezaur dela Putna (1481). Pentru înțelegerea stilului Ștefan, dă în același capitol descrierea bisericilor mai vechi

dela Rădăuși, zldită în plan neobișnuit basilical romanica de Bogdan I. Sf. Treime din Siret dela finele veacului XIV. Mirăuși din Suceava zldită de Alexandru cel Bun, dar sub forma actuală din sec. XVII; Moldovași la Alexandru numai ruine, ar mai fi dela Petru Mușat și partea internă a turnului dela M-rea Neamț. Epoca lui Ștefan înglobează bisericile urmașilor imediați: Sf. Gheorghe din Suceava începută de Bogdan la 1514 și terminată de Ștefan în 1522, Părâuși de logofătul Toirușan la 1522, Șipotele-Iași de Luca Arbore la 1507 și Văleni-Roman dela Cozma Șarpe la 1519.

Din studiul planului bisericii lui Ștefan sînt de tip bizantin, dar mai lungărețe și înalte; din studiul formelor - obiectul celui de-al treilea capitol - reeșă și alte influențe, în primul rînd gotice. Sînt cercetate altarul, naosul, pronaosul, clopotnița, fațadele și acoperișurile; importanță e problema acestora din urmă. Întrucît s'au păstrat sub forme schimbate; reînăcerea lor de forme jugulare, mai întău de Romstörfer, a fost exactă și se vedește o influență occidentală a acoperișurilor ascușite gotice. Un alt capitol se ocupă de „cercetarea amănuntelor”: uși, ferestre, contraforți, soclu, pisanii, cornișe, semne lapidare și ornamentația fațadelor; se dau la iveală influențele prin bogate comparații cu bisericile gotice din Ardeal și Polonia sau cu bisericile bizantine din întreaga peninsula balcanică. Studiul bisericilor se termină cu cîteva considerații exacte asupra materialelor înrebuinate - piatra brută și de talie mai rar, cărămida, grinzi de lemn - după sistemul bizantin și tencuiala fără nisip - și a metodelor de construcții, care vădesc învățături bizantine-ăpșene.

Penru complectarea lucrării se dau cîteva accesorii. Mormintele, așezate de obicei în narthex, erau acoperite de dale de marmoră, piatră de calcar și a genere gresie; Ștefan a avut un sculptor de mare talent „Mistr Ioan”, se presupune cel. Toate bisericile au fost zugrăvite în interior, unele păstrînd zugrăveala de-atunci sau din vremuri apociale - după datele argumentate de autor cu mare probabilitate. Clopote dela Ștefan cel Mare s'au păstrat cîte două la Voroneț, Bistrița, Putna și unul la Neamț. Meșterii au fost la început galileni, înlocuiți mereu de ardeleni, dar lucrînd după principiile orientale, pe care le impuneau vîtafii și clerul sau lucrătorii obișnuiți cu metode vechi; n'a existat nici un arhitect Teodor, probabil Gheorghe din Tricala a fost zugrav. Ca anexă sînt date toate pietrele de mormînt din timpul lui Ștefan și până la 1527, cu informații din Kozak.

Complectînd expunerea cuprinsului cu cîteva remarce, vom menționa regretul că nu s'a înzistat asupra picturii și sculpturii decît numai în legătură cu arhitectura; d. Balș ne-a mărturisit circumscidența, dar opera ar fi fost desăvîrșită. Același lipsă la documentarea istorică. E drept că epoca lui Ștefan se datorește alcătuirea stilului moldovenesc, din împrejurarea fetică că de atunci avem cele mai vechi monumente sigure. Nu știm însă dacă tipul n'a fost crelat pe timpul lui Petru Mușat - Sf. Ioan din Siret - sau pe timpul lui Alexandru cel Bun - Mirăuși din Suceava. Penru epocile următoare însă exagerarea d-lui Balș e evidentă, cînd afirmă că formelor stabilite în timpul lui Ștefan „nu li s'au mai adăugat decît elemente de natură secundară”. Domnia lui Petru Rareș e epocală în această privință prin două elemente, care constituie local partea de originalitate adusă de arta rominească în concertul școlilor creștine orientale, și anume: 1) Dezvoltarea construcției introductivă prin introducerea sepulcralului, specific numai arhitecturii moldovenești din veacurile XVI - XVII și a pridvorului deschis, penru întâia oară în arhitectura rominească; 2) frescele externe, admirabile calendare ilustrate, care au uimit pe toți specialiștii străini, neobișnuiți să vadă aturea asemenea podoabe. Iar dela finele veacului XVI până la finele celui următor se poate distinge o a treia evoluție - asupra căreia vom insista cu alt prilej. Deși d-sa mai

revine și'n „concluzii” asupra acestei disprețuirii a aportului adus de epoca lui Rareș, ne menținem părerea — e doar chestiile de apreciere —, mai ales că însuși d-sa consideră tipul cu sepulcral ca desăvârșirea celui de pe timpul lui Ștefan.

Desconsideră influența artelei bulgare; deși faptul nu este documentat, asemănarea unor ornamentațiuni externe, ca arcaturele și teracotele, cu bisericile bulgare dela Tirnova și Messembria, poate presupune și filiațiunea, mai ales când sub alte raporturi s'au constatat relațiuni artistice bulgaro-române. Incadrarea M-rei Neamțului între bisericile lui Ștefan o credem cu totul eronată. Planul asemănător nu numai Probotei, dar tuturor bisericilor importante din secolul XVI dela Rareș începînd; caracteristica specifică e construcția introductivă îmbogățită prin sepulcral și pridvor până la întrecerea naosului și pe care n'o găsim la nici una din bisericile lui Ștefan sau a urmașilor săi imediați. Sf. Gheorghe din Suceava a lui Bogdan își mărește dimensiunile, dar păstrează intact planul cu două încăperi — ar fi deci un salt dela Neamț la Probota. Că inscripția păsrală e acea din vremea lui Ștefan nu poate constitui o dovadă sigură, căci locul ei este evident schimbat cum recunoaște însuși (p. 104), — iar caracterul literelor nu e contemporan cu al inscripțiilor lui Ștefan cel Mare — cum e constatat și d. Iorga, fără să se conducă de argumentele noastre arhitectonice. Pictura refăcută în secolul XIX păstrează vechea zugrăveală a sec. XVI. Deci biserica a fost clădită pe timpul lui Rareș pe urmele celei vechi și s'a adăugat o nouă inscripție copind pe cea anterioară în stilul vremii. Renunțarea nouului clitor la drepturile sale s'ar putea explica prin sentimentul pios al lui Rareș față de strălucitul său tată, mai ales că încăerul în celelalte clitorii n'a zidit pe urmele operelor tatălui său.

Aduce cele mai hotărîtoare argumente pentru susținerea vechimii bisericii din Rădăuși pe vremea lui Bogdan, prin faptul că cele mai noi biserici romanice, în care stilul e Rădăuși, nu trec de sfîrșitul sec. XIV. Tot așa pentru datarea pe timpul lui Petru Mușat a bisericii S-ta Treime din Siret de influență bizantină sîrbească. Dar nu mai înțelegem atunci de ce îndoeala, dela începutul volumului, c'ar fi cel mai vechiu tip de biserică moldovenească. Pentru Mîrăuși am arătat și'n altă împrejurare părerea noastră că refacerea ulterioară a păsralat cel puțin planul fără clopotniță din timpul lui Alexandru cel Bun.

P. Constantinescu-Iași

Revista revistelor

Bertrand Barère în timpul teroarei

Gascon, lipsit de scrupule, de o înfățișare simpatică, gata să asimileze orice cunoștință și să compună pe orice temă un discurs sigur de a înflăcări entuziasmul popular, Bertrand Barère este cu începere din Iulie 1793 raportorul oficial la „Comité du Salut public“.

Rupind din cauza Revoluției cu un trecut de viață burgheză, el lasă deoparte gustul pentru societatea elegantă și politicoasă și ambițios, caută să strălucească în politica republicană, sigur de altfel că sub vechiul regim clasa modestă din care făcea parte l-ar fi condamnat la un iremediabil anonim.

Marea sa notorietate datează din Decembre 1792, cind în calitate de președinte al Convenției ia interogatorul lui Ludovic al XVI-lea.

Talenta lui cel mare și cu care câștiga mulțimea, consta din căldura și pateticul cu care exalta actele militare.

Entuziasmul Parisului pentru acest orator, de o grație juvenilă și aproape feminină patriot contestabil însă, lua proporțiile unui cult. În regimente nimic nu stimula mai mult arderea belicoasă decât amintirea lui Barère la tribună.

În antecamera apartamentului său din strada Saint-Honoré, treizeci de persoane uneori mai mult, solicitau grația unei întrevederi.

Barère îi primea, într-o elegantă rochie de casă, prevenient și galant cu cucoanele, bine înțeles numai cu cele frumoase, amabil cu toată lumea și generos în promisiuni de care de altfel nu-și mai aducea niciodată aminte după plecarea solicitatorilor.

D-lui de Chénier, care venea la dînsul să-i implore sprijinul pentru a-l scăpa pe fiul său, poetul André dela ghilotină, Barère amintindu-și de unele strofe ironice ale poetului la adresa sa îi spuse cu un zîmbet plin de ambiguitate: „fiul d-voastră, domnule, va eși din închisoare peste trei zile“.

Încîntat, bătrînul se întoarse acasă unde își aștepta copilul care eși într'adevăr a treia zi dar pentru a fi condus la ghilotină.

Fără un gust special de cruzime, Barère în decursul carierei sale iscăli mai mult de douăzeci de mii de condamnări la moarte.

Dar în afară de politică, sau pentru a uita anumite lucruri care le întunecau conștiința, șefii revoluționari duceau o viață luxoasă și devergon dată. Dantön măturisește o avere de 1400000 de livre, Merlin de Thionville are castele, parcuri, vînători, cai etc., Barras trăește în miliardar, iar Barère nu-și refuză nimic, alectînd chiar un aer de senior „ancien régime“.

Senzual și epicureu, nevoia de a părea și de a străluci era însă pasiunea sa cea mai mare.

Amator de femei, îi plăceau mai ales cele la modă cărora le-ar fi sacrificat ușor altele mai tinere și mai frumoase. Sgîrcit, știa cînd vanitatea sa era în joc să fie prodig.

Robespierre, care nu se lăsa ușor înșelat, avea despre Barère ideea pe care acesta prin discursuri ipocrite și mincinoase vroia să i-o dea. Natural nu a ajuns să aibă vre-o influență asupra incoruptibilului Robespierre dar știu, și aceasta era deja destul de greu, să se mențină la putere.

(Robert Launay. *Revue Hebdomadaire*).

Amintiri despre Georg Brandes

Georg Brandes a fost înainte și până la războiu una din marile figuri ale lumii literare europene. „Dela prima lectură a operei sale „Grands courants”, și a citorva monografii, de pildă cea consacrată lui Lassalle, am fost, spune d. Semenoff, unul din fervenții săi admiratori. Aceste lecturi le-am făcut în rusește, de oarece aproape tot ce apărea de Brandes înaintea marelui războiu, fie în limba germană fie în cea daneză, era imediat tradus în Rusia”.

Cu toată simpatia cu care Franța și Occidentul a îmbrățișat pe Brandes și cu toată afinitatea sa pentru civilizația latină, mentalitatea sa este mai degrabă „scandinavo-germană” decît „anglo-latină” și această mentalitate care explică atît de bine sfîrșitul marelui critic, învinge la urmă și vasele sale lecturi și frecventarea celei mai rafinate societăți și chiar simpatia sale personale.

În momentul cînd, pus în situația de a opta între dreptul și civilizația de o parte și forța brutală a „mittel-europenei Kultur” de alta, el dezbracă haina de „mare civilizată” pe care o purtase cîteva decenii și rupînd cu trecutul și prieteniile sale care-l legau de Franța, îmbracă haina greoaie și lipsită de eleganță a profesorului „germano-danez”.

Această mentalitate deci, care din fericire nu caracterizează nici pe toți germanii, nici pe toți danezii, este una din cauzele, este chiar prima, a catastrofei morale în care dispăre marea personalitate literară a lui Brandes. Caracterul său personal, autori-

tar, mîndru, dar în același timp foarte expus lingușirii și a complimentelor este a doua cauză.

Brandes frecventa cercul intimilor violonistului L. Auer; Vinerea mergea regulat la familia Psihari, unde cunoaște floarea intelectualității franceze, iar Mercurea și Duminica este unul din cei mai asidui oaspeți ai hotelului d-nei de Caillavet, unde veneau Anatole France, Hebrard, Mirbeau, F. Gregh, Pierre Mille, și unde începe faimosul duel Clemenceau-Jaurès, la care Brandes se interesa cu pasiune.

Deși simpatiza cu toate partidele politice avansate din Europa și cu toate că acestea din urmă vedeau în el un aliat, Brandes era un aliat foarte „sui-generis”, care mai presus de orice punea personalitatea și individualismul și aici se apropia de Clemenceau.

El ține la „Ecole Russe des Hautes Etudes sociales” o conferință editată apoi de Stock în broșura „Rolul individului în istorie”. Acest volum împreună cu cartea lui Basch și cu traducerea unui singur volum din cele șase care formează „Les courants de la Litterature du XIX-ème siècle”, constituiesc singurele publicații făcute în Franța din opera și despre opera criticului danez.

(Eugène Séméonof. *Mercure de France*, Mart, 1927).

Literatura danezo-norvegiană (Georg Brandes)

La o reuniune a studenților scandinavi la Paris care a avut loc puțin timp în urmă, într'un discurs s'a insistat asupra importanței acțiunii exercitate de Georg Brandes, în toate țările scandinave.

Cu toată vîrsta sa înaintată, Brandes publică și vorbește pînă în ultimii ani. În ultimul număr din „Tilskueren” scrie un articol despre Etienne Dolet, în același stil viu și presărat ici și colo de mici reflecții asupra urîteniei și meschinăriei vieții și a umanității.

Această dispoziție de a vedea și de a insista asupra răului, îi era de altfel caracteristica și explică în parte atitudinea sa în timpul războiului: el vedea imensele greșeli ale Germaniei

dar le vedea cu convingerea că ele trebuie să existe și din partea Franței, uitând astfel până la negare tot ce spusese într-o cuvîntare anterioară despre „deteriorarea sentimentului uman în sufletele germane”; el cunoștea apoi destul Franța pentru a-și da seamă ce ecou găseau aici toate ideile generoase și mari ale căror apărări fusese de altfel și el întotdeauna.

În 1866, tînărul Brandes, atunci în vîrstă de 24 de ani, începe contra filozofului și profesorului Rasmus Nielsen lupta, din care iese învingător și a cărei victorie este eliberarea intelectuală a Danemarcei și a țărilor scandinave, amenințate de pericolul unei morale și unei filozofii reacționare și obscurantiste.

Brandes era, prin pasiunea cu care îmbrățișa tot ce însemnă progres și libertate, partizan al stîngei; era chiar adept al socialismului, nu însă fără importante rezerve. Ceiace în special nu putea admite era rolul a-proape inexistent al individului și a personalității umane în viața organizată socialistă.

Asupra acestui punct era opusul socialiștilor. Într-o conferință intitulată „Le grand homme, origine et fin de la civilisation” el își expune sistemul său individualist și antimocratic pe care natural caută să-l concilieze cu idealul său de fericire pentru cel mai mare număr posibil de oameni.

Dar ceiace singur importă pentru el, este dezvoltarea marilor personalități, care nu sînt, cum spunea Taine, „rezumate” și „creatori”.

Acum rămîne să ne întrebăm dacă Brandes a fost și el un „om mare” în sensul pe care singur îl atribuie acestui epitet. Avea despre sine o excelentă idee dar se gîndea cu tristețea că opera sa nu va fi nemuritoare. Uită însă rolul său de liberator intelectual al Nordului pentru care desigur posteritatea îi va glorifica numele.

(V. G. La Chesnais. *Mercure de France*, Mart, 1927).

Teatrul de cunoaștere

Antirealismul este, fără îndoială, trăsătura cea mai aparentă a teatrului nou.

Autorii stilizează, transpun, transfi-

gurează realitatea; ei recurg la fan-tezie ori la simbol, schematizînd decorul, preocupăți nu atît de a imita viața cît de a traduce ritmul interior al operelor. Acest curent este desigur determinat de legitima reacțiune contra exceselor teatrului liber și a pieselor burgheze. O explicație completă însă trebuie să țină seamă de factorul care a determinat această reacțiune, și acest factor este războiul sau mai bine zis consecințele sale.

Materiale, care au ridicat prețul decorurilor la sume inabordabile, obligînd astfel pe directorii de teatre să adopte, în montarea pieselor, mijloace mai simple, menite mai degrabă să sugereze decît să reprezinte. În al doilea rînd consecințele morale, care împing publicul să caute altceva decît fotografia realității, să ceară teatrului altceva decît veșnicul cotidian. Mai mult însă decît acestea, trebuie să recunoaștem consecințelor intelectuale rolul determinant în noua orientare a teatrului.

Războiul, întrerupînd cursul normal al existenței, răsturnînd tronuri, instalînd regimuri nouă, a alterat oarecum sentimentul „realului”—Războiul a zdruncinat tot ceiace până atunci părea stabil și definitiv achiziționat în raporturile dintre oameni. Individul care s'a văzut, mai întăiu îmbrăcat în uniformă și trimis pe front, unde ani de zile a fost în veșnic pericol de moarte și apoi cuprins în virtejul vieții de după armistițiu, sfîrșește prin a se îndoi de propria sa realitate și de unitatea persoanei sale.

Mai mult decît antirealist, caracterul principal al teatrului postbelic îl găsim în substituirea unui tragic de cunoaștere, tragicului de acțiune a dramelor anterioare.

Tragicul de acțiune implică existența unor obstacole exterioare și a unei societăți solide (cel puțin în aparență) și stabile.

Precaritatea caracteristică bogăției de după războiu, egalitatea sexelor în fața muncii, nivelarea progresivă dintre clasele sociale, progresele individualismului și indulcirea moravurilor în chestii de adulter, suprimă, cel puțin pentru un timp, majoritatea dilemelor în care piereau eroii tragediilor clasice, a dramelor romantice ori a „pieselor realiste”. Eroii pieselor lui Pirandello, Sarment, Cromme-

lynck ori Stève Passeur nu vor face ca eroii lui Racine, Hugo ori Ibsen; ei nu se vor întreba ce au de făcut, ci vor întreba ce trebuie să gîndească despre ei și despre alții.

(Benjamin Crémieux. *La Nouvelle Revue Française*, Mart, 1927).

Ludovic al XIV-lea colecționar

Ludovic al XIV-lea prin interesul particular pe care-l consacră încă din tinerețe medaliilor, anticelor, cameurilor, a dat naștere în Franța la numeroase lucrări, care onorează arta țării sale și a provocat organizarea definitivă, s'ar putea spune chiar fundarea cabinetului de Medalii și Antice precum și instituirea Academiei de Inscricții și Belle-arte din Paris.

Firește meritul cel mare revine mai mult chiar decît lui Ludovic al XIV-lea, ministrului său Mazarin, care a știut să trezească în spiritul regelui copil, dacă nu o delicatețea a simțului artistic pe care acesta din urmă n'a avut-o la drept vorbind niciodată, gustul pentru colecția obiectelor de artă.

Gustul acesta însă, odată ajuns la tronul Franței și pus în poziție de a conduce interesele țării sale ar fi fost neglijat dacă Gaston d'Orléans, unchiul regelui n'ar fi lăsat coroanei prețioasa sa colecție de medalii de aur, argint, aramă, alamă, de antice, de miniaturi și de cărți, care se găseau în palatele sale din Blois și Luxembourg.

Stimulat de această moștenire, regele se strădui cumpărînd până la sfîrșitul vieții toate piesele rare care i se semnalau, însărcinînd oameni experți și competenți cu descoperirea lor.

Ludovic al XIV-lea aducîndu-și probabil aminte de lecțiile perceptivului său La Mothe Le Vayer, care întrebuița documente numismatice pentru a ilustra istoria Franței, se gîndi la seriosul avantaj pe care colecția sa o va prezenta pentru știință și adună toate prețioasele medalii împrăștiate în diferitele case regale, la Luvru, unde făcu un mic muzeu a cărei conservare o încredință lui Brumeau de Montmuzard, abate comandatar al Saint-Cyprien-lui din Poitiers.

Inconjurat de miniștri și de sfetnici

iubitori de artă, cum au fost mai întăiu Colbert apoi Louvois și Pontchardin, pasiunea regelui pentru medalii făcu posibilă crearea magnificului „Cabinet de France”, și execuția aceluia important monument de artă care este l'„Histoire metalique” precum și instituirea unei „Academie des Incriptions et Belles-Lettre”, care toate la un loc constituiesc pentru Franța un mare titlu de glorie. De aceea nimic nu ni se pare mai legitim decît locul pe care maestrul portret al „Regelui Soare”, după celebrul tablou al lui Rigaud, îl ocupă în salonul de onoare a „Cabinetului național de Medalii și Antice”, unde se găsesc acum vechile colecții de la Luvru, transportate apoi la Versailles și pe care i le datorăm.

(David le Suffleur. *La Revue de Paris*, Mart, 1927).

Marinari și diplomați în literatură

Este sigur că nici o rivalitate profesională nu supăra raporturile dintre marinari și diplomați.

În schimb am putea evoca un fel de rivalitate literară.

În amîndouă aceste profesii ești chemat să parcurgi inconținuu planeta și să-ți faci o înfățișare un suflet de om care vede și care trece. Dacă pe lângă aceasta ținem seamă și de cultură care este abundență în amîndouă aceste profesii, nu vom fi surprinși să constatăm că atît marinarii cît și diplomații își consacră numeroasele recreații literaturii.

Timp de mai bine de patruzeci de ani marina a ocupat fără contest locul de onoare. Cu Pierre Loti marea literatură planetară, sentimentul și descripția țărilor exotice, romanul „desrădăcinării”, au aparținut autorului lui „Mon frère Yves” ori al lui „Vers Ispahan” și a emulilor și camarazilor săi maritimi. Ca un slab reflex putem cita pe Claude Farrère.

Dela războiul însă, diplomația a luat locul marinei. Cu Paul Moraud și François de Bondy gloria literară revine diplomaților. Trebuie să pomenim aici și pe Paul Claudel, multă vreme ambasador al Franței la Tokio.

Peste treizeci de ani poate marina își va recapata primul loc, pentru a-

ceda peste alți treizeci de ani iar rivalii sale, și așa mai departe.

Se pare astfel că cei doi poli ai literaturii exotice franceze, diplomația (cel care a inaugurat literatura exotică în Franța, Chateaubriand, a fost diplomat) și marina, se alternează într'un ritm regulat.

(A. Thibaudet. *Europe Nouvelle*, Mart).

Consiliul societății națiunilor și politica europeană

Unul din faptele semnificative care s'au produs la Geneva e ratificarea de către guvernul italian a tratatului din 20 Octombrie 1920, care atribuie Basarabia, Romîniei.

Acest tratat, violent atacat de Rusia sovietică, care contestă dreptul Romîniei asupra Basarabiei, fusese ratificat de multă vreme de Franța și Anglia. Italia refuzase însă până acum, să îndeplinească această formalitate. Guvernul fascist urmărea în adevăr în Europa orientală o politică foarte complexă și în aparență, cel puțin, machiavelică. Pe de o parte, căuta să-și întindă influența în Balcani, prin acorduri cu diverse state, și mai ales cu Romînia. Pe de altă parte, doritor de a nu-și aliena pe bolșevici, dela care spera să obțină unele avantaje, nu făcea nimic, care ar fi putut periclita aceasta. Ca toate politicile duble, acea a guvernului din Roma nu mulțumea pe nimeni și constatarea rezultatelor ei defavorabile a contribuit, fără îndoială, la gestul recent al lui Mussolini. Dar e foarte probabil că motivul principal al deciziei lui a fost determinat, mai ales, de modificarea atitudinii adoptate de

Anglia față de Soviete. Politica unei țări nu poate fi înțeleasă decît dacă nu se pierd din vedere principiile conducătoare, care o inspiră. După cum Anglia în urma marelui războiu e obligată să menajeze sistematic Statele-Unite, tot așa Italia, de cînd a devenit stat independent și unificat nu a făcut un pas în opoziție cu Anglia, ci dimpotrivă, a căutat totdeauna să fie în bune relații cu ea.

Acest fapt foarte vizibil a devenit mai evident azi, cînd Italia a dat concurs Angliei în chestia Mosculului și l-a promis în privința Chinei.

În rezoluția luată la Roma în chestia Basarabiei, trebuie să vedem în primul rînd, dorința Italiei de a-și conforma, atitudinea ei față de Soviete, cu aceea a Angliei. Nu din cauza considerației lui pentru Romînia, Mussolini s'a decis să ratifice tratatul din 1920, căci dacă lucrul ar fi așa, el ar fi făcut-o în momentul, în care semna acordul cu Bucureștii și pentru a da mai multă valoare acestei apropieri. Dar Anglia, alarmată de intrigile Sovietelor, le-a adresat o notă severă, neascunzindu-și în același timp, dorința de a găsi puncte de sprijin față de amenințarea eventuală a bolșevicilor.

Această evoluție a politicii britanice față de Soviete e unul din evenimentele cele mai curioase și caracteristice ale orei prezente. Ea a silit Italia, să-și modifice atitudinea. Dacă se desvoltă, va avea desigur și alte consecințe. Deja Anglia, se arată mult mai amicală față de Polonia și urmările acestei politici, se vor manifesta probabil și în alte direcții.

(Pierre Bernus. *Le Monde Nouveau*, Mart).

Mișcarea intelectuală în străinătate

Literatură

G. S. Stanislavsky, *Ma vie dans l'Art*, (în rusește) Moscova, 1926.

Cartea d-lui Stanislavsky, celebrul director și fondator al teatrului artistic din Moscova, a apărut mai întâi anul trecut la Boston în limba engleză (*My life in Art*).

Ar fi de dorit ca această carte care este rezumatul unei cariere artistice, și o lecție admirabilă pentru toți cei ce se interesează de artă în general și de teatru în particular, să fie tradusă cel puțin și în limba franceză.

André Gide, *Si le grain ne meurt*, ed. „La Nouvelle Revue Française”, Paris.

Acesta este titlul celor trei mici volume de confesiuni și amintiri ale lui André Gide. Confesiuni scrise cu sinceritate, fără cinism dar și fără umilință. Amintiri din copilăria sa petrecută în casa pe care părinții săi o locuiau în Paris, și la o bunică octogenară, retrasă într-o căsuță din orașul Uzès. Apoi amintiri din adolescență, descripția saloanelor literare și a scriitorilor de atunci, Pierre Louÿs Henri de Régnier etc. Primul său voiaj în Algeria și în Elveția.

La finele celui de al treilea volum autorul are puțin mai mult decît douăzeci de ani. Sintem dar îndreptățiți să nădăjduim urmarea.

Manlio D. Busnelli, *Diderot et l'Italie*, ed. Champion, Paris.

D. Busnelli urmărește care pot fi influențele vieții și literaturii italiene în opera lui Diderot.

Filozoful francez încă din copilărie se consacră studiului limbii italiene astfel că poate ușor frecventa textele originale. De altfel prietini săi sînt numeroși în peninsula transalpină: abatele Galiani, medicul Angelo Gatu, jurisconsultul Cesare Beccaria, toți trei puțin cam fanțaiși însă plini de talent. Un singur italian ilustru, din acea epocă nu a putut să-și atragă simpatiile lui Diderot și acesta este Goldoni.

D. Busnelli povestește cu multe amănunte cum după apariția celor două ale sale opere dramatice „Le Fils naturel” și „Le Père de famille” Diderot fu acuzat de plagiat. De fapt unele scene, inspirația chiar a pieselor, sînt vădit împrumutate pieselor autorului italian; forma generală însă și tonul pieselor franceze mai vesel, mai uman și mai plin de vervă, le deosebește complex.

Aceasta nu a împiedicat pe Diderot să nu primească niciodată pe Goldoni, chiar cînd acesta îi forța aproape ușa.

Pierre de Lanux, *La vie de Henri IV*, ed. „Nouvelle Revue Française”, Paris.

Reese din cartea d-lui Pierre de

Janus farmecul incomparabil al marelui rege, gustul său pentru adevăr și disprețul său pentru deșărtăciuni. Ne inițiază apoi la viața sa aventuroasă (războinică, politică, amoroasă) și la tot ce Franța îi datorește: restaurarea regalității, asigurarea integrității naționale.

Mai este uimitor faptul că acest monarh al secolului al XVI-lea, a avut o foarte clară și justă intuiție a Societății Națiunilor și a binefacerilor sale.

Henric al IV-lea cu geniul său robust și curajos, reprezintă pe regele Franței prin excelență și este desigur unul din marii oameni de stat din toate timpurile.

Jean Schlumberger, *Traités: I. „L'enfant qui s'accuse”. II. „Cesaire” ou „La puissance de l'esprit”*, ed. „Nouvelle Revue Française”, Paris.

Aceste două tratate sînt primele două a unei serii în care autorul a hotărît să publice mici lucrări, de naturi variate, cînd ficțiuni, cînd studii critice, toate însă consacrate unei probleme psihologice. „L'enfant qui s'accuse” constituie un document scrupulos exact asupra criminalității infantile. „Cesaire”, dramă în două acte, arată într-o acțiune violentă lupta și înfrîngerea spiritului, redus la singurele sale forțe.

Romane

Georges Duhamel, *Journal de Salavin*, éditions du „Mercure de France”, Paris.

După „Confession de minuit” și „Deux hommes” iată un al treilea volum pe care d. Georges Duhamel îl consacră tristului său erou: Salavin.

Lipsit de orgoliul celor tari, Salavin are vanitate, dar vanitatea sa are un caracter moral, un principiu nobil. Fără talentul necesar pentru a străluci în artă, literatură ori știință, el se îndreaptă către cariera de sfînt laic, invenția democrației.

Fără credință, părăsește căminul și soția pentru a duce viața de anahoret într-o sordidă odă mobilată din cartierul Panteonului.

Atitudinea de bunătate pe care și-o impune îl expune la noi deziluzii și îi dezvâlne spectacolul urîteniei ce-l înconjoară și pe care în realitate până atunci nici nu o bănuise.

Desnădăjduit se duce în biserici să ceară lui Dumnezeu sprijinul de care nu se poate lipsi.

După o nouă decepție se găsește însfîrșit în fața modelului de erou pe care și-l propunea, dar pentru a constata că spre a-i sămăna ar trebui să împărtășească o iluzie pe care spiritul său lucid o refuză.

Scris cu sobrietate, romanul d-lui Duhamel lasă o impresie de profundă emoție.

René Bizet, *Anne en Sabots*, ed. „Nouvelle Revue Française”, Paris.

D' Franc-Nohain dela „Echo de Paris” spune: „după cum îți trebuie Spania pentru a pricepe „Carmen” și Corsica pentru a pricepe „Colomba” tot astfel „Anne en Sabots” este toată Bretania”.

O tinăra fată discretă, timidă care da aproape impresia de sălbătăcie, conserva în sufletul său cultul trecutului cu o feroare care dă un ton special întregului roman. Acel amestec de simplitate care nu este niciodată resemnare și de răceală care ascunde un suflet exaltat este foarte bine redat în romanul d-lui René Bizet.

François de Bondy, *Les douces flèches*, ed. Grasset, Paris.

Sînt săgețile de amor care ating inimile pasagerilor unui yacht în timpul unei călătorii pe mare.

Nimic nou în casta idilă dintre Antoinette și Aurora: dar spiritul în univers este întotdeauna neprevăzut.

Noutatea o găsim în imaginile inedite relative la efectele de lumină și la templele grecești.

Boris Pilniak, *L'année nue* tradus din rusește de L. Bernstein și L. Desormonts, ed. „Nouvelle Revue Française”, Paris.

„L'année nue” este raportul situației poporului rusesc în 1920, scris de un artist în limbajul său de artist.

Este traducerea exactă a acelei epoci de orgii, de cruzimi și prădăciuni care va rămîne cea mai extraordinară, s'ar putea spune aproape supranaturală, a istoriei rusești.

Fernand Fleuret, *Histoire de la Bienheureuse Raton, Fille de Joie*, edition „Nouvelle Revue Française”, Paris.

„Dacă Restif, spune un critic francez, ar fi avut mai mult talent, ar fi scris această poveste”.

D. Fleuret publică în secolul al XX-lea un roman, care nu e o pasișă ci o compoziție personală, scrisă într'un stil personal al vieții din secolul al XVIII-lea.

În afară de priceperea unui timp afiț de îndepărtat, d. Fleuret mai posedă și talentul prețios de a nara cu un deosebit spirit și tact, evitând orice grosieritate, întâmplările scabroase frecvente în secolul al XVIII-lea și deci în romanul său.

Maxime Nemo, *Un Dieu sous le tunnel*, ed. Rieder.

Eroul romanului, evreul Kaphafe Levy, scrie pentru a se defini pe sine: „În realitate ar trebui trei vieți: prima pentru a studia, a doua pentru a petrece și ultima pentru a contempla. Nu mă întrebați la ce stadiu mă aflu. Ceiace este înfricoșător este certitudinea de a nu avea decât una singură. Și atunci amestec totul”.

Jean Tousseul, *Le village gris*, edition Rieder, Paris.

„Le village gris” este povestea unui copil sărac și sensibil al cărui tată mort într'un accident de mine, înaintea nașterii sale, ia contact cu apriga viață materială și cu cea minunată a sufletului, într'un mic sat din Belgia alături de o mamă nenorocită și inconsolabilă.

Pio Baroja, *Zalacain l'aventurier*, tradus în limba franceză de Georges Pillement și cu o prefață de Francis de Miomandre, ed. Excelsior.

„Zalacain l'aventurier” este al doilea roman de Pio Baroja tradus în limba franceză.

Acesta din urmă este un roman din războiul carlist, în care autorul și-a refulat veleitățile de eroism și gustul pentru independență.

Alecksis Kivi, *Les sept Frères*, tradus de S. L. Peret, cu o prefață de Lucien Maury, ed. Stock, Paris, 1926.

Acest roman este prima și cea mai puternică producție literară fineză.

Este o frescă gigantică a unui popor întreg la un anumit stadiu de evoluție.

Autorul zugrăvește acest popor din sinul căruia s'a ridicat, și ni-l arată trăind, vorbind, ne arată reacțiunile, gândurile, felul cum concepe viața, toate calitățile și toate defectele sale, cu o bunăvoință surizătoare.

Les sept frères este o operă de-

venită clasică în literatura Finlandei și merită accesul în cercul gândiri, europene.

Pierre Fréderix, *L'ange et la couronne*, edition Calmann Levy, Paris.

Aventura amoroasă a unui om, căruia din răzbunare i se ia memoria.

Politică

M. I. Kalinine, *Que fait le pouvoir Soviétique pour réaliser la démocratie* (Bureau d'édition, de diffusion et de publicité, Paris, 1926).

Președintele comitetului central executiv al lui U. R. S. S. expune în această broșură concepțiile sale politice. Este vorba de realizarea democrației, a „democrației sovietice” care n'are nimic comun cu democrația obișnuită pe care bolșevicii o desemnează prin epitetul de idol învechit și perimat al Occidentului.

N. Boukharine, *Les problèmes de la déification socialiste* (Bureau d'édition de diffusion et de publicité, Paris, 1926).

Teoretician al partidului comunist rusesc, directorul „Pravda”-ei, d. Boukharine, studiază în această broșură caracterul rolului bolșevic din 1917 și discută cu opoziția (Trotzki-Zinoviev-Kamenev) asupra posibilităților de victorie a socialismului în U. R. S. S. Boukharine împreună cu majoritatea comitetului central (Stalin și partizanii săi), au convingerea că U. R. S. S. poate prin propriile sale forțe să ajungă la socialism cu condiție ca Uniunea să fie la adăpostul oricărei intervenții a vreunei țări capitaliste.

Dimpotrivă Trotzki, doctrinarul revoluției permanente, rămâne la părerea că U. R. S. S. nu va realiza socialismul decât prin concursul proletarietului, victorios în alte țări.

Istorie

Albert Mathiez, *La Revolution Française*, Tom. III: La Terreur, Collection Armand Colin, Paris.

Ca și celelalte două anterioare, acest al treilea volum este fundat pe studiul critic al documentelor. Oricât de complexă ar fi fost drama teroarei, autorul a știut s'o domine și s'o

restitue în dezvoltarea sa progresivă marcând diferitele ei faze cu trăsături viguroase și precise.

Irène Kachowskaja, *Souvenirs d'une révolutionnaire*, tradus din rusește de d-nii Marcel Livone și Joe Newman, (ed. Rieder et Co., Paris, 1926).

După tratatul dela Brest-Litowsk, Ucraina era la discreția mareșalului german von Eichhorn. Irène Kachowskaja organizează un atentat contra mareșalului. În ziua de 30 Iulie 1918 bomba zvirlită de Douskoï decapită armata de ocupație germană în persoana comandantului său suprem.

După atentatul Eichhorn, Kachowskaja plecă la Kiew pentru a suprima în același fel pe Denikin. Dar gonit de răscoalele țărănești, acesta părăsi Rusia. Nemai avînd ce căuta în Kiew, Kachowskaja plecă la Moscova, de unde, din cauza poziției sale politice este exilată mai întîiu la Kalouga apoi în 1925 la Samarkand.

Tipica figură de revoluționară rusă, Irène Kachowskaja a fost condamnată la zece ani de muncă silnică sub regimul țarist și la șapte ani de închisoare și deportațiune sub guvernul uvrierilor și al țărănilor.

Știință

Eugènio Rignano, *Qu'est-ce que la vie, Nouveaux essais de synthèse biologique*. Bibliothèque de Philosophie contemporaine, F. Alcan, Paris.

Biologistii care s'au ocupat cu studiul ființelor vii declară împreună cu Claude Bernard, că „viața nu se definește”.

D. Rignano nu a ezitat să atingă o problemă atât de grea.

Discutînd chestiunea vitalismului și a mecanismului, care au dat deja naștere la atîtea controverse, riști să repeți ceiace s'a mai spus. Nu este

cazul d-lui Rignano care a reușit să dea operei d-sale o alură originală.

H. R. Treukler, *Les gazogènes*, trad. de Henri Besson, ed. Payot, Paris.

Chestia gazogenelor este din punct de vedere industrial de o mare importanță, nu atît ca producători de forțe motrice cît pentru încălzirea cuptoarelor metalurgice. Nu există până acum o lucrare în limba franceză, tratînd această chestiune. D. Besson a tradus din limba germană opera d-lui Treukler care reprezintă o punere la punct a gazeificării (baze chimice și baze tehnice) precum și a recuperării subproduselor.

Arheologie

H. Broquelet, *A travers nos provinces, Normandie et Bretagne*, ed. Garnier, Paris.

Lucrarea d-lui Broquelet după o introducere istorică prezintă și explica bogățiile arheologice ale acestor două provincii franceze, care cu toate modernizările suferite rămîn totuși cele mai bogate, din punct de vedere monumental, din întreaga Franță.

Marthe Oulié, *Les animaux dans la peinture de la Crète préhellénique*, ed. Alcan, Paris.

Lucrarea d-rei Marthe Oulié este o teză de doctorat în Sorbona. Documentarea este făcută pe locul chiar al săpăturilor și în muzeele grecești. Tratează chestia motivelor de decorațiune în ceramică și semnificația subiectelor, în special a celor împrumutate regnului animal.

Decoratorii Cretanilor recurg des la animale, nu atît din gust personal cît scrupuloși de a lucra în conformitate cu credințele mediului.

COMPILATOR

Bibliografie

- M. Sadoveanu**, *Șotniul*, roman ediția VI-a, editura: „Cartea Românească”, București, Prețul lei 70.
- A. Vlahuța**, *Poezii 1880-1917*, Editura: „Cartea Românească”, București, Prețul lei 70.
- Emanoil Bucuța** *Fuga lui Șefky*, roman, Editura: „Cartea Românească”, București, Prețul lei 70.
- Mihail Lungianu**, *Mucenicii Neamului*, Din zilele noastre grele, Jertfe pentru apărarea țării, Editura: „Cartea Românească”, București, Prețul lei 50.
- Mihail Sadoveanu**, *Cîntecul amintirii*, ediția IV-a, Editura „Cartea Românească”, București, Prețul lei 60.
- Ioan Slavici**, *Nuvele*, Vol. VI, Ediția I-a, Editura: „Cartea Românească”, București, Prețul lei 75.
- N. Ghiulea**, *Asociațiile țărănești*, Formele, istoricul și rezultatele asociației țărănești, Asociația țărănească în România, Editura: „Cartea Românească”, București, Prețul lei 58.
- Mihail Sadoveanu**, *O istorie de demult*, Ediția IV-a, Editura: „Cartea Românească”, București, Prețul lei 60.
- Artur Gorovei**, *Societatea Națiunilor*, Editura: „Cartea Românească”, București, Prețul lei 5.
- Pompeiu Hossu Longin**, *Valea Jiului din Ardeal*, Editura: „Cartea Românească”, București, Prețul lei 5.
- Henrik Ibsen**, *Hedda Gabler*, dramă în 4 acte, ediția III-a, Editura: „Cartea Românească”, Bibliotecă Minerva, București, Prețul lei 12.
- V. Voiculescu**, *Poeme*, Ed. Fundației Culturale Principele Carol, „Cartea Vremii”.
- L. Pirandello**, *Henric IV*, Ed. Fundației Culturale Principele Carol „Cartea Vremii”.
- Okakura Kakuzo**, *Cartea ceaiului*, Ed. Fundației Culturale Principele Carol „Cartea Vremii”.
- N. Dașcovici**, *Dunărea noastră*, Ed. Fundației Culturale Principele Carol „Cartea Vremii”.
- Silviu Dragomir**, *Documente noi privitoare la relațiile țării românești cu Sibiu*, București „Cartea Românească”.
- Mihail Negru**, *Spre Africa*, Jurnal de bord, Socec, Lei 100.
- Adrian Pascu**, *Irena* (comedie dramatică în 3 acte), biblioteca „Semănătorul”, Arad, Prețul lei 15.
- I. Petrovici**, *Momente Solemne*, București 1927, Lei 40.

Universitatea din Cluj, Dacoromânia, Buletinul „Muzeului Limbei române”, condus de Sextil Pușcariu, Anul IV, 1924—1926, Partea I, Studii, Cluj, Lei 450.

Mihai Rădulescu, Noțiunea de Filozofie, Chișinău, 1927.

N. Draganu, G. Coșbuc la liceul din Năsăud, Bistrița, 1926.

Aureliu Ion Popescu, Variațiile sezonale ale leului, 1927.

H. Procopovici, Recenzii, Cluj, 1926.

Dr. P. Constantinescu-Iași, Arta și creștinismul, Chișinău, 1926, 30 lei.

Dr. P. Constantinescu-Iași, Vechimea bisericii Sf. Dumitru din Craiova, Craiova.

Constantin Sporea, Anuarul Școlii Normale de băieți din Deva, pe anii școlari 1924—1926.

C. Giurescu, Organizarea financiară a țării românești în epoca lui Mircea cel Bătrîn, Ed. Academiei.

C. Giurescu, Considerații asupra Istoriografiei românești în ultimii 20 ani, Văleni de Munte, 1926.

C. Giurescu, Uciderea Voevodului Constantin Hangertii, Văleni de Munte, 1926.

C. Giurescu, Uciderea vizirului Mohammed Tabaur Buiuc sprijinitorul lui Vasile Lupu, Văleni de Munte, 1926.

Nic. Popa, Le sentiment de la mort chez Gérard de Nerval, Paris. Ed. Gambei 7.

C. Săineanu, Rostul vieții, (Bibl. p. toți).

E. Rostand, Samarineanca, ed. „Ancora”, Buc.

H. Sanielevici, Noi probleme literare, politice, sociale, ed. „Ancora”.

G. Nichita, Evadări, București, 1927.

Nicolae Tcaciuc Albu, Cîntarea Romîniei, studiu istorico-literar, 1927.

I. I. Comănescu, Suflute cernite, Cernăuți, 1927.

Gh. Maior, Cele douăsprezece fele de împărat și palatul fermecat, Bibl. „Sămănătorul”.

M. Mihăileanu, Feminism, Pitești, 1927.

S. Semilian, Istoricul presei brăilene, Brăila, 1927.

Ion Girleanu; Vioarele, (poezii), Hălăucești, 1926.

Reviste primite la redacție :

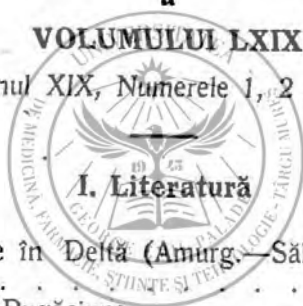
Nouvelle Revue Française No. 161—162.—Mercure de France, No. 687.—Le Monde Nouveau, 15 Febr.—Revue internationale du travail, No. 1—2.—Resumé mensuel des travaux de la Société des Nations, No. 2—Școala, No. 1.—Răzeșul No. 10—12.—Țara de jos, No. 1.—Rev. științelor veterinare, No. 1.—Correspondența economică No. 2.—Pandectele romîne No. 10.—Adevărul literar No. 324—329.—Natura, No. 2—3.—Buletinul autorilor dramatici romîni, No. 2.—Ideia Europeană, No. 196.—Brazda, No. 1.—Caetele lunare, Ianuar.—Ideia, No. 9—10.—Infrățirea romînească, No. 8—10.—Ramuri, No. 10.—Pe drum, No. 5—Familia, No. 1—2.—Florile Dunării, No. 2.—Viața dobrogeană, No. 2.—Viața agricolă, No. 3—5.—Lamura, No. 12 și 1.—Foaia tinerimei, No. 3—6.—Ritmul vremii, No. 1—2.—Falanga, 12—18.—Solidaritatea, 1—3.—Anuarul școlii comerciale de fete din Arad, 1925—1926.—Viața literară, 37—41.—Revista generală a învățămîntului, No. 1—3.—Banatul, No. 1.—Gîndirea, No. 2. Pagini agrare și sociale, No. 1—6.—Zorile, No. 2.—Romînia militară, No. 1.—Graiul nostru, 1—2.—Buletinul asociației culturale agricole, No. 1. Universul literar, No. 6—11. Învățătorul, No. 1—2.—Peninsula Balcanică, No. 10.—Indemnul, No. 6.—Gîndul nostru, No. 1—2.—Junimea Moldovei, No. 1.—Solia Moldovei, No. 2—3. Societatea de mine No. 6—11. Suflul oltenesc, No. 1. 2.—Glasul minorităților, No. 1—2.—Țara voevozelor, No. 1—2.—Cărvunarii, No. 2. Răsăritul, No. 5—6.—Ateneul cultural, No. 1.—Foaia plugarilor, No. 1—2.—Cîmpul, No. 5.—Casa noastră, No. 12.

Tabla de Materie

a

VOLUMULUI LXIX

(Anul XIX, Numerele 1, 2 și 3)

<i>Fillat Ion.</i> —Acuarele în Delta (Amurg.—Sălci.— Ce- mul albastru).	104
<i>Botez Demostene.</i> —Rugăciune	84
” ” —Intr’o vacanță	380
<i>Căzimir Otilia.</i> —Cîntec pentru copii (Ca s’adoarmă...— Vine Ene pela gene...—Somnul.—S’a trezit plîngînd).	181
<i>Cehov Anton.</i> —Agrisele (Trad. de T. Hotnog)	335
<i>Herovanu Eugen.</i> —Viața de la capăt	399
<i>Lambrior A.</i> —Insemnări de drum (publicate de I. Șiadbei)	27, 163
<i>Sadoveanu Mihail.</i> —Orb sărac	107
<i>Stănoiu Damian, ieromonah.</i> —In căutarea unei parohii	5, 196

II. Studii.—Articole.—Scrisori din țară și din străinătate

<i>Gherea D. Ioan.</i> —Atmosfera istorică (Henri de Reg- nier și Francis Jammes)	362
<i>Bădărău A. T.</i> —O cucerire deplină	215
” ” —Problema cancerului	344
<i>Cazacu F., dr.</i> —Din Rusia sovietică	65
<i>Ciomac Em.</i> —In jurul centenarului lui Beethoven	311
<i>Vlad C., dr.</i> —Eterna revenire	210

<i>Ibrăileanu G.</i> —Edițiile poeziilor lui Eminescu	85
<i>Kurt Klein Carol.</i> —Rainer Maria Rilke	186
<i>Marcu-Balș Petre.</i> —Scrisoare din Leipzig (Frühjahrs- messer.—Neguțătorii lipscani ai lui Sadoveanu.—Re- lațiile economice germano-române)	403
<i>Odobescu I. Grigore, dr.</i> —Necesitatea extensiunii pro- filaxiei tulburărilor mintale	225, 390
<i>Ralea D. Mihai.</i> —Note despre Rainer Maria Rilke	116
—Etnic și estetic	234
<i>Roșca D. D.</i> —Scrisori din Paris (O restaurație filozo- fică în Franța)	261
<i>Suchianu I. D.</i> —Cuvîntul capitalism	352
<i>Weiss Aureliu.</i> —Romanele lui John Galsworthy	46
<i>Zane G.</i> —Burghezia romînă și marxismul	244, 323

III. Cronici

<i>Ibrăileanu G.</i> —Cronica literară (Otilia Cazimir : Fluturi de noapte)	124
<i>Mladenatz Gr.</i> —Cronica socială (Aspectele cooperăției romîne)	275
<i>R. M.</i> —Cronica ideilor (Ultimul aspect al democrației)	418
<i>Sevastos M.</i> —Cronica teatrală : București (sărbătorirea d-lui Paul Gusty.—„Greșala lui Dumnezeu” de Ca- ton Theodorian)	136
<i>Sevastos M.</i> —Cronica teatrală : București (Programul.— Marioara Ventura)	423
<i>Suchianu I. D.</i> —Cronica economică (Crisa numeraru- lui și scumpirea evenimentelor)	270
<i>Vișoianu I. Const.</i> —Cronica externă (Condițiile păcii : Apropierea franco-germană)	408

IV. Miscellanea

<i>Nicanor P. & Co.</i> —Pe marginea unei scrisori.—Iarăși misticismul.—Un critic modernist...—Erată	140
<i>Nicanor P. & Co.</i> —În marginea ultimei nuvele a d-lui M. Sadoveanu.—Georg Brandes.—Simion Iușchevici.— „Făt-frumos din teiu”	286
<i>Nicanor & Co.</i> —Jubileul „Convorbirilor Literare”.—Post- scriptum.—Legea Presei.—C. Sandu-Aldea.—Moar- tea preotului C. Morariu.—Dela Administrație.—„Scrii- tori romîni și străini”	427

V. Recenzii

Almanahul ziarelor „Adevărul” și „Dimineața” pe 1927 (Stejar Ionescu)	149
<i>Andrei P.</i> —Probleme de sociologie (M. Ralea)	435

<i>Balș G.</i> —Bisericile lui Ștefan cel Mare (P. Constantinescu-Iași)	441
<i>Baras Jean.</i> —Porcelanul (A. W.)	152
<i>Boutroux Emile.</i> —Chestiuni de morală și educație (Ștefan George)	301
<i>Bucuța Emanoil.</i> —Fuga lui Șefki (Octav Botez)	291
<i>Duhamel Georges.</i> —Essai sur le roman (Const. N. Stănescu)	300
<i>Eastman Max.</i> —Depuis la mort de Lenin (V. Harea)	249
<i>Gane C.</i> —Intimplarea cea mare (O. B.)	434
<i>Iorgulescu Mihail.</i> —Istoria comerțului (Eugen Demetrescu)	439
<i>Legendre F. A., dr.</i> —La civilisation chinoise moderne (Dr. P. Cazacu)	293
<i>Kessel J.</i> —Les captifs (Demostene Botez)	147
<i>Manoilescu Mihail.</i> —O mărturisire de credință (M. R.)	432
<i>Nitti Francesco.</i> —Bolchevisme, Fascisme et Démocratie (N. N. Matheescu)	150
<i>Nitti Francesco.</i> —Bolchevisme, fascisme et démocratie (Dr. P. Cazacu)	292
<i>Papadat-Bengescu Hortensia.</i> —Concert de muzică de Bach (M. Ralea)	144
<i>Fillat Ion.</i> —Biserica de altădată (M. Ralea)	289
<i>Plékhanov G.</i> —Introduction à l'histoire sociale de la Russie (V. Harea)	296
<i>Popescu Telega Al.</i> —Rătăcirile lui Ion Vancea (O. B.)	149
<i>Relgis Eugen.</i> —Poezii (1914—1920) Melodiile tăcerii (O. B.)	147
<i>Schnitzler Arthur.</i> —Mademoiselle Eise (Demostene Botez)	433
<i>Stern Evzen.</i> —Socialismul lui Masaryk (Petre I. Ghiță)	295
<i>Uhlig C.</i> —Die bessarabische Frage (Carol Kurt Klein)	436
<i>Voiculescu V.</i> —Poeme cu îngeri (O. B.)	290

VI. Revista Revistelor

<i>Alvarez Alejandro.</i> —Mișcarea pentru o „Uniune europeană” și panamericanismul (Le Monde Nouveau)	155
<i>Bec Lucien.</i> —Vacanțele anuale ale muncitorului (La Revue Mondiale)	153
<i>Bernus Fierre.</i> —Consiliul Societății Națiunilor și politica europeană (Le Monde Nouveau)	448
<i>Bertaux Félix.</i> —Romancierul Iakob Wassermann (Nouvelles Littéraires)	305
<i>Bouglé C.</i> —Orientarea filozofiei și pregătirea păcii (Annales de l'Université de Paris)	156
<i>La Chesnais G. V.</i> —Literatura danezo-norvegiană (Georg Brandès) (Mercure de France)	445

<i>Coussin Paul.</i> —Mitul Atlantidei (Mercure de France)	303
<i>Crémieux Ben jamin.</i> —Teatru-reprezentatie (Nouvelle Revue Française)	304
<i>Crémieux Ben jamin.</i> —Teatrul de cunoaștere (La Nouvelle Revue Française)	446
<i>Glascov Georges.</i> —Viitorul imperiului britanic (Le Monde Nouveau)	303
<i>Launay Robert.</i> —Bertrand Barère în timpul teroarei (Revue Hebdomadaire)	444
<i>Mauclair Camille.</i> —Claude Monet (Mercure de France)	154
<i>Folitis Nicolas.</i> —Mișcarea paneuropeană (Le Monde Nouveau)	156
<i>Rignano E.</i> —Psihologia în raport cu filozofia și știința (Revue de Métaphysique et de Morale)	157
<i>Rougier Louis.</i> —Democrația și mistica democratică (Revue de Paris)	306
<i>Sée Henri.</i> —Jean-Jacques Rousseau și librării săi (Mercure de France)	305
<i>Séménoff Eugène.</i> —Amintiri despre Georg Brandès (Mercure de France)	445
<i>Suffleur David.</i> —Ludovic al XIV-lea colecționar (La Revue de Paris)	447
<i>Thibaudet A.</i> —Marinari și diplomați în literatură (Europe Nouvelle)	447
VII. Mișcarea intelectuală în străinătate	159, 308, 446
VIII. Bibliografie	161, 453

